

JURA

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

A tartalomból

STUDIUM

BOROS JÁNOS: Pragmatizmus és demokratikus jogalkotás

DRINÓCZI TÍMEA-ZELLER JUDIT: A házasság és a család alkotmányjogi helyzete

HORVÁTH ISTVÁN: Az elvárások és a realitás II.

JUHÁSZ LÁSZLÓ: A bírói határozatok írásba foglalásának kialakulása a magyar jogban

KELEMEN DÁNIEL: Az angol társasági jog fejlődése

KÓHALMI LÁSZLÓ: A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések

HERBERT KÜPPER: Das parlamentarische Misstrauen gegenüber der Regierung – die deutsche Verfassungspraxis und § 39/A ungarischer Verfassung

KITTI MAROS: Research on peyotism from a legal anthropological aspect

NAGY ÉVA: A fogyasztási célú hitelezés kialakulása

PÁNOVICS ATTILA: A Nemzeti Civil Alapprogram működésének tapasztalatai

ZELLER JUDIT: Jogalkotási feladatok az Európai Unió Alkotmányával összefüggésben

COLLOQUIUM

ÁDÁM ANTAL: Az azték, a maja és az inka vallásról

ADRIAN MIHAI INCEU-IRIMIE POPA: Income tax and the flat tax in Rumania

ADRIAN MIHAI INCEU-IRIMIE POPA: Law and accounting interference

JUHÁSZ BOTOND: A Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai című sorozat jogtörténeti tanulmányai

MÁTÉ JULESZ: Advances in legislation relating to soil protection

VARGA TAMÁS: Politikai magatartás és részvétel

FORUM

MILJENO BREKALO-NADA PETRIČEVIĆ: The Legal Character of Transformation and Privatization of Social Ownership in the Republic of Croatia

AD HOC

DÁVID LILLA: Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára

FÁBIÁN ADRIÁN: PhD Tanulmányok 1.

HORVÁTH DÓRA: „A fenntartható fejlődés és az emberi jogok”

HORVÁTH DÓRA: Európa-jogi jogesetmegoldó verseny Ljubljanában

JUHÁSZ BOTOND: Hazai Jogtörténészek Találkozója IV.

KOVÁCS ESZTER: A Jogtörténeti tanulmányok VIII. kötetéhez

KUN TIBOR: „Aurelio Lepre: Háború és béke a XX. században. Az államok közötti konfliktusoktól a civilizációk ütközéséig”

RÓNASZÉKI ANDREA: „Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás”

12. évfolyam
2006. 1. szám

J U R A

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos lapja

2006. 1. szám

HU-ISSN 1218-00793

Felelős kiadó: Dr. Szalayné Dr. Sándor Erzsébet dékán

A Szerkesztőbizottság

Elnöke: Dr. Benedek Ferenc

Tagjai: Dr. Chronowski Nóra, Dr. Köhalmi László,
Dr. Maczonkai Mihály, Dr. Szécsényi László

Főszerkesztő: Dr. Ádám Antal

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán

Postacím: 7602 Pécs, Pf.: 450., tel.: 72/501-599/3226, fax: 72/501-599/3226
e-mail: eniko@ajk.pte.hu

Kiadó: Dialóg Campus, Budapest–Pécs

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek. A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük

TARTALOM

STUDIUM

BOROS JÁNOS:

Pragmatizmus és demokratikus jogalkotás 7

DRINÓCZI TÍMEA–ZELLER JUDIT:

A házasság és a család alkotmányjogi helyzete 16

HORVÁTH ISTVÁN:

Az elvárások és a realitás II. 23

JUHÁSZ LÁSZLÓ:

A bírói határozatok írásba foglalásának kialakulása a magyar jogban 33

KELEMEN DÁNIEL:

Az angol társasági jog fejlődése 45

KŐHALMI LÁSZLÓ:

A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések 52

HERBERT KÜPPER:

Das parlamentarische Misstrauen gegenüber der Regierung – die deutsche Verfassungspraxis und § 39/A ungarischer Verfassung 63

KITTI MAROS:

Research on peyotism from a legal anthropological aspect 72

NAGY ÉVA:

A fogyasztási célú hitelezés kialakulása 85

PÁNOVICS ATTILA:

A Nemzeti Civil Alapprogram működésének tapasztalatai 99

ZELLER JUDIT:

Jogalkotási feladatok az Európai Unió Alkotmányával összefüggésben 110

COLLOQUIUM

ÁDÁM ANTAL:

Az azték, a maja és az inka vallásról 121

ADRIAN MIHAI INCEU–IRIMIE POPA:

Income tax and the flat tax in Rumania 126

ADRIAN MIHAI INCEU–IRIMIE POPA:

Law and accounting interference 141

JUHÁSZ BOTOND:

A Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai című sorozat jogtörténeti tanulmányai 143

MÁTÉ JULESZ:

Advances in legislation relating to soil protection 149

VARGA TAMÁS:

Politikai magatartás és részvétel 158

FORUM

MILJENO BREKALO–NADA PETRIČEVIĆ:

The Legal Character of Transformation and Privatization of Social Ownership in the Republic of Croatia 165

AD HOC

DÁVID LILLA:

Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára 169

FÁBIÁN ADRIÁN:

PhD Tanulmányok 1. 178

HORVÁTH DÓRA:

„A fenntartható fejlődés és az emberi jogok” 183

HORVÁTH DÓRA:

Európa-jogi jogesetmegoldó verseny Ljubljánában	188
<i>JUHÁSZ BOTOND:</i>	
Hazai Jogtörténészek Találkozója IV.	189
<i>KOVÁCS ESZTER:</i>	
A Jogtörténeti tanulmányok VIII. kötetéhez	190
<i>KUN TIBOR:</i>	
„Aurelio Lepre: Háború és béke a XX. században. Az államok közötti konfliktusoktól a civilizációk ütközéséig”	194
<i>RÓNASZÉKI ANDREA:</i>	
„Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás”	200
A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke	203

CONTENTS

STUDIUM

JÁNOS BOROS:

Pragmatism and democratic legislation 7

TÍMEA DRINÓCZI-JUDIT ZELLER:

The constitutional interpretation of marriage and family 16

ISTVÁN HORVÁTH:

The expectations and the reality II 23

LÁSZLÓ JUHÁSZ:

Emergence of the transcription of juridical decisions
in the Hungarian legal system 33

DÁNIEL KELEMEN:

Development of the English company law 45

LÁSZLÓ KŐHALMI:

Criminal Injunction against Legal Persons 52

HERBERT KÜPPER:

The Parliamentary Non-confidence Against the Government – The German
Constitutional Practise and Art 39/A of the Hungarian Constitution 63

KITTI MAROS:

Research on Peyotism from a Legal Anthropological Aspect 72

ÉVA NAGY:

Emergence of Consumer Credit Arrangements 85

ATTILA PÁNOVICS:

Experiences of the Operation of the National Civil Frame Program 99

JUDIT ZELLER:

Legislative Assignments Stemming from the Constitution
of the European Union 110

COLLOQUIUM

ANTAL ÁDÁM:

On Aztec, Mayan and Inca Religion 121

ADRIAN MIHAI INCEU-IRIMIE POPA:

Income Tax and the Flat Tax in Rumania 126

ADRIAN MIHAI INCEU-IRIMIE POPA:

Law and Accounting Interference 141

BOTOND JUHÁSZ:

Essays on Legal History of the Periodical titled as Essays on Jurisprudence
of PhD Students in Miskolc 143

MÁTÉ JULESZ:

Advances in Legislation Relating to Soil Protection 149

TAMÁS VARGA:

Political Behaviour and Participation 158

FORUM

MILJENO BREKALO-NADA PETRIČEVIĆ:

The Legal Character of Transformation and Privatization
of Social Ownership in the Republic of Croatia 165

AD HOC

LILLA DÁVID:

Essay in Honour of the 25th Anniversary of the Death
of Professor István Losonczy 169

ADRIÁN FÁBIÁN:

PhD Essays 1 178

DÓRA HORVÁTH:

„Sustainable Development and Human Rights”	183
DÓRA HORVÁTH:	
European Law Moot Court Competition in Ljubljana	188
BOTOND JUHÁSZ:	
Meeting of Hungarian Legal Historians IV	189
ESZTER KOVÁCS:	
To the 8 th Volume of Essays on Legal History	190
TIBOR KUN:	
„Aurelio Lepre: War and Peace in the 20 th Century. From Conflicts between States to Crashes of Civilisations”	194
ANDREA RÓNASZÉKI:	
„Fenyvesi, Csaba–Herke, Csongor–Tremmel, Flórián: The New Hungarian Criminal Procedure”	200
Contents of the previous volumes of JURA	203

STUDIUM

Boros János DSc

egyetemi tanár

PTE BTK Filozófia Tanszék

Pragmatizmus és demokratikus jogalkotás

Pragmatikus megjegyzések joghoz és morálhoz

Írásomban azt a tételt szeretném védelmezni, hogy az európai államok és maga az Európai Unió jogalkotási beállítottsága és jogrendszere nincs felkészülve a demokráciára. Ahhoz, hogy érthetővé tegyem, mit kívánok állítani, azt a gondolkodásmódot kell bemutatnom, amely felől nézve alkalmatlan az európai jogszemlélet a demokrácia megalkotására, fejlesztésére vagy ami ugyanaz, stabilizálására. Reményeim szerint e gondolkodásmód bemutatása elegendő is tételem igazolására, nevezetesen arra, hogy Európában nem demokratikus a jogalkotás módja és a jogi gondolkodás.

Mindezt természetesen nem jogászként, hanem filozófusként mondom, ahol filozófus alatt egyszerű, laikus, gondolkodó embert kell érteni, és semmi többet. Olyan demokrataként kívánok itt írni, aki ugyan elszenvedője, eltűrője, elviselője egy törvény- és jogrendszernek, amelynek alakításába azonban alapvetően és közvetlenül sem neki, sem többi polgártársának nincs beleszólása. Ezzel meg is jelöltem a legfontosabb deficitjét az európai jogalkotásnak. Nem biztosított, nem előlegezett és nincs lehetővé téve a jogalkotásba való állampolgári beleszólás, miközben a törvény és a jog előírásai mindenkire vonatkoznak. Ha tetszik, a kontinentális-európai jogalkotása és működésmódja még a felülről uralkodás, a diktatúrák jegyeit, működésmódjait viseli magán és nem a demokráciában élő polgárok eszköze, hogy életüket a lehető legnagyobb igazságosság szerint közösen megszervezzék.

Először az általam demokratikusnak tartott gondolkodásmód néhány elemét szeretném bemutatni, hogy aztán egészen röviden utaljak ennek hiányára az európai jogi gondolkodásmódban. A demokratikus gondolkodásmód leginkább a pragmatizmus gondolatrendszerében jelenik meg, ezért ennek legfontosabb jegyeit fogom bemutatni.

1. A pragmatizmus közvetlen előzményei

A pragmatizmus elve az ókortól napjainkig megtalálható a gondolkodástörténetben, ám kifejezett és kidolgozott filozófiává csak a tizenkilencedik században lett. Leegyszerűsítve, a pragmatizmus gondolkodásmódja számára csak azok a fogalmak, elméletek vagy eszmék tekinthetők igazaknak vagy jóknak, amelyek működnek is a világban, vagyis amelyek arról szólnak, ahogy a tér-időben létező világ van és változik. Immanuel Kant, a legújabb kori filozófia nagy klasszikusa, *A tiszta ész kritikája* második előszavában azt állítja, és ezzel leteszi a modern pragmatizmus alapkövét, „hogy az ész működéséhez tartozó felismerések kimunkálása a tudomány biztos útját járja-e, azt csakhamar megítélhetjük az eredmény alapján.”¹ *A gyakorlati ész kritikájában* pedig azt hangsúlyozza, „ha az ész tiszta észként valóban gyakorlati, akkor tettek révén bizonyítja önmaga és fogalmi realitását”.² Csak akkor van tudományunk a világról, ha a benne összefoglalt ismeretek alkalmazhatók, mai szóval a világban lévő folyamatok előrejelzésére és ellenőrzésére használhatók. Az ész akkor válik gyakorlativá [*praktisch*], amikor fogalmi realitását, a világba való, e fogalmak szerinti beavatkozásának sikerességével demonstrálja.

Ez a felfogás a modern koré, vége a korábbi korok elvont meditációjának, fennkölt gondolathimnuszainak: csak a megvalósítható fogalmak és teóriák számítanak. A többitől egyszerűen nem tudjuk megmondani, hogy miről is szólnak.

A tizenkilencedik század végén, kanti kritikák megjelenésével egy időben alapítják meg alkotmányosan az Amerikai Egyesült Államokat. Az amerikai alkotmány az emberekből kiindulva, az embereknek szól, közérthető nyelven, arról, hogy hogyan alapítsák meg az újkor demokráciáját – először Amerikában. Az alkotmány szövegére és szellemére legnagyobb hatást gyakorló politikai gondolkodó James Madison volt, aki, ellentétben az alkotmány legtöbb megszövegezőjével, nem volt képzett jogász. Mégis, ahogy Garry Wills kiemeli, „törvényeink legnagyobb tanítója: Madison”.³ Nem a jogi szakember, hanem a gondolkodó ember alkotja meg a közösségi együttélés alapelveit, aki szerencsés esetben valamennyi nem-szakember társát képviseli.

Az amerikai alkotmány első mondata így hangzik: „Mi, az Egyesült Államok népe, annak érdekében, hogy tökéletesebb Egységet létesítsünk, Igazságosságot alkossunk, biztosítsuk a hazai Nyugalmat, gondoskodjunk a közös védelemről, elősegítsük az általános Jólétet, biztosítsuk a Szabadság Áldása-

it magunknak és utódainknak, elrendeljük és létrehozuk az Amerikai Egyesült Államok ezen alkotmányát”.⁴ Az európai gondolkodástörténet legjobb fogalmai, legnagyobb eszméi, csupa nagy betűvel írva, Egység, Igazságosság, Nyugalom, Védelem, Jólét, Szabadság mind felsorakoznak ebben a beköszönő passzusban. Van azonban egy lényeges különbség, ami elválasztja ezt a mondatot a hagyományos filozófiai gondolatmenetektől vagy spirituális meditációktól. Ezeken az eszméken nem gondolkodni, meditálni akarnak, hanem meg akarják őket valósítani, itt a Földön. Az Egységet létesíteni, az Igazságosságot alkotni, a Nyugalmat biztosítani, a biztonságról gondoskodni, a Jólétet elősegíteni, a szabadságot biztosítani akarják. Az alkotmány első mondata a legjobb eszméket tűzi az új – e kitűzés aktusában születő – ország elé, mint megvalósítandó célokat, mint olyanokat, amelyeket itt a Földön kell elérni. Ez az újkori demokrácia, és a demokrácia gondolkodásának, a pragmatizmusnak a nyitánya: a fő cél a nagyszerű elgondolások szabad megvalósítása, miközben garantáljuk a biztonságot és a védettséget.

Az amerikai alkotmánynak, sokak szerint a világ nyolcadik csodájának hatalmas szakirodalma van, és itt nem foghatunk hozzá a szöveg részletes analíziséhez. Elég, ha rögzítjük az alapelvet. Eszméket vázol, és ezek megvalósítását írja elő mindenki számára, miközben tagad mindenfajta eleve adott társadalmi-politikai hierarchiát. Az alkotmány fő részét a politikai hatalom három pillérre (törvényhozó, végrehajtó, bíró) történő szétválasztása és a hatalomátadás mechanizmusának meghatározása adja. Az, hogy az eszmék megvalósítása alkotmányos kötelesség, továbbá, hogy a hatalom megosztott, és a pillérek egymást ellenőrzik, valamint hogy a harmadolt hatalomrészt is csak korlátozott ideig lehet birtokolni, olyan dinamikus rendszert hoz létre, mely példátlan a világtörténelemben. A hivatalokban és a hatalmi ágakban való pozíciók elérésére csak úgy lehet törekedni, ha az alkotmány által kijelölt célokra, eszmékre hivatkoznak. Mivel pedig a hatalmat mindenki csak korlátozott ideig birtokolhatja, és az alkotmányos elvek megsértése esetén idő előtt el is veszítheti, akarva-akaratlan kialakul egy olyan politikai gépezet, mely a kijelölt eszmék megvalósításán fáradozik. Az amerikai alkotmány procedurális, állandóan mozgásban tartja a politikai közeletet, és az ellenőrzött hatalomrészhez való jutásra törekvők érvei nem lehetnek mások, mint az alkotmány eszméinek még jobb megvalósításának ígérete és módja. Az ígéretek betartását pedig a másik két hatalmi ág folyamatosan ellenőrzi és szankcionálja.

A „Mi, az Egyesült Államok népe...” első szavak tovább erősítik ezt az eszmék megvalósítása felé irányuló procedurálisitást. Nem felülről történik az alap-

törvény megalkotása, hanem az emberek, az egyenként megszámolható, és egyenként felelős emberi közösség (*people*) maga hozza létre azt. Az egyes ember, közösségben hozza létre, *alkotja meg* felelősséggel, morális elhivatottsággal saját közösségét. A közösen megállapodott, hozott, mindenki öntudatára és szabadságára alapozott alaptörvény ennek megfelelően mindenkire egyenlően kötelező. Az alkotóra, alkotmányozóra kötelező saját törvénye: az alkotmányozó minden egyes ember. Az alaptörvény, mint javító és az ideákat megvalósító folyamat tehát egyrészt a közösségében tételezett morális szubjektumok, *individuumok* által létrehozott és tételezett, másrészt ez a létrehozás folyamatos, nem lezárt és statikus, hanem minden egyes személy szabadságára és moralitására épül. A tettek, a szabadságból fakadó, és az egyéni, valamint a közjót szolgáló moralitás, alkotó és alkotmányozó folyamat. Amerika a dinamikus szabadság, a demokrácia világa: minden egyes felelős individuumra épül, és az individuumok felelős cselekedetekre komolyan számon is kérhetők.

Az amerikai alkotmány megalkotói úgy értelmezték tetteiket, mint az emberiség történelme előtti felelősségből fakadó aktust, és tudták, ha elvétik a legjobb elvekre alapozott igazságos társadalom megalapozását, akkor sötét jövő vár az emberiségre. Hamilton így fogalmaz a föderalista első levelében: „Gyakran hangzott el a megjegyzés, hogy magatartása és példája révén alighanem ennek a népnek jutott osztályrészül annak a fontos kérdésnek az eldöntése: vajon az emberi társadalom képes-e gondolkodás és választás alapján jó kormányzatot létrehozni, vagy pedig örökre arra van ítélve, hogy politikai berendezkedése a véletlentől és az erőszaktól függjön. ... ha rosszul döntünk, akkor döntésünket joggal tekintenék az emberiség egyetemes balszerencséjének”.⁵ Az amerikai alkotmányozók döntöttek, létrehozták az első modern demokratikus államalapító iratot. Olyan fejlődést indítottak el, mely a legmerészebb képzeletet is felülmúlta.

2. A pragmatikus beállítódás⁶

Az alkotmányozás utáni korszakban politikai, kulturális folyamatok indultak el, melyek máig tartanak, és melynek története elválaszthatatlan az emberiség utolsó kétszáz éves történetétől. A huszadik század világtörténete pedig egészen másképp alakult volna, ha nem létezett volna egy stabil és minden vitán felül álló demokratikus nagyhatalom, mely nem tűrte, hogy a zsarnokság legalább a nyugati kultúra bölcsőjében, Európában eluralkodjék.

A tizenkilencedik században alakult ki az a de-

mokratikus gondolkodásmód, amelyet méltán nevezhetünk az emberiség gondolkodástörténete egyik legnagyobb átalakulásának. A pragmatizmus kialakulásáról van szó, mely csak azokat az eszméket fogadja el igaznak, melyek a világban való történésekkel igazolhatók, és csak azokat a szándékokat fogadja el morálisaknak, amelyek legalább is törekszenek a lehető legnagyobb jó megvalósítására.

E gondolkodásmód első nagy képviselője Ralph Waldo Emerson (1803–1882), aki Amerikát kvázi vallásos tisztelet tárgyává teszi. A „Gondolkodó ember”, a „cselekvő lélek” az, amelyik Istenre szegezve tekintetét képes a világot teljesen átformálni. Mi, emberek a Teremtő munkatársai vagyunk, ráadásul az egyetlen Lélek mozgat mindannyiunkat, hogy jobb világot hozzunk létre. Amerika, vagy ami ezzel számára egyenértékű, az ígért földje, vagyis a demokrácia megalkotása az egyéni felelősségre és aktivitásra alapozott vallási esemény, amelyről elmondhatja, „Nemzet születik most először, mivel minden tagja az Isteni lelket érzi magában, mely ott munkál valamennyiünkben”⁷ – ahol az Isten Lelkének közvetítője és hordozója Amerika. A dolgok hatásuk mértékében valóságosak, az ember tettei szolgálnak az igazság és az igazságosság forrásaiul.⁸

Emerson az első olyan alkotmányozás utáni gondolkodó, aki vallásos szóhasználatával megnyitja a filozófiát a világban való alkotás, a világ átalakítása felé. A pragmatizmus, e gyakorlati filozófia első nagy filozófusa Ch. S. Peirce (1839–1914), akitől a mozgalom neve is származik. A pragmatizmust a bibliai „gyümölcsseitekről ismeritek meg őket” elvre alapozza, és a helyes gondolkodást soha véget nem érő, gyümölcsöző folyamatnak tekinti.⁹

A pragmatizmus alapművét W. James (1842–1910) írta meg, aki egyben az irányzat első nagy népszerűsítője is. A pragmatizmus szerint arra ad lehetőséget, hogy véget vessünk az értelmetlen metafizikai disputáknak,¹⁰ a fogalmakat pedig gyakorlati következményeik szerint értelmezzük.¹¹ A fogalom a görög „pragma” kifejezésből származik, amely cselekvést jelent. Peirce-re hivatkozva hangsúlyozza, hogy hiteink valójában cselekvési szabályok, egy gondolat jelentéséhez elegendő, ha meghatározzuk, milyen módon kell eljárunk, és ez az eljárás mód adja hitünk egyetlen jelentésségét.¹² James állítja, „nem lehet valahol olyan különbség, amely nem eredményez különbséget máshol – nem lehet olyan különbség az absztrakt igazságban, amely nem fejezi ki magát a konkrét tényben és az ezzel a ténnyel kapcsolatos eljárásban”.¹³ A pragmatizmusban minden egyes szavunkat konkrét értékére [*cash value*] kell felülvizsgálnunk, hiszen csak igaz hiteket és helyes nyelvhasználatokat érdemes megtartanunk. Eszméink összefüggő egészet alkotnak, és csak azoknak

van értelmük, melyek koherens módon illeszkednek a többihez, és következményeikben is harmonizálnak egyéb tapasztalatainkkal, más eszmék következményeivel. Az eszméknek a világban való eligazodást és életünk jobbá tételét, az igazságot és a társadalmi igazságosságot kell szolgálniuk, minden egyéb eszme fölösleges és elvetendő. Az igaz eszmék nem elmélkedések tárgyai, hanem olyanok, amelyek „lovagolni tudunk”, amelyek egyik tapasztalati helyről elvisznek bennünket egy másik tapasztalati helyre, ezáltal munkát takarítva meg nekünk.¹⁴ Az igazság egyben a jó egy formája¹⁵, hiszen jó nekünk az, ha a világgal, a társadalommal való kapcsolatunk segíti életünket és javítja környezetünk állapotát és környezetünkkel való kommunikációnkat. „Nem kellene valaha is inkább hinnünk azt, ami *számunkra jobb*, hogy hisszük?”, teszi föl a kérdést James.¹⁶ Mindebből látható, mennyire demokratikus a pragmatizmus, melynek „szokásai annyira változatosak és rugalmasak, forrásai annyira gazdagok és vég nélküliek, és következtetései annyira barátságosak, mint az anyatermészeté”.¹⁷ A társadalmi rossz fogalmát, mely a modern korban a politikai elnyomásban, a politikai pártoskodások vég nélküli acsarkodásában, a társadalmon belüli mesterséges árkok „ásásában”, és a társadalmi erőforrások kisajátításában nyilvánul meg, a pragmatikus gondolkodók egyszer s mindenkorra maguk mögött kívánják hagyni. A modern demokrácia lehetőséget ad az így értelmezett társadalmi rossznak a társadalom testéből való radikális kimetszésére: a rosszat „teljesen ki kell dobni, ki kell hajítani és túl kell lépni rajta, segíteni kell egy olyan mindenség létrehozásában, amely még helyét és nevét is elfelejti”.¹⁸ A pragmatizmus a megvalósíthatóság, az egyéni felelősség, az aktivizmus filozófiája, mely képviselői szerint a leginkább felel meg a demokráciának. Szerintük a pragmatizmus a nyitott, a minden ember felelősségét, szabad véleményét lehetővé tevő és beszámító nyitott társadalom, a demokrácia gondolkodásmódja, mely folyamatosan a társadalom, a politikai kommunikáció és az élet javításán fáradozik.

E filozófia nagy klasszikusa, akit a demokrácia filozófusának is neveznek, John Dewey (1859–1952).¹⁹ Szerinte a demokrácia, melyet a modern korban először az amerikai alkotmánnyal sikerült megalapítani, az emberiség fejlődésének végpontja. Az emberek egyenlőségén, felelősségén, kölcsönös tiszteletén, a szolidaritáson alapuló politikai konstrukció meghaladhatatlan. A politikusok, gondolkodók feladata e társadalom biztosítása, tagolása, és működésének elősegítése. Dewey az amerikai alkotmányt tartja a modern demokratikus gondolkodás, sőt a modern filozófia alapirátának. A filozófusokat, társadalomtudósokat, jogászokat, gazdászokat az alkotmány ol-

vasásába, hatástörténetébe és értelmezésébe kellene tanulmányaik elején bevezetni.

A demokrácia önmagát kormányzó társadalom, ahol egyenrangú emberek megegyeznek az együttélés formáiról, módozatairól, intézményeiről. Nincsenek felsőbb- és alsóbbrendű emberek, és semmiféle kívülről hozott teológiai, koloniális vagy kulturális elvet nem lehet elfogadni a „jó” társadalom megalakítása és működtetése alapelveként. A demokrácia számít az emberi képességek kibontakoztatására, a kreativitásra, elvárja, hogy az erőforrásokat mindenki magában keresse és szabadítsa föl. Ha ezt mindenki megteszi, és egyben felelősséget is vállal közösségéért, akkor egyre szélesebb körben fog elterjedni a Dewey által hangoztatott tétel, mely szerint „a demokrácia az egyéni élet *személyes* módja”.²⁰ A demokráciában a politikai intézményeket nem mint örök, megváltoztathatatlan és sorsszerű instanciákat kell elgondolni, hanem mint olyanokat, amelyek az emberek mindennapi életének meghosszabbításai, és amelyek arra hivatottak, hogy megkönnyítsék és működtessék az együttélést: „Ahelyett, hogy saját készségeinket és szokásainkat bizonyos intézményekhez alkalmazkodókként fogjuk föl, meg kell tanulnunk, hogy az intézmények szokásosan jellemző személyes attitűdök kifejeződése, kivetítése és kiterjesztései”.²¹ Ez természetesen nem jelenti a társadalmi intézmények folyamatos átalakítását és megkérdőjelezését, hiszen igényeink, életmódunk sem alakul át és nem kérdőjeleződik meg nap mint nap. De jelenti azt, hogy a demokráciát és intézményeit csak felelős polgárok működtethetik, akik tudatában vannak intézményeik eredetének, akik uralják intézményeik működését, ahelyett, hogy azok uralnák őket, és akik folyamatos éberséggel vesznek részt az intézmények javításában, kritizálásában vagy átalakításában – amikor a közösségi életükben bekövetkezett változások azt követelik, és ha e változások ügyében konszenzusra is képesek jutni.

A Dewey által feltételezett perszonális demokrácia annyira stabil, mint maga az ember. Nincs szükség külső kényszerre ahhoz, hogy az ember fenntartsa önmagát, és ha a környezet olyan, az ember készségesen együttműködik másokkal önmaga és mások fenntartásában. Dewey értelmezése szerint az amerikai társadalom erejét, és példaszerűségét az emberiség számára éppen azt adja, hogy semmi másra nem támaszkodik, mint az önmagát fenntartó emberre. Kiemeli, a demokrácia „életmód, amelyet az emberi természet lehetőségeibe vetett, működő hit irányít. ... Ez a hit alaptalan, és jelentés nélküli, ha csak nem egy olyan emberi természet képességeibe vetett hitet jelenti, amely minden emberi lényben megvan, tekintet nélkül fajtájára, színére, nemére, születésére és családjára, anyagi vagy kulturális

színvonalára. Ezt a hitet törvénybe lehet iktatni, de papír marad, ha nem ad erőt neki az emberi lények egymás iránti, mindennapi eseményekben és viszonyokban megnyilvánuló attitűdje. Komolytalanságra vezet, ha, miközben a náciizmust leleplezzük türelmetlensége, kegyetlensége és gyűlöletkeltése miatt, mi magunk más személyekhez való viszonyainkban, mindennapi sétáink és beszélgetéseink során faji, bőrszíntől függő vagy más osztály-előítélettől vezettetjük magunkat. ... Az emberi egyenlőségbe vetett demokratikus hit annak hite, hogy minden ember, függetlenül személyes adottságainak mértékétől és fokától, minden emberrel egyenlő lehetőségekre jogosult saját képességeinek kifejtése érdekében. ... Annak hite, hogy minden ember képes a saját életét irányítani mások kényszerítése vagy beavatkozása nélkül, feltéve, hogy a helyes feltételeket biztosítja.”²² Ha biztosítjuk a formális demokráciát, az emberek nem csak önmagukról, de magáról a demokráciáról is gondoskodni fognak. Nincs szükség gondoskodó államra, hiszen ez a pragmatikusok szerint fából vaskarika. Mivel az emberek tartják fenn az államot, egyrészt pénzügyileg adóikkal, másrészt törvényalkotásra és megegyezésre irányuló törekvésükkel, ezért teljesen értelmetlen lenne gondoskodó államról beszélni. Gondoskodni magukról és egymásról csak azok az emberek tudnak, akik az államról is gondoskodnak.

A stabil demokrácia feltétele a demokráciára való nevelés, az elemi iskolától fogva. Ez azonban nem indoktrináció, hanem minden ilyen ellentéte. A demokratikus nevelés ugyanis arra tanít, hogy természetből fogva mindenki egyenlő a törvény előtt, és mindenki felelős is a közös társadalomért és annak törvényeiért. Öszinte kommunikációra, egymástól tanulásra, türelemre tanít, arra, hogy amellett, hogy mindenki természeténél fogva gondoskodik önmagáról, és ennek során saját eszét használja, használja azt arra is, hogy a másik emberért és a közösségért felelősséget vállaljon. Ha a társadalom egészét erre tanítják, akkor várhatóan nagyobb számban lesznek meggyőződéses demokraták, akik számára fontos annak a társadalomnak a védelme és fenntartása, aminek jobbat nem csak nem találtak ki, hanem aminél jobbat nem is lehet kitalálni. A szabadság nem csak az egyéni morál feltétele, hanem a felelős személyek által fenntartott demokráciáé is. Dewey mindezt így fejezi ki: „Minden, ami korlátozza a szabadságot és a kommunikáció teljességét, olyan sorompókat helyez el, amely csoportokba és klikkekbe osztja az embereket, egymással szembenálló szektákba és frakciókba, és ez által aláaknázza a demokratikus életmódot. A szabad vélemény, szabad kifejezés és szabad gyülekezés polgári szabadságának pusztító törvényes garanciája nem sokat ér, ha a szabad kom-

munikáció mindennapjaiban az eszmék, tények, tapasztalatok adásvételét megfojtja a kölcsönös gyanakvás, visszaélés, félelem és gyűlölködés. Ezek a dolgok hatékonyabban rombolják le a demokratikus életmódot, mint a nyílt kényszer”.²³ Olyan szavak, amelyek napjainkig aktuálisak, és nem csak az Egyesült Államokban.

A pragmatizmus legnagyobb kortárs képviselője, Richard Rorty (1931), aki Dewey nyomában járva azt állítja, hogy egyetlen magyarázatra nem szoruló és magától értetődő fogalmunk a demokrácia, és ami ezzel egyenértékű, az igazság és az igazságosság fogalma.²⁴ A demokrácia önérték és mindent belőle kell magyaráznunk. Rorty az individuumok teljes szabadsága mellett száll síkra, mindaddig, amíg az egyén szabadsága nem sérti mások hasonló szabadságát. A magánéletbe senki nem szólhat bele, a magánjellegű időtöltés fölött csak az egyén rendelkezik, amennyiben ezzel nem sérti mások magánéletét. A magánélet nyelvhasználata idioszinkratikus, nem kell, hogy sokan megértsék. A művészet, az irodalom is magánjellegű nyelvet használ. Ezzel szemben a közösségi, nyilvános élet igényli a közös nyelvet, mely viszont pusztán az együttélés formáit szabályozhatja, de tartalmi kérdésekbe nem szólhat bele.

Rorty szerint a filozófiát a teológia szolgálóleányának nevezték, mára azonban a demokrácia szolgálóleányává kell válnia. Hangsúlyozza, „önellentmondás azt gondolni, hogy a demokráciát inkább erővel, semmint meggyőzéssel kellene terjeszteni, hogy az embereket kényszeríteni kellene a szabadságra. Ha nekünk, filozófusoknak van még szerepünk, akkor az éppen ez a fajta meggyőzés. Egykoron, amikor többen gondolkodtunk az örökkévalóságon és kevesebbet a jövőn, mint ma, az igazság szolgálóiként határoztuk meg magunkat. Az utóbbi időben viszont kevesebbet beszélünk az igazságról és többen az igazmondásról, kevesebbet arról, hogy az igazságot hatalomra kellene segíteni, és többen arról, hogy a hatalmat becsületességre kell szorítani. Azt hiszem, ez egészséges változás. Az igazság örökkévaló és tartós, csak hogy nehéz megbizonyosodnunk arról, mikor birtokoljuk. Az igazmondás, akár a szabadság, időbeli, esetleges és törékeny. De föl tudjuk ismeri valamennyit, amikor birtokoljuk. Valójában azt a szabadságot értékeljük a legtöbbre, ha becsületesek lehetünk egymással anélkül, hogy ezért büntetésben részesülnénk. Egy alaposan temporalizált intellektuális világban, amelyből a bizonyosság és változatlanlanság reménye teljesen eltűnt, mi, filozófusok az ilyen szabadság szolgálóiként, a demokrácia szolgálóiként fogjuk magunkat meghatározni, úgy fogjuk magunkat meghatározni, mint ezen fajta szabadság szolgálóit, mint a demokrácia szolgálóit. [...] Ha így gondolkoznánk magunkról, akkor elkerülnénk a skolasz-

tika, az avantgárdizmus vagy a sovinizmus veszélyeit. Egyetértenénk Dewey-val abban, hogy 'a filozófia csak hipotéziseket kínálhat, és hogy ezek a hipotézisek csak akkor értékesek, ha érzékenyebbekké teszik az emberek tudatát a körülöttük levő élet iránt'.²⁵ Egy alaposan temporalizált intellektuális világban egy ilyen fajta érzékenység elősegítése ugyanolyan tiszteletreméltó célja volna egy egyetemi szaktudománynak, mint a megismerés elősegítése.”²⁶ A filozófia fő feladata immár nem az igazság keresése, hanem az igazságosságra való érzékenység kialakulásának támogatása.

3. A demokrácia joga

A pragmatikus gondolkodásmód egyszerű, mint maga a demokrácia: a kérdés az, hogy miért oly nehéz ezt az egyszerű gondolkodásmódot a gyakorlatba átültetni, miért oly nehéz valódi, ténylegesen működő demokráciát létrehozni, miért oly körülményes az igazságosság gondolatát nem elfogadtatni, de elérni, hogy az emberek azt mindennapi életükben is gyakorolják – és nem csak Európában vagy annak keleti felében, de a világ más részein is. Enélkül pedig, legalább is Dewey szerint nincs és nem lesz működő, valóságos demokrácia, hanem rejtett osztálytársadalmak, uralmi struktúrák maradnak fenn.

Az eddigiek alapján, azt hiszem, nem nehéz elgondolni, hogy milyen is a demokrácia jogalkotása, az a rendszer és működésmód, amellyel az Egyesült Államokban találkozhatunk. Az amerikai-angolszás jogalkotást nemritkán szembeállítják az úgynevezett „kontinentális” joghagyománnyal. Gyakorló jogászok ritkán vetik föl, hogy miután mindkét jogrendszer emberi alkotás, ezért megváltoztatható, és a javítás irányába meg is változtatandó. Az pedig feltehetőleg szentségtörésnek számít, ha azt állítjuk, és én most ezt kívánom állítani, hogy az amerikai-pragmatikus jogalkotás alkalmas leginkább demokratikus törvények kialakítására ugyanúgy, mint a demokratikus állampolgári gondolkodás és hozzáállás kialakítására is.

Ahogy az amerikai alkotmány tartalmát döntő módon egy nem jogi képzettségű ember befolyásolta, ugyanígy a jog alkotását a demokráciában nem lehet jogi szakértőknek vagy akár választott képviselőknek átadni. A jogászok a törvények végső megformálásának mesterei, de a tartalmakat demokráciában nem ők határozzák meg. A formába öntés mestereiként a tartalom meghatározását át kell engedniük azoknak, akik a törvény valódi alkotói és „betartói”: az embereknek. A képviselők pedig azért alkalmatlanok a törvényhozásra, mert a demokráciában a jog kizárólag

az igazságosságra és a morálra alapulhat, és nyilvánvalóvá vált, hogy a megválasztott képviselők képtelenek elvonatkoztatni pártérdekeiktől. Az egyéni és pártérdek pedig minden, csak nem a morál vagy az igazságosság megjelenítése.

A nyugati filozófiának majd kétszáz évet kellett várnia, hogy az igazságosság fogalmáról megszülessen az első valóban szisztematikus mű, John Rawls, *Az igazságosság elmélete* című munkája.²⁷ Ez a mű új annyiban, hogy a társadalmi igazságosság első rendszeres megfogalmazása a demokratikus politikai rendszer számára. Nem új viszont abban, hogy amikor Rawls azt mondja, hogy „[a]z igazságosság elveit a tudatlanság fátyla mögött választják ki”,²⁸ akkor valójában a társadalom számára, az igazságosság „felől”, újrafogalmazza Kant kategorikus imperatívuszát. Megfogalmazása egyben a képviseleti demokrácia kritikája is: a nyugati demokráciák példái mutatják (hogy az újabb kelet-európai kezdetleges állapotban lévő demokráciákról most ne is beszéljünk), hogy a pártokhoz tartozó és azok érdekeit képviselő küldöttek döntéseik és szavazataik során gyakorlatilag nem eresztik le elméjükre a „tudatlanság fátylát”.

Ha a demokráciát hosszabb távra, több generációra szeretnénk biztosítani, akkor ez túlságosan sokáig nem maradhat így. A jogalkotásnak egyszerre kell elvileg és gyakorlatilag az egyes emberből kiindulnia, továbbá a demokrata polgárt annak szabadságában, morális felelősségében formálnia. A jogalkotásnak lehetővé kell tennie az egyes embernek a konkrét jogok megalkotásában való részvételt. Ennek gyakorlati megvalósítása egyre inkább lehetségesnek tűnik az új kommunikációs technológiák korában. Ugyanakkor el is kell várnia a közösen megalkotott törvény szigorú betartását és betartatását. Aki jár a klasszikus-modern nagy demokráciákban, az Egyesült Államokban vagy Svájcban, annak feltűnik a törvényhozásban való részvétel nagyvonalú lehetősége mellett a törvények betartatásának szigora. Nem mások hozzák a törvényt, hanem maguk a polgárok, „mi magunk”, magunknak. Ha ez így van, vegyük is komolyan magunkat, és tartsuk be a békés együttélés érdekében közösen hozott törvényeket. Az Egyesült Államokban a figyelmeztetés, a „törvény által tiltva” (*forbidden by law*) egyenértékű a klasszikus hivatkozással, hogy „Isten parancsa”, vagy azzal, hogy „a természet törvényei ilyenek”. A törvényhozás felelőssé tétele, individualizálása, morálissá tétele, tehát demokratizálása egyben nevelő hatású: a demokrácia polgárává avat és nevel. Ettől lesz stabil a demokrácia, mint semmilyen más politikai rendszer. A tömeg, a csöcselék fogalma (*masse, foule*) a ténylegesen működő demokráciában egyre inkább jelentését veszti, mert nem lesz, mit leírjon, és

egyre nagyobb szerepet kap a közösségileg és morálisan, tehát politikailag tudatos polgárok véleménye és gondolkodása (*public opinion, citoyen*).²⁹

A leginkább demokratikus berendezkedésű országokban is képviseleti demokrácia működik, habár alapítói tudatában voltak, hogy a demokrácia valójában csak közvetlen lehet. Az egyéni morális felelősség ugyanis nem ruházható át senkire. Arról nem is beszélve, amikor egy képviselőt csak a választók egy része választott meg, és az bizonyos érdekeket képvisel, és távol van attól, hogy a tudatlanság fátyla mögött a legigazságosabb törvényeket próbálja megalkotni. Az amerikai jogrendszerben a bírósági gyakorlatban az esküdtek szerepe valójában az, hogy az egyes emberek lelkiismeretét jelelné meg a tárgyalat ügyben. A bíróság határozata (*sentence*) valójában az esküdtek, mint jogi értelemben laikusok döntésére (*verdict*) épül. A bíróság ítélete pedig törvény és törvényt alkot. Nyilvánvaló, hogy az esküdtek intézménye az egyének, a polgárok lelkiismereti és morális döntéseinek folyamatos „input”-ja lehetőségét jelenti a jogrendszerben, amely ily módon kívánja fenntartani működő demokratikusságát és demokratikus legitimációját. A jognak mint folyamatnak a felfogása, amely nem elgondolt, teoretikus értékekből, hanem a köz véleményéből és akaratából alakul, alapvetően demokratikus, szemben minden olyan elvekből eredeztetett szakértők által kidolgozott jogrendszerrel, amely továbbra is fenntartja az „idegen” elvek – legyenek ezek akár egy tudományos képzettség vagy metodológia összefüggései – uralmát és kolonizációját az állampolgárok és lelkiismeretük fölött.

4. A formalizmus vs. realizmus vita

A tagoltnak hitt és művelt jogászai törvényalkotással szemben a demokratikus és pragmatikus törvényhozás banálisnak és egyszerűnek tűnik, Rorty szavaival „a pragmatizmus banális a törvényre való alkalmazásában.”³⁰ Annyira banális és egyszerű, amennyire banális és egyszerű lehet az egyes ember élete a tudományos emelkedettséggel szemben. Ugyanakkor éppen Rorty Deweyt követő hozzájárulásával, Amerikában is meg kell vívni a csatát a jogi realistáknak (ahogy a pragmatikusok időnként nevezik magukat) a formalistákkal. Richard Posner szerint a formalizmus annak „eszméje, hogy a törvényi kérdések megválaszolhatók a fogalmak közti viszonyok kutatásával”.³¹ Rorty állítása szerint a jogi realisták (*legal realists*) Dewey által vezetett harca a formalistákkal szemben lényegileg a realisták győzelmével végződött. A viták azonban újra feléledtek, amikor is

a formalizmus Unger tágabb definíciójával határozta meg magát, mint „elköteleződés ... a jogi igazolás olyan módszeréhez, amely a társadalmi élet alapvető fogalmairól szóló nyíltvégű vitákkal áll szemben, olyan vitákkal, amelyeket az emberek ideológiai-nak, filozófiai-nak vagy vizionáriusnak hívnak.”³² Rorty azonban úgy véli, hogy még e tágabb definíciót figyelembe véve sem könnyű a jog teoretikusai között a formalizmus mellett elkötelezettet találni. Ronald Dworkin azt állítja, hogy a jog még inkább egyenlőségalapú működésének elősegítését nem a „jog birodalmának hercegei” tudják elérni, hanem inkább a filozófusok, akik e birodalom „látnokai és prófétái”.³³ Ha ehhez hozzávesszük, hogy Rorty szerint a filozófusok valójában mindenben laikusok, és a többi embertől csak az különbözteti meg őket, hogy olvasták és olvassák a gondolkodástörténet nagyjainak műveit, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyébként magát a jogi formalizmushoz soroló Dworkin számára is az inkább egyenlőségalapú működés feltétele az emberek részvétele a jogalkotásban.

Posner szerint a realizmus gyengesége, hogy nincs módszere, a jogi formalizmusnak viszont éppen ez az egyik középponti témája és gondja. A módszer fogalmának azonban a huszadik században igen nagy támadásokat kellett kiállnia; a hatvanas-hetvenes években a tudományelmélet (Kuhn Feyerabend), a hatvanas-kilencvenes években a posztstrukturalizmus (Foucault, Lyotard, Deleuze) és a dekonstrukció (Derrida), valamint az analitikus filozófia Quine és Davidson által képviselt vonulata részéről. Kuhn szerint a tudományos elméletek paradigmákban szerveződnek, és a paradigmaváltások egyben módszerváltások is, és még a legkeményebb természettudományokban sem adhatók meg olyan normatív metodológiai kritériumok, melyek mindig, minden körülmények közt a tudományhoz sorolt valamennyi paradigmára érvényesek lennének. Feyerabend híres mondata, a „valami megy”, „bármilyen mehet” (*anything goes*) a kuhni elmélet végsőkéig vitt konzekvenciája. A dekonstrukció a módszer, tárgyát uraló és konstruáló jellegének tarthatatlanságára mutat rá. A helyes módszer választásához már eleve ismernem kellene a vizsgálandó tárgyat, ami magát a vizsgálatot tenné értelmetlenné. Ha viszont egy még ismeretlen entitást közelítünk egy eleve választott módszerrel, akkor már meg is határozom, tehát uralmam alá vonom a módszer által előírt módon azt az entitást, amely a módszeres közelítés hatására már nem az lesz, mint a közelítés előtt, hanem a módszer által valami ottlévő valóságdarabbal együtt-konstruált jelenség. Az analitikus filozófia olyan avantgárdjai, mint a Harvard-professzor Quine és a Berkeley-professzor Davidson pedig az igazság és a megismerés fogalmát a módszer „elé” helyezik, és megszünte-

tik annak igazságfeltáró funkcióját. Végül soron az értelmező beállítódásától függően a „módszer” fogalma különféleeképpen reagált a kritikákra, felszámolódott, meggyengült, vagy akár, mint néhány legújabb kezdeményezés jelzi, meg is erősödhetett. Napjainkban mindenesetre kevés filozófus és tudományteoretikus van azon az állásponton, hogy a módszer fogalmának néhány alapelven túl bármiféle leírható vagy normatív összetevője lenne.

A Rorty által képviselt neopragmatizmus mindezeket a fejleményeket támogatóan köszöntötte, James és Dewey (de nem Peirce) munkájának széles körű beérését látta mindebben, James genetikus igazságfogalmát ugyanúgy, mint Dewey személyes szabadságra alapozott demokráciafogalmát érvényesnek fogadta el, még akkor is, ha Dewey ma már érthetetlen módon, saját gondolkodásmódját „tudományosként” fogta föl, vagy legalább is a módszeres tudományos gondolkodásnak olyan episztemológiaiailag privilegizált státust tulajdonított, amellyel mára már senki szerint sem rendelkezik. Rorty a pragmatizmus felszabadító, demokratizáló erejét hangsúlyozza, mely megszabadítja a jogalkotókat a tudományosságért való aggodástól. Pragmatikusnak érezni magunkat Rorty szerint annyit jelent, hogy túllépünk a fikció és a realitás, a képzelet és az ész dualitásán. Bár a pragmatizmus jó érveket szolgáltatott a formalizmusok ellen, legalább annyira fontos volt a képzelőerő használata. Rorty szerint a jövő demokráciájának legalább annyira van szüksége képzett szakemberekre, mint képzelőerővel megáldott látnokokra, akik a filozófiatörténet és tudománytörténet óriásainak vállán állva, a szabadság és a kreativitás mérész álmait vázolják föl embertársaiknak. Nem feltétlenül lesznek ezek az álmok mindig megvalósíthatók, de talán néhány közülük érdekesebb, gazdagabb és még inkább felszabadító demokráciához és jogalkotáshoz fog vezetni, olyanhoz, amelyet ma még elképzelni sem tudunk. Ha nem álmodunk, nem fogunk előrehaladni, még ha sok álmunkat nem is fogjuk megvalósítani és megvalósítani tudni.

A jog és a demokrácia alkotásában és alakításában a képzelet, és ennek feltétele, a műveltség, legalább olyan fontos szerepet játszik, mint a szaktudás. A demokratikus jog, melynek a folyamatként felfogott igazságosság folyamatszerű letéteményesének kell lennie, alkotóin keresztül állandóan nyitott azokra a változásokra, amelyek egy valóban szabad társadalomban folyamatosan zajlanak. Mindaddig, amíg vannak kisebbségek, amíg vannak a társadalomnak olyan rétegei, melyek bármilyen okból ki vannak zárva – legyenek azok betegségben szenvedők, vagy érdekérvényesítésben nem képzetek –, addig a jog alkotóinak, ha demokraták és az igazságosság társalkotói akarnak lenni, folyamatosan figyelniük kell

azokra a hangokra, melyek a kisebbségek, az elnyomás alig látható formáira hívják föl a figyelmet. A kisebbségek leírását csak a képzeletgazdag írástudók tudják elvégezni, már a demokrácia e talajmunkájában sem nélkülözhető a nagyfokú intellektuális kreativitás. A jogalkotást a demokrácia polgárainak kell nyitottként meg- és fenntartaniuk, egy zárt és fejlődni képtelen vagy csak lassan fejlődő, formába, metodológiájába vagy fogalmaiba, fogalmi analíziseibe zárt jogrendszer nem szolgálhatja a mindennap megújuló demokráciát. Rorty egyetértően idézi Grey-t, amikor az azt mondja, „A pragmatizmus visszautasítja a maximát, hogy egy elméletet csak jobb elmélettel lehet megdönteni ... Egyetlen racionális Isten sem garantálja eleve, hogy a gyakorlati aktivitás lényeges területeit elegáns elméletek fogják irányítani”.³⁴ A pragmatizmus felszólítás, hogy a társadalmi életet nyitottnak tekintsük, és ne teóriák megvalósítóinak, kiszolgálóinak vagy gépszerű és szegényes időbeli kivételüknek.

5. Az ígéret és elköteleződés joga felé

Azt hiszem, az Európai Unió megalkotói és a magyar alkotmány létrehozói is jobban tették volna és jobban tennék a hosszú távú demokrácia biztosítása érdekében, ha a nyitott, nem-elméleti, procedurális jogalkotás lehetőségein gondolkodnának, és ezt próbálnák átültetni a gyakorlatba. Az Európai Unió ratifikálásra váró alkotmánya minden, csak nem a demokratikus, saját fejlődésére nyitott Európa megalkotása, egy olyané, mely magát az európai ember, az európai polgár felől értelmezi. Az Európai Unió Alkotmányának azzal a mondattal kellene kezdődnie, hogy „Mi, Európa népe, ilyen és ilyen eszmék megvalósítását szeretnénk kontinensünkön, és ezért létrehozuk az alkotmányt.” Egy ilyen kezdetű alkotmányt hozna létre az európai ember mint európai emberiség, egyenként és együtt, és egy ilyen kezdetű alkotmány hozná létre ezzel az aktussal egyszerre és a maga folyamatában évszázadokra megelőlegezve az európai demokrata polgárt, aki majd hosszabb távon fenntartja és gazdagítja ezt a világot. Ehelyett az európai alkotmányt felülről diktálják nekünk, és elvétik a demokrácia valódi, felőlünk, európai individuumok – mint felelős és fejlődni vágyó morális lények – felőli alkotmányozását.³⁵

Az aktuális magyar alkotmányhoz való hosszabb és részletesebb megjegyzések helyett hadd idézzem a régi mondást, utalva az Európai Alkotmányról mondottakra, „lányomnak mondom, menyem is értse”. Hosszabb elemzés helyett azért egyetlen

pillanatra tekintsünk hazánk politikai alapító iratába. A magyar alkotmány első mondata így hangzik: „A többpártrendszer, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés – hazánk új Alkotmányának elfogadásáig – Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg.” Majd pedig a második paragrafus második pontjában ez áll: „A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népe, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja”. Talán alkalmam lesz később ezt a szöveget alaposabban elemezni, most csak néhány előzetes, ugyanakkor e dolgozatot lezáró megjegyzés. Az Országgyűlés állapítja meg egy szöveget, és nem az ebben az országban élő emberek vállalják egyenként a morális felelősséget, egyenként, saját országukért, úgy, ahogy az amerikai alapításkor azt az amerikai emberek teszik, „Mi, az Egyesült Államok népe” ezt és ezt akarjuk és megalapítjuk... Nem beszélve arról, hogy amikor *parlamenti* demokráciát alapít felülről az *Országgyűlés*, akkor saját magát alapítja meg, mint a demokrácia letéteményesét. Ráadásul, melyik Országgyűlés az alapító? Az akkori? A mostani? A mindenkori? Mindez fölvet olyan további kérdéseket és fogalmakat, amelyekről Derrida az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatról tartott előadásának elején így fogalmazott: „[A]z ígéretről, a szerződésről, az elköteleződésről, az aláírásról, és arról, ami különös módon feltételezi mindig ezeket, a mentségek bemutatásáról ... fogok Önöknek beszélni”.³⁶ Talán egy legközelebbi alkalommal, egy másik írásban, hiszen a demokrácia valójában végtelen, nyitott beszélgetés.

Jegyzetek

¹ I. Kant: A tiszta ész kritikája. (Fordította Kis János) Atlantisz, Budapest 2004. 27, B VII.

² I. Kant: A gyakorlati ész kritikája. (Fordította Papp Zoltán) Ictus, Szeged 1998. 9.

³ G. Wills: Bevezetés. Hamilton-Jay-Madison: A föderalista. Európa, Budapest 1998. 14.

⁴ Számtalan kiadás, magyarul olvasható, pl. a Hamilton-Jay-Madison: A föderalista. 643–670.

⁵ Hamilton: New York állam népéhez. 1787. október 27., A föderalista. 39.

⁶ A pragmatikus filozófiáról és beállítódásról mind történeti, mind szisztematikus értelemben részletesebben foglalkozom két könyvben: Boros János: Pragmatikus filozófia. Jelenkor, Pécs 1998. és A demokrácia filozófiája. Jelenkor, Pécs 2000

⁷ R. W. Emerson: Az amerikai tudós. Beck A. (szerk.): A filozófus az amerikai életben. Tanulmány – Pompeji, Pécs – Szeged 1995. 33.

⁸ Vö. Emerson: Tapasztalat. A filozófus az amerikai életben. 62.

⁹ Ch. S. Peirce: Hogyan tegyük világossá eszméinket? (Fordította Fehér Márta) Szabó A. Gy. (szerk.): Pragmatizmus. Gondolat, Budapest 1981. 46.

¹⁰ W. James: Pragmatism. Hackett, Indianapolis 1981 (első kiadás 1907), 25. „The pragmatic method is primarily

a method of settling metaphysical disputes that otherwise might be interminable."

¹¹ W. James: i.m. 26. „The pragmatic method ... is to try to interpret each notion by tracing its respective practical consequences."

¹² Vö. uo. „beliefs are really rules of action ... to develop a thought's meaning, we need only determine what conduct is fitted to produce: that conduct is for us its sole significance".

¹³ W. James: i.m. 27. „There can be no difference in abstract truth that doesn't make a difference elsewhere - no difference in abstract truth that doesn't express itself in a difference in concrete fact and in conduct consequent upon that fact".

¹⁴ Vö. W. James: i.m. 30. „ideas (which themselves are but parts of our experience) become true just in so far as they help us to get into satisfactory relation with other parts of our experience ... Any idea upon which we can ride ... any idea that will carry us prosperously from any one part of our experience to any other part, linking things satisfactorily, working securely, simplifying, saving labor; is true for just so much, true in so far forth, true instrumentally."

¹⁵ W. James: i.m. 37. „truth is one species of good".

¹⁶ Uo. „Ought we ever not to believe what it is better for us to believe?"

¹⁷ W. James: i.m. 39. „you see, how democratic she [pragmatism] is. Her manners are as various and flexible, her resources as rich and endless, and her conclusions as friendly as those of mother nature."

¹⁸ W. James: i.m. 132. „It is by dropping it [the evil] out altogether, throwing it overboard and getting beyond it, helping to make a universe that shall forget its very place and name."

¹⁹ John Dewey demokráciafilozófiájáról részletesen írok említett könyveimben.

²⁰ J. Dewey: *The Later Works*. Carbondale, Illinois, 14.226. „democracy is a personal way of individual life".

²¹ Uo. „Instead of thinking of our own dispositions and habits as accommodated to certain institutions, we have to learn to think of the latter as expressions, projections and extensions of habitually dominant personal attitudes".

²² Dewey: i.m. 226-227. „Democracy is a way of life controlled by a working faith in the possibilities of human nature. ... That belief is without basis and significance save as it means faith in the potentialities of human nature as that nature is exhibited in every human being irrespective of race, color, sex, birth and family, of material or cultural wealth. This faith may be enacted in statutes, but it is only on paper unless it is put in force in the attitudes which human beings display to one another in all the incidents and relations of daily life. To denounce Naziism for intolerance, cruelty and stimulation of hatred amounts to fostering insincerity if, in our personal relations to other persons, if, in our daily walk and onversation, we are moved by racial, color or other class prejudice ... The democratic faith in human equality is belief that every human being, independent of the quantity or range of his personal endowment, has the right to equal opportunity with every other person for development of whatever gifts he has. The democratic belief ... is [a] belief in the capacity of every person to lead his own life free from coercion and imposition by others provided right conditions are supplied."

²³ Dewey: *The Later Works*. 14.227-228. „everything which bars freedom and fullness of communication sets up

barriers that divide human beings into sets and cliques, into antagonistic sects and fractions, and thereby undermines the democratic way of life. Merely legal guarantees of the civil liberties of free belief, free expression, free assembly are of little avail if in daily life freedom of communication, the give and take of ideas, facts, experiences, is choked by mutual suspicion, by abuse, by fear and hatred. These things destroy the essential condition of the democratic way of living even more effectually than open coercion".

²⁴ Richard Rorty, a Stanford egyetem professzora, a Pécsi Tudományegyetem díszdoktora. Művei magyarul: *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*. (Fordította Boros János és Csordás Gábor) Jelenkor, Pécs 1994., *Heideggerről és másokról*. (Fordította Barabás András, Beck András, Bujalos István, Kelen István, Vitézy Zsófia) Jelenkor, Pécs 1997., *Megismerés helyett remény*. Jelenkor, Pécs 1998. Rortyról is részletesen írok említett két könyvemben.

²⁵ Dewey: *Reconstruction in Philosophy. The Middle Works of John Dewey, 1899-1924*, Ann Boydston (szerk.), Carbondale, Southern Illinois University Press, 1976-1983. 91-92. (Rorty idézése).

²⁶ R. Rorty: *Megismerés helyett remény*. Jelenkor, Pécs 1998. 121-122.

²⁷ J. Rawls: *Az igazságosság elmélete*. (Fordította Krokavay Zsolt) Osiris, Budapest 1997

²⁸ J. Rawls: i.m. 32.

²⁹ A tömeg és a nyilvánosság, a politikai hatékonyság kérdéseire ld. a hivatkozott szakirodalommal együtt, J. Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. (Fordította Endreffy Zoltán) Gondolat, Budapest 1971. 320-359.

³⁰ R. Rorty: *Philosophy and Social Hope*. Penguin Books, London 1999. 93. „pragmatism is banal in its application to law". A formalizmus-realizmus vitát Rorty írása alapján foglalom össze.

³¹ R. Posner: *What Has Pragmatism to Offer Law?* Southern California Law Review, 1990, vol. 63. 1653, 1663. (idézi Rorty) „formalism ... the idea that legal questions can be answered by inquiry into the relation between concepts".

³² R. Unger: *The Critical Legal Studies Movement*. 1986. vol. I. (idézi Rorty)

³³ Vö. R. Dworkin: *Law's Empire*. 1986. 176-275. (Rorty: i.m. 94.)

³⁴ T. Grey: *Holmes and Legal Pragmatism*. Stanford Law Review, 1989. vol. 41. 814-15. (idézi Rorty). „Pragmatism rejects the maxim that you can only beat a theory with a better theory ... No rational God guarantees in advance that important areas of practical activity will be governed by elegant theories".

³⁵ Az Európai Unió Alkotmánya demokratikus deficitjéről részletesebben írtam: Boros János: *Felülről irányított demokrácia*. Az európai alkotmánytervezet a demokrácia félreértése. Magyar Tudomány 2004. május 610-618.

³⁶ J. Derrida: *Otobiographies*. Galilée, Paris 1984. 14. „Il reste que j'entends bien vous entretenir ... de la promesse, du contrat, de l'engagement, de la signature et même de ce qui les suppose toujours d'une étrange façon, la présentation des excuses."

Drinóczi Tímea
egyetemi tanársegéd

Zeller Judit
egyetemi tanársegéd

A házasság és a család alkotmányjogi helyzete

1. Problémafelvetés

A társadalmat alkotó polgárok *legalapvetőbb és legtermészetesebb közössége* a házasság és a család.¹ Az alkotmányi értékek között a házasság és a család intézménye az egyéb nevesített alkotmányi értékek közé sorolható, és mint ilyen orientálja az Alkotmány címetztjeinek valamennyi megnyilvánulását, és fontos támpontul szolgálhat az Alkotmány egyéb rendelkezéseinek értelmezéséhez.² Mivel e közösségek – lévén a magánszféra fontos területei – alapvetően szociológiai és nem jogi környezetben formálódtak, nehézséget jelenthet a jogi keretek közötti interpretálásuk és alkalmazásuk. A magyar Alkotmány a házasságról és a családról lakonikusan csak annyit mond ki, hogy a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét.³ E rendelkezés alapvetően állami célként vagy feladatként értelmezhető, ami azt jelenti, hogy a házassággal és a családdal összefüggő kérdések körében az állam *intézményvédelmi kötelezettsége* az elsődleges elem. Figyelembe véve azonban a nemzetközi emberi jogi dokumentumokat, illetve a külföldi alkotmányok alapjogi fejezeteinek szabályozási megoldását, sejthető, hogy az Alkotmány említett szakasza nem pusztán állami célmeghatározást takar, hanem a védelem mellett – vagy azon belül – létjogosultságot teremt a családalapításhoz és a házasságkötéshez való jognak mint *alapjognak* is.

Jelen tanulmány célja az említett intézmények *alapjogi szempontú vizsgálata*. Ennek elvégzéséhez nélkülözhetetlen a házasság és a család intézményével összefüggő alapjogok alanyának, e jogok generációs jellegének, funkciójának, tartalmának, tartalmi elemeinek – az alanyt az alapjog gyakorlása során megillető, illetve terhelő jogoknak és kötelezettségeknek –, illetve az alapjog tárgyának, valamint a korlátozhatósága mértékének, továbbá az állam intézményvédelmi kötelezettsége tartalmának megállapítása.

A tanulmány *aktualitását* adja, hogy a társadalmi mikrostruktúra (a házasság és a család mint társadalmi intézmény) változása mára oly mértékűvé

vált, hogy egyértelműen *igényli a jogi szabályozás megváltozott értelmezését*, a régi szabályozás megújítását, illetve esetenként *új szabályozás kialakítását*. E megállapításokat *statisztikai adatok* is alátámasztják.⁴ Megfigyelhető tendencia, hogy mind Magyarországon, mind az Európai Unióban csökken a házasságkötések száma, amiből arra következtethetünk, hogy a házasság intézménye egyre inkább veszít jelentőségéből. Ezzel összefüggésben értelmezhető adat, hogy a házasságon kívül született gyermekek száma ugrásszerűen nő, egyes államokban a gyermekeknek több mint fele házasságon kívül születik. Lényeges eltérés azonban, hogy míg az 1960-as években a házasságon kívül született gyermekek nagy része csupán egy szülővel – csonka családban – nevelkedett, addig a mai helyzetre az a jellemző, hogy a gyermekeket *olyan szülők nevelik közösen*, akik nem *élnek egymással házasságban*. Mindezekből az adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egyre inkább *nő a házasságon kívüli együttélések száma, illetve a házasságon kívüli gyermekvállalási hajlandóság*. E jelenségekre az Európai Unió legtöbb tagállama megfelelő jogi szabályozással reagált, igyekezvén biztosítani a házasságban és házasságon kívül együtt élők kapcsolatának azonos jogi megítélését, a házasságból, illetve házasságon kívül született gyermekek jogállásának egyenlőségét. A tagállamok nagy része reformokkal élt a különböző együttélési formákhoz fűződő jogkövetkezmények rendszerének átalakítása, valamint az azonos nemű párok kapcsolatának a család vagy az államilag elismert együttélési formák körébe való bevonása tekintetében is. E jogi változások egyes elemei már a *magyar jogrendszerben is megjelentek*, a további fejlődés elősegítése érdekében azonban indokolt e problémák alkotmányjogi, különösen alapjogi vetületű elemzése. A tanulmány a házasság és a család intézményének szabályozását a fentiekre tekintettel végzi el.

2. A házassághoz való jog és a családalapításhoz való jog szabályozása

A magánélethez kapcsolódó emberi jogok – házasságkötés és családalapítás szabadsága, illetve e két intézmény védelme – alkotmányos szabályozásának *története* az úgynevezett klasszikus alapjogokhoz képest meglehetősen *fiatal*. A házasság szekularizálását az 1791. évi francia alkotmány mondta ki, és e hagyományt folytatták a konstitucionalizmus idejében elfogadott alaptörvények is. A házasság és a család intézményének védelme, az anyaság (valamint a gyermekek jogai) védelmének alkotmányi rögzítése,

illetve a nők egyenjogúságának általánossá válása a második világháborút követően – a nemzetközi egyezmények hatásaként – vált egyetemessé.⁵ Mind a házasság és a család védelme, mind a gyermekek jogai vonatkozásában megjegyzendő, hogy az említett alapjogok fogalmának és tartalmának kibontása éveket vett igénybe. Ennek hatásaként figyelhetők meg – a nemzetközi szabályozás vázlatos ismertetése után – az alább bemutatandó különbségek az egyes alkotmányok között.

a) Szupranacionális normák

Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*⁶ 16. cikkelye a házasságkötés szabadságát, a házastársak egyenjogúságát, valamint a család szerepét határozza meg.⁷ A *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*⁸ (továbbiakban: PPJNE) 23. cikke ugyanezeket az elemeket emeli ki, hozzátéve a gyermek védelmét a házasság felbontása esetén.⁹ A *Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*¹⁰ (továbbiakban: GSZKJNE) a házasságkötés szabadságának és a család jelentőségének kiemelése mellett – jellegénél fogva – kitér a család állami védelmére és segítésére, valamint a család gyermekért viselt felelősségére és az anyák különleges védelmére.¹¹ Az *Emberi Jogok Európai Egyezménye* (továbbiakban: EJE) 12. és 12. cikkelye a magán- és családi élet tiszteletben tartásáról, valamint a házasságkötés szabadságáról rendelkezik, a Hetedik Kiegészítő Jegyzőkönyvének 5. cikke pedig a házastársak egyenjogúságát mondja ki.¹³ Az *Európai Szociális Karta*¹⁴ (továbbiakban: ESZK) 16. cikke megemlíti a család kiemelkedő szerepét a társadalomban, valamint rendelkezik a család védelmének kötelezettségéről, 17. cikke pedig az anyaság védelmét juttatja kifejezésre.¹⁵

A nemzetközi dokumentumoknak négy közös eleme emelhető ki: egyrészt kimondják, hogy a család a társadalom természetes és alapvető egysége, másrészt az államok kötelezettségévé teszik a család védelmét, harmadrészt alapvető emberi jogként deklarálják a szabad párválasztáson alapuló házasságkötés szabadságát, végül biztosítani kívánják a házaspár egyenlőségét a házassággal összefüggő jogaik és kötelezettségeik tekintetében. A házasságkötés szabadságának részletes meghatározását az egyezmények a nemzeti jog hatáskörébe utalják, így nem foglalnak állást abban a kérdésben, hogy a házasságkötéshez való jog csak a férfi és nő között kötendő házasságra vonatkozik-e vagy esetleg kiterjeszthető az azonos neműek közötti házasság megkötésére is. Mivel az egyezmények általában a „férfiak” és „nők” házasságkötéshez való jogának kategóriáját használják, nem dönthető el egyértelműen, hogy itt a férfiak és nők egymás közötti vagy általános értelemben vett házasságkötéshez

való jogáról van-e szó. A GSZKJNE például egyáltalán nem tesz említést a nemekről, általános megfogalmazásban használja a házasságkötéshez való jogot. A nemzetközi szabályozás színterén megemlíthető továbbá a házasság és a család védelmének, tiszteletben tartásának realizálása az 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott, a nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény¹⁶ keretében.

Az Európai Unió Alkotmányáról szóló Szerződésben (továbbiakban: EASZ) az említett nemzetközi szerződésekhez képest a témakör egyes vonatkozásaiban részletesebb, más aspektusaiban általánosabb rendelkezések találhatók. Az általános tartalmú rendelkezésekre példa a magánélet és a családi élet tiszteletben tartásáról szóló 7.,¹⁷ illetve a házasságkötéshez és a családalapításhoz való jogról rendelkező 9. cikkely.¹⁸ Ez utóbbi azért, mert a házasságkötéshez és a családalapításhoz való jogot az e jogok gyakorlását szabályozó nemzeti jogszabályok szerint rendeli (csak) biztosítani. A 9. cikkellyel kapcsolatban említést érdemel az is, hogy az EASZ – az idézett nemzetközi jogforrásokhoz hasonlóan – nem tartalmazza a házasságkötéshez való jog azon feltételét, hogy ez csak a férfiak és nők közötti házasságra vonatkozik. Az EASZ más tekintetben viszont többletjogosítványokat ad a család számára, erre példa a családról és munkáról szóló 33. cikkely, amelyben deklarálja, hogy a család jogi, gazdasági és szociális védeltségét élvez; illetve a család és a munka összeegyeztetése érdekében mindenkinek joga van a védelemre az anyasággal összefüggő okból történő elbocsátás ellen, valamint joga van szülési és gyermeknevelési szabadságra, ha gyermeke születik, vagy gyermeket fogad örökbe.

b) Az európai államok alkotmányai

Az európai alkotmányok áttekintése során lényegében háromfajta szabályozási képlet bontakozik ki.

Általában a közép- és kelet-európai fiatal alkotmányos demokráciák – továbbá az olasz, illetve az új svájci alkotmány – alkalmazzák azt a szabályozási módszert, amely alapján a házasságra és/vagy a családra (illetve a gyermekek jogaira) vonatkozó alaptételeket közvetlenül az alkotmányban szabályozzák. Léteznek tehát olyan alaptörvények, amelyek a házasságra és a családra vonatkozóan is tartalmazznak rendelkezéseket, sőt ezeken túl, államcélakat is megfogalmaznak.¹⁹ A házasságra és a családra vonatkozó rendelkezések deklarálják ezen intézményeknek az alkotmányos elismertségét, jelentőségét és védelmét, az államcél pedig általában az anyák, illetve a terhes nők védelmét fogalmazza meg. Olyan alkotmányok is találhatók, amelyek – az említett államcél deklarálá-

sán kívül – csak a család védelmét határozzák meg;²⁰ és olyanok is, amelyek államcél nem, csak az egyik²¹ vagy mindkét intézmény²² elismerését, védelmét tartalmazzák.

Az elemzett alkotmányok másik érdekessége az alkotmány szerkezetében rejlik. A házasságra és a családra vonatkozó rendelkezések a kelet-közép-európai államok alkotmányaiban ugyanis – alapjogkénti elismerésüket megerősítendő – az *alapjogi fejezetekben* található, annak is két részében. A horvát, a szlovák, a cseh és a lengyel alkotmányokban a családra vonatkozó alkotmányi rendelkezések általában az alapvető emberi jogok és szabadságjogok elnevezésű fejezetben kerültek megfogalmazásra, míg az államcél meghatározása és a házasságról szóló rendelkezések – ha vannak – a gazdasági, szociális és kulturális jogokat tartalmazó másik fejezetben lelhetők fel.²³ A svájci alkotmány esetében a harmadik fejezet a szociális célokról szól, és az államcélként meghirdetett gyermekek és ifjúság támogatása itt került meghatározásra.²⁴

A nyugat-európai demokráciák esetében megfigyelhető, hogy a házassághoz, családhoz való jog (illetve a gyermekek jogai) *egyes aspektusát* fogalmazza meg, vagy *kizárólag a magánélet védelméről* rendelkeznek. Ez utóbbi megoldást alkalmazza a holland alkotmány.²⁵ A magánélet védelmének deklarálásán túl a finn alaptörvény a gyermekek jogairól is tartalmaz rendelkezéseket.²⁶ A belga alkotmány a házasságot a vallásszabadság kontextusában szabályozza,²⁷ a „privacy” védelmi körében pedig nem a magánélet védelmét, hanem a családi élet védelmét garantálja.²⁸

A harmadik szabályozási megoldás a *legritkább*, ugyanis például a francia és a lett alkotmányban a *vizsgált intézmények egyes aspektusai jogként való elismerése vagy intézményi védelme sem szerepelnek*.

c) Következtetések

A nemzetközi, illetve uniós szabályozást alapul véve összefoglalóan megállapítható, hogy a házassághoz és a családhoz való jog tekintetében a nemzetközi szerződések rendelkezései csak az *alapvető szabályokat* (minimumokat) határozzák meg, a megfelelő belső, nemzeti szabályok megalkotása a szerződésben részes államok kötelezettsége. A nemzetközi dokumentumok a család és a házasság védelmének bizonyos aspektusait alapvető jogként is kezelik.²⁹

Az *alkotmányok* elemzése révén a szabályozási modelleken kívül az a lényeges tapasztalat szűrhető le, hogy – hasonlóan a nemzetközi dokumentumokhoz³⁰ – az alaptörvények általában *nem határozzák meg* sem a házasság, a család *fogalmát*, sem ezek *tartalmi elemeit*. Ezek kibontása nagyrészt a törvényhozó hatásköre, valamint a hazai alkotmányértelmező

fórum, illetve a luxemburgi és a strasbourgi bírósí szervek feladata.

A házasság és a család elismerése és védelme általában mint *államcél vagy alapelv jelenik meg*: több alkotmány és nemzetközi dokumentum kimondja, hogy a család a társadalom természetes alapegysége, a nemzet fennmaradásának és haladásának alapköve.³¹ Ezzel összefüggésben nyilvánvaló társadalmi értékként kiemelik az anyaságot és az apaságot.³² Ezen túl, a *házassággal és a családdal összefüggő alapjogok kettős* – szabadságjogi és szociális jogi – *jellegűek*, ezért a nemzetközi dokumentumok és az alkotmányok szabályozási koncepciója alapvetően két rétegű szabályozásra törekszik. A *szabadságjogi elemek* közé a házasságkötés szabadsága, valamint a családalapítás szabadsága tartozik. Előbbivel összefüggésben az alaptörvények mindenekelőtt a házasságkötés szabadságát ismerik el, amelyet meghatározott életkortól kezdve alapvető emberi jogként deklarálnak. Szinte minden európai alkotmányban fontos kritérium, hogy házasságra csak férfi és nő léphet, valamint az, hogy a házasságot csak a házasulandók szabad és teljes beleegyezése alapján lehet megkötni. Ezzel összefüggésben kiemelésre kerül rendszerint az is, hogy a házasság a házastársaknak erkölcsi és jogi egyenlőségén alapul, jogaik és felelősségük is egyenlő egymás közötti, valamint a gyermekeikkel való kapcsolataikban a házasság tartama alatt és felbontása esetében.³³ Végül megemlíthető e körben a – privacy-hez képest szubszidiárius jellegű – magán- és családi élet tiszteltetésben tartásához való jog is.³⁴

Szociális jogi elemek, valamint állami kötelezettségek körében az alkotmányok kimondják, hogy az állam *védi és támogatja a házasságot*, valamint *megteremti a védelem megvalósításához szükséges feltételeket*.³⁵ Ez a védelem különösen szociális, jogi és gazdasági eszközökön keresztül valósul meg. Az állam különböző intézkedésekkel támogatja a családi élet gazdasági, jogi és szociális védelmét is (mint például a szociális és családi juttatások, pénzügyi intézkedések, a családok lakhatásának biztosítása, a fiatal házasoknak nyújtott kedvezmények és egyéb megfelelő eszközök). Egyes államokban az alkotmány kiemelten kezeli a *sokgyermekes családokat*, ezekre különös gondot fordít.³⁶ Két külön nevesített védelmi esetet érdemes még megemlíteni: több állam kimondja a *terhes nők védelmét*, illetve biztosítja a *nők – anyák* – számára a család és munka *összeegyeztethetőségének* megteremtését.³⁷

3. A magyar Alkotmány rendelkezései

a) Az Alkotmány a házasságról és a családról az I. fe-

jezet egyetlen rendelkezésében, illetve a XII. fejezet ugyancsak egyetlen szakaszában rendelkezik. Az alkotmányi előírások elhelyezkedése tehát *eltér a többi közép-európai alkotmányoknál* megfigyelhető koncepcionális *elgondolásoktól*. A két említett rendelkezés mellett találhatók a témához érintőlegesen csatlakozó rendelkezések is, amelyek azonban nem igazán adnak eligazodást a házasság és a család alkotmányjogi intézményének elemzéséhez. Tekintettel e lakonikus szabályozásra, a házasság és a család intézményére vonatkozó rendelkezések elemzésekor indokoltta válik felhasználni a nemzetközi és az európai alkotmányi tapasztalatokat. Ennek oka továbbá az is, hogy az európai alkotmányok körében felismert szabályozási megoldás közül az *alapjogi és alkotmányfejlődés által kijelölt útnak azt a modellt* lehet elfogadni, amely a család védelméről (és esetlegesen a házasság jelentőségéről), illetve a gyermekek jogai biztosításáról rendelkezik. Ez annak ellenére igazolható, hogy az e témakörhöz kapcsolódó állami célok, illetve a házasságra vonatkozó rendelkezések alkotmányba való felvétele nagymértékben az állam – és az alkotmányozó – ez irányú felfogásától függ.

A házasság és a család védelmére vonatkozó rendelkezéseket az Alkotmány több helyen tartalmazza, ezen túlmenően más törvényekben és ágazati jogszabályokban – a polgári jog és a családjog területén – is található erre vonatkozó előírások.

b) Az Alkotmány 15.§-a szerint a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét.³⁸ A vizsgált alkotmányok és dokumentumok alapján ez nagyjából megfeleltethető az előbb említett alapelvi és államcél meghatározó rendelkezéseknek. A rendelkezés értelmezése mégis problematikus lehet, és ebben az alkotmánybíróági gyakorlat sem ad igazán eligazodást. Igaz, hogy a testület már a korai ítélete során kifejtette, hogy a családra és a házasságra vonatkozó alapvető szabályok az alapjogok és kötelezettségek közé tartoznak, így alapjogi védelemben részesülnek,³⁹ e meghatározás azonban nem ad választ arra a kérdésre, hogy a 15. §-t hogyan kell értelmezni. A 15. §-t *alapelveként* lehet felfogni annyiban, amennyiben a társadalmi viszonyok alapintézményeként fogalmazza meg a házasságot és a családot, és *állami célként* is értelmezhető a védelem deklarálása miatt. Feltehető továbbá az is, hogy e megfogalmazásában az alkotmányozó mindkét intézményt – társadalmi jelentőségére tekintettel – értékként kezeli.⁴⁰ Bármelyik értelmezés esetében leszögezhető, hogy a házasság és a család alapvető és klasszikus társadalmi intézményként szabadságjogi elemeket is magában foglal, vagyis bár ezek az Alkotmányban nem szerepelnek expressis verbis, a 15. §-ból egyértelműen levezethetők. E kiterjesztő értelmezésre természetesen nem lenne szükség, ha az Alkotmány e tekintet-

ben nem lenne ilyen szűkszavú.

c) A házasság és család vonatkozásában az említett szociális jogok vagy állami kötelezettségek az alaptörvény 67. § (1) bekezdésében (a gyermeknek joga van a fejlődéséhez szükséges védelemre a családjában, az állam és a társadalom részéről) és a 66. § (2) bekezdésében *foglalnak helyet*. Utóbbi alapján a Magyar Köztársaságban az anyáknak a gyermek születése előtt és után külön rendelkezések szerint támogatást és védelmet kell nyújtani. Látható, hogy az európai mintákhoz képest az Alkotmány e vonatkozásban is alig tartalmaz garanciális és alapjogot keletkeztető rendelkezéseket.

d) A vizsgált intézményekkel kapcsolatban érintőlegesen – tekintettel a korábban említett nemzetközi szabályozási elemekre – megemlítenéd a 66. § (1) bekezdés is, amely szerint a Magyar Köztársaság biztosítja a férfiak és a nők egyenjogúságát minden polgári és politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jog tekintetében. Ez alapozhatja meg az általában alkotmányi szintre emelt, vagy nemzetközi dokumentumban szabályozott házastársak egyenjogúságának követelményét. *Hasonlóképpen* kapcsolódik a témához az az alkotmányi rendelkezés, amely kimondja, hogy a Magyar Köztársaságban a szülők, gondviselők kötelesek kiskorú gyermekük taníttatásáról gondoskodni (70/J. §).

e) E jogok tekintetében is megjelenik az állam *intézményvédelmi kötelezettsége*, amely e téren erőteljesebbnek tűnik, mivel maga az Alkotmány nyilvánítja ki azt, hogy a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét. Az alkotmányi védelemnek ki kell terjednie a tartalmi elemekre, és az Alkotmány 15. és 16. §-ai szerint ezt az állami szerveknek kell biztosítaniuk.⁴¹ Vizsgált szabadságjogok *védelmet nyújtanak* az állam, illetve mások illetéktelen beavatkozása ellen. Az állam feladata tehát a jogok zavartalan és szabad gyakorlásához szükséges feltételek biztosítása. A házasságkötés és a családalapítás tehát alapvetően az *állam tartózkodását követelik meg*. A házasságkötés és a családalapítás szabadságával és e két intézmény védelmével kapcsolatban a jogalkotónak azonban *pozitív kötelezettségei is vannak*, amelynek lényege, hogy e *joggyakorlást megkönnyítő feltételeket* megteremtse, azaz kimunkálja az intézmény védelmének garanciáit.⁴² A pozitív kötelezettség másik aspektusának, így a *családok és a házasság (anyagi) védelmének* megvalósítása az adott társadalom teljesítőképességének függvényében, *gyakorlati költségvetési szempontok* szerint történik.⁴³ Ez viszont nem jelent parttalan kötelezettséget, az államnak tehát nem kell bármit megtenni annak érdekében, hogy a családi élet zavartalanságát biztosítsa.⁴⁴

4. De lege ferenda javaslat

De lege ferenda javaslatok a házasság és a család védelmével összefüggésben több tekintetben is megfogalmazhatók. Egyrészt a házasság és a család védelmének *alkotmányi megjelenítése* irányában, másrészt az élettársi kapcsolat megítélése szempontjából. Az előbbi illetően utalnánk a tanulmány korábbi megállapítására, miszerint a házassággal és a családdal összefüggésben jelentkező jogok több csoportba sorolhatók, így megkülönböztethető szabadságjogi és szociális jogi oldal. A magyar Alkotmány a házasság és a család védelmének kimondásával a házassághoz és a családhoz fűződő jogokat elsősorban a szociális jogi oldalról közelíti meg, mivel az állami védelem jelentőségét hangsúlyozza. Feltétlenül szem előtt kell azonban tartani, hogy e jogtárgyakhoz jelentős szabadságjogi aspektusok is kapcsolódnak, amelyeket a magyar alkotmányi szabályozás *expressis verbis* nem tartalmaz. Ez a hiányosság a közeljövőben feltétlenül orvoslást igényel, tekintettel arra, hogy a házassággal és a családdal összefüggő szabadságjogi részjogosítványok a magánélet védelmének lényeges részét, sőt az emberi élethez és méltósághoz való jogból levezethető személyiség szabad kibontakoztatásához való jog fontos aspektusát képezik. Az *élettársi kapcsolat tekintetében* pedig a társadalmi viszonyok átalakulásának aktuális tendenciája az, amely változtatásokat sürget. Megállapítható továbbá, hogy a társadalom alapsejtje – a korábbi házasságon alapuló családhoz képest – egyre inkább a jelenleg jobbra csak informális kereteket jelentő élettársi kapcsolaton alapuló család. Ez a trend felveti az élettársi kapcsolat (esetleg alkotmányi szintű) formalizálásának, valamint a házassághoz hasonló joghatásainak problémáját is.

a) Az esetleges alkotmányrevízió vagy új Alkotmány alkotása esetén a házassággal és a családdal kapcsolatosan mindenképpen indokolt továbbra is a házasság és a család *védelmének* kimondása. *Kiegészítésként* a házasság és a család védelme mellett nevesített védelmi tárgyként szerepelhetne az *anyaság és az apaság*, mint sajátos társadalmi és jogi viszony.⁴⁵

b) A vonatkozó alkotmányi rendelkezések egyik legfontosabb sajátossága, hogy az *alapjogi fejezet* a házasság tekintetében egyáltalán nem, a család tekintetében pedig csak részaspektusokat, tartalmi elemeket tartalmaz (66. §). Ezzel függ össze, hogy hiányzik a házasság(kötés)nek és a család(alapítás)nak az újabb európai alkotmányok által megfogalmazott szabadságjogi része. A házasság és a család védelmének szabadságjogi elemeire figyelemmel tehát jelentős *kiegészítésekkel* kellene számolni egy esetleges alkotmányreform esetén. Tekintettel a két intézmény egymás közti viszonyára, fontos kiemelni annak jelentőségét,

hogy a házasságkötés és a családalapítás szabadsága külön rendelkezésekben szerepeljen. A felelősen dönteni tudó személyt a házasságkötés joga és a családalapítás szabadsága önrendelkezési jogából fakadóan illeti meg.⁴⁶ E döntési képességgel összefüggésben megemlíthető az alapjog gyakorlásának képessége. Kifejezetten rögzítést érdemelne a *házasságkötés szabadsága*, vagyis az, hogy meghatározott kort elér természetes személy (szűkebb körben, opcionálisan: férfi és nő) szabad elhatározás alapján házasságot köthet. Ez a rendelkezés nagyobb összhangot biztosítana a relevánsnak tartott nemzetközi dokumentumokkal, amelyek mindegyike kiemelt fontosságúnak tartja a szabad párválasztáson és házassági szándékon alapuló házasságkötés deklarálását.⁴⁷ A *családalapítás szabadsága* szintén alkotmányi szintű rögzítést igényel.

c) Az Alkotmány szerkezetével kapcsolatban felmerülő probléma is ezzel kapcsolatos. *Indokolt lenne* ugyanis *újrágondolni* a családra és a házasságra vonatkozó rendelkezések elhelyezését. Ezt a házassággal és a családdal összefüggő jogok kettős jellege indokolja. A házasságkötés szabadsága és a családalapítás szabadsága egyértelműen a *szabadságjogok* kategóriájába tartoznak, a család védelmét deklaráló rendelkezések pedig – tekintettel arra, hogy a privacy sajátos esetét testesítik meg⁴⁸ – szintén a személyes szabadságjogok körébe sorolhatók. Ezzel szemben a családtámogatással, anyák védelmével összefüggő államcélokat megfogalmazó szabályok tipikusan azon jogok közé tartoznak, amelyek támogatási mértéke az állam teherbíró képességétől és gazdaságpolitikájától tehetők függővé, és így – a többi alkotmányhoz hasonlóan – a *(gazdasági és) szociális jogokról* szóló rendelkezések közé kellene beilleszteni.

Jegyzetek

¹ 4/1990. (III. 4.) AB határozat, ABH 1990. 30.

² Ádám Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 66–67. o.

³ Az Alkotmány 15. §

⁴ A következő megállapításokhoz felhasznált statisztikai adatok a KSH 2004-ben kiadott, 15+10 – Rómától Athénig című statisztikai elemzésére támaszkodnak.

⁵ Ficzeréné dr. Sirkó Alexandra: A házassági-családi viszonyokból eredő jogok és köteleességek alkotmányos szabályozása. Magyar Jog 1995. 8. sz. 474–475. o.

⁶ Kihirdette az 1956. évi I. törvény

⁷ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 16. cikk (1). Mind a férfinak, mind a nőnek a házasságra érett kor elérésétől kezdve joga van fajon, nemzetiségen vagy valláson alapuló korlátozás nélkül házasságot kötni és családot alapítani. A házasság tekintetében a férfinak és a nőnek mind a házasság tartama alatt, mind a házasság felbontása tekintetében egyenlő jogai vannak. (2) Házasságot csak a jövőendő házastársak szabad és teljes beleegyezésével lehet kötni. (3) A család a társadalom természetes és alapvető alkotó eleme és joga van a társadalom, valamint az állam védelméhez.

⁸ Kihirdette az 1976. évi 8. tvr.

⁹ PPJNE 23. cikk 1. A család a társadalom természetes

és alapvető egysége, és joga van a társadalom és az állam védelmére. 2. A házasságkötésre alkalmas korban levő férfiak és nők házasságkötési és családalapítási jogát el kell ismerni. 3. Házasságot csak a házasulandók szabad és teljes beleegyezése alapján lehet kötni. 4. Az Egyezségokmányban részes államok megfelelő lépéseket tesznek annak biztosítására, hogy a házaspárok jogai és lehetőségei a házasság fennállása alatt és felbontása esetén egyenlőek legyenek. A házasság felbontása esetén rendelkezni kell a gyermekek szükséges védelméről.

¹⁰ Kihirdette az 1976. évi 9. tvr.

¹¹ GSZKJNE 10. cikk. Az Egyezségokmányban részes államok elismerik, hogy 1. a lehető legszélesebb körű védelmet és segítséget kell nyújtani a családnak, amely a társadalom természetes és alapvető egysége, különösen a családalapítás tekintetében és addig, amíg a család felelős az eltartott gyermekek gondozásáért és neveléséért. Házasság csak a házasulandók szabad beleegyezése alapján köthető; 2. az anyának a gyermek születése előtt és után ésszerű időtartamra külön védelmet kell biztosítani. Ez alatt az idő alatt a dolgozó anyának fizetett szabadságot, vagy megfelelő társadalombiztosítási szolgáltatásokkal együtt járó szabadságot kell biztosítani;

¹² Kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény

¹³ EJEE 8. cikk – Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog: 1. Mindenkinél joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. 2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges. 12. cikk – Házasságkötéshez való jog: A házasságkötési korhatárt elért férfiaknak és nőknek joguk van a házasságkötésre és a családalapításra, az e jog gyakorlását szabályozó hazai törvények szerint. EJEE Hetedik Kiegészítő Jegyzőkönyv 5. cikk – Házastársak egyenjogúsága: A házasság fennállása alatt és a házasság felbontását követően a házastársak jogai és polgári jogi felelőssége egymás és a házasságból származó gyermekeik viszonylatában egyenlő. E cikk nem képezi akadályát annak, hogy az államok a gyermekek érdekében szükséges intézkedéseket tegyenek.

¹⁴ Kihirdette az 1999. évi C. törvény

¹⁵ ESZK 16. cikk A család joga a szociális, jogi és gazdasági védelemhez: A család, mint a társadalom alapvető egysége, teljes körű fejlődéshez szükséges feltételek biztosítása érdekében a Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy olyan intézkedésekkel támogatják a családi élet gazdasági, jogi és szociális védelmét, mint például a szociális és családi juttatások, pénzügyi intézkedések, a családok lakhatásának biztosítása, a fiatal házasoknak nyújtott kedvezmények és egyéb megfelelő eszközök. 17. cikk Az anyák és gyermekek joga szociális és gazdasági védelemhez: Az anyák és gyermekek szociális és gazdasági védelemhez való joga tényleges megvalósulásának biztosítására a Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteszik az e célt szolgáló megfelelő és szükséges intézkedéseket, beleértve a megfelelő intézmények és szolgáltatások létrehozását vagy fenntartását is.

¹⁶ Kihirdette az 1982. évi 10. tvr.

¹⁷ Mindenkinél joga van ahhoz, hogy tiszteletben tartsák magánéletét és családi életét, otthonát és kapcsolattartását.

¹⁸ EASZ II-69. cikk A házasságkötéshez és a családalapításhoz való jog: A házasságkötéshez és a családalapításhoz való jogot, az e jogok gyakorlását szabályozó nemzeti törvények szerint, biztosítani kell.

¹⁹ Vö. az olasz alkotmány 29. és 31. §-aival (államcélként itt a családalapítás elősegítése is megjelenik), a 2000. január elsején hatályba lépett svájci alkotmány 11., 13., 14., 19. §-aival, valamint a szociális célokat meghatározó, 3 fejezetben található 41. § (1) bekezdésének c), f), és g) pontjaival, illetve a horvát alkotmány 35., 61., és a 62. §-aival, a lengyel al-

kotmány 47. és 48. §-aival, valamint a 71. és 72. cikkelyével, a szlovák alkotmány 19. § (2) bekezdésével, 41. cikkely (1) és (2) bekezdésével.

²⁰ Vö. a cseh alkotmány 10. § (2) bekezdésével, és a 32. § (1) és (2) bekezdésével.

²¹ Vö. az észt alkotmány 26. cikkelyével és a 27. cikkely (2) bekezdésével, amelyek a család jelentőségét és a családi élet sérthetlenségét deklarálják.

²² Vö. a szlovén alkotmány 53. cikkelyével.

²³ A cseh alkotmányban a releváns fejezetek elnevezése a következő: „Alapvető emberi jogok és szabadságjogok” rész cím, amely az „Emberi jogok és alapvető szabadságok” címet viselő második fejezetben található, illetve „Gazdasági, szociális és kulturális jogok”, amely a negyedik fejezetet alkotja. A horvát alkotmányban a következő elnevezések vannak: „A Személyi és politikai szabadságjogok és jogok”, illetve „A Gazdasági, szociális és kulturális jogok” amelyek a III. Emberi jogok és az állampolgár alapvető szabadságjogai cím alatt találhatók. A szlovák alkotmányban az elnevezések a következők szerint alakulnak: „Alapvető emberi jogok és szabadságjogok”, illetve „A Gazdasági, szociális és kulturális jogok”, amelyek az Alapvető jogok és szabadságjogok címet viselő második fejezetben találhatók. A lengyel alkotmány felépítése – ilyen tekintetben – a következő: „Személyi szabadságok és jogok”, illetve „Gazdasági, szociális és kulturális szabadságok és jogok”.

²⁴ Vö. 41. cikkely (19 bekezdésének f) és g) pontjával.

²⁵ Vö. 10. cikkelyel.

²⁶ Vö. 6., 10., és a gyermekek jogai vonatkozásában részben rendelkezésnek minősíthető 16. cikkelyt.

²⁷ Belga alkotmány 21. cikkének 2. pontja szerint a polgári esküvőnek mindig meg kell előznie az egyházit.

²⁸ Vö. a 22. cikkely (1) bekezdésével és a 24. cikkely (1) bekezdés 2. pontjával.

²⁹ Ilyen különösen a „privacy” védelme keretében a családi élet tiszteletben tartása.

³⁰ A PPJNE meghatározását (23. cikk. 1.) sem lehet definícióként felfogni, ez sokkal inkább a társadalmi rendre vonatkozó elv.

³¹ GSZKJNE 10. cikk, ESZK 16. cikk, EASZ II-93. cikk, görög alkotmány 21. § 1. pont, horvát alkotmány 61. §, ír alkotmány 41. §, lett alkotmány 110. §, litván alkotmány 38. cikk.

³² Vö. a portugál alkotmány 68. §-ával

³³ Vö. olasz alkotmány 29. §, szlovén alkotmány 53. cikk

³⁴ Vö. EJEE 8. cikk, PPJNE 17. cikk, EU Alkotmányszerződés 67. cikk, belga alkotmány 22. cikk, cseh alkotmány 10. cikk.

³⁵ Vö. a görög alkotmány 21. § 1. pontjával, a horvát alkotmány 61. §-ával, az ír alkotmány 41. §-ával, a lett alkotmány 110. §-ával.

³⁶ Vö. a lengyel alkotmány 79. §-ával, az olasz alkotmány 31. §-ával.

³⁷ Vö. az EASZ 93. cikkével, az ír alkotmány 41. §-ával, az olasz alkotmány 37. §-ával.

³⁸ A jogalkotásról szóló 1987 évi XI. törvény (továbbiakban: Jat.) 5. § e) pontja alapján az állampolgárok alapvető jogai és kötelezettségei körében törvényben kell szabályozni, különösen a házasságot és a családot.

³⁹ Az ügy a többször módosított 1954. évi IV. törvény módosításával volt kapcsolatban. 4/1990. (III. 4.) AB határozat. ABH 1990, 28, 31.

⁴⁰ Az értékekről ld. bővebben Ádám Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris Kiadó, Budapest 1998, uő: Az Alkotmányi értékek fejlődési irányairól. Jura 2002. 1. sz., uő: Kérdések és válaszok a filozófiában. Jura 2003. 1. sz.

⁴¹ Az ombudsman 1997. évi Beszámolója 4. 5.

⁴² Az alkotmánybíróság az állam intézményvédelmi kötelezettségét először a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatában állapította meg. Hokkanen v. Finland judgement of 23 september 1994, Series A no. 299-A. Idézi Dr. Grád András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélkezésből. 2. Átdolgozott, bővített

kiadás, HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2000. 276. o., Luke Clements–Nuala Mole–Alan Simmons: European Human Rights Taking a Case under the Convention. Sweet & Maxwell. 1999. 177. o.

⁴³ 54/1996. (XI. 30.) AB határozat, ABH 1996. 173. 202. Az állam nem kötelezhető olyan családi pótlék folyósítására, amely valamelyik szülőnek lehetővé tenné az otthon maradást a gyermek nevelése érdekében. Vö. o. 11776/85, Dec. 4.3. 86, D.R. 46, p. 251. Idézi Dr. Grád András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélkezésből. 2. Átdolgozott, bővített kiadás, HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2000. 276. o.

⁴⁴ Dr. Grád András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi

ítélkezésből. 2. Átdolgozott, bővített kiadás, HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2000. 276. o.

⁴⁵ Az anyaság védelmét az 1998-ban megalkotott alkotmánymódosítási tervezet is tartalmazza, amit – a nemek egyenjogúságának messzemenő biztosítása érdekében – ki kell egészíteni az apaság intézményével.

⁴⁶ 22/1992 (IV. 10.) AB határozat, ABH 1992. 102–103. 104.,

⁴⁷ Vö. PPJNE, EJEE, stb.

⁴⁸ Az Alkotmányból – a legtöbb alkotmánytól eltérően (a cseh alkotmány 10. § (2) bekezdése, az észt alkotmány 26. §, a lengyel alkotmány 47. §, a szlovák alkotmány 19. § (2)

Horváth István

főosztályvezető

Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium

Az elvárások és a realitás II.

(A magyar közszolgálati munkajog jövője – Különös tekintettel az EU-tagállamok jogalkotására)

I. Az állam és az önkormányzat – mint munkáltató

Az egységes közszolgálatra irányuló jogalkotási törekvésekhez elengedhetetlen a munkáltató fogalmának felülvizsgálata és annak újbóli definiálása. Mindennek keretében megvizsgálandó, az adott közigazgatási szerv vagy közintézmény helyett a munkaadó pozíciójába kerülhet-e az állam, illetve a helyi (területi vagy települési) önkormányzat. Az EU-tagállamokban jellemző, hogy a közszféra minden alkalmazottját az állam vagy az önkormányzat nevében foglalkoztatják. A pénzügyi szemlélet is az állam munkáltatói szerepének egységességére utal azzal, hogy azokat tekinti közszolgálatot ellátóknak, akiknek illetményét a központi állami költségvetés biztosítja. A szervezet nagysága és összetettsége már önmagában specifikus tartalommal ruhazza fel a közszolgálati alkalmazott és az állam mint munkáltató közötti jogi kapcsolatot. Az államszervezet berendezkedésétől függően a néha több ezer szervezeti egységet, s igen széles körű szakmai ágazati struktúrát fog át a közszolgálat. Emiatt egységes működése csak bizonyos szintű centralizációval biztosítható, amely a személyzeti igazgatás hierarchikus működését igényli. Az alá-fölérendeltség elsősorban a munkáltatói jogosítványok telepítésében, az utasítási jogkör kijelölésében, valamint a felelősségi viszonyok sajátos működtetésében fejeződik ki. Megjegyezendő, hogy a közszolgálati jogviszony közjogi tartalma eleve kizárja a jogok és kötelezettségek munkáltatóként történő eltérő szabályozását.¹

A közszolgálat fejlődési tendenciái egyben azt a célkitűzést is szolgálják, hogy az állam váljék munkaadói modellt a magánszféra munkáltatói oldala felé. Ez különösen olyan területeken fontos, mint az esélyegyenlőség biztosítása a nemek között vagy a hátrányos helyzetű etnikumok és társadalmi rétegek számára. A rugalmas munkaidő, az otthon végezhető munka lehetősége mind ezeket a célokat szolgálják.

Az OECD tagországainak vonatkozásában megállapítható, hogy szinte mindegyikük rendelkezik a közszolgálat fejlesztését célzó és a modell-munkáltatói törekvéseket szolgáló reformprogrammal. Mindennek célkitűzései között szerepel a közszolgálati munka motivációjának és eredményességének javítása és a köztisztviselők érdekeltségének növelése a jobb munkavégzés iránt.²

A magyar jogban munkáltató személyének definiálásában formális a különbség a Kjt. és a Ktv. között. Közalkalmazotti jogviszony esetén egyértelmű, hogy a munkaadó pozíciójában az állam vagy a helyi önkormányzati költségvetési szerv, illetve bizonyos esetekben (a helyi önkormányzat feladatkörébe tartozó egyes közszolgáltatások ellátása esetén) ahol az önkormányzat áll [Kjt. 1. § (1) bekezdés]. Mindettől csak látszólag eltérő a Ktv. szabályozási megoldása. A foglalkoztatás az állam, illetve a helyi önkormányzat nevében történik [Ktv. 5. §], ugyanakkor a munkáltatói pozícióban ténylegesen a törvény szerinti hatálya alá tartozó közigazgatási szervek és hivatalok állnak [Ktv. 1. §]. A jogviszony statikus és tartalmi elemeinek vonatkozásában a két törvény közötti normaszöveg-különbség valójában érdemi eltérést nem eredményez. A feltételezett egységes közszolgálati törvény megalkotása során a Ktv. előbb említett, deklaratív karakterű 5. §-ából indokolt érdemi szabályt alkotni. A munkáltató pozíciójában ténylegesen az állam vagy a helyi önkormányzat állna. A szolgáltatás felelőse ugyanis elsődlegesen az állam és az önkormányzat, a mindehhez szükséges anyagi forrás is költségvetésükből biztosított. Az állam, illetve az önkormányzat munkaadói pozícióban történő megjelenése egyben a közszolgálat komparatív előnyeként számontartott stabilitást is a hatályos szabályoknál megfelelőbben, jobban tudná biztosítani. A Kjt. és a Ktv. az ún. taxatív módon megállapított indokoláson alapuló felmentési rendszert alkalmazza, ugyanakkor az elfogadott felmentési okok között egy lényeges, a jogviszony stabilitását alapjaiban érintő különbség van. A Ktv. hatálya alá tartozó munkáltató végrehajthat olyan átszervezést, melynek következtében a munkakör feleslegessé válik, s ez a törvény 17. § (1) bekezdésének c) pontja alapján ad okot a felmentésre. Ilyen konzekvenciájú átszervezést közalkalmazotti jogviszony esetén a munkáltató nem tehet meg, erre csak külső, országgyűlési, kormányzati vagy fenntartói döntés következtében van lehetőség. A „belső” átszervezésben benne foglaltatik – a gazdaságra hatályos Mt. szabályaival azonos módon – a munkavégzés, munkaszervezés hatékonyságát növelő olyan változtatás is, amely egy munkakör megszüntetéséhez vezet. Mindezt, feltételezve a közszolgálati feladatok viszonylagos állandóságát, a jövő tervezett egységes közszolgálatából

tisztviselők, a többibe pedig a speciális és a technikai alkalmazottak. A megelőző osztályrendszerrel szembeni legfőbb különbség, hogy az osztályrendszer a karrierrendszert képviselte, mert a tisztviselőket osztályozta, míg a csoportrendszer a közigazgatási állásokat osztja fel, tehát jobban hajlik az alkalmazási vagy állásrendszer felé.

Az állástípusú rendszer lényege, hogy az állásokat kategorizálják, és a köztisztviselőt egy meghatározott munkakörre alkalmazzák, előmenetel, azaz karrierlehetőség nélkül. A közszolgálati politika tehát ez esetben az egyes közigazgatási munkakörök társadalmi hasznosságának megítéléséből és az ennek megfelelő kategorizálásból indul ki. Ennek alapján állapítják meg az egyes kategóriákat, az osztályok betöltéséhez szükséges képesítési előírásokat, bérezést, és más dolgozói jogokat és kötelezettségeket. Az állástípusú rendszerben a konkrét munkakör áll a középpontban, míg a karriertípusú rendszerben a köztisztviselő személye és előléptetési lehetősége. A karrierrendszerben a közszolgálati állás és a köztisztviselői karrier elválasztódik egymástól, a köztisztviselő személyi karrierje elvileg független a betöltött munkakörtől. Az állástípusú rendszerben ennek fordítottja történik, a személyes karrier és a munkakör fontossága egymást fedik, hiszen a köztisztviselőt személyes képességei alapján nevezik ki. A személyes karrier minden eleme (pl. a bérezés, a jutalmazás, a szabadság) a betöltött állásra meghatározott szabályoktól függ. Amennyiben egy konkrét munkakör, állás betöltője valamely okból elveszti állását, közszolgálati karrierje is megszakad. A két rendszer különbségei ugyanakkor nem abszolút értékűek. A karrierrendszerben is találhatunk példát arra, hogy a rangfokozat és a betöltött állás egymást fedő fogalmak (pl. államtanácsos). Az állásrendszerben pedig a kevésbé fontos állást betöltők a fontosabb munkakörök felé törekednek egy bizonyos karriert befutva ezzel, nyilván nem függetlenül az előzőleg betöltött munkakörtől. Az állásrendszer a nagyobb mobilitást és az effektív munkaerő jobb kihasználását teszi lehetővé. A karrierrendszer ezzel szemben nagyobb előnyöket teremt a személyzet stabilitása szempontjából, ezenfelül a köztisztviselők több célra hasznosíthatók az állásrendszer egyedi specializációjával szemben.

A közszolgálati rendszerek kérdésében a magyar jogalkotásnak is figyelembe kell vennie az Európai Bíróság gyakorlatát. A Bíróság – érthetően – egyféle irányba próbálja befolyásolni a közigazgatás személyi állományára vonatkozó szabályok harmonizálását. Az egységesítési törekvés célja, hogy eltávolítson minden olyan közvetlen, vagy közvetett akadályt, amely a munkaerő szabad áramlásának útjában állhatna. Elsősorban a nyelvi különbözőség, il-

letve az eltérő szolgálati idő számítása hátráltatja a köztisztviselők tagállamok közötti mozgását, de példát találhatunk arra is, hogy a Bíróság a korlátozások megszüntetését a házastárs alkalmazására vonatkozóan is szükségesnek tartotta. Az Európai Bizottság a bíróság ítélezésére támaszkodva arra törekszik, hogy teljes mértékben érvényt szerezzen a rendszerek egymáshoz közelítésének, akár olyan áron is, hogy az komoly sérelmet okoz egyes tagállamoknak. A Bizottság elszántságát bizonyítja Franciaországnak címzett felszólítása, amelyben azt kifogásolta, hogy a francia jogszabályok nem veszik figyelembe – áthelyezés esetén – az áthelyező ország közigazgatásában szerzett szolgálati időt. Ennek értelmében, ha az álláshelyek betöltésekor a közigazgatási szerv pályázati feltételként bizonyos szolgálati időt vagy szakmai gyakorlatot ír elő, akkor a másik tagállam közszolgálatában eltöltött időt is figyelembe kell venni, feltéve, hogy azt a megpályázott álláshoz hasonló tartalmú munkakör gyakorlása során szerezték. A másik tagállamban szerzett szolgálati idő automatikus elfogadása ugyanakkor hátrányos helyzetbe hozhatja a fogadó állam köztisztviselőit, mivel könnyen előfordulhat, hogy a beszámítás alapjául szolgáló, másik tagállamban gyakorolt tevékenység a fogadó államban nem minősül közszolgálatnak, s ezért arra a fogadó állam köztisztviselői semmi esetre sem hivatkozhatnak. A Bizottság tehát azzal, hogy a másik tagállamból pályázó köztisztviselők hátrányos megkülönböztetését kívánja megakadályozni, fordított diszkriminációt okoz a fogadó állam köztisztviselőjével szemben.

Legfőképpen a karrierrendszer súlytalanná válása miatt fogalmazzák meg fenntartásaikat az egyes tagállamok. A Schleming-esetben hozott európai bírósági ítélet azt mutatja, hogy a besorolási szabályok negligálása, az átjárhatóság erősítése véglegesen fellazítja a karrierrendszer zártságát, és növeli az állástípusú rendszerek befolyását az egységesítési törekvésekre. A presztízsokokon túlmenően a karrierrendszert követő országok azért is ellenzik a közszolgálati rendszer zártságának feloldását, mivel álláspontjuk szerint, saját viszonyaik között kizárólag a karrierrendszer képes megfelelően biztosítani a közszolgálat folytonosságát, illetve a köztisztviselők egyenlőségét és semlegességét. Álláspontjuk szerint a különböző közszolgálati rendszerek között különbségek csökkentését nem lehet kizárólag a Bíróságra, illetve a Bizottságra bízni, hanem arról politikai döntést kell hozni. A rendszerek közelítésére vonatkozó törekvések, illetve a versenyhelyzetből adódó kihívások politikai tétjét érzékelve a tagállamok egyre határozottabban vetik fel, hogy a Bíróság ítélezése helyett politikai döntés rendezze a közszolgálati rendszerek fokozatos nyitásával összefüggő kérdéseket.⁴

„száműzendő” módszernek tartjuk. Ennek hiányában az az állam, illetve az önkormányzat munkaadói (kinevezői) pozícióba emelése pusztán formalitás lenne. A közszolgálati jogviszony stabilitásának megteremtése azonban csak másodsorban kodifikációs feladat. Elsődlegesen egy olyan belső állásnyilvántartó és közvetítő rendszer kialakítása szükséges, amely a közszolgálatban dolgozónak az adott intézményben, szervnél történő feleslegessé válása esetén jelzi, van-e – állami vagy önkormányzati keretek között – megfelelő betölthető másik üres munkakör közigazgatási szervnél vagy költségvetési intézménynél.

II. Zárt vagy nyitott rendszer?

A közszolgálat munkajogi helyzetének újbóli meghatározásához feltétlenül szükséges dönteni arról, a magán-munkajog jegyeit milyen mértékben viseli magán majd az új szabályozás. A zártság védelmet jelentene, többek között a munkaerőpiacon jelentkező negatív tendenciákkal szemben, egyben ellentételezve a gazdasági szféra kereseteinél részben alacsonyabb közszolgálati jövedelmeket. A zártságot is tekinthetjük egyfajta komparatív előnyként, ugyanakkor mindezt ki kellene érdemelni, a zárt szisztéma azoknak nyújthat védelmet, akik a közsférában is alkalmazott korszerű humánpolitikai kiválasztási módszerek alapján megfelelnek az elvárásoknak. Az egyes EU-tagállamok szabályozásából kitűnően megfigyelhető, hogy a jogalkotó különös hangsúlyt helyezett a köztisztviselők kiválasztására, a követelményrendszer meghatározására, a pályáztatásra, valamint az ezzel kapcsolatos eljárási rend kimunkálására. Szinte mindegyik tagállamban pontosan rögzített eljárási rend szerint választják ki a pályázók közül a megfelelő leendő köztisztviselőt, nem egy esetben a kinevező, illetve pályázatot kérő szervtől független bizottság értékeli a köztisztviselő teljesítményét. Ehhez a minősítéshez általános szabályként nem kötött a kinevező szerv, de találunk arra is példát, hogy a független értékelő bizottság által kialakított sorrendtől csak a bizottsággal történő konzultációt követően térhet el a munkáltató. A köztisztviselői kinevezés nyílt pályázati rendszert feltételez, habár találunk arra is példát, hogy az állam által szervezett képzésben részt vevők bizonyos előnyt élveznek, ami egyben azt jelenti, hogy itt már megjelenik bizonyos zárt rendszer kiépítése.³

A polgári államok közszolgálati rendszereinek fejlődése két, egymással ellentétes irányt vett. Az ún. zárt közszolgálati rendszer – amely jellemzően Európában terjedt el – lényege, hogy az alkalmasság, előmenetel, felelősség, díjazás, képzés és továbbkép-

zés rendjét részletes szabályok tartalmazzák, biztosítva ezzel a hivatalnoki kar stabilitását. Az ún. nyitott rendszer a hosszú távra biztosított karrier helyett a politikai erőviszonyok változásától függően csak egy-egy rövid időszakra szóló alkalmazást tesz lehetővé a köztisztviselő számára. Legmarkánsabb formája az ún. zsákmányrendszer, a múlt század közepére alakult ki az Egyesült Államokban. Lényege, hogy a választások eredményeként kormányalakításra jogot nyert párt a kormányzásra kapott választói felhatalmazással élve, saját bizalmi embereivel tölti fel a közigazgatás állásait azzal az indokkal, hogy csak ily módon képes a választók bizalmának eleget tenni, s választási ígéreteit beváltani. Mint említettük, Európában a zárt rendszer jellemző, ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a különböző országok közszolgálati rendszereit, a különbségek miatt európai értelemben vett egységes rendszerről nem beszélhetünk.

A zártság szükségszerűen a jogállást is érinti, az erre vonatkozó EU-tagállami szabályok alapvetően különböznek egymástól a karrier-, illetve az állástípusú rendszerekben. Mindehhez azt is hozzá kell tenni, hogy tiszta formájában egyik típus sem tudott megerősödni a tagállamokban. A karrierrendszer azt jelenti, hogy a köztisztviselő egész szakmai életét a közszolgálatban tölti. Karrierjére (előmenetelére) olyan szervezet épül, mely szigorú, hierarchikus kategóriákra, testületekre osztott, s melyeken belül az előmenetel kötött szabályok szerint fokozatosan történik. A karrierrendszer legkifejezőbb formája a francia közszolgálati rendszer. Ennek lényege, hogy a közszolgálat egésze három kategóriára osztható. Az A-ba tartoznak azok a közszolgálati testületek, melyek feladata a koncepció kidolgozása és az irányítás. A B kategóriába a végrehajtás funkcióját gyakorlók, a C-be pedig a kisegítő és ügyviteli alkalmazottak tartoznak. Minden kategórián belül különböző testületek találhatók az azonos jellegű munkakört betöltőkből felépítve, a testületeken belül osztályok és fokozatok vannak. A köztisztviselők egész szakmai életét – általános szabályként – egy meghatározott testületen belül a fokozatokon és osztályokon felfelé haladva töltik el. Az egyes kategóriák és testületek közötti mobilitás csak kivételes, mivel a köztisztviselő kinevezése általában meghatározza előmenetelét a rendszerben. Az EU-tagállamok zöme ezt a vázolt karrierrendszert követi enyhébb vagy szigorúbb formában.

Az Egyesült Királyságban a karrierrendszer elemei keverednek az állástípusú rendszerével. Az angol közszolgálat hagyományosan az osztályok rendszereire épült, de a Fulton-jelentés következményeként a mobilitás elősegítése érdekében 1974-ben eltörölték az osztályokat és helyettük csoportokat hoztak létre. Az első csoportba tartoznak az általános

abszolút számban meghatározott bázissal működő rendszere elvileg alkalmas a kizárólag szociális szempontokon alapuló bérkorrekcióra, hiszen az egyes fizetési osztályokban törvényi rendelkezéssel elkülönítetten is emelhető az illetmény. A Ktv. közös illetményalapon nyugvó illetményrendszere szociális vonatkozásban érzékeltlenebb, hiszen az alap megélhetési okok miatti megemelése – és nemcsak a rászorult kategóriákban – érinti. A Kjt. fizetési osztályai jogalkotói szándéktól függ az egységes, vagy differenciált illetményemelés. Más-más az önkormányzat szerepe és lehetősége a törvénytől eltérő kedvező díjazás meghatározásában. Mindez egyébként felveti az állam és önkormányzat viszonyának általános elvi kérdését, melyre az egységes közszolgálati szabályzásnak feltétlenül választ kell majd adnia. Közalkalmazotti intézmények esetén a fenntartó önkormányzat hatáskörébe tartozik annak eldöntése, hogy költségvetéséből biztosítja-e a törvényi szintet meghaladó illetmények kifizetését. Az állam a Kjt.-ben az egyes fizetési fokozatokhoz tartozó legalacsonyabb összegű díjazást határozza meg, az önkormányzatok autonómiája az alsó határok tekintetében korlátozott. Ezzel szemben a közigazgatásban állami túlterjeszkedés állapítható meg, a Ktv. ugyanis eleve kizárja az államinál kedvezőbb illetményalap megállapítását, mely megoldás ellentétes a világ fejlett államainak jogalkotási megoldásaival. Az OECD-tagállamokban ugyanis általában eleve külön szabályozás hatályos az állami és önkormányzati közszolgálatra, ahol pedig egy jogállás vonatkozik mindkettőre, ott az önkormányzatok saját bevételeik és szabad pénzeszközeik terhére eltérhetnek az államtól. A jogelméleti mellett praktikus szempontból sem fenntartható differenciálatlan állami beavatkozást valamelyest kompenzálja a Ktv. 2003. július 1-jétől hatályos módosítása, amely az önkormányzati hivataloknál kiemagasló teljesítményt nyújtó köztisztviselőnek személyi illetmény biztosítását teszi lehetővé. A jószereivel áttekinthetetlen, meghatározó részben béremelési funkcióval fokozatosan létrehozott illetménypótlék-rendszer is felszámolandó. Megítélésünk szerint az egységes közszolgálati szabályozásnak a pótlékok helyett a versenyszférában már elterjedt munkakör-értékelésre szükséges támaszkodnia, melynek alapján ismerhetők el az azonos munkakörben meglévő eltérő munkavégzési feltételek, nagyobb szaktudást, fokozottabb pszichés és fizikai igénybevételt, felelősséget feltételező körülmények. Az állami gondoskodás növelése, a díjazáson kívüli juttatások átgondolt kiépítése – különösen az alacsonyabb díjazás ellentételezéseként – egyik eszköze lehet a közszolgálatban a minőségi munkaerő megtartásának, közvetett módon segítve a közszolgálat hatékonyságának és versenyképességének növekedését.

Mindez újabb komparatív előnyt jelenthet, az intézményrendszer hatályos szabályainkban „féloldalasán”, csak a Ktv.-ben fedezhető fel. Például az állam kezességvállalása a méltánylandó igényt kielégítő ingatlanvásárláshoz, bizonyos költségek megtérítése, és az életpályát lezáró önálló nyugdíjrendszer jelentheti bázisát a közszolgálat versenyképességének és megtartó erejének.

III. A teljesítménykövetelmény megjelenése a közszektorban

A közszolgálat hatékonyságának és minőségének javítását célzó, az 1990-es évek közepétől nagy lendületet vett közigazgatási reformirányzat, a New Public Management több, a magánszférában már sikerrel alkalmazott igazgatási és szervezési módszert próbált a közszférába adaptálni. A humánerőforrás-gazdálkodás területén egyebek közt az egyéni teljesítményértékelés és az ehhez kapcsolt teljesítményfüggő javadalmazás módszerei azok, melyek előtérbe kerültek. Az ezredfordulón az EU-tagországok figyelme főként a közigazgatás minőségbiztosítására, illetve a teljesítményhez kötött illetményrendszer alkalmazására terjedt ki.

A teljesítményhez kötött illetményrendszert valamilyen formában az EU-tagországokban – Luxemburg kivételével – mindenütt alkalmazzák. A teljesítményhez kötött illetményrendszer intézménye nem önállóan értelmezhető, hanem a közszektor modernizációs programjának részeként. A hangsúly a menedzsmentkontrollra épített teljesítményértékelésen van. E cél emberi erőforrás oldala a teljesítményhez kötött illetményrendszer alkalmazása azért, mert az egyre gyarapodó közkiadásokon belül a költségvetést nagyobb részben a bérjellegű költségek és kiadások terhelik. Ebből adódóan, ahogy a magánszférában igazolhatóan bevált fizetési módszert sikerült a közszektorban is adaptálni, úgy az adófizetők befizetéseiből működő közszektor kiadásainak követelését is szabályozott mederben lehet tartani.

Az általános kereteken belül konkretizálhatóak további célkitűzések is, így a közszektorban dolgozók egyéni motivációjának növelése, a közszolgálat vonzóbbá tétele a munkaerőpiacon, valamint a közszektorban dolgozókkal szembeni társadalmi elvárások fokozottabb kielégítése. A hagyományos Max Weber-i bürokratikus modellben létező közigazgatás a hierarchikus elven működik, melyben a magánszférában érvényesülő menedzserszemlélet igen nehezen, és csak meghatározott területeken alkalmazható. A magánszférában alapvetően érvényesülő felelősség és eszközdecentralizáció a közszférában

Az egyes közszolgálati rendszerekben megfogalmazott köztisztviselői kötelezettségekkel szemben általában olyan jogok állnak, amelyek egyes esetekben jóval meghaladják a versenyszférában tapasztalható munkavállalói jogokat. Ezek egy része szintén közvetlenül kapcsolódik a szolgálathoz – mint például a speciális díjazás, előmenetel biztosítása, valamint az egyéb kedvezmények és juttatások. Másrészt a szolgálathoz közvetetten kapcsolható szolgáltatások rendszere figyelemre méltó, amely kiterjed az önálló társadalombiztosítási rendszerre, valamint a hozzátartozók meghatározott köréről történő gondoskodásra. Az egyes tagállamok közszolgálati törvényei, statúmai tételesen meghatározzák a köztisztviselői jogviszony megszűnésének, illetve megszüntetésének eseteit, sőt azt is mondhatjuk, hogy ún. kötött megszüntetési rendszer érvényesül. Ezek közül figyelemre méltó a kötött nyugdíjkorhatárhoz igazoló megszüntetési mód.⁵

A magyar szabályozásban a Kjt. és a Ktv. szabályozásában is keverednek a karrier- és az állásrendszer jegyei. A kinevezés egy meghatározott munkakörre történik, ugyanakkor az előmeneteli struktúra számos elemében (pl. a várakozási idő letelte utáni kötelező fizetésifokozat-emelkedés, az intézményesített pályagyorsítás) a karrierrendszer jellegzetességeinek meglétére utal. Megítélésünk szerint a hazai jogalkotásnak a közszolgálati rendszer kialakításakor is figyelemmel kell lenni a korábban már említett komparatív előny biztosítására a versenyszférával szemben. A karrier és az állásrendszer elemeinek ötvözése szükséges, amennyiben a kinevezés egy meghatározott munkakörre (állásra) történik, ugyanakkor a köztisztviselő a munkáltató (állam, illetve önkormányzat) keretei közé tartozó munkaadók között bizonyos garanciális feltételek figyelembevétele mellett, akár egyoldalú munkáltatói döntéssel is áthelyezhető lenne. A karrierrendszer-jelleget erősítené az EU-tagállamokban is elterjedt életpálya-rendszer, amely lehet zárt, illetve nyílt. Előbbi azt jelenti, hogy csak az előre meghatározott pályán.

A közszolgálati életpályán történő előrehaladás egyik lehetséges alternatívája a vezetővé válás. A vezetői beosztás általában önálló munkakör, különös esetekben azonban egy másik munkakörbe tartozó feladatokkal együttesen kerül ellátásra (pl. az osztályvezető főorvos, illetve a tanszékvezető egyetemi tanár a vezetés mellett operál, illetve oktat). A munkakör meghatározását, illetve módosítását a munkajog általában a felek közös megegyezésétől teszi függővé. E követelménynek érvényesülnie kellene a vezetői megbízás visszavonása során is. Mindehhez közelít a Kjt. megoldása, mely szerint a vezetői megbízás visszavonását a közalkalmazott kérelmére

kötelező a munkáltatónak indokolnia. Ezzel szemben a Ktv. a visszavonáshoz nem ír elő semmiféle munkáltatói indokolási kötelezettséget, a vezetői megbízás elfogadásával a köztisztviselő egyben azt a kockázatot vállalja, hogy bármikor kikerülhet a közszolgálatból. A közszolgálati életpálya stabilitásához fűzött jogalkotói elvárás tükrében tartjuk különösen kifogásolandónak a vezető beosztású köztisztviselők lehetséges sorsát. Megfontolandó, hogy a feltételezett új, egységes közszolgálati szabályozás nem vezető beosztást, hanem munkakört állapítson meg – közös megegyezéshez vagy a Legfelsőbb Bíróság Munkaügyi Kollégiumának 95. számú állásfoglalásában megfogalmazott kritériumoknak megfelelő indokoláshoz kötött visszavonáshoz (megszüntetéshez) kapcsolva a vezető státusból történő elmozdítást.

A közszolgálati rendszer kialakításakor egységes elveken nyugvó díjazási struktúra kialakítása szükséges. Mindez ugyanakkor nem jogalkotási, hanem pénzügyi, költségvetési szempontból jelent elsődlegesen problémát, egy közös illetményrendszernek ki kell egyenlítenie a közszféra egyes területei között meglévő, nem megalapozott díjazási különbségeket. E nivelláció keretében szükséges bérfelzárkóztatás külön tervezendő költségvetési ráfordítást igényel, továbbá perspektívát kell biztosítani a jelenleg legjobban keresőknek is. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt kizárólag a Kjt. és a Ktv. szabályozásának fennálló – és a jövőben feloldandó – elvi ellentmondásaira hívjuk fel a figyelmet. Ellentmondásos az illetményrendszerek karaktere, az azonos forrásból származó pénzeszközök gyökeresen eltérő munkajogi szabályok szerint fizethetők a közalkalmazottnak, illetve a köztisztviselőnek. A Kjt. illetményrendszere relatíve diszpozitív, tíz fizetési osztályának tizennégy fizetési fokozata garantált illetményeket rögzít, melyektől a közalkalmazott javára, jogszabályi megszorítás nélkül el lehet térni. Ehhez képest a Ktv. szabályai kogenségek, a köztisztviselő illetménye – a besoroláshoz képest – egy plusz-mínusz húsz százalékos sávban történő eltérést enged meg. Az illetményrendszerek szociális érzékenysége is eltérő. A Ktv. – a fogalmazótól az államtitkárig – az illetményalap szorzataként határozza meg a köztisztviselői alapilletményt, így amennyiben az infláció vagy a megélhetési költségek emelkedése béremelést indokol, a legrosszabb díjazási helyzetben lévők illetménye csak úgy emelhető, hogy a rendszer „elbírja” a legmagasabb besorolásúak nagyobb arányú illetménynövekedését is. Ezért a szociálisan indokolt illetménynövelésnél azokat a köztisztviselőket is figyelembe kell venni, akik egyébként besorolásuknál, vezetői megbízásuknál fogva egyébként nem érzékenyek bizonyos megélhetési költségek növekedésére. A Kjt. tíz fizetési osztályos, osztályonként önálló,

zott megoldások jelentős részében a teljesítményértékelés első lépéseként maga az értékeléssel érintett végzi el saját önértékelését.⁷

A teljesítményhez kötött illetményrendszereket érintő legfőbb kritika a teljesítmény értékelésének módját érinti. A változásoktól amúgy is idegenkedő bürokrácia hozzáállását csak akkor lehet megváltoztatni pozitív irányba, ha a teljesítményértékelés szempontrendszere kevésbé szubjektív, az eljárás pedig ellenőrizhető és főleg átlátható. Ezeket az elvárásokat eddig egyetlen működő rendszer sem tudta teljesíteni. A továbblépéshez szükség lenne arra, hogy a köztisztviselők továbbképzési programja kiemelt prioritást adjon e tárgykörnek.

A teljesítményhez kötött illetményrendszer alkalmazása során még sehol nem készült egy olyan felmérés, amely egyértelműen bizonyította volna azt, hogy az új rendszer milyen hatással van az érintett szervezet által nyújtott szolgáltatások minőségére és a humánerőforrás-gazdálkodásra. Általában eleve feltételezik az automatikus és pozitív kapcsolatot az emelt illetmény és a több-jobb teljesítmény között. Az EIPA (European Institute of Public Administration – Európai Közigazgatási Intézet) 2002-es jelentése külön kiemeli azt, hogy az egyes országokban milyen kevés figyelmet fordítottak eddig a teljesítményhez kötött illetmény és az effektív teljesítmény közti kapcsolatra. A jelentésből nyilvánvalóvá vált az, hogy a teljesítményhez kötött illetményrendszeren sokan sokfélért értenek, a közös nevező pedig igen széles, de ugyanez vonatkozik magára a szervezeti és személyi teljesítményértékelésekre is. A tapasztalatok a közszférában olyan szűk körűek még, hogy a széles értelemben vett alkalmazásból sem lehet egyértelmű következtetéseket levonni. Feszítő kényszer látszik az egyik oldalról a magánszférában alkalmazott korszerű humánerőforrás-igazgatás adaptációjára a közigazgatásban a társadalmi elvárások kielégítése érdekében, másfelől viszont a klasszikus és tradicionális európai közszolgálat ellenáll, vagy csak formális és kísérleti jellegű alkalmazást enged, olyat, amelyben a jobb teljesítmény elnyeri méltó jutalmát, de a rosszabb szankció nélkül marad. Mindazonáltal az is világos, hogy az illetményrendszer reformja önmagában nem értelmezhető, hanem azt csak az egész közszolgálatot érintő új kihívások együttes értékelésével lehet vizsgálni. A teljesítményhez kötött illetményrendszer alkalmazásában az EU-tagállamokban jelenleg még több a kérdőjel, mint a hozadék. Kérdés, hogy a teljesítmény hogyan mérhető az egyes közszolgálati területeken. Egyes ágazatokban mindez jól mérhető, s így a teljesítményértékelés indikátorai is könnyebben meghatározhatók, de nem felelkezhetünk meg arról, hogy a mérhető közszolgáltatások esetében is meghatározóak a szolgáltató intéz-

mény külső feltételei (pl. általános iskolai oktatás egy elmaradott kistelepülésen vagy egy nagyváros gazdasági területén). A munka, az ellátott feladat, tevékenység jellege (pl. hatósági ügyintézés, jogalkotási feladatok előkészítése) esetén igencsak problémás a teljesítménymutatók meghatározása.

Az EU egyes államai (pl. Egyesült Királyság, Svédország) szabad illetményrendszert alkalmaznak a magánszférához hasonlóan, amely az egyes munkakörökre állapít meg illetményt, annak rendszeres emelése pedig nem az időtől, hanem a teljesítménytől függ. A szubjektív elem azonban egyik megoldásból sem zárható ki. A szabad illetményrendszerben azonban a munkaerő-piaci helyzet a reális értékéről mindig eltérítheti az adott munkakörben a munkaerő árát, míg a kötött illetményrendszerben a munkaerő ára eleve spekulatív.⁸

Az európai tapasztalat szerint a teljesítményhez kötött illetményrendszert talán túlságosan sok szubjektív tényező befolyásolja. Mindehhez illeszkedően a hazai viszonyokra vonatkozó elképzelésünket is egy szubjektív megjegyzéssel kezdjük. Sajnálatos, hogy a Ktv. módosítására az idézett európai uniós tanulmány publikálása előtt egy évvel került sor, így annak tanulságait sem lehetett figyelembe venni a köztisztviselőkre kialakított teljesítményértékelési rendszernél. A Ktv. 2001-es módosítása a magyar közszolgálati rendszer közigazgatási részében is megteremtette az egyéni teljesítményértékelés, valamint a teljesítménytől függő illetmény lehetőségének jogi alapjait. A rendszer a leírt európai problémákkal küzd, alkalmazásával kapcsolatban az idő, a szakmai képzettség és az érdekeltség hiányáról beszélhetünk. A közigazgatás jelenlegi leterheltsége, a feszített munkatempó bevezetésére. (A bürokrácia hierarchizáltsága egyébként is a formális teljesítések irányába hat.) Az emberi erőforrás-gazdálkodás e módszere megfelelő szakmai tudást, előképzettséget igényel valamennyi olyan munkáltatói jogkörgyakorlótól, akinek teljesítményfeladatokat kell meghatározni, és azt az év elteltével értékelnie. Az érdeklenség a teljesítményértékelés pozitív következményének, a lehetséges illetménynövekedés garantáltságán alapszik. A megfelelő költségvetési források hiányában feltételezhető, a kiemelkedő teljesítményt nem honorálja a százszázalékos beállási szintet meghaladó mértékű illetmény, s mindez kölcsönösen érdektelenné teszi főnököt és beosztottját a teljesítményértékelés valós alkalmazásában. A munkáltatói jogkörgyakorlónak szükségszerűen más motivációs és számonkérő eszközöket kell alkalmaznia, a köztisztviselő is tudja, honorálása nem a teljesítménykövetelmény meghatározásától a teljesítés értékeléséig tartó eljárástól függ. A három említett körülmény egymástól sem független, létükkel kölcsönösen

csak a hagyományos hierarchikus rend felbontásával érvényesíthető. Ez a feladat viszonylag könnyebben teljesíthető a közszolgáltató intézmények esetében, de alapvető gondokkal járhat a közhatalmat közvetlenül érvényesítő közigazgatási szervek körében. Megjegyezendő, hogy az EU-országokban a közigazgatás intézményrendszerének részét képezik a közszolgáltató intézmények és a rendészeti igazgatási szervek is. A hierarchizált szervezetben az egyén teljesítményét jobban befolyásolja a szervezet egészének teljesítménye, így az egyén motivációja, a többi alkalmazott munkatárs hozzáállása alapvető. A hierarchikus szervezet motivációs viszonya szűkül, ennek feloldása a szervezeti teljesítménymutatók meghatározásában, majd az egyéni szempontrendszer kialakításában nagyon bonyolult feladat.

A közszolgálat vonzóbbá tétele a munkaerőpiacon a teljesítményhez kötött illetményrendszer alkalmazásával az egész hagyományos karrierrendszerű közszolgálat megkérdőjelezését jelenti. Az EU-államokban mindenütt olyan karrierrendszerű közszolgálat működik, melyben a magán- és a közszférában alkalmazottak közötti munkaerő-piaci egyensúlyt a valóságban érvényesülő komparatív előnyök biztosítják. Ebben az egyensúlyban meghatározó elem a közszférában foglalkoztatás nagyobb biztonsága, az előmenetel és a hozzá kapcsolódó illetmény garantált mértéke a magánszféra bizonytalanabb, de magasabb jövedelmet eredményező viszonyaival szemben. A teljesítményhez kötött illetményrendszer részben ezeket a biztos alapokat kezdi ki, hiszen a pozitív és negatív teljesítményeltérítés előbb vagy utóbb nemcsak az illetményrendszerre, hanem a foglalkoztatottság stabilitására is kihat. A klasszikus értékek elvesztése pedig az egész munkaerő-piaci egyensúlyhelyzet felborulásával járhat.

A közszektorban dolgozókkal szemben társadalmi elvárások fokozottabb kielégítésének célja az egész új közmenedzsment irányvonal alapideológiája. Az adófizetőket meg kell győzni arról, hogy az egyre nagyobb költségvetési eszközöket felemésztő közszektor a társadalmilag szükséges tevékenységet a magánszférában általánosan érvényesülő hatékonysággal és minőségben végzi. E meggyőző folyamatban kiemelt fontosságú a közszolgálatban dolgozókról kialakult rossz társadalmi értékítélet megváltoztatása, a közbizalom visszanyerése. Az új követelményeket úgy kell érvényesíteni, hogy a közszférában dolgozók jövedelme csak közelíthesse, de ne érhesse el a magánszféra átlagát. Minderre pótlólagos kiadások nélkül csak oly módon van lehetőség, hogy nemcsak pozitív, hanem negatív következményeket is érintő teljesítményhez kötött illetményrendszereket alakítanak ki. A társadalmi közhangulat megnyugodva láthatja, hogy a közszolgák biztos

langyos vizes medencéiből a magánszférához hasonló ádáz harcot folytatnak egymással a jobb érvényesülés reményében...⁶

Az EU-ban bármennyire nem tartozik a közigazgatás és a közszolgálat az uniós szabályozási tárgykörbe, a közösségi vívmányok egységes alkalmazása bizonyos közszolgálati standardokat is igényel. Nem mindegy, hogy merre tart az európai közszolgálat. Kinyílik-e mint Svédország, ahol lényegében a munka világának jogi szabályozása érvényesül a közszektorban is, vagy a hagyományos közszolgálat intézményi reformját próbálják megvalósítani. E kérdés meghatározó minden csatlakozó állam, így Magyarország számára is, mert az uniós elvárások hol a klasszikus közszolgálati elvek betartását követelik meg, hol pedig az új módszerek alkalmazását kéri számon rajtuk. Az EU-tagállamokban alkalmazott rendszerek folyamatos felülvizsgálat alatt állnak a tökéletesítés érdekében. Az illetménynek a teljesítményhez kötött aránya igen nagy eltéréseket mutat az egyes országokban. Általában az éves bértömeg 3–18%-a között mozog a teljesítményfüggő illetményrész azzal, hogy egyes vezetői kategóriákban ez 40–60% is lehet. Az alkalmazott teljesítményértékelési módszerek ugyancsak nagyon eltérőek azzal, hogy mindenütt több összetevőből álló komplex rendszert alkalmaznak. A teljesítményértékelés és az attól függő illetményrendszer alkalmazása nem kötelező minden közszolgáltató intézménynél, és főleg nem minden köztisztviselői besorolási osztályra. Jellemzően a magasabb vezető állást betöltők körében és olyan intézményeknél kerül alkalmazásra, ahol a közszolgáltatások minősége és mennyisége jól mérhető. A teljesítményértékelés hatása általában decentralizált módon történik, ugyanakkor a teljesítményhez kötött illetményrendszer költségvetési ellenőrzése erős, a teljesítmény kompenzációra költethető költségvetési eszközök meghatározása az egyes munkáltatók szintjén a mozgástér szűk.

Az új rendszer bevezetése számos gondot okoz. A közszolgálati apparátus bizalmatlan iránta, a legtöbb alkalmazott rendszer eddig csak kísérleti programnak minősíthető, és hatásairól nincsenek megbízható információk. Fontos pszichikai akadály az a negatív hatás, amely a magasabb és jobb teljesítményt nyújtókkal szemben az átlagos teljesítményt elérőkben a büntetés érzetét kelti. Mindez pedig az átlagos teljesítmény színvonalának csökkenését jelentheti perspektivikusan. További gond, hogy a közszektor egy részében nagyon nehéz teljesítményindikátorokat meghatározni, melyek szervezeti célokból erednek, és a munkaadók szubjektív megítélésének alávetettek. A teljesítmény megítélése ugyancsak szubjektív jellegű, hiszen általában a közvetlen felettes feladata. Ehhez járul még az, hogy az eddig alkalma-

helyzetben elsősorban politikai döntés kérdése, hogy melyik közszolgálati réteg milyen nagyságrendű elismerésben részesül. Egy feltételezett egységes közszolgálati szabályozás egy meghatározott illetményrendszer tartalmazva (vagy legalábbis közelítve az eltérő rendszereket), nivellálhatná a ma még igen nagy szóródást mutató illetményeket. A kiegyenlítőds sokak szerint szükséges, hiszen elvi alapon nem lehet indokolni egy orvosprofesszor vagy egyetemi tanár, illetve egy tapasztalattal rendelkező bíró, vagy vezető beosztású közigazgatási szakember illetményben jelentkező eltérő megítélését. További érv, hogy az egységes közszolgálat biztosíthatná az átjárhatóságot. Mindez azt jelenti, hogy valamely közszolgálati réteg alkalmazottja a közszférán belül úgy kerülhet át annak egy másik szektorába, hogy eközben sem illetménye, sem megszerzett jogai, sem társadalmi helyzete nem változik. Az átjárhatóság nemcsak az egyes közszolgálati dolgozók szempontjából lehet előnyös, hanem az államnak mint munkáltatónak is, hiszen ennek segítségével megfelelőbben lehet gazdálkodni a rendelkezésre álló emberi erőforrásokkal. Mindezt erősíti az az általánosan elfogadottnak tekinthető nézet, amely szerint egy egészséges mértékű mobilitás a közszolgálaton belül is előnyös, mert új energiákat szabadít fel az új területekre kerülőkben. Egyes vélemények szerint az egységes szabályozás mellett szóló legjelentősebb érv, hogy az egyes közszolgálati rétegek jogállását szabályozó törvények között sok a hasonlóság, tehát a pragmatikában ma is vannak közös elemek.

Mindez természetes, hiszen miért kellene eltérően szabályozni a pályázati eljárást vagy a fegyelmi felelősségre vonás rendjét egy köztisztviselőnél vagy közalkalmazottnál. (Megjegyezzük, hogy ennek ellenére a Kjt. és a Ktv. intézményrendszere számos indokolatlanul eltérő szabályozási megoldást alkalmaz.) Sok esetben az egyes rétegeknél fellelhető eltérő rendelkezések mögött nem könnyű megtalálni az okot, s így hajlamosak lehetünk azt gondolni, hogy azonos szabályokkal is működnének az eltérő rendszerek az adott pragmatikaelemben.

Az egységes szabályozás ellenzői ezen véleményüket a közszolgálati tevékenységre, annak sokrétűségére alapozzák. Megítélésük szerint a különböző közszolgálati rétegek tevékenysége oly mértékben eltérő, amely kizárja az azonos tartalmú jogintézmények alkalmazhatóságát. A tevékenységek eltérő voltát talán a közhatalom gyakorlásának megjelenése jellemzi legjobban, amíg például a vezető beosztású köztisztviselők impériumot gyakorolnak, addig a közalkalmazottaknál mindez jószereivel kizárt. Különböző a szolgáltatadó szervek hierarchikus felépítése is. Vannak közöttük olyanok, amelyeknél az alá-fölérendeltség meghatározó, illetve nemcsak funkcionális, hanem szakmai kérdések-

ben is (pl. fegyveres szervek). Nem is ilyen mértékben, de mégis erőteljesen hierarchizáltak felépítésükben a közigazgatási szervek. Nem jellemző mindez ugyanakkor a közalkalmazotti foglalkoztatók többségére. Különbséget találunk az egyes rétegek politikához fűződő viszonyában is. A köztisztviselőknél a politikai tevékenység tilalmazott, a közalkalmazottaknál semmilyen megkötés nincs, minden politikai szerepvállalás megengedett. Mindennek alapján kérdéses, hogy az egységes szabályozás képes-e figyelemmel lenni valamennyi réteg eltérő sajátosságaira. Feltehetően a jogállás, a pragmatika minden elemében egyfajta normát, talán a ma működő megoldások egyikét kellene alkalmazni. Biztosra vehető azonban, hogy a pragmatika elemeinek jelentős részben valamely réteg számára megfelelő norma más csoportok jogállásának alapértékeit kezdhetné ki, vagy ellenkezőleg, indokolatlanul korlátozhatná egyes alapjogait. Példaként említhetjük az előzőleg említett, a politikához fűződő viszonyt. Ha egy minden rétegre egyaránt érvényes norma a politikai tevékenységnek legcsekélyebb formáját is megengedné, úgy például a honvédtisztek politikai semlegességén, mind a réteg egyik alapértékén ejtene sebet. Ugyanakkor a politikai tevékenység bármilyen esetleges korlátozása különösen a közalkalmazottak nagy részét teljesen feleslegesen gátolná az alkotmányos alapjoghoz tartozó tevékenység gyakorlásában. Az egyes szektorok, rétegek közötti különbség kiküszöbölése nehezen lenne megoldható, s ennek apropóján újabb ellenérvként említhető az összemérhetőség, a megfeleltethetőség kérdése. Ha egyetlen pragmatika jönne létre, úgy a különféle rétegek tagjainak valamennyi szereplőjét egymáshoz kellene hasonlítani az egyes jogintézményekben. Példaként talán a legérzékenyebb területet, az illetményrendszert véve, egy közös illetménytáblában kellene elhelyezni valamennyi közszolgálati dolgozót. Meg kellene tehát határozni, hogy a különböző szektorokba tartozók közül kik kerüljenek az illetménytábla ugyanazon fokára, kik kapjanak egyforma alapilletményt. Szükséges megjegyezni, hogy egyes szakmai álláspontok szerint 1990-ben a tervezett közszolgálati törvény éppen ezen a ponton bukott meg, az érintett minisztériumok az összemérés feladatát nem látták elvégezhetőnek. Mentségükre legyen mondvá, egy ilyen feladat nem is oldható meg néhány hónap alatt, a két világháború közötti Magyarország jól működő állami közszolgálatának a I–XI. fizetési osztályba sorolása már az 1893. évi IV. törvénycikk rendelkezéseivel megkezdődött.

A történelem az élet tanítómestere – írta Herodotosz. Közel másfél évszázad magyar történelméből és az európai tendenciákból, mintákból tanulva az egységes közszolgálat értelmes megvalósításához a szerző sze-

erősítik egymást. A költségvetési, munkaszervezési és humánpolitikai körülmények mellett a Ktv. megoldása a teljesítményértékelésnek az illetmény mértékére való hatása vonatkozásában munkajogi tekintetben nem elfogadható. E szabály sérti azt az általános munkajogi alapelvet, hogy a bér (személyi alaphér, garantált illetmény) csak közös megegyezéssel módosítható, egy rossz teljesítményértékeléssel ugyanis a köztisztviselői alapilletmény akár húsz százalékkal is csökkenthető a következő naptári évre. Másrészt a munkáltatónak a teljesítményértékeléstől függő plusz-mínusz húsz százalékos eltérítési lehetősége idegen elem a Ktv. egyébként kötött illetményrendszerében. Az ilyen léptékű munkáltatói egyoldalú differenciálási lehetőség a díjazás összegének meghatározásában összeférhetetlen az egyébként a közszolgálatban töltött időn, a munkakörhöz szükséges képzettségen, végzettségen alapuló díjazási szisztémától.

A kritikán kell, hogy alapuljon a jövőbe tekintés, így az új egységes közszolgálattal szemben megfogalmazott elvárás is. Egységes közszolgálati rendszer esetén egyes területek, ágazatok nem zárhatók ki a teljesítményértékelési rendszerből, mindez meg nem engedhető módon sértené az egyenlőség elvét. Az alapok megteremtése már a civil közszolgálatban (Ktv., Kjt.) is jelentős emberi erőforrás-gazdálkodási előkészítést igényel, nem kerülhető meg ugyanis az a probléma, hogy egyrészt a munkakörük betöltésével nem mérhető, hanem értékelhető teljesítményt nyújtó közalkalmazottak és köztisztviselők követelményei hogyan kerülnek megállapításra, másrészt olyan értékelő rendszer kialakítása szükséges, amely figyelemmel van a közszolgálatba tartozó tevékenységek eltérő karakterére (pl. igazgatás, oktatás, egészségügy). A rendszer kétségtelen – és részben szükségszerűen felületes – pr-hozadéka, hogy a társadalom elé valamiféle elszámolást ad a közszolgálati költségekről. Az átláthatóság ugyanakkor több pénzbe is kerülhet, hiszen a jobb teljesítményt nyújtók díjazása az illetmények emelésével jár. Ennek elmaradása a teljesítményértékelési rendszert formálissá teszi, a hatékonyság és az olcsóság e tekintetben egymást kizáró elvárások. Az EU-minta átvétele láthatóan nem pusztán jogalkotási kérdés, állami elszánás és pénzügyi feltételek szükségesek ahhoz, hogy a teljesítmény kitűzése, ellenőrzése és értékelése a közszolgálatban ténylegesen gyökeret eresszen. Amennyiben a pótlólagos kereteket a költségvetés nem biztosítja, akkor a teljesítményt csak úgy lehet elismerni, ha a gyengébben teljesítőktől ennek fedezetét – mintegy büntetésként – elveszik. Ilyen rendszer azonban a példaként is tekintett EU-tagállamokban sehol nem működik, a rendszer pozitív irányú szubjektivitása még elviselhető, de a törvényben garantált előmeneteltől függő illetmények esetében a lefe-

lé történő eltérítés súlyos problémákat vetne fel (lásd fentebb a Ktv. vonatkozó szabályával összefüggésben írt munkajogi kritikánkat!).

Természetesen felmerülhet az a kérdés is, hogy Magyarországnak az egységes közszolgálat megalkotásakor feltétlenül ragaszkodnia kell-e az EU-tagállamokban tapasztalható tendenciához? Van-e értelme a teljesítményhez kötött illetményrendszernek, vagy a problémák súlya alatt elhaló kísérletről van-e szó csupán Európában is? A válasz az EU tekintetében jelen pillanatban nem egyértelmű, feltétlenül biztos, hogy az egyéni teljesítményértékelés jogilag szabályozott rendszeréről a közigazgatás nem mondhat le. A hazai egységes közszolgálat megalkotásakor első lépésként az illetményrendszer karakteréről kell dönteni. Egy képzeletbeli láncolatban mindennek előfeltétele annak meghatározása, hogy a közszolgálat zárt (zártabb) vagy nyitott (nyitottabb) szisztémában működik-e. A szerző a hazai viszonyok alapján feltétlenül szükséges komparatív előnyök biztosítása érdekében a zártság dominanciáját javasolja, amely magával hozza a kötöttebb illetményrendszert, melynek eleme a garantált előrehaladás. A garanciák ellentételezéseként viszont megjelenítendő a teljesítmény, az előrejutás nem csak jogszabályi biztosítékokon, hanem a köz szolgálójának értékelésétől is függene. A teljesítményértékelés így nem az illetmény naptári évenkénti esetleges megváltoztatásával járna, hanem a közszolgálati életút sebességét határozná meg.

IV. Érvek és ellenérvek az egységes hazai szabályozással kapcsolatban

„Pro-kontra” jelleggel közelítve a jogalkotás módjához, számos érvet, illetőleg ellenérvet sorakoztathatunk fel. Az egységesség mellett szól, hogy más-más módon ugyan, de a tervezettel érintett alkalmazottak közfeladatokat valósítanak meg, közszolgáltatásokat nyújtanak. A megragadható lényeg a szolgáltatás tárgya, hogy a közszolgálati jog uralma alatt álló jogviszonyokban nyújtott szolgáltatásokat a társadalom valamennyi tagja igénybe veheti, s többnyire erre rá is szorul. Második attributumként a jogviszony alanyai közül a munkáltató említhető. Ebben a szerepben mindig az állami vagy az önkormányzati szervet találjuk. E körbe sorolandóak az általuk fenntartott intézmények is. Valamennyi közszolgálati réteg közvetlenül, vagy közvetve a központi költségvetésből kapott támogatás leosztására szolgáló alapjából kapja az illetményét. A központi költségvetés alapot adhatna az egyenlőbb elbánás elvének alkalmazásához, mindenekelőtt az illetményrendszer területén. A jelen

rint legalább három előfeltétel szükséges. A hatalom, a pénz és a szaktudás koncentrációja. A szaktudásé, amely a jogtudomány mellett felvonultatja az emberi erőforrás-gazdálkodással, a közigazgatással, az egyes közszolgálati ágazatok sajátosságaival kapcsolatos ismereteket. A pénz, amely a kellő költségvetési forrásokat adja és a hatalom, amely a két előző kondíciót koncentrálja és alkalmas az ellenállás legyőzésére. A közszolgálat magyar történetében minderre eddig még nem volt példa, mindez intő jel tanulmányíróknak és politikusoknak egyaránt.

Felhasznált irodalom

- Bach, S.–Bordogna Winchester, G.: Public Service Employment Relations in Europe (A közszolgálat foglalkoztatási viszonyai Európában), Routledge, London–New York 1999
- Balázs István: A közszolgálati jogviszony személyi hatálya a világ főbb közszolgálati rendszereiben. Magyar Közigazgatás 1992. 2. sz. 78–88. o.
- Balázs István: A közszolgálat fejlődési tendenciái a világ fejlett országaiban. Magyar Közigazgatás 2001. 11. sz. 641–647. o.
- Balázs István: A teljesítményhez kötött illetményrendszer bevezetésének helyzete az Európai Unió országaiban. Magyar Közigazgatás 2002. 2. sz. 577–581. o.
- Berényi Sándor: A közigazgatás személyzeti rendszere – közszolgálat. ELTE Államigazgatási Jogi Tanszék, Budapest 1992
- Comparativ Survey of the system of productivity – linked remuneration that are employed in the system of the member states of the EU (Összehasonlító áttekintés a teljesítményhez kötött díjazási rendszer alkalmazásáról az EU-tagállamok közszolgálatában) Spring 2002. EIPA
- Dudás Ferenc–Hazafi Zoltán: A közszolgálat munkaadói szerepkörének fejlődése a versenyképesség javításának tükrében az Európai Unióban. Magyar Közigazgatás 2003. 5. sz. 272–279. o.
- Dudás Ferenc–Hazafi Zoltán: A közigazgatást és annak személyi állományát érintő harmonizációs törekvések iránya, illetve következményei a jogalkotás és a bírói ítélkezés tükrében. Magyar Közigazgatás 2001. 3. sz. 7–17. o.
- Fésűs György: A magyar közigazgatási jog kézikönyve; Eggenberger – Atheneum, Budapest 1880
- Hencz Aurél: Gondolatok a közszolgálati pragmatikáról és etikáról (1867–1944). Magyar Közigazgatás 1993. 1. sz. 13–25. o.
- Horváth István: Egységes igények – kétséges megoldások. A közalkalmazotti és a köztisztviselői munkajogi szabályozás ellentmondásairól. Acta Juridica et Politica, Szeged 2004. 191–204. o.
- Keleti Ferenc: Az államszolgálat jogi természete. Singer és Wolfner, Budapest 1886
- Kenderes György–Prugberger Tamás: A közszolgálat, a közalkalmazás és a köztisztviselés a tervbe vett új jogi szabályozás tükrében. Magyar Közigazgatás 1991. 10. sz. 908–917. o.
- Kirkpatrick, J.–Martinez–Lucio, M.: The politics of

quality in the public sector. (A minőség politikája a közszektorban) Routledge, London 1995

Kiss György: A közszolgálat – hatósági és nem közhatalmi jellegű – munkavégzés szabályozásának meghatározó elemei az Európai Unió egyes tagállamaiban. Kézirat 2002

Kiss György: A munka világa szabályozásának egy lehetséges változata. Magyar Közigazgatás 1995. 5. sz. 257–270. o.

Lörincz Lajos: Magyar Zoltán munkássága nemzetközi összehasonlításban. Magyar Közigazgatás 1995. 4. sz. 241–245. o.

Magyar Királyi Pénzügyminisztérium ügykörére vonatkozó Szolgálati Szabályok Gyűjteménye. Budapest 1896

Magyar Zoltán: Magyar Közigazgatás. Egyetemi Nyomda, Budapest 1942

Magiera, S.–Siedentopf, H.: Das Recht der öffentlichen Dienstes in den Mitgliedstaaten der Europäischen Gemeinschaft. (A közszolgálati jog az Európai Közösség tagállamaiban) Dunker & Humboldt, Berlin 1994

Rösing, J.: Beamtenstatut und Europäische Gemeinschaften. (A hivatalnoki szabályozás és az Európai Közösség) Peter Lang, Frankfurt a. M. 1993

Structure of the civil service employment in seven OECD countries. (A közszolgálati foglalkoztatásszerkezet hét OECD-országban) OECD PUMA, HRM, Paris 1999

Tomcsányi Móricz: A magyar közigazgatási jog és alapintézményei. Budapest 1926

Zsiga László: Közalkalmazottak munkajogi kézikönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1983

Jegyzetek

- ¹ Dudás Ferenc–Hazafi Zoltán: A közszolgálat munkaadói szerepkörének fejlődése a versenyképesség javításának tükrében az Európai Unióban; Magyar Közigazgatás 2003. 5. sz. 272–279. o.
- ² Structure of the civil service employment in seven OECD – countries. OECD PUMA HRM, Paris 1999
- ³ Bach, S.–Winchester Bordogna, G.: i.m. 83–102. o.
- ⁴ Dudás Ferenc–Hazafi Zoltán: A közigazgatást és annak személyi állományát érintő harmonizációs törekvések iránya, illetve követelményei a jogalkotás és a bírói ítélkezés tükrében; Magyar Közigazgatás 2001. 3. sz. 7–17. o.
- ⁵ Bach, S.–Winchester Bordogna, G.: i.m. 111–116. o.
- ⁶ Balázs István: A teljesítményhez kötött illetményrendszer bevezetésének helyzete az Európai Unió országaiban, Magyar Közigazgatás 2002. 2. sz. 577–581. o.
- ⁷ Balázs István: A teljesítményhez kötött illetményrendszer bevezetésének helyzete az Európai Unió országaiban, Magyar Közigazgatás 2002. 2. sz. 577–581. o.
- ⁸ Comparative survey of system of productivity – linked remuneration that are employed in the civil services of the member states of the EU. EIPA Spring 2002

Juhász László
kollégiumvezető
Pécsi Ítéletábrla

A bírói határozatok írásba foglalásának kialakulása a magyar jogban

„Ő élni mert az én jogommal:
E vétekért száműzzük őt azonnal!
Gyűlölségekkel haragom vetekszik:
Vérem, Mercurio – vérébe fekszik.
De gyászom minden vétket gyászba von!
Még bánjátok még az én bánatom!
Zokoghatok: süket fülekre letek.
Térdelhettek: nem ismeretek kegyelmet.
Egy szót se többet! – Rómeo pedig
Halál fia, ha újra itt lelik. Vigyétek őt! –
A példaszó igaz:
Ki gyilkosnak kegyelmez, gyilkos az.”¹

Ki ne ismerné a Herceg híres ítélethirdetését Rómeó ügyében. Valóban így történt az igazságszolgáltatás a XVI. században, amikor a Shakespeare által feldolgozott történet játszódott, vagy már akkor is működött valamilyen bírói szervezet amely – legyen szó büntetésről vagy magánjogi vitáról – bizonyos eljárás lefolytatása után döntött?

Amikor egy bíró ítéletet vagy végzést hoz, s azt írásba foglalja, nem is gondol arra, hogy milyen hosszú történeti előzmények után alakult ki a bírói határozat jelenlegi formája. Cikkemben arra keresem a választ, hogy a magyar jogtörténetben mikor alakult ki a bírói határozatok írásba foglalásának szükségessége, s milyen előírások szabták meg a határozatok formáját, tartalmát, s ezek az előírások a XVIII–XIX. század folyamán miként változtak.

1. A bírói határozat fogalma

A peres eljárás megindításának évszázadok, vagy inkább évezredek óta az a változatlan célja, hogy a bíróság az eléje vitt jogvitát elbírálja,² a peres ügyet lezárja. A bíróság az eljárása során többféle határozatot hozhat, ezek egy része az eljárás lefolytatását segíti, a legfontosabb döntés azonban az, mely az ügyet lezárja, s melyet ítéletnek nevezünk.

A Magyar Jogi Lexikon³ megfogalmazása szerint bírói határozat „a bíróságnak minden kijelentése,

amely az előtte folyamatban lévő ügy előkészítésére, vezetésére és eldöntésére vonatkozik. Ezek között legfontosabbak az ügyet eldöntő határozatok, amelyek ennél fogva több tekintetben más szabályok alá esnek, mint a többi határozatok. Törvényeink ennél fogva a bírói határozatokat két osztályba osztják: ítéletek és végzések.”

A régi magyar jog nem különböztette meg az ítéletet a végzéstől és a bíróságok vegyesen alkalmazták az „ítéltetett” és a „végeztetett” kifejezéseket. Werbőczy például a „sententia” alatt ítéletet ért, másnemű határozatokról nem tesz említést.⁴ Az ítéletről Werbőczy a következőt mondja: „Az sententia a bírónak oly végzése, mely a pörnek és vételkedésnek végét szakasztja és az pörös felek egyikét vagy kárhoztatja vagy menti. A sententiának mindazonáltal, noha sok egyéb féle értelme vagyon és sok dolgot jegyez de miért, hogy azok nem az mi írásunkhoz való, jobb azokat elhallgatnom. A sententia azért különböz a vélekedéstől annyiban, mert a sententia kétség nélkül való és erős felelet.”

Az 1840. évi XV. törvénycikk már megkülönböztette az ítéletet és a végzést, azonban végzés hozatalát „a mellékes kérdés feletti közbenszóló határozat” esetén kívül kiterjesztette a per érdemének eldöntésére is azokban az esetekben: „ha a panaszlott fél a megjelenési határidőt elmulasztja, vagy ha az idézési határidőre ugyan megjelent, de a felperes állításait, melyekre ez keresetét építi, akár egyenesen, akár hallgatva elismeri s vagy semmi vagy törvényes erő nélküli kifogásokat tesz”. (1840. évi XV. törvénycikk 117–120. §)

A mai jogirodalom bíróság eljárási cselekményei közül szintén a bírósági határozatokat tartja a legfontosabbnak. A határozatok fogalmát olyképpen határozhatjuk meg, hogy olyan hatósági akarat kijelentéseket tartalmaznak, amelyekkel a bíróság a felek magatartását valamilyen irányban befolyásolhatja. Legfontosabb tulajdonságuk az, hogy különböző joghatások kiváltására alkalmasak. Ezek lehetnek anyagi jogiak vagy eljárásjogiak, véglegesek vagy ideiglenesek, teljesek vagy részlegesek.⁵

A bírói határozatok közül az ítélet a legfontosabb. Az ítélet fogalmának meghatározásával mind a jogtudósok, mind a gyakorlati szakemberek sokat foglalkoztak. A már idézett Werbőczy-meghatározás mellett idézek egy időben hozzánk sokkal közelebbi jogtudóstól, Magyary Gézától, aki a parancselmélet egyik legnagyobb képviselőjeként az ítéletről a következőt írta: „Az ítélet a bíróságnak az a perbeli cselekvénye, amelyben a kereset fölött határoz. Legfontosabb cselekvény a bíróság valamennyi cselekvényei közt, mert a per célja benne valósul meg. Közelebbi meghatározást az ítélet fogalmáról alig adhatunk, mert az ítéletben foglalt logikai funkciók különfélék jogi természete sem egységes.”⁶

személyekkel, a bírótársakkal. A bírótársak kijelölése kezdetben esetleges, később állandó volt. (Magyary szerint ez a megoldás a népies elemet képviselte az ítélkezésben, amely megoldás a későbbiek során viszszaeszenyült.)¹⁴

Több törvény rendelkezett azon bírók számának a meghatározásáról, akik a királyi bíraskodásban bírótársaként részt vehettek.¹⁵

Jellemző erre a korra, hogy a kihirdetett törvények, dekrétumok egy-egy eljárási kérdést szabályoztak. Például Szent László Dekrétumainak Harmadik Könyve kimondta, hogy minden bíró csak a maga járásában ítélkezzen, továbbá azt a bírót, aki harminc napon túl halogatja a pert, „csapják meg”. Az 1298. évi XXXV. törvénycikk pedig előírta, hogy a nádor ne a falvakban és a városokban, hanem a mezőkön és a gyűléseken ítélkezzen, mégpedig a tavaszi, a nyári és az őszi időszakban, azaz télen – amikor a közlekedés nehezebb volt – nem lehetett ítélkezni.

Az 1498. évi II. törvénycikk szabályozta az ítélkezési időszakokat, eszerint évente két nagy és két rövid törvényszéket kellett tartani. A nagy „nyolcados törvényszék” negyven, a rövid húsz napon át tartott, ítélkezni csak ezen időszakban lehetett. A törvény szigorúan kimondta, hogy a fenti napok után kelt ítéleteknek „semmi erejük és hatályok” ne legyen.

Magyarországon 1526-ig a bírói hatalom nincs elválasztva a végrehajtó hatalomtól. Ennélfogva a végrehajtó hatalomnak nincsenek önálló közegei vagy szervei, hanem úgy a központban, mint a vidéken, az ország egyes részeiben a bírói hatalom közegei és testületileg kialakított szervei látják el a közigazgatási teendőket. Az lehet mondani, hogy a közigazgatás ebben az időszakban az igazságszolgáltatás mellett háttérbe szorul. A mai értelemben vett modern magyar bírósági szervezet alapjai a XVIII. század elején alakultak ki, amikor egy állandóan működő és területileg is megosztott hatáskörű társas bíraskodás alakult ki. (1723. évi XXV., XXVI., XXX. és XXXI. tc.)¹⁶ Az 1723. évi XXV. tc. tartalmazta először azt az előírást, az ünnepeket és a törvényszüneteket leszámítva a királyi ítélőtábla folyamatosan „együtt üljön” és legalább kilenc tagból álljon. A királyi ítélőtábla hatásköre az egész országra kiterjedt, ezen a helyzeten az 1723. évi XXX. tc. változtatott, amikor egyrészt megszüntette a királyi ítélőtábla vidéki bíraskodását, másrészt elrendelte négy „alattas ítélőtábla” felállítását, hogy a perlekedők ne legyenek megfosztva az igazságszolgáltatás „jótéteményétől”. A négy ítélőtábla székhelye Nagyszombat, Kőszeg, Eperjes és Nagyvárád volt.

II. József a Novus Ordo-ban (1785) átalakította a bírósági szervezetet. „Ennek következtében tehát összes bírói székeinket a Szent Márton napjáig meg-

hosszabbítandó mostani törvénykezési szakasz végével ezennel megszüntetettnek nyilvánítjuk, és a nem-sokára kezdődő 1786. év január 1-től új bíróságokat állítunk fel, amelyek az év egész folyamán ülésezni fognak” – jelzi a változás irányát a Novus Ordo. Fellelvizsgálati funkciót kapott a hétszemélyes tábla, ide csak azok fordulhattak, akik két eltérő ítéletet „nyertek”. A másik fellebbezési fórum a királyi ítélőtábla, amely két tanácsból állt, s amely az alsóbb fokú bíróságok döntései elleni fellebbezéseket tárgyalta, s egész évben ülésezett. A Novus Ordo tételesen felsorolta azokat a bírói fórumokat, amelyek első fokon ítélkeztek, minden további bíróságot és ítélkezési fórumot megszüntetett. Elsőfokú bírósággént jelölte meg a meglévő négy ítélőtábla mellett a Horvátországban felállított ítélőtáblát, a vármegyék és a kiváltságos kerületek ítélőszékeit, a szabad királyi városok hatóságait és a bányatörvényszékeket. A jobbagyok számára egymás közötti pereikben továbbra is az úriszékek és a kiváltságos mezővárosok hatósága töltötte be az elsőfokú bíróság funkcióját. Az itt meghozott határozatok ellen a megyei törvényszékhez lehetett fellebbezni. (Mint tudjuk, II. József ezt az egyébként korszerű intézkedését is – egyéb alkotmányellenes intézkedéseivel együtt – halála előtt visszavonta.)

A bírói szervezet és a polgári eljárásjog szempontjából a reformkor törvényei több jelentős újítást vezettek be, ezek közül megemlíthető az 1836. évi XX. tc. a szóbeli perek bíróságairól, az 1840. évi XV. tc., amely a váltójogot szabályozta, rendelkezéseit azonban nemcsak a váltóperekben, hanem a váltótörvényszéknél bejegyzett kereskedőknek egymás között és az áruszerzési szerződésekből felmerült perekben irányadó eljárási szabályt is tartalma. Az eljárásjog szempontjából jelentős állomások az 1853-ban bevezetett ideiglenes polgári perrendtartás, majd a kiegészítés után az 1861. évi ideiglenes törvénykezési szabályok megalkotása, mely utóbbiak visszaállították az 1848-ban fennállott bírósági szervezetet és eljárást. Az ezt követő igazságügyi reform részeként új bírósági szervezet alakult ki, melynek állomásait az alábbi törvények jelzik: 1869. évi IV. tc. a bírói hatalom gyakorlásáról, 1869. évi XXIX. tc. a bírói szervezetről, az 1871. évi VIII. tc. a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről, 1871. évi IV. tc. a bírák és bírósági hivatalnokok áthelyezése és nyugdíjazása körüli eljárás szabályozásáról, 1871. évi XXXI. tc. az elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről, 1871. évi XXXII. tc. az elsőfolyamodású királyi törvényszékek és járásbírók életbeléptetéséről, 1890. évi XXV. tc. a királyi ítélőtáblák és királyi főügyészségek szervezéséről és az 1890. évi XXIX. tc. a királyi törvényszékek és királyi járásbírók székhelyének és területeinek meghatározásáról, valamint 1891. évi

Végül – lezárva a határozat fogalmával kapcsolatos kérdéskört – a Pp. kommentár megfogalmazását idézem: „Az ítélet, mint eljárási cselekmény a bíróság akaratkijelentése, egyben olyan hatósági aktus, amelyhez meghatározott joghatások fűződnek.”⁷

2. A preambulum

A preambulum kitüntetett helyet foglal el az ítéletben, saját története van, ezért célszerű történeti kialakulásával külön foglalkozni. Az ítélet preambuluma a bírói hatalom forrására utal.⁸ Ebből következik, hogy a preambulum mindig az uralkodó politikai elitnek a hatalom forrásáról alkotott elképzelését tükrözi, s ez az oka annak, hogy a preambulum szövege a történelem során oly sokszor változott. Már a feudalizmus idején kiadott ítéletlevelek is utalnak arra, hogy az ítélet meghozatala kinek a megbízásából történt. Például az 1238-ban kelt ítéletlevél azt tartalmazza, hogy a bíró „Béla király úr parancsából” hozta meg ítéletét.

Az 1479-ben kelt ítéletlevél indítása a következő: „Mi Mátyás isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya .... mi bizonyos bárókkal, ítélmesterekkel és országunk választott nemesivel törvényszéket tartánk.”⁹

Az ítéletlevelek megfogalmazásai hosszú évszázadokig fennmaradtak, s még a XIX. század közepén hozott bírói határozat is hasonló rendelkezést tartalmaz: „Mi I. Ferdinánd isten kegyelméből ausztriai császár Magyar- és Csehországnak e néven V. királya stb. ... ezennel emlékeztetül adjuk, hogy Kir. Törvényes Táblánk 1843. évi július 14-én bírói széket ülven ... XY sommás perét megvizsgálván és bírálván a következő ítéletet légyen.”¹⁰

A dualizmus kezdetén a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. tc. 2. § mondta ki először, hogy a bírói hatalom „őfelsége a Király nevében” gyakoroltatik. Először csak a fellebbviteli törvényszékek határozataiban, majd 1872-től valamennyi ítélet preambulumban fel kellett tüntetni. A sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. törvénycikk 121. §-ában már kifejezetten előírta, hogy az ítéletet „őfelsége a Király nevében” kell meghozni. Az 1911. évi I. tc., a Plósz-féle Pp. ugyanezt az előírást tartalmazta.

A történelmi változásokat követve az 1920. évi I. törvénycikk 7. §-a értelmében a bíróságok a bírói hatalmat „a Magyar Állam nevében” gyakorolják, amely 1930-ban úgy módosult, hogy az ítélet preambuluma a „Magyar Szent Korona nevében” kellett az ítéleteket meghozni. (1930. évi XXXIV. törvénycikk) Az 1946. évi I. törvénycikk 18.

§-a előírta, hogy a bíróságok az ítéleteiket a „Magyar Köztársaság nevében” hozzák meg, majd 1949-től, az Alkotmány elfogadásától kezdve a „Népköztársaság nevében.” 1989. október 23-a óta a bíróságok a „Magyar Köztársaság nevében” ítélik meg. (1989. évi XLII. törvény)¹¹

3. Történeti áttekintés

A bírói ítéletek írásba foglalása kialakulásának története nem választható el a bírói szervezet történetétől. Ezért a történeti áttekintésnek ki kell terjednie a bírósági szervezet kialakulására is, mert a szervezet és a határozati forma között szoros összefüggés található.

„Habár a jogsérelmeknek magán- vagy vérboszszú útján orvoslását még Szent László törvényei is megengedik, mégis már az ősalkotmány idejében találkozzunk jogvitákat eldönteni hivatott bírakkal. A nép (törzs), amelynél volt a bírói hatalom, rendelte ki őket, ezek a Gyulák és a Harkák. És midőn később a törzsek egy közös vezérség, fővajdaság alatt egyesültek, e mellett is ilyen nevű bírakat említenek. Felettük maga a nemzet állott, mely hogy a nemzetgyűlésen, a községben, különösen fontos ügyekben, kivált az egész nemzet ellen elkövetett árulás eseteiben ítél, a kútfők többször említik.”¹²

A királyság létrejöttével a bírói hatalom a népről a királyra szállt, aki a bíraskodást részben az udvarban, illetve a megyéket járva gyakorolta. István király az ítélkezéssel kapcsolatban a következőket írja fiának:

„Ha becsületet akarsz szerezni királyságodnak, szeresd az igaz ítéletet; ha hatalmadban akarod tartani lelkedet, türelmes légy. Valahányszor, kedves fiam, ítéletet érdemlő ügy kerül eléd, vagy valamely főbenjáró ügy vádlottja, türelmetlenül nem viselkedjél, esküvel se erősködjél hogy megbünteted; bizony ez ingatag lenne és mulandó, mert a bolond fogadalmat megszegi az ember; és ne is ítélezz te magad, nehogy királyi méltóságodban a hitvány ügyben forgolódva folt essék, hanem az efféle ügyet inkább bírákhoz utasítsd, az ő megbízásuk hogy a törvény szerint döntsenek.”¹³

Az ítélkezést kezdetben a király személyesen, majd pedig különböző közegei (nádor, országbíró, kancellár, személynök, tárnokmester, vajda, bánok) által gyakorolta. Az 1435. évi II. törvénycikk tartalmaz egy felsorolást arról, hogy ebben a korban kik ítélkeztek, s ebben az időben már esküt kellett tenniük, amelyben megfogadták, hogy „gazdagnak és szegénynek, megvágatása nélkül és minden kérést, jutalmat, kedvezést, szeretetet meg gyűlölséget hátratéva és távoltartva, igaz és való törvényt és igazságot” fog tenni.

Jellemző volt erre az időszakra, hogy a király és közegei sohasem bíraskodtak egyedül, mindig más

(Jakobos) hagyatékának megosztása körül keletkezett.

A kiválasztott határozatot a korabeli elveknek megfelelően szerkesztették, mivel nem ismerjük annak első 6 sorát hiánytalanul, nem tudjuk, hogy a mai fogalmaink szerinti határozati *fejrész* a határozat elején szerepel-e.

A határozat megmaradt szövege a tényállás előadásával veszi kezdetét, amely a Pp. hatályos előírása szerint a határozatok indokolásában foglal helyet. A tényállást tartalmazó szövegrész a peres felek, vagyis a felperes fiú (Johannes) és alperes anya (Tapia) által előadottnak jegyzőkönyvszerű összefoglalásával kezdődik:

„... előadta [Tapia], hogy a vagyon .. az ő és megboldogult férje [Jakobos] olyan közös vagyona, amelyben minden közös munkájuk által szerzett. E tényállás ellenére közös megegyezéssel arra a megállapodásra jutottak, hogy a vagyont három részre osztják fel, amelyből ő maga kapott egyharmad részt, illetve fogadott fia, Johannes szintén egyharmadot, végül leánya, Kako, ugyanígy egyharmadot, miután esküt tettek arra nézve, hogy semmit el nem rejtettek. A vagyonmegosztást követően a fiú Johannes felkereste a legkiválóbb és nagyméltóságú tribunust, Menast, a Limes topoteretesét avégből, hogy felajánlja neki azt, hogy őt saját anyja helyett társörökössé tegye s hogy az atyai hagyaték egyharmad részét neki átadja annyiban, amennyiben ki küldene egy szolgát azzal a megbízatással, hogy az anyai házból egyes dolgokat elhozzon. A legkiválóbb Menas az ajánlatot fiától, Johannestől elfogadván odaadó [szolgáját], Konstantist elküldte a fent nevezett házasingatlanba azzal, hogy az ő [Tapia] 33 [arany] solidusát végrehajtási úton követelje, ugyanis az összes meglevőt 100 aranyra becsültették, és hogy így őt [Tapiát] a fent nevezett vagyontárgyaktól teljesen megfossza, noha azok a férjével közös vagyonába tartoztak. Amint fia, Johannes értesült anyja, Tapia állításairól, bevallotta, hogy tanúk előtti közös megegyezésük alapján osztotta fel a vagyont egymás között három egyenlő részre, és hogy tőle erről lelkére fogadott esküt vettek ki. Úgy találta azonban [Johannes], hogy ő [az anyja] az eskütételt követően bronztárgyakat elrejtett, s csak miután erre fényt derített, hogy ti. [az anyja] egyes okot szolgáltatott arra, hogy szavában bízni ne szabadjon, ment el a legkiválóbb és tiszteletreméltó Menashoz – aki akkoriban a Limes topoteretese volt – avégből, hogy vele a hagyaték egyharmadáról megállapodjék úgy, hogy az küldjön ki valakit, aki az általa említett aranyat kiköveteli.”

Az ítélet ezt követően a bizonyítási eljárás lefolytatásáról tesz említést. Ennek során a legfontosabb percelemek a tanúk kihallgatása volt.

„Ezen állítások bizonyítása végett megidéztem Praipositos fiát, Jakobost és Hatres fiát, Komest, továbbá a syénéi Jakobot, Makarios fiát, akik azonban semmi egyebet előadni nem tudtak, mint hogy hallottak már a velük egy körzetben lakó személyekről, és hogy a megboldogult Jakob [az örökhagyó] az általánoshoz képest jó vagyoni viszonyok között élt. Megidéztem továbbá Konstantinos fiát, Isakot is, aki azonban előadta, hogy az alperes, Tapia abban bízott, hogy majd ő a házából kivitt dolgokat máshová elszállítja, amelyeket azután éjnek idején majd biztonságba helyezhet.”

Ezt követően a tanúk által előadottakra a peres felek által tett észrevételeket ismerteti a határozat. A bizonyítási eszközök sorában foglal helyet a tanúk által megerősített peren kívüli, valamint a perbeli eskü, amelynek súlya a határozat tanúsága szerint igen magas.

„Miután mindkét fél jogi érveit teljességgel megismertem...” kezdetű szövegrész után következik a határozat ismertetése, amelyben a bizonyításra irányadó szabályok (pl. az „*unus testis nullus testis*”-elv, illetve a per kimenetelére befolyással bíró peren kívüli egyezség bizonyításának szabályai²⁶) szerint értékeli a perben megszólalók által előadottakat, és kimondja a jogvitát rendező határozatát. A rendelkezés végén az szerepel, hogy a határozat közlése a felekkel annak felolvasása és kiadmányozása útján végbement.

„Miután mindkét fél jogi érveit teljességgel megismertem, a következő ítéletet hoztam. Az alperes Tapia arra van kötelezve, hogy ismételtén, a Bibliára való kézzátétellel történő esküt tegyen arról, hogy lelkiismerete tiszta, és hogy nem tulajdonított, ill. rejtett el a maga számára férje vagyonából semmit. Ekkor Isak tanúsága előttem el-esik, mert egyetlen tanú vallomását a törvény szerint nem lehet bizonyítékként elfogadni. Azonban [Tapia] a bizonyítottan a tulajdonába tartozó dolgokra, különösen a női ruhákra, bizonyossággal, az elvétel nélkül is számíthat, amint az általa előadottan elvitt dolgokra is. A fent említett arany [33 solidi] a közös megegyezéssel történt hagyaték megosztásból származó, őt illető rész helyett került elkövetelésre. Minden olyan, más személyekkel szemben általa azon károk tekintetében fennállónak állított igénye [ti. Tapiáé], amelyeket állítása szerint neki okoztak, csorbítatlanul fennmarad. A fia, Johannes ellenben nem felel értük; mindazoknak ugyanis, akik dolgaik felől kétségben vannak, a hatóságokhoz, ti. hatóságot viselő személyekhez kell fordulniuk; ezeknek az ügyeit azonban megfontoltan és nem felszínesen kell kezelni.

Ezért mentettem fel a perben a fiút, nem is annyira a szigorú jog, mint a méltányosság szempontjai szerint.”

A fenti szöveget követi az egész határozatot záró, bíró általi „s. k. aláírás” nagybetűs írással. Ez a két sor tartalmazza az eljáró bíró nevét, továbbá azt, hogy az ítéletet a bizonyítottan fennálló tények és az érvényes jogszabályok alapján hozta meg.

„Én Markos Scholastikos, az előljáró annak megfelelően, amit valóságosnak és jogosnak ismertem meg, hoztam meg az ítéletet.”

5. A határozat írásba foglalásának kezdetei a magyar jogban

Ahogy az a bírói szervezet történetét taglaló áttekintésből kiderül, a magyar nép történetének kezdetében a törzsi időszakban a bírói hatalommal a törzs rendelkezett, a királyság létesülésével a bírói

XVII. tc. a bíró és ügyészi szervezet módosításáról.

Tömören foglalja össze a kiegyezés utáni helyzetet Fodor Ármin és Márkus Dezső kézikönyve: „Az 1868:LIV. t.-cz. a közigazgatási hatóságok kezében találta a polgári bírászkodást. Miután a perrendtartásnak ideiglenes szabályozása sürgős volt, törvényhozásunk ekkor kénytelen volt a fennálló szervezetet alapul venni. Az elsőfolyamodású bírászkodást a közigazgatási szervekre bízta, másodbíróságokul a pesti és a marosvásárhelyi kir. ítélőtáblákat, legfőbb bíróságul pedig a magyar kir. Curiát jelölte ki. Midőn az 1869:IV. t.-cz. a bírói hatalom gyakorlásának alapelvétül az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól elkülönítését állította fel, ezen szervezet nem volt többé fenntartható. Az 1871:XXXI. t.-cz. ennél fogva teljesen új alapon szervezte az elsőfolyamodású bíróságokat és egyszersmind kiterjeszkedett a bírói hatáskörök szabályozására is. Azonban a kir. ítélőtáblák és a kir. Curia sem maradhattak meg azon szervezettel, a mint azt az 1868:LIV. t.-cz. megalkotta, és ezóta lényegesen átalakultak. A kir. ítélőtáblák jelenlegi szervezete az 1890:XXV. törvénycikken alapszik, a mely az eddigi két ítélőtábla felosztását és tizenegy kir. ítélőtábla felállítását rendelte el. A kir. Curia már az 1881:LIX. t.-cz. folytán nagy átalakuláson ment keresztül, a mennyiben e törvény annak két osztályát, a semmitőszékit és a legfőbb ítélőszékit egyesítette, de csak az 1884:XXXVIII. t.-cz. és az 1891:XVII. t.-cz. 25.§-a adta meg a legfelsőbb bíróságnak jelenlegi szervezetét.”¹⁷

Az 1871. évi XXXI. törvénycikkkel kialakított bírói szervezet a következő volt.

Elsőfokú bíróságok:

- a királyi járásbíróságok;
- a királyi törvényszékek;
- a budapesti királyi kereskedelmi és váltótörvényszék.

Másodfokú bíróságok: a királyi ítélőtáblák

(Ezek számát az 1890. évi XXV. tc. tizenegyben alapította meg. Székhelyeik a következők voltak: Budapest, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szeged, Temesvár) A legfőbb bírói hatóságot a Magyar Királyi Curia gyakorolta.

Ezen bírósági reform részeként alakult ki az a bírósági szervezet, amely 1948-ig alapvetően nem változott meg.

4. Az írásos ítélet megjelenése a római perrendben

Írásom a magyar jogfejlődésre fókuszál, a római jognak a magyar jogfejlődésre gyakorolt hatása miatt azonban indokolt nagyon röviden foglalkozni azzal

a kérdéssel, hogy a római jogban mikor jelent meg a bírói határozat írásba foglalásának kötelezettsége.

Amikor erről a kérdéstről beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy az adott társadalom fejlettsége, az írástudás kialakulása az élet minden területén éreztette hatását. Az írástudó társadalmakban (pl. Egyiptom, Görögország) szinte mindent, szerződést, nyugtát stb. leírtak. A római társadalom kialakulása idején nem tartozott ebbe a kategóriába, s kezdetben a peres eljárásra is a szóbeliség volt jellemző.¹⁸ A jogalkalmazás, jogszolgáltató hatalom (iurisdictio) eredete az „ius dicere” kifejezésből jött létre, amely nem jelent mást, mint a „jogot megmondani”.

A magánjogi peres eljárás fejlődésében Rómában három perrend váltotta egymást, időlegesen párhuzamosan is érvényesülve: a civiljogi, a praetori és a császári perrend.¹⁹ A hellenisztikus gyökerekből táplálkozó írásbeliség ugyan már a kései köztársaság jogéletében szokásban volt, általánossá azonban csak a császári perrendben (extraordinaria cognitio) vált.

A formuláris eljárásban a „litis contestatio” által támadt keresetjog célja a jogvitának végítélet (sententia)²⁰ általi eldöntése. A sententia iudicis folytán a formulában mintegy feltételesen kimondott ítélet feltétlenné válik és az alperes vagy felmentetik vagy elmarasztaltatik... a végítélet *élőszóval*, mindkét fél jelenlétében tetszés szerinti alakban mondatott ki, indokok felemlítése nem kívántatott. A sententia mindig az egész jogvitát dönti el, habár a jogkérdésre nézve a bíró a formulában meg lehetett szorítva.”²¹

A császári perrendben a peres eljárás litis denuntiatio útján, írásban Konstantinus óta a hatóság közvetítésével kezdődött. Az eljárást az ítélet meghozatala rekesztette be. Az ítéletet ekkor már írásba kellett foglalni. Az ítéletben mindenféle igény teljesíthető volt, amely nem ellenkezett a jogszabályokkal.²²

Az alábbiakban egy feltehetően 583-ban keletkezett ítélet szövegét közlöm kivonatossan.²³ Ennek ismertetését azért tartom fontosnak, mert ez az ítélet jól tükrözi az 1500 évvel ezelőtti ítéletszerkesztési módszert, amely összehasonlítható a 800–1000 évvel később keletkezett magyar ítéletlevelek szerkesztési megoldásával. A müncheni Bajor Állami Könyvtár bizánci papyrus-gyűjteményében²⁴ található egy olyan polgári ítélet, amely sokat elárul a kor joggyakorlatáról. A feltehetően 583-ból származó ítélet szövegét a müncheni 6-os számú papyrus (Pap. Mon. No. 6)²⁵ tartalmazza. A papyrus minősége nem jó, az első 6 sor hiányos, a szélek szakadozottak, és viszonylag jelentős a gyűrődés következtében előállott szöveghiány.

Ez a jelentős jogtörténeti értéket képviselő papyrus egy összetett polgári jogvitában kelt bírói ítélet, amely per két testvér (Johannes és Kako), valamint anyjuk (Tapia) között, az elhunyt atya/férj

kön azt kérte, hogy az előadottakban jogorvoslatot nyerjenek és derítsék ki az igazság..... Groffniker Ulrikét megjelenő Szász Miklós és Vencel deák, ellenkezőleg azt válaszolták, hogy ugyanez Groffniker Ulrik az előbb említett Egred prédiomot a mondott Sopron városunk nevezett bírójának és esküdt polgárainak kezéből el nem foglalta, hanem adományunkból és adománylevelünk közbejöttével örök jogon bírja, és ugyanezt az adománylevelünket a mostani törvénykezési napokon személyes jelenlétünk előtt hajlandók és készek átadni. Amikor pedig ezt meghallottuk, adománylevelünk ily módon történő bemutatására az arra következő harmadik napot jelöltük meg ugyanezek számára. Elérkezvén végül ugyanez a harmadik nap ugyanezek ugyanazt a harmadnap bírói vizsgálatra ugyanezen személyes jelenlétünk elé egyáltalán nem tudták elhozni. ....ennek okért helyesnek láttuk ugyanezt az Egred prédiomot vagy erdőt annak minden haszonvételével és összes tartozékával együtt az előbb említett Sopron városunk előbb mondott bírójának, esküdt polgárainak és egész egyetemének örökjoggal visszaítélni és visszaadni mondott főpap és báró urainkkal, ítélmestereinkkel és országunk választott nemesivel együtt. Ennek okáért erősen megparancsolván tinétek elrendeljük, hogy hites tanúbizonyságul embereteket kiküldvén, akinek a jelenlétében a királyi udvarból általunk kifejezetten evégre kiküldött emberünk, ...ugyanazt a prédiomot vagy erdőt annak minden haszonvételével és összes tartozékával együtt a mondott Sopron városunk ugyanama polgárainak és egész egyetemének iktassa újra az őket illető előbb mondott örök joggal való birtoklásra az előbb említett Groffniker és bármely mások ellentmondása az előbbi okból azt meg nem gátolván. És ezután a birtok ily módon történő visszaiktatásának rendjét, ahogyan foganatosítva lesz, a most eljövő szent Jakab apostol ünnepe huszonötödik napjáig [augusztus 19.] a mondott személyes jelenlétükre híven írjátok meg. Adatott Budán a fent mondott huszonötödik nap tizenhatodik napján [június 4.] az Úr ezernégyszázhetvenkilencedik esztendejében.

Már ezek a töredékesen bemutatott ítéletlevelek is kellően szemléltetik, hogy a magánjogi jogvitát elbíráló bírák mit tartottak fontosnak leírni az ítéletben. Így megjelent a preambulum, a kérelem és ellenkérelem leírása, a bizonyítási eljárás, s végül a döntés. A római jogot alkalmazó ítélethez hasonlóan a bírói döntés és az indokolás nem válik el egymástól.

Mihelyst az ítéletlevelek a bíróságok rendes hivatali kiadmányai lesznek, egyre bővül a tartalmuk is. Róbert Károly uralkodásának második felétől az ítéletlevelek már az egész eljárás meglehetősen kimerítő leírását adják, magukba foglalják a felmutatott okmányokat, a bíróságon kívül eszközölt eljárásról való jelentéseket, sőt gyakran indokolják is az ítéleteket.

Az ítéletlevél lényeges alkatrésze a *pecsét*. Az ország főbírái, akik hiteles pecséttel rendelkeztek, ez alatt adták ki ítéletleveleiket. A közbenszóló ítéletek vagy végzések csak az okmányra nyomott pecsét alatt keletkezhettek, a végítéletet azonban, különösen, ha az birtokjogot ítél oda, lefüggő pecsét alatt, tehát kiváltság formájában kellett kiállítani.

A bírói hatalommal felruházott községeknek, megyéknek vagy városoknak bíróságai nem rendelkeztek bírósági pecséttel, ítéleteiket, ha azt írásba foglalták, a bíróság tagjainak vagy azok egy részének az okmányra vagy annak hátára nyomott pecsétjei alatt adták ki. Mátyás király 1486-ban rendelte el, hogy a királyi kúriában nem csak az ítéleteket kell a feleknek kellő módon kihirdetni, hanem az ítéletleveleket is. Nincs arról adat, hogy a bíróságok ítéleteiről valamilyen regisztrációt vezettek ebben a korban. A városokban azonban szokásos volt, hogy az ítéleteket a városi könyvbe (Stadtbuch) hitelesen bevezették, ezért is alakul ki az a szokás, hogy a városi bíróságok nem állítottak ki ítéletleveleket csak abban az esetben, ha azt a felek külön kérelmezték.³²

Már ebben az időben kialakult a mai illetékfizetéshez hasonló fizetési kötelezettség, ugyanis az ítéletlevelek kiadásáért a Királyi Kúria jegyzőinek díjat kellett fizetni. A hatalmaskodási ügyben hozott ítéletlevélért például a pecsét őrzőjének 10 Ft járt 100 Ft után, az ítéletlevél írójának pedig 2 Ft, az egyéb ügyekben hozott ítéletek leveleiért, pedig a per tárgya értékéhez mérten az ítélmesterek és a peres felek közötti egyezkedés alapján fizettek.

6. A bírói határozatokra vonatkozó rendelkezések a XIX. században

6.1 Az 1852. évi ideiglenes polgári perrendtartás előírásai

Ferenc József 1852-ben elrendelte a polgári perrendtartás előkészületi munkáit, egyben elrendelte azt, hogy amíg ezen munkálatok be nem fejeződnek, ideiglenes polgári perrendtartás lépjen hatályba az osztrák előírások alapján. Ezen királyi rendelkezésre figyelemmel az igazságügyi minisztérium 1852. szeptember 16-án rendelettel intézkedett az ideiglenes polgári perrendtartás behozataláról. A rendelet előírta, hogy a polgári jogügyekben a korábbi szabályok megszűntnek tekintendők, és 1853. január 1-jétől csak a rendeletben foglaltak alapján lehet az eljárásokat lefolytatni.

Az ideiglenes polgári perrendtartás volt az első olyan jogszabály, amely a mai jogszabályi előírásoknak megfelelően részletszabályokat tartalmazott a bírói határozatokra nézve. Kimondta többek között, hogy „az eljárás berekesztése után rendszerint ítéleti, a jelen törvénykezési rendtartásban kijelölt esetekben pedig, végzési határozat hozatik”. (295. §)

Ha megnézzük, hogy milyen előírásokat tartalmazott a határozat tartalmára nézve, akkor látható, hogy

hatalom a népről a királyra szállott át, s a király ezt a hatalmát vagy az udvarban, vagy a megyébe eljárva gyakorolta.²⁷

Sokáig nem volt szokás a kihirdetett ítéletek írásba foglalása, ugyanis az ítéletet azonnal követte a végrehajtás. Az ítélet emléke csak a bíróság tagjainak és a végrehajtást eszközölő poroszlónak az emlékezetében (in recordatione) élt. Ebben az időben a poroszló a bíróságon kívüli perceselexmények közreműködője és bizonyosága, az egyezség és az ítélet kijelentője (assertor veritatis) az ítélet végrehajtásának foganatosítója. Poroszlója a királynak, a nádornak, az országbírónak, a bánnak és a megyés ispánnak volt.²⁸

Felmerült szükség esetében az ítéletet a poroszló tanúságával bizonyították, mindez azonban csak rövid időre biztosította az ítélet emlékét és nem akadályozhatta meg, hogy idő múltával a már a már egyszer elbírált ügy újabb per tárgyává váljon. A XIII. századtól a „patvarkodások” megakadályozása érdekében készültek a per folyamát összefoglaló kiadványok, amelyek azonban még nem tekinthetők ítéletnek. Természetes volt az a törekvés, hogy magát az ítéletet a feledékenységtől megóvják feljegyzés útján. Először az egyházak a számukra hozott ítéletekről egyszerű feljegyzéseket (notitiae, memoriales) készítettek, amelyekhez valamely egyház, esetleg a király pecsétjét kérték nagyobb erősségül. Kivételesan maguk a felek fordultak valamely káptalanhoz, hogy annál az ítéletet elmondják az ügy poroszlója jelenlétében. III. Béla rendelte el, hogy az általa hozott ítéleteket foglalják írásba.

„Mivel az emberi természet fogyatékosága következtében az idők múlásával az elmúlt dolgok emlékezetébe könnyen belopódzik a feledés, ezért méltó írással védelmezni és megerősíteni azt, amiben a jogi személyek szerződést kötöttek, azért, hogy ez az írás ereje és alkalmas férfiak tanúságtétele révén sértetlenül és háborítatlanul megmaradjon. Ezt a dolgot én, Béla, Magyarország kiváló királya megfontolván és a jövőre nézve királyi felségem érdekében akképpen gondoskodnám, nehogy bármiféle jelenlétemben tárgyalt és befejezett ügy érvénytelenné váljék, szükségesnek ítéltém: az én felségem jelenlétében megvitattott akármilyen ügyet az írás bizonyosságával erősítsenek meg.”²⁹

A XIV. század második felétől a bíróságok már többször készítettek jegyzőkönyvi felvételeket, amelyeket per- vagy bíróleveleknek (litterae iudicales) neveznek. A XV. századig azonban az ítéletek írásba foglalását nem tekintik a peres eljárás rendes követelményének. Az ítéletekről (amelyet az okmányok iudiciumnak vagy adjudicationak neveznek) készült írásos dokumentumok az okiratokból nem sokban különböztek, s ezeket később *ítéletleveleknek* (litterae adjudicatoriae) nevezték el, vegyesen tartalmaztak rendelkezést és indokolást, valamint a bizonyításra

vonatkozó leírást.

Az alábbiakban kivonatossan közlök két ítéletlevelet, amelyek jól mutatják, hogy az ítéletlevél tartalmazta a preambulomot, a vita leírását, a bizonyítékok mérlegelését s végül a döntést.³⁰

„Pál fehérvári ispán, a király által kiküldött bíró a körmen-di népek és Buza bírtokvitájában a Buzának esküt ítél, mely eskü letétele alapján a vitatott földet Buzának iktatja (1238)”³¹

Pál, fehérvári ispán mindenkinek valamennyieknek, akiknek a jelen írást majd megmutatják, üdvöt az üdv adójában. Mindenkinek, mind a mostaniaknak, mind az eljövendőknél tudtára adjuk, hogy midőn Béla király úr parancsából a Körmen-d falusi királyi népeknek föld-jét, akiket királyi vendégeknek mondanak, bírói ítélettel tartoztunk visszaadni, Búza és Sándor, Kozma, Mihály, Kázmér, Jakab, Endre a jelenlétünkön két ekényi földet követeltek az előbb mondott Körmen-d falusi népektől előadván a többször mondott népekkel szemben, hogy az öröklött földjüket erőszakkal foglalták el. A körmen-di várnépek pedig a fent nevezett férfiakkal szembebe-lyezkedtek mondván, hogy az a föld, amit az előbb emlí-tett emberek követelnek, a Laposa falusi várnépek föld-je. ....Mi pedig bírói ítélettel mindkét perlekedő felnek megszabtuk, hogy bizonyossággal igazolják, hogy a föld sajátjukként illetik őket. A tanúbizonyosság napján pedig, miután a Körmen-d falusi népek egyike sem akart tanú-bizonyosságot tenni, a többször nevezett Buza sok jóra való ember és határosai tanúbizonyosságával bizonyította, hogy a föld sajátjaként illeti. .... Mi pedig azt ítéltük, hogy Buza tanúi közül tizenkét, a Körmen-d falusi népek által kivá-lasztott ember és Buza, a fivérével, Sándorral ugyanama föld felől tegyenek esküt. ....Mindezek az eskütétel nap-ján a Fancska falusi Fábián nevű poroszló közbenjárásá-val ugyanama földön megjelenvén esküt tettek. És így ezt a földet Buzának és fivérének iktattuk: ...Adatott a kegye-lem ezerkettőszázharmincnyolcadik esztendejében, ami-kor Hahót volt a vassvári ispán. ...”

Mátyás ítéletével visszaadja a soproniaknak az Egred nevű prédiomot, amit Garwerneki Groffniker Ulrik hatalmasul elfog-lalt, és parancsot ad a visszaiktatásra (1479)

Mi, Mátyás Isten kegyelméből Magyarország, Cseh-ország stb. királya híveinknek, a csornai egyház konvent-jének üdvöt és kegyet. Tudatjuk, hogy midőn Sopron vá-ro-sunk érdemes bírója és esküdt polgárai sok és különfé-le panaszokat tettek az Egred nevű prédiomuk hatalmas-sággal történt elfoglalása miatt a nagyságos Garwerneki Groffniker Ulrik ellen, ezért a felek bírt jogának kitudá-sára és megvizsgálására a legutóbbi elmúlt szent György mártír ünnepének huszonötödik napját [május 19.] ren-deltük ....És ezt így előadván Győri Pál kijelentésének bizonyítására, hogy az előbb mondott Egred prédiom a nevezett Sopron városunk bíróját és esküdt polgárait a mondott örök jogon illeti, valamely két levelet, egy a né-hai Károly királynak az Úr ezerháromszáztizenhetedik, uralkodásának pedig hasonlóképp tizenhetedik esztendejében függő pecsétje alatt kiadott adománylevelét és egy másikat, a győri egyház káptalanjának az Úr ezer-háromszáznolcvankilencedik esztendejében ugyan-csak függő pecsétje alatt kiadott kiváltságlevelét felsé-günknek bemutatta ... Melyeket bemutatván ugyanez a Győri Pál a mondott Sopron városunk előbb megjeg-y-zett bírójáért és esküdt polgáraiért személyes jelenlétün-

- I. Az ítélet a per folytán kifejtett tények és előadott bizonyítékok alapján a törvények szerint hozandó, habár a felek a törvényekre nem hivatkoztak is (245).
- II. Az ítélet a felek kérelmén túl nem terjedhet (248).
- III. Minden ítélet aképp szerkesztessék, hogy végrehajtható legyen (256).
- IV. Az ítélet bevezetésében megemlítenő:
  - a) a felek és ezek képviselői neve;
  - b) a per czime (t.i. a jogczim mely alapján a per indítottatott);
  - c) a per tárgya, az eljárás berekesztésének napja, és neme.
- V. Magában az ítéletben pedig kiteendők:
  - a) a fő és
  - b) mellék kötelezettségek (amely azonban a felek kérelmén túl nem terjedhet 248);
  - c) a perköltségek (251 és 252).
  - d) Ha a perben több pertárs vett részt, ugyan azon ítéletben mindegyik érdekelt félnek jogai és kötelezettségei pontosan megállapítandók (249);
  - e) Ha pedig a pernek kimenetele eskü általi bizonyítástól tétetik függővé, az ítéletben az eskü tartalma szószerint kifejezendő, s több pertárs ügyében az is, hogy a felek közül ki tegyen esküt, ugy azon jogkövetkezmény is, amelyeket az eskü le nem tétele von maga után, – meghatározandó (227, 228); végre az ítéletben az eskü letételére – illetőleg az eskü letételre késznek nyilatkozásra –, a per jog erőre lett emelkedéstől számítandó 15 napnál tovább nem terjedhető határidő elegendő (239).
  - f) A kötelezettség teljesítésére bizonyos meghatározott legfőlebb 8 napig terjedhető határidő szabandó (124 és 253).
  - g) Az ítéletekben az is megemlítenő, hogy a kötelezettség teljesítésére kiszabott határidő, a kihirdetése vagy kézbesítése (l. meg nem jelenés estében) közvetlen követő napon veendi kezdetét (124 és 254).
  - h) Midőn egyes kérdések eldöntését vagy marasztalási összeg kitudását végrehajtási eljárásra kell fentartani; az ítéletnek ez iránt határozott utasítást kell magában foglalni (256).
  - i) Továbbá az ítéletnek a perről vitt jegyzőkönyvbe leendő iktatása elrendelendő (250) s végre
  - j) az indokok melyek alapján az ügy eldöntetett közvetlen az ítélet után elősorolandók (247).³³

A kézikönyv ítéletmintákat is tartalmaz, melyek közül egy „makatsági”, mai kifejezéssel mulasztási ítélet mintáját tartottam fontosnak közölni. A mintából nem állapítható meg, hogy a bíróság elnevezése és az ügyszám csak a fejrészben vagy esetleg külön is szerepel. A preambulumban ebben az időben még

nem volt kötelező kelléke az elsőfokú ítéletnek, ezért a mintában sem szerepelhetett.

„Makatsági ítélet példánya sommás perben midőn alperes nem jelent meg a tárgyaláson

Ítélet

(tárgyalási jegyzőkönyvben az alperesnek külön írásban kézbesítendő).

N.N. ügyvéd által képviselt X.X. felperesnek – W.W. Paksi lakos mint alperes ellen indított sommás ügyében a panaszlónak f.é.-hó- napján – szám alatt benyújtott keresetlevélbeli azon kérelme iránt: hogy a panaszlott 251 ft. tőkének és ezen összeg f.é. – hó- napjától számított 6% kamatainak s-ft költségeknak megfizetésében sommás uton elmarasztaltassék; sz.kir. Pestvárosa bírāja által f.é. – hó- napján- sz.a. egyedül felperessel tartott szóbeli tárgyalás után az alul kitett napon

Ítéltetett

Alperes tartozik 250 ft. tőkét, ennek f.é.- hó- napjától járó 6 % kamatait s a felperesi ügyvéd 10 ft munkadíjával együtt 15 ft. perköltségeket felperesnek a jelen ítélet kézbesítését közvetlen követő naptól számítandó 8 nap alatt – végrehajtás terhe mellett. – lefizetni;

Indokok

Mert a törvényesen idézett alperes a sommás kereset folytán kitűzött tárgyaláson, a kiszabott órán túl még két óra alatt sem jelenvén meg; felperes pedig kereset jogát kellően igazolván; érdekelt alperes a prts 111 §-a értelmében a kereseti tőkében, ½ évi hátralévő kamatokban és a felperes által felszámított és bíróilag mérsékelt perköltségekben mint mulasztó fél el marasztalandó volt.

Mely ítélet alperesnek a prts 124,274 §§. értelmében felperes kívántára posta útján írásban kézbesíteni rendeltetik.

Kelt stb.

N.N. Bíró s.k.”

6.3 Az 1893. évi XVIII. törvénycikk a sommás eljárásról

Az 1868. évi LIV. törvénycikk hatálybalépése után jelentős törvényalkotói munka indult az eljárásjogok korszerűsítésére, amelyek közül kiemelkedik az 1893. évi XVIII. törvénycikk a sommás eljárásról. „Ha a per érdeme végeldöntésre alkalmas, a bíróság a tárgyalást bezárja és ítélettel határoz.” (102. §) Ez a törvény rendelkezik először a részítélet, közbenső ítélet kérdéseiről. A 103. § például kimondja, hogy „a bíróság részítéletet hozhat, ha több követelés közül, amelyek egy keresetben érvényesítettek, csupán egy alkalmas a végeldöntésre.” Amennyiben a követelés alapja és mennyisége elkülöníthető, az alap fennállását „közbenszóló ítélettel” előzetesen eldönthette a bíróság, amely a fellebbvitel szempontjából végítéletnek volt tekinthető. (105. §) A követelés mennyi-

ezen időszaktól kezdődően a bíró és a bíróságok már biztos támpontot kaptak a határozat tartalmára nézve. Az ítélet vonatkozásában például előírta, hogy az ítéletnek tartalmazni kell az alábbiakat:

- a bíróság neve;
- a peres felek, képviselőik, meghatalmazottjaik és ügyvédek nevezi;
- a per tárgya;
- az irományok becsomózásának napja,
- és a főügy, mellékkötelezettségek és perköltség kérdésében való rendelkezés;
- a hozott ítélet helye és ideje;
- bírói aláírás és hivatali pecsét.

A rendtartás olyan kérdésekről is rendelkezik, amelyekről a mai Pp. elfeledkezett, s amely – különösen abban az időben – jelentős segítséget adott a határozatok szerkesztésénél. Például a felek nevével kapcsolatban kimondta, hogy „A perben álló minden felek szabatosan és világosan körülírassanak ... közörökösök, társasági tagok és más pertársak, a mennyiben közösséget nem képeznek, egyenként, név szerint hozandók föl. Csak bejegyzett kereskedelmi, gyár- és iparüzleti társaságok jelenhetnek meg az ítéletben aláírási címök alatt.” (297. §) Már ekkor megjelenik a kereseti kérelemhez kötöttség a 299. § előírásában, mely szerint az ítéletnek „a felek kívánságára kell szorítkoznia, s a fölött teljesen és világosan határoznia.”

A határozat indokolásával kapcsolatban olyan rendelkezést tartalmazott a rendtartás, mely szerint az indokok ítélet esetében nem magába az ítéletbe iktatandók, hanem külön kell megfogalmazni, végzés esetében viszont az indokok a végzésben szerepelhetnek. (305–306. §)

Az indokolásról rendelkező 305. § az indokolás tartalmára nézve is rendelkezett és eszerint a határozatot az irományok tartalmából kellett megindokolni, egyetlen fontos kifogást vagy bizonyítékot sem szabadott érintetlenül hagyni, ugyanakkor, „haszontalan hosszadalmasságtól és illetlen vagy sértő kifejezésektől” tartózkodni kellett. Előírást tartalmazott a teljesítési határidőre nézve, amely ekkor 14 nap volt, lehetővé téve, hogy amennyiben az ítélet valamely „munka vagy foglalkozás teljesítésére” kötelezte a felet, a bíró határozza meg a teljesítési határidőt.

Miközben a rendtartás részletesen szabályozta a fellebbezés, felülvizsgálati kérelem, semmisségi panasz és felfolyamodás kérdését, arra nézve nem tartalmazott előírást, hogy az erre vonatkozó tájékoztatásnak a határozatból ki kell tűnni. A fellebbezési határidő a teljesítési határidőhöz hasonlóan 14 nap volt, a határidő után bejelentett fellebbezéssel kapcsolatban azt az előírást tartalmazta a törvény, hogy az „az alsó bíró által azonnal félrevetendő.”

Mai szemmel érdekes rendelkezése a rendtartásnak az irományok becsomózására vonatkozó részle-

tes előírása. Az iratok becsomózására azért volt szükség, mert a tárgyalás berekesztése után ezzel jelezték, hogy milyen iratokat vett figyelembe a bíróság a döntésénél, ezért rendelkezett úgy a 281. §, hogy a tárgyalás berekesztése után az irományok a bíróságnál kellő rendben becsomózandók. A csomózást megelőzte az iratok sorszámozása és az így besorszámozott iratcsomót nevezték „rotulus arctorum”-nak (percsomó). (Csak zárójelben jelzem, hogy a hatályos ügyviteli szabályok az iratok „csomózásának” előírását tartalmazzák. Az OIT 2002. évi 4. számú szabályzatának 11. § (4) bekezdése ugyanis előírja, hogy ha jogszabály az iratok összefűzését rendeli el, az iratokat érkezési, illetve keletkezésük sorrendjében emelkedő sorszám szerint összerakva folyamatosan, illetve az iratok felterjesztésekor, más bírósághoz, illetve irattárba helyezésekor a bal oldali margón – a szöveg olvashatóságát megőrizve – két helyen ki kell lyukasztani, azokon zsinórt kell átvezetni, majd a fonálvégeket az iratok hátulján meg kell kötni, az iratokon átfűzött zsinórvégeket ragasztószalaggal le kell ragasztani és lepecsételni oly módon, hogy a pecsét megsérülése nélkül az irat összefűzésének megszüntetése ne történhessen meg.

6.2 Az 1868. évi polgári törvénykezési rendtartás

1869. január 1-jén lépett hatályba a kiegyezést követően az 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartásról, amelyet ideiglenes munkának szántak. Ez a törvény sokkal kevesebb rendelkezést tartalmazott a határozatokra nézve, mint az ideiglenes polgári perrendtartás. A határozatra vonatkozó előírások pár szakaszra koncentráltak. A per érdemében ítélettel, minden más kérdésben végzéssel kellett határozni, az idézési végzés kivételével mind az ítéleteket, mind a végzéseket meg kellett indokolni. Ebben a törvényben is rögzítették, hogy az ítélet vagy a végzés a felek kérelmén nem terjedhetett túl, új előírás, hogy az ítéletet egész terjedelmében a jegyzőkönyvbe kellett foglalni. A teljesítési határidő sommás perekben 8 napra, rendes perekben 15 napra változott, a bírót feljogosította a törvény, hogy meghatározott cselekmény elvégzésére kötelezés esetén hosszabb határidőt szabjon. Lényeges előírása volt a törvénynek, hogy az ítéletet úgy kell megszerkeszteni, hogy az végrehajtható legyen.

Szeniczey Gusztáv 1869-ben megjelent művében a sommás ítéletek kellékei között az alábbiakat sorolta fel. „Sommás ügyekben a szóval kihirdetett ítélet a prts 124. § rendeletéhez képest 24 óra alatt írásban lévén foglalandó; az ítélet alakjának és tartalmának szerkesztésére nézve a következő szabályok megtartandók.

ban „hibák továbbá hiányok, ellentmondások vagy homályosságok” fordulnak elő. (408. §) Ettől független kérdés volt az ítélet kiegészítése, amelyre akkor került sor, ha a bíróság az ítéletben a kereseti kérelemnek vagy ellenkérelemnek valamely részéről a fő- vagy mellékkötelezettség tekintetében vagy a perköltség viseléséről nem intézkedett. (ld. függelék)

Az eljárás nyilvánosságának részét képezte az is, hogy a kihirdetés után teljesen írásba foglalt ítéleteket legalább egy heti időre kifüggesztették a bíróságon. (404. §)

A törvény szabályozza az ítélet jogerőre emelkedésével kapcsolatos kérdéseket, ugyanakkor nem tartalmaz kifejezett előírást arra nézve, hogy a fellebbezési lehetőségre nézve az ítéletnek tájékoztatást kell tartalmazni.

Nem célja jelen tanulmánynak a Plósz-féle Pp. részletes szabályainak ismertetése. A vázlatos áttekintésből is látható, hogy a jelenleg is hatályos Pp. megalkotói a határozatokra vonatkozó előírások megalkotása során alapvető változtatásokat nem eszközöltek a régi rendelkezéseken, inkább csak elnevezésbeli modernizációt hajtottak végre. Ennek tekinthető a közbenszóló ítélet helyett közbenső ítélet és a végítélet helyett az ítélet kifejezések használata.³⁴

Az ítélet szerkezetére nézve megmaradt az a megoldás – melyet az 1868. évi LIV. tv. – alkalmazott először –, hogy az ítélet fejrészrel kezdődik, majd következik a rendelkező rész, amely megelőzi az indokolást. Az ismertetésből kitűnik, hogy az 1868. évi LIV. tv. által bevezetett szabályoknak megfelelően az ítélet rendelkező része és az indokolása is része az ítéletnek.

8. Zárszó

A Konfuciustól származó mondás szerint: „Tanulmányozzuk a régit, hogy megismerjük az újat.” Rendszeresen előfordul, hogy korabeli jogalkotásunk elemei a mai jogszabályokban felbukkannak. Az ügyviteli rendelkezéseknek a már idézett – az iratok becsomózására vonatkozó – rendelkezésén túl az ítéletáblák felállításakor során több jogintézményt az 1890. évi XXV. tv. előírásaiból vettek át. (Ezek közül legismertebb a jogegységi határozat jogintézménye.) Különösen jogszabályváltozások esetén fontos a korábbi szabályozás ismerete, a jogszabályok történeti értelmezésének pedig ez elengedhetetlen feltétele. Egyes jogintézmények célját, szerepét jobban meg lehet érteni, ha ismerjük kialakulásuk történeti folyamatát. A bírói határozatok szerkezeti elemeinek kialakulása kérdésében ehhez kíván ez a munka segítséget nyújtani.

Jegyzetek

- ¹ Shakespeare: Rómeó és Júlia. Fordította Mészöly Dezső
- ² Benedek Ferenc A római magánjog c. tankönyvében ezt a következőképpen fogalmazza meg: „A per olyan bírósági eljárás, amelynél a bíró, mint az államhatalom e célra felhatalmazott közege, a felek kérelmére és közreműködésükkel lefolytatott bizonyítási eljárás során kiderített tényállás alapján ítéletében a vitás jog fennállását vagy fenn nem állását megállapítja, és az ehhez fűződő jogkövetkezmények érvényesítése tárgyában rendelkezik.” Pécs 2004. Kézirat
- ³ 1905–1907 I. kötet, 29. o.
- ⁴ Werbőczy István: Hármaskönyv 2. rész 42. cím, Lőcse 1637. 376. o.
- ⁵ Gátos György: A Polgári perrendtartás magyarázata. KJK, Budapest 1999. 823. o.
- ⁶ Magyary Géza: Magyar polgári perjog. Franklin-Társulat, Budapest 1913
- ⁷ A polgári perrendtartás magyarázata. KJK, Budapest 1999. 828. o.
- ⁸ Részletesen foglalkozik ezzel a témával Kajtár István–Kengyel Miklós „A Népköztársaság nevében” című cikke. Jogtudományi Közlöny 1982. 1. sz.
- ⁹ Az ítéletleveleket fordította és rendelkezésemre bocsátotta Béli Gábor.
- ¹⁰ Dombóvári Géza: Fenyítő eljárás és büntetési rendszert Pest megyében a XIX. század első felében. Budapest 1906. 237. o.
- ¹¹ Ausztriában „Im Namen der Republik”, azaz A köztársaság nevében, Németországban „Im Namen des Volkes”, A nép nevében hozzák az ítéleteket.
- ¹² Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. MTA, Budapest 1899. 3. o.
- ¹³ István király intelmei, István király emlékezete. Magyar Helikon 1973. 31. o.
- ¹⁴ Magyary Géza: Magyar Polgári perjog. Budapest 1913. 26. o.
- ¹⁵ Az 1498. évi II. tc. előírta, hogy a törvényszékekhez a király a rendes bírákon kívül a főpapok és a bárók közül kettőt és az ország négy részéből tizenhat jogtudóst, akiknek az ítélelhozatalnál jelen kellett lenniük.
- ¹⁶ A bírói szervezet fejlődését részletesen leírja Béli Gábor: Magyar jogtörténet c. tankönyvében. Dialóg Campus, Budapest–Pécs 1999. 228–261. o.
- ¹⁷ Dr. Fodor Ármin–Dr. Márkus Dezső: A Polgári Törvénykezési Rendtartás Kézikönyve. Budapest 1894
- ¹⁸ Ezzel a kérdéskörrel foglalkozik Benke József: Az írásbeliség és a határozatok alakszerűségei a római polgári perben c. publikálás alatt álló tanulmányában.
- ¹⁹ Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Budapest 1957. 92–111. o.
- ²⁰ A római jog „sententia” alatt hol minden határozatot, hol különösen a véghatározatot érti. Néhol ez utóbbit kifejezetten „sententia definitiva”-nak nevezik, megkülönböztetve a közbenszóló határozattól, amelyet „interlocutio”-nak nevez. A kettő között az volt a különbség, hogy míg a véghatározat mindig jogerőre emelkedett, az interlocutio csak kivételesen emelkedett jogerőre, ekkor azonban ugyanazon jogorvoslással volt megtámadható, mint az előző. Ilyen római jogi alapokon különböztette meg a kánonjog a sententia definitívát és a sententia interlocutoriát és ez utóbbitakat aszerint, hogy csak a pervezetésre vonatkoztak vagy a véghatározatra is befolyással voltak tiszta vagy vegyes közbeszóló határozatokra (mera és mixtae) osztották (Magyar Jogi Lexikon I. kötet 35. o.)
- ²¹ Bozóky Alajos: A római magánjog tankönyve. Pest 1870. 209. o.
- ²² Brósz Róbert–Pólay Elemér: i.m. 119–120. o.
- ²³ A határozatot ismerteti Benke József, már idézett publikálás alatt álló tanulmányában.
- ²⁴ Forrás: Byzantinische Papyri der Bayerischen

ségére nézve az eljárás csak az ítélet jogerőre emelkedése után volt folytatható. A teljesítési határidő 15 nap, a törvény már rendelkezik az előzetesen végrehajtható határozatokról. (Például: elismerés alapján hozott marasztaló ítélet bérelt helyiség átadására vonatkozó, tartási, életjáradék és élelmezés iránt indított perekben hozott ítélet, értékpapírok szolgáltatásában marasztaló ítélet, ha az adós magát a teljesítésre közokiratban hitelesített vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban kötelezte.) Ugyancsak elsőnek rendelkezett ez a törvény a határozatok kijavításáról és kiegészítéséről is.

Részletesen szabályozta a törvény a perköltség megállapításának és viselésének szabályait. Egyes előírásai a mai Pp. szabályozásának előképét jelentik. A 109. § például előírta, hogy „a vesztes fél a nyertes fél perköltségének megtérítésében elmarasztalandó, kivéve azokat a költségeket, a melyekről a bíróság azt ítéli, hogy a jog célirányos érvényesítésére, vagy a védelemre nem voltak szükségsek.”

Lehetővé tette a törvény, hogy a határozat kihirdetését a bíróság elhalassza, az ilyen határozatot a hirdetést megelőzően teljesen írásba kellett foglalni.

A határozat tartalmát a 121. § adta meg. „A teljesen írásba foglalt ítéletnek tartalmaznia kell:

1. annak kijelentését, hogy az ítélet Ő Felsége a király nevében hozatott;
2. a bíróság megjelölését, esetleg annak kitételével, hogy a bíróság, mint kereskedelmi bíróság ítelt;
3. a feleknek és esetleg képviselőiknek nevét, polgári állását, illetőleg foglalkozását, lakhelyét és perbeli állását; valamint a per tárgyának megjelölését;
4. a szóbeli tárgyalás befejezésének s az ítélet hozatalának napját;
5. az ítéletnek rendelkező részét, mely az indokolástól elkülönítendő;
6. az indokolást, melyben a tényállás is röviden előadandó, a felek szóbeli előterjesztése és a netalán felvett bizonyítás eredménye alapján, a kereset és ellenkérelem kiemelésével. A bíróság ítéletében a felek szóbeli előadásából és a bizonyítás felvételéből kiderült oly ténykörülményekre is hivatkozhatik, melyek a tárgyalási jegyzőkönyvbe nincsenek felvéve;
7. a bíró aláírását.

A tényállás előadása a kereset és a bírósági iratok, nevezetesen a tárgyalási jegyzőkönyv tartalmára való hivatkozással is kiegészíthető, vagy pótolható; azonban a per tárgyát képező jogvita és azon ténykörülmények, melyek az ítélet megérthetéséhez szükségesek, az ítéletben ilyenkor is előadandók.” A fenti rövid ismertetésből és idézetből látható, hogy az ítélet tartalmára vonatkozó előírások a mai szabályoktól

nem sokban tértek el.

7. Az 1911. évi I. törvénycikknek a bírói határozatra vonatkozó rendelkezései

A XIX. század végén megindult törvényalkotási munka eredménye az 1911. évi I. törvénycikk, amely 1914. szeptember 1-jén lépett hatályba. Az 1911. évi I. tc. részletes előírásokat tartalmazott a bírói határozat tartalmára nézve. A Plósz-féle Pp. rendelkezése szerint a per érdemében a bíróság ítélettel határoz, az ítéletet a Pp. végítéletnek nevezi, szabályozza a részítélet és a közbenszóló ítélet fogalmát.

A Pp. az 1893. évi XVIII. tcz. határozatokra vonatkozó előírásaitól alig tért el.

Az ítéletnek az alábbiakat kellett tartalmazni:

1. annak a kijelentését, hogy az ítélet a Magyar Szent Korona nevében hozatott;
2. a bíróság megjelölését;
3. a feleknek és képviselőjüknek a nevét, állását vagy foglalkozását, lakhelyét és perbeli állását, valamint a per tárgyának a megjelölését;
4. a szóbeli tárgyalás befejezésének és az ítélet hozatalának napját;
5. az ítélet rendelkező részét, amely az indokolástól elkülönítendő;
6. az indokolást, amelyben a tényállás is röviden előadandó.

A tényállás megállapításával kapcsolatos előírások lényegében megegyeztek az 1893. évi XVIII. tcz. előírásaival. „A tényállásnak nevezetesen magában kell foglalnia a szóbeli tárgyalás alapján: a kereseti kérelmet és ellenkérelmet, úgyszintén az ügy eldöntésére és az eljárás menetére befolyással bíró egyéb kérelmeket és nyilatkozatokat, a tényállításokat és az ezekre vonatkozó nyilatkozatokat, valamint a netaláni bizonyításfelvétel eredményét. A tényállásba továbbá fel kell venni a felek által a szóbeli tárgyaláson felajánlott és a bíróság által mellőzött bizonyítékokat, valamint azokat a kérelmeket, a melyeknek a bíróság eleget nem tett. A bíróság által megállapított tények külön kiemelendők.”

Kimondta a törvény, hogy a marasztalás a kérelmen nem terjeszkedhet túl és ez a szabály a kamatra, gyümölcsre és más mellékkövetelésre is alkalmazandó, továbbá ekkor már hivatalból kellett rendelkezni a perköltség viselésének kérdésében. Rendelkezett a Pp. az ítéletbe „becsúszott név-, szám, számadási és más efféle nyilvánvaló hibák” kijavításáról. Külön rendelkezett a törvény a határozat kiigazításáról, amelyre akkor kerülhetett sor, ha a tényállás-

Staatsbibliothek München. Hrsg: August Heisenberg –Leopold Wenger. Lipcse–Berlin 1914. 2. erweiterte Ausg.: Dieter Hagedorn. Stuttgart 1986; 60–77. o.

²⁵ Leltári száma: 103; mérete: 155 cm x 31,5 cm; terjedelme: 84 sor.

²⁶ Három megbízhatónak nyilvánított olyan tanú előtt kötött egyezség, akik a per folyamán esküjükkel bizonyítják az egyezség tartalmát.

²⁷ Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. MTA, Budapest 1899. 3. és 396–400. o.

²⁸ Béli Gábor: Magyar jogtörténet. Budapest–Pécs 1999. 260. o.

²⁹ III. Béla emlékezete. Magyar Helikon 1981. 106. o.

³⁰ Árpádkori új okmánytár VII. (szerk. Wenzel Gusztáv) Budapest 1869. 62–64. o. (Fordította és rendelkezésemre bocsátotta Béli Gábor.)

³¹ Az ítéletleveleket rendelkezésemre bocsátotta és for-

dította Béli Gábor egyetemi tanár

Árpádkori új okmánytár VII. (szerk. Wenzel Gusztáv) Pest, 1869. 62–64. (Fordította Béli Gábor)

³² Hajnik Imre: i.m. 396–400. o.

³³ Szeniczey Gusztáv: Az új polgári törvénykezési eljárást és az erre vonatkozó iromány példányok gyűjteményét magában foglaló segéd kézi könyv. Pest, 1869.

³⁴ A polgári határozatok hatályos szabályok szerinti szerkesztésével több OIT-kiadvány foglalkozik, közte a Dr. Holakovszkiné dr. Pestovics Ilona és Dr. Udvary Katalin: Határozatszerkesztés az elsőfokú polgári eljárásban (1999) és Juhász László: Az elsőfokú polgári/gazdasági határozatok szerkesztése (2003) című oktatási segédanyaga.)

Kelemen Dániel
PhD-hallgató

Az angol társasági jog fejlődése

I. A kereskedelmi és a társasági jog viszonya az angol jogtörténetben

A tanulmány célja a gazdasági társaságok joga angliai fejlődésének bemutatása. A társasági jog dogmatikai szempontból a kereskedelmi magánjog részét képezi, előbbi történetének részletes ismertetése előtt célszerű áttekinteni e két említett jogterület egymáshoz való viszonyát, mivel a szigetország jogfejlődése e tekintetben is sajátos utat járt be.

A XIII. századig Anglia – feltehetőleg földrajzi okok miatt – gazdasági szempontból messze el volt maradva a kontinentális Európa országaitól,¹ azonban bizonyos kereskedelmet szabályozó jogforrások már ebből az időből fellelhetők. Ezek a források arról tanúskodnak, hogy – az angol jogirodalom megfogalmazása szerint – a common law, mint a kereskedelmi jog, a *lex mercatoria* „anyja” bizonyos privilégiumokban részesítette „gyermekét” (a kereskedői jogviták praktikusabb, az üzleti viszonyoknak megfelelő elbírálása érdekében). Már ettől az időtől kezdve megindult tehát az a folyamat, amely a kereskedelmi jognak a common law-tól elkülönült fejlődéséhez vezetett. A XVIII. századra a szigetország a világ elsőszámú termelő és kereskedő nemzetévé vált, ezt a fejlődést azonban a jog egyáltalán nem követte, ugyanis a common law bírósági elzárkóztak a „law merchant” intézményeinek, megoldásainak alkalmazásától. A kereskedelmi jog – alapvetően nemzetközileg bevett szokásokon alapuló – szabályai (*consuetudo mercatorum*) tehát nem voltak ismeretlenek Angliában, hiányzott azonban a formalizált kikényszerítés lehetősége, amelyet végül a skót származású Lord Mansfield – aki a XVIII. században harminckét éven át töltötte be a Lord Chief Justice posztját – munkássága tett lehetővé. Mansfield ítélkezése során egyrészt szintetizálta a law merchant tradicionális intézményeit, másrészt – reagálva a társadalom igényeire – elérte, az angol igazságszolgáltatás is elismerje azokat, és így az évszázadokon át külön utakon fejlődő két jogterület ismét szervesen összekapcsolódjon, „új lendületet adva” a common law-nak. A főbíró határozatai különösen a szerződési és az értékpapírijog körében gyakoroltak nagy hatást.

A fentebb említettek szerint a kereskedelmi jog területén az angol jogot alapvetően meghatározó bírói jogfejlesztés jellemző, ezzel szemben a társasági jog szabályozása vonatkozásában a szigetország is felismerte az írott jog, a törvényi szabályozás (*statute law*), továbbá az uralkodói-hatósági engedélyezés és felügyelet rendszerének garanciális jelentőségét. Természetesen az egyes társasági formák és a társaságok belső-külső viszonyainak alakulása tekintetében a kereskedelmi szokás szerepe rendkívül lényeges, azonban a *company*-k jogtörténetének tanulmányozása az esetjogi kutatás helyett sokkal inkább a kodifikáció folyamatának ismertetéséből áll.

II. A középkortól a Bubble Actig

Ahogy Európa többi államában, Angliában is a kereskedelem fellendülése, a városiasodás hatott a legerőteljesebben a gazdasági társaságok, a társasági jog fejlődésére. A szervezeti keretek közötti működés privilégiuma eleinte csak az egyházi és köztisztviselői célokat szolgáló csoportosulásokat illette meg. Az első társaságok elődei a valamennyiünk által ismert, a korabeli kereskedelmi életben már a 7. századtól jelen lévő céhek (*guilds* – az azonos kereskedelmi vagy szakmai tevékenységet folytató személyek állandó szövetségei) voltak. A céhek nélkülözték a társasági jelleget, létrehozásuk célja a kereskedelemnek a tagok, a fogyasztók és a köz érdekében történő szabályozása volt, azonban fejlődésük tetőpontján már fellelhetők a szervezetség (vezető-irányító testületek), a tagok egymásközi viszonyai szabályozásának csirái.²

1. A partnership

A személyegyesítő társaságok kialakulása közvetlenül a céhek világára vezethető vissza. A kereskedő tagok önállóan vagy egyszerű, kötelmi alapokon nyugvó társasági formában kereskedtek (*partnership*).³ Kezdetben a *partnership* a római jogból ismert *societas* intézményével volt azonosítható, a későbbiekben azonban eltérő jelleget öltött: míg a *societas* keretében csak az eljáró tag szerzett jogokat és kötelezettségeket, itt a tag által harmadik személlyel kötött szerződés esetén – amennyiben a társaságnak haszna származott a kötelemből – valamennyi tag személyesen és korlátlanul felelőssé vált a harmadik személy irányában. Belső jogviszonyukat tekintve a tagok kötelesek voltak egymással szemben jóhiszeműen eljárni, a többiek egyetértése nélkül nem alapíthattak konkurens vállalkozást, és nem is vehettek részt ilyenekben.⁴ Ez a szerződési jogintézmény volt az előzménye

III. A részvénytársasági jog válsága és a Bubble Act

A szabad verseny kibontakozásával, a monopóliumok megszűnésével megnyílt a lehetősége annak, hogy a tőkével rendelkező egyének korlátozások nélkül bekapcsolódjanak a kereskedelembe. A társaságok alapításának nehézkes procedúrája azonban rákényszerítette őket arra, hogy gazdasági tevékenységüket be nem jegyzett (*unincorporated*) formában folytassák, így szerződéses úton hoztak létre „részvénytársaságokat”. További káros tendencia volt a részvénytársaságoknak és a részvényeknek (a tőzsdei kereskedelem megindulásával) spekulációs manőverekre, nemritkán a befektetők megtévesztésére történő felhasználása. A *charter*-rel rendelkező társaságok vezetői gyakran figyelmen kívül hagyták a statútumot, és az engedélyen meghatározottakon túli tevékenységet is folytattak a társaságon keresztül, hiányosak voltak a könyvvizetésre, az osztalékfizetésre és a saját tőke védelmére vonatkozó rendelkezések. A gazdasági fejlődés tehát egyértelműen túlhaladta a jogfejlődést.¹²

A problémák kezelésére fogadták el 1720. június 11-én a *Bubble Act*-et, amely megtiltotta a be nem jegyzett társaságok alapítását, a tőke koncentrációját részvényjegyzés útján, a részvények adásvételét, illetve „a társaság módjára történő cselekvést”. A szabályok megsértése az alapítók személyes felelősségét vonta maga után. Mindenképpen megemlítené a törvénynek az a rendkívül fontos rendelkezése, amely lehetővé tette az engedélyező számára, hogy a *charter*-ben előírja a tagok korlátozott felelősségét.

E jogszabály szakaszai alapján csak néhány eljárás indult,¹³ azaz a törvényt a jogalkalmazás gyakorlatilag figyelmen kívül hagyta, így az ellentétes hatást ért el a tervezetthez képest: igazolva a részvénytársasági forma előnyeit, szaporodtak a be nem jegyzett társaságok (*unincorporated companies*), amelyek az ún. *deed of settlement*-tel jöttek létre. Ennek keretében az alapítók rendezték a külső és belső viszonyokat, a lehetőségek szerint a bejegyzett társaság irányába közelítve. A *deed of settlement* tehát jogi természetét tekintve társasági szerződésnek minősült, annak rendelkezései valamennyi tagra nézve kötelezőek voltak, tartalmát megváltoztatni csak valamennyi tag egyetértésével lehetett, szabályozta az ügyvezetők feladat- és hatáskörét stb. Ezek a társaságok a *trust* (vagyonkezelésre irányuló kötelelem) jellegzetességeit is magukon viselték, az ügyvezetők a korabeli megítélés szerint vagyonkezelőként (*trustee*) jártak el. E speciális *partnership*-ek komolyan hozzájárultak a későbbi részvénytársasági alapszabály (*articles*

of association) kifejlődéséhez. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy nem rendelkeztek jogi személyiséggel, nem volt lehetőség a tagok felelősségének korlátozására (a *deed of settlement* ezzel ellentétes rendelkezésére a tagok csak egymás közti viszonyukban hivatkozhattak, harmadik személyekkel szemben nem, kivételt jelentett az az eset, amikor a harmadik személy kifejezetten ilyen feltételekkel kötött szerződést).¹⁴ A társaság nem volt perelhető és nem perelhetett saját neve alatt.¹⁵

Mivel a törvény alapvetően korlátozta a társasági jognak a kor gazdasági helyzetéhez viszonyított fejlődését, ezért 1825-ben hatályon kívül helyezték.¹⁶

IV. A modern angol társasági jog kialakulása

1. A 19. századtól a 20. századig

A *Bubble Act* nyilvánvaló fogyatékoságai és a részvénytársasági jog bizonytalan helyzete (a *deed of settlement company*-k elburjánzása) elkerülhetetlenné tette a társasági jogalkotás szemléletmódjának gyökeres megváltoztatását. Ennek eredményeként született meg az 1844. évi *Joint Stock Companies Act*.

Ez a törvény bevezette a normatív rendszert Angliában, azaz a társaságok alapításának érvényességét a nyilvántartásba vételhez kötötte, véget vetve annak a gyakorlatnak, amely az alapítást az uralkodói, illetve törvényhozói kegyben részesülő személyek privilégiumává tette (ennek előfeltételeként létrehozta a *Company Registrar*-t, az országos cégjegyzéket).¹⁷ A bejegyzett társaságok saját nevük alatt perképesek voltak, vezetésük ellátására igazgatókat választhattak, részvényeiket szabadon, bármilyen jogcímen átruházhatták (a tagsági jogok gyakorlásához azonban a *Register of Transfers*-be történő bejegyzésre is szükség volt), évente legalább egyszer közgyűlést kellett tartaniuk. Megszülettek az első csődjogi szabályok is a csődhelyzet deklarálása, a vagyon kezelése, a mérlegek kialakítása vonatkozásában.¹⁸

Ez a törvény még nem szabályozta a korlátozott felelősség kérdését, ezt az 1855. évi *Limited Liability Act* tette meg, amivel jelentősen hozzájárult a *company* jogának fejlődéséhez, mivel megteremtette a tagi felelősség szerződéses úton történő korlátozásának lehetőségét. Ennek feltételeként megkövetelte, hogy a tagok ezt az alapításkor kifejezetten kimondják, a részvények értéke nem lehetett kevesebb 10 fontnál, a társaságnak legalább huszonöt taggal kellett rendelkeznie, illetve a cég nevében fel kellett tüntetnie „*limited*” jelzőt.¹⁹

Az 1862. évi *Companies Act* több lényeges változást eredményezett, legfontosabb ezek közül az ún. *ultra vires* doktrína bevezetése. További fontos újí-

a törvényileg először 1890-ben (*Partnership Act*) szabályozott *partnership*-nek, a mai értelemben vett közkereseti társaságnak. Ami a bírói gyakorlatot illeti, a *common law* bíróságai az engedélyezési rendszer (lásd később) miatt minden olyan szerveződést jogon kívülinek, illegálisnak tekintettek, amely jogi személyiséggel rendelkező társaságként „viselkedett” (*acting as a corporation*),⁵ ennek megállapítását több tényező megalapozhatta, például a közös pecsét használata, vagy a társasági részesedés adásvétele.⁶

Már itt célszerű megemlíteni, hogy Angliában nem alakult ki a kontinentális Európa *commenda*-jához hasonló társasági forma. A *commenda* – amely az angol jogirodalom szemléletes definíciója szerint a *partnership* és a kölcsön (*loan*) keresztezésével jött létre⁷ – korunk betéti társaságának előképe (a német jogban *Kommanditgesellschaft*, a francia jogban *société en commandite* néven fejlődött tovább). A (tipikusan tengeri) kölcsönt nyújtó befektető pénzt vagy árut biztosított a vállalkozónak, a vállalkozás sikere esetén az átadott összeget visszakapta és részesült a nyereségből, viselnie kellett azonban a sikertelenség – betétje elveszésének – kockázatát is. Ennek a társasági formának a bevezetéséhez (az 1907. évi *Limited Partnership Act*-tel) hosszú és vizontagságos út vezetett: az angol jogfelfogás a korlátozott tagi felelősséggel szemben hagyományosan bizalmatlan volt, annak megjelenítését a jogi személyiségű társaság keretében látta megvalósíthatónak (a szkeptikus hozzáállás az 1720. évi *Bubble Act*-ben „jogszábiyi formát” is öltött). Ennek köszönhető az a sajátos jelenség, hogy Angliában a részvénytársasági jog előbb indult intenzív fejlődésnek, így amikor a XVI. században a kereskedelem megélénkül, ez a forma vált vonzóbbá a befektetők számára.⁸ A kontinentális hatásoktól való elszigetelődés nem véletlen, jogtörténetileg általánosan elfogadott az a tény, hogy a *common law* és az *equity* bíróságai elzárkóztak a római magánjog és a belőle kifejlődő kontinentális jogok intézményeinek recipiálásától.

2. A charter company

Az első társaságok, amelyeket „company”-nek hívtak, a tengeri kereskedelem lebonyolítására jöttek létre. Privilegiumaikat – amelyek között nemritkán közhatalmi jogosítványok is voltak – uralkodói kiváltságlevéllel (*charter*) nyerték el meghatározott tevékenység végzésére, két fajtájuk a *regulated company* és a *joint stock company* volt. Már a XIV. századból fellelhetőek ilyen *charter*-ek, általánosságban a XVI. században váltak (a külkereskedelem kiszélesedése nyomán), ilyen társaság volt például a *regulated company*-k köréből a *Russia Company* vagy az *East-India Company*, a *joint stock company*-k köréből

a *Hudson's Bay Company* és az *African Company*.

A fenti tényezők képezték az ún. „engedélyezési rendszer” alapjait. Ennek lényege, hogy az adott társaság nem egy, a tagok által – a privátautonómia elve szerint – létrehozott alapokmánnyal, társasági szerződéssel, illetve annak bejegyzésével jön létre és kezd meg működését (a törvényes feltételek fennállása esetén – ún. „normatív rendszer”), hanem uralkodói, parlamenti vagy más hatósági engedéllyel. Természetesen, ha egy társaság nem kapott *charter*-t – amelynek megadását illetve meg nem adását az illetékes hatóság tipikusan nemzetgazdasági szempontok alapján mérlegelte –, működését csak magánjogi, szerződéses társasági keretek között folytathatta.⁹

A társasági jog kodifikációja során több jogrendszer is válaszút elé került, az országok többsége – így például Magyarország is az 1875. évi kereskedelmi törvény, a K.T. megalkotásával – a normatív rendszer mellett tette le a voksát. Az angol jog 1844-ig tartotta fenn az engedélyezési rendszert.

A *regulated company* nem öltött modern társasági jellegűt, inkább együttműködési intézménynak tekinthető, minden tag saját tőkével, saját számlára és kockázatra kereskedett. A társaságot a tagok által választott személyek (*governor, mayor*) irányították, a döntéshozatal során a többségi elv érvényesült.¹⁰

3. A joint stock company

Az említettek szerint a kereskedelem expanziója eredményezte a „company” jogának továbbfejlődését, ennek eredményeként jött létre a *joint stock company*, amely elődjével, a *regulated company*-vel szemben a tagok által közösen rendelkezésre bocsátott tőkén (*joint stock*), és a tagoktól elkülönült jogi személyiségen alapult. A társaság állandó testületként működött, személyük változása nem érintette a társasági entitást, a tagok felelőssége részvényeik erejéig terjedt, a részvények szabadon átruházhatóak voltak. A legismertebb ilyen társaság a Kelet-Indiai Társaság volt, amely – elsőként – 1600-ban szerezte státútumát (bár ekkor még nem öltött részvénytársasági jellegűt, az első ilyen szervezet a holland Kelet-Indiai Társaság volt, amelyet 1602-ben alapítottak), és egészen 1813-ig kezében tartotta az Angol Korona és India közötti kereskedelmet. Érdekes, hogy a *Bank of England*-et és a *Bank of Scotland*-et is *joint stock company*-ként alapította a Parlament 1694-ben és 95-ben. Nem vitás, hogy ez a társasági forma fentebb vázolt tulajdonságai miatt különösen vonzóvá vált a kor befektetői szemében, az angol társasági jog kétségtelenül élen járt Európában a részvénytársasági jog kialakítását tekintve.¹¹

átalakította a doktrínát: a társasággal jóhiszeműen szerződő félnek az igazgatók jognyilatkozatait jogszerűen megtettnek, korlátozásmentesnek kell tekintenie, nem várható el tőle, hogy vizsgálja a társaság szerződéskötési jogosultságának körét, a harmadik személy jóhiszeműségét vélelmezni kell.³¹ Az 1989. évi módosítás tovább szűkítette az érvénytelenség alkalmazhatóságának körét: a harmadik személyt nem kell rosszhiszeműnek tekinteni attól, hogy tudomása volt arról, hogy az igazgatók túllépték hatáskörüket.³²

Megemlítendő, hogy a fenti szabályok alkalmazása a gyakorlatban nem problémamentes: például az angol jog nem ismeri a jóhiszeműség általános, minden jogterületre kiterjedő fogalmát. Másrészt a törvény csak azzal az esettel foglalkozik, amikor a harmadik személy közvetlenül az igazgatósággal, illetve az igazgatóság által ténylegesen meghatalmazott személlyel létesít szerződéses kapcsolatot, minden más, a társaság alkalmazásában álló személy vonatkozásában a szabály nem alkalmazható (az ügylet érvényessége érdekében a harmadik személynek kell bizonyítania, hogy az igazgatóság magatartása alapján joggal feltételezhette az alkalmazott képviselői jogát az adott szerződés vonatkozásában).³³

1.2 Az ügynöktan

Szoros összefüggésben van az *ultra vires* doktrínával az ún. ügynöktan. Mint ahogy azt már fentebb említettük, a társaság jogképességének korlátozása a gyakorlatban a képviselői szerv, az igazgatóság hatáskörének korlátozását jelenti. Mindez abból ered, hogy az angolszász jog a menedzsereket a társaság ügynökeinek (*agents*) tekinti, az *agency* joga szerint pedig az ügynöknek nem lehet szélesebb jogköre, mint amennyit a megbízó (*principal*) ráruházott.

A kontinentális polgári jogrendszerek megbízási szerződésére emlékeztető jogviszony lényege az, hogy a megbízó érdekében az ügynöknek kell bizonyos tevékenységet kifejtenie, ami szükségszerűen bizonyos döntéshozói hatalom átruházásával jár (a társasági jogban ez a tulajdonosi jogosítványokat jelenti). Az angol jogfelfogás abból a tézistől indul ki, hogy mivel a vállalat mindennapos működését az igazgatók irányítják, ezért ők és a tagság között „információs aszimetria” áll fenn (az igazgatók javára). Miután a közgazdaságtan egyik alaptézise szerint a gazdaság minden egyes szereplője profitmaximalizálásra törekszik, ezért feltételezhető, hogy adott esetben a cégvezető nem (vagy nem kizárólag) a vállalat, hanem saját érdekei mentén él hatalmával.

Bár az egyéni érdekek érvényesítését teljes mértékben kizárni nem lehet, a jogalkotónak és a jogalkalmazásnak nyilvánvalóan arra kell törekednie, hogy minimalizálja, keretek közé szorítsa azt. A tár-

saság és a menedzsment kapcsolatát ezért az angol jog mint minősített bizalmi viszonyt közelíti meg, amelynek folyománya az igazgatók ún. fiduciárius kötelezettségeinek rendszere (*fiduciary duties*). Ilyen kötelezettség a társaság érdekében történő jóhiszemű cselekvés (*duty to act bona fide for the benefit of the company*), az elvárható gondosság (*duty of care and diligence*), a jogszerű cél érdekében történő cselekvés (*duty to act for proper purpose*), illetve a társasággal szembeni érdekkonfliktusok elkerülésének kötelezettsége (*duty to avoid conflicts of interest*).³⁴

1.3 A korlátozott felelősség áttörése

A magyar jogban először az 1997. évi Gt. tette kifejezetten lehetővé a jogalkalmazó számára, hogy bizonyos – tipikusan rosszhiszemű – tagi magatartások esetén figyelmen kívül hagyja a modern társasági jogok egyik alapvető intézményét, a korlátozott felelősséget. A nyugati jogrendszerekben ez a lehetőség régóta adott, a német jogban „*Haftungsdurchgriff*”, az angolszász jogban „*piercing (ignoring) the corporate veil*” („a társasági lepel átszúrása, figyelmen kívül hagyása”) néven.

A fentebb említettek szerint az angol jog a kezdetektől fogva alapvetően bizalmatlan volt a jogi személyiség és a korlátozott felelősség intézményével szemben, mivel a különféle visszaélések forrását látta bennük. Nem véletlen, hogy már – európai viszonylatban is – korán kialakultak a társasági entitást negligáló elméletek és bírói döntések. Ezek a döntések – melyeket azért sem haszontalan megvizsgálni, mert a magyar bírói gyakorlat még nem mondható ezen a téren kiforrottnak – gyakorlatilag a már említett *Salomon*-elv megkerülését jelentik a legkülönbébb tényállások esetén. Így például uralkodó- és leányvállalat viszonylatában (*parental company, subsidiary company*), amikor is a bíróság azt vizsgálja, hogy ténylegesen ügynöki viszony áll-e fenn kettőjük között, azaz a leányvállalat gyakorlatilag az anyacég „ügynökeként” jár-e el (nincs önálló profitja, személyzeti autonómiája, döntései az anyacég döntései stb.).³⁵ Hasonló megítélés alá esik, amikor csalás (*fraud*), illetve más jogellenes cselekmény elkövetése esetén a tagok a társaságot „álca-ként használják” (*the company as a facade*).³⁶ A kanadai jogalkalmazásban kibontakozó tendencia, hogy a szerződésen kívüli, a szerződéses károkozás (*tort, breach of contract*) vagy a megtévesztés (*deceit*) is alapot szolgáltat a „lepel átszúrásához”.³⁷ Hasonlóan érdekes a *Salomon*-elv figyelmen kívül hagyása abból a célból, hogy kiderüljön, kik a társaság irányítói, ilyen eset volt az első világháború idején (1916) a *Daimler Co. Ltd. v. Continental Tyre and Rubber Co. Ltd.* -ügy, amelyben az angol társaság német tulajdonosait kellett „felfedni”.

tása ennek a törvénynek a részvényutalvány, illetve a kötelező könyvvizsgálat (*audit*) bevezetése, utóbbi több más jogrendszerre is komoly hatást gyakorolt, így például Magyarországon Kuncz Ödön is figyelembe kívánta venni a társasági jog (a kereskedelmi törvény, a K.T.) újrakodifikálása során.²⁰ Megjelent egy új társasági forma is: a *company limited by guarantee* lényege, hogy a tag csődhelyzet esetén vagyoni hozzájárulásra kötelezhető.

Az 1867-es év a menedzsment jogállása szempontjából hozott lényeges változást: a jogszabály korlátlan igazgatói felelősséget írt elő általánosságban azokra az esetekre, amikor az ügyvezetők működésük során kárt okoznak a társaságnak, illetve a tagoknak (például ha megtévesztették őket a részvényjegyzés során, az ilyen és ehhez hasonló esetekben a bíróságok a *common law* elvét – *doctrine of deceit* – vették alapul a felelősség megállapítása-kor).²¹ Hasonlóan rendelkezett az 1890. évi *Director's Liability Act* is,²² amely kimondta, hogy az igazgatók felelőssége abszolút az általuk tett hamis, valótlan nyilatkozatokért (*untrue statements*), kivéve ha okkal hihette, hogy nyilatkozata nem hamis, vagy nyilatkozatát olyan szakértő nyilatkozata vagy hivatalos dokumentum tartalma alapján tette, amelyet okkal hihetett kompetensnek, illetve hitelesnek.²³

Az 1880. évi *Companies Act* szabályozta az osztalékfizetés eljárását, és lehetővé tette, hogy a *Company Registrar* törölje a jegyzékből a nem működő társaságokat.²⁴

1890-ben az *equity* és a *common law* bizonyos vívmányainak írásba foglalásával kodifikálták a *partnership* jogának egy részét (*Partnership Act*).

A történelmi fejlődést nyomon követve érezhető, hogy az angol jog alapvetően bizalmatlan volt a társaság önálló entitássá tétele, illetve a felelősségkorlátozás intézményével szemben. A jogalkalmazás a jogalkotástól jelentősen lemaradva csak 1897-ben hozott precedensértékű ítéletet a *Salomon v. Salomon & Co. Ltd.* -ügyben, amelyben a *House of Lords* kimondta azt az elvi jelentőségű tételt, hogy a társaság személyisége és vagyona még akkor is különválasztandó, ha a tagok ugyanazt a tevékenységet fejtik ki, amit egyéni vállalkozóként is folytattak. A tagi felelősség korlátozása miatt pedig a hitelezők nem „vizsgálhatják” a tagok magánvagyonát, csakis és kizárólag a cég jegyzett tőkéjét (ún. *Salomon-elv*). Részben a történelmi tapasztalatok okán az angol jogalkotás és jogalkalmazás úgy találta, hogy az ilyen társaságok alkalmasak a legkülönbözőbb visszaélésekre, mind a tagok, mind a menedzserek részéről, nem véletlen tehát, hogy a szigetország jogfejlődése több olyan sajátos intézményt alakított ki, amely nagyrészt e hozzáállásnak a folyománya. A következőkben a tanulmány néhány ilyen

intézményt tekint át.

1.1 Az *ultra vires* doktrína

A doktrína lényegét tekintve a társaságok jogképességének problematikájával függ össze: míg például a magyar társasági törvény és a Polgári Törvénykönyv konkrétan meghatározza a jogi személyek jogképességének körét,²⁵ addig az angol jog e kérdés vonatkozásában nem tartalmaz egyértelmű szabályt. A jogfelfogás a brit szigeteken a társaság céljának kötelező megjelöléséből indul ki.²⁶ E cél határozza meg, hogy a társaság milyen körben jogosult jogi aktusok megtételére. Minden olyan cselekmény, amely kívülesik ezen a körön, egy rendkívül súlyos polgári jogi jogkövetkezményt, az érvénytelenséget vonja maga után (*ultra vires* cselekmény – *an act beyond the powers of the company*).

Dogmatikai szempontból tehát a doktrína több vonatkozásban is megközelíthető: összefügg egyrészt a társasági szerződés témakörével, hiszen az említettek szerint itt kell tisztázni a társaság célját, másrészt kapcsolódik a képviselő kérdésköréhez, közelebbre az igazgatók tevékenységéhez, mivel a társaság nyilvánvalóan csak az ő cselekményeik révén tudja „túllépni hatáskörét”. A doktrína gyakorlatilag a társaság ügyvezetői képviselői jogosultsága korlátozásának irányába hat (érdekes kérdéseket vethetnek fel a menedzsment felelőssége körében az *ultra vires* cselekmények).

Történetileg az *ultra vires* elv gyökerei az 1844. évi társasági törvényig nyúlnak vissza, az angol bíróságok eredetileg szigorúan alkalmazták: minden olyan aktust érvénytelennek minősítettek, amely nem volt a társasági szerződésben kifejezetten leírva. Ez a merev hozzáállás az idők folyamán enyhült, amely folyamat egészen napjainkig tart. A jogalkalmazás a korábbi objektív szemléletet egyre inkább szubjektivizálta (azaz jogszerűnek minősítette azokat a jogcselekményeket, amelyek a társaság szempontjából a cél elérése érdekében hasznosnak minősülhetnek), továbbá elfogadta azokat a cselekményeket is, amelyek a társaság céljába, tárgyába „beleérthetőek” (*implied powers*),²⁷ illetve a jóhiszemű harmadik személyeknek nem volt kötelessége vizsgálni, hogy a jognyilatkozat megfelel-e a társasági szerződésben foglaltaknak.²⁸

A 20. századra az angol jogásztársadalom számára általánosan elfogadottá vált a doktrína túlhaladottsága, több reformelképzelés is született a teljes eltörléstől a részleges eltörlésen át a jóhiszemű harmadik személyek védelméig, végül az európai jogharmonizáció adta meg a lökést a jogszabályi szintű változtatásnak.²⁹

Az 1. számú társasági jogi irányelv előírásait³⁰ a *European Communities Act* vezette be az angol jogba 1972-ben. Ennek nyomán az 1985. évi törvény

közel 2000 ilyen esetet gyűjtöttek össze.⁴⁰ Valamennyi modern jogrendszer tekintetében felmerül tehát a kérdés: meddig mehet el a jogalkalmazó a „társasági lepel”, az önálló társasági entitás figyelmen kívül hagyásakor? Nem vitás, hogy ezzel az eszközzel megfontoltan kell bánni, hiszen az ilyen precedensek elszaporodása, az esetkörök bővülése a befektetők kedv csökkenéséhez vezethet.⁴¹

2. A 20. század

Az 1907., 1908., 1948. és 1967. évi törvények kisebb-nagyobb, a modern kor igényeinek megfelelő módosításokat hoztak az angol társasági jog világába (pl. bizonyos konszernjogi szabályok bevezetésével, vagy a zárt működésű társaság, a *private company* megteremtésével). Mindenképpen megemlítendő az 1907-es *Limited Partnership Act*, amely a kontinentális modellt átvéve bevezette a betéti társasági formációt.⁴² Az ilyen társaságnak legfeljebb húsz tagja lehetett, közülük legalább egy tag felelőssége korlátozott, egy tagé pedig korlátlan volt a társaság tartozásaiért, a korlátozott felelősségű tagok nem „vonthatták vissza” betétjeiket a társaságból, az üzletvezetésben részt nem vehettek.⁴³

Napjaink társasági jogfejlődését Angliában is az európai jogharmonizáció határozza meg. Az 1. számú társasági jogi irányelv implementálásának legfontosabb hatása az *ultra vires* doktrína alkalmazási körének szűkítése volt (lásd fentebb).

A 2. számú társasági jogi irányelv révén a zárt működésű társaságok váltak általánossá, a *public company* pedig különös alapítási móddá vált, bevezetésre került továbbá – az *insider dealing* (értékpapírok árával, árfolyamával kapcsolatos szenzitív információk felhasználása haszonszerzés végett) tilalma. A 1981., 1985., és 1989. évi *Companies Act*-ek a további irányelvek hatása alatt születtek, kisebb módosításokkal az 1985-ös törvény rakta le a hatályos angol társasági jog alapjait. Jelenleg megkülönböztetjük egyrészt a kontinentális értelemben vett részvénytársaságnak megfelelő *company limited by shares*-t (1855 óta – a legelterjedtebb a gyakorlatban), a tagok felelősségvállalása mellett működő tőkeegyesítő társaságot (*company limited by guarantee* – 1862 óta), továbbá a korlátlan tagi felelősséggel működő társaságot (*unlimited company*, 1844 óta), másrészt a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságok köréből a *partnership*-et és a *limited partnership*-et. A fentiek közül a részvénytársaság és a *company limited by guarantee* alapítható nyilvánosan.⁴⁴

A Nemzetközösség országai közül egyébként Skóciában az angol jog került átvételre, míg Írországban a függetlenné válás (1922) óta bizonyos sajátosságokkal fejlődik tovább a társasági jog.⁴⁵

Jegyzetek

¹ Ashley: An Introduction to English Economic History and Theory. Augustus M. Kelley, New York 1966., 103., lásd: John Mo: International Commercial Law. London 2005., 6.

² International Encyclopedia Of Comparative Law, Vol. XIII., Conard, Vagts: Business And Private Organizations (Introduction), Mohr Siebeck, Tübingen, 3.; és Farrar, Furey, Hannigan, Wylie: Farrar's Company Law, Butterworths, London, Dublin, Edinburgh 1991. 15.

³ Davies, Prentice: Gower's Principles Of Modern Company Law. Sweet & Maxwell, London 1997. 23.

⁴ Sándor István: A társasági jog története Nyugat-Európában. KJK, Budapest 2005. 100.

⁵ Lásd pl.: Lord Eldon döntése a *Kinder v. Taylor*-ügyben (1825)

⁶ Ronald Ralph Formoy: The Historical Foundations of Modern Company Law. Sweet and Maxwell, London 1923. 31.

⁷ Davies, Prentice i. m. 23.

⁸ Sándor István i. m. 101.

⁹ Ronald Ralph Formoy i. m. 16.

¹⁰ Davies, Prentice i. m. 24., Ronald Ralph Formoy i. m. 4.

¹¹ Ronald Ralph Formoy i. m. 16-22., Sándor István i. m. 110.

¹² Davies, Prentice i. m. 24. 25.

¹³ Pl.: The King v. Cawood (1723), The King v. Dodd (1810), The King v. Webb (1812)

¹⁴ Hallett v. Dowdall ügy (1847)

¹⁵ Farrar, Furey, Hannigan, Wylie i. m. 19., Ronald Ralph Formoy i. m. 41.

¹⁶ Ibid

¹⁷ Sándor István i. m. 192.

¹⁸ Ronald Ralph Formoy i. m. 75-76.

¹⁹ Davies, Prentice i. m. 48.

²⁰ Kuncz Ödön: Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezetéről és a korlátolt felelősségű társaságról. GLOBUS, Budapest 1926.

²¹ Taylor v. Ashton-ügy (1843), Ronald Ralph Formoy i. m. 110.

²² Sándor István i. m. 195.

²³ Ronald Ralph Formoy i. m. 111.

²⁴ Ibid 138.

²⁵ A Ptk. 28. § (4) bekezdése szerint, ha jogszabály eltérően nem rendelkezik, a jogi személy jogképessége kiterjed mindazokra a jogokra és kötelezettségekre, amelyek jellegüknél fogva nem csupán az emberhez fűződhetnek, míg a Gt 2. § (3) bekezdése szerint a gazdasági társaság saját cégneve alatt jogképes, jogokat szerezhet, és kötelezettségeket vállalhat, így különösen tulajdont szerezhethet, szerződést köthet, pert indíthat és perelhető.

²⁶ Pl. a hatályos Companies Act 2. szakasza

²⁷ Ld. részletesen: Papp Tekla: Az *ultra vires* elv az angol társasági jogban, Jogtudományi Közlöny 2003

²⁸ Royal British Bank v. Turquand-ügy (1858)

²⁹ Farrar, Furey, Hannigan, Wylie i. m. 111.

³⁰ A társaság szervei által tett jogi cselekmények akkor is kötelezik a társaságot, ha ezek nem a társaság céljaival vannak összefüggésben, ez alól a tagállam jogalkotása csak olyan esetekre nézve tehet kivételt, amikor is a társaság bizonyítani tudja, hogy a harmadik személy tudott, vagy tudnia kellett volna arról, hogy *ultra vires* ügyletben vesz részt.

³¹ Companies Act 1985. 35. szakasz

³² Companies Act 1989. 35. szakasz (b)

³³ Farrar, Furey, Hannigan, Wylie i. m. 111-117., és Molnár Gábor Lajos: Bevezetés az angol társasági jogba. BIP, 2002. 133.

³⁴ A fentiekről lásd részletesen: Molnár Gábor Lajos i. m. 24-25.

³⁵ Smith, Stone & Knight Ltd. v. Birmingham Corp. (1939)

³⁶ Adams v. Cape (1990), Jones v. Lipman (1962)

³⁷ Lehndorff Canadian Properties Ltd. v. Davis & Co.

Sajátos megítélést eredményezhet a konszernnek jogi helyzete: a bíróságok a „lepel kiterjesztésével” az elvileg önálló jogalanyok egy csoportját azok közös tevékenysége miatt egy egységes jogalanynak tekintik, amelyet „egyetlen lepel takar” (*one economic unit argument* – egy gazdasági egység elve).³⁸ Látható tehát, hogy az angol jogot sem hagyta érintetlenül a modern kor gazdaságának terméke: a társasági struktúrák bonyolódása (bár a gyakorlat e tekintetben még nem tekinthető egységesnek).³⁹

Megjegyzendő, hogy a felelősségáttörési tényálások szerteágazó mivoltát és ennek nyomán a bíróságok elé került ilyen ügyek számát és jellegét tekintve egy neves társasági jogász, *Richard M. Buxbaum* egyenesen kaotikusnak írja le a helyzetet, különösen az Egyesült Államokban, ahol egy kutatás során

(1987)

³⁸ DHN Food Distributors Ltd. v. London Borough of Tower Hamlets (1976)

³⁹ A fentiekről lásd részletesen: Molnár Gábor Lajos: A korlátozott felelősség áttörése az angol társasági jogban. Magyar Jog 2001 3. sz. és Farrar, Furey, Hannigan, Wylie i. m. 73–81.

⁴⁰ International Encyclopedia Of Comparative Law, 18.

⁴¹ A korlátozott felelősség áttörésének elméletéről és gyakorlatáról lásd bővebben: Nocht Tibor: A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban. Dialóg-Campus, Budapest–Pécs 2005

⁴² Megemlítendő, hogy Írország már 1782-ben szabályozta a betéti társaság formációját az Irish Anonymous Partnership Act-tel, Lásd: Ronald Ralph Formoy i. m. 46.

⁴³ Ibid

⁴⁴ Morse, Marshall, Morris, Crabb: Charlesworth & Morse Company Law, Sweet & Maxwell, London 1999, 29–37.

⁴⁵ Sándor István i. m. 248.

tes személy felelősségre vonása kapcsán. Harmadrészt megemlítendő az időben elhúzódó elkövetési magatartások kérdésköre, amikor akár több évtizedes szennyezés után derül csak ki a szennyezés, s ilyenkor kideríthetetlen a természetes személy elkövetők kiléte.¹³

A szervezet könnyebben felelősségre vonható. A kollektívától elvárható, hogy ismerje az irányadó jogszabályi előírásokat, technikai megoldásokat, s így vele szemben az angolszász jogban ismert strict felelősséget alkalmazzuk, ahol is a büntetőeljárásban a terheltnek csak a kötelezettségszegését kell bizonyítani, az eredményre tekintettel a bűnösséget nem.¹⁴ (Megemlíthető továbbá a büntető perbeli egyezség lehetősége is, ami kétségtelenül költségracionalizáló hatású.)

A polgári jogi és az államigazgatási jogi szankciók alacsony hatékonysága. Közismert, hogy a polgári perek időtartama megfelelő pertechnikai megoldásokkal elhúzható, illetve az is, hogy jó néhány közigazgatási szankciót – pl. a bírságokat – a vállalatok áthárítják a fogyasztókra. Ezen eljárásokhoz viszonyítva a büntetőperek relatíve gyorsak és komoly goodwill veszteséget is okozhat egy cégnek egy marasztaló büntetőítélet.¹⁵

A jogi személy is lehet erkölcstelen, illetve a jogi személy erkölce is a büntetőjog által befolyásolható legjobban. Az erkölcsfilozófiában ismert olyan nézet, mely szerint a jogi személynél hasonló erkölcsi szintek fedezhetők fel, mint a természetes személynél, továbbá sokak sürgetik a vállalkozások különböző visszaélései folytán a gazdasági élet erkölcsi szempontokat is figyelembe vevő olyan büntetőjogi befolyásolását, amely a kollektív entitásokat jogkövetésre sarkallja.¹⁶

A vállalkozások büntethetőségének lehetővé tétele ellen Fülöp Sándor az alábbi érveket sorolja fel. *Az egyéni felelősség tisztázható.* Az ún. „rossz hálózatban” következetesen érvényesíteni kell a jogdogmatikai elveket és ennek megfelelően megállapítani az elkövetői magatartást. A mulasztásos bűncselekményeknél a jogi kötelezettség tartalmának rögzítése, illetve az okozati lánc lerövidítése kínálhatja a megoldást. Az időben elhúzódó elkövetési magatartásoknál fontos szempont lehet az utóbb eljáró felelőssége.¹⁷ *A szervezet felelősségre vonása könnyebb a polgári jogban.* Az ún. strict liability lényegét tekintve nem más, mint a bizonyítási teher megfordítása, s ez meglehetősen hasonlóságot mutat a polgári jogban ismert veszélyes üzemek felelősségével.¹⁸ *A polgári és az államigazgatási szankciók hatékonyságát kell növelni.* A büntetőjogi „reformszankciók” a közigazgatási jogban, illetve a polgári jogban már most is meglévő joghátrányokhoz hasonló szankciók alkalmazásának lehetőségét kínálja a jogsértővel szemben. A probléma nem a szankciórendszer diverzifi-

kálatlanságában, hanem a végrehajtási deficitben rejlik, tehát ennek javítása szükséges.¹⁹ *A jogi személyek erkölcstelenségével szemben társadalmi és politikai eszközökkel kell fellépni.* Az elektronikus és a nyomtatott sajtó kellő kontrollfunkciót tud ellátni, s meglehetősen komoly anyagi hátrány érhet egy céget, amennyiben bebizonyosodik róla, hogy „bűnöző vállalat”.²⁰

Garanciális büntetőjogi alapelveket sért. Egyfelől a „nulla poena sine crimine” elvet, hiszen olyan fizikai személyek szenvednek hátrányt, akik semmilyen deliktumot nem követtek el. Másfelől a kétszeres értékelés tilalmát, mivel a vállalkozásokkal szemben lefolytatott eljárásokkal párhuzamban a magánszemélyek ellen is folyik büntetőeljárás. Végül a határozatlan tartalmú büntetések problémája, ugyanis igazán nem határolható be, hogy milyen hátrány ér egy céget pl. azon bírósági ítéletre kötelezően közzéteendő sajtóhír kapcsán, melyben elismeri, hogy „bűnöző vállalat”.²¹

Az állam mint jogi személy felelősségének megoldatlansága. Meglehetősen visszas helyzetet eredményezhet, mikor is az államnak, mint a büntetőigény letéteményesének saját gazdálkodó vagy igazgatási szervét kellene elmarasztalnia.²²

3. Busch Béla szerint „egyik jogrendszer sem nyújt kielégítő választ arra, hogy elvi szinten miért kellene büntetőjogi felelősséget alkalmazni jogi személyekkel szemben. Az eljárásjogi kriminalizációs kötelezettség, mely adott súlyú szankció büntetőjogi szankcióként való kezelésére kötelezi az államot, éppen a terhelt védelmében, valóban szükségessé teheti a büntetőjogi felelősséget. Ezzel szemben a hatékony, arányos és elrettentő szankciók jobban alkalmazhatók a civil vagy közigazgatási jog körében különös figyelemmel a sértett kártérítéshez való jogára, és ennek lehetőségére punitív polgárjogi kártérítés bevezetése esetén. Végül is a jogi személyek büntetőjogi felelőssége nem blaszfémia, de mérlegelni kell, hogy a két releváns és lehetséges célt, a prevenciót és a reparációt arányosan és hatékonyan szolgálja-e ez a jogintézmény.”²³

4. Erdei Árpád professzor szerint elhatározás kérdése, hogy a jogi személy büntetőjogi felelősségének lehetőségét elutasítjuk vagy elfogadjuk. „Ezt az elhatározást nyilvánvalóan elméleti és gyakorlati érvek alapozzák meg, ... belátható, hogy a döntésnek valamilyen ára van, s függetlenül attól, milyen érvelést tartunk meggyőzőnek, az árat meg kell fizetni.”²⁴

A jogi személy büntetőjogi felelőssége mellett érvelők gyakorta arra hivatkoznak, hogy „amennyiben sikerül a jogi személyekre specifikusan megállapított szankciók rendszerét megteremteni és azokat büntetőjogi szankcióként alkalmazni, akkor nagyobb sikerrel lehet fellépni a jogi személyek érdekkörében megvalósult bűncselekmények ellen”. Erdei

Kóhalmi László
egyetemi adjunktus

A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések

I. A jogi személy „büntethetőségével” kapcsolatos nézetek a magyar szakirodalomban

1. A testületek büntetőjogi felelősségének kérdése iránt lényegében napjainkig nem mutatott érdeklődés a honi elméleti jogtudomány.¹ A XIX. században is csak egyetlen² említésre méltó monográfia íródott Hacker Ervin munkásságának³ köszönhetően „Az egyesületek büntetőjogi cselekvőképessége és felelőssége” címmel 1922-ben, jóllehet annak színvonalára európai mércével mérhető, s javaslatok között több mind a mai napig időtállóan bizonyult.

Hacker egyértelműen az egyesületek – ahogyan ő a jogi személyeket nevezte – büntetőjogi felelősségének elismerése mellett foglalt állást. (Az egyesület fogalmát olyan megszorítással értelmezte, hogy oda nem sorolta az államot, a közjogi illetve közigazgatási jogi jellegű testületeket.) Nézete szerint mind jogpolitikailag, mind jogdogmatikailag indokolt a testületi büntethetőség. Jogpolitikai érvei közül a legfontosabbak a következők.⁴

A nagy töketömrölésekkel szembeni hatékony védelem. Hacker szerint a vagyontömeget összegyűjtő, illetve a nagyszámú tagsággal és szoros szervezettel bíró társadalmi egyesületekkel szemben a jogrend megóvása fokozottan nehezebbé válik. Tapasztalat, tény, hogy sok olyan bűncselekmény van, amelyet természetes személy alig, hanem csak testület tud megvalósítani.⁵

Lehetővé teszi sok bűncselekmény igazi előidézőjének felelősségre vonását. Nem kell az ártatlan, gyakran csak a jogi személy parancsa folytán cselekvő természetes személyt megbüntetésével beérni, s így nem menekül az „igazságszolgáltatás karmai” elől az igazi bűnös.

Nem sérti a „ne bis in idem” elvét. Nem ugyanakkor a személynek kétszeri felelőségre vonásáról van szó, hanem egyrészt egy egyesület, másrészt pedig egy természetes személy felelősségéről.⁶

A természetes személy elkövető felderítésének nehézsége. Gyakran nehézségbe ütközik az egyesület által megvalósított bűncselekmény esetében – már ha

az egyesület nem volna büntethető – a büntetőjogi felelősségre vonandó természetes személy kinyomozása, az ő bűnösségének tisztázása és bizonyítása.⁷

Bármely szankció sújthat ártatlanokat is. Az az „igazságtalanság”, amely az egyesület ártatlan tagjainak közvetett sújtásával jár, olyan jelenség, amelyet a gyakorlati életből sajnos nem, egyéb viszonylatokban sem tudunk kiküszöbölni (pl. családfő megbüntetésé-⁸). Aki egyesületbe lép és az ezzel járó előnyöket élvezni akarja, annak ilyen eshetőségekkel és kockázattal is számolnia kell.⁹

A jogok és a kötelezettségek egyensúlya. A jogi személyeket jelentős és mindinkább táguló jogokkal ruházzuk fel, illendő, hogy kötelezések terjedelmét is ennek megfelelően szabjuk meg. Múltánnyal volna őket bizonyos jogviszonyokból kifolyólag jogokkal felruházni, ellenben az ezekből eredő hátrányok alól – úgymint a büntetőjogi felelősségre vonás – felmenteni.

Jogdogmatikai argumentációja ekként összegezhető. Hacker maga is elismeri, hogy a legnagyobb nehézségek a jogi személy büntetőjogi felelősségének megalapozásakor a bűnösség kérdésénél merülnek fel. Ahhoz, hogy valakinek magaviselete szemére vethető legyen, ennek előfeltétele a tett és a tettes közötti lélektani kapcsolat. Ha ez a kapcsolat megvan, lehet egyáltalán beszélni beszámítási képességről és bűnösségről.¹⁰ A büntetőjog a bűncselekménynél a bűnösség megállapíthatósága végett egy különösen kvalifikált akaratot tételez fel. Az embernél normális viszonyok között ez fennforog. Vajon az egyesületekről állíthatjuk-e ezt? – teszi fel a kérdést Hacker. Válasza az, hogy nem.¹¹ A jogi személyeknél ez a tudat sohasem forog fenn, annak megállapítása lehetetlen.

2. Az 1990-es évek közepétől sorra jelentek meg a jogi személy büntethetőségével foglalkozó tanulmányok, s már egyfajta tudományos diszkusszió is kezdett kibontakozni a hazai szakirodalomban. Véltetően serkentőleg hatott a jogirodalomra – az akkor még csak halovány körvonalaiiban kirajzolódó – európai csatlakozás reménye is. A modern jogirodalmi művek közül Fülöp Sándornak „A jogi személyek büntető jogalanyisága”¹² c. írása érdemel kiemelt említést. Fülöp Sándor a jogi személy büntethetősége mellett a következő érveket említi meg.

Az egyéni felelősség nehezen tisztázható. Ez három helyen is tetten érhető, egyrészt a ún. rossz hálózatok problémája, ami alatt azt érti, hogy a technikai fejlődéssel a termelő egységek működési illetve döntési-ellenőrzési mechanizmusa rendkívül bonyolulttá válik és így szinte lehetetlen megállapítani, ki is felelős egy adott döntésért. Másrészt a mulasztási bűncselekményeknél az ún. dupla mulasztás esete szintén kétségeket ébreszthet a természe-

formáira, a globális problémák kihívásaira a válaszadás már nem lehetséges annak klasszikus koncepciójának jegyében, amelyet a *societas delinquere non potest maxima* foglал össze.”³⁶

13. Nagy Gábor szintén nemzetközi vonatkozású tanulmányt írt a vállalkozások büntetethetőségének témájában, így ez a dolgozat sem kerül bővebb kifejtésre, mindössze azt említeném meg, hogy a szerző szerint a magyar jogrendszerben helye lenne a jogi személyek büntető jogalanyiságának.³⁷

14. Nagy Ferenc professzor büntetőjogi tankönyvében számos kritikai észrevételt fogalmaz a jogi személyekre vonatkozó hatályos büntetőjogi szabályozás vonatkozásában, melyek közül itt csak utalunk a pénzbírság elnevezés vitathatóságára. A pénzbírság elnevezés azért problematikus, mert ez a kifejezés a szabálysértési jogban és nem a büntetőjogban használatos kifejezés.³⁸

15. Némethy Andrea vallja, hogy „a jogi személy büntetőjogi felelősségre vonásának elismerését és általánossá tételét a jogi személy érdekkörében elkövetett – főként környezet elleni és gazdasági – bűncselekmények számának rohamos növekedése indokolja. Ez a büntetőjogi beavatkozások körét is bővítő megoldás a kontinentális jogrendszerű országok, köztük Magyarországon is elfogadott klasszikus büntetőjogi elvek újraértékelését is szükségessé teszi.”³⁹

16. Sándor Balázs szükségesnek tart „egy-két kivívó esetben olyan precedens értékű ítéletekre, amelyek ráébresztik a közvéleményt, és még inkább a jogi személyeket a helyzetük felelősségteljes mivoltára. Különben akár az is bekövetkezhet, hogy olyan „dögölt joggá” válik, amit senki sem alkalmaz majd.”⁴⁰

17. Sántha Ferenc, a téma legtermékenyebb hazai szakértője külön monográfiában⁴¹ publikálta kutatási eredményeit. Értelmezése szerint a szervezetekkel szemben alkalmazott szankciók speciális területnek tekinthetők. „A büntetőjogi felelősségnek a jogi személyekre való kiterjesztése csak akkor igazolható, ha ezzel a jogkövető magatartás elősegíthető, fokozható.... Elvileg nincs értelme a büntetőjogi felelősség bevezetésének, ha nem várjuk ettől a hatékonyság növekedését: ha a büntetőjogi szankciók nem hatékonyabbak, mint a közigazgatási, polgári jogi jogkövetkezmények, akkor ezen a területen feleslegesek.”⁴² A szankciórendszer kialakításánál az alábbiakra kell figyelemmel lenni: „a magyar büntetőjog szerint mind a főbüntetések, mind a mellékbüntetések bűnösséget feltételeznek, így amennyiben eltekintünk a szervezet bűnösségére vonatkozó sajátos felfogás elismerésétől... ezek a szervezettel szemben nem alkalmazhatók. Így a probléma vagy a szervezetekkel szemben alkalmazható szankcióknak az intézkedések körébe történő besorolásával, vagy pedig a

büntetőjogi jogkövetkezmények egy saját, új típusának a kodifikálásával oldható meg.”⁴³ A büntetőjogi szankciókat világosan el kell választani a közigazgatási szankcióktól és a szervezetek büntetőjogi felelősségének kodifikálása esetén célszerűbb a több elemből álló szankciórendszer kialakítása.

18. Sárközy Tamás professzor a helyes megoldást „a jogi személyekkel szemben – büntetőeljárás során kiszabható – intézkedések mérsékelt bevezetése helyett a szervezetekkel (jogi személyekkel) szemben alkalmazandó gazdasági bírságolásról szóló törvény elfogadása, illetve a Ptk. (valamint a kapcsolódó társasági, egyesületi, alapítványi törvények) megfelelő módosításában” látja kivitelezhetőnek.⁴⁴

19. Szikora Veronika a jogi személyek büntetőjogi felelősségre vonásának elméleti és gyakorlati megvalósítását a jövő feladatának tekinti. Szükségesnek tartja a jogszabályalkotás előtt az előzetes vizsgáldást, különös tekintettel a jogpolitikai és jogdogmatikai szempontú elemzések elvégzését.⁴⁵

20. Tóth Mihály professzor – elismerve az egyéni felelősség elve áttörésének kivételes indokoltságát – leginkább valamiféle büntetőjogi szemléletű, de önállóan szabályozott „limitált kollektív felelősség” elismerése révén tartja a kérdést megoldhatónak a következő szempontok alapján:

- társasági keretek között elkövetett bűncselekmény esetén minden eszközzel törekedni kell az egyéni felelősség megállapítására;
- emellett, vagy enélkül jogi személlyel szemben csak törvényben pontosan és világosan megállapított alanyi és tárgyi körben kerülhet sor ugyanott felsorolt szankciók alkalmazására;
- a joghátrányok a vétkességtől függetlenül, a társaság veszélyes, illetve vagyoni érdekeket sértő tevékenységére tekintettel, e sérelem arányában alkalmazandók;
- az ügymenet nézetem szerint speciális közigazgatási eljárás keretében lehetőleg bírói út biztosításával szabályozandó, a kimentés és a jogorvoslati lehetőségek biztosításával.⁴⁶

Nézete szerint kétségtelen, hogy mindez nem kifejezetten a sokat emlegetett „jogi személyek büntetőjogi felelősségét” valósítaná meg, ám azzal az előnyel járna, hogy a kívánt célt a Btk. felelősségi és szankciórendszerének megbontása nélkül is elérhetné.⁴⁷ Amennyiben nem akarunk végleg lemondani a jogi személyekkel szembeni büntetőjogi intézkedések alkalmazhatóságáról, virtuális közösségek vádlottak padjára ültetése helyett egy ideig még biztosan meg kell értnünk hús-vér terheltek bűncselekményeinek elbírálásával.⁴⁸

21. Vókó György professzor a jogi személyek bűnözése kapcsán megjegyzi, hogy az nagyon is valószínű, hisz tanácskozó szerveik vannak, amelyek

Árpád véleménye szerint hiba lenne az ilyen szankciók létezésének és alkalmazásának szükségességét tagadni. „Ha a jogi személlyel szemben alkalmazható specifikus szankciók alkalmazása iránti igényt azonosítjuk a jogi személy büntetőjogi felelősségének elismerése iránti igénnyel, a hatékonyság szempontjából valószínűleg többet veszítünk, mint amennyit nyerünk. Az eljárásjogi vizsgálódás legalábbis ezt sugallja.²⁵ Amennyiben nem ismerjük el a jogi személy büntetőjogi felelősségét, akkor ezért cserébe legalább két dolgot kaphatunk, egyrészt nem kell átírni a büntetőjog dogmatikáját, másrészt nem kell további ellentmondásokkal terhelni a természetes személyek felelősségre vonására szabott eljárást. A jogi személy felelőssége akkor is lehet teljes, ha nem büntetőjogi, hanem csak egyéb, s talán hozzáillőbb felelősséggel tartozik.”²⁶

5. *Fantoly* Zsanett tanulmányában alapvető kérdésnek tekinti annak eldöntését, hogy szükség van-e Magyarországon a vállalkozások büntethetőségének bevezetésére. Mindez azért fontos, mert igenlő válasz esetén a magyar büntetőjogi dogmatika alapelvei sérülnek (pl. kétszeres értékelés tilalma, nulla poena sine crimine). Érdekes-e feláldozni az évszázadok óta töretlen dogmatikai rendszert azért, hogy praktikus módon tudjunk fellépni egy újonnan fenyegető társadalmi – gazdasági veszéllyel szemben? – teszi fel a kérdést. „A jogi személy büntetőjogi felelőssége megalapozásának problematikája nem áll önmagában. Létesítésének kérdése – összefonódik – a növekvő számú gazdasági bűncselekményekkel szembeni hatékony fellépés igénye és a környezetvédelem táguló keretein túl – a szervezett bűnözés térhódításával. A bűnöző szervezetek „beszivárognak” a civil szférába és felhasználják a törvényes vállalkozásokat jogellenes céljaik megvalósítására.”²⁷ Véleménye szerint általánosságban elmondható, hogy maga a jogi személy büntetőjogi felelőssége intézménye megteremtésnek útját is – változatlanul – kérdőjelek övezik.²⁸

6. *Görgényi* Ilona „A környezetvédelmi büntetőjog alapproblémái” című tanulmányában kitér a jogi személyek büntetőjogi felelősségre vonhatóságára, s szerinte a gazdasági bűncselekmények mellett elsősorban a környezetvédelmi bűncselekmények kapcsán merül fel számos érv és ellenérv e jogintézménnyel kapcsolatban.²⁹

A jogi személy büntethetőségének elismerését megalapozó praktikus érv az, hogy a legnagyobb környezetszennyezések a gazdasági tevékenységekkel összefüggésben, különböző jogi személyek működésére visszavezethetően keletkeznek. „A büntetőjogtudomány alapvetően a bűncselekmény fogalmára és alanyára figyelemmel, a bűnösséghez kapcsolódva, illetve a büntetőjogi büntetés felől közelítve utasítja el. Egyfelől a környezet, s az egyes

ökológiai tárgyak hatékonyabb védelmének igénye a büntetőjogi felelősségre vonás és szankcionálás kapcsán szétfeszíti a hagyományos büntetőjogi kereteket és formákat, másfelől azonban az új büntetőjogi elképzeléseknek a klasszikus büntetőjogi rendszerbe történő illesztése problematikus. Ezért felmerül a hagyományos büntetőjogi elvek újraértékelésének igénye.”³⁰

7. *Holé* Katalin környezetvédelmi büntetőjogi dolgozatában a következőket állapítja meg témánkat érintően: „a környezetvédelmi bűncselekmények esetén ... az egyéni felelősségre vonás nehézségei miatt szorgalmazták a jogi személyek jogsértéseinek elbírálását büntetőeljárás keretében.”³¹

8. *Karsai* Krisztina a jogi személyekkel kapcsolatos külföldi szabályozásával foglalkozott egyik dolgozatában, azonban a szerző nem tér ki a vállalkozások büntethetőségének hazai bevezetésére, így e tanulmány részletes ismertetésétől eltekintek.³²

9. A *societas delinquere* potest elvet elfogadó *Kígyóssy* Katinka jogtörténeti kérdéseket is taglaló dolgozatában így összegezi gondolatait: „a Magyarországon mindinkább terjedőben lévő szervezett bűnözés, másrészt az Európai Unióhoz való csatlakozás lehetősége gyakorlati indokát adja a jogi személyek büntetőjogi felelőssége elismerésének. A jogi személyek a modern társadalmakban jelentős társadalmi erőket képviselnek, erejük a társadalom jogrendjét súlyosan sérthetik”, s kodifikációnak nem lehet más végső állomás, mint a jogi személyek büntetőjogi felelősségének köztudatba való átültetése és büntetőjog általi elismerése.³³

10. *Kiss* Zoltán szerint a jogi személy hatékony, arányos és visszatartó hatású szankcionálásának lehetőségét a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001.évi CIV. törvény termeti meg.³⁴

11. *Kovács* Éva tanulmányában a jogi személyek büntethetőségének szükségessége mellett érvel. Szerinte nem arra van igény a társadalomban, hogy „egy nagy szervezeten belül (pl. többszáz fős vállalatnál) név szerint megtalálják a „bűnöst”, hanem sokkal inkább arra, hogy bűncselekmény ne maradjon büntetlenül. Arra, hogy felismerjék a káros tevékenységet, legyen kellő visszhangja a jogsértésnek és főként, hogy a tevékenység ne folytatódjék és amennyire lehetséges, az okozott „kárt” jóvátenni.”³⁵

12. *Lévai* Ilona jog-összehasonlító munkájában bemutatja az angolszász jogban meghonosodott szabályozási modellt, illetve kitér a nemzetközi tudós testületek és szervezetek ez irányú állásfoglalásainak ismertetésére. Nézet szerint a vállalkozások büntethetőségének bevezetése eldöntésénél döntő súllyal esik latba, hogy „a XX. század magasan fejlett és szervezett társadalmában a gazdasági bűnözés új

kalmazás egységének biztosítása érdekében meghatározta a *vagyoni előny* fogalmát is, mely bármely dolog, vagyoni értékű jog, követelés, kedvezmény, függetlenül attól, hogy a számvitelről szóló törvény szerint nyilvántartásba vették, úgyszintén az is, ha a jogi személy valamely jogszabályból vagy szerződésből eredő kötelezettség vagy az ésszerű gazdálkodás szabályai szerint szükséges ráfordítás alól mentesül.

2. Az intézkedések alkalmazásának feltételei

A jogi személy büntetőjogi szankcionálására nézve az európai irodalomban általában három modellt különböztetnek meg. Az elsőt nevezik „beszámítási modell”-nek, amelyben az individuális bűnelkövető egyéni bűnösségét meghatározott kritériumok, kapcsolódási pontok alapján a jogi személynek beszámítják. Magának a szervezetnek a büntetőjogi felelősségén, büntetőjogi jogalanyiságán alapul a második modell, amelyben a szankcióval az „üzem vitele” kapcsán jelentkező „szervezeti bűnösség”-et büntetik. A harmadik modell az ún. „intézkedési modell”, amely a jogi személlyel szemben alkalmazandó jogkövetkezményt nem büntetésként szabályozza, amelynek feltétele lenne a büntetőjogi bűnösség, hanem a jogi személlyel szemben a büntetőjogi intézkedések sajátos, önálló fajtáját alakítja ki, amelynek célja lehet a bűncselekménnyel szerzett vagyoni előny, a gazdagodás elvonása és a jogsértések megelőzése.⁵¹

A törvény szerint csak a természetes személyek bűncselekményeire tapadóan alkalmazható a jogi személyekkel szemben intézkedés. A jogi személyekkel szembeni intézkedések alkalmazásának *generális feltétele*, hogy *szándékos bűncselekmény* elkövetése forogjon fenn és az a jogi személy javára vagyoni előny szerzését célozta vagy eredményezte. *Speciális feltétel* az intézkedések alkalmazhatóságához, hogy a jogi személy ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tagja/tisztségviselője/felügyelőbizottságának tagja, illetőleg ezek megbízottja a jogi személy *tevékenységi körében* követte el a bűncselekményt vagy a tagja/alkalmazottja a jogi személy *tevékenységi körében* követte el, és azt a vezető tisztségviselő felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése megakadályozhatta volna.

Teljes mértékben helyes jogpolitikailag a jogi személy szankcionálhatósága abban az esetben, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését eredményezte, és a jogi személy ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tagja vagy tisztségviselője a bűncselekmény elkövetéséről tudott. Ez a szabály lehetővé teszi, hogy esetlegesen a céghez nem tartozó, tehát a kívülálló elkövető esetén ne menekülhessen meg a vállalkozás a felelősségre vonás alól.

3. A jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedések

Amennyiben szándékos bűncselekmény elkövetőjével szemben büntetést szabnak ki, úgy az alábbi intézkedéseket alkalmazhatja a bíróság:

- a jogi személy megszüntetése,
- a jogi személy tevékenységének korlátozása,
- pénzbírság.

(A fenti intézkedések alkalmazhatók abban az esetben is, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését eredményezte, de az elkövető a halála vagy a kóros elmeállapota miatt nem büntethető.) A jogi személy megszüntetését kizárólag önállóan lehet alkalmazni, míg a tevékenységének korlátozása és a pénzbírság önállóan és egymás mellett is alkalmazható.

3.1 Megszüntetés

A jogi személy megszüntetése lényegét tekintve egy kvázi – halálbüntetés szankciót jelent. A megszüntetésének vannak kötelező és lehetséges esetei, illetve bizonyos esetekben kizárt ilyen szankció alkalmazása. A kogens megszüntetési okok általános feltétele, hogy a jogi személy jogszerű gazdasági tevékenységet nem folytatasson, míg különös megszüntetési feltétel, hogy a jogi személyt bűncselekmény elkövetésének leplezése céljából hozták létre, vagy a jogi személy tényleges tevékenysége bűncselekmény elkövetésének leplezését szolgálja. A bíróság mérlegelési jogkörében eljárva a jogszerűen működő személyt megszüntetheti a fenti két eset bármelyikének fennállása esetén is.

Jogszerű gazdasági tevékenységet folytató jogi személlyel szemben akkor kizárt a megszüntetés alkalmazása ha ennek következtében állami vagy önkormányzati feladat ellátása veszélybe kerülne, vagy a jogi személy országos közüzemi szolgáltató, nemzetgazdasági szempontból stratégiai jelentőségűnek minősül, honvédelmi vagy más különleges feladatot valósít meg, illetve célt szolgál.

(A jogalkotó az állam tulajdonában lévő vállalkozói vagyronról szóló 1995. évi XXXIX. törvény 7. §-ában definiált fogalmakat veszi át. Nyilvánvalóan ilyen cégeknél magasabb társadalmi érdek fűződik a társaság további, azonban már ellenőrzött és jogszerű működéséhez, semmint a legsúlyosabb szankció alkalmazásához. Természetesen mindez nem zárja ki, hogy az ilyen jogi személlyel szemben pénzbírság ne lenne kiszabható vagy a cég tevékenysége ne lenne korlátozható.)

3.2 Tevékenység korlátozás

A megszüntetésnél enyhébb súlyú szankciót jelent a tevékenység korlátozása. A jogszabály egyfelől megjelöli azokat a tevékenységeket, amelyek gyakor-

generális feltétel	speciális feltétel
szándékos bűncselekmény elkövetése + bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését célozta vagy eredményezte	– ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tagja vagy tisztségviselője, felügyelőbizottságának tagja, illetőleg ezek megbízottja a jogi személy tevékenységi körében követte el, – tagja vagy alkalmazottja a jogi személy tevékenységi körében követte el, és azt a vezető tisztségviselő felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése megakadályozhatta volna
a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését eredményezte + a jogi személy ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tagja vagy tisztségviselője a bűncselekmény elkövetéséről tudott	

lehetővé teszik számukra a választás lehetőségét, a döntést és a kockázatvállalást. A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőintézkedésekkel egyrészt megállapíthatóvá vált, hogy a „csoportosulások büntetőjogi felelőssége olyan természetű, amely könnyebbé teheti a vállalatvezetők hasonló jellegű felelősségét, ugyanis az igazság mindig nyer, ha kimondják, hogy gondatlanságból elkövetett bűncselekményhez vezető döntéseket nem egyedül a vezető hozta meg, hanem több személy, például egy igazgatóság vagy igazgatótanács, mint olyan.”⁴⁹

II. De lege lata büntetőjogi rendelkezések

1. Értelmező rendelkezések

A törvényhozó a jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi

CIV. törvényt (továbbiakban: Jsztv.) az értelmező rendelkezések taglalásával kezdi, s meghatározza a jogi személy és a vagyoni előny fogalmát. Eszerint *jogi személy* alatt értendő minden olyan szervezet és annak önálló képviseleti joggal rendelkező szervezeti egysége, amelyet jogszabály jogi személyként ismer el, valamint az a szervezet, amely a polgári jogi viszonyok önálló jogszáma lehet, és a tagoktól elkülönülő vagyonnal rendelkezik, ideértve a gazdasági társaságokról szóló törvény szerinti előtársaságokat is. A törvényhozó e definíció megalkotásánál alapvetően tehát a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseiből indult ki, azonban azt egyrészt leszűkítette – az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló Egyezmény második jegyzőkönyve 3. cikkére figyelemmel –, mivel kivette a joghatóság alól az államokat és egyéb közjogi testületeket;⁵⁰ másrészt bővítette is, hiszen e körbe vonja a polgári jogi jogalanyisággal és a tagoktól elkülönült vagyonnal rendelkező szervezeteket is – olvashatjuk az indokolásban. A jogal-

kogens	általános	különös
(kötelező megszüntetés)	ha jogszerű gazdasági tevékenységet nem folytat	– a jogi személyt bűncselekmény elkövetésének leplezése céljából hozták létre – a jogi személy tényleges tevékenysége bűncselekmény elkövetésének leplezését szolgálja
alternatív (megszüntethető)	jogszerű gazdasági tevékenység folytatása	– a jogi személyt bűncselekmény elkövetésének leplezése céljából hozták létre – a jogi személy tényleges tevékenysége bűncselekmény elkövetésének leplezését szolgálja
kizárt	jogszerű gazdasági tevékenység folytatása	– ha ennek következtében állami vagy önkormányzati feladat ellátása veszélybe kerülne – országos közüzemi szolgáltató, – nemzetgazdasági szempontból stratégiai jelentőségűnek minősül – honvédelmi vagy más különleges feladatot valósít meg/célt szolgál

Amennyiben az ügyész a vádiratban a jogi személlyel szemben intézkedés alkalmazását indítványozza, az a bíróság jár el, amelyik a terhelt bűncselekményének elbírálására hatáskörrel és illetékességgel rendelkezik.

2. A jogi személy képviselője

A jogi személy a büntetőeljárásban terhelt nem lehet, azonban mégis egyfajta sajátos terhelti (eljárás alá vonti) jogállásra utal az, hogy a jogi személlyel szembeni intézkedés alkalmazhatósága esetén kötelező képviselőről („védelméről”) gondoskodni kell. Képviselőjeként – meghatalmazás vagy kirendelés alapján – ügyvéd jár el. A bíróság, az ügyész, illetőleg a nyomozó hatóság ügyvédet rendel ki, ha a jogi személynek nincs meghatalmazott képviselője. A jogi személy képviselőjére meghatalmazást a jogi személy törvényes képviselője adhat.

A terhelt, a terhelt hozzátartozója, illetőleg védője a jogi személynek a képviselőjére meghatalmazást nem adhat. A terhelt védője nem lehet a jogi személy képviselője. (Ez a szabály megítélésem szerint sérti a védelem elvét mint jogállami garanciális alapelvet. Arról nem is beszélve, amikor a terhelt védője esetleg korábban a jogi személy képviselője volt, s így az a védő kerül az eljárásból kizárásra, aki a leghatékonyabban tudná a védelmet ellátni.⁵⁶⁾)

A jogi személy képviselőjére a védőre vonatkozó szabályok az irányadók az alábbi eltérésekkel:

- a) a nyomozási cselekményeknél akkor lehet jelen, ha a tanú kihallgatása, a szakértő meghallgatása, a szemle, a bizonyítási kísérlet vagy a felismerésre bemutatás a jogi személy ügygel összefüggő kapcsolatának a tisztázására irányul, vagy a házkutatást a jogi személy használatában lévő területen foganatosítják;
- b) a jogi személyt érintő iratokat a nyomozás elvégzése után tekintheti meg;
- c) a tárgyaláson jelen lehet, a jogi személyt érintő körben indítványokat és észrevételeket tehet, a kihallgatottakhoz kérdést intézhet és felszólalhat.

Az b) és c) pontokban meghatározott jogokat a jogi személynek a reá irányadó jogszabályok szerinti törvényes képviselője is gyakorolhatja.

3. Értesítés a büntetőeljárásról és a nyomozás

Az olyan ügyben, amelyben jogi személlyel szemben intézkedés alkalmazásának lehet helye, a nyomozás elrendeléséről, a gyanúsított személyéről, illetőleg arról, hogy nyomozást folytatnak, az ügyész meghatározott intézkedések megtételével egyidejűleg értesíti azt a bíróságot, amely a jogi személyt nyilvántartásba vette.

Ha a jogi személlyel szemben intézkedés alkalmazásának szükségessége merül fel, a zár alá vé-

telt, illetőleg a biztosítási intézkedést a jogi személlyel szemben előreláthatóan alkalmazásra kerülő pénzbírság és a jogi személyt előreláthatóan terhelő bűnügyi költség végrehajtásához szükséges vagyontárgyat kell elrendelni.

Ha a nyomozás során adat merül fel arra, hogy a büntetőeljárás során jogi személlyel szemben intézkedés alkalmazásának lehet helye, a nyomozó hatóság erről haladéktalanul tájékoztatja az ügyészt. Az ügyész rendelkezik arról, hogy a nyomozás kiterjedjen-e az eljárás alapjául szolgáló bűncselekmény és a jogi személy kapcsolatának felderítésére. (Ez a rendelkezés hasonló a finn büntetőjogi megoldáshoz, mely az ügyészi vádemelési diszkréciónak ad teret.)

A gyanúsított és a védője nem lehet jelen azon a nyomozási cselekményen, amely a jogi személynek az ügyben betöltött szerepével kapcsolatos adatok felderítésére irányul. A nyomozás elvégzése után lehetővé kell tenni, hogy a jogi személy képviselője a nyomozás iratait megismerhesse. A nyomozás iratainak megismerésére a Be. általános szabályait (193. §-át) kell megfelelően alkalmazni.

4. A bírósági eljárás általános szabályai

A bírósági tárgyaláson az ügyész részvétele kötelező. A bizonyítási eljárás során a jogi személy törvényes képviselője a védőt követően terjeszthet elő indítványokat és észrevételeket, és a kihallgatottakhoz a védőt követően jogosult kérdéseket feltenni. Az ügyész a vádbeszédben indokolt indítványt terjeszt elő arra, hogy a bíróság a jogi személlyel szemben milyen intézkedést alkalmazzon, de az intézkedés meghatározott mértékére nem tehet indítványt.

- Ha az ügyész a jogi személlyel szemben intézkedés alkalmazását indítványozza, a bíróság ítéletében
- a jogi személlyel szemben intézkedést alkalmaz,
  - az indítványt elutasítja,
  - az intézkedés alkalmazását mellőzi, ha az a jogi személyre nézve méltánytalan hátrányt jelentene.

Az eljárásnak a jogi személlyel kapcsolatos része nem szüntethető meg, ha a jogi személlyel szemben intézkedés alkalmazásának az elkövető büntethetőségétől függetlenül helye van. A bíróság a jogi személyt – ha vele szemben intézkedést alkalmazott – a felmerült bűnügyi költség azon részének viselésére kötelezi, amely annak folytán merült fel, hogy az eljárás során a jogi személlyel szemben alkalmazható intézkedés szükségességét kellett vizsgálni. Megalapozatlanság [Be. 351. § (2) bek.] esetén a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróságtól eltérő tényállást állapíthat meg, ha a felvett bizonyítás alapján a jogi személlyel szemben alkalmazott intézkedés mellőzésének van helye. A másodfokú bírósági eljárásban a jogi személlyel szemben intézkedést

lásától a jogi személy eltiltható, másfelől kimondja, hogy a jogi személyt az intézkedés alapjául szolgáló bűncselekmény jellegére tekintettel a bíróság bármilyen – törvényben felsoroltaktól eltérő – tevékenység gyakorlásától is eltilthatja – állapítja meg az indokolás.

(Azon tevékenységek köre, melyektől a bíróság a jogi személyt eltilthatja, igen széles körű, felsorolásszerűen nem határozható meg.⁵²⁾)

A törvény felsorolja azokat a tevékenységeket, amelyek valamiféle speciális vagy fokozott megbízhatóságot (feddhetetlenséget) – pl. betétbiztosítás – igényelnek vagy olyan privilegizált állam által nyújtandó gazdasági előnyt – koncessziós szerződés, közhasznú szervezetté minősítés stb. – jelentenek, amely kedvezményekből való kizárás indokolt lehet egy kriminális vállalkozással szemben.

Így tehát az eltiltás alatt – melyet években kell meghatározni és tartama egy évtől három évig terjedhet – a jogi személy:

- nem végezhet nyilvános felhívás alapján betétgyűjtést,
- nem vehet részt közbeszerzési eljárásban,
- nem köthető vele koncessziós szerződés,
- nem minősíthető közhasznú szervezetté,
- nem részesülhet központi vagy helyi önkormányzati költségvetés, elkülönített állami pénzalapok, külföldi állam, az Európai Közösségek vagy más nemzetközi szervezet által céljelleggel nyújtott támogatásban,
- nem folytathat egyéb olyan tevékenységet, amelynek gyakorlásától a bíróság eltiltotta.

A bírósági verdiktől függően az eltiltás szabadon kombinálható. (Említést érdemel még a fenti szankciók közül a legutolsó, mely lényegében nem más, mint a TEAOR⁵³ szám szerint eltiltás alkalmazása.)

A bíróság rendelkezésétől függően a tevékenységet korlátozó ítélet jogerőssé válása napján igen komoly jogkövetkezményekkel kell a kriminális cégnek szembesülnie, mégpedig:

- beállnak a jogi személlyel a közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződés azonnali hatályú felmondásának jogkövetkezményei,
- beállnak a jogi személlyel kötött koncessziós szerződés azonnali hatályú felmondásának jogkövetkezményei,
- a közhasznú szervezetté minősítési eljárást megszüntetettnek, továbbá a jogi személyt a közhasznúsági nyilvántartásból töröltnek kell tekinteni,
- központi vagy helyi önkormányzati költségvetés, elkülönített állami pénzalapok, külföldi állam, az Európai Közösségek vagy más nemzetközi szervezet által céljelleggel nyújtandó (nyújtott) támogatás odaítélésére irányuló eljárást megszüntetettnek kell tekinteni, továbbá a bűncselekménnyel összefüggésben odaítélt támogatást vissza kell fizetni.

Figyelemmel arra, hogy sem a speciális jogszabályok, tehát a közbeszerzési törvény (2003. évi CXXIX. tv.) és a koncessziós törvény (1991. évi XVI. tv.) a szerződés azonnali hatályú felmondásával kapcsolatban különös szabályt nem tartalmaz, így mindkét esetben a polgári „anyagjogszabály”, azaz a Ptk. rendelkezései irányadóak.

3.3 Pénzbírság

A jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedések alapvető célja egyfelől a bűncselekmény útján szerzett vagyoni előny elvonása – ami egyébiránt a külföldi jogrendszerekben már jó ideje önálló szankcióként szerepel „gazdagodás lefölözése”⁵⁴ elnevezéssel –, másfelől a további jogsértések megelőzése, vagyis a prevenció.

A jogalkotó a fenti szempontok alapján úgy szabályozta a pénzbírság összegét, hogy annak *minimum*-összege 500 000 Ft, *maximuma* pedig a bűncselekménnyel elért vagy elérni kívánt *vagyoni előny* értékének *háromszorososa*, ami egyben jelzi a pénzbírság represszív jellegét.

Fontos megemlíteni, hogy a 2001. évi CXXI. törvény módosította a Btk. szankciórendszerét és a *vagyyonelkobzást* már nem mellékbüntetésként, hanem intézkedésként szabályozza. A Btk. 77/B. § (2) bekezdése szerint a vagyonelkobzást el kell rendelni arra a bűncselekmény elkövetéséből eredő, a bűncselekmény elkövetése során vagy azzal összefüggésben szerzett vagyona is, amellyel más gazdagodott, s ha ez éppen gazdálkodó szervezet volt, akkor a cég vagyonára is.

Ez az jelenti tehát, hogy jogi személlyel szemben e két jogintézmény – a pénzbírság és a vagyonelkobzás – *együttes alkalmazása* is lehetséges. A pénzbírság meg nem fizetése esetén a bírósági végrehajtás szabályai irányadóak.

III. De lege lata büntetőeljárási rendelkezések

A jogi személy elleni eljárás járulékos jellegű, azaz csak a természetes személy ellen indult büntetőeljárás keretébe vonható, tehát kizárólag a jogi személy ellen büntetőeljárás nem indítható. A büntetőjogi felelősségre vonás rendjére a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény rendelkezései irányadóak, kivéve ha e törvény (azaz a 2001. évi CIV. törvény) eltérően nem rendelkezik. Ha tehát a törvény valamely eljárási kérdésről nem rendelkezik, akkor a Be. szabályai az irányadóak.⁵⁵

1. A bíróság hatásköre és illetékessége

jogi személy tevékenységének korlátozása, pénzbírság – erőteljesen cégjogias jellegűek. Problemátikus lehet a gyakorlatban az, amikor jogi személyek jogi személynek minősülő szervezeti egységei esetében a megszüntetés, illetve a tevékenységkorlátozás csak a szervezeti egységre nézve irányadó-e (például egy társadalmi szervezet megyei szervezeti egysége esetében), vagy az egész szervezetre, illetve, ha igen, hogyan lehet végrehajtani.⁵⁸ Nagy Ferenc professzor – mint már a fentiekben hivatkoztunk rá – a pénzbírság megnevezését problematikusnak tartja, hiszen a szabálysértési jogban használt fogalommal azonos.

Szerintem különösen a *pénzbírság* szabályozása tűnik problematikusnak. A pénzbírságnak *minimum*-összege 500 000 Ft, *maximuma* pedig a bűncselekménnyel elért vagy elérni kívánt *vagyoni előny* értékének *háromszorosa*, ami egyben jelzi a pénzbírság represszív jellegét.

A felső határ relatív meghatározottsága ad lehetőséget a bíróságnak a differenciált ítélkezésre, hiszen nyilvánvalóan más az anyagi teljesítőképessége egy kis családi kft.-nek, mint egy multinacionális konszernnek.

Nem kizárt olyan eset, amikor is az elérni kívánt vagyoni előny pontos értéke nem, vagy csak aránytalanul nagy költségráfordítással határozható meg, s ilyenkor lehetővé teszi a jogalkotó, hogy a bíróság a vagyoni előny értékét *becsléssel*⁵⁹ állapítsa meg – bár megítélésünk szerint – ez a megoldás *nem igazán jogállami* csengésű.⁶⁰

A jogszabály megalkotását alapos jogirodalmi diszkusszió előzte meg, s bár a törvény hatályba lépése óta információink szerint jöllehet mindösszesen 1 büntetőeljárás indult – amely jelenleg már bírósági szakban van –, de mindez talán annak a számlájára is írható, hogy magával a büntetőeljárás törvénnyel kapcsolatban is komoly problémák akadtak a jogalkalmazók részéről. Véleményem szerint: mind a tételesjogi szabályok, mind a külföldi tapasztalatok alapján – nem valószínű, hogy túlzottan gyakran padot kellene ácsolni⁶¹ a jogi személyiségű „vádlottaknak”.

Jegyzetek

¹ Moór Gyula: A jogi személyek elmélete. M. Tud. Akadémia Jogtudományi Bizottságának kiadványsorozata 2. szám, Budapest 1936. 356.o. A jogi személyekkel kapcsolatos magyar civiljogi szakirodalom legkiválóbb ismerője, Moór Gyula a következőket írja: „Mínthogy a jogi beszámítás mind az okozatos összefüggésektől, mind az erkölcsi felfogástól különböző utakon járhat, kétségtelen nézetünk szerint, hogy a jogi személyek büntethetőségének a jogi konstrukció szempontjából ugyancsak nincsenek elvi akadályai. Lehetséges az, hogy a jog bizonyos emberek bűncselekményeit valamely jogi személynek számítsa be, és lehetséges az, hogy a büntetésnek bizonyos emberek által való elszívását ugyancsak a jogi személynek tudja be”.

Megemlíthető Finkey Ferenc és Angyal Pál, valamint Moór Gyula munkássága

² Kelemen Frigyes: A testületek büntethetőségéről, Jog-

tudományi Közlöny 1904. 41. sz. 334–335. o.: „Akik újabban eme fényes dogmatika daczára a testületek büntethetősége mellett foglalnak állást, azok a középkori jogfejlődés, no meg az élet szükségletéből indulnak ki. Az élet különben már úgy is tultette magát a szürke tehoirán és segített magán, ahogy tudott. Elnevezi közigazgatásnak, amit épp úgy lehetne büntetésnek venni; így betilt testületeket. Elkobozza a vagyont stb.... Ilyennek képzeljük el a sovány vázát egy, a testületi delictumot is elismerő büntetőrendszernek. A tökéletes kivített majd az a kor fogja létesíteni, amely kivívja magának eme szükséges átalakítást.”; Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. IV. átdolgozott kiadás új nyomata, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1904. 88. o.: „A mai tételes büntetőjog alapvető tétele, hogy büntetni csak az embert lehet és pedig csak az általa elkövetett, u.n. „büntetendő cselekmény” elkövetéseért s ezért is csak akkor, ha a büntethetőségnek a BTK-ban előírt feltételei, illetőleg kellékei reá nézve fenforognak.”; Irk Albert: A magyar anyagi büntetőjog. Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs 1928. 75. o.: „A büntetőjog általános részének első kérdése a bűncselekmény alanya iránt, vagyis az után érdeklődik, hogy ki büntetendő? Erre a kérdésre ad feleletet a büntettes tana. Hosszú fejlődés útja, amíg ama tisztult felfogás győzedelmeskedett, hogy a bűncselekmény alanya csak ember lehet.”

³ Hacker Ervin: A magyar büntetőjog tankönyve – Általános Rész. Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc 1936. 124. o.: „Azzal az uralkodó nézettel szemben, hogy a jogi személyek ellen büntetőjogi represszió helyt nem foglalhat, újabban mind gyakrabban találkozhatunk büntetőjogi felelősségüknek gondolatával.”

⁴ Kovács Éva: A jogi személy büntetőjogi felelőssége a magyar jogban. In: A magyar büntetőjogrendszer főbb fejlesztési irányai. (szerk. Horváth Tibor) Miskolci Egyetem Bűnügyi Tudományok Intézete, Miskolc 1999. 92–110. o.: Az alábbiakban a jogi személy büntethetősége mellett és ellene szóló érveket Kovács Éva tanulmánya alapján mutatjuk be.

⁵ Hacker Ervin: Az egyesületek büntetőjogi cselekvőképessége és felelőssége – Tanulmány az anyagi büntetőjog köréből. Grill Cs. és Kir. Udvari könyvkereskedése. Pécs 1922. 118.o.

⁶ Hacker E.: i.m. 124. o.

⁷ Hacker E.: i.m. 129. o.

⁸ Hacker E.: i.m. 117. o.

⁹ Hacker E.: i.m. 118. o.

¹⁰ Hacker E.: i.m. 133. o.

¹¹ Hacker E.: i.m. 136. o.

¹² Fülöp Sándor: A jogi személyek büntető jogalanyisága. Magyar Jog 1993. 6. sz. 343–351. o.

¹³ Fülöp S.: i.m. 343. o.

¹⁴ Fülöp S.: i.m. 343–344. o.

¹⁵ Fülöp S.: i.m. 344. o.

¹⁶ Fülöp S.: i.m. 344–345. o.

¹⁷ Fülöp S.: i.m. 345–346. o.

¹⁸ Fülöp S.: i.m. 346. o.

¹⁹ Fülöp S.: i.m. 346. o.

²⁰ Fülöp S.: i.m. 346–347. o.

²¹ Fülöp S.: i.m. 347. o.

²² Fülöp S.: i.m. 348. o.

²³ Busch Béla: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. (szerk. Gellér Balázs) In: Békés Imre Ünnepi Kötet. ELTE, Budapest 2000. 72. o.

²⁴ Erdei Árpád: Hogyan lehet terhelt a jogi személyből, avagy a jogi felfogás változásának árai. (szerk. Gellér Balázs) In: Békés Imre Ünnepi Kötet. ELTE, Budapest 2000. 91. o.

²⁵ Erdei Á.: i.m. 100. o.

²⁶ Erdei Á.: i.m. 102. o.

²⁷ Fantoly Zsanett: Gondolatok a jogi személy büntetőjogi felelősségéről. Ügyvédek Lapja 2001. 1.sz. 39. o.

²⁸ Fantoly Zsanett: Gondolatok a jogi személy büntetőjogi felelősségéről. Ügyvédek Lapja 2001. 1. sz. 41. o.

alkalmazni, illetőleg az alkalmazott intézkedést súlyosítani, vagy az elsőfokú eljárás során alkalmazott intézkedés mellett más intézkedést alkalmazni csak akkor lehet, ha az ügyész a jogi személy terhére fellebbezést jelentett be. A jogi személy terhére bejelentett fellebbezésnek azt kell tekinteni, ami a jogi személlyel szemben intézkedés vagy súlyosabb intézkedés alkalmazására irányul.

Az elsőfokú ítélet jogi személlyel szemben alkalmazott intézkedésre vonatkozó rendelkezésének hatályon kívül helyezése és az elsőfokú bíróság új eljárásra utasítása esetén a zár alá vétel elrendeléséről, fenntartásáról vagy megszüntetéséről a másodfokú bíróság határoz. A másodfokú bíróság által elrendelt vagy fenntartott zár alá vétel a megismételt eljárás során hozott ügydöntő határozat kihirdetéséig tart.

Ha a jogi személy terhére nem jelentettek be fellebbezést, a megismételt eljárásban nem lehet a jogi személlyel szemben intézkedést alkalmazni, ha erre a hatályon kívül helyezett ítéletben sem került sor, illetőleg nem lehet a hatályon kívül helyezett ítéletben alkalmazott intézkedésnél súlyosabb intézkedést, vagy az alkalmazott intézkedés mellett más intézkedést is alkalmazni.

5. Perújítás és felülvizsgálat, jogorvoslat a törvényesség érdekében

Perújításnak az ítélet jogi személyre vonatkozó rendelkezése ellen a Be. 392. §-a (1) bekezdésének c)-e) pontjában meghatározott eseteken kívül akkor van helye, ha

a) az alapügyben akár felmerült, akár fel nem merült tényre vonatkozó olyan új bizonyítékot hoznak fel, amely valószínűvé teszi, hogy

– a jogi személlyel szemben alkalmazott intézkedést mellőzni kell, vagy enyhébb intézkedést kell alkalmazni,

– a jogi személlyel szemben intézkedést, vagy súlyosabb intézkedést kell alkalmazni,

b) a jogi személlyel szemben ugyanazon terhelt cselekményével összefüggésben több ítélet alkalmazott intézkedést.

Felülvizsgálatnak az ítélet jogi személyre vonatkozó rendelkezése ellen a Be. 405. §-ának c) pontjában meghatározott esetben kívül akkor van helye, ha a jogi személlyel szemben az intézkedés alkalmazására vagy annak mellőzésére a büntető anyagi jog, vagy e törvény szabályainak megsértése miatt került sor. Ha a felülvizsgálatnak azon vádlott vonatkozásában van helye, akire tekintettel a jogi személlyel szemben intézkedést alkalmaztak, a felülvizsgálat kiterjed az ítélet jogi személyre vonatkozó rendelkezésére is.

A Legfelsőbb Bíróság a megtámadott határozat jogi személyre vonatkozó rendelkezését hatályon kívül

helyezi, és a korábban eljáró bíróságot új eljárásra utasítja vagy a törvénynek megfelelő határozatot hoz, ha a jogi személlyel szemben alkalmazott intézkedés mellőzésének van helye vagy a Legfelsőbb Bíróság maga hoz a törvénynek megfelelő határozatot.

Ha a legfőbb ügyész azon vádlott vonatkozásában jelent be a törvényesség érdekében jogorvoslatot, akire tekintettel a jogi személlyel szemben intézkedést alkalmaztak, a jogorvoslati eljárás kiterjed az ítélet jogi személyre vonatkozó rendelkezésére is. Ha az elvi kérdésben adott iránymutatásból következően a jogegységi határozattal érintett jogerős bírósági határozatnak a jogi személlyel szemben alkalmazott intézkedése törvénysértő, a jogegységi tanács a törvénysértő rendelkezést hatályon kívül helyezi, és a jogi személlyel szemben alkalmazott intézkedést mellőzi.

6. Záró rendelkezések

A jogi személlyel szemben alkalmazott intézkedés végrehajtása iránt a bíróság a megszüntnek nyilvánítás és a tevékenység korlátozása esetén a jogi személyről nyilvántartást vezető bíróságot kéri meg. Ha a jogi személlyel szemben alkalmazott pénzbírságot bírósági végrehajtás során kellene behajtani, de a végrehajtási eljárás az ítélet jogerőre emelkedésétől számított hat hónapon belül eredménytelen volt, erről a bírósági végrehajtó írásban értesíti az intézkedést alkalmazó bíróságot. A bíróság erről haladéktalanul értesíti a jogi személy nyilvántartását vezető bíróságot. A törvény a Magyar Köztársaságnak az Európai Unióhoz történő csatlakozásáról szóló nemzetközi szerződést kihirdető törvény hatálybalépése napján – 2001. május 1-jén – lépett hatályba.

IV. Törvénykritika

A hazai jogalkotó nemzetközi jogi kötelezettségekre hivatkozással fogadta el a jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvényt, bár akadnak olyan vélemények is, melyek az uniós jogalkotási kötelezettséget nem tartják teljesen megalapozottnak. *Sárközy Tamás* professzor szerint az EU-csatlakozáskor átveendő joganyagnak nem része (nem volt része) a jogi személyek büntetőjogi felelősségének inkorporálása.⁵⁷ Véleménye szerint megkérdőjelezhető már az is, hogy egyáltalában büntetőjogi felelősségről van-e szó? Mindez az állítás többek között arra alapozódik, hogy a jogi személyekkel szemben alkalmazható szankciók – a jogi személy megszüntetése, a

²⁹ Görgényi Ilona: A környezetvédelmi büntetőjog alapproblémái. In: Ünnepi Tanulmányok II. Horváth Tibor Professor 70. Születésapjára. Bíbor Kiadó, Miskolc 1997. 33. o.

³⁰ Görgényi Ilona: A környezetvédelmi büntetőjog alapproblémái. In: Ünnepi Tanulmányok II. Horváth Tibor Professor 70. Születésapjára. Bíbor Kiadó, Miskolc 1997. 34. o.

³¹ Holé Katalin: A környezetvédelem büntetőjogi és közigazgatási jogi eszközei Európában. (szerk. Gellér Balázs) In: Békés Imre Ünnepi Kötet. ELTE, Budapest 2000. 186. o.

³² Karsai Krisztina: Büntetőjog-tudomány határok nélkül. Jogtudományi Közlöny 1999. 4. sz. 187–188. o.

³³ Kígyóssy Katinka: A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. Magyar Jog 1999. 12. sz. 757. o.

³⁴ Kiss Zoltán: A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. Cég és Jog 2002. 5. sz. 9. o.

³⁵ Kovács Éva: A jogi személy büntetőjogi felelőssége a magyar jogban. In: A magyar büntetőjogrendszer főbb fejlesztési irányai (szerk. Horváth Tibor) Miskolci Egyetem Bűnügyi Tudományok Intézete, Miskolc 1999. 106.

³⁶ Lévai Ilona: Societas delinquere potest avagy egy jogelv erőzítője. Magyar Jog 1994. 6. sz. 369. o.

³⁷ Nagy Gábor: A jogi személyek büntetőjogi felelőssége a francia jogrendszerben. Bírál Lapja 1995. 2–4. sz. 106. o.

³⁸ Nagy Ferenc: A Magyar Büntetőjog Általános Része. átdolgozott, bővített kiadás, Korona Kiadó, Budapest 2004. 560. o.

³⁹ Némethy Andrea: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. Jogtudományi Közlöny 2000. 11. sz. 469. o.

⁴⁰ Sándor Balázs: A jogi személyekkel szemben alkalmazható szankciókról. Belügyi Szemle 2005. 10. sz. 35. o.

⁴¹ Sántha Ferenc: A jogi személy büntetőjogi felelősségéről. KJK-Kerszöv Jog és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2002

⁴² Sántha Ferenc: A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi jogkövetkezmények. Jogtudományi Közlöny 2000. 6. sz. 240. o.

⁴³ Sántha F.: i.m. 240. o.

⁴⁴ Sárközy Tamás: Büntetőjogi intézkedés szervezetekkel szemben? In: Sárközy Tamás: Kormányzás, civil társadalom, jog. Kossuth Kiadó, Budapest 2004. 205. o.

⁴⁵ Szikora Veronika: A jogi személy és a természetes személy felelősségének egymás melletti érvényesülése (a jogi személy jogalanyiségének és büntetőjogi felelősségének kapcsolata) Collega 2002. február 47. o.

⁴⁶ Tóth Mihály: Gazdasági bűnözés és bűncselekmények. KJK-Kerszöv Jog és Üzleti Kiadó Kft, Budapest 2000. 47. o.

⁴⁷ Tóth M.: i.m. 48. o.

⁴⁸ Tóth Mihály: Mielőtt sebtében padot ácsolnánk a jogi személyiségű vádlottaknak... Jogtudományi Közlöny 2001. 7–8. sz. 386. o.

⁴⁹ Vókó György: A társaságok, jogi személyek büntetőjogi felelőssége, In: Emlékkönyv Ferencz Zoltán egyetemi adjunktus halálának 20. évfordulójára, szerk.: Korinek László, Kőhalmi László, Herke Csongor, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 133, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2004, 302. o.

⁵⁰ 2001. évi CIV. törvény 1. § (2) „E törvény nem alkalmaz-

ható a magyar állammal, külföldi állammal, az Alkotmányban felsorolt intézményekkel, az Országgyűlés Hivatalával, a Köztársasági Elnök Hivatalával, az Országgyűlési Biztosok Hivatalával, illetőleg jogszabály alapján közhatalmi, államigazgatási és önkormányzati igazgatási feladatot ellátó szervezetekkel, valamint nemzetközi szerződéssel létrehozott nemzetközi szervezetekkel szemben.”

⁵¹ A 2001. évi CIV törvény indokolása

⁵² A 2001. évi CIV törvény indokolása

⁵³ Tevékenységek Egységes Ágazati Osztályozási Rendszere

⁵⁴ A német megfelelője: Gewinnabschöpfung. (Emellett még szokták e szankciót „nyereség abszorpciója”-ként is fordítani.)

⁵⁵ Kiss Z.: i. m. 5. o.

⁵⁶ Sántha Ferenc: A jogi személy büntetőjogi felelősségéről. KJK-Kerszöv Jog és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2002. 149.o.: Hasonló gondolatok olvashatók Sántha Ferencnél: „Kérdéses, hogy az említett szabályok mennyire alkalmasak annak megakadályozására, hogy a terhelt és a jogi személy érdekei összemossódjanak, illetve egyáltalán érdekellentét áll-e fenn a terhelt és a jogi személy között?”

⁵⁷ Sárközy T.: i. m. 194. o.

⁵⁸ Sárközy T.: i. m. 199. o.: A bíróság az egyes szervezeti egységet nem tudja törölni a nyilvántartásból, erre csak az egész szervezet törlése esetében van lehetőség.

⁵⁹ Nagy F.: i. m. 561. o. „Ugyanakkor a törvény azon rendelkezése, amely lehetőséget biztosít a bírónak arra, hogy – meghatározott feltételek mellett – becsléssel állapítsa meg a kiszabásra kerülő pénzbírság alapjául szolgáló elért vagyoni előny értékét [Tv. 6. § (2)], elvi szempontból aggályos, mert ellentmond a törvényi meghatározottság követelményének, másrészt praktikus szempontból sem alkalmazható a felbecsülhetetlen károkat okozó bűncselekmények esetén.”

⁶⁰ Kőhalmi László: Die gegen juristische Personen anwendbaren strafrechtlichen Massregeln. In: Emlékkönyv Ferencz Zoltán egyetemi adjunktus halálának 20. évfordulójára (szerk. Korinek László, Kőhalmi László, Herke Csongor) Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 133, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2004. 180. o.

⁶¹ Tóth Mihály: i. m. A kifejezést Tóth Mihály használta először a magyar szakirodalomban.

Herbert Küpper
 Institut für Ostrecht München

Das parlamentarische Misstrauen gegenüber der Regierung – die deutsche Verfassungspraxis und § 39/A ungarischer Verfassung

I. Einleitung

Im Zuge des Systemwechsels erfuhr die ungarische Verfassung im Hinblick auf die Regierung (Kapitel VII) umfangreiche Änderungen. Einen zentralen Teil der neuen Konzeption bildete die Parlamentarisierung der Regierung. Deren Wesen liegt in der Bindung der Regierung an das Vertrauen der Mehrheit im Parlament. Dazu gehört nicht nur, dass das Parlament mehrheitlich die Regierung wählt, sondern mindestens ebenso wichtig ist, dass dieselbe Mehrheit die Regierung auch wieder abwählen und so deren Mandat beenden kann. Für die Abwahl ist das Parlament nicht an besondere Gründe gebunden, sondern der Verlust des politischen Vertrauens reicht aus. Hierin unterscheidet sich das rein politische Misstrauen vom rechtlich gebundenen Impeachment, das in der Gestalt der Präsidentenanklage in vielen Verfassungen als Mittel zur Entfernung des Staatsoberhauptes aus seinem Amt dient, dabei aber bestimmte Rechtsgründe voraussetzt.¹ Parlamentarisches Vertrauen und Misstrauen bedeutet hingegen die außerrechtliche Frage, ob die Regierung sich politisch auf eine Mehrheit im Parlament stützen kann oder nicht.²

In Ungarn führten mehrere Verfassungsänderungen 1989 und 1990 das konstruktive Misstrauensvotum ein.³ Dessen Wesen liegt darin, dass das Parlament die alte Regierung nur stürzen kann, wenn es gleichzeitig die Mehrheit zur Wahl einer neuen Regierung aufbringt. Das Parlament muss daher *konstruktiv* eine neue Regierung bilden können; eine *destruktive* Mehrheit gegen die alte Regierung, die das Land ohne Regierung lassen würde, reicht nicht aus. Zudem erhält auch die amtierende Regierung die Möglichkeit, ihre Mehrheit im Parlament zu festigen, indem sie die Vertrauensfrage stellt und damit eine eventuell schwankende Mehrheit zwingt, sich für

oder gegen sie zu entscheiden.

Vorbild der Regelung in § 39/A ungarische Verfassung (in der Folge: ungVerf) waren Art. 67 und 68 des deutschen Grundgesetzes (in der Folge: dtGG).⁴ Die ungarische Regelung übernimmt die Formulierung des dtGG nicht wörtlich, sondern nur in der Grundkonzeption. An einigen Stellen weicht § 39/A ungVerf nicht nur im Wortlaut, sondern auch im Sinn vom deutschen Recht ab.⁵

In der Verfassungspraxis beider Länder gab es unlängst Ereignisse, in denen die verfassungsrechtliche Ausgestaltung der Abhängigkeit der Regierung vom Vertrauen des Parlaments eine praktische Rolle gespielt hat. Während in Ungarn der abdankende Ministerpräsident Péter Medgyessy schließlich nicht den Weg über einen Misstrauensantrag seiner Fraktion gewählt, sondern nach längerem Zögern am 26. August 2004 seinen Rücktritt erklärt hat,⁶ ist es in Deutschland tatsächlich zu einer Misstrauensabstimmung im Bundestag gekommen, die den Weg für Neuwahlen freimachte. Bundeskanzler Gerhard Schröder stellte dem Bundestag die Vertrauensfrage gemäß Art. 68 dtGG, und am 1. Juli 2005 sprach ihm das Parlament wunschgemäß das Misstrauen aus. Daraufhin löste der Bundespräsident am 21. Juli 2005 den Bundestag auf und ordnete Neuwahlen zum 18. September 2005 an. Hierzu hat sich das Bundesverfassungsgericht geäußert,⁷ und auch in früheren Fällen haben sich die deutsche Verfassungsrechtswissenschaft und das Bundesverfassungsgericht mit den Rechtsfragen des parlamentarischen Misstrauens gegenüber der Regierung beschäftigt.⁸

Damit hat die Verfassungsrechtsprechung in Deutschland eine gewisse dogmatische Grundlage für die rechtliche Erfassung von konstruktivem Misstrauensantrag und Vertrauensfrage gelegt. Da es in Ungarn bislang noch an verfassungsgerichtlichen Entscheidungen fehlt,⁹ wird im Folgenden untersucht, wie weit die deutsche Verfassungsrechtsprechung und -dogmatik zur Klärung der Zweifelsfragen herangezogen werden können, die in § 39/A ungVerf angelegt sind.

II. Konstruktives Misstrauen und Vertrauensfrage

Sowohl in Ungarn als auch in Deutschland unterscheidet die Verfassung zwei Fälle der parlamentarischen Misstrauensbekundung: Entweder geht die Initiative vom Parlament selbst aus; dann handelt es sich um einen Misstrauensantrag, dem ein konstruktives Misstrauensvotum folgt (§ 39/A Abs. 1-2 ungVerf, Art. 67 dtGG). Oder die Regierung in Ge-

Während der Misstrauensantrag ein Mittel des Parlaments – und damit typischerweise der Opposition¹⁵ – ist, geht bei der Vertrauensfrage die Initiative vom Regierungschef selbst aus. Ihm soll die Möglichkeit gegeben werden, eine schwankende oder unsicher scheinende parlamentarische Mehrheit zu zwingen, Farbe zu bekennen und sich ausdrücklich für oder gegen ihn zu entscheiden.¹⁶ Das kann der Regierungschef in beiden Ländern mit der Entscheidung über eine Sachfrage verbinden;¹⁷ hiervon wird regelmäßig

dann Gebrauch gemacht, wenn der Regierungschef nicht sicher ist, ob er für ein bestimmtes politisches Projekt auf die Mehrheit in seiner Partei oder Koalition rechnen kann.

a) Voraussetzungen und Verfahren

In Ungarn wie in Deutschland wird das Verfahren mit einem Antrag des Regierungschefs eingeleitet. In Deutschland ist der Bundeskanzler alleine Subjekt des Verfahrens, wie sich aus Art. 68 Abs. 1 Satz

§ 39/A Abs. 1-2 ungVerf	Art. 67 dtGG
(1) A képviselők legalább egyötöde a miniszterelnökkel szemben írásban – a miniszterelnöki tisztségre jelölt személy megjelölésével – bizalmatlansági indítványt nyújthat be. A miniszterelnökkel szemben benyújtott bizalmatlansági indítványt a Kormánnyal szemben benyújtott bizalmatlansági indítványnak kell tekinteni. Ha az indítvány alapján az országgyűlési képviselők többsége bizalmatlanságát fejezi ki, az új miniszterelnöknek jelölt személyt megválasztottnak kell tekinteni. (2) Az indítvány feletti vitát és szavazást legkorábban a beterjesztéstől számított három nap után, legkésőbb a beterjesztéstől számított nyolc napon belül kell megtartani.	(1) Der Bundestag kann dem Bundeskanzler das Misstrauen nur dadurch aussprechen, dass er mit der Mehrheit seiner Mitglieder einen Nachfolger wählt und den Bundespräsidenten ersucht, den Bundeskanzler zu entlassen. Der Bundespräsident muss dem Ersuchen entsprechen und den Gewählten ernennen. (2) Zwischen dem Antrage und der Wahl müssen achtundvierzig Stunden liegen.

Die Vertrauensfrage:

§ 39/A Abs. 3-5 ungVerf	Art. 68 dtGG
(3) A Kormány – a miniszterelnök útján – bizalmi szavazást javasolhat a (2) bekezdésben előírt határidők szerint. (4) A Kormány – a miniszterelnök útján – azt is javasolhatja, hogy az általa benyújtott előterjesztés feletti szavazás egyben bizalmi szavazás legyen. (5) Ha az Országgyűlés a (3)-(4) bekezdésben foglalt esetekben nem szavaz bizalmat a Kormánynak, a Kormány köteles lemondani.	(1) Findet ein Antrag des Bundeskanzlers, ihm das Vertrauen auszusprechen, nicht die Zustimmung der Mehrheit der Mitglieder des Bundestages, so kann der Bundespräsident auf Vorschlag des Bundeskanzlers binnen einundzwanzig Tagen den Bundestag auflösen. Das Recht zur Auflösung erlischt, sobald der Bundestag mit der Mehrheit seiner Mitglieder einen anderen Bundeskanzler wählt. (2) Zwischen dem Antrage und der Abstimmung müssen achtundvierzig Stunden liegen.

1 dtGG ergibt. In Ungarn hingegen stellt nach dem Wortlaut des § 39/A Abs. 3 die Regierung insgesamt die Vertrauensfrage, und der Ministerpräsident agiert lediglich als Vertreter des Kollegialorgans. Praktisch relevante Unterschiede ergeben sich aus dieser unterschiedlichen verfassungsrechtlichen Konzeption kaum,¹⁸ zumal in beiden Ländern das parlamentarische Misstrauen die gesamte Regierung und nicht nur den Regierungschef zu Fall bringt.

Der Antrag des Regierungschefs an das Parlament geht dahin, ihm das Vertrauen auszusprechen. Das betrifft allerdings nur die Formulierung des Antrags. In der Sache ist vor allem in Deutschland stark um-

stritten, ob der Regierungschef die Vertrauensfrage in der Absicht stellen darf, dass ihm das Parlament das Vertrauen nicht ausspricht und so der Weg zu vorzeitigen Neuwahlen eröffnet wird. Auch die ungarische Diskussion kreist um die verfassungsrechtlichen Möglichkeiten des Regierungschefs, durch unterschiedliche Handlungsalternativen Neuwahlen zu erzwingen oder zu vermeiden. Auf diese Aspekte wird unter Punkt III. eingegangen. An dieser Stelle soll die Bemerkung genügen, dass die Absichten, die eine Regierung mit der Vertrauensfrage verbinden darf oder nicht darf, zu den umstrittensten Punkten der verfassungsrechtlichen Regelung des parlamen-

stalt des Regierungschefs ergreift die Initiative und stellt dem Parlament die Vertrauensfrage; diese kann mit der Abstimmung über eine Sachfrage verbunden werden. Das Parlament entscheidet dann, ob es der Regierung vertraut oder nicht (§ 39/A Abs. 3-5 ungVerf, Art. 68 dtGG).

Die ungarische Regelung ist an die deutschen Vorschriften angelehnt, folgt ihnen aber nicht in allen Einzelheiten. Das zeigt ein Vergleich des Wortlauts:

Das konstruktive Misstrauensvotum:

1. Das konstruktive Misstrauensvotum

In der Regelung des konstruktiven Misstrauensvotums unterscheiden sich beide Verfassungen in der Sache nicht sehr voneinander. § 39/A Abs. 1-2 ungVerf ist detailreicher als Art. 67 dtGG und regelt zahlreiche Einzelheiten, die in Deutschland der Geschäftsordnung des Bundestages (in der Folge: *GeschO BT*) oder der Verfassungspraxis überlassen bleiben. In den Kernbereichen sind sich beide Vorschriften aber sehr ähnlich.

Zielperson des konstruktiven Misstrauensvotums ist in beiden Ländern alleine der Regierungschef. Ein erfolgreiches Votum führt zum Sturz seiner gesamten Regierung. Das stellt § 39/A Abs. 1 Satz 2 ungVerf ausdrücklich klar; Art. 67 dtGG liegt dieser Gedanke unausgesprochen zugrunde. Ein Misstrauensvotum gegen einen einzelnen Minister ist nicht möglich. Auf diese Weise soll dem Regierungschef die Entscheidung über die Zusammensetzung seiner Regierungsmannschaft in vollem Umfang erhalten bleiben: Das Parlament kann nur der Regierung insgesamt entweder vertrauen oder misstrauen; gegen einen einzelnen Minister kann es nichts machen, wenn es nicht die Regierung insgesamt stürzen will. Dies dient zur Stabilisierung der Regierung, aber auch dazu, das Parlament zur Übernahme von Verantwortung zu zwingen.¹⁰

Das Verfahren wird eingeleitet durch eine Initiative aus der Mitte des Parlaments. Hierzu genügt aber nicht ein einzelner Abgeordneter, sondern der Misstrauensantrag bedarf der Unterstützung von einem Fünftel (§ 39/A Abs. 1 Satz 1 ungVerf) oder einem Viertel (§ 97 Abs. 1 Satz 2 *GeschO BT*) aller Abgeordneten. Der Antrag ist nur zulässig, wenn er zugleich den Personalvorschlag für einen neuen Regierungschef enthält. Anders als nach der Konstituierung des neuen Parlaments hat der Staatschef keinerlei Einfluss auf die Person des angestrebten neuen Regierungschefs.¹¹

Formal besteht zwischen Ungarn und Deutschland ein Unterschied im Inhalt des Antrags. In Ungarn wird beantragt, dem bestehenden Regierungschef das Misstrauen auszusprechen; hierüber stimmt

das Parlament ab. Das schreibt § 39/A Abs. 1 Satz 1 vor. Die Wahl des neuen Regierungschefs geschieht implizit. In Deutschland hingegen ist der Antrag gemäß Art. 67 Abs. 1 Satz 1 dtGG, § 97 Abs. 1 Satz 2 *GeschO BT* auf die Wahl eines neuen Bundeskanzlers gerichtet. Der Bundestag entscheidet über die Wahl des neuen Kandidaten zum Bundeskanzler, und wenn er den neuen Kandidaten wählt, wird dadurch implizit dem alten Bundeskanzler das Misstrauen ausgesprochen.

In keinem der beiden Länder gibt es ausdrückliche rechtliche Vorgaben an die Entscheidung über den Antrag. Weder in Ungarn noch in Deutschland wird vorgeschrieben, was unter Vertrauen oder Misstrauen zu verstehen ist und wann das eine oder das andere auszusprechen ist. Es handelt sich daher um eine rechtlich undeterminierte und damit freie Gewissensentscheidung jedes einzelnen Parlamentmitglieds (§ 20 Abs. 2 ungVerf und § 13 Abs. 1 Satz 2 *Házszab.*,¹² Art. 38 Abs. 1 Satz 2 dtGG).

Beide Verfassungen schreiben eine Mindestfrist zwischen der Stellung des Misstrauensantrags und der Entscheidung darüber vor, um übereilte und übereotionalisierte Entscheidungen zu verhindern und um dem Regierungschef die Möglichkeit zu geben, eine Mehrheit zusammenzustellen. In Ungarn enthält § 39/A Abs. 2 ungVerf zudem eine Höchstdauer, innerhalb derer über das Misstrauen entschieden werden muss¹³; das deutsche Recht enthält keine vergleichbare Regelung und überlässt somit die Sorge für ein zügiges Verfahren der parlamentarischen Praxis.

In beiden Ländern bedarf der Misstrauensantrag der für die Wahl des Regierungschefs erforderlichen Mehrheit aller Mitglieder des Parlaments. In Deutschland ist damit der neue Kanzler gewählt und der Bundespräsident gemäß Art. 67 Abs. 1 Satz 2 dtGG verpflichtet, den Gewählten zum Bundeskanzler zu ernennen. Die Ernennung ist in diesem Fall rein formal und gibt dem Bundespräsidenten keine Möglichkeit zur Beeinflussung der Personalentscheidung.¹⁴ In Ungarn hingegen ist wegen der Formulierung des Antrags zunächst nur das Misstrauen gegen die alte Regierung ausgesprochen. Um damit auch einen neuen Regierungschef zu erhalten, greift § 39/A Abs. 1 Satz 3 zu einer Fiktion: Mit dem Ausspruch des Misstrauens gegen den alten Regierungschef „gilt“ („*kell tekinteni*“) zugleich der neue Regierungschef als gewählt. Eines weiteren formellen Aktes des Präsidenten der Republik bedarf es in Ungarn nicht. Hier genügt die Feststellung des Wahlergebnisses, um den neu Gewählten formell zum Ministerpräsidenten zu machen.

2. Die Vertrauensfrage

seinem (seinen) Kandidaten verweigert. Da der Präsident in allen Situationen das Nominierungsmonopol hat, ist das Parlament nicht in der Lage, einen eigenen, möglicherweise aussichtsreichen Kandidaten gegen den Willen des Präsidenten aufzustellen. Das Staatsoberhaupt wird daher zur Schlüsselfigur bei der Bestellung des neuen Regierungschefs,²⁶ wenn die Regierung mit einer Vertrauensfrage scheitert. In Deutschland hingegen liegt nach einer verlorenen Vertrauensabstimmung die Entscheidung zunächst bei dem gescheiterten Bundeskanzler, der sich zwischen mehreren Optionen entscheiden kann. Bei allen Alternativen gilt, dass dem Bundestag eine stärkere Rolle zukommt als dem Bundespräsidenten, denn sobald sich der Bundestag mit absoluter Mehrheit auf einen neuen Regierungschef einigt, enden die Handlungsmöglichkeiten von Staatschef und altem Regierungschef. Das Parlament spielt bei der Bewältigung der Regierungskrise die zentrale Rolle. Nur in dem Fall, dass der Bundestag keine neue „Kanzlermehrheit“²⁷ zustande bringt, hat der Bundespräsident ein Wahlrecht zwischen der Akzeptanz einer Minderheitenregierung und einer Parlamentsauflösung. Voraussetzung für das Parlamentsauflösungsrecht ist entweder ein dahin gehender Vorschlag des alten Bundeskanzlers oder die Wahl eines Minderheitenkanzlers im Bundestag.

III. Die Lehren aus der deutschen Verfassungsrechtsprechung

Den vom deutschen Verfassungsgericht entschiedenen Fällen war gemeinsam, dass der Bundeskanzler die Vertrauensfrage mit dem Ziel gestellt hatte, sie zu verlieren und damit die Voraussetzungen für eine Parlamentsauflösung zu schaffen. Die zentrale Rechtsfrage, die sich bei diesen Vorgängen stellte, war: Ist es mit Art. 68 dtGG vereinbar, wenn der Regierungschef die Vertrauensfrage mit dem Ziel stellt, dass seine eigene Mehrheit ihm das Vertrauen verweigert, um auf diese Weise die Voraussetzungen für eine Parlamentsauflösung zu schaffen, die auf anderem Wege nicht zu erreichen ist?

Prozessualer Angriffspunkt war jeweils die Entscheidung des Bundespräsidenten gemäß Art. 68 Abs. 1 Satz 1 dtGG, den Bundestag aufzulösen. Das Bundesverfassungsgericht beschränkte sich jedoch in keinem Fall auf die Rolle des Präsidenten, sondern betrachtete die Vorgänge in ihrer Gesamtheit. Auf diese Weise konnte es den Schwerpunkt seiner rechtlichen Erwägungen auf die Zulässigkeit einer Vertrauensfrage mit dem politischen Ziel, sie zu verlieren, legen. Diese Art der Vertrauensfrage wird

in der verfassungsrechtlichen Literatur als „unechte Vertrauensfrage“ bezeichnet.²⁸

1. Zulässigkeit einer „unechten Vertrauensfrage“

Bereits 1983 hielt das Bundesverfassungsgericht die „unechte Vertrauensfrage“, die mit dem Ziel des Scheiterns gestellt wird, grundsätzlich für zulässig. Dem schließt sich das Urteil von 2005 an.

Als „ungeschriebenes Tatbestandsmerkmal“ des Art. 68 Abs. 1 Satz 1 dtGG formulierte das Gericht in seinem Urteil 1983, dass der Bundeskanzler auf Dauer gesehen nicht über das Vertrauen des Bundestags für seine Politik verfügt und daher nicht sinnvoll Politik machen kann.²⁹ Vertrauen definiert das Bundesverfassungsgericht dabei als die Zustimmung des Parlaments zu Person und Programm des Kanzlers, die sich im Wahlakt niederschlägt.³⁰ Es ist eine politische und keine ethische Kategorie und erfordert daher keine Loyalität oder „Treue“.³¹

Das Urteil von 2005 entwickelt diesen Gedanken fort und lässt es genügen, wenn in einer Zukunftsperspektive das Vertrauen des Parlaments in den Bundeskanzler und seine Politik unsicher erscheint. Hierbei beruft sich das Gericht auf den Sinn des Art. 68 Abs. 1 dtGG, der eine Stabilisierung der politischen Verhältnisse und den Erhalt einer handlungsfähigen Regierung bezweckt. Diese Stabilisierungsfunktion verlange vom Bundeskanzler nicht, dass er warte, bis er endgültig das Vertrauen der Mehrheit verloren habe, sondern gestatte ihm, eine weitere Zuspitzung der Verhältnisse abzuwenden, indem er über eine unechte Vertrauensfrage den Weg zu Neuwahlen beschreite und so versuche, einer drohenden Dauerkrise zuvorzukommen. Ein solches Verhalten bewertet das Verfassungsgericht als mit dem Stabilisierungsgedanken des Art. 68 Abs. 1 dtGG vereinbar.

Damit ist eine „unechte Vertrauensfrage“ in einer politischen Krise zulässig, in der der Bundeskanzler dauerhaft nicht mehr in der Lage ist, sich auf eine stabile Parlamentsmehrheit zu verlassen. In einer solchen Situation darf er nicht nur die „echte Vertrauensfrage“ stellen, um eine wegbrechende Mehrheit zu stabilisieren, sondern er darf auch versuchen, im Wege einer „unechten Vertrauensfrage“ eine Stabilisierung durch vorgezogene Neuwahlen zu erreichen. Eine „unechte Vertrauensfrage“ ist damit ein legitimes Instrument des Kanzlers, eine handlungsfähige Regierung zu schaffen.

Ohne eine solche politische Krise ist eine vorzeitige Parlamentsauflösung unzulässig. Der Bundeskanzler mag aus politischem Kalkül heraus zwar die Vertrauensfrage stellen und in Absprache mit seiner Partei

tarischen Vertrauens gehört.

In den rechtlichen Grundlagen des § 39/A Abs. 3 ungVerf, Art. 68 Abs. 1 Satz 1 dtGG wird die Vertrauensfrage an keine weiteren rechtlichen Voraussetzungen gebunden. Insbesondere muss keine Vertrauenskrise oder ähnliches vorliegen, und ebenso wenig schreiben die genannten Normen vor, was unter Vertrauen zu verstehen ist. Der Regierungschef oder die Regierung haben daher ein rechtlich ungebundenes politisches Ermessen, ob und wann sie das politische Vertrauen des Parlaments einfordern.

b) Folgen einer gescheiterten Vertrauensfrage

Die Rechtsfolgen einer gescheiterten¹⁹ Vertrauensfrage unterscheiden sich deutlich von denen eines erfolgreichen Misstrauensvotums. Während das konstruktive Misstrauensvotum die alte Regierung sogleich durch eine neue ersetzt, beendet eine fehlgeschlagene Vertrauensfrage das Mandat der amtierenden Regierung, ohne für die Wahl einer Nachfolgeregierung zu sorgen.

Der Rücktritt der Regierung ist allerdings nur in Ungarn zwingend (§ 39/A Abs. 5 ungVerf).²⁰ Die zurückgetretene Regierung bleibt danach zunächst gemäß § 39/B ungVerf als geschäftsführende Regierung mit verringerten Befugnissen im Amt;²¹ auch der Ministerpräsident übt gemäß § 39/C Abs. 1 ungVerf geschäftsführend die Geschäfte weiter aus, wiederum mit reduzierten Kompetenzen. Das Parlament hat nun im normalen, auch nach jeder Parlamentsneuwahl zu praktizierenden Verfahren gemäß § 33 Abs. 3 Satz 1 auf Vorschlag des Präsidenten der Republik einen neuen Ministerpräsidenten zu wählen. Gelingt dem Parlament innerhalb von 40 Tagen keine Neuwahl, so gibt § 28 Abs. 3 Buchst. b) ungVerf dem Präsidenten der Republik das Recht, das Parlament aufzulösen. Da das Parlament selbst keinen Kandidaten benennen kann, muss es passiv bleiben und ist an die Vorschläge des Staatspräsidenten im Sinne einer ja/nein-Entscheidung gebunden.²² Durch den Vorschlag eines (oder mehrerer) inakzeptablen/r Kandidaten hat es der Präsident der Republik daher in gewissem Maße in der Hand, selbst die Voraussetzungen der Parlamentsauflösung herbeizuführen.

In Deutschland hingegen schreibt Art. 68 dtGG dem Bundeskanzler nicht vor, wie er auf ein verweigertes Vertrauen zu reagieren hat. Unbestritten ist, dass er im Amt bleiben und versuchen kann, als Minderheitenkanzler mit wechselnden Mehrheiten zu regieren.²³ Das gilt auch dann, wenn der Kanzler die Vertrauensfrage mit der Abstimmung über eine Gesetzesvorlage verbunden hatte.

Als zweite Alternative kann der Bundeskanzler gemäß Art. 68 Abs. 1 Satz 1 dtGG dem Bundespräsidenten die Auflösung des Parlaments vorschlagen;

diesen Vorschlag kann er jederzeit zurückziehen, falls ihm die Zusammenstellung einer Mehrheit gelingt. Der Bundespräsident kann in freier Würdigung der politischen Situation dem Vorschlag des Bundeskanzlers entsprechen, wofür ihm die Verfassung einundzwanzig Tage Zeit lässt. Er kann auch die Parlamentsauflösung ablehnen und den Kanzler damit zum Weiterregieren zwingen.²⁴ Der Bundestag hat seinerseits gemäß Art. 68 Abs. 1 Satz 2 dtGG jederzeit die Möglichkeit, seiner drohenden Auflösung durch die Wahl eines neuen Bundeskanzlers mit der Mehrheit seiner Mitglieder zuvorzukommen. Der Kandidat wird dabei vom Parlament selbst benannt; ein Vorschlag des Bundespräsidenten ist nicht notwendig. Damit räumt das Grundgesetz den „Selbstheilungskräften“ des Bundestags Vorrang vor den Interventionsrechten des Bundespräsidenten ein.

Eine dritte Handlungsalternative des Bundeskanzlers, die als einzige der Rechtslage in Ungarn ähnelt, ist der Rücktritt: Dieser hat zur Folge, dass die Bundesregierung ihr Amt zunächst als geschäftsführende Regierung gemäß Art. 69 Abs. 3 dtGG fortführt, bis das Parlament in dem normalen²⁵ Verfahren des Art. 63 Abs. 1 dtGG auf Vorschlag des Bundespräsidenten mit der Mehrheit aller Abgeordneten einen neuen Bundeskanzler wählt. Auch in Deutschland droht dem Parlament die Gefahr der Auflösung, wenn es sich dem Kandidaten des Präsidenten verweigert (Art. 63 Abs. 4 dtGG). Diese Gefahr ist allerdings wesentlich geringer als in Ungarn gemäß § 28 Abs. 3 Buchst. b) ungVerf, denn das deutsche Parlament kann mit der Mehrheit aller Abgeordneten ab dem zweiten Wahlgang eine andere als die vom Bundespräsidenten vorgeschlagene Person zum Bundeskanzler wählen mit der Folge, dass der so Gewählte vom Bundespräsidenten zum Bundeskanzler ernannt werden muss. Das deutsche Parlament ist daher anders als das ungarische nur im ersten Wahlgang an den Personalvorschlag des Staatsoberhaupts gebunden, danach bei der Kandidatensuche aber frei. Art. 63 Abs. 4 Satz 1 ermöglicht sogar nach Ablauf einer 14-Tages-Frist die Wahl eines Bundeskanzlers mit relativer Mehrheit, ohne dass dieser die absolute Mehrheit erreicht. Nur wenn der Bundestag nur eine relative Mehrheit für die Wahl eines Bundeskanzlers zustande bringt (d.h. einen Minderheitenkanzler wählt), kann der Bundespräsident zwischen Ernennung des Gewählten und Auflösung des Bundestags wählen (Art. 63 Abs. 4 Satz 3 dtGG).

Ein Vergleich der Rechtsfolgen einer gescheiterten Vertrauensfrage zeigt, dass in Ungarn dem Präsidenten der Republik eine recht starke Rolle bei der Bestimmung des neuen Regierungschefs zukommt, weil er das Parlament auflösen kann, wenn es sich

rung und das Parlament qualifiziert und legitimiert, während sich Qualifikation und Legitimation der Gerichte einschließlich des Verfassungsgerichts auf Rechtsfragen beschränken. Diese Argumente gelten in vollem Umfang auch in Ungarn, und das ungarische Verfassungsgericht würde sich unnötig selbst beschädigen, wenn es inhaltlich zu politischen Fragen Stellung nähme.

Ein zweiter Gedanke ist die zurückhaltende Interpretation der vorhandenen Normen: Die Vorschriften werden restriktiv interpretiert und so der politische Prozess nicht in einen rechtlichen (und damit gerichtlich überprüfbaren) Vorgang umgedeutet. Die deutsche Rechtsprechung beschränkt den rechtlichen Gehalt der Art. 67, 68 dtGG im Wesentlichen auf *Verfahrensregeln*. Inhaltliche Vorgaben leitet das Verfassungsgericht nur mit größter Zurückhaltung ab, und diese inhaltlichen Aspekte dienen vor allem dazu, Misstrauensvotum und Vertrauensfrage gegen andere Verfassungsvorschriften abzugrenzen. Hier ist vor allem das Verbot der Selbstauflösung des Parlaments zu nennen: Das dtGG enthält dem Bundestag ein Selbstauflösungsrecht bewusst vor. Die inhaltlichen Kautelen, die die Entscheidungen von 1983 und 2005 formulieren, sollen vor allem verhindern, dass Regierung und Bundestagsmehrheit im Einverständnis das Selbstauflösungsverbot des Bundestags umgehen. Dieser Aspekt spielt für Ungarn keine Rolle, denn das Parlament kann sich hier gemäß § 28 Abs. 2 ungVerf jederzeit selbst auflösen. Daher bietet sich in Ungarn noch stärker als in Deutschland die Eingrenzung des § 39/A ungVerf auf eine reine Verfahrensregelung an, die dem Spiel der politischen Kräfte keine inhaltlichen Schranken auferlegt, sondern lediglich dessen Spielregeln fixiert.

Eine solche Konzentration auf den verfahrensrechtlichen Aspekt legt auch der bislang einzige ungarische „Präzedenzfall“ nahe. Ministerpräsident Medgyessy zögerte bei der Regelung seiner Nachfolge mitten im parlamentarischen Zyklus zwischen einem Rücktritt und einem „inszenierten“ konstruktiven Misstrauensvotum. Das verfassungsrechtliche Problem war die zwingende Beteiligung des Präsidenten der Republik an der Nominierung des Nachfolgekandidaten im Falle eines Rücktritts. Anders als in Deutschland kann in Ungarn das Parlament keinen Ministerpräsidenten ohne vorherigen Vorschlag des Staatsoberhauptes wählen – mit Ausnahme des konstruktiven Misstrauensvotums. Die Beteiligungsrechte des Präsidenten der Republik sind aber verfahrensrechtlicher Natur, während sich die Verfassungsfragen in Deutschland auf das Bestehen von Vertrauen und die politischen Absichten von Regierung und Parlament bezogen. Bei Verfahrensfragen – so die Lehre aus der deutschen Rechtsprechung, aber auch aus dem Blick auf

die USA – gibt es weniger Gründe, die Verfassung zurückhaltend auszulegen.

Hätte Medgyessy hingegen 2004 den Weg über das im Einverständnis mit den Koalitionsfraktionen ausgeübte konstruktive Misstrauen gewählt, so wäre das ungarische Verfassungsgericht gut beraten, in einem eventuellen Verfassungsrechtsstreit seine Rolle so zurückhaltend zu interpretieren wie seine deutschen und US-amerikanischen Schwesterinstitutionen. Gewisse inhaltliche Vorgaben an das konstruktive Misstrauensvotum könnte das Verfassungsgericht aus dem Umgehungsverbot ableiten: Wie die „unechte Vertrauensfrage“ in Deutschland dazu dienen kann, das dem Parlament vorenthaltene Selbstauflösungsrecht dennoch einzuführen, so kann in Ungarn das konstruktive Misstrauensvotum dazu genutzt werden, das Nominierungsmonopol des Staatspräsidenten stärker als von der ungVerf gewollt einzuengen. Der in Deutschland gefundene Maßstab – dass der Regierungschef nach Einschätzung der politischen Akteure keine dauerhafte Basis mehr im Parlament haben muss – eignet sich durchaus als Ausgangspunkt für eine ungarische Dogmatik in diesem Punkt, muss allerdings in Betracht ziehen, dass Angriffsgegenstand einer Klage in Ungarn ein Parlamentsbeschluss über die Wahl eines neuen Ministerpräsidenten sein dürfte, während sich die Klage in Deutschland gegen den Parlamentsauflösungsbeschluss des Bundespräsidenten richtet.

Noten

¹ In Ungarn: § 31 Abs. 1 Buchst. f), Abs. 4, § 31/A Abs. 2-6, § 32 Verfassung; in Deutschland: Art. 61 Grundgesetz.

Aktuell geworden ist die Präsidentenanklage in den letzten Jahren in Litauen, wo Präsident Rolandas Paksas auf diesem Weg seines Amtes verlustig ging. Hierzu Statkevicius, Mindaugas: Das Impeachment-Verfahren gegen den litauischen Staatspräsidenten: Rechtliche Regelung und politische Praxis. Jahrbuch für Ostrecht (JOR) 2004/II, S. 363-372.

² Oldiges, Martin in Sachs, Michael (Hrsg.): Grundgesetz. Kommentar. 2. Aufl., München, Beck, 1999, Art. 67 Randnummer (Rn.) 10.

³ Eine erste Regelung führte das Verfassungsänderungsgesetz 1989:VIII mit Wirkung vom 26. Mai 1989 ein. Die heute geltende Fassung schuf im Wesentlichen das Verfassungsänderungsgesetz 1990:XL, das die 1989 geschaffene Rechtslage vor allem in Details abänderte, in den großen Linien aber Kontinuität zeigte. Zur Entstehungsgeschichte s. Holló András in Balogh Zsolt et al.: Az Alkotmány magyarázata. Budapest, KJK-Kerszöv, 2002, S. 454-456; Vincze Attila: „Kabinet-kérdés“ – A Kormány lemondási kötelezettsége a bízalom megvonása esetén. Magyar Jog 2004, S. 339-346.

⁴ Sári János in Kukorelli István (Hrsg.): Alkotmánytan I. Budapest, Osiris, 2003, S. 362.

⁵ Ein Vergleich beider Regelungen findet sich bei Vincze (s.o. Fn. 3), S. 341-342.

⁶ Eine Schilderung des Ablaufs findet sich bei Zlinszky János: Jogállamból – elégséges. Magyar Jog 2005, S. 91-94. Eine politologische Analyse des Geschehens liefert Körösnéyi András: Legitim-e az új Kormány?. Heti Válasz 2004/42, S. 60-61.

⁷ Urteil vom 25. August 2005, Aktenzeichen 2 BvE 4/05 und 2 BvE 7/05, veröffentlicht in Neue Juristische Wochen-

dabei scheitern. Dann fehlt es aber an einer „materiellen Auflösungslage“, und der Bundespräsident dürfte dem Vorschlag des Bundeskanzlers, den Bundestag aufzulösen, nicht nachkommen. Dies kann das Bundesverfassungsgericht kontrollieren und gegebenenfalls den Auflösungsbeschluss des Bundespräsidenten für verfassungswidrig erklären.³²

2. Prüfungsumfang des Verfassungsgerichts

Das Bundesverfassungsgericht erlegte sich bereits 1983 eine große Zurückhaltung bei der Prüfung auf, ob die politischen Voraussetzungen des Art. 68 Abs. 1 dtGG tatsächlich vorliegen. Dieser Linie folgt das Urteil von 2005.

In beiden Fällen stellt das Gericht darauf ab, dass nach einer gescheiterten Vertrauensfrage drei Verfassungsorgane zusammenwirken: Bundeskanzler, Bundestag und Bundespräsident. Jeder dieser Akteure hat es jederzeit in der Hand, eine Auflösung des Bundestags zu verhindern – wobei vom Bundesverfassungsgericht unterstellt wird, dass das dtGG eine Parlamentsauflösung als Negativum bewertet und diese daher zu vermeiden ist. In einer solchen gestuften Entscheidung mehrerer oberster Verfassungsorgane³³ ist nach Ansicht des Verfassungsgerichts grundsätzlich davon auszugehen, dass jedes Organ seine Kompetenzen verantwortungsvoll wahrnimmt und die verfassungsrechtlichen Vorgaben für sein Handeln genau überprüft.³⁴ Dieser „anspruchsvolle Mechanismus der Gewaltenteilung vermag sich sinnvoll nur zu entfalten, wenn das Bundesverfassungsgericht die politische Einschätzung der Lage durch die zuvor tätigen Verfassungsorgane respektiert“.³⁵

Dem Bundesverfassungsgericht obliegt jedoch die Prüfung, ob der verfassungsrechtliche Rahmen tatsächlich richtig ausgelegt und eingehalten wurde. Das Gericht räumt dem Bundeskanzler eine im Ergebnis nicht zu kontrollierende Prognose über die jetzige und zukünftige Stabilität seiner Mehrheit im Parlament und damit über seine politische Handlungsfähigkeit ein. Bundespräsident Köhler begründete seinen Auflösungsbeschluss 2005 damit, dass „der Einschätzung des Bundeskanzlers, er könne bei den bestehenden Kräfteverhältnissen künftig keine vom Vertrauen der Parlamentsmehrheit getragene Politik mehr verfolgen, ... keine andere Einschätzung eindeutig vorzuziehen“ sei.³⁶ Dieser Formulierung schließt sich das Bundesverfassungsgericht an und prüft nur, ob die Einschätzung der politischen Stabilität durch den Bundeskanzler nicht offensichtlich fehlerhaft ist. Dasselbe gilt für das politische Ermessen des Bundespräsidenten: Auch dessen Ausübung wird durch das Bundesverfassungsgericht nur auf grobe Fehleinschätzungen hin kontrolliert. Damit

haben vor allem der Bundeskanzler, in geringerem Maße auch der Bundespräsident ein gerichtsfreies politisches Ermessen. Das ist vom Bundesverfassungsgericht durchaus so beabsichtigt, denn „das Grundgesetz [will] nur die Kontrolle politischer Herrschaft ... und nicht die Verrechtlichung des politischen Prozesses“.³⁷

Hinzu kommt, dass nach Ansicht des Gerichts aus den Besonderheiten der parlamentarischen Arbeit und des politischen Lebens folgt, dass sich eine Beurteilung von Stabilität oder Instabilität nur zum Teil auf offenkundige Tatsachen stützen kann. Auch verborgene Umstände, die nur den politischen Akteuren erkennbar sind, nicht aber Außenstehenden wie dem Gericht, können eine solche Einschätzung wesentlich stützen. Es kann nicht verlangt werden, dass diese Interna im Verfassungsgerichtsverfahren offen gelegt werden.³⁸ Damit eröffnet das Gericht dem Bundeskanzler die Möglichkeit, sich auf „Verborgenes“ zu berufen, dessen Existenz vom Gericht im Prozess nicht weiter nachgeprüft wird. Ergänzt wird diese Argumentation durch das schon im Urteil 1983 ausgesprochene Verbot, die (wahren) Motive der Abgeordneten zu erforschen, die dem Bundeskanzler das Vertrauen verweigert haben: Das Bundesverfassungsgericht hat das Ergebnis der Vertrauensabstimmung als Tatsache hinzunehmen und nicht nach den Gründen zu fragen.

3. Welche Gedanken können für die Auslegung von § 39/A ungVerf fruchtbar gemacht werden?

Viele Aussagen des Bundesverfassungsgerichts sind im Detail nicht auf die ungarische Verfassungslage anwendbar, weil zwischen § 39/A ungVerf und Art. 67, 68 dtGG gewisse Unterschiede bestehen, die eine wörtliche Übertragung verbieten. Einige Grundpositionen der deutschen Verfassungsgerichtsbarkeit passen jedoch auch auf Ungarn.

Zunächst ist die zurückhaltende Rolle des Verfassungsgerichts zu erwähnen. § 39/A ungVerf und Art. 67, 68 dtGG regeln politische Fragen: das Vertrauen zwischen Parlament und Regierung und damit eine Essentiale des Parlamentarismus. Wenn diese Vorschriften praktisch werden, handelt es sich notwendig um hochpolitische Vorgänge. Diese zu beurteilen weigert sich das Verfassungsgericht zu Recht. Es sieht seine Rolle als Wächter über die *rechtlichen* Vorgaben, nicht aber über die politischen Vorgänge. Dieses Ergebnis entspricht der US-amerikanischen Praxis der „political question doctrine“.³⁹ Der deutsche und US-amerikanische Standpunkt haben ihren guten Grund in der Gewaltenteilung: Zur Beurteilung politischer Fragen sind die Regie-

im rechtswissenschaftlichen Schrifttum deutliche Bedenken gegen die Verfassungskonformität dieses Vorgehens geäußert.

Anfang 1982 stellte Bundeskanzler Helmut Schmidt die Vertrauensfrage, um die uneinige Regierungskoalition wieder hinter sich zu bringen. Der Bundestag sprach ihm das Vertrauen aus; das Bundesverfassungsgericht bekam daher keine Gelegenheit zur Prüfung.

Ende 1982 gelang es Helmut Kohl, den bisherigen Bundeskanzler Helmut Schmidt durch ein konstruktives Misstrauensvotum zu stürzen; er stellte daraufhin die Vertrauensfrage, um Neuwahlen zu erreichen und sich vom Volk eine „Bestätigung“ geben zu lassen. Diesmal wehrten sich einige Abgeordnete gegen die Auflösung des Parlaments vor dem Verfassungsgericht; hierzu die Entscheidung vom 16. Februar 1983, Entscheidungssammlung des Bundesverfassungsgerichts (BVerfGE) 62/1.

2001 verband Bundeskanzler Gerhard Schröder eine Abstimmung mit der Vertrauensfrage, um die in der Frage tief gesplante Regierungskoalition zu einer Zustimmung zu seiner Politik zu zwingen; hiermit hatte er Erfolg.

⁹ 55/2004. (XII. 13.) AB, ABH 2004, S. 788, hatte nicht die politischen Vorgänge im Zusammenhang mit dem Wechsel von Medgyessy zu Gyurcsány zum Gegenstand, sondern war ein Normenkontrollverfahren zu § 7 Gesetz 1997:LXXIX über die Rechtsstellung und Verantwortlichkeit der Regierungsmitglieder und Staatssekretäre. Diese Entscheidung enthält zwar auch Äußerungen zu § 39/A ungVerf, ist aber in einem anderen Kontext entstanden und daher in ihrer Fragestellung mit den deutschen Entscheidungen kaum vergleichbar.

¹⁰ Eine bloße Einigkeit im Negativen – entweder gegen einzelne Minister oder gegen die Regierung insgesamt – würde es dem Parlament ermöglichen, keinerlei Verantwortung zu übernehmen und gleichzeitig das andere zentrale Verfassungsorgan Regierung daran zu hindern, seinerseits die Verantwortung für das Land zu tragen. Erfahrungen aus der Vergangenheit, z.B. in der Weimarer Republik in Deutschland, zeigen, dass der Gewinner einer solchen parlamentarischen Flucht aus der Verantwortung das letzte funktionsfähige Verfassungsorgan ist, nämlich das Staatsoberhaupt: Mager, Ute in v. Münch, Ingo/Kunig, Philip (Hrsg.): Grundgesetz-Kommentar, Band 2. 4./5. Aufl., München, Beck, 2001, Art. 67 Rn. 1.

¹¹ Bei der Wahl des Regierungschefs durch ein neues Parlament hat das Staatsoberhaupt gemäß § 33 Abs. 3 Satz 1 ungVerf, Art. 63 Abs. 1 dtGG das Vorschlagsrecht und damit eine formale Beteiligung an der Personalentscheidung, die vor allem in Krisensituationen zu einem echten politischen Einfluss erstarken kann.

¹² Geschäftsordnung des Parlaments 46/1994. (IX. 30.) OGY hat.

¹³ Um die Einhaltung der Frist auch außerhalb der Sitzungsperioden sicherzustellen, ermöglicht § 134 Abs. 1 Buchst. a) Házzsab. die Einberufung des Parlaments zu einer außerordentlichen Sitzung oder gar außerordentlichen Sitzungsperiode.

¹⁴ Der Bundespräsident darf die Ernennung nur aus Rechtsgründen verweigern, d.h. wenn der Bundestag eine Person zum Bundeskanzler gewählt hat, deren Wahl rechtlich unzulässig ist, etwa weil es an der deutschen Staatsangehörigkeit fehlt. Auch wenn der Wahlvorgang rechtlich fehlerhaft ist, z.B. wenn die Stimmenzahl nicht die vorgeschriebene Mehrheit erreicht, hat der Bundespräsident das Recht, die Ernennung zu verweigern.

¹⁵ Im Fall Medgyessy/Gyurcsány hingegen lag die Besonderheit darin, dass in Betracht gezogen wurde, im Wege eines Misstrauensantrags durch die Regierungskoalition innerhalb bestehender Mehrheiten ein Wechsel in der Person des Ministerpräsidenten zu vollziehen, ohne den Präsidenten der Republik zu involvieren. Die Opposition war an diesen Vorgängen nicht beteiligt. Damit sind die ungarischen

Vorgänge ebenso atypisch wie die deutschen Vertrauensfragen, die die rechtlichen Voraussetzungen zur vorzeitigen Parlamentsauflösung schaffen sollten.

¹⁶ Ipsen, Jörn: Zur Regierung verurteilt?, NJW 2005, S. 2201-2204, spricht daher auf S. 2202 davon, dass die Vertrauensfrage ein „Disziplinierungsmittel“ in den Händen des Regierungschefs sei. Ähnlich Schenke, W.-R., in Bonner Kommentar zum Grundgesetz, Heidelberg, C. F. Müller, Loseblatt ab 1950, Art. 68 Rn. 29-30 (Stand 1989); Vincze (s.o. Fn. 3), S. 341.

¹⁷ Direkt in § 39/A Abs. 4 ungVerf, indirekt aus Art. 81 Abs. 1 Satz 2 dtGG.

¹⁸ Einige Probleme der ungarischen Regelung deutet Vincze (s.o. Fn. 3), S. 341, an.

¹⁹ Hat die Vertrauensfrage Erfolg, ändert sich nichts: Der amtierende Regierungschef und seine Regierung behalten ihre Stellung. Dieser Fall ist rechtlich unproblematisch.

²⁰ Zweifelhaft ist der zeitliche Rahmen dieser Frist: Vincze (s.o. Fn. 3).

²¹ Das reguläre Regierungsmandat soll allerdings nicht erst mit dem Rücktritt enden, sondern bereits mit der verlorenen Abstimmung im Parlament: Petrétai József: Magyar alkotmányjog II. Budapest, Pécs, Dialog Campus, 2001, S. 120. Mit § 33/A ungVerf ist diese Ansicht kaum vereinbar.

²² Zlinszky (s.o. Fn. 6), S. 92-93. Eher theoretischer Natur ist der Ausweg, den Bitskey Botond/Tordai Csaba: A jogállam, a parlamentarizmus és a köztársasági elnök. Magyar Jog 2005, S. 218-220, auf S. 219 vorschlagen: Das Parlament wählt mit einer „reservatio mentalis“ den Kandidaten des Staatspräsidenten, nur um ihn sofort danach über ein konstruktives Misstrauensvotum durch einen ihm (dem Parlament) genehmen Kandidaten zu ersetzen.

²³ Dreier, Horst: Grundgesetz-Kommentar, Band II. Tübingen, Mohr Siebeck, 1998, Art. 68 Rn. 21; Mager (s.o. Fn. 10), Art. 68 Rn. 24; Vincze (s.o. Fn. 3), S. 341.

²⁴ Hieran kann auch der Bundestag nichts ändern, denn er hat kein Selbstaufhebungsrecht. Der Bundestag kann höchstens einen anderen Bundeskanzler wählen, wofür er die Mehrheit aller Mitglieder zusammenbringen muss.

²⁵ Es ist das Verfahren, das nach jeder Neuwahl des Bundestags durchlaufen wird. Art. 63 Abs. 1 dtGG entspricht in seiner Funktion daher § 33 Abs. 3 Satz 1 ungVerf.

²⁶ Zlinszky (s.o. Fn. 6), S. 93, spricht kritisch von einem „szinte kőtetlen elnöki hatalmi kör“. Auf die dennoch vorhandenen verfassungsrechtlichen Grenzen weisen Bitskey/Tordai (s.o. Fn. 22), S. 218-219, hin.

²⁷ Mit diesem Begriff wird die zur Wahl des Bundeskanzlers notwendige Mehrheit aller Abgeordneten bezeichnet.

²⁸ Zum Streitstand vor dem Urteil des Bundesverfassungsgerichts von 2005 s. Mager (s.o. Fn. 10), Art. 68 Rn. 9-23.

²⁹ Leitsatz Nr. 6 des Urteils 1983.

³⁰ Leitsatz Nr. 5 des Urteils 1983, Leitsatz Nr. 2 des Urteils 2005.

³¹ Ipsen (s.o. Fn. 16), S. 2202.

³² Schenke, Wolf-Rüdiger, Baumeister, Peter: Vorgezogene Bundestagswahlen: Überraschungscoup ohne Verfassungsbruch?, NJW 2005, S. 1844-1846.

³³ Das Bundesverfassungsgericht spricht von „Verantwortungskette“: NJW 2005, S. 2673.

³⁴ Leitsatz Nr. 4. c) des Urteils 2005.

³⁵ So wörtlich im Urteil 2005, NJW 2005, S. 2673.

³⁶ Diese Formulierung wird nach dem Bundespräsidenten seitdem „Köhler-Formel“ genannt.

³⁷ Urteil 2005, NJW 2005, S. 2673.

³⁸ Leitsatz Nr. 4 b) des Urteils 2005.

³⁹ Hierzu gibt es eine lange Reihe von Urteilen des Supreme Court, angefangen mit *Ware v. Hylton*, 3 U.S. (3 Dall.) 199 (1796) über *Marbury v. Madison*, 5 U.S. (1 Cr.) 137

schrift (NJW) 2005, S. 2669-2682.

⁸ 1972 stellte Bundeskanzler Willy Brandt nach einem gescheiterten Misstrauensantrag seinerseits die Vertrauensfrage, um hierdurch Neuwahlen zu erreichen und eine stabilere Lage im Parlament herzustellen, was ihm auch gelang. Da dies auf allgemeinen politischen Konsens stieß, wurde das Bundesverfassungsgericht nicht befasst, in der Folge wurden aber

(1803) und *Martin v. Mott*, 25 U.S. (12 Wheat.) 19 (1827) bis zu *Baker v. Carr*, 369 U.S. 186 (1962) und *Gilligan v. Morgan*, 413 U.S. 1 (1973).

the 20th century; meanwhile three major directions were shaped in Europe: the German ethnological jurisprudence, the Dutch data-law and the French comparative jurisprudence. That is to say, all currents concerned with the idea of combination/coupling of social and jurisprudence evolution, therefore affected the development of Legal Anthropology to an extent that – after the Second World War – a particular fusion was set forth.

3. The Historical Background of Hungarian Legal Anthropology

The tracks of Legal Anthropology – the legal ethnographic research – can already be traced in Hungary in the first part of the 20th century. The Hungarian legal ethnography develops from the bases of the historical school of Savigny and from the German legal ethnology. One of its first manifestations was the collection of the native customs around the turn of the century. Scholars like Imre Zlinszky and Lőrinc Tóth strongly supported the national legal institutions “that are fused with the life and characteristics of the nation and are deeply rooted in the certitude of the inhabitants”. Moreover, they also claim that the productions of a foreign power can be removed in case/provided they suspend the “the magnificent process of native law progression”. The evidence of exercising the common law (János Baross) and the Hungarian inheritance customs (Miklós Mattyasovszky) were also examined and unearthed.

The work of Károly Tagányi, titled as “The Living Hungarian Customaries” was published in 1919 with the topic of a meticulous research on the customaries in family law and inheritance law. In 1938 and in 1943, the publications of Gábor Vladár (The Divergence of law From Everyday Life) and Miklós Hofer (Contribution to the Discussion on Native Legal Research) announced – as a legal political argument – the necessity of a matter-of-fact/unbiased Hungarian customary collection that covers the entire country.

However, as a result of the significant change in the political situation, only Ernő Tárkány Szűcs carried on with the academic research that was summed in a monograph titled “Hungarian Legal Customs” in 1981. Eventually, György Bónis regarded legal ethnography as an important source for carrying out research in the field of legal history.

According to Kálmán Kulcsár, the Hungarian legal ethnography cannot be considered as an absolute and independent discipline since it has no past and future:

“The research on native legal practice – disregarding from legal politics aspects – had double face and aimed at achieving different goals. If the ethno-

graphical approach dominates, then it is not more than a simple collection of customs and traditions having legal aspects, however, this pile cannot be regarded as law. Therefore it was a severe inconsequence to consider this compilation – that was mainly unearthed with ethnographical methods – part of the law, as it happened in the past.”

The respected scholar suggests the attaching of legal anthropology to the field of legal sociology – to factors that affect the social implementation of law – supporting his idea with two arguments: as modernization progresses, the “folk” will disappear and the “folk” will not possess any right, only the state. The research eventually came to an end...

The 1980s brought a significant change with the publication of “Anthropological Legal Theory?” by Csaba Varga (in 1985); and, moreover, István H. Szilágyi performed research on theory in the past decade. He comes up with the question whether Legal Anthropology is necessary, and examines this question from a multi-faceted aspect: from the point of view of jurisprudence, legal teaching and legal practice. He refers to P. Sack according to whom, the jurisprudence was woken up from its hundred-year-long positivist dream by Legal Anthropology. Furthermore, H. Szilágyi cites the research of John Griffiths on euthanasia and on the legal protection of tropical forests claiming that the achievements of Legal Anthropology are inevitable regarding the elaboration of strategies of legal regulation. He asserts that Legal Anthropology contributes to the exceeding of evolutionarist historical approach, to the revision of the correlation of the state, the law and the economy. As an instructor at universities, he has experienced how difficult it is for the students to understand legal theory, while the interdisciplinary nature of Legal Anthropology provides the discussion of the main issues of legal theory and legal sociology. Finally he states that for us, Hungarian jurists, this discipline – beyond the boundaries of legal aspect that characterizes the practice – is of great significance in surveying the legal situation of religious and ethnic minorities.

II. Introduction of the Peyote

1. Abstract

As I have previously mentioned in the second part of my essay I would like to carry out a research on the sacramental use of peyote, a hallucinogenic drug, which is employed by the members of the Native American Church. My intention is(1) to point out the most general goal of the ceremonies: to enlighten a

Kitti Maros
PhD student

Research on peyotism from a legal anthropological aspect

I. Abstract

While carrying out researches on legal cultures, I have always strived for choosing interesting fields. As a result of this, my field of interest has turned to the cultures of the Far-East, to Japan, China and India, whose charm is embedded in their exoticism: extraordinary people, customs, religions, the magic, different law systems and languages.

In the past year I came across the psycho-anthropological works of an outstanding American researcher, Joseph D. *Calabrese*, and a field that is rather undiscovered within the boundaries of the Hungarian jurisprudence. Thus the idea of unifying the religious practice of peyote ingestion of the Native American Indians and Legal Anthropology was formed, and moreover, as the fruit of my research, this publication was carried out.

First I want to point out the importance of the investigations of the legal anthropologists: the research on the problems of the ethnic and the religious minorities is significant from a legal standpoint, as legal anthropology enlightens the social aspects of various defects of legal practice.

In the second part of my paper I would like to carry out a research on the ritual use of peyote, a hallucinogenic drug employed by the members of the Native American Church. This subject has been discussed (and misunderstood) by several famous scholars. My intention is to prove my hypothesis, namely that none of these works have taken into serious consideration the fact that the approach towards ceremonial peyote custom must contain the world conception of the *homo religiosi*, therefore their conclusions remain void in regard of imparting a connotative synopsis of the phenomenon and misinterpret the therapeutic efficacy of the rite. The most general goal of the ceremonies is therapeutic by symbolically depicting the human life-span and embodying this depiction in a symbolic context (the changing of the moon and the dawning of the new day). The potential therapeutic efficacy manifests in the omniscience and omnipresence of the peyote that

functions outside the rituals, aiding the adherents to resist excessive drinking. I think that the work of Joseph Calabrese reflects on possibly the most important characteristic features of the ritual peyote use: imparting the decoding of its symbolic structure enlightens a possible way of healing alcohol addicts in the battle against excessive drinking.

1. A New Scientific Field: Legal Anthropology

When setting forth the research, two questions arose. The first one was what Legal Anthropology is, since this discipline was rather unknown to me; never before had I met it during the course of my university studies and PhD years. And being a Hungarian jurist, it had set me to think whether Hungarian legal anthropology exist. My concerns were answered in "The Main Currents of Legal Anthropology" by H. *Szilágyi*, István.

2. What Is Legal Anthropology?

John Griffiths explains it as "the research of sociological phenomena in different cultures or societies primarily with the aid of comparative and micro-sociological methods".

As scholars agree upon the definition, the objective of Legal Anthropology lies between the scope of anthropology and jurisprudence. It is an interdisciplinary field: concerning methodological issues, it adopts the methods of anthropology, whereas regarding the objective, it is closer to jurisprudence. In order to understand this discipline, it is inevitable mention – as a science within the framework of cultural anthropology – ethnology that incorporates the comparison of different nations based on material culture, religion and social institutions. The three major differences between anthropology and ethnology are the following: (1) the anthropologist are evolutionists stating that societies follow the same path of evolution, while ethnologists claim the migration of cultures; (2) the anthropological methods are of comparative nature whereas the ethnological procedures are more descriptive; (3) the anthropological field of research concentrates chiefly on primitive cultures; the ethnologist focus on existing traditional cultures outside of Europe. However, from the beginning of the 1950's, the anthropologists scope of research also incorporates the study of modern cultures, therefore the clear differentiation between these disciplines diminished to the extent that their terms of research methods – "ethnological research" and "field work" – are synonyms nowadays.

In Anglo-Saxon territory, the juridical anthropology was a part of social anthropology at the turn of

and the Comanche were introduced to peyotism by the Mescalero Apaches around 1870 (Anderson), albeit “the Kiowa and the Comanche probably contributed little or nothing definitive to the general shape of the ceremony, most of whose features were already standardized among the Lipan and Mescalero”. The relatively quick spread of the peyote cult owes to two distinctive reasons, according to Weston LaBarre: (1) the intertribal wars were suspended in the reservation period, (2) the intertribal connection had already been founded by the first intertribal native religious movement, the Ghost Dance; whence the Ghost Dance paved the way, and its subsequent downfall may have established grounds for new perspectives of the dispersion of peyotism.

The diffusion of the religion was also characterized by the seminating peyote prophets, namely the most famous of them, John Wilson, who is often proclaimed as the founding father of peyotism in the United States of America. Wilson’s *Peyote Road* accounts for the interpretation and the philosophy of the religion received directly from the peyote ingestion, whence reflects on the importance of the mélange of both Christian and traditional peyote ceremonial elements. Furthermore, it erects a moral framework to be observed by his adherents, whereas the anti-Christian Elk Hair anticipates a more traditional, strictly Native American ceremony, however, his followers were soon integrated into the flow of ceremonies and philosophies induced by Christianity.

The significance of peyotism reveals in its acting as a beneficial vehicle amongst various Native American groups in establishing strong bonds inasmuch as cultivating tradition within individual cult members; furthermore invigorates the decadent tribal unity and moral not only within tribesmen but also at intertribal level.

The origin of peyote is evoked in the peyote myth as Wilson Arnolith accounts:

As the story goes, this woman was participating in a hunting trip with fellow hunters from her tribe...A group of warriors attacked these hunters and in the process many were unfortunate and others ran to safety. Among the unfortunate was this one woman. She was wounded from the war party, and was left behind by her people to die. Through all of her suffering she became lost and helpless in the desert. But, out of this desolation and terror this woman heard a voice speak to her first through a dream and after she woke from the dream. The voice said to eat the sacred plant that grew beside her that was life and all of the richest blessing for her and her Indian People. Weakly, this woman turned her head against the earth’s surface and saw the herb. Its head was divide into five points. These five points are the symbol of man, his belief and his religion. She searched for the plant and seemed to extend outward to meet her fingers. She pulled out the herb and partook of it. Through the partaking of

this plant her strength returned and she was healed and cured from her suffering.

The Spanish Inquisition first employed persecution against peyotism, as it considered peyote and its ritual use “the work of the devil” and mainly emphasized its pagan nature and consequently, banned its use in 1660. Moreover, within the territory of the United States, numerous acts and laws were ratified in the attempt to stop peyote use; the majority of these bills was presented on misleading and often false information, and as a result, “serious opposition to the idea of a church with many Christian concepts using peyote surfaced”.

The first peyote movement was organized within a framework of a church on October 18, 1918, and was “legally given a certificate of incorporation in Oklahoma City, Oklahoma” (LaBarre), in the territory of the United States. Up to present days, the Native American Church incorporates an approximate number of 250,000 devout both in the USA and Canada.

The first laws prohibiting peyote use were only at state level in the beginning; however, numerous attempts had been made in order to generalize it to federal stage until it was finally introduced in the Food, Drug and Cosmetic Act of 1965. Soon, the Comprehensive Drug Abuse Prevention and Control Act of 1970 explicitly prohibited non-Indian peyote use. 1990 brought the first precedence case on the ritual use of peyote in the legal history, that was the Smith-case(see later); the US Supreme Court ruled against the State of Oregon on a case where a Native had been dismissed from his job as a result of his involvement in a Native American Church ceremony; or in other terms, it created a precedence where a state “may enforce laws even such enforcement infringes on the religious liberties of a minority within that state” (Anderson). Therefore, so as to avoid controversy, the Religious Freedom Act of 1993 was legislated, and established that the states must have a “compelling state interest to infringe upon religious freedom” (Anderson). Nevertheless, it remained unclear whether it applied to the Native American Church use of peyote. In 1994, the Congress finally amended the American Indian Religious Freedom Act; under its aegis, the right to use peyote by a member of a Native tribe is imparted and secured, however, this act federally protects Indian peyote practice, further legal persecution may occur.

4. The Ghost Dance Movement

The Peyote Religion cannot be discussed without mentioning the first religious movement that occurred at inter-tribal level and paved the Peyote Religion’s path to a rapid widespread. In my work,

possible way of healing alcohol addicts in the battle against excessive drinking, and (2) after this to introduce the Smith case.

2. Theoretical Background of peyotism

In the subsequent chapters I am going to introduce the historical account of peyotism; however, my intention is to provide a firm background for the further discussion of the phenomenon, therefore I aim at conferring onto its characteristic features. Nonetheless, I impart a meticulous depiction of the ritual use of peyote and, moreover, delineate the Ghost Dance Movement, as I deem it is indispensable in regard of peyotism, and after these I am going to present the also nowadays still existing Native American Church, which constitutes the largest single Native American religious tradition.

3. Brief History of Peyote

Peyote, or *Lophophora williamsii* is a small, low-growing spineless cactus, in a shape of carrot, is largely similar to other small cacti, however, peyote has no branches or leaves except for the young seedlings. The top part of the cactus appears alone above the ground level; normally this part of the plant is cut off and, as a popular method of preparation, it is exposed to the sun in order to dehumidify, and later it becomes the peyote-button. Psychologically, the most important characteristic of peyote is its alkaloid, the mescaline, which causes visual hallucinations or colour visions with the derangement of olfactory, auditory and touch senses.

The mescaline, a phenylethylamine compound also known as 3,4,5-trimethoxy-beta-phenylethylamine. Small amount of both natural and synthesized mescaline generates vision and hallucination of a period of 18-24 hours in a state of euphoria; within the first 1-2 hours the endurer suffers from headache, nausea, dizziness and ephidrosis, soon after inchoates receiving vision of colored pictures, and apparently loses the sense of orientation and the track of time while being in a state similar to schizophrenia. DeMallie characterizes the effects of peyote ingestion as: "excitement and exhilaration are sometimes followed by alternation in the sense of time and by auditory hallucinations and optical visions such as brilliance of colors".

The effects of the phenylethylamine compound are listed by Edward F. Anderson in great detail with the major effects including excessive dilation of pupils, sensations of hot and cold, nausea and vomiting, dizziness, discomfort, euphoria, synesthesia of senses and hallucinations. Moreover, he also specifies two very distinct phases of the experience of peyote:

the first entails mostly discomfort when nausea and vomiting occur, accompanied with other unpleasant effects including anxiety, profound depression and fear; the second, under the influence of morphine-like alkaloids, heightened sensitivity to sounds and color, euphoria, exhilaration, intoxication and may include delusion of grandeur.

The etymology of peyote traces back to the works of Sahagún, a Cordelier who, dedicated his life to study the native inhabitants of the New World; he recorded the use of "peiotl" by the Chichimeca Indians: "the most commonly used names, 'peyote' and 'peyotl', are modifications of that ancient word". The most widely accepted etymological explanation was provided by A. de Molina: "...it comes from the Náhuatl word 'peyutl', which means, in his words: 'capullo de seda, o de gusano'. This, translated from Spanish, means 'silk cocoon or caterpillar's cocoon'.

The earliest European records concerning this sacred plant are provided by the above-mentioned Bernardino Sahagún. However, the first published source on peyotism is related to Juan Cardenas, whose observations on the Indies were published as early as 1591; nevertheless, Sahagún's work, *Historia General de las cosas de Nueva Espana*, is considered as the most reliable and credible description of all early chronicles. He gives an account of peyote use amongst Chichimeca, a desert plateau of the north tribe as "those who eat or drink peyote see visions either frightful or laughable. This intoxication lasts two or three days then ceases". According to his records, the Natives also used peyote to receive "courage to fight and not feel nor hunger nor thirst and...protection from all danger" (Nagy-Lovass).

Dr. Francesco Hernández, who, as the personal physician of King Philip II of Spain was sent to study Aztec medicine, introduced the first full description of *Lophophora williamsii*. In his report to the royal court Hernández provides an ethnobotanical study of peyote and claims that "wonderful properties are attributed to this root, if any credence can be extended to what is commonly said among them on this point. It causes those devouring it to be able to foresee and predict things" (Nagy-Lovass).

The first tribe on the territory of the United States of America to incorporate peyote into ritual use was the Lipan and Mescalero Apache, who are believed to have received mescaline from the Carizzo tribe of northeastern Mexico around the turn of the 18th century. However, the majority of the ceremonial rituals were not transferred with the plant; it was rather developed within the framework of Christian rituals as a result of the strong and active missionary pursuit. Edward F. Anderson cites the first documented ritual peyote use in the United States of America: the Kiowa

ever, ceremonies are also conducted for promoting future good, expressing acknowledgement to the Creator for past blessing, divining and combating sorcery, locating enemy at war, finding lost objects, soothsaying and augury, and, in the case of various tribes, on New Years Eve, Christmas and Easter. Bryce Boyer and Ruth M. Boyer argue that "ritual peyote use was acquired from personal contact with power that approached people while it was invested in peyote flowers or in buttons" (Boyer).

The ritual use of peyote tends to vary from tribe to tribe; nevertheless, a general and universal outline of the ceremonies could be delineated. It is desirable to make a distinction among the native tribes on the basis of their geographical position, thus differentiate between the tribes who live in the habitat of peyote and furthermore those tribes who normally make an errand to acquire peyote. However, the errand is ritualized only in few cases demanding fasting and pilgrimage, rather a modest ceremony is held at the site.

George Morgan accounts for two distinct ceremonies: (1) on the one hand the traditional Half-Moon ceremony that "commonly occurs inter-tribally in the United States"; (2) and on the other hand the Cross-Fire ritual, that is claimed to have adopted various Christian elements and "occurs chiefly among the Sioux of South Dakota and the Winnebago of Nebraska and Wisconsin". In my work I follow both Omer C. Stewart's and Maurice Boyd's description of the peyote ritual.

For the adequate conduct of the ceremony, preliminary essential preparation should be carefully effectuated; "a tipi with its entrance to the east, a crescent shape altar and fire...a drum, feather fan, eagle humerus whistle, gourd rattle, Bull Durham tobacco and sagebrush" (Stewart) as such; in addition to these, Boyd includes mescal bean necklace. The sponsor selects the leader, or himself acts as one; all the cost is at the sponsors expense, although, the other participants of the ceremony may help in the funding contingent upon the peyote has to be purchased, or simply are allowed to consume their own supply of buttons. Beforehand, a ritual, purifying bathe must be taken and, eventually, about nightfall, the participants of the ceremony, namely the chief, the drummer chief, the fire chief, the cedarman, gathers outside of the tipi. The ritual is conducted by the chief as being "the sole director of it; he may base his ceremony partly on visions during previous ceremonies, in other cases, he follows ceremonies that he has participated in, changing or adding details to suit his personal ideas" (Stewart). Consequently, it can be viewed as a function of leadership; the chief is given full authority in regard of the conduction of

the rite, moreover, all the participants are obliged to ask permission even in little matters such as leaving the meeting temporarily; in other terms, peyote leadership is a matter of prestige within a tribal-organization owing to the limited number of recognized peyote leaders in the native world. In addition to that, he is the first one to enter the tipi as he "prepares a dirt mound which becomes the crescent-shaped altar representing the moon...[and places] Father Peyote...in the center of the altar upon a bed of sage" (Boyd).

The participants may enter into the tipi anytime after sunset, however, in strict clockwise manner. Eventually, the chief offers a prayer, then takes his designated place in the west of the fire; the fire chief sits north of the door, the drummer chief settles south of the chief "and the cedar chief, who sprinkles dried cedar incense on the fire at several points of the ceremony is seated to his right" (Stewart). Besides the male worshippers, the Water Woman is the only authorized female attendee "responsible for having a bucket of water outside and to right of the tipi" (Boyd).

The ceremony incepts with the act of "the Bull Durham tobacco is passed and cigarettes are made and lit from the glowing candlestick" (Stewart). The chief is to smoke on the cigarette first, then it is handed over to the other worshippers who normally puff it four times; the fire chief soon "lights the fire and prepares the cedar incense,...the fire and the incense symbolically purifies the bodies and minds of the celebrants" (Boyd). However, Omer C. Stewart reports a different type of purification ritual: "sprigs of sagebrush are passed and the leaves are rubbed between the hands, sniffed rubbed over the limbs, and beaten four times against the chest to purify the body" (Stewart). Eventually, the peyote buttons are consumed by the participants; the ingestion varies according to different tribal ritual, albeit, the average portion is four buttons per capita. During peyote-taking no sound is to be heard, since "the partaking of the divine plant during meeting is a sacred procedure and supposed to be accompanied by a silent prayer" (Stewart).

The next significant event is the appearance of the Messenger Bird who "carries their prayer to the Spirit Powers and...its outstretched wing symbolizes the flight to the unknown" (Boyd). The presence of the Messenger Bird is perceived "mentally flying within the tipi" (Boyd), and its phylon heavily depends on the mythology and cosmology of worshippers. For example, in the case of the Kiowa, it is a cormorant as it is "strong enough to carry the heavy prayers of heartache and repentance, and swift enough to reach the outer limits of space where the mystery powers

I am following the description of Ghost Dance Religion by Raymond DeMallie and Mircea Eliade, and limit my reflection only to its characteristic features.

The Ghost Dance originates from the first half of the 19th century, however, it gained its significance in the later part of the century as being the first intertribal religious movement that inaugurated the new means of religious approaches cast upon a rough and elemental Christian experience. It promulgated the coming of universal palingenesis: both the living and dead Indians will be invited to inhabit the revitalized Earth; this heavenly Earth is to be approached by air flying on magic-feathers. Moreover, DeMallie alleges: "in fact, the original tenets of this particular movement promised that it was peaceful adjustment with the Whites that would hasten the restoration of days of Indian prosperity".

The sudden and éclat success and popularity of Ghost Dance owes to the simplicity of its mystical technique: during the expectance of the Redeemer, the worshippers danced continuously for 4-5 days followed by a trance that established a bond in an attempt to communicate between the living and the dead. "In trance, the dancer would be transported to the afterworld where departed relatives would be seen living the life of the prereservation era..." (DeMallie). Besides, the wearing of the ceremonial ghost-shirt implicates the participants becoming of medicine man.

According to the words of Mircea Eliade, this religion basically prophesized the immediate "doomsday", furthermore includes the demolishment of the present world and the emergence of a mixed, although temporary one; this characterizes as well the collapse of the present cosmic cycle as the procreation of a new, heavenly one. As the two visions of the end and the emergence of a world could be related to each other, the Ghost Dance Religion's eschaton manifests the mythic *illud tempus*, when the communication with the Creator, dead and the Sky could be obtainable by all mortals.

5. The Native American Church

The Native American Church is an intertribal movement and that has spread from its origin point in Oklahoma to various tribes in the United States and Canada through this century. It now constitutes the largest single Native American religious tradition. The religion is characterised by the use of the psychoactive peyote cactus as a sacrament.

Sacramental use of Peyote by Native American cultures is a phenomenon that goes back several centuries. This sort of tradition of consciousness alteration was foreign to the European societies that colonized the Americas. The dominant European re-

sponse was active attempts to eliminate the practice rather than attempts to understand it. The decree against Peyote issued by the Inquisition is likely the earliest piece of anti-drug legislation in the Americas (Calabrese):

Inasmuch as the use of the herb called Peyote has been introduced into these Provinces for the purpose of detecting thefts, of divining other happenings, and of foretelling future events, it is an act of superstition condemned as opposed to the purity and integrity of our Holy Catholic Faith...As our duty imposes upon us the obligation to put a stop to this vice...We order that henceforth no person of whatever rank or social condition can or may make use of the said herb, Peyote... disobedience to these decrees shall cause us...to take action against such disobedient and recalcitrant persons as we would against those suspected of heresy to our Holy Catholic Faith...Given in the Hall of our Court on the 29th day of June, 1620, Licenciado D. Pedro Naborre

Rationalizations of Euro-American attacks on followers of the Peyote Religion have shifted over the centuries from the eradication of sinful activity, and controlling a supposedly dangerous and medically useless substance. When individual state governments began to ban Peyote, beginning with Oklahoma in the late 1890s, Native North American Peyotists formed themselves into organized churches. This process began in 1909 when the Otoe tribe created "Otoe Church of the First Born". In 1918, the Otoe church evolved into the "Native American Church" and in 1955 the "Native American Church of North America" (NACNA) became a nation-wide intertribal organization with the goal of protecting the sacramental consumption of Peyote. Native Americans succeeded in achieving recognition of their First Amendment rights at the federal level and for the last several decades this exemption for their sacrament has been relatively stable. This stability was destroyed by the Supreme Court's decision in the case of *Employment Division of Oregon v. Smith*. Through this decision, an activist Court gutted the First Amendment. (see later)

6. The Ritual Use of Peyote

While ingesting peyote, the participant establishes connection with the spirit world, that is to say, through the use of peyote in the ritual, one is able to communicate with the Creator, or God; furthermore, within the framework of the ritual, a species of communion connects the worshippers. Visual and auditory hallucinations, reflections, illuminations are considered as epiphany of the Creator, namely prayers, ritual songs, drumming are all regarded as a form of communication on behalf of the peyotist.

The ritual peyote use is normally mustered for specific reasons; the most common is curing, how-

substance abuser, you can become President of the United States.

Being a clinician in the state mental hospital, Calabrese had experienced how deeply the hospitals and the pharmaceutical factories are politically influenced. The powerful consciousness altering medications have gained dominance as the treatment of choice. These synthetic inventions of politically powerful drug companies are pushed with television commercials, vast amounts of funding, and free lunches and gifts to clinicians. The natural plant-based psychoactives that have been used therapeutically for hundreds of years are labelled „drugs“ and are outlawed with the specification that they have no possible therapeutic value. Only the most damaging psychoactive substances (alcohol and tobacco) remain legal.

That's why the therapeutic use of the psychedelic Peyote cactus by Native Americans is a fascinating case study for the jurists in the legal-political anthropology of consciousness: 1. Native American Peyote use is an example of a tradition of controlled and prosocial use of a psychoactive substance that predates Euro-American psychopharmacology and the modern drug problem. 2. this tradition has been subject to attacks at control by Euro-Americans since the Spanish conquest of the Aztecs and has been at the center of contemporary politics as a result of the Supreme Court's intervention in the case of *Employment Division of Oregon v. Smith*, 494 U.S. 872 (1990). 3. in contemporary North America, this tradition of consciousness alteration seems to represent a paradox within a paradox: a Schedule I substance (by definition having no valid therapeutic applications according to the federal government) nevertheless at the center of a functioning therapeutic tradition within the United States and recognized and coded as a valid treatment modality by the United States government's Indian Health Service.

Of course, the paradox is only an illusion. Calabrese has done clinical work with adolescents on the Navajo Indian reservation, and had training in anthropology and cultural psychology, established, that participation in the Native American Church would have beneficial results for many persons with substance abuse and mental health problems. He has developed, through fieldwork and clinical work, of how Peyote use contributes to positive health outcomes for Native Americans. This experiences are based on ethnographic observations and on living and working among Navajo Peyotists, but it is just as much areflexive ethnography focused on aspects of my own Euro-American cultural tradition, particularly the assumptions and behaviours of the United States Supreme Court.

It seems clear that, when we discuss the Native American's right to use Peyote, we are discussing not only an issue of religious freedom, but also issues of freedom of culture and freedom of therapeutic modality.

As such, Calabrese's paper represents a call to understanding of the diverse ways that human populations have found to support their mental and physical health and maintain their cultural identities.

2. The Smith Case

Alfred Smith, a member of the Klamath tribe, was born on the Klamath reservation in Oregon but was removed from his family at the age of eight and placed in a special sort of school. These schools were set up by Euro-Americans for Native Americans with the purpose of cutting out Native American children of their own cultures, languages, and identities. The aim was to destroy the Native American cultures or, as the founder of the Carlisle Indian School Richard Pratt explained it, to „kill the Indian and save the man.“ It is no wonder that Mr. Smith became an alcoholic as a young adult. At the age of thirty-six he was able to stop drinking with the help of Alcoholics Anonymous, and was able to begin a new path that would lead to rediscovery of his Native American identity, including participation in sweat lodge and Native American Church ceremonies. Smith found his new life pursue: helping other Native Americans who were suffering from alcoholism.

In 1984, Mr. Smith was employed by a substance abuse treatment facility in Roseburg, Oregon to help develop services that were suited to Native American clients. It sounds ironic, but it is true, when the director of the facility heard that Mr. Smith was a member of the Native American Church, he ordered Smith to stop attending church meetings.

A non-Indian coworker, Galen Black, who had also attended the ceremony, was also fired. Smith and Black filed claims for unemployment compensation and this began six years of litigation. A long line of Supreme Court cases holds that states must pay unemployment compensation to employees who lose their jobs because of their religious beliefs. The Oregon Employment Appeals Board ruled that Smith and Black were not entitled to benefits but the Oregon Court of Appeals ruled that they were entitled to benefits. The state's Attorney General challenged this opinion but it was upheld by the Oregon Supreme Court. The Attorney General then referred the case to the United States Supreme Court. The U.S. Supreme Court vacated the judgment, deciding (in seeming ignorance of the First Amendment and established jurisprudence regarding Native Americans) that

dwells" (Boyd). Moreover, the Messenger Bird is also considered as the integrated part of the Messenger Power, "who is the unifying force between... the Spirit Powers...the Earth and Spirit Power and Sun Power" (Boyd).

In the postmeridian, the participants tend to "smoke the sacred pipe or cigarettes, sings and prays, and drops into euphoric contemplation" (Boyd), as "only four songs have to be sung at fixed times: the Opening Song, The Midnight Water Call, the Morning Water Call, and the Closing Song" (Stewart). It is the time of individual communion with the Spirit Powers whence "the door beauty opens, and the member passes through; an inanimate plant may become suddenly alive, writhing in colorful greens... supernatural power fills the lodge as twisting figures ride with the smoke of the fire" (Boyd). Humphry Osmond gives an account of a peyote night narrating "there was a ghost of brilliant color in my eye grounds when I closed my lips, I felt remote and slightly depressed, the roof flap fluttered like a lost soul, the teepee is the microcosm, a tiny mirror of the universe" (Osmond). Havelock Ellis claims to experience similar visions induced by peyote ingestion in a non-ritual peyote rite, moreover, describes it so "the mescal produces exactly the same conditions of visual hyperesthesia, or rather exhaustion, as may be produced on the artist by the influence of prolonged visual attention" (Ellis).

Reports on extra-carnal experience were collected: "more than once during a ceremony I suddenly felt as though I had left my body, passing into a person sitting across from me and looking through his eyes at me" (Morgan). Moreover, it is interesting to note inasmuch as a non-native uses peyote within the context of non-ritual peyote ceremony, the perceived auditory and visual hallucinations are strongly related to Indian symbolism (Nagy-Lovass).

The next phase of the ritual commences at midnight; the ritual is suspended for a short period of time, the Water Woman is called and "after receiving a prayer of blessing from the Priest, she walks counterclockwise to serve water, first to the Priest and then to the other participants" (Boyd), immediately followed by "the Midnight Song...and prayers are offered through four puffs of smoke" (Stewart).

The rest of the night is dedicated to further prayers and ingestion of more peyote buttons, and in some ceremonies, namely the Kiowa, the worshippers may perform a war dance in the deepest reverence (Boyd). The morning prayer is chanted at sunrise, and finally the chief calls the Water Woman in for additional supply of water; the chief and the Fire Chief leaves the tipi indicating the termination of the ritual; eventually "women...bring food to the

celebrants and a joyous reunion with the family members occurs at breakfast" (Boyd).

III. Consciousness Alteration and the Smith Case

1. Abstract of Calabrese's paper

Calabrese's work examined the Native American Church, which is an illustrative example in the political anthropology of consciousness. Specific attention is paid to the Supreme Court's ignoring of accepted research on the sacramental use of the peyote, in the case of *Employment Division of Oregon v. Smith*. Peyote, as used in the Native American Church, is recognized as safe and therapeutic. It is also argued that the Supreme Court's rationale for denying Peyotist religious freedom is not supported by the ethnographic findings nor by legal precedent. The ritual use of peyote is not only the right of the Native Indians, this is a matter of freedom of religion, it also involves other "rights such as the right to raise one's children in one's own culture and the right to be treated using a culturally relevant therapeutic modality".

Calabrese alludes to the paradox, which characterized the research on consciousness. On the one hand, consciousness alteration practices are viewed by many contemporary anthropologists, as too exotic to be taken seriously. But this sort of dismissal ignores the fact that we live in such an age, in which the most intimate aspects of our privacy (sexuality, morality, and consciousness) have become matters of political debate and disruptive intrusion of the state. Thus, paradoxically, even though it is dismissed as too frivolous a topic for serious scholarship, consciousness alteration is actually one of the most important and divisive issues of the world.

The political and social significance of consciousness alteration is manifest in many fields. For example in the United States hundreds of nonviolent drug offenders crowd prisons for the victimless crimes of wanting to explore some control over their own boundaries of state of consciousness. As a result, the "Land of the Free" is now a world leader in the imprisonment of its own population. Over a million Americans are imprisoned for nonviolent crimes. Nonviolent drug offenders can be considered political prisoners, especially when one realizes that ethnic minorities have been targeted for imprisonment by the dominant white culture. A critical remark: if you are a poor black substance abuser, you can spend your life in prison; if you are a rich white

the technological inventions, equipments, electric appliances, or telephone. Amish children participate in the housework, do their share on the farms after leaving primary school. Amish do not build churches, but each Sunday 15-20 families assemble for a holy ceremony, after that comes a big lunch or business meeting at a host family.)

Peyote plays the main role in parenting, because the peyotists take it for an omniscient spirit, functioning as a teacher, healer, protector and guide for life. Peyote is referred to as „Mother Peyote” or „Father Peyote” and it acts as a sort of parental figure, enforcing moral prohibitions (especially against alcohol consumption) when parents are not present. Because „nothing is hidden from it from horizon to horizon” Peyote is often associated with Christ by Peyotists (deity made flesh) and sacramental ingestion of Peyote is required for a true communion with the spirit. This omniscient spirit obviously has a role in raising children in an alcohol-free lifestyle.

LaBarre suggests that this belief that Peyote „sees and punishes evil deeds” may go all the way back to the Huichol and Tarahumara tribes of Mexico, making it one of the most important Mexican influences on the Native American Church and thus one of the oldest features of the religion.

A narrow legal interpretation may hold that other rights such as the right to raise one's children in one's religion or the right of medical autonomy were not explicitly asserted by the Smith case. But it is clear that Smith could not foresee the Court's abandonment of the compelling interest test they had previously adhered to, or Scalia's invention of a bizarre „hybrid” test. Smith came to claim his right to religious freedom. But in a legalistic shell game, Scalia made the First Amendment right to religious freedom disappear: a right that requires another right for it to be recognized is no right at all.

3. Facts contra Supreme Court's decision

Justice Blackmun described the Court's ignoring of evidence contradicting the view that sacramental use of Peyote is dangerous in his dissent to the Smith opinion:

„In this case, the State's justification for refusing to recognize an exception to its criminal laws for religious Peyote use is entirely speculative...there was no opportunity for factfinding concerning the alleged dangers of Peyote use. What has now become the State's principal argument for its view that the criminal prohibition is enforceable against religious use of Peyote rests on no evidentiary foundation at all.”

The ethnographer of the Native American Church stresses, that the Court allowed itself to ignore not only:

- (1) evidence contradicting the alleged danger of Peyote ingestion, but also
- (2) evidence contradicting the argument that Peyote has no therapeutic use and
- (3) evidence contradicting Scalia's implication that there are no other constitutional protections relevant to this case.

The Attorney General of Oregon, in his arguing against the view that Peyote use by Native Americans does no harm, claimed that the scholarly literature doesn't give us information neither about the proper use of the peyote nor about the harm it could cause. This statement ignores much relevant research, as a large number of the literature on the Native American Church does address the question of how danger is avoided. As Calabrese wrote: specific protective factors include the positive expectations that derive from cultural beliefs about Peyote, the controlled nature of the ritual environment, cultural explanations for adverse effects, self-limiting dosage because the natural plant form is used, etc. But the most relevant piece of information that is side-stepped by the Attorney General's framing of his question concerns not *how* harm is avoided but the very fact that harm is avoided. An elderly Road Man whom I interviewed and who has used Peyote regularly for over 40 years stated this fact clearly:

When I first joined the Native American Church, there were a lot of people saying that when you use this herb, your life will only last – from the time you start using it – maybe 4 or 5 or 6 years and that was it. That's what people were saying at that time. And that was 40 years ago. [Mike]

The Court ignored the several research studies that have found Peyote to be harmless when used properly. The alleged safety concerns in this area have to do with emotional or behavioral disturbance, psychotic reactions, and chromosome damage. Oscar Janiger, a physician at the University of California-Irvine Medical School, and his colleagues investigated the question of chromosome damage among Native Americans who use Peyote ceremonially. They compared a group of Huichol Indians who used Peyote from childhood with another group of Huichol who did not use Peyote. They found that there was no difference in chromosome damage between them. In a similar study, Bloom and his colleagues (1970) went to the Yanomamö Indians of Venezuela and found no difference in chromosomal damage between males and females despite the fact that only males participated in ceremonial hallucinogen use.

4. The schedule I. status

As was stated, Schedule I substances are believed to have no therapeutic uses. But the primary reason Native Americans take Peyote is for „healing.” In fact,

Peyote is illegal and if Oregon could send Smith and Black to prison for using Peyote, it could surely refuse to pay them unemployment compensation.

To the majority Justices, the religious freedom became, in the words of Justice Scalia (who wrote the majority opinion), a „luxury“ we can no longer afford in an increasingly diverse society. The Native American Church member who ingested Peyote, and whose right to do so was previously given, was now to be considered guilty (*Employment Division of Oregon v. Smith*, 494 U.S. 872 [1990]). In order to rationalize this finding, the majority justices invented a strange „two constitutional rights is better than one“ hybrid test: it was argued that religious freedom can be protected against generally applicable laws only when the case involves other constitutional protections, such as free speech or the right of parents to direct the education of their children.

This decision could only be reached by ignoring a century's worth of ethnographic research findings on the Native American Church. In the sections that follow, an anthropological response to this finding will be crafted, highlighting the evidence that was ignored by the court in three areas: evidence of the safety of Peyote, evidence of the therapeutic uses of Peyote by Native Americans, and evidence relevant to the claim that this case does not involve other constitutional protections.

Justice Scalia claims that the Supreme Court has „never held that an individual's religious beliefs excuse him from compliance with an otherwise valid law prohibiting conduct that the State is free to regulate.“ He also claims that religious freedom is protected against generally applicable laws only in conjunction with other constitutional protections, like the right of parents to direct the education of their children (*Pierce v. Society of Sisters*, 268 U.S. 510 [1925], *Wisconsin v. Yoder*, 406 U.S. 205 [1972]).

According to Scalia, „The present case does not present such a hybrid situation, but a free exercise claim unconnected with any communicative activity or parental right.“ Outlawing Peyote does interfere with the established right of parents to raise their children in their own religious tradition and the continued existence of their cultural tradition is what Smith was arguing for. Scalia states that Oregon law hinder people in „communication of religious beliefs or the raising of one's children in those beliefs“ but this claim rests on Eurocentric views of „religion“ as a matter of belief or faith. As Scalia writes, „The free exercise of religion means, first and foremost, the right to believe and profess whatever religious doctrine one desires“ (*Employment Division of Oregon v. Smith*, 494 U.S. 872 [1990]). In the NAC, beliefs are not simply transmitted from one member to another ver-

bally; rather it is believed that one must come upon one's beliefs independently through the sacramental experience of Peyote consumption (Calabrese 1994). This was the essential difference between Native American religions and Christian religions identified by the Indian leader and Road Man Quannah Parker. According to Parker, when the white man goes into his church he talks *about* Jesus, whereas the Indian goes into his tipi and talks *to* Jesus. As the elderly Road Man Mike explained:

When you ask me „what do you see?“ „how does it work?“ – really you yourself have to be the judge of that when you partake of this medicine – when you go into a ceremony. You have to partake of it yourself [Mike]

It is well known that other cultural traditions place much more emphasis on practice and the socialization and education of children relies on traditional ritual-based modes that often involve altered states of consciousness (e.g. Grob and Dobkin de Rios 1994). The First Amendment itself does not distinguish between religious belief and religious conduct. In addition, when Scalia states that the Court has „never held that an individual's religious beliefs excuse him from compliance with an otherwise valid law prohibiting conduct that the State is free to regulate,“ he is ignoring statements of his own court such as that in *Wisconsin v. Yoder*: „A regulation neutral on its face may, in its application, nonetheless offend the constitutional requirement for government neutrality if it unduly burdens the free exercise of religion“ (*Wisconsin v. Yoder*, 406 U.S. 205 [1972]).

Thus, Peyote use is even implicated in the transmission of religious beliefs and knowledge. According to the Supreme Court in *Wisconsin v. Yoder*, „the Court's holding in *Pierce* stands as a charter of the rights of parents to direct the religious upbringing of their children.“ But that right was not given in the Peyotist case, no doubt primarily because the majority justices are more ethnocentric towards Native Americans than to the more culturally familiar Amish who educate their children verbally rather than with communal rituals involving consciousness alteration. (The Amish are a religious group from the Netherlands which came into being in 1693, when sen. Jacob Ammann proposed stricter faith to menonits. They arrived in North-America and Pennsylvania between 1727-1790, and they established the Pennsylvanian Dutch ethnic group. Amish are a more conservative, closed company: they speak their own dialect at home and masses. They wear their traditional, simple and dark clothes nowadays too: men cover their heads with black, flap hats, women with white muslin bonnet or hat. They do not use

understanding of Native American approaches to mental health and child rearing, the role of ritual in the evolution of human societies, and the federally recognized role of Peyote Ceremonies in contemporary healthcare services on Indian reservations. Calabrese's opinion is, that the fact ignoring of this consensually validated knowledge, is curious at best, but more likely an inexcusable abuse of power.

As Lawson and Morris (1991) point out, there is an „unavoidable hypocrisy“ in the Smith case that derives from the fact that both the State of Oregon and the federal government continue to profit from the sale of alcohol and are now attacking a major source of strength that Indians have found in their own efforts to combat alcoholism. Alfred Smith was employed by a substance abuse treatment program and was a member of the Native American Church and there is no contradiction between these two roles. If his employers were truly interested in providing culturally relevant services for Native American clients, they would have found out that the Native American Church's approach is one of the most successful in this area, recognized by the Indian Health Service and a host of scholars.

This paper has argued that, the Smith case did not simply involve freedom of religion but also freedom of culture (e.g. raising one's children using traditional methods) and freedom of therapy (implicating a medical autonomy right). Freedom of therapeutic modality is a new concept but one that follows from the view that human societies have developed unique ways of understanding and adapting to their environments and sustaining mental health. These adaptations have included psychopharmacological traditions that cannot be reduced to „drug use“.

The Native American Church is considered a mental health system with a ritual pharmacological intervention, an associated aftercare plan, a support network involving a community of non-abusers, and a philosophy of life. In either case, outlawing this tradition is thus unethical from a clinical and human rights point of view because it amounts to the disruption of a functioning therapy. If we remove the Native American's right to use Peyote, we will destabilize a fragile mental health equilibrium for hundreds of thousands of Native American people.

The objective of this part of my paper was to maintain, with arguing in favor of Calabrese's hypothesis, that the therapeutic nature of this ritual peyote use can be revealed. My main concern was that the potential therapeutic efficacy of ceremonial use manifests through its symbolism in a feedback process. In my interpretation the ritual peyote use must be viewed through the lenses of the *homo religiosus*. In this context, ritual peyote use is consid-

ered in terms of exclusive mental health adaptations including symbols to support socially valued pattern of ceremonial experience, self-awareness and emotional control. The meaning of the ceremony is embedded in its symbolism: the potential therapeutic significance is not solely contingent upon its psychoactive action or sociological features, but it also manifests in the symbolism. The life-course of the individual is symbolized in the ritual, and furthermore, it is embedded in a symbolic context that highlights the natural transformative processes of birth, the changing of the moon, and the dawning of a new day. That is to say, the symbolism of the ritual and the benevolent therapeutic efficacy of it are in a complementary distribution; they function within the framework of a feedback process. Therefore, the symbolism in peyote rite acts as the very vehicle of the ritual procreation of self-awareness, which, in turn, is a tool of the potential therapeutic efficacy of ceremony. Moreover, as I have proved, peyote bears dual significance in this concept and it is regarded as omniscient and omnipresent. This omniscience and omnipresence manifests and is perceived by the members universally; this characteristic feature helps the adherents of the Native American Church to combat excessive drinking.

IV. Conclusion

In the abstract of my essay I wrote about my intention to point out the significance of the investigations of legal anthropologists: how important the research on the problems of the ethnic and the religious minorities can be from the legal aspect. The case of Mr. Smith, which caused upheaval in the society and divided the legal community, reflects on the difficulty, that the rigid implementation of the law should be avoided, thus the adjustment of the rules to everyday life is indispensable. The achievements of the legal anthropological research methods are necessary in the legal practice: to enlighten the social aspects of various defects of legal practice. In the future, the courts will likely be called to decide on many cases dealing with the rights of minority subcultures, and it might be better if the courts took into consideration the anthropological knowledge, so they would not be accused of abuse of power.

Reference List

- Albaugh, Bernard J. "Peyote in the Treatment of Alcoholism Among American Indians," *American Journal of Psychiatry* 131:1247-1250.
- Anderson, Edward, F. "Ethnobotany of Peyote". Available: http://www.erowid.org/plants/peyote/peyote_

Peyote is typically referred to using the English word „medicine” (and the Navajo word commonly used by Navajo Peyotists to refer to the Peyote cactus is *azéé*, which also translates as „Medicine”). This belief in Peyote’s therapeutic efficacy is not limited to Native Americans but is also in agreement with reports from several Euro-American psychiatrists, psychologists, and ethnographers that Native American Peyote use does not produce illnesses and, in fact, seems to benefit many Native American communities. The excellent psychiatrist Karl Menninger wrote:

Peyote is not harmful to these people; it is beneficial, comforting, inspiring, and appears to be spiritually nourishing. It is a better antidote to alcohol than anything the missionaries, the white man, the American Medical Association, and the public health services have come up with.

Twenty years earlier, in 1951, five scholars who had observed and studied the Native American Church, Weston LaBarre, David McAllester, J. S. Slotkin, Omer Stewart, and Sol Tax, published a „Statement on Peyote” in the journal *Science* supporting Peyote use by Native Americans. This protectionist stance was recently reaffirmed in a public statement by the American Anthropological Association in 1993 supporting the legitimacy of the Native American Church.

In 1994 Calabrese investigated the ways to understand the therapeutic effect, which may play a role in the positive outcomes from Peyote use. In his analysis of the symbolism and the larger cultural meaning of the Peyote ritual, he found that the Peyote ritual has the symbolic structure of a death and rebirth mediated by the Peyote spirit present in the meeting. Another important factor in the symbolism is reflexivity or self-awareness, embodied in the crescent moon altar as a symbol of one’s life-course. Many Peyotists state that the Peyote experience made visible to them their antisocial behaviors, and realised the need for change. Consider the following account of a Peyote vision:

One member of the NAC related an event that had occurred during a Peyote meeting several years before when he was attempting to resolve his long-time drinking problem. During the meeting, a tiny man appeared to walk out of the ceremonial fire and up the side of the low, crescent-shaped, earthen altar to the center of the „Peyote road” that is drawn along the top of the altar. The tiny man paused for a long time as if he were trying to decide in which direction to walk. The tiny man finally took the path that led him to the way of the Peyote religion rather than the path that led to a continuation of drinking. The patient interpreted this vision as an omen indicating that he should no longer continue drinking but should return to the Peyote religion from which he had strayed. This was a turning point in his life. At the present time, he frequently attends Peyote meetings, remains abstinent,

has reestablished his family, and holds a job working with Indian alcoholics. (Albaugh and Anderson)

The tiny man in the vision described above may represent the Peyote spirit or may be considered a self symbol, modeling the desired behaviors. The symbolism of the Peyote meeting may very likely support the therapeutic goals of the ritual by symbolically depicting the human life course by natural transformative processes (gestation and birth, the changing of the moon, etc.). The Peyotists themselves are embedded in a powerfully symbolic natural transformative process, as the ritual begins at night and ends in the dawning of a new day. Peyote is well equipped to open the mind to these cultural messages by inducing a spiritually oriented self-reflection. This enables culturally valued, therapeutic cognitive and emotional restructuring.

Calabrese mentioned in his paper the pharmaceutical research which is done on psychedelics because of the potential they show in treating addiction. Much of this research focuses on the hallucinogen ibogaine, the psychoactive component of a shrub used ritually in the African Bwiti religion (Fernandez), but it has been suggested that the effects may generalize across all major hallucinogens. Ibogaine is being used therapeutically by addict self-help groups in the United States and Europe to treat cocaine and heroin addiction and it is claimed that ibogaine allows people to quit these addictive drugs without experiencing withdrawal symptoms.

Whether we understand Peyote’s therapeutic efficacy in terms of traditional anthropological understandings of ritual process and symbolism or in terms of psychopharmacological effects (or a combination of both), the ethnographer of the Native American Church invariably encounters testimonies of a substance abuse problem or other problem that has been altered by participation in the Native American Church, leading to recovery and abstinence from alcohol and drug abuse.

5. Conclusion of Calabrese’s paper

The case of Native American use of Peyote and the Supreme Court’s response to it suggests that it would be profitable to combine legal and ethnographic knowledge. In the coming decades, the Supreme Court will likely be called to decide on many cases dealing with the rights of minority subcultures, and It might be better if the Court took into consideration the established anthropological knowledge. The Native American Church is a paradigmatic example of an ancient way of life struggling to survive in a modern world dominated by Euro-Americans. The Supreme Court could have used some basic

anderson.shtml. Access: January, 2004

Anderson, Edward, F. 1996. *Peyote: The Divine Cactus*. Tucson: University of Arizona Press.

Aronilth, Wilson, Jr. 1981. *Dine's Peyote Story*. Taos: Indian House Records.

Bergman, Robert. 1971. "Navajo Peyote Use: Its Apparent Safety," *American Journal of Psychiatry*: 695-699.

Biczó, Gábor ed. [n.d.]. *Antropológia irányzatok a második világháború után*. Csokonai Kiadó, Debrecen

Boyd, Maurice ed. 1981. *Kiowa Voices: Ceremonial Dance, Ritual and Song*. Vol. 1. Forth Worth: The Texas Christian University Press.

Boyer, Bryce et al. 1973. "Shamanism and Peyote Use Among the Apaches". Available:

http://www.erowid.org/plants/peyote/peyote_culture1.shtml. Access: January 2004

Calabrese, Joseph. 1994. "Reflexivity and Transformation Symbolism in the Navajo Peyote Meeting," *Ethos*. 22(4): 494-527.

Clark, Walter H. 1967. "Spiritual Healing and Human Development in the Native American Church: Toward a Culture Psychiatry of Peyote," *Psychoanalytic Review*: 237-255.

DeMallie, Raymond J. 2001. *Handbook of North American Indians*. Vol. 13. Plains. Washington: Smithsonian Institute.

Dow, James. 1986. "Universal Aspects of Symbolic Healing: A Theoretical Synthesis," *American Anthropologist* 88: 56-59.

Eliade, Mircea. 1989. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Arkana, London

- 1993. *Az örök visszatérés mítosza*. Európa Kiadó. Budapest

- 1997. *Képek és jelképek*. Európa Kiadó. Budapest

- 1999. *A szent és profán*. Európa Kiadó. Budapest

- 2002. *Az eredet bűvöletében*. Cartaphillus Kiadó, Budapest

Ellis, Havelock. 1998. "A New Artificial Paradise". Available:

http://www.erowid.org/plants/peyote/peyote_article1.shtml. Access: January 2004

Farella, John. R. 1985. "Culture as an Intervention" in *Families and Other Systems*: 260-285. University of Arizona Press, Tucson

Hill, Thomas. 1990. "Peyotism and the control of heavy drinking: The Nebraska Winnebago in the early 1900's," *Ethos*. 255-265.

H. Szilágyi, István "A jogi antropológia főbb irányai"

Kunze, Rachel. 2001. "On the Native American Church and the Ritual Use of Peyote". Available: <http://www.drury.edu/ess/irconf/curpapers/Rkunze.html>. Access: January 2004

La Barre, Weston. 1964. *The Peyote Cult*. Hamden: The Shoe String Press Inc.

Lidz, Theodore. "Psychedelism: Dionysos Reborn," *Psychiatry*. 1968:116-125.

Morel, Julius et al. eds. 2000. *Szociológiai elmélet*. Osiris Kiadó, Budapest

Morgan, George. 1983. "Plants of the Gods". Available: <http://www.psychedelic-library.org/morgan.htm>. Access: January 2004

Nagy, Gábor and Lovass, Pál. 1985. *A kábítószeres világ*. Medicina Könyvkiadó, Budapest

Osmond, Humphrey. 1961. "Peyote Night". Available: <http://www.psychedelic-library.org/osmond.htm>. Access: January 2004

Pascarosa, Paul. 'Ethnopsychedelical Therapy for Alcoholics: Observations in the Peyote Ritual of the Native American Church,' *Journal of Psychedelic Drugs*. 1976:215-221

Nagy Éva
egyetemi adjunktus

A fogyasztási célú hitelezés kialakulása

A kölcsönszerződés klasszikus szerződéstípusából új szerződéstípus kifejlődését figyelhetjük meg a XX. században: ez a fogyasztási javak megszerzését elősegítő fogyasztói hitelszerződés. Kialakulásának egyrészt társadalmi okai voltak. Azok a szerződési viszonyok, melyekben a kölcsönt személyes, gyakran megélhetést biztosító vagy azt megkönnyítő célra nyújtja a hitelező, erkölcsi, etikai vagy szociális indítatásból mindig is az általánostól eltérő szabályozást kaptak. A folyamatnak gazdasági okai is vannak: az ipari tömegtermelés, illetve a kínálati piac kialakulása a finanszírozási célokat szolgáló szerződéseket előtérbe helyezte, alapvetően a piaci versenyre gyakorolt hatások miatt.

Ennek a folyamatnak a történelmi előzményeit, a fogyasztási célú kölcsönzés szabályozásának kezdeti lépéseit vizsgálja ez a két részből álló cikksorozat. Az első rész a fogyasztási célú kölcsönzés és a klasszikus kölcsönszerződés összefüggéseire próbál rávilágítani, feltárva azokat az erkölcsi, etikai tényezőket, amelyek a szabályozást befolyásolták. A második rész inkább a piaci igények által determinált fejlődést, a fogyasztói hitelezés, mint általánosan elterjedt értékesítési mód kialakulását mutatja be. Napjaink dinamikusan fejlődő üzletágáról van szó, érdemes ezért megvizsgálni történelmi előzményeit is.

A római jogban a kölcsönszerződés alapját adó szabályok szívésségi alapon, barátok közötti ügyletekből alakultak ki, és ebből fejlődött önálló szerződéssé a mutuum. A mutuum lényegi eleme a mutui datio volt, vagyis a hitelező elhasználható, helyettesíthető dolgokat (pénzt, vagy más elhasználható dolgot, pl.: gabonát) tradíció útján az adós tulajdonába adott azzal a megegyezéssel, hogy az adós ugyanabból a dologból ugyanolyan mennyiséget tartozik visszaadni.¹ A mutuum egyoldalú, stricti iuris szerződés volt, melynek jellegzetessége volt még, hogy reálaktusnak minősült, vagyis a dolog átadása is szükséges volt a kölcsönkötelelem létrejöttéhez.

A római jog továbbélésével a kölcsönszerződés továbbra is reálszerződés maradt. A reálszerződések még sokáig megmaradtak, bár továbbélésüket nem minden esetben indokolta a római joghoz való ragaszkodás. Ismert példa, hogy a német BGB a kötelmi jogi reformig reálszerződésként szabályozta a kölcsönszerződést, miközben a gyakorlat

már régen konszenzuálszerződéseket használt. A kölcsönszerződés reálszerződés jellegét a római jogi hatásoktól sokáig mentesülő magyar jogban is sokáig megőrizte. Ennek praktikus okai voltak.

A feudális társadalomban kötött szerződésekről elég kevés a ránk maradt irodalom, és ahogyan Kecskés László² rámutat: nem biztos, hogy a tipikus maradt fenn. Lehet azon vitatkozni, hogy a rendi köttöttségek mennyiben engedtek teret a szerződési szabadság eszméjének, annyi azonban bizonyos: a kölcsönszerződések vonatkozásában nagyon erős kánonjogi hatás érvényesült, alapvetően a kamattilalom miatt.

Érdekes volt utánajárni, vajon honnan ered a keresztény egyház heves kamatellenessége, amely oly sokáig gátolta a kereskedelmet és különböző praktikákra, a rendelkezés kijátszására inspirálta a kor emberét.

1. A kamattilalom korszaka

A kamattilalmat vizsgálva elsősorban a Szentírást szokás idézni: „... szeressétek ellenségeiteket és tegyetek jót, és kölcsönözzetek anélkül, hogy visszavárnátok.”³ A keresztény egyház – egyszerű nyelvtani értelmezéssel – sokáig a kamatszédés tilalmaként értelmezte Lukács Evangéliumának híres sorát. A Szentírásnak ezt a felebaráti szeretetet kifejező passzusát csak a reformáció hirdetői kezdték el behatódobban elemezni, a nyelvtani értelmezésen túli jelentését is vizsgálni. A keresztény, felebaráti szeretetből adott kölcsönt fogyasztási javak megszerzésére adták, mások életkörülményeinek javítása volt a célja. A Bibliában tehát a fogyasztási célú kölcsönzésre vonatkozik a felebaráti szeretet szabálya, melyet azután a keresztény egyház valamennyi kölcsönre kiterjesztett, ki mondva a kamattilalom dogmáját.

A kamattilalom gyökerét a keresztény felebaráti szeretet mellett Arisztotelész „Politiká”-jában kell keresnünk. Mindkét eszmekör hosszú időre meghatározta a kölcsönzés módját.

Arisztotelész a gazdálkodásnak két alaptípusáról ír: megkülönbözteti a „természetes” és a „természetellenes” gazdálkodást. A természetes gazdálkodás a közösség (család, városállam) megőrzésére, fenntartására irányul. A természetellenes tevékenység olyan tevékenység, amely a gazdagságnak különösen pénz formájában történő felhalmozására irányul. A gazdálkodás természetellenes formája a cserében gyökeredzik, összefügg a csere termeléssel. Ebből vezeti le Arisztotelész csereelméletét és pénzelméletét is. Álláspontja szerint az a gazdálkodó, aki pénzt kölcsönadja azért, hogy bizonyos idő múltán

zást, mely alapján a megtámadott fél esküjével is lehetett bizonyítani.¹⁴

Az egyház a zsidók és keresztények közötti ügyletek visszaszorítására törekedett, amelyet jól példáz az 1279-es budai zsinat határozata is. Ennek megfelelően kereszténynek tilos volt jeltelen zsidóval ügyletet kötni, aki pedig hivatalának jövedelmét zsidónak bérbeadta, hivatalának elvesztésével büntették. A zsidóság történetírói¹⁵ „ártatlan határozatok”-nak minősítették ezeket, „mivel nem volt semmi foganatjuk; hiába erőlködtek a szabadságuk levél hatályának gyengítésén”. A kölcsön iránti igény erősebb volt, az ilyen határozatok valódi visszatartó erővel nem bírtak.

Kálmán zsidótörvényeit követően IV. Béla kiváltságokat adott a zsidóknak a pénzkölcsönzésre vonatkozóan, lehetővé tette a kamatos kamat szedését is.¹⁶ A fennmaradt oklevelek alapján megállapítható: a kölcsönszerződés kötése minden esetben zálogadással történt. A zálogról és a kölcsönszerződésről egy időben állítottak ki okiratot.¹⁷

A magyar oklevelekben a kölcsönzés jogcselekményét a „mutuare”, néha az „accomodare” igék jelentik. A kölcsönszerződést a „mutuum”, a szerződés kötését „mutuum contrahere” kifejezésekkel jelölték. A kölcsönszerződés első, bevezető részében (fassio) olvasható, hogy miért volt szüksége az adósnak a kölcsönre (pl. bizonyos birtok visszaváltása), illetve az a körülmény is, hogy az adós rokonai beleegyeztek a kölcsön felvételébe. Egyebekben a szerződésre a zálogszerződés szabályai voltak irányadók.¹⁸

A zálogba adás nemcsak a biztosítéki jelleg miatt volt szükséges, hanem elsősorban azért, mert a zálogtárgyat a hitelező használhatta, hasznait szedte, így az ügylet nyilvánvaló előnyökkel járt. A kamattilalom megkerülését célozta tehát ez a szerződéskötési technika, amely évszázadokig fennmaradt.

3. A kamattilalom dogmájának oldódása

A reneszánsz gondolkodás már sokkal praktikusabban közelített a pénzkölcsönzés problémájához. Petrarca átveszi ugyan az arisztotelészi tradíciót, de „Az elveszett pénzről” és „A nagy gazdagságról” írt munkái valódi „emberközpontú” szemléletet tükröznek. Nem az igazságosságot és az erényt emeli ki, hanem a pénz alapvető funkciójának az emberi szükségletek kielégítését tartja. A „pénz haszna” szerint cseerejszköz funkciójában van.¹⁹

A reneszánsz kor embere az Aquinói Szent Tamás nevével fémjelzett hagyományos etikai normavilágra idegenként tekintett, amelyet csattanósan fejezett ki az egyházi kamattilalomra vonatkozó mondás: „aki uszoráskodik, pokolra jut, aki nem, az a szegényházba”.²⁰

A XV. századtól egyre több jogász tanulmányozta

a római jog kölcsönről szóló rendelkezéseit, és arra a következtetésre jutottak, hogy a pénzt forgatni kell, a gazdasági fellendüléshez pénzforgalom szükséges. Így vált híres bankárrá Jakob Fugger, aki a középrangú és főpapság paragon heverő pénzét fektette be, kölcsönözte ki.²¹ Próbálta befolyásolni a teológiai véleményalkotást is ebben a kérdésben, így 1515-ben Bolognában vitát kezdeményezett, melynek eredményeként legfeljebb 5%-os kamat szedésére adtak engedélyt.²² Ettől kezdve a fellendülő gazdaság, majd később a reformáció eszméi aláásták a kamattilalmat és elsősorban a kereskedelmi célú pénzkölcsönzést segítették elő.

4. A kamattilalom vége

A kamattilalom vonatkozásában csak a reformáció hozott újdonságot, ami kihatott a gazdaságra is. A nagy földrajzi felfedezések erős lökést adtak Európa gazdaságának, kölcsönzés nélkül az új területek meghódítása lehetetlen lett volna. Ez a fejlődés inkább a gazdasági, kereskedelmi célú kölcsönzést segítette elő, de nagy hatással volt a kölcsönügyletek általános szabályozására is.

A reformáció hirdetői a kereskedelem és üzsoara kérdéséhez is hozzászóltak. Luther az igazságos kereskedést mennyiségi határhoz köti, szerinte jogos a méltányos nyereség. Ennek mértékét alacsonyan szabja meg: száz arany után egy aranyat tart méltányosnak. Luther fellépett a banki tevékenység ellen, tiltotta a pénz tőkeként való működését. Egy 1540-ben kelt levelében két alkalommal tarja jogosnak és engedélyezi a kamatszedést: a „felmerülő kár” esetét ma késedelmi kamatnak hívjuk, a másik az „elmaradó haszon” esete. Ezek a gyakorlatban sűrűn előfordultak, így általános elvvé és gyakorlattá vált, hogy minden pénzkölcsönzésnél indokolt a kamatigény.²³

Kálvin „De usuris” címen ismertté vált levelében feloldja a kamattilalmat, szerinte „semmilyen bizonyíték nincs a Szentírásban arra, hogy minden kamat elítélendő dolog lenne”. Kálvin már céljuk szerint különböztet a kölcsönök között, elkülöníti a fogyasztási kölcsönt (pret de consommation) és a produktív kölcsönt (pret de production). A fogyasztási kölcsön szerint nem képvisel termelőerőt, a megélhetést, megsegítést szolgálja. Karitatív jellegű, tehát kamatmentes kölcsön. A produktív kölcsönt felhasználja az adós, akinek munkája révén új érték jöhet létre, jogos tehát a kamat. Kálvin szerint a Szentírás csak a fogyasztási célú kölcsönről beszél, mivel a produktív kölcsön csak a későbbi századok terméke.²⁴

Ebben az időszakban a már bemutatott zálogra

több pénzhez jusson – uzsorás. Az ilyen módon szerzett pénz pedig maga az uzsora (kamat). Aki pénzt kamatra kölcsönadja, az nyereségorientált tevékenységet folytat. Ezért a pénz kamatra kölcsönzése is természetellenes gazdálkodási mód. Sőt „ez a gazdálkodási mód valamennyi közt a legtermészetellenesebb” – vélekedik.⁴

Már a római korban hatottak a keresztény eszmék a kölcsönszerződésekre, illetve a kamatszedésre. Az őskeresztény egyházi írók az érvényes római törvények ellenére tiltották a kamatszedést. Lactantiustól származik a következő mondás: „Rendkívül igazságtalan többet visszakövetelni, mint amennyit az ember odaadott. Így cselekedni a legszűkebb környezetünk kizsákmányolása, és spekulálni a megszorultságon: álnokság”.⁵

Jézus tanításai, különösen a már idézett Hegyi Beszéd („Inkább szeressétek ellenségeiteket és tegyetek jót, és kölcsönözzetek anélkül, hogy visszavárnátok. Akkor nagy jutalmatok lesz, és a Magasságos fiaitok lesztek...”)⁶ hatására kezdett kialakulni a kamatszedés tilalma, illetve az uzsora fogalma, amelyet a keresztény eszmék mellett a már említett arisztotelészi filozófia is elősegített. Az uzsora és a kamat közötti megkülönböztetés a IV. században még megvolt, a kölcsön célja szerint azonban nem tettek különbséget.⁷

A kamattilalmat a II. niceai zsinat mondta ki 787-ben és először a Karoling uralkodók alatt vált általános érvényűvé. Nagy Károly 789-ben, majd Lothar császár 825-ben hozott kamatot tiltó törvényeket. Ez utóbbi szerint „Aki kamatot szed, sújtsa azt királyi átok, aki ismételten kamatot szed, taszítsa ki az egyház és vettesse börtönbe”.⁸ Az egyház az 1139-es lateráni konzílium alapján kitaszítással, a keresztény temetés megtagadásával sújtotta a kamatszedőt.⁹

A skolasztika átvette és továbbfejlesztette Arisztotelész elméletét, melyet „összegyűrt” a Biblia felebaráti szeretetről szóló tanításaival, így alakította ki a középkor egyik leghíresebb eszméjét, a kamattilalmat. A folyamat ideológiáját könnyen megérthetünk Aquinói Szent Tamás „Summa Theologiae”-ja alapján. Szerinte kamatot szedni igazságtalan, mert olyan kerül áruba, ami nincs. „Questiones Disputatae” című művében részletesebben is érvel az uzsora tilalma mellett: „Az uzsora a használatból (usus) kapta a nevét, azért, mert a pénz használatáért (az uzsorások) valamilyen árat kapnak, mintha magát a kölcsönzött pénznek a használatát adnák el.”¹⁰

A kamatra kölcsönzést elutasító egyházi tanítások eredményeként 1273-ban X. Gergely pápa megparancsolta hűbéreseinek, hogy űzzék el a fennhatóságuk alatt álló területekről a kamattilalmat áthágó kereskedőket és pénzkölcsönzőket. Ugyanakkor az egyház is gyakran került olyan helyzetbe, hogy pénzt kellett felvennie, vagy éppen pénzt kölcsönzött, ami paradox helyzetet eredményezett.

2. Első lépések a kölcsönszerződések magyar szabályozására

A kölcsönszerződések első magyar szabályozása minden valószínűség szerint Kálmán királyunk törvényeiben található. A kölcsönszerződések szabályozásában ebben az időszakban még nincs különbség a kölcsön célja alapján. Mindegy volt, hogy „fogyasztási” javak vásárlására, háborúskodásra, vagy kereskedelemre nyújtották a kölcsönt, kamatot szedni éppúgy tilos volt. Az uralkodók is gyakran kötöttek kölcsönszerződést, a hitelező pedig nem egy esetben zsidó származású volt.

A kölcsönszerződést és a kamatot szabályozó első törvények a zsidóktól felvett kölcsönöket szabályozták. Érdemes röviden megvizsgálni, vajon miért kellett külön szabályozást alkotni a zsidóktól felvett kölcsönökre. A magyarázatot ismét a Bibliában találjuk. A kamattilalom az isteni törvények között is megjelenik, amelyeket Mózes hirdetett ki: „Ha te, egyik a népemből pénzt adsz kölcsön egy szegénynek a közeledben, ne úgy segíts neki, mint valami uzsorás, nem szabad kamatot kiróni.”¹¹ Az idézet a fogyasztási célú kölcsönre vonatkozik. Egyértelműen erre utal az „egy szegénynek a közeledben” kifejezés. Az is megállapítható, hogy Mózes csak saját népére korlátozta a kamattilalmát, megengedte a kamatszedést idegenekkel szemben.¹²

Zsidók és keresztények egymás közötti ügyleteiben így természetes volt a kamatszedés akkor is, ha a kölcsön fogyasztási célokat szolgált. A zsidó személyektől kölcsönzést az uralkodók igyekeztek megengedhetővé tenni, ahogyan azt Kálmán is tette törvényeiben. Az uralkodók is gyakran kényszerültek ilyen ügyletek megkötésére, ezért a zsidók és keresztények közötti kölcsönt igyekeztek saját maguk szabályozni, kinyilvánítva, hogy a zsidókra speciális szabályozás szükséges, a kánonjog nem vonatkozhat rájuk. Az egyház Európa-szerte érvényesülő kamatot tiltó rendelkezései folytán a kölcsönzés szinte kizárólag a zsidók kezében összpontosult.

Kálmán törvénye a 2-3 arany értékű kölcsönt szabályozta, melynek bizonyítására formaságokat írt elő. A kölcsönzésnek (a pénz átadásának) két tanú előtt kellett történni zálogtárgy adása mellett. Ennél nagyobb összegű kölcsönről okiratot kellett készíteni.¹³ A kölcsönszerződés megkötését nem a pénzösszeg átadásával, hanem a zálogadás megtörténtével kellett bizonyítani. A legtöbb oklevél 10 márka alatti pénzkölcsönről szól, de fél márkától 800 márkáig is előfordul. A kölcsön nagyságának bizonyítása kérdésében Béla zsidó kiváltsága hozott válto-

Széchenyi, aki behatóan foglalkozott a hitelezés kérdéskörével, nemcsak a szükséges jogi háttér megteremtését sürgette, hanem a hitelezés gazdasági aspektusaival is foglalkozott. Szerinte a gazdasági életet a belső fogyasztás emelése útján lehet fellendíteni, ami ösztönzi a termelést, szélesíti a piacot. Fogyasztás-növekedést a jobbágyfelszabadítás munkaerőpiacra gyakorolt hatásával lehet szerinte elérni.³⁶

Széchenyi külföldi tapasztalatai alapján hiányolta azt a „középszemély”-t, aki a termelő és a fogyasztó között áll, és aki szerinte a leginkább hiányzik Magyarországról. Ő a kereskedő, az ügynök, a közvetítő. Ezek a személyek vannak abban a helyzetben, hogy felméri az igényeket, versenyhelyeztet teremtenek, megismertetik a nagyközönséggel az olcsó javakat.³⁷ A fogyasztói hitelezés kialakulása is az ügynökök, házaló kereskedők tevékenységéhez kapcsolható, szükséges ugyanakkor az ipari tömegtermelés, melynek produktumait a lakosság széles körének kínálhatják az ügynökök. Széchenyi elképzelése jó volt, de megvalósítása a XIX. század elején még csak illúzió.

A római jogból ismert „mutuum” a magyar magánjogban is megtalálható volt. A „kölcsön” kifejezés használata erre a jogviszonyra csak a XIX. században válik általánossá, addig a magyar nyelven kiadott tankönyvek „kölcsön”-nek a mai terminológia szerinti haszonkölcsönt nevezték. A zálogszerződéssel való szoros egybefonódása is indokolta, hogy inkább a „Hitelezés” címszó alatt tárgyalta a korabeli jogirodalom a mutuum szabályait.

A fennmaradt források alapján a XVII–XIX. században a kölcsönt – a római joghoz hasonlóan – olyan vagyoni jellegű szerződésnek („vagyoni kötés”) minősítették, mely alapján elhasználható dologot úgy adtak másnak egy időre ingyen vagy „*leköteltetett jutalomért*”,³⁸ hogy az elhasználhassa, majd törvényes járulékaival együtt időben ugyanolyan fajtájú és mennyiségű dologban visszaadja.

A kölcsönszerződés fenti definícióját a XX. század elejéig nem értelmezte kiterjesztően a bírói gyakorlat. A hitelre vásárlás, részletvétel az adásvételhez tartozott, így ezeket a szerződéseket – bár hitelezési elemet tartalmaztak – a jogirodalom nem vonta a kölcsönzés körébe. Ennek okát a kölcsönszerződés reálszerződés-jellegében, a római jogból eredő határozott karakterében, illetve a korabeli gazdasági viszonyokban találjuk.

A hitelre vásárlás és a kölcsönszerződés közötti dogmatikai szakadék csak a XIX. század végén kezd megszűnni, amit jól illusztrál az alábbi ítélet: a Besztercebányai Törvényszék előtt indult ügyben az alperesek hitelbe vásároltak csipkét a felperestől, majd ennek árát nem fizették meg. A felperes előbb kölcsönszerződés alapján perelt; az alperesek nem is

tagadták, hogy tartoznak a hitelbe kapott áru árával. Ezt követően a felperes az elmaradt vételárat követelte. A Budapesti Ítéletábra szerint nem lehet megváltoztatni a kereset jogalapját, ezért a keresetet elutasította.³⁹ A Kúria felülbírált a másodfokú ítéletet. Szerinte az ügylet tartalma már a keresetben is világos és egyértelmű volt, ezért pusztán a „kölcsön” elnevezés miatt a keresetet elutasítani nem lehet.⁴⁰ Bár eljárásjogi problémának tűnik a jogeset, mégis rávilágít arra, hogy a kölcsön és a halasztott adásvétel egymástól élesen elválasztott jogügyletek voltak, gazdasági tartalmuk azonban gyakran megegyezett. A századforduló praktikus szemléletű bírói gyakorlata – legalábbis eljárásjogi vonatkozásban – a tartalmi azonosság miatt már nem tett éles különbséget a kölcsön és a halasztott adásvétel között.

Ingatlanok esetén azonban megmaradt a merev elhatárolás: „*A kamat ellenében hitelezett vételár megtartotta továbbra is jogi természetét és arra nézve ... nem a kölcsönre, hanem az ingatlanok vételára tekintetében fennálló anyagi jogszabályok alkalmazandóak*”.⁴¹

A magyar jogban a kölcsönszerződés – csakúgy mint a római jogban – a XX. századig reálszerződés volt. Csak akkor volt érvényes, ha a szerződés tárgyát az adósnak átadták, „*a puszta papíron maradt kötelezvény tehát, ha ellene pénz le nem számlálási kifogás nem tétetik, az adósság valóságának igazolására különben nem elég*”.⁴² Reálszerződés jellegét nem római jogi gyökerek táplálták, sokkal inkább praktikus okai voltak. A konszenzuálszerződések kikényszerítéséhez fejlett bírói fórumrendszerre, gyors és kikényszeríthető ítéletekre lett volna szükség, ami – ahogyan azt már bemutattuk – Magyarországon a XX. század elejéig hiányzott. Az adósnak általában sürgősen kellett a pénz, így nem elégedett meg annak ígéretével.

A XIX. század közepén már találkozni olyan jogirodalmi állásponttal, amely a kölcsönszerződést nem reál-, hanem konszenzuálszerződésként határozza meg. Szlemencsics szerint „*a hitelező ... tartozik ... ígért pénzt vagy más jószágot az Egyezés (szerződés) által meghatározott időben átadni*”.⁴³ Szerinte a felek viszonyát megállapodásuk határozza meg, amit az is bizonyít, hogy ha a megállapodásban rögzített időponthoz képest a hitelező a dolog átadásával vétkesen késedelembe esett, kártérítési felelősséggel is tartozott.⁴⁴

Szlemencsics álláspontja egyébként nem jellemző. A XIX. század végéről, XX. század elejéről ránk maradt források bizonyítják, hogy az általánosan elterjedt felfogás a kölcsönt reálszerződésnek tartotta, így a magyar bírói gyakorlat is: „*A kölcsönszerződés a reális szerződések közé tartozik, amely csak a kölcsön tényleges leolvasásával, illetőleg az adós részére történt átadásával létesül, a kölcsönadásra vonatkozó ígéret pedig,*

kölcsönzés általánosan elterjedt és az egyház által is elfogadott gyakorlat volt, kamat fejében kölcsönözni viszont bűnös dolog volt. Kálvin összevetette a zálogjog elfogadott intézményét a kamattilalommal és arra a következtetésre jutott, hogy ugyanazon célt szolgáló jogintézmények, különbség csak elnevezésükben van. Szerinte nem az elnevezésen, hanem a tartalom múlik egy dolog bűnös vagy elfogadható volta.²⁵ Kálvin így jogosnak találta a kamatot, amennyiben az adós rossz szándékból nem törlesztette időben az adósságát, vagy a kölcsön produktív, vagyis valamilyen érték létrehozásában vesz részt.²⁶ A kamatszedés szabadságát azonban a méltányosság és a szeretet törvényeinek figyelembevétele mellett javasolta gyakorolni, szegényektől kamatot szedni nem engedett. Tanításai nagy hatással voltak a kibontakozó liberálkapitalizmusra, konkrét intézkedései lehetővé tették a pénzintézetek sikeres működését, felvirágoztatták Genf városát.²⁷

A felvilágosodás eszméi tarthatatlannak minősítették a kamattilalmat, amely visszafogta a gazdaságot. A nagy földrajzi felfedezések hatására óriási mennyiségű nemesfém áramlott be Európába. A kor jellemző gazdaságpolitikája, a merkantilizmus arra törekedett, hogy minél nagyobb mennyiségű nemesfémot halmozzon fel és tartson adott államban. Locke a pénz pusztá felhalmozását a nemzetgazdaság szempontjából kifejezetten károsnak tarja. Szerinte a gazdaság lényege abban áll, hogy a birtokolt pénzmenyiség forog a gazdaságban. Locke abból indul ki, hogy minden áru ára az iránta megmutató kereslettel és a rendelkezésre álló mennyiségtől függ.²⁸ Az árat tehát a kereslet és kínálat határozza meg, ami a modern közgazdaságtan alapja. Locke szerint a pénz is mint csereeszköz van jelen a piacon, áruként viselkedik. Az érte fizetett ellenszolgáltatást (a kamatot) így a piac határozza meg.

„A kamatról és a pénz értékéről” szóló tanulmányában Locke kifejti, hogy a kamatláb nagyságát törvényben szabályozni nem lehet. *„Senki sem örömeiben vesz kölcsön pénzt, vagy fizet használatáért, hanem a pénz szüksége készíti az embereket arra, hogy ... pénzt vegyenek kölcsön, ... bármennyibe kerül is nekik.”* Álláspontját indokolva kifejti, hogy veszélyes kísértés az embereket olyan szabályok betartására kényszeríteni, amelyek személyes érdekekkel ütköznek. A törvényhozónak mindig szem előtt kell tartani: *„Ha a törvény megszegése profittal jár, az romba dönti a törvény tekintélyét”.*²⁹

A XIX. században a kamat szempontjából már az egyházjogászok is különbséget látnak a kereskedelmi (termelési) célú és a fogyasztási kölcsön között. A kor katolikus teológusai³⁰ a kamat mértéke alapján különböztetnek az uzsora és a kamat között, valamint a kölcsönök között céljuk alapján. A nem uzso-

rás, befektetési jellegű kölcsönzéskor megengedettnek tartották a kamatot.

Voltak olyan teológusok is, akik továbbra is kitarítottak a kamattilalom mellett, szociális szempontok alapján. Karl von Vogelsang mecklenburgi jogász Bécsben havi folyóiratot alapított a keresztény szociális reformokért, és *„A kamat a szociális kérdés kulcsa”* című írásában fejtette ki kamatellenes nézeteit.³¹ Történtek még próbálkozások a katolikus egyházon belül a kamattilalom visszaállítására, így 1870-ben 22 püspök kezdeményezett konzíliumot a kamattilalom visszaállítása érdekében, ez azonban eredménytelen maradt. XIII. Leó pápa híres *„Rerum novarum”* kezdetű, illetve XI. Piusz *„Quadragesimo anno”* című szociális töltetű enciklikájába sem került bele a kamattilalom. A kamatról rendelkező kánont 1983-ban pótlás nélkül törölték az egyházi törvénykönyvből, amely egyértelműen jelzi: az egyházi kamattilalomnak vége.³²

5. Kölcsönszerződések és szabályozásuk Magyarországon

Magyarországon a XIX. századig nem volt hitelszervezet, a kölcsönöket magánszemélyek folyósították. A nemesek méltányos feltételekkel adtak egymásnak baráti kölcsönöket. Hasonlóan kedvező feltételekkel adtak pénzt az egyházi személyek saját, illetve alapítványi vagyonukból, valamint a megyei árvapénzekből. Az árvapénzek kölcsönbe adása azért terjedt el, mert más gyümölcsöző befektetésre nem lehetett őket felhasználni. A kamat 5, de legfeljebb 6% volt. Felmondási időként nemesi baráti kölcsönöknél leggyakrabban egy negyedévet kötöttek ki, míg az árvapénzeknél úgy határozták meg, hogy *„amikor arra az árváknak szükségük van”*. A fentiekből kitűnik, hogy törlesztéses kölcsön gyakorlatilag nem volt.³³

A hitelezés alapja köztudottan a bizalom. Ahhoz, hogy a hitelezés a gazdaságban tömegessé váljon, a pénz átadásáról kiállított elismervényeket a későbbiekben is kötelezőnek kellett elismerni, elismertetni. Léteznie kellett olyan igazságszolgáltatásnak is, amely biztosította a tőke gyors visszafizetését. A gazdaság fejlődéséhez tehát a jog eszközzé kellett kialakítani a megfelelő környezetet. Nyilvánvalóan alacsonyabb a kamat ott, ahol nagyobb a biztonság és a bizalom, alacsonyabb kamatok mellett dinamikusabban fejlődik a gazdaság. A hitelélet fejlődéséhez Magyarországon is három feltételre volt szükség: biztos legyen a tőke elhelyezése, kamatot hozzon, és lejáratkor visszakapja azt a hitelező azért, hogy azt újra befektethesse.³⁴ Ezek a feltételek azonban csak egy évszázad múlva valósultak meg.³⁵

nemesek egymás közötti ügyleteinél – a kamattilalommal összhangban – kimondta, hogy a hitelezőnek keresztény szeretetből, ingyen kell segíteni felebarátait (81. cikk). A kamattilalom megszűnte után kialakult a „senki többre nem szoríttathatik mintsem amennyire magát tette által lekötözte”⁶³ elv, mely szerint kamat csak kikötés alapján járt. (A Ptk-ban a mai napig megtalálható ez a szabály, lásd: 232. §).

A kamat mértékéről a felek szabadon állapodtak meg, figyelemmel kellett lenniük azonban a törvényes kamatra. A kamatszedés tilalma ugyan megszűnt, de továbbra sem volt megengedett az uzsorakamat. A törvényes kamat mértékét évi 6%-ban maximálták, az ezen felül fizetett kamat uzsorásnak minősült, amelyet büntettek. Az uzsorakamatot nem lehetett „ajándékba csomagolni”, vagyis tilos volt ajándékként a kamaton felül más dolgot elfogadni. A kamatmaximumot megállapító, és az uzsorát tiltó 1715. LI. tc. és az 1723. CXX. tc. alapján a törvényes kamaton felüli rész az adóst illette, a törvényes kamat a tőkével együtt a Királyi Fiskusra szállt,⁶⁴ amely „királyi ügyvéd felperessége alatt” folyó eljárásban elkobozta, de 1/3-ad része a feljelentőt illette, amennyiben az elegendő bizonyítékot is szolgáltatott.

Gyakran előfordult, hogy kevesebb összeget adtak át, mint amennyi az adóslevélben szerepelt, és így próbálták kikerülni a felek a kamatmaximumot. Ekkor a kamattilalom áthágására kilátásba helyezett szankciókon túl tömlöc- vagy pénzbüntetés is sújtotta a feleket.⁶⁵

Más szabályok vonatkoztak arra, aki az „Adózó Nép”-nek adott kölcsön pénzt oly módon, hogy kamatként szolgáltatást, termékszolgáltatást, vagy a jobbágyi föld évi termésének átengedését kérte. Ha a megengedett kamatot túllépték, a panasz nyomán a Vármegye a „Földes Urasággal” egyetértően járt el, az ellenszolgáltatást a törvényes mértékre szorította.⁶⁶

Voltak olyan körülmények, amelyek kizárták a kamatot: ha a hitelező bírói megintés után sem fogadta el az adós szabályos teljesítését és nem volt törvényes oka az átvétel megtagadására, vagy a „homályos adósságok” után sem járt, ahol csak ún. „hitletétel”-lel lehetett bizonyítani.⁶⁷

Nem vonatkozott a megállapodási kötelezettség a késedelmi kamatra, amely objektív jogkövetkezményként a késedelembe esés időpontjáról akkor is járt, ha egyébként kamatmentes volt a kölcsön. A jogosulti késedelem (ha a hitelező nem fogadta el a felajánlott teljesítést) természetesen nem eredményezett késedelmi kamatot.

A kamat maximális mértéke az 1840-es évektől kezdett változni. Nem minősült uzsorának, ha kereskedők egymás közötti ügyleteikben kötöttek

ki magasabb kamatot.⁶⁸ Az 1877. évi VIII. és 1883. évi XXV. törvénycikkek a „követelhető és megítélhető”⁶⁹ kamatot 8%-ban állapították meg. Hosszabb lejáratú kölcsönnél a kamaton felül stornódíjat vagy kamatos kamatot is kiköthettek a felek, de az összes díj együttesen lehetett legfeljebb 8%.

A kölcsönszerződés szabályozása minden korban a hitelezők védelmének biztosítására épül. A hitelezők védelme gyakran áttöri a pacta sunt servanda elvét és „clausula rebus sic stantibus”-ként jelenik meg. Így történt a magyar jogfejlődésben is: a határozott idejű kölcsönt lejárat előtt követelhetette a hitelező, amennyiben az adós csődbe jutott, vagyona csökkent, „ha szökni készül”-t, vagy ha az országból végleg kiköltözött.⁷⁰ Más források⁷¹ az adós pazarló életét is azonnali felmondási okként tartják nyilván.

Ha az adós ellen a bírói ítélet alapján árverést vezettek, nem csak vagyonával, hanem személyével is helytállni tartozott. Ha a marasztalt személynek nem volt vagyona, „személye ítéltetik meg, s adatik át a nyertesnek”, aki szolgálként tarthatta 15 napig. Ekkor a hitelező elbocsáthatta, amennyiben az adós esküvel ígérte, hogy keresetének egy részét átadja. Ha megszegte esküjét, elfogása után a hitelezőnél szolgáltat mindaddig, amíg az adósságot le nem dolgozta.⁷²

A kölcsönszerződés tartalmának bírói kontrollja sokáig csak a hitelezőket védte. A kölcsönre szoruló adós általában olyan helyzetben van, hogy nem tudja a szerződési feltételeket befolyásolni. A gyengébb pozícióban lévő adós védelme csak a XX. század elején jelent meg a bírói gyakorlatban: „Kamatkozó törlesztéses kölcsönöknél oly megállapodások, amelyek egy és ugyanazon jogviszonyban kizárólag csak az egyik szerződő fél érdekeit védik, ellenben a másik szerződő fél anyagi érdekeinek jogos érvényesíthetőségét kizárják, jogi hatállyal nem bírnak”.⁷³

A határozatlan idejű kölcsönt a hitelező bármikor követelhetette. A „felmondás” jogintézményét is alkalmazták: bármelyik fél élhetett vele, de „három, hat vagy több hónappal” korábban tudatni kellett a másik szerződő féllel.⁷⁴

A bankkölcsön csak a XIX. században jelent meg, amikor már Magyarországon is működtek pénztézetek. Kereskedelmi ügyleteknél a Kt.⁷⁵ 248. §-a alapján kikötés nélkül is járt a kamat.⁷⁶ Az adós főszabályként a kölcsön lejártakor volt köteles visszafizetni a kölcsönt, de a lejárat előtt is jogosult volt fizetni, meg kellett azonban térítenie azt a kárt, amely az idő előtti visszafizetésből a hitelezőt érte. A felek megegyezhettek előre is a kártalanítás összegében, amelyet stornódíjnak hívtak. Az adós csak a hitelező tényleges kárát volt köteles megtéríteni. A többségi álláspont szerint a kártérítés mértéke a kikötött kamat és a látra szóló betétként elhelyezett összeg után fizetett kamat közötti különbségnek felelt meg.⁷⁷

mint ilyen nem érvényesíthető”.⁴⁵ A kölcsönszerződést konszenzuálszerződésnek tekintő felfogás csak az 1940-es évek elejére terjed el általánosan. Szász-Schwarz Gusztáv kifejtette, hogy „rendszerint minden szerződés konszenzuális”,⁴⁶ Grosschmid pedig a fizetési ígéletben látta a kölcsönszerződés jellemző szolgáltatását.⁴⁷ A bírói gyakorlat mégis csak nehezen szakadt el a kölcsönt reálszerződésnek valló felfogástól. Szladits Károly híressé vált munkájában⁴⁸ már bírálat tárgya a kölcsönszerződést reálszerződésnek tekintő bírói gyakorlat: „A reálszerződés elvét legfelsőbb bíróságunk olyan dogmának hiszi, hogy még akkor is, amikor azt érdemben félreteszi és a kölcsönígérőt a kölcsön tényleges folyósítására kötelezi, szükségesnek és elkerülhetetlennek képzeli annak megállapítását, hogy a „kölcsön reálszerződés ugyan”, de ez nem áll útjában az egyébként helyes ítéletnek”.⁴⁹

A kölcsönszerződés kapcsán felmerülő dogmatikai probléma, hogy kinek a tulajdonában van az adósnak átadott dolog. Kölcsön tárgya lehetett pénz vagy más ingóság, a felhozott korabeli példák alapján (búza, bor) egyértelműen helyettesíthető dolgok. A hasznok és károk az adósnál jelentkeztek, akit megilletett a használat, illetve a dolog elhasználásának joga, viselte ugyanakkor a kárveszélyt is. Egyes szerzők szerint⁵⁰ a „nemnek ura a hitelező maradt”, vagyis a kölcsönszerződés nem eredményezett tulajdonátruházást. A hitelező lejáratkor a saját dolgát (nem ugyanazt, de ugyanannyit) követelte vissza, amelyet az adós köteles volt lejáratkor átadni.

A XIX. század elejétől általános a magyar jogirodalomban, hogy a kölcsönszerződés gazdasági jelentősége a kölcsön tárgyának felhasználásában van, ami feltételezi, hogy az adós tulajdonjogot szerez.⁵¹ Ez az álláspont érvényesül a mai napig is, tekintettel a kölcsönszerződés tárgyának elhasználható, helyettesíthető jellegére.

A kölcsönszerződés jellege vonatkozásában szót kell ejteni a szerződések általános kötelező erejéről is. Többen hivatkoznak Mátyás és Ulászló törvényeire, melyek szerint a szerződés „törvényt szab az Egyező feleknek”.⁵² A pacta sunt servanda elve a kölcsönszerződés vonatkozásában is érvényesült. A lejárat időpontja előtt a hitelező nem követelhet vissza a kölcsönt, sőt a mai szóhasználat szerinti elötörlesztés is tilos volt, melyet világosan kifejezésre juttattak: „(az adós) ... ha fizetne, a hitelező nem tartozik hamarabb fölvenni, mert a kötés a kötőknek törvényt szab”.⁵³

A reálszerződés-jelleg miatt a kölcsön tárgyának átadása is szükséges volt a kölcsönhöz, de nagy jelentősége volt az adóslevélnek (Literae Obligatoriales) is. Ebben fel kellett tüntetni a hitelező és az adós nevét, a hitel összegét, a hitelezés helyét és idejét. Az adóslevelet az adósnak alá kellett írni. Le-

hetséges volt esküvel is bizonyítani,⁵⁴ de általában a sikeres perléshez elegendő volt annak bizonyítása, hogy a tőke vagy kamat egy részét az adós törlesztette, vagy a hitelező felszólította erre az adóst.⁵⁵

Amikor az adós fizetett, a hitelezőtől „nyugtató levelet” (Quiretantiat) kapott, a hitelező pedig „ellen-nyugtatót” (Contraquietantia) kért az adóstól, amelyben az elismerte, hogy mennyit fizetett.⁵⁶

A pénzkölcsönzésről szóló oklevél kiállításának feltétele az adós hitelképessége volt. Ennek vizsgálatakor objektív szempont volt, hogy nagykorú legyen az adós. A „teljes emberkort nem ért személynek” nyújtott kölcsön naturalis obligatitot eredményezett (1802. évi XXI. tc.). Szükséges volt, hogy önálló vagyonnal, keresménnyel bírjon az adós. Közjogi szabályok, alapvetően az ősiség törvénye is korlátozta a birtokok elzálogosítását, az elsőszülött nem vehetett fel kölcsönt az ősi birtokra. Az egyházi jószágok birtokosait sem illette meg ez a jog, valamint azt sem, akinek a vagyona zár alatt volt.⁵⁷

A kölcsönszerződés tárgya tipikusan pénz, vagy más elhasználható dolog volt. (Témánk szempontjából inkább a pénzkölcsönzésnek van jelentősége, ezért kizárólag ezeket a szabályokat ismertetjük.)

Problémák adódtak akkor, ha a kölcsön visszafizetésekor más pénz volt forgalomban, mint kölcsönadáskor. A pénznek nem az érc tartalmát, hanem „polgári becsé”-t vették figyelembe.⁵⁸ Ha nem „folyó pénzben”, hanem különleges pénzben (pl. aranyban, tallérban, márványban) határozták meg a kölcsön összegét, csak ebben a pénznemben lehetett szerződésszerűen visszafizetni. Amennyiben ez lehetetlenné vált, hasonló értékben kellett a hitelezőt kielégíteni.⁵⁹

A pénzromlás még a XX. században is gondot okozott, szabályozásra szorult. Különösen az első világháborút követő évtizedben fordult elő, hogy visszafizetésekor a pénz kevesebbet ért. Ekkor már az infláció kockázata a hitelezőt terhelte, azt az adósra hárítani csak az adós jogellenes magatartása, különösen annak késedelme esetén lehetett.⁶⁰

A kölcsönszerződés reálszerződés-jellege folytán a kölcsön tárgyának átadásával létrejött. Az adós kötelezettsége volt a kikötött határozott, vagy határozatlan idő eltelté után a dolgot visszaadni. Korabeli források a határozatlan idejű kölcsönt tartották általánosnak, amikor fel kellett mondani a szerződést.⁶¹

Kamat csak külön kikötés esetén kapcsolódott a szerződéshez. Ahogyan azt már kifejtettük, keresztényeknek sokáig csak zsidók kölcsönözhetek kamatra. A kamatszédést először az 1647. évi CXLIV. tc. tette mindenki számára lehetővé,⁶² de a költségek és a perköltségek is perelhetők voltak.

Az ügyleti kamat csak akkor volt peresíthető, ha azt az adós kifejezetten elvállalta. A Hármaskönyv

tott hitelezés pedig dogmatikai problémákat is okozott. Célszerűnek látszik röviden áttekinteni a klasszikus kölcsönszerződéstől a fogyasztó hitel elkülönüléséig tartó folyamatot a jelentősebb európai jogrendszerekben.

6.1 Egyesült Királyság

Az ipari forradalom „bölcsőjében” a klasszikus kölcsönszerződések, illetve a hitelviszonyok 800 évig semmiféle gondot nem okoztak sem a bíróságoknak, sem a jogalkotónak vagy más hatóságnak. A „*The Chancery mends no man's bargain*” mindenhol elismert alapelv volt, amely kifejezte, hogy a kancellária a szerződéskötést követően nem javít a szerződő fél helyzetén.⁸⁷ Így az adósnak annyit és úgy kellett visszafizetnie, ahogyan a hitelezővel a kölcsönszerződésben megállapodtak. A jog egyébként is a hitelező érdekeit védte, széleskörűen lehetővé tette a biztosítékok alkalmazását.

Az adóst védő szabályozás 1854-ben jelent meg az uzsora szabályozásával. Ugyanekkor született a „*Bills of Sales Act*” is (bár ekkor még nem lépett hatályba), amely az ingó dolgok adásvételét, így a szerződési feltételeket is szabályozta, és a vételről szóló okiratok regisztrálását írta elő. A hitelezési elemet tartalmazó adásvétel és a kölcsönszerződés adóst védő szabályozása tehát már a kezdetektől fogva összefonódott.

1882-ben a biztosítékot adó személyek jogait szabályozták; azok a biztosítékok, amelyek formailag nem feleltek meg a „*Bills of Sale*”-nek, nem érvényesültek, illetve megtiltották bizonyos szerződési feltételek alkalmazását is.⁸⁸ 1854 és 1900 között több módosítással a szabályozást hatályon kívül helyezték, amely a szerződési feltételek szabad megállapításához és visszaélésekhez vezetett. Voltak például hitelszerződések, amelyekben az éves kamat mértéke 3000%-tól akár 18 000 000%-ig terjedt (a futamidő rövid volt, ezért az éves szintre kiszámolt kamat összege magas).⁸⁹

1900-ban hatályba lépett az első „*Moneylenders Act*”, amely hitelezők nyilvántartásba vételét írta elő és biztosította a bíróságok számára a lehetőséget, hogy beleavatkozassanak az aggályos szerződésekbe. Problémát jelentett ugyanakkor, hogy a védeni kívánt réteg a bírói utat igénybe venni nem tudta. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a bankok nem tartoztak „*Moneylenders Act*” személyi hatálya alá, így a védelem a hitelszerződés vonatkozásában alig érvényesült.⁹⁰

1927-ben szigorodott a hitelezők regisztrálása és az újsághirdetéseket (reklámokat) is szabályozták. A „*Moneylenders Act*” ugyanakkor nem adott egyértelmű fogalommeghatározásokat, ami a véde-

lem szintjét ugyancsak csökkentette. Ezek a hatások azt eredményezték, hogy a pénzügyi tevékenység jogalkotói kontroll nélkül indultak fejlődésnek, mégpedig olyan irányba, hogy a használt szerződési formák ne essenek a „*Moneylenders Act*” hatálya alá.⁹¹ Ilyen volt például a „*hire-purchase*” (részletvételhez hasonló jogintézmény), amely nem esett a „*Moneylenders Act*” hatálya alá, így az angol jog nem is tekintette hitelnek.⁹² A „*hire-purchase*” nem is volt hitelbiztosíték, így a „*Bills of Sales Act*” hatálya alá sem tartozott.⁹³ A költségeket sem kamatnak hívták, hanem „*time-price differential*”-nek, amely a vételárnál magasabb volt, mivel később történt a kifizetés. A jelenség fogyasztói érdekeket is figyelembe vevő szabályozása csak 1932-ben született meg a „*Hire-Purchase and Small Debt Act*” formájában Skóciában, majd 1938-ban a „*Hire-Purchase Act*” formájában Angliában.⁹⁴

Az angol fogyasztóvédelmi szabályozás újdonsága volt az 1964-ben bevezetett „*colling-off period*”, amely üzlethelyiségen kívül kötött szerződéseknel az elállási jogot jelentette. A hitelezéshez kapcsolódó reklámtevékenységet csak 1957-ben szabályozták, 1964-től a szerződésben meg kellett jelölni az „*effective rate*”-t.

1968 szeptemberében a Labour-kormányzat felállított egy bizottságot, amelyet elnökéről, Lord Crowtherről „*Crowther-Bizottság*”-nak neveztek. Feladata a fogyasztói hitelezés vizsgálata volt. A Bizottság jelentését 1971-ben hozták nyilvánosságra, amely két új törvény megalkotását indítványozta (*Lending and Security Act*, *Consumer Sale and Loan Act*). A fogyasztóvédelmi jellegű jogalkotásnak a Crowther-Bizottság szerint három célt kell szolgálni: szabályozni kell az üzletkötési módokat; szankcionálni kell, ha a hitelezők visszaélnek erőfölénnyel biztosító tárgyalási pozíciójukkal; információs kötelezettségeket és előre, a törvény által megszabott kötelező szerződési feltételeket kell bevezetni.

A bizottsági jelentés hatására a fogyasztóknak nyújtott hitelezés körében magatartási kódexet vezettek be, amely az új szabályozás hatályba lépéséig megakadályozta a visszaéléseket. Nem fogadta el azonban a kormányzat a Crowther-Bizottság javaslatát, hogy a „*hire-purchase*” az általános hitelezés körében legyen szabályozva.

Ilyen előzmények után született meg a *Consumer Credit Act* (CCA), amely a fogyasztói hitelezést a mai napig átfogó jelleggel szabályozza. Az 1974. július 31-én kibocsátott törvénynek azonban csak egyes rendelkezései léptek azonnal hatályba. A többi előírás csak lépésenként és ezért csak lassan hatályosult. A törvény jelentős része, így a szerződéskötés formai előírásai, a szerződésszegés jogkövetkezményei csak 1985. május 19-től hatályosak.

Hosszabb lejáratú kölcsönöknél, ha a kamaton felül stornódíjat is kikötöttek, járt a kártalanítás, még akkor is, ha így a bírói úton megítélhető legmagasabb kamat mértékét meghaladta.⁷⁸ Ha a hitelezőnek a dolog természetéből eredően a korábbi visszafizetésből kára nem származhatott (pl: az adós hathavonta váltót is adott, amely viszontleszámításával a hitelező a pénzéhez jutott), kártalanítást sem követelhetett.⁷⁹

A XIX. századra alakult ki, így ekkortól külön kölcsöntípusnak tekintették az ún. „törlesztéses kölcsönt”. A megkülönböztetés alapja a visszafizetés módja volt, a törlesztéses kölcsönt részletekben is lehetett törleszteni. Amennyiben egy összegű visszafizetésre vállalt az adós kötelezettséget, a kamatot félévente vagy negyedévente fizette, lejáratkor pedig a tőke teljes összegét visszafizette. Hosszú lejáratú kölcsönöknél tipikusan részletekben törlesztett az adós.

A „valódi” törlesztéses kölcsön az volt, amikor az adós a kamatokon felül évente vagy félévente törlesztett, ami változó nagyságú részleteket eredményezett, tekintettel arra, hogy a tőke csökkenésével a kamat is kevesebb lett, vagy állandó összegű törlesztést fizetett, amikor annuitással számították ki a részletek nagyságát.⁸⁰ A törlesztéseket törlesztési tervvel számították ki, amit a szerződéshez vagy adóslevélhez csatoltak, de jogszabályi kötelezettség erre nézve nem volt. A törlesztéssel kapcsolatban érvényesült a szabály, mely szerint először a költségre, majd a kamatra, végül a tőkére kell fordítani az összeget, ha a késedelembe esett adós fizet.⁸¹

A fogyasztási célú hitelek szabályozására Magyarországon a második világháború után került sor. A fogyasztói hitel, mint elkülönült szerződéstípus ugyanis csak akkor tud megjelenni adott államban, ha gazdaság tömegtermelést folytat, a munkabérek biztosítják a lakosság megélhetését, és igény keletkezik a fogyasztási javak felhalmozására akkor is, ha egyidejűleg eladósodik a lakosság. Az európai államok más-más időszakban érték el ezt a fejlettségi szintet.

6. A fogyasztóknak nyújtott hitelezés elterjedése

A fogyasztóknak nyújtott hitelezés elterjedése az ipari forradalom okozta termelésnövekedéssel magyarázható. A fogyasztási javak (elsősorban az ipari tömegcikk) egyre olcsóbbá váltak a gépi technológia nyomán, amely természetszerűen vásárlásra ösztönözte az alacsonyabb jövedelmű lakosságot is. Az értékesítést a városokról távol gyakran ügynökök, há-

záló kereskedők végezték. Tevékenységükhöz kapcsolódóan megjelentek azok marketingstratégiák, amelyek segítségével a tömegtermékeket gyorsabban és nagyobb volumenben lehetett értékesíteni.⁸² A kereskedők ügynökei jelentős sikereket értek el a XIX. század végén a fogyasztási cikkek – elsősorban vidéki – fogyasztókhoz való eljuttatásában. A különböző fogyasztói csoportok esélye termékek megszerzésére nem volt egyenlő, alapvetően azért, mert a megvásárlásukhoz szükséges anyagi feltételek nem álltak rendelkezésükre. A termékek értékesítését ezért az eladók kölcsönszerződések alkalmazásával ködtötték össze, így a termék megvásárlásához szükséges készpénz hiánya már nem jelentett akadályt.⁸³ A házaló ügynöktől történő „hitelbe vásárlás” nyomán viszonylag drága árukat is meg tudtak vásárolni egyébként vagyontalan személyek, az áruk értékesítése így egyre könnyebbé vált, ami elősegítette a kereskedelmet és ezáltal jelentős hatást gyakorolt a nemzetgazdaságra.⁸⁴

A gazdasági szükségszerűség összekötötte a fogyasztók számára nyújtott hitelezést és a házaló kereskedést, melyeket ma már mindenhol elkülönülten szabályoznak, de a XIX. század végén, XX. század elején a két értékesítési módszer egymáshoz szorosan kapcsolódott, egymást feltételezte. A fogyasztóknak nyújtott, és a házaló kereskedéssel összekapcsolt hitel az esetlegesen alacsony iskolázottságú, információkkal nem rendelkező, ezért kiszolgáltatott fogyasztókat érintette. Védelmük érdekében előbb a bírói gyakorlat, majd a jogalkotás is elmozdult a hitelezőt védő „alapállásából” a fogyasztót védő rendelkezések felé.

A jelenséggel a XIX. század végén, XX. század elején tudományosan is foglalkozni kezdtek, így két német jogászgyűlés témája is volt,⁸⁵ és szabályozására több javaslat is született. Különösen jelentős problémaként emeli ki a korabeli jogirodalom, hogy az alacsony iskolázottságú néprétegek könnyen „kísértésbe estek”, amit elősegített a szerződéskötéskor fizetett ellenszolgáltatás alacsony volta, valamint az a körülmény, hogy a részletfizetések miatt nehéz volt átlátni, valójában mekkora összegbe kerül a termék, vagy szolgáltatás.⁸⁶ Az ügynökök magas jutalékot kaptak a megkötött szerződések után, így minden lehetséges eszközt bevetettek a szerződéskötés érdekében. A jelenségre reagáló, házaló kereskedést szabályozó német joganyag meghatározott termékek házaló kereskedelmét megtiltotta (értékpapírok, luxuscikkek), koncessziókötelesé tette az ügynökök működését.

A fogyasztóvédelmi jellegű bírói gyakorlat, illetve jogi szabályozás ugyanakkor csak nehezen „szakadt el” a klasszikus kölcsönszerződés hitelezőt védő gondolkodásmódjától, a fogyasztóknak nyúj-

séig, 1990. december 17-ig hatályban maradt.¹⁰⁸

A klasszikus részletfizetési ügylet mellett az első és a második világháborút követően új értékesítési formák fejlődtek ki, amelyek a fent ismertetett részletre vásárlást lassan kiszorították. A joggyakorlat feladata volt megoldást találni az új értékesítési formák által okozott problémákra.¹⁰⁹ Szakvéleményében Marschall von Bieberstein a fogyasztói hitelek teljesen új szabályozását vetette fel. Eszerint a fogyasztó védelemre érdemes a hitelezővel szemben, függetlenül attól, hogy áru- vagy pénzkölcsönről van szó.¹¹⁰ Ez az elv a későbbi törvény alapgondolata lett. Németországban sokáig a már említett részletfizetési ügyletekről szóló törvény szabályozta a fogyasztói hitelszerződéshez hasonló jogviszonyokat, majd a közösségi irányelv átültetése nyomán a Verbraucherkreditgesetz lépett hatályba.¹¹¹

A kötelmi jogi reform után – jelenleg is – a BGB-ben, a kölcsönszerződések körében szabályozott a fogyasztói hitel (szó szerinti német fordításban: fogyasztói kölcsönszerződés) is, amely az irányelvnek megfelelő tartalommal került a kódexbe.

6.4 Magyarország

Ahogy azt már a történeti bevezetőben is láttuk, Magyarországon csak a XX. század első évtizedeiben szakít a bírói gyakorlat a szigorúan hitelezőt védő szemlélettel, és „csírájában” megjelenik a gyakran kiszolgáltatott adós védelme. A személyi kölcsön, vagy a részletvétel már az 1900-as évek elejétől ismert volt, de a fogyasztói hitelezés kialakulását elősegítő házaló kereskedés, a tömegcikk gyors – akár hitelezéssel történő – értékesítése nálunk csak a második világháború előtti évtizedben vált jelentős méretűvé. Fogyasztóvédelmi jellegű jogi szabályozás ezen a területen csak a második világháborút követően valósult meg.

A második világháború utáni gazdasági helyzetben azonban visszaszorult a fogyasztói célú hitelezés, mivel a lakossági hitelügyletek körében az újjáépítés miatt elsősorban a lakásépítési célú kölcsönök kerültek előtérbe.

Az 1950-es évektől a fogyasztóknak nyújtott kölcsönöket már nem a piac befolyásolta, hanem a szocialista ideológiának megfelelően a lakossági kölcsönöknek gazdaságpolitikai jelentősége is volt. Az akkori jogirodalom szerint¹¹² a kölcsönzés kihatott a népgazdaság egyensúlyi helyzetére. A lakossági fogyasztási kölcsönök nyújtása az el nem költött jövedelmeknek a forgalomba való visszaterelésével tulajdonképpen a vásárlóerő átcsoportosítást is jelentette a fogyasztók körében. A kölcsönfolyósítások és kölcsöntörlesztések tervezhetővé váltak, a termelés és a forgalom a központi elképzelésekhez igazodott.

A gazdasági szabályozó rendszer a lakossági hitelezéssel szemben azt a követelményt támasztotta, hogy a lakossági hitelforrásokat elsősorban a lakásépítési program megvalósítása érdekében kellett felhasználni. Így a fogyasztási kölcsönök csak másodlagos szerepet játszottak.¹¹³

A fogyasztói hitelszerződést először 1958-ban „fogyasztási kölcsön”-ként szabályozta egy, a belkereskedelmi és a pénzügyminiszter által kiadott közös rendelet.¹¹⁴ Az áruhiánnyal, de mindenképpen választékhiánnyal küszködő, alapvetően kereslet-túl-súlyú szocialista gazdasági környezetben első pillantásra furcsának, sőt értelmetlennek tűnhet a fogyasztási kölcsön alkalmazása és szabályozása. Ha a fogyasztó nem tud mit vásárolni, mert nincs semmi az üzletben, mi szüksége lehet a kölcsönre? A választ a korszak ideológiáját figyelembe véve találjuk meg: nem akárminek akármilyen ügyletére vonatkozott a szabályozás, hanem a jogszabályban meghatározott, privilegizált állampolgári csoport a belkereskedelmi miniszter által meghatározott termékeket vásárolhatta meg a kölcsönből.

A kölcsönben részesülő állampolgárok a jogszabályok alapján elsősorban a bérből és fizetésből élők, valamint a mezőgazdasági termelősövetkezetek tagjai voltak. Hátrányosan különböztették meg a kisiparosokat, kiskereskedőket, illetve a magánmunkálatók alkalmazottait, valamint a szabad foglalkozást folytatókat. A jogi szabályozáson túlmenően az akkori kibocsátott hitelezési irányelvek a fogyasztási kölcsönök csoportján belül az egyes kölcsöntípusok tekintetében évente eligazítást adtak a kölcsönt nyújtó pénzügyi intézetek számára. Ezekben a kölcsönkérelmek differenciált elbírálására hívták fel a figyelmet. A megkülönböztetés alapja a kölcsönigénylők szociális helyzete, illetve a kölcsön célja volt. Előnyben kellett részesíteni az alacsony jövedelmű, sokgyermekes és munkáscsaládok szociális szempontból indokolt kölcsönigényeit.

A fogyasztási kölcsönök közé tartoztak a vásárlási kölcsönök, a személyi kölcsönök és a szolgáltatási kölcsönök. A legelterjedtebb forma az áruvásárlási kölcsön volt, amelyet a Belkereskedelmi Minisztérium által meghatározott, kizárólag hazai gyártmányú, illetve szocialista importból származó árucikkek beszerzésére nyújtottak. A kölcsönt összeghatártól függően a vételár 60–70%-a erejéig, 12–18 havi lejáratra folyósították. Az akkori szabályozás érdekessége, hogy nemcsak ingó dolgok megszerzésére lehetett felhasználni, hanem például hétféle ház vásárlására is, meghatározott értékhatárig. Erre valószínűleg azért volt szükség, mert bizonyos határon túl nem volt hova (gondoljunk arra, hogy mindenkinek csak egy lakása lehetett) tartós fogyasztási cikket vásárolni, még akkor sem, ha éppen lehetett kapni.

A törvény második fejezete pontos definíciókat ad, korlátozásokat és kivételeket határoz meg a törvény hatályával kapcsolatban. Minden ismert hitelezési formát a hatálya alá von, a hitelkártyát, a személyi kölcsönt is, de szabályozza a kapcsolódó biztosítékok jogát is. A törvény súlypontja a fogyasztóknak nyújtott teljes körű információadáson van. A hitelező reklámtevékenysége szigorúan és részletesen szabályozott, ami a fogyasztók számára biztosítja, hogy viszonylag hamar objektív információkhoz jussanak. Ezt a célt szolgálja a szerződési feltételek tartalmának előírása is.

A CCA az egész Egyesült Királyságban hatályos, de nem kizárólagos: a nem szabályozott kérdésekben a bírói jog és más törvények érvényesülnek.⁹⁵ A CCA olyan reformtörvény, amely százéves jogfejlődés eredménye. Megalkotásával elválasztották egymástól a biztosítékokat és hitelügyleteket, mindkettőt a törvényben szabályozva. A CCA ma Európában a legszigorúbban szabályozza a fogyasztói hitelszerződéseket.⁹⁶

6.2 Franciaország

Franciaországban is először a részletfizetési ügyletek alakultak ki, majd – a német jogfejlődéshez hasonlóan – az ügynökök tevékenysége során a fogyasztóknak nyújtott hitelezés egyre gyakoribbá vált. A hitelezés fogyasztóvédelmi jellegű szabályozása ugyanakkor csak később alakult ki, valójában az 1966-ban kiadott kölcsönökről szóló törvényben⁹⁷ jelent meg, amely a felhasználás céljára tekintet nélkül szabályozta a hitelközvetítést és a hitelekkel kapcsolatos reklámokat. Ez a jogszabály azonban ma már nem hatályos. A hitelszerződéseket, így a fogyasztói hitelszerződést átfogóan először 1978-ban szabályozták,⁹⁸ először az ingó dolgok, majd az ingatlanok vonatkozásában.⁹⁹ Ezt megelőzően a francia jogalkotó csak nagyon alapvető szabályokat (a hitel nagyságát, az eladási árat és a futamidőt határozza meg) alkotott a hitelből vásárlás (részletre vásárlás) vonatkozásában, rendeleti formában.¹⁰⁰

Módosította a szabályozást az Európai Közöség irányelve,¹⁰¹ így azt jelenleg az 1993-as fogyasztóvédelemről szóló törvényben¹⁰² (L. 311-1-től L. 311-37-ig és L. 313-1-től L. 313-16-ig) találjuk. A törvény hitelszerződésről szóló része egységesen szabályoz, ugyanakkor a szabályozás nagyjából megfelel az 1978-as törvénynek.¹⁰³ A törvény a fogyasztói hitelre vonatkozik, ami lehet részletvétel, személyi hitel, illetve más esetek. A hitelszerződések biztosítékait is itt szabályozza a francia jogalkotó.

A szabályozás elsődleges elve a fogyasztó teljeskörű és objektív tájékoztatása a szerződéskötést megelőzően. Ennek érdekében szabályozzák a rek-

lámtevékenységet, a hitelező ajánlatát csak meghatározott formában és módon juttathatja el a fogyasztóhoz. A szerződés megkötése után a fogyasztót elállási jog védi. Végül a fogyasztó élhet az általános magánjogi eszközökkel is, amennyiben szerződésszegésre kerül sor. A törvény azt a lehetőséget is biztosítja, hogy a fogyasztó, ha vétlen a fizetési késedelemben, méltányossági alapon halasztást kaphat, adott esetben kamatemelés nélkül, figyelemmel arra, ha visszafizeti a hitelt.

6.3 Németország

A XIX. század végén a házaló kereskedéshez is kapcsolódóan kezd elkülönülni a német jogban a részletfizetési ügylet, amelyet itt is a fogyasztói hitel „előképének” tekinthetünk. 1896-ban született az első javaslat a részletfizetés törvényi szabályozására, amely már széleskörűen szabályozta volna a házaló kereskedést is, azonban csak javaslat maradt, törvényerőre nem emelkedett.¹⁰⁴

1931-ben új javaslat született a részletfizetési törvényre, amelynek újdonsága a 3. §-ban szereplő, vevőt illető, törvényen alapuló elállási jog. Eredetileg két esetre is vonatkozott volna: az első tulajdonképpen a házaló kereskedés, amikor a vevőt felkéri az eladó, vagy annak képviselője, hogy meghatározott cél nélküli (éppen ezért a vevő számára általában nem szükséges) üzletre vegye rá.¹⁰⁵ A második esetkörben az elállási jog azoknál az ügyleteknél állt volna fenn, ahol a vevő a dolgot az ügylet megkötésekor nem látta, és csak később ismeri fel, hogy az áru nem felel meg az általa megismert feltételeknek. Ezek a kritériumok később a távollévők közötti szerződések közösségi szabályozásának alapját képezték. A fogyasztóvédelmi célú elállási jog „megbánási jog”-ként (Reurecht) kerül szabályozásra, és a jogtudomány különleges formának tartotta. Heck szerint¹⁰⁶ „az elállási jog törvény által létrehozott megbánási jogot jelent. Az adóst az elállási jog elismerése feljogosítja arra, hogy az ellenérték visszafizetésével, valamint törvényileg szabályozott 10-20%-os összegű bánatpénz kifizetésével megszabadulhat további kötelezettségeitől, és visszakövetelheti a kifizetett részleteket is.” A bánatpénz nagyságának nem kellett elegendőnek lenni az ügynök jutalékának fedezésére.

Az 1931-es javaslatot végül nem fogadták el, csak 1961-ben lépett hatályba a részletfizetést szabályozó törvény.¹⁰⁷ Ebben a vevő megkapta a jogot, hogy a kereskedő által tett ajánlat elfogadását visszavonja, vagy a már megkötött szerződéstől „visszalépjen” (elálljon).

A részletfizetési ügyletekről szóló német törvényt 1974-ben módosították, amely a fogyasztói hitelszerződésről szóló irányelv német jogba ültetése

1982) 481. és köv. o.

¹³ Halla Aurél-Dobrovics Károly: Magyarország története különös tekintettel az iparra és kereskedelemre. II. kötet, Budapest 1936. 71. o.

¹⁴ Illés József: A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Budapest 1901. 135. o.

¹⁵ Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. 27. lap. Idézi: Halla-Dobrovics i. m. 73. o.

¹⁶ Béli Gábor: Magyar jogtörténet, a tradicionális jog, Dialóg-Campus Budapest-Pécs 1999. 108. o.

¹⁷ Béli i. m. 108. o.

¹⁸ Illés i. m. 134. o.

¹⁹ Bodai Zsuzsa i. m. 55. o.

²⁰ Renszánsz etikai antológia. (vál. és szerk.: Vajda Mihály) Gondolat, Budapest 1984. 545. o.

²¹ A katolikus egyház pénzkölcsönzéshez való viszonyának sokrétűségéről lásd Weber i. m. 79. és köv. o.

²² Roland Geitmann: A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság. (Fordította: Kincsesné Salca Mária) <http://mkdsz1.freeweb.hu/n04/kamat.html>, 2005. 04. 25.

²³ Bodai Zsuzsa: i. m. 83. o.

²⁴ Bodai Zsuzsa: i. m. 88. o.

²⁵ Bodai Zsuzsa: A reformátorok gazdasági tanításai, www.inco.hu/inco8/global/cikk5h.htm, 2004. 10. 08.

²⁶ Bodai Zsuzsa: i. m. 93. o.

²⁷ Bodai Zsuzsa: A reformátorok gazdasági tanításai, www.inco.hu/inco8/global/cikk5h.htm, 2004. 10. 08.

²⁸ Bodai Zsuzsa: i. m. 108. o.

²⁹ Bodai Zsuzsa: i. m. 112. o.

³⁰ Pesch, Biederlack, Prunter, Zehentbauer, Ratzinger, Schindler, Cathrein, Linsenmann, idézi őket: Roland Geitmann: A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság. (Fordította: Kincsesné Salca Mária) <http://mkdsz1.freeweb.hu/n04/kamat.html>, 2005. 04. 25.

³¹ Roland Geitmann: i. m. <http://mkdsz1.freeweb.hu/n04/kamat.html>, 2005. 04. 25.

³² Roland Geitmann: i. m. <http://mkdsz1.freeweb.hu/n04/kamat.html>, 2005. 04. 25.

³³ (Kelemen Imre) A magyar polgári törvénytudomány vázlata Kelemen Imre, Markovics János 's többek után, Eger 1845. 13. o.

³⁴ Wirth, Max: Grundzüge der National-Ökonomie, Köln, 1871., idézi: Lónyay Menyhért: A bankügy. Budapest 1875. 42. o.

³⁵ A XVIII. század végén a magyarországi kereskedelmet és az ehhez kapcsolódó hitelezést alapvetően gátolta, hogy Magyarországnak nem volt váltójoga, így váltóhitelhez jutni sem lehetett. A nem kereskedők semmiféle hitelt sem kaphattak, nem működtek ugyanis pénzintézetek. Így a kiváltsággal rendelkező kereskedőktől lehetett csak nagyon magas kamatra hitelt kapni. Égetően fontos volt a pénzintézet létrehozása, amely Mária Terézia nevéhez fűződik. 1772. november 15-én hitelpénztár felállítását rendelte el, melynek célja az volt, hogy a magyar tőkések el tudják helyezni tőkéjüket, egyúttal a kincstár hiteligényeit és „amennyiben a pénztár alapota engedi” magánszemélyek kölcsönszükségeit is kielégítette. A hitelpénztár az ország különböző helyein állított fel fiókokat és 1775-re 7 millió forint, 1819-ben 22 millió forint betéttel rendelkezett. Kölcsönt azonban csak kereskedő kaphatott, vagy olyan valaki, akiért kereskedő jótaált (természetesen nem ingyen). A kölcsönszükségeket kielégítésére Mária Terézia 1773. augusztus 23-án kelt kiváltságlevelében zálogházat alapított. Csak Pozsonyban működött zálogház, tőkéje azonban komoly hitelügyek kielégítésére alkalmatlan volt.

³⁶ Széchenyi István: Hitel. Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézetében, 1830. 134. és köv. o.

³⁷ Éber A.: Mire tanít Széchenyi? Budapest 1941. 217. o.

³⁸ Szlemencsics Pál: Községes törvényszéki polgári törvény. harmadik kötet, Pozsony(?) 1823. 186. o.

³⁹ 1884. márc. 29., 1120, az ítéletek közzétéve: Felsőbírószáink elvi határozatai. A Kir. Curia, a Kir. Ítéltáblák és a Pénzügyi Közigazgatási Bíróság döntéseinek rendszeres gyűjteménye. (készítette: dr. Márkus Dezső) I. kötet, Budapest 1891. Grill Károly, 350. o.

⁴⁰ 1884. nov. 3., 28722., u. o.

⁴¹ Kúria, 1925. április 16., P. V. 4859/1924., közzétéve: Magyar Döntvénytár, a Magyar Kir. Curia, Kir. Ítéltáblák, nemkülönben más legfelsőbb fokú ítélőhatóságok elvi jellegű határozatai. (szerk: Grecksák Károly) VIII. kötet, Budapest 1906, Politzer Kiadó, 786 és köv. o.

⁴² A magyar polgári törvénytudomány vázlata Kelemen Imre, Markovics János 's többek után Eger 1845. 161. o.

⁴³ Szlemencsics: i. m. 193. o.

⁴⁴ Szlemencsics: i. m. 193. o.

⁴⁵ Kúria, 1898 aug. 31. 5124/1897., hasonlóan: Kúria, I. G. 666/1903, közzétéve: Magyar Döntvénytár, a Magyar Kir. Curia, Kir. Ítéltáblák, nemkülönben más legfelsőbb fokú ítélőhatóságok elvi jellegű határozatai, szerk.: Grecksák Károly, VIII. kötet, Politzer Kiadó, Budapest 1906. 786. és köv. o.

⁴⁶ Szász-Schwarz Gusztáv: Magánjogi fejtegetések felsőbírószáink határozatok kapcsán. Budapest 1890. 65. o.

⁴⁷ Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Budapest 1932–33. 537. o.

⁴⁸ Szladits Károly: A magyar magánjog. Budapest 1942

⁴⁹ Bátor Viktor által írt fejezet, Szladits: i. m. Negyedik kötet 162. o.

⁵⁰ Szlemencsics: i. m. 187. o.

⁵¹ A magyar polgári törvény, nyomtatott Sárospatakon, Nádaskay András által, 1822. 196. o., hasonlóan: Béli Gábor: Magyar jogtörténet, a tradicionális jog. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs 1999. 107. o.

⁵² Kelemen-Markovics: i. m. 161. o., Szlemencsics: i. m. 189. o.

⁵³ Kelemen-Markovics: i. m. 161. o., ugyanígy Szlemencsics: i. m. 189. o.

⁵⁴ A magyar polgári törvény, nyomtatott Sárospatakon, Nádaskay András által, 1822. 202. o.

⁵⁵ Szlemencsics: i. m. 186. o.

⁵⁶ A magyar polgári törvény, nyomtatott Sárospatakon, Nádaskay András által, 1822. 203. o.

⁵⁷ 1567. évi XXXI. tc, 1687 évi IX. és az 1723. évi XLVII. és L. tc. alapján, lásd: Szlemencsics: i. m. 190. o.

⁵⁸ Szlemencsics: i. m. 187. o.

⁵⁹ Kelemen-Markovics i. m. 162. o., ugyanígy Szlemencsics: i. m. 188. o.

⁶⁰ Kúria, 1925. február 13., P. V. 4333/1924, hasonlóan Kúria, 1925 szept. 25., P. IV. 6747/1924., közzétéve: Magyar Döntvénytár, a Magyar Kir. Curia, Kir. Ítéltáblák, nemkülönben más legfelsőbb fokú ítélőhatóságok elvi jellegű határozatai. (szerk: Grecksák Károly) VIII. kötet, Budapest 1906, Politzer Kiadó, 786 és köv. o.

⁶¹ Szlemencsics: i. m. 189. o.

⁶² Szlemencsics: i. m. 191. o., hasonlóan Béli: i. m. 108. o.

⁶³ A Királyi Kúria több ítéletét idézi: Szlemencsics: i. m. 190. o.

⁶⁴ Szlemencsics: i. m. 192. o., hasonlóan: A magyar polgári törvény, nyomtatott Sárospatakon, Nádaskay András által, 1822. 197. o.

⁶⁵ 1802. XXI tc., elemzi: Szlemencsics: i. m. 194. o.

⁶⁶ Szlemencsics: i. m. 193. o.

⁶⁷ Kelemen-Markovics: i. m. 163. o.

⁶⁸ Kelemen-Markovics: i. m. 163. o.

⁶⁹ Valójában naturalis obligatioit eredményezett a 8%-nál nagyobb kamat kikötése. Ahogyan arra Nagy Ferencz „A Magyar Kereskedelmi és Váltójog kézikönyve” (Budapest, 1901) című munkájában rámutat: „A 8 százaléknál nagyobb kamatkikötés ... a peres és nemperes jogsegélytől fosztott meg; maga a kamatkikötési szabadság azonban nem lett hatályon kívül helyezve. A nagyobb kamatkikötése magában véve érvényes s ha megfizetett,

Az áruvásárlási kölcsön folyósításához nem kapcsolódott kamat, hanem egyszeri kezelési költséget számított fel a pénzintézet. Ezáltal úgy tűnhetett, hogy a szocialista gazdaságban az állam által preferált társadalmi csoportokat nem sújtja a kapitalizmusban megszokott kamat. A kezelési költség mértéke azonban 4–6%-os kamatnak felelt meg. A konstrukcióban a pénzintézet „hitellevelet” állított ki az adós számára, aki ezt felhasználhatta vásárlása során. A hitellevelel csak a rendeletben meghatározott termékeket lehetett megvásárolni, azt „eladni”, vagy más módon felhasználni nem lehetett. A visszaélések megakadályozására büntetőjogi szankciókat¹⁵ is kilátásba helyeztek.

Ismert volt a szolgáltatási kölcsön is, amelyet nagyobb értékű szolgáltatások igénybevételének megkönnyítése érdekében nyújtottak. A szolgáltatás értékének 70–80%-át 12–18 hónapos lejáratral lehetett szolgáltatási kölcsönből fedezni. Ebből a szempontból szolgáltatásnak tekintették az utazást, lakásfelújítási munkálatokat, gépkocsijavítást. Az igénybe vehető szolgáltatások körét külön jegyzék tartalmazta, amelyet a pénzintézeteknél lehetett megtekinteni.

A személyi kölcsön átmeneti szükségletek, kiadások fedezésére szolgált. Meghatározott személyek igényeit a fent felsorolt privilegizált alanyi körön belül is kiemelten kellett kezelni, és más kölcsönkérelmekkel szemben előnyben kellett részesíteni. Ilyenek voltak a takarékbetéttel rendelkező személyek, a kitüntettek, valamint a kisjövedelmű dolgozók, ha szociálisan is indokolt volt a kölcsönkérelem. A személyi kölcsönhöz 8–10%-os ügyleti kamat kapcsolódott.

Míg a részletfizetési ügyletek a fogyasztói hitelezés alapját adták szerte Európában, Magyarországon még a második világháború utáni évtizedekben sem volt egyértelmű, hogy a részletvétel fogyasztási kölcsönnek minősül-e. Bár egyes szerzők¹⁶ a fogyasztási kölcsönök között sorolták fel az ún. „árurészlet-akció”-t is, a vonatkozó jogszabályok alapján egyértelműen megállapítható, hogy nem kölcsönszerződést, hanem részletvételt kötöttek a felek. Az ingó részletvétel a külön jogszabályban felsorolt¹⁷ állami, vagy ilyen tevékenységet is folytató kiskereskedelmi vállalatok ügyleteire terjedt ki. Az akcióban részletvételre jogosult állampolgárok köre nem volt korlátozva. Az akció jelentősége az áruvásárlási konstrukció bevezetése után elhalványult.

Ahogyan a részletvétel és a fogyasztási kölcsön közötti dogmatikai elhatárolás, úgy a kölcsön- és hitelszerződés közötti különbség sem volt világos az 1960-ban hatályba lépő magyar Polgári Törvénykönyvben¹⁸ (Ptk.). Meznerics Iván az 1963-ban megjelent *„Bankügyletek a szocialista gazdálkodásban”* című művében felhívta a figyelmet arra, hogy mind az ak-

kor hatályos Ptk., mind a bankhitelezés külön jogszabálya összekeveri a hitelezés és a kölcsönzés fogalmát. Az akkori Ptk. a szóban forgó kérdéssel a „Bank- és hitelviszonyok” címszó alatt foglalkozott. Ugyanakkor a részletes szabályok hitelt nem említettek, csupán kölcsönt.¹⁹

Meznerics Iván idézett munkájában²⁰ lényegében javaslatot tett a hitel és a kölcsön fogalmának megkülönböztetésére, illetőleg tartalmukat kifejező megjelölésükre. Álláspontja szerint a hitel általában olyan hitelszerződést tételez fel, amelynek lényege elsősorban a hitel megnyitásában, nem pedig a későbbi igénybevételében van. A hitelszerződés tárgya ezért a hitelnyújtás, vagy ha úgy tetszik a kölcsönnyújtás ígérete, nem pedig a hitel igénybevételének konkrét biztosítása. A hitelszerződés és a kölcsönszerződés között, az előbbieknél megfelelő megkülönböztetést először az 1967-ben megjelent bankrendelet vezette be, majd ehhez igazodott később a Ptk.-beli szabályozás is.

A korabeli gazdasági-társadalmi viszonyok között a lakosság számára a hitelezés, a hitelkeret rendelkezésre tartása elképzelhetetlen volt. A politikai célkitűzéseknek megfelelően a lakosoknak csak annyi és csak olyan mértékű pénz állhatott a rendelkezésére, amelyet az állam által elismert célra el is tudott költeni. Így a lakossági kölcsönügyletek meghatározójának tartották,²¹ hogy az állampolgár rendelkezésére bocsátott pénzösszeg kölcsön, és nem hitel volt, mivel nem annak ígéretéről volt szó, és a szerződés, ami a pénzintézet vagy más szerv és az állampolgár között e tárgyban létrejött, kölcsönszerződés és nem hitelszerződés volt.²²

Ilyen előzmények után az Európai Közösség 87/102-es irányelvének átvétele sok gondot okozott a magyar jogalkotónak.²³

Jegyzetek

¹ Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók, Debrecen 1943. 226. o.

² Kecskés László: Polgári jogi tanulmányok. Pécs 1995. 20. o.

³ Lukács, 6. 35.

⁴ Bodai Zsuzsa: A pénz filozófiája I. Aula Kiadó, Budapest 2001. 19. és köv. o.

⁵ Idézi: Roland Geitmann: A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság. (Fordította: Kincsesné Salca Mária) <http://mkdsz1.freeweb.hu/n04/kamat.html>, 2005. 04.25.

⁶ Lukács, 6.35.

⁷ Roland Geitmann: i.m. <http://mkdsz1.freeweb.hu/n04/kamat.html>, 2005. 04.25.

⁸ Roland Geitmann: i.m. <http://mkdsz1.freeweb.hu/n04/kamat.html>, 2005. 04.25.

⁹ Roland Geitmann: i.m. <http://mkdsz1.freeweb.hu/n04/kamat.html>, 2005. 04.25.

¹⁰ Hivatkozva Bodai Zsuzsa i. m. 38. o.

¹¹ Mózes 2. könyve, 22.25.

¹² A zsidó vallás és etika kamatra, illetve uzsorára vonatkozó nézeteit behatóan elemzi Max Weber „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című művében, (Budapest

annak visszafizetése nem követelhető". Az adós szorult helyzete, mint többlettényállás azonban az uzsora megállapíthatóságához vezetett. Bejegyzett kereskedők váltó- és csekkügyleteire sem vonatkozott a szabályozás. Lásd: II. kötet 68. és köv. o.

⁷⁰ Kelemen-Markovics: i. m. 162. o.

⁷¹ Szlemencsics: i. m. 190. o.

⁷² Kelemen-Markovics: i. m. 169. o.

⁷³ Kúria, 1909. március 24., 4090/908.,

⁷⁴ Kelemen-Markovics: i. m. 162. o.

⁷⁵ Kereskedelmi Törvény, 1875. évi XXXVII. tc.

⁷⁶ Nagy Ferencz idézett művében részletesen elemzi a kereskedelmi ügyleteknél alkalmazható kamat fajtáit, mértékét, az esedékesség időpontját. Lásd: II. kötet 68. és köv. o.

⁷⁷ Cottely István: A bankügyletek joga. Tébé Kiadóvállalat Budapest 1944. 178. o.

⁷⁸ Kúria, J. D. 1913. május 26. 1/1913. P. H. T. 103. sz.

⁷⁹ Kúria, E. H. 1914. november 5. 2503/1914. P. H. T. 474. sz.

⁸⁰ Cottely: i. m. 182. o.

⁸¹ Cottely: i. m. 183. o.

⁸² E. A. Kramer: Prinzipienfragen eines österreichischen Konsumentenschutzgesetzes, Konsumentenschutz im Privat- und Wirtschaftsrecht. (szerk.: E. A. Kramer – H. Mayrhofer) 1977. 13. o.

⁸³ W. Schuhmacher: Verbraucher und Recht im historischer Sicht, Juristische Schriftenreihe 1981. 71. o.

⁸⁴ S. Kalls-B. Lurger: Rücktrittsrechte, Wien 2001. 35. o.

⁸⁵ 21. Deutschen Juristentagen 1890, 22. Deutschen Juristentagen 1892.

⁸⁶ Hausmann: Veräußerung beweglicher Sachgegen Ratenzahlung. 1891. 92 és köv. o., idézi: Kalls-Lurger i. m. 36. o.

⁸⁷ Maynard v. Moseley (1676) 3 Swan 651. (Lord Nottingham)

⁸⁸ A. C. Janert: Der sachliche und persönliche Anwendungsbereich des deutschen Verbraucherkreditrechts und des britischen Consumer Credit Act 1974. Peter Lang, Frankfurt 2002. 45. o.

⁸⁹ A. C. Janert: i. m. 45. o.

⁹⁰ A. C. Janert: i. m. 46. o.

⁹¹ R. Goode-M. Cremona-P. J. Patrick-J. H. J. Pearson-J. Renton-D. Rosenthal-S. Shute-N. Warriner-D. Worsley-L. Yelland: Consumer Credit Law and Practice, Butterworths London, March 2000, IA 1.1-1.7/3-6. szám

⁹² Beete v. Bidgood (1827) 7 B&C.

⁹³ Mcentire v. Crossley Bros Ltd (1895) AC 457.

⁹⁴ A szabályozás felmondási jogot biztosított a fogyasztónak, amennyiben korlátozva volt a szerződés megszüntetésének lehetősége, vagy a hibás teljesítésért való felelősség, illetve harmadik személy léphetett a kötelemben, amennyiben kifizette az ellenszolgáltatást.

⁹⁵ R. Goode-M. Cremona-P. J. Patrick-J. H. J. Pearson-J. Renton-D. Rosenthal-S. Shute-N. Warriner-D. Worsley-L. Yelland: Consumer Credit Law and Practice, Butterworths London, March 2000, IB 11.2/243.

⁹⁶ A. C. Janert: i. m. 53. o.

⁹⁷ Loi n° 66-1010 du 28. décembre 1966 relative à l'usure aux prêts d'argent et à certaines opérations de démarche et de publicité

⁹⁸ Loi n° 78-22 du 10 janvier 1978 reative à l'information et à la protection des consommateurs dans le domaine de certaines opérations de crédit

⁹⁹ Loi n° 79-596 du 13 juillet 1979 relative à linformation et à la protection des emprunteurs dans le domaine immobilier

¹⁰⁰ Dekrete Nr. 55-585, 1955. 05.20, Dekrete Nr. 56-775, 1956. 08. 04.

¹⁰¹ A Tanács 87/102/EGK irányelve (a továbbiakban: irányelv) a fogyasztói hitelre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről, hivatalos lapban: L 42, 1987. 02. 12.

¹⁰² Loi n° 93-949 du 26 juillet 1993, relative au code de la consommation

¹⁰³ Susanne Hermann: Der Verbraucherkreditvertrag, München, 1996. 6. o.

¹⁰⁴ Schuhmacher: i. m. 73. o.

¹⁰⁵ Kalls-Lurger: i. m. 37. o.

¹⁰⁶ P. Heck: Verhandlungen des Einundzwanzigsten Deutschen Juristentags, (1891) 181. o., idézi: Kalls-Lurger: i. m. 36. o.

¹⁰⁷ BGBI 1961/279., (4.§)

¹⁰⁸ BGBI. 1974. május 15.

¹⁰⁹ Scholz: 100 Jahre Abzahlungsgesetz, FLF 1994. 148. o.

¹¹⁰ Marschall, Wolfgang von Bieberstein: Gutachten zum Reform des finanzierten Abzahlungskaufs. Untersuchung von Möglichkeiten einer künftigen Regelung des finanzierten Abzahlungskaufs und anderen Formen des Konsumentenkredits, Köln 1978. 135-159. o.

¹¹¹ 1991. január 1.

¹¹² Szentiványi Iván: A lakossági pénzügyi szolgáltatások jogi kérdései. KJK, Budapest 1979. 223. o.

¹¹³ Szentiványi Iván: Lakossági pénzügyek – pénzintézetek tevékenység. KJK, Budapest 1985. 376. o.

¹¹⁴ 1/1958. (IX. 3.) P.M. – Bk. M. számú együttes rendelet az áruvásárlási kölcsönről

¹¹⁵ Btk. (1961. évi V. tv.) 229. § (1) bek.

¹¹⁶ Szentiványi Iván: i. m. 466. o.

¹¹⁷ 5/1956. (II. 21.) M.T. rendelet az állami kiskereskedelmi vállalatok áruészletügyleteiről.

¹¹⁸ 1959. évi. IV. törvény

¹¹⁹ Meznerics Iván: Bankügyletek a szocialista gazdaságban. KJK, Budapest 1963. 62. o.

¹²⁰ Meznerics Iván: Bankügyletek a szocialista gazdaságban. KJK, Budapest 1963. 62. o.

¹²¹ Szentiványi Iván: Lakossági pénzügyek – pénzintézetek tevékenység. KJK, Budapest 1985. 376. o.

¹²² Mielőtt azt hinnénk, hogy a fogyasztási kölcsön „szocialista típusú” szabályozása a rendszerváltással eltűnt, felhívjuk a figyelmet az áruvásárlási kölcsön vonatkozásában napjainkig (2005. 09. 01-ig) hatályban volt, rendeleti formában kiadott jogszabályra [105/1987. (XII. 31.) PM-KeM együttes rendelet az áruvásárlási kölcsönről], amely meghatározott, valamilyen szempont alapján privilegizált személyi kör számára a piacinál kedvezőbb feltételekkel kínált kölcsönt. A rendelet a lakáscélú megtakarítással rendelkezők, illetve a fiatal házaspárok részére biztosított 6-8%-os kamatra áruvásárlási kölcsönt, a piaci kamat és a kedvezményes kamat közötti különbséget az állam fizette meg a pénzintézeteknek. A köl-

Pánovics Attila
egyetemi tanársegéd

A Nemzeti Civil Alapprogram működésének tapasztalatai

A rendszerváltozást követően, az alapvető jogszabályi háttér kiépülésének köszönhetően Magyarországon rövid idő alatt – elsősorban a '90-es évek első felében – látványos növekedésnek indult a civil társadalom, melynek eredményeként mára mintegy 60 000 intézményesült civil szervezetet tartanak nyilván a megyei bíróságok. A Központi Statisztikai Hivatal szerint ezek közül körülbelül 50 000 szervezet tekinthető ténylegesen működőnek.¹ A nonprofit statisztika a társas nonprofit szervezetek között tartja nyilván az egyesületeket, a szakszervezeteket, munkavállalói érdekképviselőket, a szakmai munkáltatói érdekképviselőket, köztestületeket, a közhasznú társaságokat és a nonprofit szervezetek intézményeit. Az alapítványok kategóriája alatt összevontan kezeli a magán- és a közalapítványokat.²

Az üzleti és az állami (önkormányzati) szféra mellett ún. *harmadik szektor* rendkívül fontos szerepet játszik a demokrácia megszilárdításában. Jelentős gazdasági szerepvállalásuk mellett a civil szervezetek társadalomlélektani szempontból is nélkülözhetetlenek, hiszen keretet adnak a társadalmi önszerveződés és az állampolgárok egyéniségének kiteljesedéséhez olyan tulajdonságok és értékek segítségével, mint a szolidaritás, az önkéntesség, a jótekonyság, vagy a mások iránt érzett felelősség.

A civil szektoron belül az évek során lezajlott egy erős differenciálódás, melynek eredményeként a civil szervezeteknek alapvetően két csoportja jött létre: egyrészt a „valódi” civil egyesületek és alapítványok, valamint az egyesületek szövetségei, másrészt pedig a közalapítványok, közhasznú társaságok és köztestületek.³ Előbbi csoport nagy száma ellenére csekély anyagi támogatásban részesült az állami és önkormányzati forrásokból, míg az utóbbiak, viszonylag alacsony számuk ellenére jelentős forrásokhoz jutottak, és gazdaságilag igen erőssé váltak (a szektor 5,4%-át kitevő arányukhoz képest az összbevételek 40%-ával rendelkeztek 2000-ben).⁴

A civil szervezetek által elérhető források elosztásának átláthatatlansága és esetlegessége miatt a szektor rövid időn belül alulfinanszírozottá vált, a szervezetek nagy része nem rendelkezett információkkal a megpályázható források elérhetőségéről sem. A politikai függőség és paternalizmus érzete, vala-

mint az elégtelen forrásokért folytatott versengés pedig felerősítette a szektoron belüli megosztottságot és rivalizálást. Nem alakult ki hatékony civil érdekképviselő sem, néhány szervezet próbálta időről időre a civil társadalom legitim képviselőjeként feltüntetni magát.

A gazdálkodásra vonatkozó jogszabályok adminisztratív (bevallási, adatszolgáltatási, nyilvántartási) kötelezettségek sorával bénította meg a szektor működését, miközben alig tettek különbséget a profitorientált gazdasági társaságok és a nonprofit civil szervezetek között.

A kormányzati szféra és a civil szektor kapcsolatának történetében mérföldkövet jelentett két fontos dokumentum elfogadása 2003-ban.⁵ Az egyik „A kormányzat civil stratégiája”, amely a rendszerváltozás óta az első, több évre szóló kormányzati koncepció. A stratégia alapvetően három területen határozta meg az állam feladatait a civil szektor fejlődése érdekében:

- párbeszéd: a civil szektor és az állam partneri viszonyának, együttműködésének kialakítása, fejlesztése, az állami-önkormányzati döntés-előkészítési folyamatban a civil szektor érdemi részvételének biztosítása;
- paragrafus: a civil szektor jogi, működési környezetének felülvizsgálata, civilbarátabbá tétele;
- pénz: a civil szervezeteknek juttatott állami támogatások nagyságrenddel történő emelése,⁶ amely a közfeladatok ellátásában betöltött fokozott elismerését jelenti.

A stratégiában megfogalmazott feladatok elérése érdekében nyújtott be törvényjavaslatot a kormány a *Nemzeti Civil Alapprogram* (NCA; a továbbiakban: Alapprogram) létrehozására. Jelen tanulmány célja ez utóbbi dokumentum elfogadásának és az Alapprogram működési tapasztalatainak összefoglalása.

I. A törvény megszületése és céljai

A 2002 májusában megalakult Kormány – az Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottságával együttműködve – első alkalommal 2002. július 11-én hívta párbeszédre több száz civil szervezet képviselőjét, amelyet a 2002. szeptember 3-i fórumon folytatott. A miniszterelnök 2002. szeptember 26-án, a Parlamentben megtartott „Függetlenség és partnerség: civil szervezetek az európai Magyarorszáért” konferencián jelentette be közel 600 civil szervezet képviselőjének a jelenlétében az Alapprogram létrehozását.⁷ A törvényjavaslat első változatát a Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Informatikai és Társadalmi Kapcsolatok Hivatala Civil Kapcsolatok Főosztálya készítette el 2002 októberében, majd

lési időt kellett a civil szervezetek számára biztosítani. Ezt követően a források időarányos részét a Magyar Államkincstár (MÁK) negyedévenként, az adott negyedév első hónapjának 20. napjáig biztosítja az Alapprogram számára.

A személyi jövedelemadó meghatározott részén kívül az Alapprogram pénzügyi forrásaiként jelennek meg a jogi személyek, jogi személyiség nélküli szervezetek és természetes személyek önkéntes befizetései, adományai, melyek közérdekű kötelezettségvállalásnak minősülnek, a különböző költségvetési cél-támogatások, valamint a jogszabályban meghatározott egyéb bevételek is. Meghatározott céllal juttatott vagy feltételhez kötött befizetések, adományok elfogadásáról az Alapprogram Tanácsa dönthet.

Az Alapprogram céljainak megvalósítását a központi költségvetésben az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium (ICSSZEM) fejezetének „Nemzeti Civil Alapprogram” elnevezésű fejezeti kezelésű előirányzata szolgálja.

III. A pályázók köre

A Nemzeti Civil Alapprogram a *klasszikus civil szervezeteknek* kedvez, hiszen a költségvetési eredetű forrásokból létrehozott közalapítványok, köztestületek nem pályázhatnak. A törvény kizárja a támogatásból az éves költségvetési törvényben nevesítetten támogatott szervezeteket is, a költségvetésből történő kétszeres támogatás megakadályozása érdekében. Az Alapprogramból támogatásban részesülhetnek tehát mindazok a Magyarországon nyilvántartásba vett magánalapítványok és társadalmi szervezetek (ide nem értve a munkaadói és munkavállalói érdekképviselőket, pártokat és biztosítóegyesületeket), amelyek nem végeznek közvetlen, direkt politikai tevékenységet.¹⁰

A törvény a támogathatóság feltételeként *legalább egyéves működést* ír elő a civil szervezetek számára. A törvény előkészítése során felmerült, hogy a megyei bíróságok által nyilvántartásba vett civil szervezetek az erről szóló végzés jogerőre emelkedését követően azonnal pályázhassanak az Alapprogramhoz. Az egyéves tevékenység előírása azonban egyrészt bizonyítja a szervezet életképességét, másrészt átmenetileg megakadályozza, hogy kifejezetten az Alapprogramból történő támogatás érdekében hozzanak létre civil szervezeteket.

Az Alapprogram támogatási céljai közül a működési támogatások¹¹ és az Alapprogram működésével kapcsolatos költségek fedezeteként történt kifizetések¹² kivételével az Alapprogramból csak a közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. tör-

vény alapján *közhasznú jogállást* jogerősen elnyert civil szervezetek részére teljesíthetők kifizetések. A törvény értelmében az Alapprogram támogatásainak legalább nyolcvan százaléka nyilvános pályázat keretében, a fennmaradó rész pedig egységes elvek alapján meghatározott támogatási döntések alapján nyerhető el. A támogatások vissza nem térítendő, illetve részben vagy egészben visszatérítendő formában nyújthatók, amiről a támogatást megállapító határozatokban kell rendelkezni. A visszatérítési kötelezettség alá eső támogatás ugyanúgy az adózás rendjéről szóló törvény szerinti adók módjára behajtandó köztartozásnak minősül, mint a vonatkozó támogatási szerződéstől eltérően felhasznált támogatás. A visszatérített összeg további felhasználásáról az a Kollégium jogosult dönteni, amely a visszatérítési kötelezettség alá eső támogatás folyósításáról rendelkezett.

IV. Az Alapprogram testületei

Az Alapprogram működtetését, kezelését különböző testületekre bízta a törvény. A törvényjavaslat vitája során komoly véleménykülönbségek alakultak ki a parlamenti pártok között. A támogatási rendszer működésének alapelveit meghatározó irányító testületben, a Tanácsban ugyanis mind a négy párt szeretne volna a jelenlétét biztosítani. Mivel az Alapprogram egyik legfontosabb alapelve a *források pártpolitika-mentessége*, ezért az elvi irányító Tanács mellett a támogatásokat odaítélő Kollégiumok esetén is alapvető feltétel, hogy tagjaik között többségben legyenek a civil szervezetek által delegált, legitim képviselők. Hosszú időn keresztül úgy tűnt, hogy ez feltételezi az *Országos Civil Érdekképviselő* (OCÉ) létrejöttét. A civil szektor belső önszerveződése azonban egyelőre még nem jutott el a civil érdekképviselési rendszer felállításáig, és az alulról szerveződő folyamatra nem lehet felülről, a kormányzat részéről nyomást gyakorolni. Az Alapprogramban alkalmazott megoldás ugyanakkor nem teszi feleslegessé a civil szektor önszerveződését.

1. A Tanács

A Tanács jogosult meghatározni az Alapprogram támogatási rendszere *működésének alapvető szabályait*, az Alapprogramból nyújtható *támogatások rendező elveit* (különösen az egy civil szervezet számára egy költségvetési évben nyújtható támogatás maximális összegét, a Kollégiumok közötti forrásmegosztás arányait), valamint ellátja a törvényben ráruházott egyéb feladatokat.

A Tanács 12 civil delegált tagját az erre rendelt

megkezdődött a társadalmi egyeztetés. A Kormány komoly erőfeszítéseket tett a civil társadalom véleményének megismerésére. 2002. október 28-án létrejött a Civil Együttműködési Program négy munkacsoportja, amelyek jogi, pénzügyi, kormány-civil és civil-civil kapcsolatok témakörben folyamatosan mintegy 300 civil szervezettel folytattak eszmecserét a törvény nyilvánosságra hozott tervezetéről. A civil szervezetek és a civil társadalom szakértői részéről mintegy 200 szövegszerű észrevétel érkezett. A parlamenti vita is rendkívül intenzív volt: hat parlamenti bizottság tárgyalta a törvényjavaslatot, és 105 módosító indítványt nyújtottak be hozzá. A civil szervezetek képviselői a bizottsági üléseken is részt vettek.

Az Országgyűlés meglepő gyorsasággal, mindössze kilenc hónappal a miniszterelnök bejelentését követően, 2003. június 23-án fogadta el a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvényt, melynek fő célja a civil szervezetek pályázati támogatások útján történő támogatásával azok működésének megerősítése, a civil szektor fejlődésének elősegítése. Az Alapprogram keretében a civil szervezetek az állami befolyásolástól mentesen, az általuk választott testületeken keresztül, gyakorlatilag saját maguk dönthetnek a rendelkezésre álló pénz szétosztásáról.

A törvény értelmében az Alapprogramból az alábbi célokra teljesíthetők kifizetések:

- a) civil szervezetek működési támogatása;
- b) civil szervezetek közhasznú tevékenységének támogatása;
- c) civil szervezeteket érintő évfordulók, fesztiválok, hazai és határon túli rendezvények támogatása;
- d) nemzetközi civil kapcsolatokban a magyarországi civil szervezetek jelenlétének biztosítása, hazai és határon túli rendezvényeken, fesztiválokon történő részvétel támogatása, nemzetközi tagdíjakhoz támogatás biztosítása, európai integrációt elősegítő programok támogatása;
- e) civil szférával kapcsolatos tudományos kutatások, monitoringtevékenység és nyilvántartási feladatok támogatása;
- f) civil szférával kapcsolatos szolgáltató, tanácsadó, oktatási, fejlesztő, segítő tevékenység és intézmények támogatása;
- g) civil szférát bemutató kiadványok, elektronikus és írott szakmai sajtó támogatása;
- h) civil szervezetek pályázati önrészeinek támogatása;
- i) adományozó szervezeteknek szóló juttatás az Alapprogram Tanácsa (a továbbiakban: Tanács), illetve a Kollégiumok egységes elvek mentén meghatározott, forrásautomatizmus biztosításáról szóló döntései alapján;
- j) az Alapprogram működésével kapcsolatos költségek fedezete;

k) civil érdek-képviselési tevékenység támogatása.

A felsorolt célok közül az a) pontban meghatározott működési támogatáshoz jutottak eddig legnehezebben a civil szervezetek, hiszen a programfinanszírozás (projekttámogatás), a normatív támogatások és a pályázatok többsége nem ismeri el a *működési költségeket*. Ezért a törvény úgy rendelkezik, hogy az Alapprogram rendelkezésére álló forrásoknak a Tanács által évente meghatározott hányadát – de *legalább hatvan százalékát* – az a) pontban meghatározott működési cél támogatására kell fordítani.

II. Az Alapprogram bevételi forrásai

A magyar adózók 1996 óta ajánlhatják fel az összevont adóalapjukat terhelő, kedvezményekkel csökkentett és befizetett személyi jövedelemadójuk 1+1%-át a civil szervezeteknek illetve az egyházaknak.⁸ Amennyiben 2002-ben minden adózó rendelkezett volna személyi jövedelemadója 1%-ának felajánlásáról, akkor a teljes összeg 11 milliárd forint lehetett volna. Ezzel szemben az adózók 34%-a, 5,2 milliárd forintot ajánlott fel, így 5,8 milliárd forint „bennmaradt” az állami költségvetésben.⁹ A civil szektor régóta hangoztatott igénye, hogy *a fel nem ajánlott 1%-ok is jussanak el a civil szervezetekhez*.

2002-ben a civil szektor összebevételének kb. 30%-a, mintegy 200 milliárd forint származott költségvetési forrásokból. Ebben benne van az állami feladatátvállalásokhoz kötődő normatíva, a költségvetésben nevesített támogatások, a pályázatokon elnyert összegek, a visszaigényelt áfa, az önkormányzati támogatások, az adózók által felajánlott 1%-ok is. A kormányzat nem ezek helyett, hanem a direkt források mellé kívánta beépíteni a Nemzeti Civil Alapprogramot.

A Kormány 2003. május 7-i ülésén döntött arról, hogy az Alapprogramba az adózók által felajánlott 1%-kal azonos összeg kerül. Az új konstrukció egyaránt ösztönzi az adózókat a minél nagyobb arányú felajánlásra, a civil szervezeteket pedig arra, hogy eredményes kampányt folytassanak az 1%-ok megszerzéséért. A törvény azt is előírja, hogy az Alapprogram számára átutalt támogatási összeg nem lehet kevesebb, mint a megelőző költségvetési évben a magánszemélyek által ténylegesen befizetett személyi jövedelemadó 0,5%-a.

A törvény a kihirdetését követő 15. napon lépett hatályba, ugyanakkor a forrás biztosítása első alkalommal 2004. január 20-ig történhetett meg, mert az Alapprogram testületeinek felállítására, a választások szabályszerű lebonyolítására elegendő felkészü-

a Kollégiumok tagjainak nevét, az ülések helyét, időpontját és napirendjét, valamint a meghozott döntéseket, azok meghozatalától számított 30 napon belül. A honlapon hozzáférhetővé kell tenni az Alapprogram működésével kapcsolatos legfontosabb jogszabályokat, az Alapprogramra és kezelő szervének működésére vonatkozó valamennyi rendelkezést is. A pályázati felhívásokat az internetes honlap mellett legalább két országos napilapban, valamint a civil szakmai sajtóban is közzé kell tenni.

A Tanács elnöke szükség szerint, de legalább évente egyszer, minden év április 30-ig tájékoztatja a minisztert az Alapprogram előző évi tevékenységéről és működéséről, valamint a törvény alkalmazásának tapasztalatairól. A miniszter minden év június 30-ig számol be az Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottságának, továbbá megvizsgálja a törvény módosításának szükségességét is.

V. Az első pályázatok

2004 januárjában lezajlottak az elektori bejelentkezések, illetve az elektori gyűléseken megválasztásra került az Alapprogram Tanácsának 12 civil tagja. A Tanács 2004. január 30–31-én tartotta az első ülést, amelyen – tisztségviselőinek megválasztásán túl – állást foglalt a létrehozandó Kollégiumokról, azok létszámáról (összesen 114 fő), és a miniszter ezt jóváhagyó döntése után sor került a kollégiumi tagokat megválasztó elektori gyűlésekre.

A miniszteri delegáltak (kollégiumonként 1-1 fő) kijelölése után, 2004. március 4-5-én a kollégiumok megtartották első üléseiket, 2004. március 9-én pedig az esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter megkötötte a vállalkozási szerződést a Magyar Államkincstárral (MÁK), amely nyílt közbeszerzési eljárás eredményeként az Alapprogram kezelő szervezetévé vált. Ezt követően az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal Civil Kapcsolatok Igazgatóságán belül kialakításra került az NCA Miniszteri Titkársága, amely a minisztert segíti az Alapprogrammal kapcsolatos feladatainak ellátásában.¹⁷

A Tanács javaslatára és egyetértésével 2004 márciusában a következő kollégiumok létrehozására került sor.

– Országos és regionális kollégiumok:

• Országos Hatókörű Civil Szervezetek Támogatásának Kollégiuma,¹⁸

- Közép-magyarországi Regionális Kollégium,
- Közép-dunántúli Regionális Kollégium,
- Nyugat-dunántúli Regionális Kollégium,
- Dél-dunántúli Regionális Kollégium,
- Észak-magyarországi Regionális Kollégium,

• Észak-alföldi Regionális Kollégium,

• Dél-alföldi Regionális Kollégium.

– Szakmai kollégiumok:

• Civil Szolgáltató, Fejlesztő és Információs Kollégium,

• Civil Önszerveződés, Szakmai és Területi Együttműködés Kollégiuma,

• Nemzetközi Civil Kapcsolatok és Európai Integráció Kollégiuma.

A Tanács döntéshozatala során láthatóan arra törekedett, hogy elkerülje az ágazati jelleget, és a szektor szakmai fejlesztését, az önszerveződés erősítését, a nemzetközi kapcsolatok gazdagítását tűzte ki célként.

Annak érdekében, hogy a 2004. évi pályázatok kiírásra kerülhessenek, a Tanácsnak döntenie kellett a támogatási keretösszeg kollégiumok közötti forrásmegosztásáról, valamint ki kellett alakítania a pályázati rendszer kereteit. 2004 márciusában a Tanács még csak az egy évvel korábbi felajánlások alapján, a költségvetési törvényben szereplő 6,1 milliárd forint 90%-ával gazdálkodhatott, mivel a forrás 10%-át a pályázatok lebonyolításának és az Alapprogram működtetésének költségeire kellett elkülöníteni. A szétosztható összeg így 5 milliárd 490 millió forintra csökkent.

Hosszas viták után a Tanács úgy határozott, hogy az első pályázati fordulóban a területi Kollégiumokat bízta meg a működési, a szakmai Kollégiumokat pedig a programtámogatások szétosztásával. Ugyanakkor azt a lehetőséget is nyitva hagyta, hogy 2004 őszén, a végleges összeg ismeretében kapott kiegészítő forrásokból esetleg a területi Kollégiumok is nyújthassanak majd programtámogatásokat.

A támogatási keretösszeg Kollégiumok közötti felosztásában egyértelműen kifejeződött az a szándék, hogy az Alapprogram támogatásai járuljanak hozzá a területi egyenlőtlenségek csökkentéséhez, a központi állami támogatások koncentrációjának mérsékléséhez. Ennek érdekében a Tanács

– a működési támogatások arányát a törvényben előírt 60 helyett 65 százalékban határozta meg;

– a források területi Kollégiumok közötti megosztásában egyenlő súllyal vette figyelembe a régiónkénti szervezetszámot és a gazdasági erőt tükröző kiadási adatokat;

– az országos keret rovására megnövelte azoknak a régióknak (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Dunántúl) a részesedését, ahol a civil társadalom gyengébb, a gazdasági fejlettség alacsonyabb, a foglalkoztatási helyzet rosszabb volt az átlagosnál.¹⁹

Mindezek alapján a következő döntés született.

A Tanács a törvény felhatalmazása alapján kialakította a támogatási összegek sávos rendszerét, és meghatározta az egy szervezet által elnyerhető ma-

elektori gyűléseken választják meg azoknak a civil szervezeteknek a képviselői, amelyek a miniszter felhívására *bejelentkeztek az Alapprogram civil jelöltállítási rendszerébe*. A civil jelöltállítási rendszeren keresztül az országos hatókörű civil szervezetek a Tanács öt tagját,¹³ míg a másik hét tagot régióként választják meg.¹⁴ Két (jó esetben egy kormánypárti és egy ellenzéki) főt az Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottsága delegál a testületbe, három főt pedig az esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter saját hatáskörében jogosult megbízni. A Tanács elnökét a miniszter az Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottságának egyetértésével, a Tanács javaslata alapján a Tanács tagjai közül kéri fel.

A Tanács akkor határozatképes, ha ülésein a tagok több mint fele a szavazásban részt vesz. A Tanács a döntéseit a tagok legalább felének egyetértésével hozza meg, ahol minden tagnak egy szavazata van. A Tanács az ügyrendjét, illetve annak módosítását a tagok legalább kétharmadának az egyetértésével fogadja el.

A Tanács határozatai ellen a Tanács elnöke és bármely tagja a határozathozataltól számított 30 napos jogvesztő határidőn belül kifogást nyújthat be a miniszterhez, aki a kifogás tárgyában 30 napon belül dönt. Ha a miniszter azt állapítja meg, hogy a kifogással érintett határozat jogszabálysértő vagy ügyrendbe ütközik, indokolással ellátott határozatában megállapítja a határozat érvénytelenségét, és hatályon kívül helyezi azt; ilyen esetben a Tanács köteles a kérdésben 30 napon belül új döntést hozni.

2. A Kollégiumok

A Kollégiumok az Alapprogram regionális és civil szakmai szempontok alapján szerveződő *operatív döntéshozó* szervei, melyek a Tanács által meghatározott támogatási elvek, módok, arányok szerint döntenek a kedvezményezettek támogatásáról vagy pályázatok kiírásáról, illetve azok elbírálásáról.

A Kollégiumok egy tagját a miniszter saját hatáskörében bízta meg, a többi tagot pedig a civil jelöltállítási rendszer választja. A Kollégiumok elnökeit a Kollégiumok tagjai közül, a Kollégium javaslata alapján, a Tanács egyetértésével a miniszter jelöli ki.

A Kollégium akkor határozatképes, ha a tagjainak több mint fele a szavazásban részt vesz. A Kollégium minden tagjának egy szavazata van. A döntéseket a tagok legalább felének egyetértésével hozzák, szavazategyenlőség esetén a Kollégium elnökének szavazata dönt.

A Kollégium határozata ellen a határozathozataltól számított 30 napos jogvesztő határidőn belül a Tanács elnöke, bármely tagja, valamint bármely kollégiumi elnök vagy tag kifogást jelenthet be a Tanácshoz.

A Tanács a kifogás tárgyában 30 napon belül dönt, és amennyiben azt állapítja meg, hogy a kifogással érintett határozat jogsértő, a Tanács határozatába vagy ügyrendbe ütközik, indokolással ellátott határozatában megállapítja a határozat érvénytelenségét, és hatályon kívül helyezi azt. A Kollégium ilyen esetben köteles a kérdésben 30 napon belül új döntést hozni.

3. Közös szabályok

A Tanács és a Kollégiumok civil delegáltjait az országos és regionális hatókörű civil szervezetek a civil jelöltállítási rendszeren keresztül, *kislistás szavazással* választják meg. A civil jelöltállítási rendszerbe azon regionális, illetve országos hatókörű civil szervezetek küldhetnek elektorokat, amelyek a miniszter ez irányú felhívására a jelöltállítási rendszerben való részvételi szándékukat a felhívásban rögzített módon jelzik. Azt, hogy a civil szervezet melyik elektori gyűlésen kíván elektort állítani, a jelentkezésben fel kell tüntetni. Minden regionális hatókörű civil szervezet csak egy, a működésével érintett régióban állíthat elektort, illetve minden országos hatókörű civil szervezet csak az országos hatókörű civil szervezetek elektori gyűlésén állíthat elektort. Az elektori gyűléseket a miniszter hívja össze, melyek helyét, időpontját és a mandátumvizsgálat módját hirdetmény útján is közzé kell tenni.¹⁵

A Tanács és a Kollégiumok tagjait – a kijelölésüket, illetve megválasztásukat követő 15 napon belül – a miniszter bízta meg. A Tanács és a Kollégiumok tagjait és elnökeit tevékenységükért a miniszter által évente megállapított díjazás illeti meg, melynek legkisebb mértéke a kötelező legkisebb munkabér jogszabályban meghatározott összege, legnagyobb mértéke a kötelező legkisebb munkabér háromszorosa lehet. Ezenkívül havi költségátalányra is jogosultak, melynek mértékét a miniszter határozza meg. A Tanács és a Kollégiumok miniszter által kijelölt köztisztviselői jogállású tagjai kizárólag az Alapprogram tevékenységével összefüggő, igazolt utazási költségeik megtérítésére jogosultak.

A Tanács és a Kollégiumok ülései nyilvánosak, de bármely tag indítványára a Tanács, illetve a Kollégium kétharmados szavazati többséggel zárt ülésről vagy a napirend zárt tárgyalásáról határozhat, ha a személyiségi jogok védelme, adatvédelmi szempont vagy a Tanács, illetve a Kollégium törvényes működésének fenntartásához fűződő érdek ezt indokolja. A zárt ülésen hozott határozat kihirdetése azonban ilyen esetben is nyilvánosan történik.

Az Alapprogram működésének nyilvánosságát *internetes honlap* is biztosítja.¹⁶ A nyilvános hozzáférésű honlapon közzé kell tenni a Tanács és

Kollégium	Felosztható összeg	
	millió Ft	megoszlása, %
Területi kollégiumok		
Országos	1 360	24,8%
Közép-Magyarország	761	13,9%
Közép-Dunántúl	278	5,1%
Nyugat-Dunántúl	274	5,0%
Dél-Dunántúl	293	5,3%
Észak-Magyarország	333	6,1%
Észak-Alföld	365	6,7%
Dél-Alföld	301	5,5%
<i>Területi kollégiumok összesen</i>	3 965	72,2%
Szakmai kollégiumok		
Civil szolgáltató	580	10,6%
Együttműködési	365	6,7%
Nemzetközi	580	10,6%
<i>Szakmai kollégiumok összesen</i>	1 525	27,8%
Mindösszesen	5 490	100,0%

Forrás: NCA Miniszteri Titkársága

ját segíteni. A pályázatok kiírása, a pályázati anyagok biztosítása, a pályázatok fogadása, formai értékelése és előkészítése volt a kezelőszervezet, a Magyar Államkincstár szervezeteinek első komoly, minden személyi és tárgyi feltételt mozgósító feladata. A Tanács, a Kollégiumok és a Kincstár együttműködésének kialakítását, valamint az első pályázati időszak lebonyolítását egy időben kellett végezni, és ez időnként magán hordozta a kezdeti időszak gyermekbetegségeit, hiszen – az Alapprogram felépítéséből adódóan – a civil szervezetek és az államigazgatás eltérő stílusát kellett közös nevezőre hozni, és megtalálni a hatékony együttműködés lehetőségeit.²² A Kincstár megfelelő gyakorlattal rendelkezett a különböző pályázatok lebonyolításában, de a civil szervezetekre jellemző sajátosságokkal ekkora mértékben először találta szembe magát.²³ A „civilbarát” attitűd folyamatosan formálódott, és ez az év végére – ugyan nem problémamentesen – de korrekt munkakapcsolattá fejlődött.

A formai hibás pályázatok benyújtóinak az elutasításokról küldött értesítés minden esetben tartalmazta a konkrét okot is, amelyet nagyon sok szervezet vitatott.²⁴ A pályázók alig több mint felének volt sikeres a pályázata, ami azt jelzi, hogy a pályázó szervezetek nem készültek fel a pályázatok gondos és pontos előkészítésére. A beérkezett pályázatok rávilágítottak a pályázati felkészültség egyenetlenségeire, valamint a nyilvántartások és a pénzügyi beszámolók szabályos elkészítésének hiányosságaira.

A legnagyobb problémát mégis az a komoly szakmai hiba jelentette, hogy a kormányrendelet *nem biztosított hiánypótlási lehetőséget* a pályázó civil szervezetek számára. A formai szempontból hibás pályázatok számának csökkentése érdekében a Kormány csak 2004 decemberében döntött a rendelet módosításáról, és a 2005-től kiírásra kerülő pályázatok tekintetében egyszeri hiánypótlási lehetőséget biztosított.

Az első pályázati körben a kollégiumok 4133 pályázatot támogattak a következők szerint.

A kollégiumi döntések területi koncentrációját vizsgálva összességében elmondható, hogy a kiosztott támogatásoknak a *budapesti szervezetek mintegy 45 százalékát* tudták megszerezni.²⁵ Szembetűnő, hogy a kért és a kapott támogatások *településtípusok szerinti* összetétele között rendkívül kicsi a különbség. A tényleges támogatási döntések az Alapprogram egészét tekintve alig-alig befolyásolták a megoszlást, lényegében *a beérkezett igényekhez alkalmazkodtak*.²⁶

A legmagasabb összegekhez elsősorban azok a régiók, illetve megyék tudtak hozzájutni,

- ahol viszonylag sok szervezet működött;
- különösen akkor, ha ezek a szervezetek az átlagosnál magasabb pályázati aktivitást mutattak;
- és képesek voltak formailag megfelelő, szakmailag megalapozott, nagy arányban sikeres pályázatokat beadni.²⁷

A kért és a megítélt támogatások nagyságával kapcsolatos kollégiumi döntéshozatal igen nagy különbséget mutatott:

ximális támogatás nagyságrendjét.²⁰ Annak érdekében, hogy a pályázati felhívások egységes keretben jelenhessenek meg, a Tanács a jogszabályok kezei között meghatározta a pályázati kiírás legfontosabb elemeit is.

Az első pályázatok 2004 májusában jelentek meg, és rendkívül nagy érdeklődést váltottak ki a pályázni jogosult civil szervezetek között.

VI. Az első pályázatok tapasztalatai

Az első pályázati felhívásokra összesen 8204 pályázat érkezett. Az általuk igényelt teljes támogatási összeg meghaladta a 15 milliárd forintot, azaz a ténylegesen felosztható összeg mintegy háromszorosát. Ezen belül a programtámogatási igények a rendelkezésre álló összegeknek átlagosan három és félszeresét, a működési támogatási kérelmek a szétosztható összegnek két és félszeresét tették ki.²¹ Valamennyi Kollégium legalább két pályázati felhívást tett közzé (volt olyan Kollégium, amelynek 2004-ben összesen 9 pályázati felhívása jelent meg). A Kollégiumok munkájában nagy szerepet kaptak a különböző munkacsoportok, amelyek a beérkezett pályázatok érdemi bírálatát végezték, a kezelőszervezet által előkészített dokumentáció alapján, annak javasla-

tát figyelembe véve. A regionális Kollégiumok igyekeztek egységes bírálati szempontokat megállapítani, néhány szervezet azonban hiányolta a működési támogatások országosan egységes bírálati szempontjainak meghatározását.

Az induló Alapprogram – elsősorban a résztvevők tapasztalatlansága miatt – számos kezdeti nehézséggel, kommunikációs zavarral járt, ami a pályázati pénzek kifizetésének elhúzódásához vezetett. Sok szervezet hiányolt bővebb információkat az Alapprogram pályázatairól, pedig a pályázók mind szélesebb körű tájékoztatása érdekében a megyei Civil Szolgáltató Központok (Civil Házak) is jelentős szerepet vállaltak a pályázatok népszerűsítése és a tájékoztatás terén. A Kincstár képviselőivel és a kollégiumi tagok közreműködésével számos tájékoztató fórumot tartottak, illetve folyamatos tanácsadással segítették az érdeklődőket. A pályázók mind szélesebb körű tájékoztatását segítette a kincstári call- és e-mail-center, valamint a honlap hírlevél-szolgáltatása, amelyen keresztül a regisztrált felhasználók közvetlenül, elektronikus formájában kapták meg a pályázati kiírásokat, valamint értesülhettek a pályázatok elbírálásának folyamatáról. Az NCA Miniszteri Titkársága a jogszabályok értelmezésével biztosította a törvényesség érvényesülését, folyamatosan segítette a testületek és a Kincstár tevékenységét, és „Pályázati segédlet” megjelentetésével igyekezett a pályázók munká-

Kollégium	Az igényelt támogatások összege millió Ft	Az odaítélt támogatások összege millió Ft	Az odaítélt támogatások aránya
Területi kollégiumok			
Országos	3 430	1 356	39,5%
Közép-Magyarország	1 961	691	35,2%
Közép-Dunántúl	691	277	40,1%
Nyugat-Dunántúl	740	273	36,9%
Dél-Dunántúl	810	202	24,9%
Észak-Magyarország	904	331	36,6%
Észak-Alföld	831	328	39,5%
Dél-Alföld	1 010	300	29,7%
<i>Területi kollégiumok összesen</i>	<i>10 377</i>	<i>3 758</i>	<i>36,2%</i>
Szakmai kollégiumok			
Civil szolgáltató	2 290	517	22,6%
Önszerveződés	1 209	291	24,1%
Nemzetközi	1 833	565	30,8%
<i>Szakmai kollégiumok összesen</i>	<i>5 332</i>	<i>1 373</i>	<i>25,8%</i>
Mindösszesen	15 709	5 131	32,7%

Forrás: Magyar Államkincstár

ért felelősnek: *tartalékképzési és maradványképzési kötelezettséget*. Az előbbi annyit jelent, hogy az összeg 10%-át tartalékként kell kezelni (az Alapprogram esetében ez 700 millió forint volt), a maradvány pedig azonos a 2004. év december 31-i maradvány nagyságával³³ (ez esetünkben 2,3 milliárd forint). A két megszorítás közötti különbség abból adódik, hogy a tartalék a költségvetés megfelelő alakulása esetén felszabadítható, a maradvány pedig 2006 első hónapjaiban kötelezően kifizetendő.

Az ehhez szükséges intézkedések végrehajtására a Kormány kapott felhatalmazást, aki államháztartási tartalékképzésre kötelezte az Alapprogramot,³⁴ így a pályázati források teljes kifizetését nem tudták teljesíteni. A Tanács – annak érdekében, hogy e törvényi követelmény teljesítése az Alapprogram működésében a lehető legkisebb fennakadást okozza – úgy döntött, hogy a Kollégiumok a 2005. évben hozandó támogatási döntéseikben a rendelkezésükre álló pályázati forrást úgy használják fel, hogy 2005. december 31. napjára egy megadott táblázat szerinti összegben képezzenek kötelezettségvállalással terhelt maradványt.³⁵ Mivel a támogatások felhasználásának határideje – ha ezt az adott Kollégium igényelte – 2006. május 31-e volt, ezért a Kollégiumok a teljes (5,7 milliárd forint összegű) pályázati keretről tehették közre felhívásaikat, és a teljes keret odaítéléséről dönthettek. A költségvetés számára elért, viszonylag csekély összegű megtakarítás azonban számos civil szervezetet még így is rendkívül nehéz helyzetbe hozott, és nem tett jót az Alapprogram tekintélyének sem.

Szintén a kedélyeket borzolta, hogy a Tanács kezdeményezte az NCA Miniszteri Titkárságánál és a Magyar Államkincstárnál az Alapprogram 2005. évi pályázatain nyertes civil szervezeteknek *már megküldött támogatási szerződések módosítását*, miután tudomást szerzett arról, hogy a kiküldött támogatási szerződésekbe olyan szövegrészek kerültek, amelyekről a korábbi egyeztetések során nem volt szó és a Tanács több konkrét észrevétele nem került átvezetésre, továbbá egyes szövegrészek nem állnak összhangban a Tanács vonatkozó határozataival. Hasonló volt a helyzet egyes Kollégiumok esetén is.

A törvény hatálybalépését követően létrehozott első Tanács, és az első Tanács egyetértésével létrehozott Kollégiumok tagjainak megbízatása *két évre* szólt. Az új Tanács és a Kollégiumok tagjainak megbízatása már három évre szól, az eddigi tagok legfeljebb egy alkalommal újra jelölhetőek a tisztségükre. Azoknak az elektoroknak, akik valamely civil szervezetet képviselőként 2003-ban bejelentkeztek a civil jelöltállítási rendszerbe, a Tanács megválasztására összehívott elektori gyűlések összehívását megelőző napon lejár a mandátuma,³⁶ így a civil jelöltállítási

rendszerben történő további részvételük csak ismételt bejelentkezéssel lehetséges. A 2005. évi jelöltállítási felhívásra összesen 3164 szervezet jelezte részvételi szándékát, mely 15%-kal több a két évvel ezelőtti bejelentkezések számához képest.³⁷ A hiánypótlások aránya azonban ezúttal is nagyon magas volt, a legtöbb hiba a szervezetek hatókörének meghatározásánál fordult elő.

Az Alapprogram új Tanácsának kell majd döntést hoznia az alakuló ülésén arról, hogy megváltoztatja-e a jelenlegi kollégiumi struktúrát, esetleg csökkenti-e a Kollégiumok létszámát. A miniszter jóváhagyását követően az elektori gyűlések ennek megfelelően lesznek majd jogosultak a kollégiumok tagjainak megválasztására. Ezután kerülnek majd megrendezésre az Alapprogram elektori gyűléseinek második fordulói, amelyeknek feladata az új regionális és szakmai kollégiumok civil delegáltjainak megválasztása lesz.

VIII. Összegzés

A civil szektor rendkívül heterogén, hiszen a civil szervezetek sokféle cél érdekében, különböző anyagi és infrastrukturális háttérrel, személyi állománnyal, sokrétű eszközrendszerrel, és nagyon eltérő hatékonysággal végzik tevékenységüket. Meggyőződésem szerint a civil társadalom *alulról szerveződik*, ezért nem létezhet kisméretű, de erős vidéki szervezetek nélkül. Ebből a szempontból az állami és/vagy önkormányzati feladat-átvállalásokhoz nem jutó, a programfinanszírozást biztosító pályázatokon esélytelen, csupán egy-egy kisközösség számára fontos szervezetek működési támogatása lehet a Nemzeti Civil Alapprogram legfontosabb célja.

A kormányzat elképzelései szerint 2006-ban mintegy 7 milliárd forint támogatás várható az NCA keretében. Komoly problémát jelenthet, hogy – az előző évektől eltérően – azoknak a magánszemélyeknek, akik munkáltatójukkal készítették el a személyi jövedelemadó-bevallásukat, az adójuk 1%-áról rendelkező nyilatkozataikat 2006. február 20-ig kell a munkáltató részére átadni, aki azt az elszámolásról szóló adatszolgáltatással együtt továbbítja az adóhivatalnak, így elképzelhető, hogy a rendelkezésre álló összeg jelentősen csökkenni fog. Ezért lenne szükség egy *széles körű 1%-os kampányra*, amivel fel lehet hívni az adózók figyelmét arra, hogy minél nagyobb arányban támogassák a civil szervezeteket.

A kormányzat szándékai szerint a civilek számára rendelkezésre fog állni a szükséges pénz, de a pályázati folyamat várhatóan nem lesz rövidebb, mint az előző években. Az állami költségvetéssel kapcsolata

– a kollégiumok egy része (a Dél-alföldi, az Észak-magyarországi, a Közép-dunántúli Regionális, az Országos és a Nemzetközi Kollégium) érzékelhetően arra törekedett, hogy minél több szervezetet támogasson, s ennek megfelelően igen nagy arányban adott a kért összeghez képest lényegesen csökkentett (annak sokszor a felénél is kisebb) támogatásokat;

– markánsan felvállalta a pályázatok közötti szelekciót az Együttműködési, valamint – kisebb mértékben – az Észak-alföldi és a Civil Szolgáltató Kollégium (az előbbi már a pályázati kiírásában is rögzítette, hogy kizárólag teljes összegű támogatást ítél meg);

– a többi kollégiumra e szempontból a köztes megoldások voltak jellemzőek.²⁸

A támogatások *szervezettípus* szerinti megoszlásának alakulását vizsgálva megállapítható, hogy az *egyesületek* az alapítványoknál jóval nagyobb támogatottságot élveztek, ők kapták a Nemzeti Civil Alapprogramból kiosztott teljes összeg közel kétharmadát. A működési és a szakmai támogatásokból való részesedésük egyaránt körülbelül másfélszerese volt az alapítványokénak (a beérkezett pályázatokban kért támogatások is hasonló arányokat mutattak.)

A támogatások *tevékenységi terület* szerinti összetételét vizsgálva azt látjuk, hogy a támogatások közel egynegyedét a szociális és egészségügyi szervezetek kapták, a sport- és szabadidős, a kulturális, az oktatási, a környezetvédelmi szervezetek és a nonprofit szövetségek részesedése egyaránt egytized körüli, a többi tevékenységi területé csak 1–3 százalékos volt. A támogatási rendszer elsősorban a *környezetvédelmi*, a *sport- és szabadidős*, valamint a *településfejlesztési* szervezetek számára bizonyult előnyösnek.²⁹ Ezekre a területekre a támogatásoknak lényegesen nagyobb hányada áramlott, mint amekkorát a hagyományos elosztású központi állami támogatásokból a korábbiakban meg tudtak szerezni. A pozitív diszkrimináció tehát – ha kismértékben is, de – kimutatható a rendszerben, hiszen a leginkább támogatott csoportot a hátrányos helyzetű rétegeket segítő szociális és egészségügyi szervezetek alkotják. Az emberi jogi szervezetek részesedése csekély ugyan, de egyéb formákban megvalósuló állami támogatottságuknál még mindig magasabb.³⁰

A megkötött szerződések alapján az első pályázati támogatások kiutalása szeptember elején kezdődött meg, amelynek során *több mint 6 milliárd forint jutott el a szektor szereplőihez 2005. május 27-ig*. Ennek a forrásnak közel háromnegyede a szervezetek működésének megerősítését, míg a fennmaradó rész a szektor fejlődését szolgáló szakmai programok megvalósítását szolgálta.

Az Alapprogram akarva-akaratlanul az első pályázati kör lebonyolítása során *elvégezett egy olyan műveletet is, amelyre eredetileg nem is gondoltak*. Levizs-

gáztatta a civil szervezeteket, tesztelte a szektorra vonatkozó jogszabályok gyakorlatban való működését, életképességét, betartását.³¹

Meg kell jegyezni, hogy az Alapprogram 2004. évi költségvetésének tényleges nagysága csak 2004. szeptember 9-én vált ismertté, amikor az APEH sajtótájékoztatón közölte, hogy az adófizetők 1%-os felajánlásainak összege elérte a *6 milliárd 978 millió forintot*. Figyelembe véve az első pályázati forduló során megjelenő igényeket, és figyelembe véve a formai hibás pályázatok magas arányát, a Tanács biztosította egy *újabb működési célú pályázati forduló* meghirdetésének lehetőségét. Ezt a második pályázati fordulót nehezéssé tette az a körülmény, hogy a pályázati kiírások megjelenésére csak november–december hónapokban került sor, de a felhívásokra így is több mint ötezer pályázat érkezett be, amelyből mintegy kétezeren részesülhettek támogatásban. A pályázatok értékelése, jóváhagyása, majd a nyertes pályázókkal történő szerződéskötések elhúzódása miatt azonban a támogatások felhasználására rögzített határidők betarthatatlanná váltak, ezért a minisztérium közleményben hozzájárult a felhasználási és elszámolási határidők meghosszabbításához.

VII. Az Alapprogram második éve

A Kollégiumok 2005. március 31-én közzétett pályázati felhívásaira *12 685* pályázat érkezett. Ez körülbelül másfélszerese a 2004-ben beadott pályázatoknak, ami az Alapprogram iránti érdeklődés növekedését mutatta. Sajnos ezek közel háromnegyede (*9427* darab pályázat) formai hibás volt, és a hibák súlyossága miatt ebből *830* darabot véglegesen el kellett utasítani. Az új pályázati fordulóban a civil szervezetek kezdeményezésére a kormányrendelet lehetővé tette a hiánypótlást, ami *8597* pályázatot érintett. Ez a módosítás még hosszadalmasabbá tette a pályázati rendszert, de az Alapprogram forrása *közpénz*, amelynek felhasználása csak szigorú szabályok szerint történhet. A pályázati pénzek kifizetésének elhúzódásához az is hozzájárult, hogy a 2004. évi támogatásokból *2,2 milliárd forinttal még nem számoltak el szabályszerűen* a civil szervezetek, pedig a törvény szerint az a szervezet, amely az előző támogatással nem számol el, az újabb megítélt támogatását nem kaphatja meg, sőt bizonyos esetekben további két évre kizárja magát a támogathatók közül.³²

Sokáig úgy tűnt, hogy a kormányzati megtakarítási törekvések miatt veszélybe kerül az Alapprogram 2005. évi forrása. A Magyar Köztársaság 2005. évi költségvetéséről szóló 2004. évi CXXXV. törvény ugyanis két megszorítást írt elő minden költségvetés-

b) kulturális tevékenység, nevelés és oktatás, képességfejlesztés, ismeretterjesztés, magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekkel, valamint a határon túli magyarsággal kapcsolatos tevékenység,

c) természetvédelem, állatvédelem, környezetvédelem, műemlékvédelem,

d) gyermek- és ifjúsági érdekképviselés, gyermek- és ifjúságvédelem, sport, szabadidő,

e) közrend és közlekedésbiztonság védelme, önkéntes tűzoltás, mentés, katasztrófaelhárítás, emberi és állampolgári jogok védelme, fogyasztóvédelem, euroatlanti integráció elősegítése, nonprofit szervezeteknek nyújtott szolgáltatások, egyéb nonprofit tevékenységek területén működő civil szervezetek [12. § (1) bekezdés].

¹⁴ A törvény értelmező rendelkezésének értelmében régióknak tekinthető a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény 5. § ea) pontjának megfelelő tervezési-statisztikai (nagy) régió az Országos Területfejlesztési Koncepcióról szóló 35/1998. (III. 20.) OGY határozat 5.2. pontjában meghatározottak szerint [14. § g) pontja].

¹⁵ A jelentkezőknek igazolniuk kellett a civil szervezet létesítését, nyilvántartásba vételét, valamint mellékelni kellett az illetékes bíróság által a hatályos adatokat igazoló kivonatot, és a vonatkozó kormányrendelet előírásai alapján elkészített nyilatkozatot. Elméletileg mintegy hatezer civil szervezet volt jogosult a részvételre. A lehetőséggel megközelítőleg 2800 szervezet akart élni, de formai vagy tartalmi okok miatt csaknem ötszáz kérelmet el kellett utasítani. Végül megközelítőleg 2300 egyesület és alapítvány jelentkezését fogadták el érvényesnek. L. Tarsó Tünde: A nonprofit szektor forrásszerzési lehetőségei, Az NCA gyakorlati tapasztalatai I. Comitatus önkormányzati szemle XV. évfolyam 6. szám, 2005. június, 37. o.

¹⁶ <http://www.nca.hu>

¹⁷ A 2004. októberében létrejött Ifjúsági, Családügyi és Szociális Minisztérium (ICSSZM) szervezetében az NCA Miniszteri Titkársága továbbra is a Civil Kapcsolatok Főosztályán belül működik.

¹⁸ Az országos hatókörű civil szervezetek önálló kollégiumának létrejöttét az ilyen típusú szervezetek nagy száma indokolta.

¹⁹ Hasonló megfontolások rejlettek az egy szervezetnek nyújtható támogatás felső határának megszabásában, viszont a 300 000 forintos alsó határ éppen a gyors felzárkózást akadályozta az előző évben 500 000 forintnál kevesebb ráfordítással dolgozó szervezetek esetében.

²⁰ Működési támogatás esetében 7 millió forint, szakmai és működési támogatás mindösszesen évi 18 millió forint.

²¹ Beszámoló a Nemzeti Civil Alapprogram 2004. évi tevékenységéről az Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottsága részére, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Miniszter, 2005. június 15. 10. o.

²² Az Alapprogramon belül a Kollégiumok hozzák a döntéseket a támogatások odaítéléséről, de ezeket az NCA Miniszteri Titkárságának a törvényességi vizsgálatok után el kell fogadnia és a Minisztériumon belül további ellenjegyzésekre is szükség van, ami a tapasztalatok szerint rendkívül időigényes, és nehézkessé teszi a rendszer működését.

²³ A közigazgatási létszámleépítések és a több ezer pályázat kezelésével járó leterheltség miatt a Kincstár úgy ítélte meg, hogy 2005-től már nem képes megbirkózni a feladatokkal, és felmondta a minisztériummal kötött vállalkozási szerződését. A munka folyamatossága és biztonsága érdekében a minisztérium tárgyalásokat folytatott a Pénzügyminisztériummal és a Kincstár felső vezetésével, amelynek eredményeként a Kincstár továbbra is ellátta a pályázatok kezelésével összefüggő feladatokat. A kormányrendelet módosítása a Kincstárt már az Alapprogram kezelőszervezeteként nevesítette.

²⁴ Előfordult például, hogy a kezelő szervezet több esetben nem fogadta el a közjegyző által is auditált közhasznúsági jelentést, illetve más-más gyakorlatot folytattak a kezelő szer-

vezetek az egyes régiókban az aláírási címpéldányok kapcsán.

²⁵ Sikerült tehát elérni a támogatások területi koncentrációjának, Budapest-központúságának csökkentését, ami a hagyományos módon elosztott állami támogatások esetén egyértelműen megfigyelhető volt.

²⁶ Kuti Éva: Zárszámadás a Nemzeti Civil Alapprogram első pályázati fordulójáról, Civil Szemle II. évfolyam 1. sz. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2005. 1. 117. o.

²⁷ Kuti Éva: Szándékok, szereplők, eredmények; A Nemzeti Civil Alapprogram első pályázati fordulójának tapasztalatai az adatok tükrében, ICSSZEM – NCA, Budapest 2004. szeptember–december 25. o. (http://www.nca.hu/download.php?fil_id=5334)

²⁸ A differenciálás hátterében egy régóta ismert, szinte feloldhatatlan dilemma húzódik meg. A szétosztható összeg ugyanis szinte soha nem elég nagy ahhoz, hogy valamennyi támogatási igényt ki lehessen elégíteni. Ilyenkor vagy a hatékonyság, vagy az esélyegyenlőség követelménye óhatatlanul sérül. Ilyen esetben a döntéshozók – a kisebb ellenállás irányába mozdulva – általában minden szakmailag elfogadható pályázatot támogatnak, ezért a kért összegeknél alacsonyabb támogatásokat nyújtanak. Másik esetben a támogatási döntésekért felelős testület szelektálni kényszerül az – adott esetben egyforma színvonalú – pályázatok között. A döntés azonban ilyenkor bizonyos fokig szubjektív, mert erősen függ a döntéshozó testület összetételétől, az egyes bírálók személyes hátterétől, preferenciáitól.

²⁹ A környezetvédő szervezetek a nonprofit szektorbeli arányukhoz képest többen pályáztak és az átlagosnál sikeresebben szerepeltek a pályázatokon, mivel jelentős pályázati tapasztalattal rendelkeztek, és hatékonyan együtt tudtak működni egymással a pályázatok elkészítése során.

³⁰ A támogatásból jelenleg elenyésző mértékben részülő tevékenységi területek hozzájutási esélyeinek növelése elsősorban olyan szakmai segítségnyújtással képzelhető el, amely javítja az ott működő szervezetek pályázati aktivitását és szakmai felkészültségét.

³¹ Sebestény István: Civil dilemmák – kihívások és alternatívák a civil szektorban. Acta Civitalis 6. Civitalis Egyesület, Budapest 2005. 77. o.

³² Tényszerűen a Nemzeti Civil Alapprogramról, Sajtóközlemény, ICSSZEM Sajtóiroda, Budapest 2005. augusztus 29.

³³ A törvény 51. § (6) bekezdése írta elő, hogy 2005. évben a központi költségvetési szerveknél és a fejezeti kezelésű előirányzatoknál a 2004. évvel azonos összegű előirányzatmaradvány képződését kell elérni.

³⁴ A Nemzeti Civil Alapprogram fejezeti kezelésű előirányzatban a támogatásokra felhasználható forrásból 2005. december 31-én legalább 2,3 milliárd forint előirányzatmaradványnak kellett lennie.

³⁵ A kötelező maradványképzési kötelezettség Kollégiumok közötti felosztásának számítási alapja a Tanács 2005. évi forrásmegosztási döntésében szereplő arányoknak a 2,3 milliárd forintra vetítettsége, azaz az egyes kollégiumok keretösszegének 40,12%-a volt.

³⁶ Ld. a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény végrehajtásáról szóló 160/2003. (X. 7.) Korm. rendelet 4. § (2) bekezdését.

³⁷ A civil szervezetek nagy száma növeli az új Tanács és Kollégiumok legitimitását is. Egyes politikai pártok közvetett úton megpróbálták beleavatkozni a jelöltállítás és -választás folyamatába, ezért a Tanács 2005. szeptember 17-én, Egerben tartott ülésén felszólította a politikai pártokat, hogy tanúsítsanak önmérsékletet, ne avatkozzanak be, hanem tartsák tiszteltben a civil szervezetek függetlenségét (Forrás: NCA Tanácsa).

tos problémák remélhetőleg nem fogják ismét maradványképzésre kötelezni az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztériumot.

Egy gyakorlati tapasztalatokon alapuló, eredményorientált pályázati rendszer, amely elsősorban a *cél szerinti megvalósulást* tekinti eredménynek, továbbá képes *új forrásokat bevonni* a pályázati rendszerbe, óriási segítséget nyújthat a civil társadalom további fejlődéséhez.

A három éve működő Nemzeti Civil Alapprogram létrehozásával összességében nőtt a civil szervezetek között elosztható állami támogatások összege, bár ez az összeg ahhoz nem volt elegendő, hogy minden szervezet valamennyi célja megvalósulhasson. *Kialakult az együttműködés* a kormányzat és a civil szektor között, *kiszámíthatóbbá vált a támogatás, átláthatóbbá vált az állami támogatások rendszere és szabályosabbá a civil szervezetek működése*, akik pártpolitikától mentesen, saját maguk dönthetnek az Alapprogram keretén belül rendelkezésre álló pénz szétosztásáról. Az Alapprogram működésének hatékonysága érdekében azonban egyszerűsíteni kell a beadandó pályázatok formai követelményeinek rendszerét, biztosítani kell az összeférhetetlenséget a különböző testületekben, csökkenteni kell a bürokratizmust, továbbá lehetőséget kell teremteni a tartalmi szempontok figyelembevételére a beadott pályázatok elbírálása során.

Jegyzetek

¹ A civil szervezetekre vonatkozó teljes körű nyilvántartás sajnos nem áll rendelkezésre Magyarországon. A megyei bíróságok nyilvántartják a hivatalosan meg nem szüntetett, de gyakorlatilag nem működő szervezeteket is, míg a Központi Statisztikai Hivatal irányában – a tapasztalatok szerint – még az országosan ismert, százmilliókkal gazdálkodó szervezetek egy része is rendszeresen elmulasztja a kötelező statisztikai adatszolgáltatást. In: A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2001. KSH Társadalomstatisztikai Füzetek 37. Budapest 2003. 12. o.

² Bartal Anna Mária: Nonprofit elméletek, modellek, tren-

dek. Századvég Kiadó, Budapest 2005. 244. o.

³ A szakirodalom a direkt politikai és vallási tevékenység céljából létrehozott szervezeteket nem tekinti a klasszikus civil szervezetek közé tartozóknak.

⁴ A kormányzat civil stratégiája. MEH Kormányzati Informatikai és Társadalmi Kapcsolatok Hivatala Civil Kapcsolatok Főosztálya, Budapest 2003. május 5. o.

⁵ A civil szervezetek képviselőivel folytatott társadalmi párbeszéd első fontos állomása az MTESZ-székházban 2002. július 11-én tartott Civil Fórum volt.

⁶ A stratégia célja az volt, hogy a kormányzati ciklus végére, tehát 2006 tavaszára a szektor összebevételén belül a költségvetési eredetű bevétel elérje az európai uniós országok alsó határát, a 40%-ot.

⁷ A Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény, MEH Kormányzati Informatikai és Társadalmi Kapcsolatok Hivatala Civil Kapcsolatok Főosztálya, Budapest 2003. július 4. o.

⁸ A személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerinti felhasználásáról szóló 1996. évi CXXVI. törvény.

⁹ 2005-ben a civil szféra javára 1,3 millió érvényes nyilatkozat érkezett az adóhatóságokhoz, ami közel 6,9 milliárd forintnyi felajánlást jelentett a majdnem 25 ezer szervezet javára.

¹⁰ A civil szféra „kiskorúságát” jelzi, hogy a 30 gyógyszergyártót tömörítő Innovatív Gyógyszergyártók Egyesülete egészségvédő, a Pénzügyi Vállalkozások Országos Egyesülete – amely pénzügyi vállalkozással foglalkozó tagjai részére oktatási tevékenységet végez – gyermekvédelmi civil szervezetként regisztráltatta magát (Forrás: RTL Klub Online).

¹¹ Ld. a törvény 1. § (2) bekezdésének a) pontját. Országos hatókörű civil szervezetnek minősül az a civil szervezet, mely az e törvény végrehajtásáról szóló rendeletben meghatározott módon, hitelt érdemlően bizonyítja, hogy a létesítő okirata szerinti tevékenységét legalább hét megyére kiterjedő hatókörrel végzi [14. § f) pont].

¹² Ld. a törvény 1. § (2) bekezdésének j) pontját. Regionális hatókörű civil szervezetnek minősül az a civil szervezet, mely az e törvény végrehajtásáról szóló rendeletben meghatározott módon, hitelt érdemlően bizonyítja, hogy a létesítő okirata szerinti tevékenységét legalább egy megyére kiterjedő hatókörrel végzi [14. § h) pont].

¹³ Az országos hatókörű civil szervezetek közül egy-egy tagot választanak az

a) egészségmegőrzés, betegségmegelőzés, gyógyító, egészségügyi rehabilitációs tevékenység, szociális tevékenység, családsegítés, időskorúak gondozása, rehabilitációs foglalkoztatás, hátrányos helyzetű rétegek segítése,

tárgyaknak, fokozatosan kivívták (kivívják) centrális pozíciójukat az Unió jogrendszerében. A hagyományos szkepticizmus, amely az Európai Unió alapjogvédelmével szemben rendszerint megfogalmazódik, ma már egyre kevésbé állja meg a helyét,⁶ hiszen a Bíróság korábbi és legújabb ítélezési gyakorlata, valamint az EUA szövegezése egyaránt arra törekednek, hogy az alapjogok zsinórmértékké válhassanak az Unió közös értékeinek megőrzése során.⁷

II. A tagállamok alapjogi kötöttségének forrásai

1. Az Európai Unió Alkotmánya és az Alapjogi Charta

Az alapjogi rendelkezések „evolúciója” – jelenlegi perspektívából – az EUA-ban szereplő Chartában érte el csúcspontját, amelynek megszületése – és remélhető hatályba lépése – teszi lehetővé véglegesen az alapjogok közvetlen védelmét az Unió szerveivel és bizonyos esetekben a tagállamokkal szemben.⁸ Tekintettel azonban az EUA jelenlegi függő helyzetére, mindez még csak a feltételezések síkján működik, hiszen a Charta jogilag még jelenleg sem kötelező erejű jogi dokumentum, hatályba lépése az EUA ratifikációs eljárásától függ. Mivel a Charta jelenleg az EUA második fejezetét alkotja, kötelező erejűvé válása elválaszthatatlan annak sorsától. Csak akkor nyerheti el kötelező erejét, ha a tagállamok valamennyien – a tagállami jognak megfelelő módon – ratifikálják az EUA-t, aminek az Unió célkitűzései szerint elvileg 2006 novemberéig kell megtörténnie. Tekintettel arra, hogy az eddigi ratifikációs eljárás során több tagállam is elutasította az EUA-t, kérdéses, hogy lehetőség nyílik-e egyáltalán arra, hogy a Charta valaha is a primer uniós jog részévé váljon. Annak érdekében, hogy az EUA esetleges végeleges elutasítása ellenére is megvalósulhasson az alapjogok rendszerezett deklarálása és megfelelő védelme, célszerű lenne olyan megoldást találni, amely az EUA-tól függetlenül módot ad a Charta kötelező erejűvé nyilvánítására.

A Charta jogi kötőerejét figyelembe véve leszögezhető tehát, hogy az jelenleg *nem jelent közvetlen jogalkotási kötelezettséget* a tagállamok számára. A jogi kötelező erő és a közvetlen jogalkotási feladatok hiánya ellenére fontos megjegyezni, hogy a Charta az alapjogok jelentős megismerési forrása-ként funkcionál. Jellege a „soft law” kategóriájával írható le, amelynek feladata többek között az, hogy a Bíróság ítélezési gyakorlatában kialakult elveket rendszerbe foglalja.⁹ Nyilvánvaló előnye, hogy ka-

talógusjelleggel tartalmazza az Unió által alapjogi rangra emelt jogok körét, segítve ezzel a tagállamok orientálódását az alapjogok védelmének kialakítása területén. A Charta tartalmát ad az Európai Unióról szóló Szerződés 6. cikkében megfogalmazott alapjogvédelmi elveknek – az egyes alapjogok felsorolásával – és fogalmat ad arról, hogy az Unió mely alapjogokat tart védelemre érdemesnek.¹⁰ Hatása megnyilvánul továbbá az uniós szervek és az e szervek által kiadott jogforrások „önkötöttségének” elismerésében is.¹¹ Az önkötöttség megjelenésének példája, hogy az Európai Unió Bizottsága (a továbbiakban: Bizottság) minden jogalkotási javaslatot ún. *kompatibilitási vizsgálatnak* vet alá, hogy megállapítsa, adott javaslat megfelel-e a Charta előírásainak. További biztosíték az is, hogy minden olyan uniós dokumentum, amely emberi jogokkal kapcsolatos, külön említést tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a jogalkotási javaslat tiszteletben tartja a Charta rendelkezéseit.¹² Ezek tehát azok a rendelkezések, amelyekeken keresztül a tagállamok alapjogi kötöttsége megvalósul.

Az EUA-ban szereplő Chartából eredő jogalkotási kötelezettség jogi értelemben tehát egyelőre *közvetetten* jelenhet meg a tagállamok szempontjából: az uniós *szekunder jogforrásain keresztül*. Mivel a szekunder jogforrások utalást tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy a Charta rendelkezéseit irányadónak tartják magukra nézve, a szekunder jogot alkalmazó, illetve az átültetést elvégző tagállamok közvetetten a Chartából eredően – illetve annak kereteire tekintettel – gyakorolják jogalkotási feladataikat. Különösen fontos ez a közvetett kötőerő az irányelvek esetében, hiszen itt a tagállamoknak viszonylag széles mozgásteret biztosíthatnak az irányelv egyes rendelkezései. Kérdés, hogy a mozgástér kihasználása során figyelembe kell-e venniük a Chartából adódó kötöttségeket? Erre a kérdésre mindenképpen igenlő válasz kell adnunk. Az irányelv lényegével lenne ugyanis ellentétes, ha a tagállam nem tartaná magát e fontos kerethez. A Chartát nem alkalmazó tagállammal szembeni jogkövetkezmények a Bíróság irányelvek átültetésével kapcsolatos ítéleteinek alkalmazása alapján állapíthatók meg. Ezek közül az irányadó döntés a Frankovich-ügyben¹³ született, amelyben a Bíróság kidolgozta azt az elvet, hogy a tagállam nem csak a közösségi jog szabályainak közvetlen megszegésekor, hanem a „közösségi hűség” jegyében primer kötelezettségeinek megszegése – azaz a *nem megfelelő tagállami jogharmonizáció* – esetében is felelősség terheli a magánszemélyekkel szemben.¹⁴ A Charta jogi kötőerejének értelmezése a Bíróság kizárólagos hatáskörébe tartozik, így amennyiben nem válik a primer jog részévé, lehetséges, hogy a Bíróság gyakorlata során kialakult alapjogokhoz hasonlóan válik normatívvá.¹⁵

Zeller Judit
egyetemi tanársegéd

Jogalkotási feladatok az Európai Unió Alkotmányával összefüggésben

Az *Európai Unió Alkotmánya* (a továbbiakban: EUA), amelyet az Európai Unió tagállamainak állam- és kormányfői által 2004 október 29-én Rómában foglaltak Szerződésbe, az egyik legújabb és egyelőre – úgy tűnik – kimeríthetetlen forrása a jogtudomány vizsgálódásainak. Az EUA jelentőségéhez nem utolsósorban az is hozzájárul, hogy részét képezi az Európai Unió 2000. december 7-én Nizzában elfogadott *Alapjogi Chartája* (a továbbiakban: Charta), amely – annak ellenére, hogy jogi kötőerővel soha nem rendelkezett – mérföldkőnek tekinthető az alapjogok európai történetében. Nem csupán azért, mert hosszú alapjogi tradíció vonulatát foglalta össze, megkoronázva ezzel az Európai Unió alapjogvédelmének rendszerét, hanem azért is, mert mindezt az európai emberi jogi hagyományok, valamint az emberi jogi bíróságok és a tagállami alkotmánybíróságok által kidolgozott fő alapjogi elvek és értelmezési irányok figyelembevételével, mégis a legmodernebb alapjogvédelem jegyében tette meg.

A Charta jelentős alapjogi követelményeket állít a tagállamok elé, ami az újonnan csatlakozott államok esetében talán még szembetűnőbb, hiszen ezeknek meg kell birkózniuk a csatlakozásból eredő egyéb feladatokkal is. Amennyiben valamennyi rendelkezését figyelembe vesszük, az abból eredő jogalkotási feladatok számtalan tárgykört fognak át. A magyar jogrendszer vizsgálata során megállapíthatjuk, szinte valamennyi Chartában található alapjogi rendelkezés releváns lehet az alapjogvédelmi rendszer megújítása, illetve tökéletesítése szempontjából. Kiemelhető az alapjogi jogalkotás terén az élethez és emberi méltósághoz való jog, az információs önrendelkezés és az információszabadság, valamint a véleménysszabadság, mint olyan alapjogok, amelyek szabályozását a Chartára tekintettel módosítani lehetne, illetve kellene.¹

Tekintettel a terjedelmi keretekre, jelen tanulmány nem azt tűzi ki célul, hogy valamennyi, a magyar jogalkotó által esetleg még nem teljesített, Chartából eredő kötelezettséget számba vegyen. Ennél talán változatosabb és célravezetőbb az elméleti kérdések áttekintő vizsgálata után egy adott témakörre

leszűkíteni a tagállami jogalkotási feladatok számtalan vizsgálati lehetőségét. Mindezekre tekintettel tehát először az Unió alapjogvédelmének, valamint a Charta kötőerejének elméletét vizsgáljuk, majd rátérünk a biomedicina egyre jelentősebbé váló területére, és az ebből eredő tagállami – különösen a magyar – jogalkotási kötelezettségekre.

I. Alapjogvédelem az Európai Unióban

Az alapjogok elismerése és megfelelő védelmének biztosítása a 20. század egyik legfontosabb követelményeként jelent meg a jogalkotással szemben. E feladat megvalósítása céljából egyrészt több alapjogi tartalmú nemzetközi egyezmény született, másrészt az egyes államok alkotmányaiban is egyre kiemelkedőbb szerepet kaptak az alapjogi rendelkezések. Európa központi alapjogi dokumentumává vált az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló Római Egyezmény² (a továbbiakban: EJEE). Az Európai Unió ezzel szemben sokáig – egészen az 1960-as évek végéig – tartotta magát ahhoz a célkitűzéshez, hogy *kizárólag gazdasági közösségként* definiálja magát, nem tartotta feladatának az alapjogok védelmét. Ennek megfelelően a Közösségek alapító szerződése sem tartalmaztak alapjogi tartalmú rendelkezéseket, hiszen nem merült fel annak a „veszélye”, hogy a Közösségek tevékenysége az emberi jogokkal, alapjogokkal kerül érintkezésbe.³

Az egyre szorosabb gazdasági együttműködés, az Európai Unió létrehozása és az Unió gyarapodó hatáskörei azonban elkerülhetetlenné tették annak felismerését, hogy az Unió a gazdasági együttműködés szintjéről fokozatosan inkább a *politikai egység* kialakulása felé indult el, aminek egyik feltétele a közös értékek deklarálására és megőrzésére való törekvés. Mivel a közös értékrendszer bázisát nem csekély mértékben az alapjogok képezik, az Európai Unióban mind nagyobb jelentőséget nyert az *alapjogok* kérdése. Az Unió fejlődéstörténete során⁴ az Európai Unió Bíróságának (a továbbiakban: Bíróság) köszönhetően⁵ egyre kidolgozottabbakká váltak az alapjogok, valamint az Unió szervei és a tagállamok irányában fennálló, *alapjogokkal kapcsolatos követelmények*. Egyértelműen megállapítható, hogy az Unió az alapjogok indirekt védelmétől egyre inkább a direkt védelem felé mozdult el, ami a legújabb dokumentumok, különösen a Charta, illetve az EUA megalkotásával, valamint – legfrissebb eredményként – a Charta EUA-ba történő integrálásával vált véglegessé. Az alapjogok ma már korántsem tekinthetők az uniós jog perifériáján elhelyezkedő szabályozási

több új terápiás készítmény kerül piacra, amelyek e legújabb technikának a vívmányait jelentik. Ilyenek a különböző emberi szövetekből és sejtekből létrehozott készítmények, amelyeket gyógyászati célokra lehet felhasználni. E gyógyászati alapanyagok különleges jellege több szempontból is kiemelésre érdemes. Különlegessé teszi őket egyrészt az – ami egyébként minden gyógyászati célú eszközre érvényes –, hogy a felhasznált anyagoknak szigorú minőségi követelményeknek kell megfelelniük, illetve csak szigorú ellenőrzési eljárás után kerülhetnek alkalmazásra. E követelmények máris figyelmünk fókuszába vonják az EUA-ban megjelölt *egészségvédelmet*.²⁵ A másik – és kifejezetten a biotechnológiai eljárásokra vonatkozó – különlegesség, hogy e technikák alkalmazásakor az alapanyagok az élő szervezetből kerülnek ki, bizonyos esetekben pedig kifejezetten az *emberi szervezetből* származó sejtek és szövetek. Ez a tényező nélkülözhetetlenné teszi, hogy egyéb, az EUA-ban megjelölt elveket és alapjogokat is irányadónak tekintsünk. Az emberi szövetek és sejtek gyűjtése, tárolása és felhasználása során a szabályozásnak tehát tekintettel kell lennie mindazokra a rendelkezésekre, amelyek az emberi lényt a biológia és az orvostudomány különböző beavatkozásaitól védik.

Elsőként említhető ezek közül az *emberi méltósághoz való jog*,²⁶ amely – biomedicinális kontextusban – azt a kérdést veti fel, hogy minden emberi sejt felhasználható-e gyógyászati célokra, vagy vannak olyan típusok, amelyeknek kivételt kell képezniük, mivel még terápiás felhasználásuk is az emberi méltóságba ütközne.²⁷ Felhívható továbbá az EUA-ban – kifejezetten a legmodernebb megfogalmazásban – szereplő *személyi sérthetlenségéhez való jog*,²⁸ amely kifejezetten kitér az orvostudomány és a biológia területére vonatkozó alapelvekre. Eszerint az orvostudomány és a biológia területén tiszteltetben kell tartani a személy szabad és tájékoztatáson alapuló beleegyezését, az eugenika²⁹ és egyedkiválasztás tilalmát, az emberi testnek és részeinek hasznosítási célú felhasználásának tilalmát, végül az emberi lények szaporítási célú klónozásának tilalmát. Az emberi méltóságon és a személyi sérthetlenségen kívül azonban más alapjogok is kapcsolatba kerülhetnek a biomedicinális témájú szabályozással. Így a *személyes adatok védelme*,³⁰ amely mind a donorok – azaz a sejteket vagy szöveteket adományozók –, mind a recipiensek – azaz a sejteket, szöveteket vagy az azokból előállított gyógyászati termékeket megkapó személyek – szempontjából fontos. A biomedicinális eljárásokkal összefüggő adatvédelem esetében kettős kihívással áll szemben a közösségi jogalkotás: egyrészt a minőségbiztosítás érdekében megfelelően *ellenőrizhetővé* kell tennie az adományozott alapanyagok minőségét, ebből következően

bizonyos – legtöbbször a személyes adatok, sőt a szenzitív adatok körébe tartozó – információszolgáltatást kell megkövetelnie a donoroktól. Másrészt olyan rendszert kell kialakítania, amelyben a sejtek és szövetek adományozása az *anonim* keretek között zajlik – amint az a gyógyászati jellegű adományozások esetében általánosan elfogadott. Végül kiemelhető a Charta által deklarált *szolidaritás elve*, amely ugyan nem az alapjogok között helyezkedik el, a preambulum által megfogalmazott alapelveként azonban központi értéket képvisel, és a Charta rendelkezéseinek értelmezésekor interpretációs zsinórmértékké válhat. A szolidaritás jegyében fogalmazható meg a biomedicinális szabályozással szemben az a követelmény, hogy az emberi sejtek és szövetek adományozása minden esetben ingyenes legyen, ne válhasson kereskedelmi célú tevékenységgé.

Az EU területén mindeddig nincsen olyan szabályozás, amely a biomedicina témakörével minden területre kiterjedően és részletekbe menően foglalkozna. A közösségi jogalkotás ennek ellenére nem tekinthető tétlennek a biomedicina egyes területein. A legfrissebb szabályozás köréből az emberi sejtekre és szövetekre vonatkozóan alapvetően három irányelv emelhető ki. Időrendben elsőként a 98/44/EK irányelv említhető meg, amely a biotechnológiai találmányok oltalmáról rendelkezik, amely – éppen a Chartában deklarált alapjogok védelmének megkérdőjeleződése miatt – élénk viták keretében áll. Az irányelv ugyan kizárja az ember klónozására, az emberi csíravonal genetikai módosítását, valamint az emberi embrió ipari vagy kereskedelmi célra való alkalmazására szolgáló eljárás szabadalmaztathatóságát, továbbá az emberi test egyes alkotóelemeinek felfedezését sem helyezi szabadalmi oltalom alá. Megengedi viszont, hogy a gének, illetve génsorozatok – amelyek szintén testi alkotóelemek – előállítására vonatkozó eljárások oltalom alá kerüljenek. Egyes tagállamok – többek között Hollandia és Norvégia – az irányelv megsemmisítését kérték arra való hivatkozással, hogy élő szervezeteken (növényen, állaton és emberen) egyáltalán nem állhatna fenn szabadalmi oltalom. A holland álláspont szerint a szabadalmaztathatóság sérti a testi integritáshoz való jogot.³¹ A biotechnológiával szorosabban összefüggő, tartalmi kérdésekről rendelkező szabályozást jelent a 2002/98/EK irányelv, amely az emberi vér és vérkomponensek gyűjtésére, vizsgálatára, feldolgozására, tárolására és elosztására vonatkozó minőségi és biztonsági előírások megállapításáról szól. Az irányelv 2003. február 8-cal vált hatályossá, és két évet adott a tagállamoknak, hogy nemzeti jogukba integrálják. A harmadik – legújabb – releváns közösségi jogszabály a 2004/23/EK irányelv (a továbbiakban: Irányelv), amely az emberi szövetek és

2. Az alapjogi bíraskodás szerepe

A közösségi jog alapjogi összefüggéseinek vizsgálata során nem feledkezhetünk el arról a tényről, hogy az Unió formálódása, illetve az alapjogok fejlődése már nagyrészt kidolgozott emberi jogi környezetben zajlott le. Az 1950-ben kötött, az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló Római Egyezmény a Közösségek létrejöttétől kezdődően viszonylag stabil alapjogi katalógust és átfogó keretet ad az európai alapjogvédelemnek. Ez a funkciója nyilvánvalóan az Unió működése, illetve az Unióban elismerést nyerő alapjogok tekintetében is érvényesült. Azt, hogy az EJEE-t mint nemzetközi jogforrást a *közösségi jog alapvető elvei* körében figyelembe kell venni, először a Bíróság mondta ki,¹⁶ az elv azonban később bekerült az EEO preambulumba, majd a Maastrichti és Amszterdami Szerződéseken keresztül az Európai Unióról szóló Szerződésbe is.¹⁷ A Charta szövege szintén átvette ezt az elvet, egyrészt preambulumban rendelkezik arról, hogy a Charta megerősíti azokat a jogokat, amelyek – többek között – az EJEE-ből, illetve az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban: EJEB) joggyakorlatából erednek. Másrészt a Charta 52. cikkének (3) bekezdésében utal arra, hogy azoknak a jogoknak esetében, amelyek megfelelnek az EJEE-ben biztosított jogoknak, a jogok tartalmát és terjedelmét a két dokumentumban azonosnak kell tekinteni. Mindez egyértelműen abba az irányba mutatott, hogy a további alapjogi tartalmú dokumentumok esetében is fontos fenntartani az EJEE-re való utalást, amely meg is történt az EUA szövegében. Az I-9. cikk (2) és (3) bekezdése meghatározza: az Unió csatlakozik az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez. Kimondja azt is, hogy az alapvető jogok, ahogy azokat az EJEE biztosítja – továbbá ahogyan azok a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiból következnek – az uniós jogrend részét képezik, mint annak általános elvei. Ez a lépés azt jelenti, hogy az EUA hatályba lépése esetén az *EJEE legfontosabb elemei közvetetten az uniós jog részévé válnak*, illetve fontos jogértelmezési alapokként jelennek meg. Az EUA azonban kikötést is tesz, miszerint az uniós jog az EJEE-nél szélesebb körű védelmet is adhat az egyes alapjogoknak – ami úgy értelmezhető, hogy az EJEE tulajdonképpen az Unió alapjogvédelmének minimális standardját jeleníti meg.

Az uniós alapjogvédelem és az EJEE közötti kapcsolat kialakításában nagy szerepet játszik a Bíróság, valamint az EJEB gyakorlata is. A két ítélkezési fórum gyakorlatának egymáshoz közeledése, kölcsönhatása több ügyben is figyelemmel kísérhető.¹⁸ Szinte paradox módon az EJEB volt az első bírói fórum, amely egyedi ügyben expressis verbis utalt a Charta rendelkezéseire.¹⁹

Milyen következtetéseket vonhatunk le mindebből a tagállami jogalkotási feladatokra és a Charta, ezáltal az EUA hatására nézve? *A hatás ugyanúgy közvetett*, mint a szekunder jogforrások esetében, sőt annál is összetettebb mechanizmusokon alapul. Tekintettel arra, hogy az EJEB hivatkozott a Chartára és a Bíróság ítéleteire is, megállapíthatjuk, hogy a Charta rendelkezései *áttételesen* az EJEB gyakorlatában kidolgozott elveken, illetve az EJEE-ben deklarált alapjogok „*Charta-konform*” értelmezésén keresztül lehetnek hatással a tagállamokra. A tagállamoknak jogalkotásuk során azonban nem csupán az uniós jogot kell figyelembe venniük, hanem az EJEE-t is. Ez a *két bíróság joghatósága* szempontjából is figyelemre méltó. Az uniós jog megfelelő átvétele tekintetében a joghatóság a Bíróság hatásköre. Az EJEE által kötött tagállamokra azonban az EJEB joghatósága is kiterjed, amely így közvetetten az uniós jogot is vizsgálhatja, az EJEE-t (és talán egyre inkább a Chartát is) használva mércéül.²⁰

Az EUA részét képező Charta által meghatározott jogalkotási feladatok – figyelemmel az előzőekre – egyelőre *leginkább az irányelveken keresztül* éreztetik hatásukat a tagállami jogban. E jogforrások esetében a tagállam ugyanis rendelkezik bizonyos mozgástérrel, amelyet azonban csak az irányelv által irányadónak elfogadott Charta keretei között használhat ki. Az irányelvek átvételének rendkívül nagy tudományos irodalmára tekintettel²¹ itt az ezzel összefüggő problémákra nem térünk ki. A tagállamok EUA és Charta általi alapjogi kötöttsége elméletének áttekintése után a továbbiakban napjainkban egyre jelentősebb konkrét példán keresztül szemlélítjük azt, mennyiben veendő figyelembe a Charta rendelkezései a nemzeti szabályozás kialakításánál adott tárgykörben. Figyelemmel arra, hogy az alapjogokra vonatkozó legújabb dokumentumként az EUA jelölhető meg, amely inkorporálja a korábbi Chartát, a továbbiakban csak az EUA rendelkezéseire hivatkozunk.

III. Az alapjogi kötöttség egy példája: jogalkotás a biomedicina területén

1. A biomedicina kérdéseinek szabályozása az Európai Unióban

A biomedicina²² kérdései az Európai Unió jogának gyorsan fejlődő területét jelentik. A biotechnológiában²³ a legújabb eredmények már az emberi szövetek előállítására, a sejt- és molekuláris biológia különféle technikáinak alkalmazása felé mutatnak.²⁴ Egyre

A törvényt – tekintettel arra, hogy lényegében lefedti az Irányelv által szabályozott területet – csak néhány módosításnak kell alávetni a jogharmonizáció érdekében. Így módosítani kell a kockázat-haszon egyensúlyt értékelő rendelkezéseket, valamint a különleges védelmet élvező személyek (gyermekek, várandós nők, belátási képességgel nem rendelkező személyek).³⁶

A holland szabályozásban a polgári törvénykönyv anonim jogügyletként rendelkezik többek között az emberi test részeinek kutatásokban való felhasználásáról. További ágazati védelmet nyújt az embereken végezhető orvostudományi kutatásokról szóló törvény, valamint az adatvédelmi törvény. Az Irányelv átültetésekor ezeket a jogszabályokat kell majd módosítani, illetve esetleg új jogszabályokat alkotni.³⁷

Az Egyesült Királyság az emberi szövetekre nézve rendelkezik külön jogszabállyal, az emberi szövetekről szóló törvénnyel. Ezt a törvényt nemrég módosították, de további változtatások vannak kilátásban, éppen az uniós szabályozási követelmények miatt.

Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban a szabályozás jelenlegi állapota egyértelműen nem felel meg az Irányelv követelményeinek. Ezekben az államokban nincs specifikus szabályozás a sejt és szövetgyűjtésre, illetve -tárolásra vonatkozóan, néhány nemzeti jogforrás viszont megemlíthető, amely a bioetika területeit érinti. Olaszországban törvény szól a mesterséges megtermékenyítésről, Portugáliában ugyanebben a témában a Nemzeti Tanács jelentést adott ki, Spanyolországban viszont a transzplantációs és regeneratív orvoslásról szól törvény. Ezek a jogszabályok ugyan viszonylag újabb keletűek – valamennyi 2004-ből való – ennek ellenére nem felelnek meg minden tekintetben az uniós követelményeknek. Így valószínűleg az Irányelv teljes átvételére lesz szükség az említett államokban.³⁸

A skandináv államok mindegyikében létezik törvényi szintű jogforrás az emberi test részeinek gyűjtésével és tárolásával, illetve a test részeinek felhasználásával összefüggésben. Finnországban a 2001-ben hozott emberi szervek és szövetek orvosi célú felhasználásáról szóló törvény, Svédországban a biobankok egészségügyben való működéséről szóló 2003. évi törvény, a nem EU-tagállam Norvégiában pedig a 2003. évi biobankokról szóló törvény rendelkezik az Irányelv által érintett kérdésekről.³⁹ Dániában a szabályozás több jogszabályban helyezkedik el: az etikai törvényben és a betegjogokról szóló törvényben, amelyeket nemrég módosítottak. Valamennyi említett államban fontos szerepe van a nemzeti etikai bizottságoknak, amelyek a biotechnológiával, biomedicinával kapcsolatosan etikai tartalmú ajánlásokkal látják el a kutatóintézeteket és egyéb lé-

tesítményeket, valamint a jogalkotó szerveket. Központi szervek látják el továbbá a biobankok nyilvántartását és ellenőrzését. Svédországban ez a Nemzeti Egészségügyi Bizottság, Norvégiában az Egészségügyi Minisztérium, Dániában pedig az Adatvizsgáló Bizottság.⁴⁰ Ezek a jogszabályok, illetve szervezeti megoldások a tagállamok szerint nem minden esetben lesznek alkalmasak a jogharmonizációra. Svédország és Finnország is tervezi, hogy új törvény keretében veszi át az uniós Irányelvet.⁴¹

Németországban több jogszabály is foglalkozik a biomedicinális kérdésekkel, így például a vérátömlesztésről szóló törvény, illetve a gyógyszer-törvény. Az Irányelv átvétele részben megtörtént ezeknek a törvényeknek a módosításával, egyes álláspontok szerint azonban – hasonlóan Finnországhoz és Svédországhoz, valamint a még nem említett Ausztriához – új jogforrás lenne szükséges az Irányelv teljes harmonizációjához.⁴²

3. A magyar jogalkotási feladatok

A magyar jogrendszer a biomedicina tárgykörére vonatkozó szabályozás területén igen szegényes, továbbá a jogforrás szintjében sem megfelelő. Az uniós csatlakozással Magyarország számára is kötelezővé vált az irányelvek átvétele a nemzeti jogba. Ennek – mint korábban említésre került – egyre gyarapodó területe a biomedicinális szabályozás. A magyar jogrendszerben törvényi szinten az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) rendelkezik a biomedicina egyes kérdéseinek szabályairól. Ez tulajdonképpen az egyetlen törvényi szintű jogforrás, amely a további, rendeleti szabályozás alapját képezi.

Az uniós jog áttekintésekor említett irányelvek közül kettő esetében már megtörtént a jogharmonizáció. A biotechnológiai találmányok oltalmáról szóló 98/44/EK-irányelvet a jogalkotó törvényi szintű szabályozás keretében ültette át a magyar jogba. Ennek az irányelvnek a rendelkezései jelenleg a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvényben találhatók, a szükséges módosítást a 2002. évi XXXIX. törvény végezte el. A második, 2002/98/EK-irányelv, amely az emberi vér és vérkomponensek gyűjtésére, vizsgálatára, feldolgozására, tárolására és elosztására vonatkozó minőségi és biztonsági előírások megállapításáról szól, rendeleti szintű szabályozásba került, a 3/2005. (II. 10.) EüM-rendelet vette át szinte teljes mértékben szó szerint az irányelv előírásait. Ez az átvétel – tekintettel arra, hogy a 2002/98/EK-irányelv főként technikai jellegű előírásokat tartalmaz – megfelelő szintű. Igaz, néhány keretjellegű rendelkezés esetében – mint például a minőségbiztosítási rendszer elvei – lehetett volna törvényi szintű átvételt alkalmazni, esetleg az

sejtek adományozására, gyűjtésére, vizsgálatára, feldolgozására, megőrzésére, tárolására és elosztására vonatkozó minőségi és biztonsági előírások megállapítását szabályozza. Az irányelv 2004. április 7-én lépett hatályba, a tagállamoknak 2 év áll rendelkezésükre, hogy átültessék a nemzeti jogba – azaz 2006. április 7-ére kell legkésőbb hatályba lépnie a nemzeti jogszabálynak.

Az Irányelv az emberi szövetek és sejtek gyógyászati célú használatának egyre növekvő gyakoriságára, és a felhasználás folyamatának egyre összetettebbé válására kíván reagálni.³² Célja alapvetően olyan rendszer kidolgozása, amely lehetővé teszi, hogy ez Európai Unión belül – illetve harmadik országokat is figyelembe véve az egész világra kiterjesztve – egységessé váljon az emberi szövetek és sejtek kezelésének folyamata. Ezt egyrészt azzal teszi meg, hogy szigorú minőségbiztosítási rendszer kialakítását követeli meg a tagállamoktól, másrészt olyan szervezeti akkreditációs rendet javasol, amely áttekinthetővé és pontosan követhetővé teszi a minőségbiztosítási rendszer működését. Az Irányelv preambulumban fontos alapelveket fogalmaz meg, és – tekintettel arra, hogy preambuluma (22) pontjában kimondja, hogy tiszteletben tartja az EUA-ban deklarált alapvető jogokat – arra törekszik, hogy mindazoknak az alapjogoknak figyelembevételével alakítsa a szabályozást, amelyeket korábban említettünk. Megállapítja, hogy az emberi szövetek és sejtek átültetése az orvostudomány olyan gyorsan fejlődő szegmense, amely új lehetőségeket nyithat meg a gyógyítás területén. Mindehhez azonban biztosítani kell a felhasznált anyagok biztonságosságát – főként a betegségek átvitelének megakadályozását. Vákolja az egységes keretrendszer szükségességét a sejtek és szövetek kezelése területén, amely lehetővé tenné, hogy bármely tagállamból származó biológiai alapanyagok ugyanolyan biztonságot nyújtsanak – ezáltal ugyanolyan bizalmat keltsenek a felhasználókban – mint a „hazai” sejtek és szövetek. Ezekkel a rendelkezésekkel kíván az Irányelv megfelelni az egészségvédelem EUA-ban foglalt követelményeinek. A szabályozásban ez konkrétan azt jelenti, hogy a tagállamoknak ki kell jelölni azt a hatóságot (vagy hatóságokat), amelyek felelősek az Irányelv végrehajtásáért, és elvégzik a sejteket, illetve szöveteket gyűjtő, tároló és feldolgozó létesítmények akkreditációját és felügyeletét. További biztosíték, hogy a gyűjtést, tárolást és feldolgozást végző létesítmények folyamatosan frissítendő minőségbiztosító rendszer keretei között működnek.

Az Irányelv további alapvető szabályozási területei közé tartozik a szakterületen működő szervek regisztrálási rendszerének kidolgozása, az ezekre, valamint a sejt- és szövet alapanyagokra vonatko-

zó vizsgálati és ellenőrzési rendszerek kidolgozása a tagállamokban, a szövetek és sejtek felhasználásának nyomon követését segítő laboratóriumi azonosító eljárások kidolgozása. Mindezekon kívül nem utolsósorban az adatvédelmi rendszer kidolgozása, és olyan egységes európai kódrendszer kialakítása, amely alapján következtetni lehet a szövet vagy sejt legfontosabb tulajdonságaira és jellemzőire.³³

Tekintettel arra, hogy az Irányelv alapvetően keretjellegű szabályozás, amelyben egyelőre nem szerepelnek a pontos tartalmi követelmények a tagállami szabályozásra nézve, a területre vonatkozó jogszabályok kidolgozása során a Bizottság további célja az, hogy rendelkezzen a részletes technikai követelmények rendszeréről is. Ez teszi majd véglegesen lehetővé, hogy egységessé váljon a szövetek és szervek kezelésének tagállamokon belüli rendszere. A technikai követelményekre vonatkozó szabályozást – tekintettel arra, hogy ezt komoly szakmai és tudományos egyeztetésnek kellett megelőznie – 2005 végén vagy 2006 elején fogadják majd el. A Bizottság Egészség- és Fogyasztóvédelmi Főigazgatósága 2005 március 29-én már kiadta a tervezetet, amely az Irányelv által meghatározott technikai kérdések szabályozását tartalmazza. Ez a követelményrendszer meghatározza a szövetek kezelésével foglalkozó létesítmények akkreditációjának, engedélyezésének, kijelölésének részletes szabályait, valamint azokkal a létesítményekkel szembeni pontos követelményeket, amelyek pályázhatnak az akkreditációra, illetve az engedélyezésre.³⁴ További fejlődést jelenthet az emberi szövetek tenyésztéséről szóló szabályozás kialakítása, amellyel a Bizottság jelenleg is foglalkozik.

2. Az Irányelv átvételével kapcsolatos tagállami szabályozási megoldások

Figyelembe véve az előzőekben elmondottakat, az EUA-ból eredően a tagállamok jogalkotására nézve alapvetően két irányból beszűrődő, alapjogi kritériumrendszert jelölhetünk meg: egyrészt az Unió szekunder jogforrásain – jelen esetben az irányelveken – keresztül, másrészt a Bíróság és az EJEB alapjog-értelmezései gyakorlatán keresztül megjelenő alapjogi rendelkezéseket. A tagállamok a biomedicina kérdéseit változatos módon szabályozzák.

Franciaországban a biomedicina kérdéseit, különösen a „biobankok”³⁵ működésének kereteit viszonylag jól szabályozza a nemzeti jog. 2004 óta hatályban van a bioetikai törvény, ami ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkozik, mint a 2004/23/EK Irányelv. Ez a törvény volt a világon az első olyan jogszabály, amelyet kifejezetten azért alkottak, hogy a biomedicinális kutatásokban részt vevő személyek számára különösen nagy jogi védelmet nyújtsanak.

tán formai, hanem tartalmi szempontból is igaz. Ennek megfelelően, érdemes az EUA-t az alapjogok szabályozásának módosítása esetén nemcsak törvényi szinten, hanem az alkotmányozó, illetve alkotmánymódosító hatalom részéről is zsinórmértéknek tekinteni. A hatályos magyar Alkotmány rendelkezései – különösen az alapjogokra vonatkozó fejezet – megérettnek az átfogó reformra, mi több új alaptörvény lefektetésére. Különösen igaz ez az előzőekben részletesen tárgyalt biomedicinával kapcsolatos emberi méltósághoz és személyi sérthetlenséghez való jog esetében. Az Alkotmány az említett alapjogok tekintetében nem valószínű, hogy képes megfelelni a 21. század kihívásainak. Így szükséges, hogy az alkotmányozó hatalom az EUA-hoz hasonló rendelkezések beiktatásával megújítsa, és kiegészítse az alaptörvényt. Igaz, az EUA még hatályosulása esetén sem tartalmaz kötelezettséget alkotmányozásra, illetve alkotmánymódosításra a tagállamokban, mégis érdemes megfontolni forrásként való felhasználását. A magyar Alkotmányba beemelendő rendelkezés lehet mindezek alapján – a személyi sérthetlenség és az emberi méltóság bioetikai kontextusú újr szabályozásánál – a szabad és tájékozott beleegyezés elve, az eugenika és egyedkiválasztás tilalma, az emberi testnek és részeinek hasznoszerzési célú felhasználásának tilalma, végül az emberi lények szaporítási célú klónozásának tilalma.

Összefoglalás

Az írás célja alapvetően az volt, hogy konkrét példa kiemelésén keresztül mutassa be az EUA-ból eredő jogalkotási kötelezettségek rendszerét. Az elméleti alapok vizsgálata során megállapítást nyert, hogy az EUA – tekintettel arra, hogy még nincs hatályban – közvetlenül nem, kizárólag csak közvetetten támaszthat jogalkotási követelményeket a tagállamokkal szemben. Ennek ellenére nem hagyható figyelmen kívül, hogy rendelkezései több csatornán keresztül is beszűrődnek a jogalkotási feladatokba. Az EUA II. részét alkotó alapjogi katalógus az Unió Alapjogi Chartájának beemelését jelenti az EUA szövegébe, a Chartában megfogalmazott alapjog pedig a szekunder uniós jogforrásokon keresztül, valamint az Európai Unió Bírósága és az Emberi Jogok Európai Bírósága konvergáló gyakorlata nyomán, különösen az EJEB-nek a Chartára is hivatkozó, illetve a Bíróság irányába mozduló döntéseinek keresztül befolyásolják a jogalkotást.

Mindezt a bioetikai szabályozás példáján keresztül nyomon követve megfogalmazást nyert, hogy a 2004/23/EK-irányelvben keresztül az emberi méltó-

sághoz, a személyi sérthetlenséghez és a személyes adatok védelméhez való jog, valamint az egészségvédelem és a szolidaritás elve hat a tagállami jogalkotásra mint tiszteletben tartandó érték. Végül megállapítottuk, hogy a magyar jogalkotó az érintett alapjogok védelméből eredő feladatainak a megfelelő – törvényi szintű, illetve a biomedicina kérdéskörét a hatályos Eütv-ből kiemelve tehet eleget.

Amennyiben a magyar jogalkotó az Irányelvben adódó feladatainak mindezek figyelembevételével tesz eleget, úgy nem csupán a magyar jogrendszer átláthatóságát növeli, hanem nagyobb társadalmi nyilvánosságot is biztosít a bioetika fontos kérdéseinek.

Jegyzetek

¹ Vö. Chronowski Nóra: Constitutional Consequences of Hungarian EU Membership. In: Constitutional Consequences of the EU membership. (Szerk. Illéssy István) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2005

² Magyarországon kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény.

³ Vö. Weller Mónika: Emberi jogok és európai integráció. Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest 2005

⁴ A Maastrichti Szerződés megkötéséig a közösségi jog tulajdonképpen nem tartalmazott alapjogi témájú rendelkezéseket, az Alapító Szerződések csupán a piaci alapszabadságokról rendelkeztek, és ezek védelmét biztosították. Az első – nem kötelező erejű – alapjogokra vonatkozó jogszabályi említést az Egységes Európai Okmány preambuluma jelentette. Kötelező erővel első alkalommal a Maastrichti, Európai Unióról szóló Szerződés (a továbbiakban EUSz) 6. [F] cikke – a bírósági gyakorlatot kodifikálva – deklarálta az alapvető jogok elismerését, amelyet később az Amszterdami Szerződés bővített tovább, egyes alapjogok felsorolásával, illetve a Nizzai Szerződés tett teljessé a tagállamokkal szemben alkalmazható szankciók megjelölésével. Vö. Fazekas Judit: Az alapjogi rendelkezések fejlődése az Európai Unió jogában. In: Csatlakozás, jogközelítés. Az aquis communautaire adaptálása a magyar jog- és intézményrendszerbe. KJK Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2003. Halmi Gábor: Véleményszabadság az Európai Unióban. Magyar Tudomány 2004. 8. sz. 836–847. o.

⁵ Az alapjogok fokozatos elismerése jól nyomon követhető a Stauder-ügy (29/69 Stauder v. Stadt Ulm [1969] ECR 419), az Internationale Handelsgesellschaft-ügy (11/70 Internationale Handelsgesellschaft v. Einfuhr- und Vorratstelle für Getreide und Futtermittel [1970] ECR 1125), a Nold-ügy (4/73. Nold v. Bizottság [1974] ECR 491), a Rutili-ügy (36/75. Rutili v. Ministère de l'intérieur [1976] ECR 1219), a Cinéthèque-ügy (60. és 61/84. (egyesített ügyek) Cinéthèque v. Fédération nationale des cinémas français [1985] ECR 2605), a Wachauf-ügy (5/88. Wachauf v. BRD [1989] ECR 2609), valamint az ERT-ügy (C-260/89. Elleniki Radiophonia Tileorassi (ERT) v. DEP [1991] ECR I-2925) során végzett ítélkezési áttekintésével.

⁶ Young, Alison L.: The Charter, Constitution and Human Rights: is this the Beginning or the End for Human Rights Protections by Community Law? European Public Law 2005. Volume 11 Issue 2. 219–240. o. Mindezt egyébként az Emberi Jogok Európai Bírósága is elismeri. Vö. Bosphorus v. Írország (2005) 45036/98

⁷ Az értékekről bővebben ld. Ádám Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris Kiadó, Budapest 1998. Uő: Az alkotmányi értékek fejlődési irányairól. Jura 2002. 1. sz. 5–20. o., Uő: Kérdések és válaszok a filozófiában. Jura 2003. 1. sz. 5–26. o. Uő: Az alkotmányi értékek fejleszté-

Eütv. vérellátásra vonatkozó rendelkezései között.

Az emberi sejtek és szövetek kezeléséről szóló 2004/23/EK-irányelv magyar jogba való átültetése még nem történt meg. Tekintettel arra, hogy a rendelkezések szerint ennek legkésőbb 2006. április 7-ig meg kell történnie, a Kormány által benyújtandó törvényjavaslati menetrend már tartalmazza az egészségügyi törvény átalakítására, és az Irányelvvel való összhangba hozására vonatkozó terveket. A törvénymódosítás Országgyűlés elé kerülését 2005 novemberére tervezték,⁴³ azonban mindmáig nem került sor sem az Eütv. ilyen tárgyú módosítására, sem más jogszabály kiadására.

Melyek azok a fontos szempontok, amelyeket figyelembe kell venni az Irányelv átvételekor? Először is, tekintettel arra, hogy az Irányelv olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek szoros összefüggésben vannak emberi jogokkal, a *szabályozás szintjére* kell figyelmet fordítani. Az Irányelv – mint korábban láthattuk – olyan alapvető hatásköröket állapít meg⁴⁴ és elveket⁴⁵ fektet le, amelyek a *törvényi szabályozást* indokolják. E jogforrási szint választását az is alátámasztja – amint azt a nemzetközi áttekintésben is megfigyelhettük –, hogy a biomedicinával összefüggő jogalkotás termékei – így a különböző szövetekkel, sejtekkel végzett eljárásokra vonatkozó rendelkezések, a vér és a vérkészítmények gyűjtésének, előállításának és felhasználásának szabályozása – rendszerint törvényi szinten jelennek meg az egyes államok jogrendszerében. Az előzőekben láthattuk, hogy a német jogalkotásban törvényt találunk a vérátömlesztésről, Angliában pedig törvény tartalmazza az emberi szövetek felhasználására vonatkozó rendelkezéseket. Amennyiben az EUA-ból eredő jogalkotási feladatokat vesszük figyelembe – ami jelen esetben az Irányelven keresztül hat a magyar jogalkotásra, akkor lezögezhetjük, hogy az EUA korábban felsorolt releváns rendelkezéseinek – a szolidaritásnak, az egészségvédelemnek, az emberi méltósághoz való jog, a személyi sérthetlenséghez való jog, valamint a személyes adatok védelmének – akkor tesz eleget a jogalkotó, ha az alapvető Irányelvi rendelkezéseket törvényi szintű jogforrásba foglalja.

A szabályozási szint megválasztása szorosan összefügg a következő kérdéssel: végbemehet-e az *Eütv. pusztán módosításával* az Irányelv átvétele? A válasz erre, véleményem szerint, a *kategorikus nem*. A magyar egészségügyi törvény tartalmilag már így is igen megterhelt jogszabály, mivel egyetlen törvény keretében próbál rendelkezni minden olyan kérdéssel, ami egyáltalán felmerülhet az egészségügyi ellátásokkal – ezek technikai és tudományos követelményeivel, valamint az egyes orvosi eljárások biztosítékaival és egyéb kritériumokkal – kapcsolatban. A fejezeteket áttekintve a betegjogoktól kezdve

az egészségügyi szervezet rendszerének felépítésén, és az egészségügyi szolgáltatások szakmai követelményein keresztül egészen a humán reprodukciós eljárásokig és az emberen végezhető tudományos kutatásokig minden együtt, közös szabályozási keretben szerepel. Ismét csak más államok szabályozási példáira lehet utalni. Az EU más tagállamainak jogrendszerében a biomedicina kérdései legnagyobb részt már elváltak az egészségügyi ellátórendszerre vonatkozó szabályozástól. A biomedicinális kérdések tekintetében alapvetően *két szabályozási típus* képzelhető el: az egyik esetben az általános elveket valamennyi részterületre kiterjedően keretjellegű törvény szabályozza, és az egyes speciális területekre vonatkozó részletszabályokat rendeletekben helyezik el.⁴⁶ A másik változat az, amikor az egyes speciális területek is külön jogszabályi keretek között megjelenő, rendszerint törvényi szintű szabályozást kapnak.⁴⁷ Mindkét lehetőségnek vannak előnyei és hátrányai egyaránt. A keretjellegű szabályozás esetében viszonylag nehéz leszűrni, melyek azok az alapvető elvek és szabályok, amelyek kiemelhetők valamennyi részterületről, viszont mindenképpen előnye az egységes keret kialakítása. A részterületek önálló szabályozása esetén mindez nyilvánvalóan fordítva működik.

A magyar szabályozás EU-konformmá tétele érdekében mindenképpen megfontolandó a *biomedicinális kérdések kiemelése* az Eütv. keretei közül. Az Irányelv tekintetében ez azt jelentené, hogy nélkülözhetetlen olyan törvény megalkotása, amely a szövet- és sejtbankokról szól.⁴⁸ E megoldásnak csak az egyik előnye az, hogy megfelelő áttekinthetőséget nyújtana a különböző, egészségüggyel, illetve nem utolsósorban a – humán eredetű alapanyagokkal folytatott – tudományos kutatással kapcsolatos jogszabályi rendelkezések között. Más szempontból vizsgálva ugyanis azt is elősegítené, hogy a biomedicina problémaköre – ha úgy tetszik paradigmája –, illetve az ezzel összefüggő jogi kérdések nagyobb ismertségre tegyenek szert, és Magyarországon is egyre szélesebb körben indulhasson meg a még igen szűk keretek között zajló bioetikai diskurzus.

Az előzőekben vázolt, az EUA-ból eredően a tagállami jogalkotóra vonatkozó feladatok áttekintése mellett még egy fontos problémára szükséges kitérnünk. Ez azonban már inkább a *de lege ferenda* vizsgálódás körébe tartozik. A magyar jogalkotó számára nagy kihívást jelentett az EU-csatlakozás, amely számos szabályozás módosítását tette szükségessé, a jogharmonizációs-jogalkotási feladat azonban még mindig nem fejeződött be. Az EUA – amint azt korábban említettük – az európai alapjogvédelem jelenleg legmodernebb dokumentuma, ami nem pusztán

2005. továbbá Scholler: i. m.

¹⁰ Fazekas: i. m.

¹¹ Lawson, Rick: A sarki fény nyomában. Milyen mércét alkalmazzon az EU Alapvető Jogok Ügynöksége? Fundamentum 2005. 1. sz. Scholler: i. m. Kühling: i. m.

¹² Comission Decision of 13 March 2001 SEC (2000) 380/8. Idézi Young i.m. 222. o.

¹³ 6. és 9/90. (egyesített ügyek) Frankovich v. Italian State [1991] ECR I-5357

¹⁴ Vö. Kecskés László: EU-jog és jogharmonizáció. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2003

¹⁵ Chronowski Nóra: Integrálódó alkotmányjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2005. 65. o.

¹⁶ Erre a már említett Handelsgesellschaft, illetve Nold-ügyben került sor.

¹⁷ Jelenleg az Európai Unióról szóló Szerződés 6. cikkének (2) bekezdése rendelkezik arról, hogy az Unió tiszteletben tartja az alapvető jogokat, mint a közösségi jog általános alapelveit, ahogyan azokat az EJEE garantálja.

¹⁸ A Bíróság által az EJEB felé tett lépések érhetőek tetten a Carpenter-ügyben (Carpenter v. Secretary of State for the Home Department C-60/00 [2002] ECR I-6279), illetve a Connolly-ügyben (Connolly v. Bizottság C-274/99 [2001] ECR I-1575). Az EJEB közeledése a Bíróság gyakorlata felé pedig megfigyelhető a Goodwin-ügyben (Goodwin v. Egyesült Királyság (2002) 28957/95), a Pellegrin-ügyben (Pellegrin v. Franciaország no. 28541/95. [1999]). Vö. Szalayné: u. o.

¹⁹ Vö. Callewaert: u. o.

²⁰ Vö. Szalayné Sándor Erzsébet: Interferencia az Európai Bíróság és az EJEB gyakorlatában. Acta Humana 2005/2. szám. 13–29. o.

²¹ Ld. többek között Streinz, R.: Europarecht. 6. Aufl. Müller Verlag, Heidelberg 2003. Kecskés: i. m. Weller: i. m.

²² A biomedicina az orvostudomány olyan ága, amely biológiai és fiziológiai elveket alkalmaz a klinikai gyakorlat területén. <http://wordnet.princeton.edu/perl/webwn?s=biomedicine>

²³ A biotechnológia általánosan elfogadott meghatározás alapján olyan kutatási technikákat jelent, amelyekben biológiai eljárásokat, illetve organizmusokat használnak fel az emberiség általi hasznosítás, illetve az egészség megőrzése vagy helyreállítása céljából. Az EU dokumentumaiban ezt a kifejezést használják az emberi sejtek és szövetek egészségügyi célú felhasználásának technológiáira is.

²⁴ Vö. Tissue engineering: Commission consults public on how to regulate advanced therapies.

<http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/575&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.).

²⁵ EUA II-95. cikk. Egyes álláspontok szerint az egészségvédelem azonban nem alapjog, hanem csupán program. Vö. Scholler: i. m.

²⁶ EUA II-61. cikk

²⁷ Említést érdemelnek itt különösen az őssejtek egyes típusai, amelyeknek jogi státusa még nem véglegesen eldöntött – sem az Unión belül, sem azon kívül. Az embriónális őssejtek nyerése, amely – esetleg életképes – embriók elpusztításával valósítható meg, súlyos etikai viták tárgya. De ugyanígy problematikus az ivarsejtek kezelése is, hiszen ezekből a későbbiekben terápiás célokra felhasználandó embriók állíthatóak elő.

²⁸ EUA II-63. cikk

²⁹ Tulajdonképpen a fajnemesítés filozófiája. Az eugenika szerint társadalmi beavatkozással elérhető az ember öröklött vonásainak javítása. A célja „minél jobb” egyedek létrehozása, a társadalom intelligenciájának, egészségének növelése, ezáltal a társadalmi problémák és az emberi szenvedés csökkentése. Módszerei változatosak, gyakorlatilag ide sorolható az ókori gyermekkitételtől kezdve a szelektív háza-

sodáson keresztül a modern génmanipulációkig minden eljárás. Vö. <http://en.wikipedia.org/wiki/Eugenics> (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

³⁰ EUA II-68. cikk

³¹ Sándor Judit: Genomika és jog. Magyar Tudomány 2002. 5. sz. 616–626. o.

³² http://www.ebmt.org/8TransplantGuidelines/guideline_docs/English/Article_on_EU_Directive%20EBMT_News.pdf (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

³³ http://www.ebmt.org/8TransplantGuidelines/guideline_docs/English/Article_on_EU_Directive%20EBMT_News..pdf (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

³⁴ Technical Requirements for the Coding, Processing, Preservation, Storage and Distribution of Human Tissues and Cells. Draft 29. 03. 2005

http://europa.eu.int/comm/health/ph_threats/human_substance/oc_tech_cell/oc_tech_cell_draft_en.pdf (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

³⁵ A biobank emberi eredetű biológiai anyagok gyűjtésének eredménye, amelyeket az egészségügyi rendszerben, illetve az orvostudományok területén alkalmaznak. Vö. Hansson, Matts G.: The use of human biobanks – ethical, social, economical and legal aspects. Presentation of the project.

<http://www.bioethics.uu.se/chapters/Introduction-Hansson.pdf> (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.) Az egyes államok törvényi szabályozása azonban olykor ettől eltérő mneghatározást ad a biobank fogalmának.

³⁶ Cambon-Thomsen, Anne és Rial-Sebbag, Emmanuelle: Biobanking Legal Framework France-Netherlands. Mapping the Language of Biobanks. Mapping the Language of Research-Biobanks and Health Registries – From Traditional Biobanking to Research Biobanking.

http://www.med.uio.no/iasam/sme/forskningsprosjekter/Bio_Toulouse_1004 (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

³⁷ Cambon-Thomsen és Rial-Sebbag: i. m.

³⁸ Paula Lobato de Faria: Existing Regulations – Italy, Portugal and Spain. Mapping the Language of Research-Biobanks and Health Registries – From Traditional Biobanking to Research Biobanking.

http://www.med.uio.no/iasam/sme/forskningsprosjekter/Bio_Toulouse_1004 (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

³⁹ Rynning, Elisabeth: Regulation of Biobanks in Sweden, Norway and Denmark, valamint Skolbekken, John-Arne: Individualistic Ethics – the Best Interest of the Individual? Mapping the Language of Research-Biobanks and Health Registries – From Traditional Biobanking to Research Biobanking. http://www.med.uio.no/iasam/sme/forskningsprosjekter/Bio_Toulouse_1004 (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

⁴⁰ Rynning: i. m.

⁴¹ Perspektiven für die regenerative Medizin in Deutschland. http://www.gesellschaft-regenerative-medizin.de/inhalt/grm/deutsch/presseinfo/041203_pi.shtml?navid=12 (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

⁴² Perspektiven für die regenerative Medizin in Deutschland. http://www.gesellschaft-regenerative-medizin.de/inhalt/grm/deutsch/presseinfo/041203_pi.shtml?navid=12 (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

⁴³ Vö. <http://www.mkogy.hu/efutar/jog2005osz.htm> (letöltés dátuma: 2005. 09. 12.)

⁴⁴ A szövetek és sejtek gyűjtését, feldolgozását és tárolását végző létesítmények engedélyeinek kiadása (akkreditációja), valamint e létesítmények ellenőrzése. Vö. az Irányelv 5–6. cikkével. A minőségbiztosítási rendszer létrehozása és működtetése. Vö. az Irányelv 16. cikkével.

⁴⁵ Térítésmentes szövet- és sejtadományozás, az adományozással összefüggő promóciós tevékenység kérdései, illetve az adatkezelés szabályai. Vö. az Irányelv 12–14. cikkével.

sének lehetőségeiről.

http://www.alkotmany.ngo.hu/2002_szep_13_14_adam_antal.htm (letöltés dátuma: 2005. 09. 12)

⁸ Young: i. m.

⁹ Szalayné Sándor Erzsébet: Konvergenz der Grundrechte und Grundfreiheiten in der Europäischen Union. In: „Adamante Notare” – Essays in Honour of Antal Ádám on the Occasion of His 75TH Birthday. (Szerk. Chronowski Nóra) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs

⁴⁶ Ilyen jellegű például a francia vagy a dán szabályozás.

⁴⁷ Ilyen például Németország, ahol külön törvény szól az őssejtekről, a vérátömlesztésről, és a jövőben talán majd a biobankokról is.

⁴⁸ Ezt az álláspontot képviseli Sándor Judit is uo.

COLLOQUIUM

Ádám Antal
professor emeritus

Az azték, a maja és az inka vallásokról*

1. Az azték vallásról

Az azték (indian) nép különösen az Azték Birodalom történetéről, uralkodóiról, hatalmi rendszeréről, valamint az azték civilizációról és néhány nagyváros – főleg Tenochtitlan, Teotihuacan és Tula – földrajzi adottságairól, szerkezetéről, hatalmas épületeiről, szobrászatáról a történelemtudomány – a XVI. századi hódító spanyolok tapasztalatait és feljegyzéseit hasznosítva –, valamint a kiterjedt régészeti ásatások sok és lényeges ismeretet tártak fel.¹ Mindemellett az aztékok vallásának mitológiai, etikai és rituális összetevőiről részletező írásos források hiányában viszonylag csekély tájékozottsággal rendelkezünk. A vallásosság lényeges irányultságának érzékeltetéséhez a letűnt, megkapóan gazdag és sajátos civilizáció alakulásáról a következőkre utalok. Az azték őslakók Közép-Amerika északi részéről, Aztlán vidékéről a II. és a XII. század között fokozatosan Dél felé húzódtak. Tula környékén átvették a toltékok civilizációját. Az első igazi mexikói város Teotihuacan (neve azt jelenti: hatalmas város) Kr. u. a VI. században jött létre, a VIII. században azonban – valószínűen a nomád törzsek kegyetlen hódítása folytán – már romokban hevert. Hasonló sorsra jutott a IX. században Tula, a toltékok fővárosa. Tenochtitlan városának alapítása 1325-ben kezdődött.

Az aztékok 1428-ban birodalmat hoztak létre, amelyet Tenochtitlan, Texcoco és Tlacopan város-államok szövetsége alkotott. Ezt követően az azték törzsi hatalom, majd később az arisztokratikus és vallási bázisú monarchia a jelenlegi Mexikó egész területére kiterjedt. A tizenkét azték uralkodó közül II. Montezumat (1502–1520) és Cuauhtémocot (1520–1525) Cortez spanyol harcosai ölték meg, akik egyben az azték birodalmat is felszámolták.

Az azték civilizációt, művészetet és vallást erős szinkretizmus és ezoterikus szimbolizmus jellemezte. Az építészetben a piramisok, a templomok, a katonai rendeltetésű épületek viseltek magukon sajátos jellemzőket, fejlett volt a vallási irányultságú szobrászat és maszkművészet, valamint a festészet is. Tenochtitlan helyén, a mai Mexikóvárosban nagyszámú azték emléket csodálhatnak meg a látogatók. Köztük van az élet és halál istenségét, Coatlicuét ábrázoló szobor. Nyakláncának díszai, a koponya és a kézfejek a halál ismert jelképei voltak. Az azték hit szerint Coatlicue adott életet az aztékok védőistenének, Huitzilopochtlinak, akinek nevéhez főleg a háborúskodás és a véráldozat kapcsolódik. A közép-amerikai kultúrák képviselői intenzíven bálványozták az esőistent is, hogy az esőfelhők termékennyé varázsolják a földet. Tenochtitlan központját alkotó szent körzetben található monumentális épületeket az ún. *teocalli* kettős piramis uralta, amely 100 x 80 méteres alapra épült, magassága pedig elérte a 30 métert. Széles, kettős lépcsősor – amelyet szárnyas kígyók fejét ábrázoló oszlopos korlát szegélyezett – vezetett az emelvényen található két szentélyhez. Az egyiket *Tlaloc*, az eső és a bőséges termés istenének tiszteletére emelték, a másikkal Huitzilopochtli, a háború és a Nap istene, az aztékok védelmezője előtt hódoltak. A falon belül emelkedtek más közép-amerikai istenségek, pl. *Quetzalcoatl*, a szárnyas kígyó, a szél és a hajnalcsillag istene, *Tezcatlipoca*, az éjszaka istene és az ifjú harcosok védelmezője, valamint az anyaistennő, *Cihuacoatl*, a nőstény kígyó szentélyei. A provinciális azték istenségek az ún. *coacalcó*ban kaptak helyet. A szent körzetben épültek a *calmecacok*, vagyis a bentlakásos szerzetesi iskolák is, ahol fekete köntösbe öltözött aszkéta papok oktatták a nemesség ifjait. Itt is megtalálhatók voltak az imahelyek és az áldozati oltárok, köztük a *tzompantli*, a kőből vésett talapzat, amelyen a feláldozott emberek koponyáit tették közszemlére. A főváros templomaiban közel ötezer pap szolgált.

A háborúskodás elválaszthatatlan volt a vallástól. Az aztékok gyakran azért indultak háborúba, hogy foglyokat gyűjtsenek az áldozati szertartásokhoz. A hatalmas *teocalli* 1487. évi avatási ceremóniáján Tenochtitlan uralkodója 20000 foglyot sorakoztatott fel, akiket azután egyenként fektettek az áldozati főoltárra. Szívüket kivágták és a Nap felé tartották, majd bedobták egy edénybe. Az áldozatok testét a mélybe vetették. Az azték hit szerint *a világegyetemet és az emberiséget az istenek önkéntes áldozata teremtetten*. Az emberáldozatok ezt az eredeti isteni áldozatot idézték fel, egyben a Napistent táplálták az áldozatok vérével és szívével, hogy újult erővel szállhasson harcra a sötétség erőivel. Úgy vélték, a véráldozatokkal biztosítják a világmindenség állandóságát

* E vallások átfogó jellemzése „Az ősi vallásokról” c., a Jura 2005. évi 2. számában olvasható tanulmányomhoz kapcsolódik.

kodóinak neve nem volt ismert. Már tudjuk, hogy a régészek az 557–682 közötti időszakból miért nem találtak egyetlen sztélét sem. 562-ben ugyanis *Chichén Itzá* – a legjelentősebb rivális város, Calakmul alárendeltje – vereséget mért Tikalra. A város csak 672-ben szerezte vissza korábbi befolyását, és *Hasaw Chan K'awil* (Nagy Jaguár) vezetésével 695-ben diadalmaszkodott Calakmul felett. Tikal Hasaw alatt élte fénykorát. Calakmul 599-ben *Palenquét* is megtámadta és felégette templomait. 615-ben *I. K'inich Janaab' Pakal* elfoglalta Palenque királyi trónját. Pakal 683-ban halt meg. A legutolsó dátumfeljegyzés a klasszikus maja emlékműveken 910 volt. Ettől az évtől számítják a posztklasszikus maja időszakot, amely 1530-ban zárult, amikor a spanyolok megérkeztek Yucatánba.

A maja uralkodókra úgy tekintettek az alattvalók, mint félistenekre, illetve főpapokra, akik kapcsolatot teremtettek az emberek, valamint a folyton harcoló istenek és démonok között. Volt olyan isten, amely a jó és a rossz elegye volt, több isten pedig a világtájakhoz kötődő jellemvonással rendelkezett. Az istenek körében kiemelkedtek a természeti erők, a növényzet és az évszakok istenei. A papi uralkodókat körülvevő arisztokrata elit tagjainak hatalmát a vallási hierarchiában betöltött szerepük határozta meg. A nemesi családok gyermekeinek fejét falapok közé szorították, hogy homlokuk magas és lapos legyen, kifejezve ezzel nemesi származásukat. A társadalmi ranglétrán az előkelőségek alatt a kereskedők és kézművesek foglaltak helyet, legalul pedig a legnagyobb létszámú földművesek helyezkedtek el.

A régészek a sírkövek és sírok számából arra következtetnek, hogy Tikal lakosainak száma 830-tól drámaian csökkent, és a IX. század végére a város teljesen elnéptelenedett. A maja civilizáció hanyatlásának okait jelenleg is homály fedi. 810-ben fejezték be a legutolsó nagy templom építését. Az utolsó sztélén a 869-es dátum szerepel. A birodalom városai közül Copán: 830, Palenque: 835, Uxmal esetében pedig 909-es dátum szerepel a fennmaradt feliratokon. Az valószínűsíthető, hogy a városok pusztulását nem háború vagy tűzvész okozta, hanem a papok hatalmának fokozatos gyengülése, a népesség fogyása és a kincsek elapadása eredményezte.

3. Az inka vallás jellemzői

3.1 A prekolumbiánus Dél-Amerikában, a perui Andok területén kialakult Inka Birodalomban – amely hatalmának csúcspontján, a XV. században Kolumbia déli részétől Chile közepéig terjedt és fővárosa Cuzco volt – az uralkodó, vagyis az *Inka* abszolút hatalommal rendelkezett. Az Inka egyeduralma a

nemesek és a papok privilegizált helyzetére épült, és olyan szigorú, merev adminisztrációs rendszert alkalmazott, amely az egyén életvitelét szinte minden vonatkozásban megszabta. Az Inka Birodalom 1532-ben a spanyol Francisco Pizzaro csapatainak támadásai alatt omlott össze.

Az inka kultúrában Kr. e. II. évezredtől a chavin, mochica, chimu, nazca, tiaquanaco, huari hagyományok vegyülve éltek tovább. A XIII. század közepéig az inkák csak az etnikumok egyikét alkották, amelyek benépesítették Cuzcot és környékét. Az inkák a későbbi évtizedekben szerveződtek meghatározó hatalommá, és 1400 körül jött létre tényleges állami szervezetük és hatalmuk. A Pampa folyó völgyében éltek a harcias *chancák*, akik erős szövetséget alkottak. Ők tartották az inkák növekvő hatalmától a déli völgyekben, elűzték lakhelyükről a kechua törzseket és igyekeztek korlátozni az inkák törekvéseit is. Az 1435-ben lezajlott csata azonban a chancák vereségével végződött. 1438-ban *Pachacutec Inka* került hatalomra, aki a győzelem után békét kötött velük. Ezt követő hódításaival törekedett kiszélesíteni az inka állam határait. A híres *Machu Picchu* (Öreg-csúcs) város környékének meghódítása 1450 körül következett be.² A város építésére 1450 és 1470 között kerülhetett sor. Pachacutec Inka olyan hős uralkodóként került be a történelembe, aki átalakította Cuzco városát, templomokat, hidakat, öntözőcsatornákat és egyéb fontos létesítményeket építtetett. Megreformálta a vallást és megszervezte a hivatalos kultusz rendjét is. A birodalom terjeszkedése tehát 1438-tól erősödött fel, amely együtt járt a hatalmi rendszer, a gazdaság, az építészet és a kultusz fejlődésével. E fejlődés legszebb maradványait Cuzco és Machu Picchu feltárt emlékei alkotják. Az építészet megkapó jellemzője a malter nélkül egymásba illesztett kövek tökéletes alkalmazása. A vaskohászatot nem ismerték, de az arany, az ezüst, a réz, valamint az ón megmunkálását és ötvöztetését, továbbá a szövést kiválóan alkalmazták. Az inkák az aranyat a Nap veritékének, az ezüstöt a Hold könnyének tartották.

3.2 Az inka vallás mitológiája és dogmarendszere egyaránt kapcsolódik a tengerhez, a természeti környezet hatalmas hegycsúcsaihoz, a mezőgazdasági termelésre alkalmas területek csekély voltához, az agrárgazdálkodás fontosságához, a politikai és társadalmi berendezkedéshez. Az inka mitológiában a legfőbb isten *Wiracocha*, az Égi Atya, aki *Inti Napisten* apja volt. Egy ősi himnusz szerint ő a lét oka, mindig és mindenütt jelen van, teremtetője, parancsolója és bírója mindennek. A főistent Apu Kon Titi Wiracochának vagy Illa Teqsi Wiracochának is nevezték, sőt a Pachacamac és a Tunupa nevet is viselte. Az Illa fényt, ragyogást, csillogást jelentett, a Teqsi jelentése tojás alakú kozmikus tér. A Wiracocha szó

és közvetítik a világegyetem változásainak rejtélyes ritmusát, a bolygók keringését, az éjjelek és nappalok váltakozását, valamint a száraz és esős évszakok körforgását. A tartós béke nyugtalanította őket, mert attól féltek, hogy ez a világrend összeomlásához vezethet. A szent negyedben emelt koponyahalom garanciát jelentett számukra a katasztrófa elkerüléséhez. A tzompantli talapzatát, amelyen közszemlére tették a feláldozott emberek koponyáit, kőbe vésett koponyák sűrű sora díszítette.

Tenochtitlanban az élet hajnalban indult. A bíróságok napkeltétől várták az ügyfeleket. A városi templomok tetején papok kémlelték az eget különös zene mellett. Az éjszaka folyamán a papi csillagászok az égitestek mozgását vizsgálták. A 365 napból álló napév mellett az aztékok egy 260 napra osztott naptárat is használtak vallási célokra. A felvonulások, táncos ünnepélyek, a valódi és színlelt harcok megtöltötték a tereket és az utcákat. Panquetzaliztli hónapjában felvonulást szerveztek *Paynal* istenség – Huitzilopochtli társa tiszteletére. A virágok hónapján virágkarnevál szórakoztatta az embereket. A vizek apadásának hónapjában pedig párviadalok zajlottak le a nemesek iskoláját és a kereskedők fiainak iskoláját látogató ifjak között. A zord időjárás hónapjában tartott karnevál táncszertartásának keretében a papok megnyúzott emberek bőrében táncoltak.

Tenochtitlan tehát pompázatos város volt a spanyolok érkezésekor. Két év leforgása alatt azonban örökre eltűnt a Föld színéről.

2. A maja kultúráról

A monumentális építészetükről és hieroglif írásukról híres maja városállamok Kr. u. 250-től 900-ig virágoztak Guatemala síkságain és a Yucatán-félszigeten. Kr. e. 1500-ra általánossá vált a mezőgazdaság és a falusi életmód. A következő 1700 évben a szertartásközpontok nagyvárosokká fejlődtek, bennük hatalmas köpiramis templomokkal, palotákkal és terekkel. Kidolgozták sajátos írásrendszerüket, naptárukat és fejlett csillagászati ismeretekre is szert tettek. Kr. u. 800-ra *Tikal* a legnagyobb maja várossá fejlődött. A főteret szegélyező templomegyüttes, az északi fellegvár mintegy hektárnyi területet foglalt el. A teret keletről és nyugatról az I. és II. templom övezte. A város fénykorában (VII–X. századig) *Tikal* területe meghaladta a 62 km²-t, a már feltárt városközpont 16 km²-t foglalt el, ahol a régészek több mint háromezer különálló építményt azonosítottak, de még nagyszámú épület feltárása várható. A városképet meghatározta a hét ikerpiramis. Az épületepárokat tér kötötte össze, amelyet kisebb csarnokok és *sztlélék*, *faragott*

kőlapok díszítettek. *Tikal* fontos kereskedelmi központtá vált. A Csendes-óceán, illetve a Karib-tenger partvidékéről szállították a rákféléket és a halakat. A nélkülözhetetlen *jáde* követ Guatemala más részéről hozták, a madártollak az őserdőből, a só és a méz Észak-Yucatánból származtak. A zöld színű obszidián, amelyből eszközöket készítettek, az aztékok hatalmas isteni városának nevezett *Teotihuacánból* érkezett. Teherszállító kenek végtelen sora hozta az értékes javakat a maja világ vízi útjain, hogy kielégítsék *Tikal*, *Calakul* és más városok igényeit.

Teotihuacán 2280 m magasan, a mai Mexikóvárostól észak-keletre volt található. Az obszidián-nagyhatalomnak számító városállam nagy befolyást gyakorolt a régióra, a város virágkorát a történészek Kr. u. 378-at követő századra teszik. A *Teotihuacánból* érkezett uralkodó, *Siyak K'ak* (a *Tűz Születte*) ebben az évben szerezte meg a hatalmat *Tikalban* és ültette a trónra az ugyancsak *Teotihuacánból* származó *Yax Nuun Ayiin* (Első *Krokodilus*) herceget. Ez a dinasztia az azték kultúra számos elemével gazdagította a majákét. Az új dinasztiával ugyanis új vallási hiedelmek is érkeztek. A cserépedényeken pl. gyakran feltűnik Közép-Mexikó *Esőistene*, a tágra nyitott szájjal, elővillanó fogakkal és a szeme körül gyűrűvel ábrázolt *Tlaloc*. Eddig nem ismert okokból 650 körül *Teotihuacán* hatalma és szerepe fokozatosan gyengült, és szinte mindenki elhagyta a várost, *Tikal* azonban további két évszázadra megőrizte hódító kultúráját.

A maják írása *képírás*, de fonetikus jeleket is használtak. Az első megfejtett írásjelek a matematikához kapcsolódtak, és többnyire dátumok formájában jelennek meg. A maják az ún. hosszú időszámítás rendszerét használták. Minden dátumot egy korábbi dátumhoz, mégpedig Kr. e. 3114 augusztus 13-ához viszonyítottak. Valószínű, hogy ezt a dátumot a maják a világ keletkezési időpontjának tekintették. Felfogásuk szerint az istenek először három világot hoztak létre, majd pusztítottak el, mielőtt megalkották a saját világukat. Az első világot a *földből született emberek* népesítették be, akik tudatlanok voltak és ezért elpusztultak. A következő világban *fából faragott emberek* éltek, ezeket a korlátolt lényeket azonban elnyelték a folyók és a démonok. A maják őseit, a harmadik világ lakóit a szent növényből, a *kukoricából* alkották meg az istenek. Ők azért haltak meg, hogy átadják helyüket a hús és vér emberek birodalmának.

A *Tikalban* talált, kőbe vésett dátumok mindegyike 292–869 közé esik. A maja matematikusok a húsztöbbszörösével számoltak. Egy év, vagyis a *tun* tizenhét napos hónapból, illetve ezen felül öt „szerecséltlen napból” állt. Az eltelt éveket időszakokra osztották. A *katun* 20 éves, a *bahtun* négyszáz éves időszakot jelentett.

A sztléléken talált feliratok megfejtéséig *Tikal* ural-

lelkét, aki nem tiszteli a camac-ot.

A *hauca* szó is több jelentésű volt. A támogatáson, segítesen, védelmen kívül utalt a kultikus hegyekre, forrásokra, folyókra, sziklákra, szorosokra, barlangokra, mezőkre, fákra, utakra, épületekre, szobrokra, sírokra stb. Élтетő energiájuk a *camac* nevet viselte. A haucákat képzeletbeli egyenes vonalak (ceques) kötötték össze, amelyek a cuzcoi Naptemplomból áradtak szét minden irányba.

Az inka mítoszban is szerepelt a *vízözön*. Amikor ugyanis a sötétségbe fulladt világban Wiracocha megalkotta az eget és a földet, óriásokat is teremtett, és előírta nekik, hogy békében éljenek. Mivel azonban nem hallgattak rá, kövé változtatta őket és vízözönt zúdított rájuk. Amikor felszáradt a föld, másodszor is benépesítette a világot, de előbb fényességet teremtett. A Cuzco melletti *Titicaca-tó*hoz ment és megparancsolta a Napnak, a Holdnak és a csillagoknak, hogy jöjjenek elő és világítsanak. Kezdetben a Hold fényesebb volt, mint a Nap. Amikor az ég felé emelkedtek, a Nap egy marék hamut szórt a Hold arcába. Ezért vált a Hold homályosabb fényűvé.

3.3 Az inkák – sok más ősi néphez hasonlóan – fejlett csillagászati ismeretekkel rendelkeztek, amelyeket közösségi és vallási életük során alkalmaztak. A legtöbb inka szertartás csillagászati jelenségekhez és a mezőgazdasághoz kapcsolódott. Így különösen a június 21-i *Inti Raymi*, vagyis a téli napforduló és a *Capac Raymi*, a december 22-i nyári napforduló. Amint ezt Bartha Mária a „Machu Picchu. Rejtély és harmónia” c., már hivatkozott kiváló művében olvashatjuk, a téli napforduló volt az inkák idejében a legfontosabb ünnepség. A Napisten tiszteletére rendezték, akiben a Föld valamennyi összetevőinek fenntartóját tisztelték. Hálát adtak azért, hogy a Nap a Földre küldte az első inkát, Manco Capatot és nővérét, feleségét, Mama Ocllót. A szertartások bevezető részét maga az Inka vezette. Az ünnepen részt vettek a birodalom tisztségviselői is. (77. o.)

A Tejútra, amely több csillagképet – pl. az Oriont, a Skorpiót és Dél Keresztjét – magában foglalt, mint hatalmas égi folyóra tekintettek, amelyből Vilcanata szent folyó is eredt. Felfogásuk szerint a Tejút közepén látható *Chakana* (a Dél Keresztje) Wiracochát szimbolizálta. A három egyenes vonalból álló csillagnak, a Kondorkeselyű nevet adták. A Chakana csillagkép valamennyi láma szellemének megtestesítője. Amint a láma a Tejúton átkel, egyre sötétebbé változik.

A *Fiastyúkot* különös tisztelet övezte, az összes csillag anyjaként tartották számon. Ez a csillagkép határozta meg az évi körforgást, segítette a legfőbb termék, a kukorica vetésidejének megállapítását. Ha gyengének ígérkezett a termés, azt is jelentette, hogy az esős évszak késik, a magvak vetésével várni kell.

Ha a Fiastyúk csillagai szépen ragyogtak, remélni lehetett, hogy a termés bőséges lesz.

Ha valaki felett a *Yacana* csillagkép megjelent, az számára nagy szerencsét jelentett. Az inkák úgy vélték, hogy Yacana mindig iszik az óceán vizéből, és így akadályozza meg, hogy a víz elárhassa a földet. Október végén és november első napjaiban a Yacana a horizont legalsóbb szintjére került, és ezzel jelezte azt is, hogy a perui partoknál a Csendes-óceán vízszintje nagyot süllyedt. Az inkák tehát felismerték a csillagképek és az óceán vízszintjének változásai közötti kapcsolatot. Ha a Yacana ivott az óceánból, utána tejet, vagyis esőt adott, majd a csapadék a folyókon keresztül ismét az óceánba ömlött, amit Yacana újra megivott.

Gonosz és könyörtelen lénynek tartotta az inka mítosz *Yacumamát*, aki az őserdő nagy tavaiban és bővizű folyóinak mélyén élt. Ha feljött a felszínre, veszélyt jelentett, mert kárt tett a hajókban és az utasokat a vízbe fojthatta. Hatalmas örvényeket és hullámokat kavart. *Sachamama* pedig olyan kétfejű kígyó volt, amely a föld alatti világban élt, a felszínen azonban fává változott, az égi világban pedig szivárványként jelent meg és a termékenység istenségeként szerepelt.

3.4 Az inkák számára a *halál* nem jelentett végleges megsemmisülést, hanem csupán az élet egyik állapotából a másikba való átlépést juttatta kifejezésre. Azért sem féltek a haláltól, mert kultúrájuk alapján biztosak lehettek abban, hogy nemzetségük tagjai megőrzik és gondját viselik kiszáritott, mumifikált tetemeiknek. A gondoskodáshoz tartozott a tetem étellel, itallal és ruhával való ellátása is. A temben lakozó erőt csak akkor fenyegette veszély, ha azt elégették, vagy a nem megfelelő kezelés miatt bomlásnak indult. A halottak életerejé a túlvilágon gyűlt össze. A túlvilág az élőkéhez viszonyítva fordítva működött. Az elhunytak lelkei újra megtették a már megjárt utat, de természetesen fordítva, öregnek születtek és fiatalon haltak meg, hogy újra életre keljenek a való világban.

Az Inka halála után a kormányzás, a háborúk indításának és az adók kivetésének joga egyik fiára szállt. Az új uralkodó azonban nem részesült apja vagyonából, mert a hátrahagyott paloták, földbirtokok, szolgák és egyéb javak továbbra is az elhunyt tulajdonát alkották. Ezekről az Inka *panacája*, vagyis az utóduralkodó kivételével a közvetlen leszármazottai gondoskodtak.

Jegyzetek

¹ Ld. pl. Paul G. Bahn: Régészet. Képes kalauz. Reader's Digest, Budapest 2003

Letűnt civilizációk (Szerk.: Dr. Vadász Géza) Reader's Digest, Budapest 2003

² Bartha Mária: Machu Picchu. Rejtély és harmónia. Pannónia Könyvek, Pécs 2004

egyaránt utal a tenger habjára, a tengerből származó fehérségre, a tenger felett mozgóra. A többi istenség is az ő teremtménye. A legjelentősebb öt főistenség (Huaca) a következő: a Nap (Apu Punchao), a világ és mennydörgés (Illapa), a Hold (Quilla), a Föld vizei (Ticci Wiracocha), valamint az oltalmazó hegy (Huanacauri). Az istenek a világ keletkezésével egy időben, annak részeként születtek. Hatalmuk korlátozott, a természet egyéb isteni erőinek alárendelten hatottak. Az élet pedig éppúgy függ az esőtől, a Föld vizeitől, a hegyektől, mint a Naptól. A mennydörgést másik három névvel is illették: Chuquilla, Catuilla és Intillapa, mivel ez az isten a mennydörgéssel kívül esőt, illetve jégesőt is okozott.

Az inka vallásban a *hármasság* különösen az istenek lakhelyében érzékelhető. Wiracocha Pachacamac az élet és a halál ura, a világ éltetője *Ukhu Pachában*, a föld alatti világban lakik. Itt találhatók az elhunyt ősök és a termékenység erői is. A földi lények, emberek, állatok, növények, hegyek, tavak, folyók stb. a látható világban, a *Kay Pachában* léteznek. Itt uralkodik Inka és felesége. A Nap és a Hold az égi világban, a *Hanan Pachában* uralkodnak, és onnan határozzák meg a világ menetét. Itt élnek az egyéb égi lények is, a csillagok, a felhők, a villám, a szivárvány. Wiracocha kivételével itt élt az összes többi istenség, és itt gyülekeznek az elhunyt előkelők lelkei is. A Nap és a Hold képesek voltak kapcsolatot teremteni a Hanan Pacha és a Kay Pacha között. Az utóbbiak között akkor jött létre kapcsolat, amikor a csillagok láthatóak voltak. Az Ukhu Pacha és

a Kay Pacha közötti kapcsolatteremtés a föld nyílásain keresztül történt.

Az inka vallás kiemelkedő jellemzője a *Napisten*, az *Inti* tisztelete. Az Inka mint istenkirály a Nap földi másaként vagy gyermekeként uralkodott népén. Az Inka Birodalom hatalmi rendszerében tehát az Inka nem csupán az uralkodót személyesítette meg, hanem egyben az istenséget is jelképezte. E minőségében mágikus erővel rendelkezett. Az inka felfogás szerint az Inka az istentől származott és ekként képviselte alattvalóinak érdekét a legfőbb lény előtt. Rangját számos hatalmi jelvény hirdette. Különös tisztelet övezte az inka istenek körében *Pachamamát*, a *Földanyát*, akit a Telihold és a Félhold szimbolizált.

A prekolumbián kultúrák keretében az *inkák isteneik megtestesülését látták a hegyekben*, ezért különös tiszteletben részesítették őket, imádkoztak hozzájuk és áldozatot is mutattak be nekik. Időnként gyermekeket is áldoztak a hegyek szellemeinek. Felfogásuk szerint a hegy védelmezi az embereket és összeköti az Eget és a Földet. A hegy csúcsán lakó szellemet *Apu*-nak nevezték. Az inka hit szerint minden létező éltetője az alapvető erő, a *camac*. Fohászaikban, szertartásaikban ezt az erőt idézték meg. A vallásetnológia ezt a fogalmat a melanéz eredetű *mana* szóval jelöli. A mana ugyanis a dolgok lényegét alkotó titokzatos erő. A hegyek, a tavak és a természet egyéb elemei képesek a *jani* néven ismert betegséget, rémületet, bajt is okozni az embereknek, elragadva annak

Ph.D. Adrian Mihai Inceu

Lecturer professor

Ph.D. Irimie Popa

Lecturer professor

„Babeş-Bolyai” University Cluj-Napoca, Rumania

Income tax and the flat tax in Rumania

Is very well known that the income tax, especially on individuals, is a very important part of fiscal policy, through the consequences that involves. In our research we analyzed what consequences had the flat tax, starting on January first 2005, when Romanian Fiscal Code was modified.

In this paper we analyze the consequences of flat tax on individual's income tax, the consequences on wages and salary taxation¹.

To explain the main influences of these new trends in Romanian Fiscal policy we work out the following elements:

In our figures we consider the following cases:
► Monthly Gross Salary (MGS) between 2.500.000 ROL and 100.000.000 ROL. Because we had a lot of data our presentation was truncated on following intervals 2.5 million ROL -10 million ROL, 10 million ROL -30 million ROL and 30 million ROL-100 million ROL; ► we take onto account the numbers of relatives – to calculate Personal Allowances and Supplemental.

We compared the taxation before 01.01.2005 with the taxation after this date. In our paper in Appendix 1 and 2 we present the differences between this to way of taxation, following this structure: ► Figures at employed level: Employed Payments; Personal Allowance; Tax; Net Salary; ► Percentage on Gross Salary: Employed Payments; Personal Allowance; Tax; Net Salary; ► Percentage on Total Workforce Cost: Employed Payments; Employers Payments; Total payments; Tax; Net Salary

To perform a good comparison we maintain the same payment to Risk Fund 0,50% (to gross salary), even if starting with 01.01.2005 this was modified and now is paid differentiate on profile activity (CAEN Classification) and the level 0.50% is the minimum payment.. Our conclusions can be altered by payment on this fund much bigger, because the maximum level cans rich up to 3,033%

In the following table we present the changes

Amount	Employed Level	Gross Salary	Percentage	Percentage Gross Salary	Employed Payments
		Employed Payments			Tax
		Personal Allowance			
		Additional Allowances ²			
		Taxable Salary			
		Tax			
	Employers Level	Social Security Payment		Percentage Total Workforce Cost	Employed Payments
		Health Social Security Payment			Employers Payments
		Payment to Employment Fund			Total payments
		Payment to Risk Fund			Tax
		Fee to Labor Inspection			
		Total Employers Payments			

MONTHLY GROSS SALARY (MGS)			
	MGS between 2.500.000 and 10.000.000		MGS between 30.000.000 and 100.000.000
	Employed payments- no differences Personal allowance: has increased with 200.000 ROL Tax: has decreased with amount between 0 and 342.000 ROL Net salary: has increased with amount between 0 and 342.000 ROL Employed payments - no differences Tax decrease with % starting from 0-3.42% Net salary increase with % starting from 0-3.42% Employed payments- no differences Employer payments - no differences Total payments - no differences Tax decrease with % starting from 0-2.57% Net salary increase with percentage from 0-2.57%	Employed payments: increase with amount between 0 and 489.630 ROL Personal allowance: until 12.000.000 ROL MGS increase with amount between 200.000 and 0 ROL; After 12.000.000 ROL MGS decrease with amount between 0 and 2.300.000 ROL Tax: has decreased with amount between 342.000 and 3.544.640 ROL Net salary: has increased with amount between 342.000 ROL and 3.055.010 Employed payments: increase with 0-1.63% Tax decrease with percentage from 3.42-11.82% Net salary increase with percentage from 3.42-10.18% Employed payments increase with percentage from 0-1.22% Employer payments - no differences Total payments increase with percentage from 0-1.22% Tax decrease with percentage from 2.57-8.87 Net salary increase with percentage from 2.57-7.64%	Employed payments: increase with 489.630 ROL Personal allowance: has decreased with 2.300.000 ROL Tax: has decreased with amount between 3.544.640 ROL and 19.084.640 Net salary: has increased with amount between 3.055.010 ROL and 18.595.010 Employed payments: increase with 1.63-0.49% Tax decrease with percentage from 11.82-19.08% Net salary increase with percentage from 10.18-18.60% Employed payments increase with percentage from 1.22-0.37% Employer payments - no differences Total payments increase with percentage from 1.22-0.37% Tax decrease with percentage from 8.87-14.32 Net salary increase with
No Relatives	Level Employed Percentage on gross salary Percentage on total workforce cost	Level Employed Percentage on gross salary Percentage on total workforce cost	Level Employed Percentage on gross salary Percentage on total workforce cost
1 relative in charge	Level Employed Employed payments- no differences Personal allowance: has	Level Employed Employed payments: increase with amount between 0 and 489.630 ROL Personal allowance: la 10.000.000 increase with 50.000;	Level Employed Employed payments: increase with amount of 489.630 ROL

		increased with amount of 50.000 ROL Tax: has decreased with amount between 0 and 227.500 ROL Net salary: has increased with amount between 0 and 227.500 ROL Employed payments - no differences Tax decrease with percentage from 0-2.28% Net salary increase with % de 0-2.28%	decrease with amount starting from 50.000 to 3.450.000 ROL Tax: has decreased with amount between 227.500 and 3.084.640 ROL Net salary: has increased with amount between 227.500 ROL and 2.595.010 Employed payments increase with 0-1.63% Tax decrease with percentage from 2.28-10.28% Net salary increase with percentage from 2.28-8.65% Employed payments increase with 0-1.22% Employer payments - no differences Total payments increase with 0-1.22% Tax decrease with percentage from 1.71-7.72% Net salary increase with % de 1.71-6.49%	Personal allowance: has decreased with 3.450.000 ROL Tax: has decreased with amount between 3.084.640 ROL and 18.624.640 Net salary: has increased with amount between 2.595.010 ROL and 18.135.010 Employed payments increase with 1.63-0.49% Tax decrease with percentage from 10.28-18.62% Net salary increase with percentage from 8.65-18.14% Employed payments increase with 1.22-0.37% Employer payments - no differences Total payments increase with 1.22-0.37% Tax decrease with percentage from 7.72-13.98% Net salary increase with % de 6.49-13.61
2 relatives in charge	Level Employed	Employed payments- no differences Personal allowance: has increased with amount starting from 200.000 ROL to 500.000 Tax: has decreased with amount between 0 and 262.000 ROL Net salary: has increased with amount between 0 and 262.000 ROL	Employed payments: increase with amount between 0 and 489.630 ROL Personal allowance: starting from 10.000.000 to 13.000.000 ROL MGS increase with amount between 500.000 and 0, starting from 13.000.000 MGS decrease with amount between 0 and 3.000.000 ROL Tax: has decreased with amount between 262.000 and 3.144.640 ROL Net salary: has increased with amount between 262.000 ROL and 2.655.010 Employed payments increase with % between 0 and 1.63	Level Employed Employed payments: increase with amount between 0 and 489.630 ROL Personal allowance: has decreased with 3.000.000 ROL Tax: has decreased with amount between 3.144.640 ROL and 18.684.640 Net salary: has increased with amount between 2.655.010 ROL and 18.195.010

	Percentage on gross salary	Employed payments - no differences Tax decrease with percentage from 0-2.62% Net salary increase with percentage from 0-2.62%	Percentage on gross salary	Net salary increase with percentage from 2.62%-8.85% Employed payments increase with % between 0 and 1.22% Employer payments - no differences Total payments increase with % between 0 and 1.22% Tax decrease with percentage from 1.97%-7.87% Net salary increase with percentage from 1.97%-6.64%	Percentage on gross salary	Employed payments increase with % between 1.63 and 0.49 Tax decrease with percentage from 10.48-18.68% Net salary increase with percentage from 8.85-18.20%
	Percentage on total workforce cost	Employed payments - no differences Employer payments - no differences Total payments - no differences Tax decrease with percentage from 0-1.97% Net salary increase with percentage from 0-1.97%	Percentage on total workforce cost	Employed payments increase with % between 1.22 and 0.37 Employer payments - no differences Total payments increase with % between 1.22 and 0.37 Tax decrease with percentage from 7.87-14.02% Net salary increase with percentage from 6.64-13.65%	Percentage on total workforce cost	Employed payments increase with % between 1.63 and 0.49 Tax decrease with percentage from 7.82 and 17.88 Net salary increase with % between 6.18 and 17.40
3 relatives in charge	Level Employed	Employed payments- no differences Personal allowance: has increased with amount of 200.000 ROL Tax: has decreased with amount between 0 and 122.000 ROL Net salary: has increased with amount between 0 and 122.000 ROL	Level Employed	Employed payments: increase with amount between 0 and 489.630 ROL Personal allowance: at 10.000.000 ROL MGS is 200.000; starting from 11.000.000 MGS decrease with amount between 0 and 5.300.000 ROL Tax: has decreased with amount between 122.000 and 2.344.640 ROL Net salary: has increased with amount between 122.000 ROL and 2.344.640	Level Employed	Employed payments: increase 489.630 ROL Personal allowance: has decreased with 5.300.000 ROL Tax: has decreased with amount between 2.344.640 ROL and 17.884.640 Net salary: has increased with amount between 1.855.010 ROL and 17.395.010
	Percentage on gross salary	Employed payments - no differences Tax decrease with percentage from 0-1.22% Net salary increase with percentage from 0-1.22%	Percentage on gross salary	Employed payments increase with % between 1.22 and 7.82 Tax decrease with % between 1.22 and 7.82 Net salary increase with % between 1.22 and 6.18 Employed payments increase with % between 0 and 1.22 Employer payments - no differences Total payments increase with % between 0 and 1.22 Tax decrease with percentage from 0.92-5.87% Net salary increase with % starting from 0.92-4.64%	Percentage on gross salary	Employed payments increase with % between 1.63 and 0.49 Tax decrease with % between 7.82 and 17.88 Net salary increase with % between 6.18 and 17.40

	workforce cost	Employer payments - no differences Total payments - no differences Tax decrease with percentage from 0-0.92% Net salary increase with percentage from 0-0.92%		Percentage on total workforce cost	Employed payments increase with % between 1.22 and 0.37 Employer payments - no differences Total payments increase with % between 1.22 and 0.37 Tax decrease with % between 5.87 and 13.42 Net salary increase with % between 4.64 and 13.05
4 relatives in charge	Level Employed	Employed payments- no differences Personal allowance: has increased with amount of 200.000 ROL Tax: has decreased with amount between 0 and 72.000 ROL Net salary: has increased with amount between 0 and 72.000 ROL	Employed payments: increase with amount between 0 and 489.630 ROL Personal allowance: at 10.000.000 ROL MGS is 200.000; starting from 11.000.000 MGS decrease with amount between 100.000 and 6.300.000 ROL Tax: has decreased with amount between 72.000 and 1.944.640 ROL Net salary: has increased with amount between 72.000 ROL and 1.455.010	Level Employed	Employed payments: increase 489,630 ROL Personal allowance: has decreased with 6.300.000 ROL Tax: has decreased with amount between 1.944.640 ROL and 17.484.640 Net salary: has increased with amount between 1.455.010 ROL and 16.995,010
	Percentage on gross salary	Employed payments - no differences Tax decrease with percentage from 0-0.72% Net salary increase with percentage from 0-0.72%	Employed payments increase with % between 0 and 1.63 Tax decrease with % between 0.72 and 6.48 Net salary increase with % between 0.72 and 4.85	Percentage on gross salary	Employed payments increase with % between 1.63 and 0.49 Tax decrease with % between 6.48 and 17.48 Net salary increase with % between 4.85 and 17.00
	Percentage on total workforce cost	Employer payments - no differences Total payments - no differences Tax decrease with percentage from 0-0.54% Net salary increase with percentage from 0-0.54%	Employed payments increase with % between 0.54 and 3.64	Percentage on total workforce cost	Employed payments increase with % between 1.22 and 0.37 Employer payments - no differences Total payments increase with % between 1.22 and 0.37

6 relatives in charge	Level Employed	Employed payments- no differences	Employed payments: increase with amount between 0 and 489.630 ROL		Tax decrease with % between 4.86 and 13.12
		Personal allowance: has decreased with amount of 1.800.000 ROL	Personal allowance: decrease with amount between 1.800.000 and 8.300.000 ROL		Net salary increase with % between 3.64 and 12.75
		Tax: has increased with amount between 0 and 288.000 ROL	Tax: starting from 10.000.000la 22.000.000 MGS increase with amount between 288.000 and 87.200 ROL; starting from 22.000.000 ROL MGS decrease with amount between 14.200 and 1.144.640 ROL	La Level Employed	Employed payments: increase 489.630 ROL
		Net salary: has decreased with amount between 0 and 288.000 ROL	Net salary: starting from 10.000.000la 22.000.000 MGS decrease with amount between 288.000 and 87.200 ROL; starting from 22.000.000 ROL MGS increase with amount between 14.200 and 655.010 ROL		Personal allowance: has decreased with 8.300.000 ROL
	Percentage on gross salary	Employed payments - no differences	Employed payments increase with % between 0 and 1.63		Tax: has decreased with amount between 1.144.640 ROL and 16.648.640
		Tax increase with percentage from 0-2.88%	Tax: 10.000.000 to 22.000.000 MGS increase with % between 2.88 and 0.40%; 22.000.000 ROL MGS decrease with % between 0.6 and 3.82 %	Percentage on gross salary	Net salary: has increased with amount between 655.010 ROL and 16.195.010
		Net salary decrease with percentage from 0-2.88%	Net salary: 10.000.000 to 22.000.000 MGS decrease with % between 2.88 and 0.40%; 22.000.000 ROL MGS increase with % between 0.6 and 2.18 %		Employed payments increase with % between 1.63 and 0.49
		Employed payments - no differences	Employed payments increase with % between 0 and 1.22		Tax decrease with % between 3.82 and 16.68 %
	Percentage on total workforce cost	Employer payments - no differences	Employer payments increase with % between 0 and 1.22		Net salary increase with % between 2.18 and 16.20 %
		Total payments - no differences	Total payments increase with % between 0 and 1.22	Percentage on total workforce cost	Employed payments increase with % between 1.22 and 0.37
		Tax increase with percentage from 0-2.16%	Tax 10.000.000 to 22.000.000 MGS increase with % between 2.16 and 0.30%; 22.000.000 ROL MGS decrease with % between 0.3 and 2.86 %		Employer payments - no differences
		Net salary decrease with percentage from 0-2.16%	Net salary 10.000.000 to 22.000.000 MGS decrease with % between 2.16 and 0.30%; 22.000.000 ROL MGS increase with % between 0.3 and 1.64%		Total payments increase with % between 1.22 and 0.37
					Tax decrease with % between 2.86 and 12.52 %
					Net salary increase with % between 1.64 and 12.15 %

Annex 1. DIFFERENCES 2005-2004 AMOUNT, EMPLOYED LEVEL																
1	NO RELATIVES IN CHARGE					1 RELATIVES IN CHARGE					2 RELATIVES IN CHARGE					
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
2,500.000	0	200.000	0	0	0	50.000	0	0	0	200.000	0	0	0	0	0	0
3,000.000	0	200.000	-34.200	34.200	0	50.000	0	0	0	500.000	0	0	0	0	0	0
3,500.000	0	200.000	-44.100	44.100	0	50.000	0	0	0	500.000	0	0	0	0	0	0
4,000.000	0	200.000	-52.400	52.400	0	50.000	0	0	0	500.000	0	0	0	0	0	0
4,500.000	0	200.000	-60.700	60.700	0	50.000	-13.700	13.700	0	500.000	0	0	0	0	0	0
5,000.000	0	200.000	-69.000	69.000	0	50.000	-22.000	22.000	0	500.000	0	0	0	0	0	0
5,500.000	0	200.000	-77.300	77.300	0	50.000	-30.300	30.300	0	500.000	0	0	0	0	0	0
6,000.000	0	200.000	-99.600	99.600	0	50.000	-38.600	38.600	0	500.000	0	0	0	0	0	0
6,500.000	0	200.000	-128.650	128.650	0	50.000	-46.900	46.900	0	500.000	0	0	0	0	0	0
7,000.000	0	200.000	-157.700	157.700	0	50.000	-55.200	55.200	0	500.000	0	0	0	0	0	0
7,500.000	0	200.000	-186.750	186.750	0	50.000	-82.250	82.250	0	500.000	0	0	0	0	0	0
8,000.000	0	200.000	-215.800	215.800	0	50.000	-111.300	111.300	0	500.000	0	0	0	0	0	0
8,500.000	0	200.000	-244.850	244.850	0	50.000	-140.350	140.350	0	500.000	0	0	0	0	0	0
9,000.000	0	200.000	-273.900	273.900	0	50.000	-169.400	169.400	0	500.000	0	0	0	0	0	0
9,500.000	0	200.000	-302.950	302.950	0	50.000	-198.450	198.450	0	500.000	0	0	0	0	0	0
10,000.000	0	200.000	-342.000	342.000	0	50.000	-227.500	227.500	0	500.000	0	0	0	0	0	0
11,000.000	0	100.000	-425.600	425.600	0	-50.000	-269.600	269.600	0	400.000	0	0	0	0	0	0
12,000.000	0	0	-509.200	509.200	0	-250.000	-331.200	331.200	0	200.000	0	0	0	0	0	0
13,000.000	0	-100.000	-592.800	592.800	0	-450.000	-398.800	398.800	0	0	0	0	0	0	0	0
14,000.000	0	-300.000	-661.600	661.600	0	-650.000	-466.400	466.400	0	-200.000	0	0	0	0	0	0
15,000.000	0	-400.000	-795.000	795.000	0	-750.000	-550.000	550.000	0	-300.000	0	0	0	0	0	0
16,000.000	0	-500.000	-928.400	928.400	0	-950.000	-649.400	649.400	0	-500.000	0	0	0	0	0	0
17,000.000	0	-600.000	-1,061.800	1,061.800	0	-1,150.000	-766.800	766.800	0	-700.000	0	0	0	0	0	0
18,000.000	0	-800.000	-1,179.200	1,179.200	0	-1,350.000	-884.200	884.200	0	-900.000	0	0	0	0	0	0
19,000.000	0	-900.000	-1,340.800	1,340.800	0	-1,450.000	-1,017.600	1,017.600	0	-1,000.000	0	0	0	0	0	0
20,000.000	0	-1,000.000	-1,524.000	1,524.000	0	-1,650.000	-1,144.000	1,144.000	0	-1,200.000	0	0	0	0	0	0
21,000.000	0	-1,100.000	-1,707.200	1,707.200	0	-1,850.000	-1,311.200	1,311.200	0	-1,400.000	0	0	0	0	0	0
22,000.000	0	-1,300.000	-1,874.400	1,874.400	0	-2,050.000	-1,478.400	1,478.400	0	-1,600.000	0	0	0	0	0	0
23,000.000	0	-1,400.000	-2,057.600	2,057.600	0	-2,150.000	-1,661.600	1,661.600	0	-1,700.000	0	0	0	0	0	0
24,000.000	90.630	-1,500.000	-2,276.800	2,186.170	90.630	-2,350.000	-1,864.800	1,774.170	90.630	-1,900.000	0	0	0	0	0	0
25,000.000	185.630	-1,600.000	-2,498.000	2,312.370	185.630	-2,550.000	-2,070.000	1,884.370	185.630	-2,100.000	0	0	0	0	0	0

26.000.000	280.630	-1.800.000	-2.703.200	2.422.570	280.630	-2.750.000	-2.275.200	1.994.570	280.630	-2.300.000	-2.335.200	2.054.570
27.000.000	375.630	-1.900.000	-2.924.400	2.548.770	375.630	-2.850.000	-2.496.400	2.120.770	375.630	-2.400.000	-2.556.400	2.180.770
28.000.000	470.630	-2.000.000	-3.145.600	2.674.970	470.630	-3.050.000	-2.701.600	2.230.970	470.630	-2.600.000	-2.761.600	2.290.970
29.000.000	489.630	-2.100.000	-3.354.640	2.865.010	489.630	-3.250.000	-2.894.640	2.405.010	489.630	-2.800.000	-2.954.640	2.465.010
30.000.000	489.630	-2.300.000	-3.544.640	3.055.010	489.630	-3.450.000	-3.084.640	2.595.010	489.630	-3.000.000	-3.144.640	2.655.010
35.000.000	489.630	-2.300.000	-4.654.640	4.165.010	489.630	-3.450.000	-4.194.640	3.705.010	489.630	-3.000.000	-4.254.640	3.765.010
40.000.000	489.630	-2.300.000	-5.764.640	5.275.010	489.630	-3.450.000	-5.304.640	4.815.010	489.630	-3.000.000	-5.364.640	4.875.010
45.000.000	489.630	-2.300.000	-6.874.640	6.385.010	489.630	-3.450.000	-6.414.640	5.925.010	489.630	-3.000.000	-6.474.640	5.985.010
50.000.000	489.630	-2.300.000	-7.984.640	7.495.010	489.630	-3.450.000	-7.524.640	7.035.010	489.630	-3.000.000	-7.584.640	7.095.010
55.000.000	489.630	-2.300.000	-9.094.640	8.605.010	489.630	-3.450.000	-8.634.640	8.145.010	489.630	-3.000.000	-8.694.640	8.205.010
60.000.000	489.630	-2.300.000	-10.204.640	9.715.010	489.630	-3.450.000	-9.744.640	9.255.010	489.630	-3.000.000	-9.804.640	9.315.010
65.000.000	489.630	-2.300.000	-11.314.640	10.825.010	489.630	-3.450.000	-10.854.640	10.365.010	489.630	-3.000.000	-10.914.640	10.425.010
70.000.000	489.630	-2.300.000	-12.424.640	11.935.010	489.630	-3.450.000	-11.964.640	11.475.010	489.630	-3.000.000	-12.024.640	11.535.010
75.000.000	489.630	-2.300.000	-13.534.640	13.045.010	489.630	-3.450.000	-13.074.640	12.585.010	489.630	-3.000.000	-13.134.640	12.645.010
85.000.000	489.630	-2.300.000	-15.754.640	15.265.010	489.630	-3.450.000	-15.294.640	14.805.010	489.630	-3.000.000	-15.354.640	14.865.010
90.000.000	489.630	-2.300.000	-16.864.640	16.375.010	489.630	-3.450.000	-16.404.640	15.915.010	489.630	-3.000.000	-16.464.640	15.975.010
95.000.000	489.630	-2.300.000	-17.974.640	17.485.010	489.630	-3.450.000	-17.514.640	17.025.010	489.630	-3.000.000	-17.574.640	17.085.010
100.000.000	489.630	-2.300.000	-19.084.640	18.595.010	489.630	-3.450.000	-18.624.640	18.135.010	489.630	-3.000.000	-18.684.640	18.195.010

1	DIFFERENCES 2005-2004 AMOUNT, EMPLOYED LEVEL																								
	3 RELATIVES IN CHARGE					4 RELATIVES IN CHARGE					6 RELATIVES IN CHARGE					6 RELATIVES IN CHARGE									
	2 14	3 15	4 16	5 17	2 18	3 19	4 20	5 21	2 22	3 23	4 24	5 25	2 22	3 23	4 24	5 25									
1	2,500.000	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	3,000.000	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	3,500.000	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	4,000.000	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	4,500.000	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	5,000.000	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	5,500.000	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	6,000.000	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	6,500.000	0	200.000	-17.100	17.100	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	7,000.000	0	200.000	-42.200	42.200	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	7,500.000	0	200.000	-50.500	50.500	0	200.000	0	0	0	200.000	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	0	0	0	0	
	8,000.000	0	200.000	-58.800	58.800	0	200.000	0	0	0	200.000	-38.800	38.800	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	22.400	22.400	-22.400	-22.400	
	8,500.000	0	200.000	-67.100	67.100	0	200.000	0	0	0	200.000	-47.100	47.100	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	88.800	88.800	-88.800	-88.800	
	9,000.000	0	200.000	-75.400	75.400	0	200.000	0	0	0	200.000	-55.400	55.400	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	155.200	155.200	-155.200	-155.200	
	9,500.000	0	200.000	-92.950	92.950	0	200.000	0	0	0	200.000	-63.700	63.700	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	221.600	221.600	-221.600	-221.600	
	10,000.000	0	200.000	-122.000	122.000	0	200.000	0	0	0	200.000	-72.000	72.000	0	-1,800.000	0	0	0	0	-1,800.000	288.000	288.000	-288.000	-288.000	
	11,000.000	0	0	-148.100	148.100	0	200.000	0	0	0	-100.000	-62.100	62.100	0	-2,100.000	0	0	0	0	-2,100.000	319.400	319.400	-319.400	-319.400	
	12,000.000	0	-300.000	-158.200	158.200	0	200.000	0	0	0	-400.000	-72.200	72.200	0	-2,400.000	0	0	0	0	-2,400.000	350.800	350.800	-350.800	-350.800	
	13,000.000	0	-600.000	-168.300	168.300	0	200.000	0	0	0	-700.000	-82.300	82.300	0	-2,700.000	0	0	0	0	-2,700.000	377.700	377.700	-377.700	-377.700	
	14,000.000	0	-900.000	-204.400	204.400	0	200.000	0	0	0	-1,100.000	-76.400	76.400	0	-3,100.000	0	0	0	0	-3,100.000	383.600	383.600	-383.600	-383.600	
	15,000.000	0	-1,100.000	-272.000	272.000	0	200.000	0	0	0	-1,400.000	-104.000	104.000	0	-3,400.000	0	0	0	0	-3,400.000	373.500	373.500	-373.500	-373.500	
	16,000.000	0	-1,400.000	-323.600	323.600	0	200.000	0	0	0	-1,700.000	-155.600	155.600	0	-3,700.000	0	0	0	0	-3,700.000	363.400	363.400	-363.400	-363.400	
	17,000.000	0	-1,700.000	-375.200	375.200	0	200.000	0	0	0	-2,000.000	-207.200	207.200	0	-4,000.000	0	0	0	0	-4,000.000	352.800	352.800	-352.800	-352.800	
	18,000.000	0	-2,000.000	-447.200	447.200	0	200.000	0	0	0	-2,400.000	-242.800	242.800	0	-4,400.000	0	0	0	0	-4,400.000	317.200	317.200	-317.200	-317.200	
	19,000.000	0	-2,200.000	-564.600	564.600	0	200.000	0	0	0	-2,700.000	-304.600	304.600	0	-4,700.000	0	0	0	0	-4,700.000	265.600	265.600	-265.600	-265.600	
	20,000.000	0	-2,500.000	-666.000	666.000	0	200.000	0	0	0	-3,000.000	-406.000	406.000	0	-5,000.000	0	0	0	0	-5,000.000	214.000	214.000	-214.000	-214.000	
	21,000.000	0	-2,800.000	-767.400	767.400	0	200.000	0	0	0	-3,300.000	-507.400	507.400	0	-5,300.000	0	0	0	0	-5,300.000	162.400	162.400	-162.400	-162.400	
	22,000.000	0	-3,100.000	-868.800	868.800	0	200.000	0	0	0	-3,700.000	-592.800	592.800	0	-5,700.000	0	0	0	0	-5,700.000	87.200	87.200	-87.200	-87.200	
	23,000.000	0	-3,300.000	-1,033.600	1,033.600	0	200.000	0	0	0	-4,000.000	-694.200	694.200	0	-6,000.000	0	0	0	0	-6,000.000	-14.200	-14.200	14.200	14.200	
	24,000.000	90.630	-3,600.000	-1,220.800	1,130.170	0	200.000	0	0	0	-4,300.000	-868.800	778.170	90.630	-6,300.000	0	0	0	0	-6,300.000	-146.200	-146.200	146.200	146.200	
	25,000.000	185.630	-3,900.000	-1,410.000	1,224.370	0	200.000	0	0	0	-4,600.000	-1,058.000	872.370	185.630	-6,600.000	0	0	0	0	-6,600.000	-279.900	-279.900	279.900	279.900	

26.000.000	280.630	-4.200.000	-1.599.200	1.318.570	280.630	-5.000.000	-1.231.200	950.570	280.630	-7.000.000	-431.200	150.570
27.000.000	375.630	-4.400.000	-1.804.400	1.428.770	375.630	-5.300.000	-1.420.400	1.044.770	375.630	-7.300.000	-620.400	244.770
28.000.000	470.630	-4.700.000	-1.993.600	1.522.970	470.630	-5.600.000	-1.609.600	1.138.970	470.630	-7.600.000	-809.600	338.970
29.000.000	489.630	-5.000.000	-2.170.640	1.681.010	489.630	-5.900.000	-1.786.640	1.297.010	489.630	-7.900.000	-986.640	497.010
30.000.000	489.630	-5.300.000	-2.344.640	1.855.010	489.630	-6.300.000	-1.944.640	1.455.010	489.630	-8.300.000	-1.144.640	655.010
35.000.000	489.630	-5.300.000	-3.454.640	2.965.010	489.630	-6.300.000	-3.054.640	2.565.010	489.630	-8.300.000	-2.254.640	1.765.010
40.000.000	489.630	-5.300.000	-4.564.640	4.075.010	489.630	-6.300.000	-4.164.640	3.675.010	489.630	-8.300.000	-3.364.640	2.875.010
45.000.000	489.630	-5.300.000	-5.674.640	5.185.010	489.630	-6.300.000	-5.274.640	4.785.010	489.630	-8.300.000	-4.474.640	3.985.010
50.000.000	489.630	-5.300.000	-6.784.640	6.295.010	489.630	-6.300.000	-6.384.640	5.895.010	489.630	-8.300.000	-5.584.640	5.095.010
55.000.000	489.630	-5.300.000	-7.894.640	7.405.010	489.630	-6.300.000	-7.494.640	7.005.010	489.630	-8.300.000	-6.694.640	6.205.010
60.000.000	489.630	-5.300.000	-9.004.640	8.515.010	489.630	-6.300.000	-8.604.640	8.115.010	489.630	-8.300.000	-7.804.640	7.315.010
65.000.000	489.630	-5.300.000	-10.114.640	9.625.010	489.630	-6.300.000	-9.714.640	9.225.010	489.630	-8.300.000	-8.914.640	8.425.010
70.000.000	489.630	-5.300.000	-11.224.640	10.735.010	489.630	-6.300.000	-10.824.640	10.335.010	489.630	-8.300.000	-10.024.640	9.535.010
75.000.000	489.630	-5.300.000	-12.334.640	11.845.010	489.630	-6.300.000	-11.934.640	11.445.010	489.630	-8.300.000	-11.134.640	10.645.010
85.000.000	489.630	-5.300.000	-14.554.640	14.065.010	489.630	-6.300.000	-14.154.640	13.665.010	489.630	-8.300.000	-13.354.640	12.865.010
90.000.000	489.630	-5.300.000	-15.664.640	15.175.010	489.630	-6.300.000	-15.264.640	14.775.010	489.630	-8.300.000	-14.464.640	13.975.010
95.000.000	489.630	-5.300.000	-16.774.640	16.285.010	489.630	-6.300.000	-16.374.640	15.885.010	489.630	-8.300.000	-15.574.640	15.085.010
100.000.000	489.630	-5.300.000	-17.884.640	17.395.010	489.630	-6.300.000	-17.484.640	16.995.010	489.630	-8.300.000	-16.684.640	16.195.010

1. Gross salary; 2. Employed Payment; 3. Personal allowance; 4. Tax; 5. Net salary

Annex 2. DIFFERENCES 2005-2004 PERCENTAGE																														
1	NO RELATIVES IN CHARGE										1 RELATIVES IN CHARGE										2 RELATIVES IN CHARGE									
	A					B					A					B					A					B				
	2	3	4	5	6	7	8	9	2	3	4	5	6	7	8	9	2	3	4	5	6	7	8	9						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25						
2.500.000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00						
3.000.000	0,00	-1,14	1,14	0,00	0,00	0,00	-0,86	0,86	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00						
3.500.000	0,00	-1,26	1,26	0,00	0,00	0,00	-0,95	0,95	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00						
4.000.000	0,00	-1,31	1,31	0,00	0,00	0,00	-0,98	0,98	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,09	0,09	0,00	0,00	0,00	-0,07	0,07						
4.500.000	0,00	-1,35	1,35	0,00	0,00	0,00	-1,01	1,01	0,00	-0,30	0,30	0,00	0,00	0,00	-0,23	0,23	0,00	-0,90	0,90	0,00	0,00	0,00	-0,68	0,68						
5.000.000	0,00	-1,38	1,38	0,00	0,00	0,00	-1,04	1,04	0,00	-0,44	0,44	0,00	0,00	0,00	-0,33	0,33	0,00	-0,98	0,98	0,00	0,00	0,00	-0,74	0,74						
5.500.000	0,00	-1,41	1,41	0,00	0,00	0,00	-1,05	1,05	0,00	-0,55	0,55	0,00	0,00	0,00	-0,41	0,41	0,00	-1,04	1,04	0,00	0,00	0,00	-0,78	0,78						
6.000.000	0,00	-1,66	1,66	0,00	0,00	0,00	-1,25	1,25	0,00	-0,64	0,64	0,00	0,00	0,00	-0,48	0,48	0,00	-1,09	1,09	0,00	0,00	0,00	-0,82	0,82						
6.500.000	0,00	-1,98	1,98	0,00	0,00	0,00	-1,49	1,49	0,00	-0,72	0,72	0,00	0,00	0,00	-0,54	0,54	0,00	-1,14	1,14	0,00	0,00	0,00	-0,85	0,85						
7.000.000	0,00	-2,25	2,25	0,00	0,00	0,00	-1,69	1,69	0,00	-0,79	0,79	0,00	0,00	0,00	-0,59	0,59	0,00	-1,25	1,25	0,00	0,00	0,00	-0,94	0,94						
7.500.000	0,00	-2,49	2,49	0,00	0,00	0,00	-1,87	1,87	0,00	-1,10	1,10	0,00	0,00	0,00	-0,82	0,82	0,00	-1,56	1,56	0,00	0,00	0,00	-1,17	1,17						
8.000.000	0,00	-2,70	2,70	0,00	0,00	0,00	-2,02	2,02	0,00	-1,39	1,39	0,00	0,00	0,00	-1,04	1,04	0,00	-1,82	1,82	0,00	0,00	0,00	-1,37	1,37						
8.500.000	0,00	-2,88	2,88	0,00	0,00	0,00	-2,16	2,16	0,00	-1,65	1,65	0,00	0,00	0,00	-1,24	1,24	0,00	-2,06	2,06	0,00	0,00	0,00	-1,54	1,54						
9.000.000	0,00	-3,04	3,04	0,00	0,00	0,00	-2,28	2,28	0,00	-1,88	1,88	0,00	0,00	0,00	-1,41	1,41	0,00	-2,27	2,27	0,00	0,00	0,00	-1,70	1,70						
9.500.000	0,00	-3,19	3,19	0,00	0,00	0,00	-2,39	2,39	0,00	-2,09	2,09	0,00	0,00	0,00	-1,57	1,57	0,00	-2,45	2,45	0,00	0,00	0,00	-1,84	1,84						
10.000.000	0,00	-3,42	3,42	0,00	0,00	0,00	-2,57	2,57	0,00	-2,28	2,27	0,00	0,00	0,00	-1,71	1,71	0,00	-2,62	2,62	0,00	0,00	0,00	-1,97	1,97						
11.000.000	0,00	-3,87	3,87	0,00	0,00	0,00	-2,90	2,90	0,00	-2,45	2,45	0,00	0,00	0,00	-1,84	1,84	0,00	-2,78	2,78	0,00	0,00	0,00	-2,08	2,08						
12.000.000	0,00	-4,24	4,24	0,00	0,00	0,00	-3,18	3,18	0,00	-2,76	2,76	0,00	0,00	0,00	-2,07	2,07	0,00	-3,11	3,11	0,00	0,00	0,00	-2,33	2,33						
13.000.000	0,00	-4,56	4,56	0,00	0,00	0,00	-3,42	3,42	0,00	-3,07	3,07	0,00	0,00	0,00	-2,30	2,30	0,00	-3,39	3,39	0,00	0,00	0,00	-2,54	2,54						
14.000.000	0,00	-4,73	4,73	0,00	0,00	0,00	-3,55	3,55	0,00	-3,33	3,33	0,00	0,00	0,00	-2,50	2,50	0,00	-3,63	3,63	0,00	0,00	0,00	-2,73	2,73						
15.000.000	0,00	-5,30	5,30	0,00	0,00	0,00	-3,98	3,98	0,00	-3,67	3,67	0,00	0,00	0,00	-2,75	2,75	0,00	-3,95	3,95	0,00	0,00	0,00	-2,96	2,96						
16.000.000	0,00	-5,80	5,80	0,00	0,00	0,00	-4,35	4,35	0,00	-4,06	4,06	0,00	0,00	0,00	-3,05	3,05	0,00	-4,38	4,38	0,00	0,00	0,00	-3,29	3,29						
17.000.000	0,00	-6,25	6,25	0,00	0,00	0,00	-4,69	4,69	0,00	-4,51	4,51	0,00	0,00	0,00	-3,39	3,39	0,00	-4,81	4,81	0,00	0,00	0,00	-3,61	3,61						
18.000.000	0,00	-6,55	6,55	0,00	0,00	0,00	-4,92	4,92	0,00	-4,91	4,91	0,00	0,00	0,00	-3,69	3,69	0,00	-5,20	5,20	0,00	0,00	0,00	-3,90	3,90						
19.000.000	0,00	-7,06	7,06	0,00	0,00	0,00	-5,30	5,30	0,00	-5,36	5,36	0,00	0,00	0,00	-4,02	4,02	0,00	-5,62	5,62	0,00	0,00	0,00	-4,22	4,22						
20.000.000	0,00	-7,62	7,62	0,00	0,00	0,00	-5,72	5,72	0,00	-5,72	5,72	0,00	0,00	0,00	-4,29	4,29	0,00	-6,02	6,02	0,00	0,00	0,00	-4,52	4,52						
21.000.000	0,00	-8,13	8,13	0,00	0,00	0,00	-6,10	6,10	0,00	-6,24	6,24	0,00	0,00	0,00	-4,69	4,69	0,00	-6,53	6,53	0,00	0,00	0,00	-4,90	4,90						
22.000.000	0,00	-8,52	8,52	0,00	0,00	0,00	-6,39	6,39	0,00	-6,72	6,72	0,00	0,00	0,00	-5,04	5,04	0,00	-6,99	6,99	0,00	0,00	0,00	-5,25	5,25						
23.000.000	0,00	-8,95	8,95	0,00	0,00	0,00	-6,71	6,71	0,00	-7,22	7,22	0,00	0,00	0,00	-5,42	5,42	0,00	-7,49	7,49	0,00	0,00	0,00	-5,62	5,62						
24.000.000	0,38	-9,49	9,11	0,28	0,00	0,28	-7,12	6,84	0,38	-7,77	7,39	0,28	0,00	0,28	-5,83	5,55	0,38	-8,02	7,64	0,28	0,00	0,28	-6,02	5,74						

25.000.000	0,74	-9,99	9,25	0,56	0,00	0,56	-7,50	6,94	0,74	-8,28	7,54	0,56	0,00	0,56	-6,21	5,66	0,74	-8,52	7,78	0,56	0,00	0,56	-6,39	5,84
26.000.000	1,08	-10,40	9,32	0,81	0,00	0,81	-7,80	6,99	1,08	-8,75	7,67	0,81	0,00	0,81	-6,57	5,76	1,08	-8,98	7,90	0,81	0,00	0,81	-6,74	5,93
27.000.000	1,39	-10,83	9,44	1,04	0,00	1,04	-8,13	7,08	1,39	-9,25	7,85	1,04	0,00	1,04	-6,94	5,89	1,39	-9,47	8,08	1,04	0,00	1,04	-7,11	6,06
28.000.000	1,68	-11,23	9,55	1,26	0,00	1,26	-8,43	7,17	1,68	-9,65	7,97	1,26	0,00	1,26	-7,24	5,98	1,68	-9,86	8,18	1,26	0,00	1,26	-7,40	6,14
29.000.000	1,69	-11,57	9,88	1,27	0,00	1,27	-8,68	7,41	1,69	-9,98	8,29	1,27	0,00	1,27	-7,49	6,22	1,69	-10,19	8,50	1,27	0,00	1,27	-7,65	6,38
30.000.000	1,63	-11,82	10,18	1,22	0,00	1,22	-8,87	7,64	1,63	-10,28	8,65	1,22	0,00	1,22	-7,72	6,49	1,63	-10,48	8,85	1,22	0,00	1,22	-7,87	6,64
35.000.000	1,40	-13,30	11,90	1,05	0,00	1,05	-9,98	8,93	1,40	-11,98	10,59	1,05	0,00	1,05	-8,99	7,94	1,40	-12,16	10,76	1,05	0,00	1,05	-9,12	8,07
40.000.000	1,22	-14,41	13,19	0,92	0,00	0,92	-10,82	9,90	1,22	-13,26	12,04	0,92	0,00	0,92	-9,95	9,03	1,22	-13,41	12,19	0,92	0,00	0,92	-10,06	9,15
45.000.000	1,09	-15,28	14,19	0,82	0,00	0,82	-11,46	10,65	1,09	-14,25	13,17	0,82	0,00	0,82	-10,70	9,88	1,09	-14,39	13,30	0,82	0,00	0,82	-10,80	9,98
50.000.000	0,98	-15,97	14,99	0,73	0,00	0,73	-11,98	11,25	0,98	-15,05	14,07	0,73	0,00	0,73	-11,29	10,56	0,98	-15,17	14,19	0,73	0,00	0,73	-11,38	10,65
55.000.000	0,89	-16,54	15,65	0,67	0,00	0,67	-12,41	11,74	0,89	-15,70	14,81	0,67	0,00	0,67	-11,78	11,11	0,89	-15,81	14,92	0,67	0,00	0,67	-11,86	11,20
60.000.000	0,82	-17,01	16,19	0,61	0,00	0,61	-12,76	12,15	0,82	-16,24	15,43	0,61	0,00	0,61	-12,19	11,58	0,82	-16,34	15,53	0,61	0,00	0,61	-12,26	11,65
65.000.000	0,75	-17,41	16,65	0,57	0,00	0,57	-13,06	12,50	0,75	-16,70	15,95	0,57	0,00	0,57	-12,53	11,97	0,75	-16,79	16,04	0,57	0,00	0,57	-12,60	12,04
70.000.000	0,70	-17,75	17,05	0,52	0,00	0,52	-13,32	12,80	0,70	-17,09	16,39	0,52	0,00	0,52	-12,83	12,30	0,70	-17,18	16,48	0,52	0,00	0,52	-12,89	12,37
75.000.000	0,65	-18,05	17,39	0,49	0,00	0,49	-13,54	13,05	0,65	-17,43	16,78	0,49	0,00	0,49	-13,08	12,59	0,65	-17,51	16,86	0,49	0,00	0,49	-13,14	12,65
85.000.000	0,58	-18,53	17,96	0,43	0,00	0,43	-13,91	13,48	0,58	-17,99	17,42	0,43	0,00	0,43	-13,50	13,07	0,58	-18,06	17,49	0,43	0,00	0,43	-13,56	13,12
90.000.000	0,54	-18,74	18,19	0,41	0,00	0,41	-14,06	13,65	0,54	-18,23	17,68	0,41	0,00	0,41	-13,68	13,27	0,54	-18,29	17,75	0,41	0,00	0,41	-13,73	13,32
95.000.000	0,52	-18,92	18,41	0,39	0,00	0,39	-14,20	13,81	0,52	-18,44	17,92	0,39	0,00	0,39	-13,84	13,45	0,52	-18,50	17,98	0,39	0,00	0,39	-13,88	13,50
100.000.000	0,49	-19,08	18,60	0,37	0,00	0,37	-14,32	13,95	0,49	-18,62	18,14	0,37	0,00	0,37	-13,98	13,61	0,49	-18,68	18,20	0,37	0,00	0,37	-14,02	13,65

		DIFFERENCES 2005-2004 PERCENTAGE																							
		3 RELATIVES IN CHARGE								4 RELATIVES IN CHARGE								6 RELATIVES IN CHARGE							
		A				B				A				B				A				B			
		2	3	4	5	6	7	8	9	2	3	4	5	6	7	8	9	2	3	4	5	6	7	8	9
1	1	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49
2.500.000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
3.000.000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
3.500.000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
4.000.000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
4.500.000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
5.000.000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
5.500.000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
6.000.000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
6.500.000	0,00	-0,26	0,26	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,20	0,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
7.000.000	0,00	-0,60	0,60	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,45	0,45	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
7.500.000	0,00	-0,67	0,67	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,51	0,51	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
8.000.000	0,00	-0,74	0,73	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,55	0,55	0,00	-0,49	0,48	0,00	0,00	0,00	0,00	0,36	0,00	0,28	-0,28	0,00	0,00	0,00	0,21	-0,21
8.500.000	0,00	-0,79	0,79	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,59	0,59	0,00	-0,55	0,55	0,00	0,00	0,00	0,00	0,42	0,00	1,04	-1,04	0,00	0,00	0,00	0,78	-0,78
9.000.000	0,00	-0,84	0,84	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,63	0,63	0,00	-0,62	0,62	0,00	0,00	0,00	0,00	0,46	0,00	1,72	-1,72	0,00	0,00	0,00	1,29	-1,29
9.500.000	0,00	-0,98	0,98	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,73	0,73	0,00	-0,67	0,67	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00	2,33	-2,33	0,00	0,00	0,00	1,75	-1,75
10.000.000	0,00	-1,22	1,22	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,92	0,92	0,00	-0,72	0,72	0,00	0,00	0,00	0,00	0,54	0,00	2,88	-2,88	0,00	0,00	0,00	2,16	-2,16
11.000.000	0,00	-1,35	1,35	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,01	1,01	0,00	-0,56	0,56	0,00	0,00	0,00	0,00	0,42	0,00	2,90	-2,90	0,00	0,00	0,00	2,18	-2,18
12.000.000	0,00	-1,32	1,32	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,99	0,99	0,00	-0,60	0,60	0,00	0,00	0,00	0,00	0,45	0,00	2,92	-2,92	0,00	0,00	0,00	2,19	-2,19
13.000.000	0,00	-1,29	1,29	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,97	0,97	0,00	-0,63	0,63	0,00	0,00	0,00	0,00	0,48	0,00	2,91	-2,91	0,00	0,00	0,00	2,18	-2,18
14.000.000	0,00	-1,46	1,46	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,10	1,10	0,00	-0,55	0,55	0,00	0,00	0,00	0,00	0,41	0,00	2,74	-2,74	0,00	0,00	0,00	2,06	-2,06
15.000.000	0,00	-1,81	1,81	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,36	1,36	0,00	-0,69	0,69	0,00	0,00	0,00	0,00	0,52	0,00	2,49	-2,49	0,00	0,00	0,00	1,87	-1,87
16.000.000	0,00	-2,02	2,02	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,52	1,52	0,00	-0,97	0,97	0,00	0,00	0,00	0,00	0,73	0,00	2,27	-2,27	0,00	0,00	0,00	1,70	-1,70
17.000.000	0,00	-2,21	2,21	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,66	1,66	0,00	-1,22	1,22	0,00	0,00	0,00	0,00	0,91	0,00	2,08	-2,08	0,00	0,00	0,00	1,56	-1,56
18.000.000	0,00	-2,48	2,48	0,00	0,00	0,00	0,00	-1,86	1,86	0,00	-1,35	1,35	0,00	0,00	0,00	0,00	1,01	0,00	1,76	-1,76	0,00	0,00	0,00	1,32	-1,32
19.000.000	0,00	-2,97	2,97	0,00	0,00	0,00	0,00	-2,23	2,23	0,00	-1,60	1,60	0,00	0,00	0,00	0,00	1,20	0,00	1,40	-1,40	0,00	0,00	0,00	1,05	-1,05
20.000.000	0,00	-3,33	3,33	0,00	0,00	0,00	0,00	-2,50	2,50	0,00	-2,03	2,03	0,00	0,00	0,00	0,00	1,52	0,00	1,07	-1,07	0,00	0,00	0,00	0,80	-0,80
21.000.000	0,00	-3,65	3,65	0,00	0,00	0,00	0,00	-2,74	2,74	0,00	-2,42	2,42	0,00	0,00	0,00	0,00	1,81	0,00	0,77	-0,77	0,00	0,00	0,00	0,58	-0,58
22.000.000	0,00	-3,95	3,95	0,00	0,00	0,00	0,00	-2,96	2,96	0,00	-2,69	2,69	0,00	0,00	0,00	0,00	2,02	0,00	0,40	-0,40	0,00	0,00	0,00	0,30	-0,30
23.000.000	0,00	-4,49	4,49	0,00	0,00	0,00	0,00	-3,37	3,37	0,00	-3,02	3,02	0,00	0,00	0,00	0,00	2,27	0,00	-0,06	0,06	0,00	0,00	0,00	-0,05	0,05
24.000.000	0,38	-5,09	4,71	0,28	0,00	0,00	0,28	-3,82	3,53	0,38	-3,62	3,24	0,28	0,00	0,28	-2,72	2,43	0,38	-0,61	0,23	0,28	0,00	0,28	-0,46	0,17

25.000.000	0,74	-5,64	4,90	0,56	0,00	0,56	-4,23	3,68	0,74	-4,23	3,49	0,56	0,00	0,56	-3,18	2,62	0,74	-1,12	0,38	0,56	0,00	0,56	-0,84	0,28
26.000.000	1,08	-6,15	5,07	0,81	0,00	0,81	-4,62	3,81	1,08	-4,74	3,66	0,81	0,00	0,81	-3,55	2,74	1,08	-1,66	0,58	0,81	0,00	0,81	-1,24	0,43
27.000.000	1,39	-6,68	5,29	1,04	0,00	1,04	-5,02	3,97	1,39	-5,26	3,87	1,04	0,00	1,04	-3,95	2,90	1,39	-2,30	0,91	1,04	0,00	1,04	-1,72	0,68
28.000.000	1,68	-7,12	5,44	1,26	0,00	1,26	-5,34	4,08	1,68	-5,75	4,07	1,26	0,00	1,26	-4,31	3,05	1,68	-2,89	1,21	1,26	0,00	1,26	-2,17	0,91
29.000.000	1,69	-7,48	5,80	1,27	0,00	1,27	-5,62	4,35	1,69	-6,16	4,47	1,27	0,00	1,27	-4,62	3,36	1,69	-3,40	1,71	1,27	0,00	1,27	-2,55	1,29
30.000.000	1,63	-7,82	6,18	1,22	0,00	1,22	-5,87	4,64	1,63	-6,48	4,85	1,22	0,00	1,22	-4,86	3,64	1,63	-3,82	2,18	1,22	0,00	1,22	-2,86	1,64
35.000.000	1,40	-9,87	8,47	1,05	0,00	1,05	-7,41	6,36	1,40	-8,73	7,33	1,05	0,00	1,05	-6,55	5,50	1,40	-6,44	5,04	1,05	0,00	1,05	-4,83	3,78
40.000.000	1,22	-11,41	10,19	0,92	0,00	0,92	-8,56	7,65	1,22	-10,41	9,19	0,92	0,00	0,92	-7,81	6,89	1,22	-8,41	7,19	0,92	0,00	0,92	-6,31	5,39
45.000.000	1,09	-12,61	11,52	0,82	0,00	0,82	-9,46	8,65	1,09	-11,72	10,63	0,82	0,00	0,82	-8,80	7,98	1,09	-9,94	8,86	0,82	0,00	0,82	-7,46	6,65
50.000.000	0,98	-13,57	12,59	0,73	0,00	0,73	-10,18	9,45	0,98	-12,77	11,79	0,73	0,00	0,73	-9,58	8,85	0,98	-11,17	10,19	0,73	0,00	0,73	-8,38	7,65
55.000.000	0,89	-14,35	13,46	0,67	0,00	0,67	-10,77	10,10	0,89	-13,63	12,74	0,67	0,00	0,67	-10,23	9,56	0,89	-12,17	11,28	0,67	0,00	0,67	-9,13	8,47
60.000.000	0,82	-15,01	14,19	0,61	0,00	0,61	-11,26	10,65	0,82	-14,34	13,53	0,61	0,00	0,61	-10,76	10,15	0,82	-13,01	12,19	0,61	0,00	0,61	-9,76	9,15
65.000.000	0,75	-15,56	14,81	0,57	0,00	0,57	-11,68	11,11	0,75	-14,95	14,19	0,57	0,00	0,57	-11,22	10,65	0,75	-13,71	12,96	0,57	0,00	0,57	-10,29	9,73
70.000.000	0,70	-16,04	15,34	0,52	0,00	0,52	-12,03	11,51	0,70	-15,46	14,76	0,52	0,00	0,52	-11,61	11,08	0,70	-14,32	13,62	0,52	0,00	0,52	-10,75	10,22
75.000.000	0,65	-16,45	15,79	0,49	0,00	0,49	-12,34	11,85	0,65	-15,91	15,26	0,49	0,00	0,49	-11,94	11,45	0,65	-14,85	14,19	0,49	0,00	0,49	-11,14	10,65
85.000.000	0,58	-17,12	16,55	0,43	0,00	0,43	-12,85	12,42	0,58	-16,65	16,08	0,43	0,00	0,43	-12,50	12,06	0,58	-15,71	15,14	0,43	0,00	0,43	-11,79	11,36
90.000.000	0,54	-17,41	16,86	0,41	0,00	0,41	-13,06	12,65	0,54	-16,96	16,42	0,41	0,00	0,41	-12,73	12,32	0,54	-16,07	15,53	0,41	0,00	0,41	-12,06	11,65
95.000.000	0,52	-17,66	17,14	0,39	0,00	0,39	-13,25	12,86	0,52	-17,24	16,72	0,39	0,00	0,39	-12,94	12,55	0,52	-16,39	15,88	0,39	0,00	0,39	-12,30	11,92
100.000.000	0,49	-17,88	17,40	0,37	0,00	0,37	-13,42	13,05	0,49	-17,48	17,00	0,37	0,00	0,37	-13,12	12,75	0,49	-16,68	16,20	0,37	0,00	0,37	-12,52	12,15

A. Percentage on Gross Salary; B. Percentage on total workforce cost

1. Gross salary; 2. Employed payments 3. Tax; 4. Net salary; 5. Employed payments; 6. Employers Payments; 7. Total Payment; 8. Tax; 9. Net salary

involved by the new fiscal system on income taxation.

Final ideas

1. The idea that no employed has loosed something on flat tax introduction is false. Those who have relatives more than 4 and a Gross Monthly Salary bigger than 8.000.000 ROL, have now a net salary lower than before.

2. The Employed Social Security Payment has increased for those who have Gross Salary Bigger than 23.046.000 ROL with amount between 0 and 489.630 ROL.

3. Because the State Budget has loosed significant amount of money, starting the flat tax on income, the state increased the indirect taxes. This kind of indirect taxes has big impact on those who have big family low incomes.

4. The rate of inflation, in last six month in Romania, was bigger that the percentage of witch salary

increased – for the most of the people – 4%-5%.

5. Starting with flat tax, the extra net salary, were big for those who have big gross salary and very small for those who have average salary. So, we can say that those who have now bigger salary this come for those who are unfortunate.

6. The main expected benefit expected from the income flat tax was to diminish the fiscal fraud on this field, at least. But when the employers have very low benefit form this new taxation, they will not stop to break the law. The employers spend now almost the same amount on labor, on salaries like before. So no incentive to eradicate the fiscal frauds.

Notes

¹ (Romanian) Government Ordinance 138/2004, din 29/12/2004, changing the Law nr. 571/2003 On Fiscal Code, published Monitorul Oficial, I 1281 din 30/12/2004; Finance Ministry Order 19 din 07/01/2005 concerning personal allowances starting from January 2005, published Monitorul Oficial, I nr. 39 din 12/01/2005

Ph.D. Irimie Emil Popa

Lecturer professor

Ph.D. Adrian Inceu

Lecturer professor

“Babeş-Bolyai” University Cluj-Napoca, Rumania

Law and accounting interference

The patrimony represents a specific category of any law subject. Each law subject is compelled to hold the book-keeping of their own patrimony, and of the transactions and the financial operations that they have contracted.

We can no longer have doubts upon the relationship established between Law and accounting, because in present, we cannot speak of accounting without taking into consideration law. We can therefore present various arguments to express this relationship. Without having any interest in creating further disagreements between the two fields taken under consideration, we assert that the interdependence between law and accounting has the purpose of clarifying common aspects of their application.

We shall focus on some of the most important and solid arguments that bring together law and accounting.

From a classical point of view, we can define the object study of accounting as being the patrimony of the entity, which is in fact the cumulating of the rights and obligations of a patrimony titular. Accounting as a process highlights and studies the relationships between the patrimony titulars and the other law subjects.

In fact, the fundamental equality assets = liabilities was born out of the necessity of depicting and quantifying some exchange judicial reports.

Accountancy does not reflect only the “tangible reality” having either a material and/or an immaterial form but it also concerns judiciary abstractiveness.

In present some experts sustain the substance over form principle. According to this point of view the most important thing is not the property records regarding the property of assets, but the property of the assets of bringing future economical benefits.

This is a pragmatic approach, of Anglo-Saxon origin, present in the International Accounting Standards as well. All this ended up in substituting the patrimony with the financial position of the entity.

If from an economical point of view we can abdicate the concept of patrimony, from a juridical point of view this is impossible. But accounting and law are not irreconcilable from this point of view.

If the concept of patrimony suffers no change from an economical point of view, we shall have a serious theme for debating in the near future.

Firstly, the elaboration of a theory of outside balance sheet engagements will allow changes in the traditional approach (patrimonial approach) of both Law and Accounting allowing an improvement in their economical and financial sides.

Secondly, accounting is strongly normalised and regulated by specific laws in a large number of European countries. In a lot of cases we encounter detailed regulations regarding the accounting technique. Accounting regulations are subject to different juridical frameworks, specific to each and every country. Inevitably there are multiple interferences between accounting and law.

The entity is the field where the fiscal law, the company law and the commercial law interfere, both among themselves and with accounting as well.

For instance the establishment of the quantum of taxes makes object of special laws and/or regulations all over the world. Accountancy interferes more or less with the laws and regulations that we have mentioned above, depending on the connectivity degree of accountancy-fiscal laws. More and more experts agree to the conclusions that a total accounting-fiscal regulation discount is impossible to be accomplished.

Thirdly, if we consider accountancy from a conceptual point of view, as a science belonging to the group of social-administration sciences, we can observe that at an entity level there exists an interference with the juridical side in what the technical problems are concerned. Accounting is the resultant of the junction between administration and law.

The fundamental objective of accounting is to offer useful information to those showing interest, thus respecting the truthfulness of information, the legal regulations and the true and fair view principle.

Therefore the proper information given to the users of accounting information can be realized only by respecting the true and fair view principle. The true and fair view is understood in many accounting systems as respecting the professional and/or legal regulations. We also mention that presenting deliberately erroneous information of the financial statements draws penal responsibility upon those who are responsible in most of the European Union Countries.

Another argument for our research is that accounting information supplied constitutes a juridical proof in the juridical process both in criminal law and in civil law. Therefore, accounting offers written proof that can be used in the judicial accounting expertise.

Last but not least, we can assert that the juridical

structure of a company stands for different modalities do the bookkeeping. The accountability of shareholders, associates and administrator are different form a partnership from a capital society.

Accounting can be appreciated as a social game. Any game has its one rule, but it has to respect a larger juridical framework. The law-accounting interference is quite consistent, and is the expression of connections between law subjects participating at this social game. The stake of the game is the quality of information, where the rules are provided either by the written laws or by the custom laws, and where the field of action is the entity itself.

We can never separate completely accounting from law. The historical perspective gives proof of the countless interferences and remarkable symbiotic evolution of the two fields.

The evolution of the European space states, through the new enlargement of the European Union, a harmonization of the national regulation of both accounting and law to the comunitary Aquis, in order to obtain fluidity in the circulation of information and the free circulation of capital.

Juhász Botond

PhD-hallgató

A Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai című sorozat* jogtörténeti tanulmányai

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskoláját 1993-ban alapították. A Deák Ferenc nevét viselő Doktori Iskola 2002-ben indított egy olyan periodikát, amely kizárólag a miskolci doktoranduszok korábban meg nem jelent tanulmányait, kutatási eredményeit tartalmazza. E periodika öt évfolyamának nyolc kötetéből válogattam ki a jogtörténeti témájú tanulmányokat rövid, tartalmi ismertetés céljából.

1/1. kötet

Babják Ildikó: Bemutatóra szóló értékpapírok a frank-római magánokirati világban. Manapság az értékpapír fogalmán olyan okiratot értünk, melynek kibocsátója feltétlen és egyoldalú kötelezettséget vállal arra, hogy ő maga, vagy az értékpapírban megnevezett más személy az értékpapír ellenében meghatározott pénzösszeget szolgáltat az értékpapír jogosultjának, s mely okirat rendelkezik minden, a jogszabályban meghatározott kellelkel; megfelel a törvény által előírt feltételeknek.

Az e munkában tárgyalt bemutatóra szóló értékpapírok sajátossága, hogy a benne foglalt jog jogosultja kizárólag az okirat mindenkor birtokosa. Ezt a speciális minőséget fejezi ki az okirat bemutatási záradéka; a benne foglalt alanyi jog az okirat bemutatását illeti meg.

A munka célja azon eszközök bemutatása, melyekkel a frank-római világban azt biztosították, hogy egy okirat betölthesse azt a funkciót, melyet ma az értékpapír fogalmával jelölünk, pontosabban szólva a frank-római okiratokban fellelhető bemutatási záradékok (rendeleti záradék, képvisleti záradék, alter-

natív bemutatási záradék, tiszta bemutatási záradék), valamint ezek kialakulásának, történeti fejlődésének, rendszertani elhelyezkedésének ismertetése.

Bajánházy István: Az állami adásvétel Liviusnál. E munka tárgyát olyan jogviszonyok, valamint az ezekre vonatkozó szabályok ismertetése képezi, mely jogviszonyok egyik alanya – akár az eladói, akár a vevői pozícióban – az állam, a Római Állam. Az ilyen jogviszonyok – tehát amikor az állam magánjogi jogviszonyok alanyaként, és nem szuverénként szerepel – megítélése napjainkban is vitatott kérdés, e tanulmány e sokszor bonyolult probléma megértéséhez járul hozzá jogtörténeti adalékkal. Fontos azonban megjegyezni, hogy az ilyen jogviszonyok Rómában nem a magánjog, hanem a közjog szabályai alá tartoztak.

A szerző Titus Livius „A római nép története a város alapításától” című alapvető munkájában fellelhető eseteket elemzi és csoportosítja. Kellő kritikával viszonyul a történetíró által közölt adatokhoz, ami elengedhetetlen is, hiszen Livius nem jogi munkát készített ebben a műben, ráadásul sokszor nem feltétlenül megbízható adatokra támaszkodik.

A római állam mind eladói, mind vevői oldalon köthetett adásvételi szerződést. Ezek a szerződések tehát közjogi szabályozás alá estek és megkötésüknel nem érvényesült formakényszer (vagyis a mancipatio formula nélkül is jogokat és kötelezettségeket keletkeztetett).

Eladói oldalon szerepelt az állam, amikor például a hadizsákmányt, az elkobzott vagyont vagy az állami földet értékesítette. Vevői pozíciójára is találunk adatokat Liviusnál, amikor az állam gabonát, rabszolgákat, vagy akár ingatlant vásárolt. Az említett mindkét esetcsoportra bőséges mennyiségű forrást jelöl meg a tanulmány. Szerző kiemeli, hogy a dolgozat tárgyát nem képezik a hadibeszerzések, mert ezek a római jog szabályai szerint nem adásvételnek, hanem vállalkozási szerződésnek minősülnek.

Bányai Krisztina: A sztrájkhoz való jog, mint munkavállalói jogosítvány történeti fejlődése Magyarországon. A sztrájk a munkavállalók csoportos érdekért való fellépésének egyik legális eszköze. Magyarországon ma ezen eszköz gyakorlásának feltételeit, jogi kereteit a sztrájkról szóló 1989. évi VII. tv. szabályozza. Mivel a sztrájkjoggal való élés gyakran túllép a munkaadó-munkavállaló viszonyon és széles körű társadalmi következményekkel járhat, a jog gyakorlásának feltételeinek meghatározása a probléma komplex kezelését és megértését kívánja meg.

A sztrájkról mára kialakult kép árnyalásához járul hozzá a szerző ezzel a munkával, melyben a „sztrájkjog” magyarországi fejlődését mutatja be a kezdetektől, a 14–15. századi Magyarországtól napjainkig.

* Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: dr. Stipta István CSc egyetemi tanár. Bíbor Kiadó, Miskolc Bajcsy-Zsilinszky út 15. Felelős Kiadó: Borkúti László. Technikai szerkesztő: Lakos Zsuzsa. A sorozat nem minden kötete állt rendelkezésemre, e kötetek szerzőitől tanulmányaik ismertetésének elmaradása miatt elnézést kérek.

A tanulmány az információsabadság svédországi, 1766. évi megjelenésétől napjainkig követi nyomon az információsabadság fejlődésének szakaszait, azt a folyamatot, mely során e jog lényegi tartalma – és nem utolsósorban korlátai – kialakult.

Világosan követhető logikai felépítéssel elsőként az információsabadság gyökereit ismerhetjük meg, majd ennek alapján a szerző az információsabadság hétféle értelmezését adja. Ezután tér rá a magyar fejlődési út ismertetésére, a magyar törvényi szabályozás során pedig nagy teret szentel az információsabadság korlátainak bemutatására.

Molnár István János: *Francia Kanada államszervezete és jogrendszere a kanadai föderáció létrejöttét megelőzően.* Az a terület, melyet ma Québec tartomány névvel jelölünk, ma is önálló frankofón kultúrával bír egyrészt Kanadán, másrészt az egész anglofón Észak-Amerikán belül. Ez a tanulmány azt mutatja be, milyen gyökerei, milyen társadalmi, és ezáltal milyen jogi okai vannak annak, hogy egy ilyen, a környezetétől eltérő társadalom kifejlődhetett.

Szerző következtetései közül csak a legfontosabakat említve megállapítható, hogy az angolok által meghódított terület francia polgárai számára biztosított jogok (pl. civiljogi jogrendszer, nyelvi jogok) oda vezettek, hogy 1867-ben törvény hozta létre bizonyos szintű – törékeny – autonómiát is nyújtva Québec tartományt.

Szabó Krisztián: *Az I. magyar Büntető Perrendtartás kodifikációjának előzményei, Személyi jellegű bizonyítási eszközök a Bp.-ben.* A munka tulajdonképpen három részből tevődik össze. Az első egységben Szerző ismerteti a büntető eljárásjog hazai kodifikálásának történeti előzményeit, nagy teret szentelve az egyes kodifikációs kísérleteknek (1715-től egészen 1896-ig, a Bp. megalkotásáig).

E megalapozó, nem pusztán kodifikációtörténeti, hanem fogalommeghatározó-rendszerkijelölő részt követi az 1896. évi Büntető Perrendtartás egyes rendelkezéseinek, főként az alapelveknek és az eljárás menetének bővebb ismertetése. Szerző kiemelt hangsúlyt fektet a személyi jellegű bizonyítási eszközök elemzésének is, ez alkotja a munka utolsó egységét.

Szendí Attila: *Ingatlanjogi ügyletek Veszprémben a XIX. század közepén.* E tanulmány célja a mezővárosi jobbágyi ingatlanügyletek magánjogi gyakorlatának bemutatása veszprémi ingatlanjogi ügyletek vizsgálata kapcsán. Szerző ezen túlmenően elméleti szempontból is vizsgálva a problémát azt a jelenséget is igyekszik érzékelteni, ahogyan a magánjogi joggyakorlat – ingatlanjogi ügyletek egy speciális csoportja, a jobbágyi ingatlanjogi ügyletek – a jogalkotásra egyszerűen fejlesztőleg és konzerválólag is hat.

Takács Tibor: *A francia Code civil „építői”.* A Code civil az európai jogi kultúra épületének

egyik kiemelkedő tartóoszlopa, megoldásai alapul szolgáltak számos ország magánjogi törvényének megalkotásánál. E tanulmányból nem csak e kodifikációtörténeti remekmű keletkezéséről tudhatunk meg sokat, nem is csak a Code civil kilenc építőjének személye előtti tisztelgés e munka, hanem azokat a történelmi-társadalmi szükségszerűségeket és az ezekből fakadó ideológiai meghatározottságot is bemutatja, melyek a kodifikátorok gondolkodásmódját jelentős mértékben befolyásolták.

Varga Norbert: *A távollét intézménye a magyar állampolgársági jog történetében, különös tekintettel az első állampolgársági törvényre (1879: L. tc.).* A távollét a magyar jogban addig nem ismert jogintézményét az 1879: L. tc. vezette be Magyarországon. Fogalma alatt a magyar állampolgárnak az ország határain kívül való – bizonyos feltételeknek megfelelő – tartózkodását értették. Jelentőségét az adta, hogy eszközül – gyakran politikai eszközül – szolgált az állampolgárság elvesztéséhez, pontosabban szólva az állampolgárságtól való megfosztáshoz. Az emigráns politikusok nagy része, így Kossuth Lajos is e norma alapján veszítette el állampolgárságát. A tanulmány a távollét intézményének gyökereit, e jogintézmény megjelenését, az 1879: L. tc.-ben való részletes szabályozását mutatja be, és ezen túlmenően bepillantást nyújt e jogintézmény magyarországi sorának további alakulásába is, egészen annak 1990. évi megszűnéséig.

2/1. kötet

Bajánházy István: *A választási rendszer Rómában.* Polybius szerint, ha Rómában „a consulok hatalmát nézzük, az alkotmány monarchikus, ha a senatust tekintjük, akkor arisztokratikus, ha pedig a tömegek hatalmát nézzük, akkor demokratikusnak tekinthető”. E tanulmány célja, hogy bemutassa e vegyes jellegű római államberendezkedés fenti három pillére közül a népgyűlést. Részletesen elemzi a Comitia curiata, a Comitia centuriata, a Comitia tributa és a Concilium plebis szerveződési elveit, döntéshozatali mechanizmusát. Szerző a szavazás rendjének külön fejezetet szentelve – főként Livius és Ciceró műveit használva forrásként – állapítja meg, hogy a nép részvétele a hatalomgyakorlásban bizonyos korlátozásokkal és befolyásolva, de mégis megoldott volt, ami a köztársaság válságáig jól működött.

Kovács Tamás: *A nemzetközi büntetőbíráskodás fejlődése a 20. század első felében.* Bár a nemzetközi büntetőbíráskodás gondolata már jóval korábban felvetődött, tényleges megjelenéséről csak a múlt század első felétől beszélhetünk. Ennek egyik oka nyil-

Szerző a tanulmány második felében elemzi a hatályos sztrájk törvény fontosabb rendelkezéseit, de úgy, hogy ezt a munka első felét alkotó történeti, és elméleti kitekintés után, mintegy arra felfűzve végzi. Megismerhetjük e munkából a sztrájk, mint jogi eszköz magyarországi történetének kronológiáját, a kezdeti középkori munkabeszüntetésektől az 1872. évi VIII. és az 1898. évi II. törvénycikkek, az első és második ipartörvény egyes rendelkezésein keresztül egészen a rendszerváltásig, a mai sztrájk törvény megalkotásáig.

Csáky Krisztián: *Az értékpapírokkal kapcsolatos szabályok az 1875. évi Kereskedelmi Törvényben*. A tanulmány célja a 19. századi magyar értékpapír-szabályozás bemutatása az 1875. évi XXXVII. tc., a Kereskedelmi Törvény rendelkezésin keresztül. E jogszabály nagyban merített a külföldi jogi megoldásokból, egyes rendelkezéseket szó szerint vett át, például a német kereskedelmi törvényből. Emellett a külföldi – korábbi – szabályozások alkalmazásának tapasztalatait is beépítették a törvénybe, ez a magyarázata annak, hogy nem csak kora kívánalmainak felelt meg, hanem sok rendelkezése akár ma, a 21. században is alkalmazható lenne.

A Kereskedelmi Törvény által nevesített nyolc értékpapírfajta (részvény, közraktári jegy, kereskedelmi utalvány, kötelező jegy, tengeri hajós elismervény, fuvarozó rakjegy, hajós kölcsönlevél, biztosítási kötvény) közül kiemelt figyelmet fordít a szerző a részvényre, külön tárgyalva a magyar értéktőzsde kialakulását a rá vonatkozó szabályokkal együtt.

A munka a szorosán vett tárgya, az értékpapírokra vonatkozó szabályok ismertetése mellett kitér a törvény egyéb, az értékpapírokkal kapcsolatos rendelkezéseire is. Így elemzi a zálogra vonatkozó szabályokat, a bizományi ügylet, vagy akár a megtartás intézményét. Az olvasó tehát széles körű ismereteket szerezhet az úgynevezett képzeletbeli jószágok (melyeknek értékét nem anyaguk, hanem a közmegegyezés adja) azon csoportjáról, melyet értékpapírnak nevezünk.

Gyulai Katalin: *Die Entwicklungsgeschichte der Bayerischen Strafgesetzgebung 1813-1861 und das letzte bayerische Strafgesetzbuch von 1861*. E német nyelvű tanulmány az első bajor büntető törvény megalkotásával kezdődő, és az 1861-ben megalkotott büntető kódexszel végződő fél évszázad bajor büntető jogfejlődésével foglalkozik. Szerző hosszan boncolgatja a Feuerbach nevével fémjelzett 1813. évi első bajor büntető törvényt, ismerteti a kiváló jogtudós legfontosabb nézeteit és összefoglalja azokat. A tanulmány bepillantást nyújt a francia Code penal szabályozásába is, hiszen ez a jogszabály az ismert történelmi körülmények miatt Bajorország pfalzi területeinek büntető igazságszolgáltatására nagy hatást

gyakorolt. Éppen az ellentétes irányú hatások miatt elemzi a szerző az 1851. évi porosz büntető törvénykönyvet, hiszen arra a Feuerbach-féle 1813. évi bajor törvény hatott jelentősen.

A történelmi előzmények ismertetése után a bajor büntető igazságszolgáltatás csúcsteljesítményének, az 1861. évi bajor büntető törvénykönyvnek előkészítő munkálatait ismerhetjük meg, a tanulmányt e törvény rendszerének ismertetése zárja.

Helmecki András: *A betéti részvénytársaságok kialakulásának első állomásai, különös tekintettel a francia és a német fejlődési útra (az 1870-es ADHGB-ig)*. E tanulmány egy speciális társasági forma, a betéti részvénytársaság kialakulásának útját követi nyomon. Feltárja azokat a politikai és főként gazdasági hatásokat, melyek e kevert társasági forma kialakulásához vezettek. Ismerteti a betéti társaságok késő középkori gyökereit, e társaságok jogi természetét. Szerző tehát bemutatja és elemzi azokat a folyamatokat és hatásokat, melyek arra vezettek, hogy egymástól jól elhatárolható érdekek egy társasági formában ötvöződjének. A rugalmas piaci működéshez fűződő érdeket a részvénytársaság megfelelően biztosítja. A betéti társaság beltagjának korlátlan személyes felelőssége pedig a befektetői biztonság érdekeit szolgálja. A betéti részvénytársaság meghatározható e két érdek találkozási pontjaként.

A tanulmány szerzője nagy figyelmet fordít az ADHGB alapjául szolgáló törvénytervezetekre. Nem mulasztja el természetesen azt sem, hogy a hangsúlyos német fejlődési vonal ismertetése mellett az erre hatást gyakorló francia megoldásokat is vázolja.

Koncz Ibolya Katalin: *Boszorkányüldözések elleni harc a korai újkorban Európa középső területein*. Szerző a tanulmányban azokat a társadalmi, jogászai, filozófiai törekvéseket taglalja, melyek végül arra vezettek, hogy a boszorkányüldözések száma Európa középső területein jelentősen csökkent. Mindez azonban hosszú folyamat eredménye volt, a boszorkányüldözésekkel kapcsolatos nagyszámú jogászai kritikára, a jogállamiság elvének kibontakozására és maradéktalan tiszteletben tartására volt szükség.

1/2. kötet

Mező István: *Áttekintés az információszabadság kialakulásáról és hazai fejlődéséről*. Jeremy Bentham szerint „a titkosság a kötekedőket, a zsarnokokat, és a gengsztereket védi”. A szerző e gondolat szellemében kiindulópontként megállapítja, hogy a nyilvánosság a kormányzat ellenőrzésének rendkívül fontos eszköze, különösen fontos eszköz a posztkommunista állam polgárainak kezében.

főbb képviselőit, munkamódszereit ismerteti.

4/1. kötet

Csécsey Andrea: *A kontraktuális kárfelelősség jogintézményének fejlődése a római jogtól napjainkig*. A tanulmány a polgári jogi felelősség jogintézményének fejlődését mutatja be egyrészt a római jogban – külön elemezve az archaikus, a preklasszikus, a klasszikus és a jusziniánuszi kor szabályozási modelljeit –, másrészt nagy teret szentel e jogintézmény magyar intézmény- és tudománytörténetének. Ennek során nem mulasztja el a „nagyok”, Szladits, Grosschmid, vagy akár Eörsi e tárgykörre vonatkozó nézeteinek, megállapításainak részletes taglalását sem. Az elméleti-történeti alapok ismertetése után vázolja Szerző a hatályos Ptk. felelősségi rendszerét, majd kitér az új Ptk. tervezett szabályozási megoldására. A tanulmány értéke különösen, hogy Szerző saját álláspontját az említett alapokra építve ismerteti. Ennek alapján olyan szabályozás mellett érvel, amely egyrészt a kereskedelmi jellegű szerződések megszegésével okozott kárért objektív alapon, a magánszféra szerződéseinek megszegéséért pedig továbbra is vétkességi alapon állapítaná meg a felelősséget.

Dobos József: *A megszegénytő és becsületnyitő büntetések a régi hazai jogban*. Ebből a tanulmányból az érdeklődő olvasó érdekes részleteket tudhat meg a különböző testi büntetésekről. Tanulságos például, amit a pacalvetésről olvashatunk. E büntetést várandós nőkkel szemben alkalmazták, akik kicsapongó életet éltek, de állapotuk miatt testi büntetéssel nem voltak sújthatók. Az elítéltnak pacalt vetettek a nyakába és úgy kergették ki a városból. Mindezt még azzal is súlyosíthatták, hogy szalmakoszorút tettek a fejére és még szénát és harasztot is szórtak rá...

Kiss Katalin: *A büntethetőségi akadályok hazai szabályozásának történeti fejlődése*. A tanulmány a büntethetőségi akadályok magyar történetének fejlődését igyekszik bemutatni, de ahogyan a szerző maga is fogalmaz, „csak vázlatos képet tud nyújtani, hiszen gigantikus műalkotás lenne, ha teljes, mindenre kiterjedő írás készülné”. Mindazonáltal Szerző teljesíti a maga elé tűzött célt, és részletesen elemzi az 1843. évi Büntető Anyagi Jogi Javaslat vonatkozó rendelkezéseit, a Csemegi Kódex szabályozási rendszerét, majd rátér az 1950. évi II. törvény (Bt.) büntethetőségi akadályainak ismertetésére. Érdekes a tanulmány ötödik, az 1961. évi V. törvényről szóló része, amely a korábbi szabályozásokhoz képest eltérő, a szocialista társadalmi berendezkedésnek megfelelő intézkedések bemutatását tartalmazza.

Molnár Judit: *Nem peres eljárások a római jogban, kü-*

lönös tekintettel az interdictumokra. E tanulmány célja, hogy bemutassa a nem peres eljárások, különös tekintettel az interdictumok római jogi szabályozását, és ezeket párhuzamba állítsa a mai nem peres eljárásokkal, ezek közül is különösen a fizetési meghagyással, hiszen ez utóbbi eljárás előzményei a római jogban az interdictumok szabályozásában találhatók meg.

Szerző elhelyezi az interdictumokat a római jogban fellelhető jogérvényesítő eszközök rendszerében, majd csoportosítja és osztályozza azokat. Mindezek alapján hasonlóság az interdictumok és a fizetési meghagyás között, hogy mindkettőnél az egyik fél egyoldalú kérelméről van szó, mindkét intézmény célja valamely magatartásra kötelezés, valószínűsíteni kell a kérelemben foglaltak létezését és jogosságát, és mindkét peren kívüli eljárás perré alakulhat át. Természetesen a két intézmény eltéréseit is mutat, így az interdictumok többféle céljával szemben a fizetési meghagyás csak pénz fizetésére, illetve ingó dolog kiadására irányulhat.

4/2. kötet

Nagy Attila: *A vadászati jog fejlődése Magyarországon a kezdetektől 1996-ig*. Vitathatatlan tény, hogy a vadászati jog a magyar jogrendszerben szerény helyet foglal el. Ebből következően irodalma, különösen történetének irodalma sem mondható gazdagnak. Ezen a helyzeten igyekszik változtatni a szerző, amikor arra vállalkozik, hogy e mostohán kezelt jogterület történeti fejlődését vázlatosan ismertesse.

A munkából sok érdekességet megtudhatunk általában a vadászati jog fejlődéséről, különös tekintettel a magyar sajátosságokra. Szerző e jogintézmény történetét öt szakaszra (1. a szabadvadászat kora 1504-ig, 2. a nemesi vadászat kora 1504–1872, 3. a földtulajdonhoz kötött vadászati jog, 4. a Tanácsköztársaság vadászati joga, 5. a „szocialista” vadászati jogfejlődés) osztva tárgyalja egészen a hatályos szabályozás kialakulásáig, számos korabeli forrást ismertetve és elemezve.

Rákosi Tibor: *A csődjog fejlődése a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel az 1881. évi XVII. Törvény-cikkre*. Amint az a tanulmányból kiderül, a klasszikus 19. századi csődjog a hitelezők vagyoni kielégítésére helyezte a hangsúlyt az adósvédelemmel szemben, a csőd fogalmát a maitól jelentősen eltérően értelmezve. E jelentésbeli eltérést e tanulmány szakszerűen, logikusan és pontosan boncolgatja, érthetővé téve a csőd eljárás magyarországi gyökereit a témában esetleg kevésbé jártas olvasó számára is.

Nagy előnye a munkának, hogy a magyarországi csődjogi szabályozást két részben – jelesül az 1881. évi XVII. tc.-ig tartó időszak szabályait elemezve, és a munka második felében az említett törvény rendelkezéseit részletesen taglalva – tárgyalja, így könnyen

vánvalóan az, hogy az emberiség technikai fejlődése ekkorra tette lehetővé globális konfliktusok létrejöttét, és ennek folyamányaként a globális felelősségre vonás megvalósulását. Szerző érintőlegesen foglalkozik az első világháborút követő lipcsei perekkel, a tanulmány fő részét azonban – jelentőségénél fogva – a nürnbergi per alapjainak, szabályainak elemzése teszi ki. Ennek során megismerhetjük a bíróság tárgyi, személyi, időbeli joghatóságának alapjait éppúgy, mint a vádlottak jogait.

3. kötet

Babják Ildikó: A kereskedelmi tevékenység szabályozása a száli és ripuári frankok népjogában. E tanulmány célja a germán népjogok egyik csoportjába tartozó frank törvények egyes, a kereskedelmi tevékenységekre vonatkozó szabályainak ismertetése és elemzése. Mivel a koraközépkorban e szabályok a szabályozás kazuisztikus jellege miatt nem alkottak egységes rendszert, a szerző célja a kazuisztikus szabályok elemzésével a kor tipikus kereskedelmi konfliktusainak feltárása.

Szerző külön fejezetben vizsgálja a Lex Salica és a Lex Ribuarica árucserére és adásvételre vonatkozó szabályait, majd összeveti a két törvény által előírt szabályozást. Végkövetkeztetései szerint az említett törvényi szabályozás hézagos, a korabeli életviszonyok megismerése érdekében tehát a szerző további feladatot tűz maga elé: „fellelni azokat a jogi relevanciával bíró frank megoldásokat, amelyek nélkül a kereskedelmi konfliktusok kezelése megoldatlan maradt volna”.

Gedeon Magdolna: A cirkuszi játékok rendezésével kapcsolatos közjogi szabályok a köztársaság kori Rómában. E tanulmány célja főként a ludi votivi, a ludi publici és a munera gladiatoria, vagyis cirkuszi játékok három csoportja kialakulásának, céljának és rendezésével kapcsolatos szabályainak bemutatása. Külön említésre méltó a tanulmánynak az a része, mely azt mutatja be, miként válhattak a játékok a politikai hatalom megszerzésének eszközévé.

Kardos Sándor: Az 1912. évi XXXIII. tc. a Magyar Királyi Honvédség Katonai Bűnvádi Perrendtartásáról. A tanulmány elemzi a „magyar katonai igazságszolgáltatás szempontjából mérőföldkönek számító” törvényt. Vizsgálat tárgyává teszi a bíróságok hatáskörére, illetékességére, felépítésére és eljárására vonatkozó szabályokat, majd a szerző megállapítja, hogy a törvény megfelelt a kor kívánalmainak. Azt is meg tudhatjuk e tanulmányból, hogy a törvény nem volt mentes a hibáktól sem, kifogásolható például az a rendelkezés, miszerint az elsőfokú eljárásban a bírák, vádlók és védők túlnyomó többségétől nem megkö-

vetelt a jogászai képesítés.

Koncz Ibolya Katalin: Adalékok a boszorkányperek eljárási kérdéseiről a Heves és Külső-Szolnok megyei periratok nyomán. Szerző a Heves és Külső-Szolnok megyei boszorkányperek nyilvánosságra hozott ítéleteit elemzi e tanulmányban és ezek alapján táblázatba foglalja, melyik bíróság milyen ítéletet hozott. Érdekes, hogy a vármegye hatósága által meghozott halálos ítéletek száma az európai átlaghoz viszonyítva elenyésző, de így sem elhanyagolandó, hogy a perbefogottak 15%-át elítélték.

Sáry Pál: A lex Cornelia de maiestate. A tanulmány Cornelius Sulla állam elleni bűncselekményeket szabályozó törvényének előzményeit és legfontosabb rendelkezéseit ismerteti. Sáry értékeli is a kérdéses rendelkezéseket, megállapítva többek között, hogy az állam ellen bünteteket a korábbi széttagolt szabályozás helyébe lépve egységesen rendezte, és előnyként említi, hogy a szólásszabadságot vélhetően nem korlátozta. A törvény árnyoldalai közé tartozik azonban, hogy a crimen maiestatis egyfajta gumiszabályként tág fogalom maradt, így könnyen válhatott a politikai harc eszközévé, szükséges is volt e törvény újrafogalmazása, melyre Augustus idején került sor.

Erik Stenpien: A magyar nemesi vármegye hatásköre. E tanulmány érdekessége, hogy a magyar nemesi vármegye hatásköréről nem csak a magyar források és szakirodalom felhasználásával értekezik, hanem szlovák anyagok ismertetésével és elemzésével is foglalkozik. Részletesen kitér a vármegyék kialakulásának folyamatára, majd külön részben elemzi a királyi vármegyét. A tanulmány utolsó részét a vármegye tisztségviselőinek, közigazgatási és bírósági hatáskörének vizsgálata adja.

Szendi Attila: Adalékok a 18–19. századi magánjogi kultúránk nyelvi elemeihez. Eme interdiszciplináris, jogi, kultúrtörténeti, levéltári kutatáson alapuló tanulmány célja, hogy hozzájáruljon egyfelől magánjogunk – ezen belül is a szerződések, végrendeletek és kérvények – 18–19. századi nyelvi fejlődésének megismeréséhez. Másrészt azt is vizsgálja, miként viszonyult egymáshoz a kor jogszabályainak és jogalkalmazásának nyelve, szókincse.

Érdekes eredményre jut a szerző, hiszen kutatásai alapján többek között megállapítja, hogy kifejezetten jogi szavak az említett három jogintézmény közül a szerződések körében találhatók inkább, számuk azonban itt is alacsony.

Takács Tibor: A Code Civil magyarázata. A francia Code Civil jogi megoldásainak európai kisugárzását nem csak az a tény alapozta meg, hogy valóban kodifikációs remekmű. E folyamathoz hozzájárult az is, hogy szabályainak értelmezése, annak módszerei körül valóságos értelmezési iskolák jöttek létre. E tanulmány ezen értelmező-magyarázó iskolák

áttekinthető és világos rendszerű.

Vasady Loránt Zsolt: *A mai polgári-rekodifikációs viszonyaink között is helyét kereső jogintézmény, a jogalap nélküli gazdagodás holland jogtörténeti gyökerei*. Szerző hangsúlyozottan kiemeli, a jogalap nélküli gazdagodás történetét tekintve megállapítható, hogy a generális szabályainak megjelenése a polgári jogi kodifikációban a méltányosság elvét erősítette. A jogalap nélküli gazdagodás egyfajta kompromisszum a visszatérítéssel és a reparációval kapcsolatos igazságosság és méltányosság, valamint a legtöbb esetre jellemző felelősség hiánya között.

Amint az a fentiekből is kitűnhet, a szerző elméleti igénytel nyúl a jogalap nélküli gazdagodás intézményének történeti vizsgálatához, s a tanulmányban olyan – e jogintézmény avatott szakértőinek számító – németalföldi tudósok főbb megállapításait is ismerteti, mint Wouter de Vos, vagy akár Voet.

Vásári Szilvia: *Az autonóm alföldi mezővárosok és kapcsolataik a többi országrésszel a hódoltság korában*. A feltáró levéltári kutatáson alapuló tanulmány témája az autonómmá vált oppidiumok jogkörének kiszélesedése, és ezeknek viszonya a földesuraival, a magyar vármegyével, a törökkel, vagy akár Erdellyel.

Két város, Debrecen és Nagykőrös tanácsai jegyzőkönyveit és számadáskönyveit vizsgálja és elemzi elsősorban, ezek alapján vonja le következtetéseit. Egyik legfontosabb megállapítása az, hogy a hódoltsági kor városfejlődésének egyik sajátos hozadéka „az egymást kioltó hatalmi koncentrációk erdőjében megvalósuló városi önkormányzatiság”.

5/2. kötet

Nagy Adrienn: *A külföldi elemek a Plósz-féle Polgári Perrendtartásban (1911. évi I. tc.)*. Közismert, hogy az 1911. évi Pp. elméleti és gyakorlati szempontból is remekműnek számított, több évtizeden keresztül meghatározva a magyar polgári eljárásjogot. Számos új jogintézményt is meghonosított, ezek közé tartoznak az e tanulmány tárgyát képező, külföldi elemekkel bíró jogviszonyokra vonatkozó rendelkezései is. Szerző elemzi és méltatja e törvény fent említett rendelkezéseit, megállapítva, hogy azok a kor kívánalmainak tökéletesen megfeleltek, mindazonáltal kritikát is megfogalmaz ezekkel kapcsolatban. A törvény negatívumaként értékeli, hogy a külföldi határozatok elismerésénél és végrehajtásánál érezhető az, hogy „hiányzott egy nemzetközi szerződés, mely több állam viszonylatában szabályozta volna egysé-

gesen” az említett kérdést.

Nemcsik Orsolya: *A közjegyzőség történelmi gyökerei, a latin-közjegyzőség kialakulása*. Mivel „a szó elszáll, az írás megmarad”, a közjegyző napjainkban is fontos, a jogbiztonság szempontjából garanciális szerepet tölt be a jogéletben. E tanulmány célja a latin-közjegyzőség (vagyis amikor a közjegyző személyét, megkívánt tulajdonságait magas szintű jogszabály, meghatározóan törvény jelöli meg) történelmi gyökereinek, előzményeinek bemutatása. Ennek megfelelően foglalkozik többek között a tabulariussal, a királyi tisztviselőkkel, a poroszlókkal és a hiteles helyekkel is. A tanulmány második felét a modern közjegyzőségre vonatkozó 1874. évi XXXV. tc. és a közjegyzőségre vonatkozó hatályos szabályozás főbb elemeinek és elveinek ismertetése adja.

Petrasovszky Anna: *A királyi jogállás a Mohács előtti Magyarországon* Istvánffy Miklós: *De rebus Ungaricus libri XXXIV. című művének tükrében (I./2.)*. E tanulmány egyrészt Istvánffy Miklós művének ismertetése, másrészt több is annál. Elméleti igénytel boncolgatja a Mohács előtti Magyarország társadalmi és közjogi viszonyait, a hangsúlyt a királyi jogállás közjogi karakterének elemzésére helyezve. A tanulmány a hatalmi kérdések minden aspektusára nem tér ki, példának okáért az adózással kapcsolatos közjogi kérdések tárgyalását a következő munkában ígéri Szerző.

Varga Nelli: *A megbízási szerződés fejlődése a római jogtól napjainkig*. E tanulmány is megerősíti a jól ismert tételt, miszerint a mai európai magánjogok anyajoga a római jog volt. A szerző ennek megfelelően elsőül a mandatum római jogi jogintézményét teszi vizsgálat tárgyává, majd kitér a 18–19. századi kodifikációs munkákra a BGB és a ZGB megbízási szerződésre vonatkozó szabályait elemezve, a dolgozat harmadik egységét pedig a hatályos Polgári Törvénykönyv megbízási szerződésre vonatkozó szabályainak elemzése képezi.

Varga Norbert: *Az 1843-as Büntető anyagi javaslat létrehozása és büntetési rendszere*. E tanulmány témájául olyan javaslatok szolgálnak, melyekből sosem lett törvény. Érdekesség, hogy az e javaslatokról szóló parlamenti üléseken Deák Ferenc nem is vett részt. Mindazonáltal érdemesek e javaslatok különálló tanulmányban történő elemzésre, hiszen a halálbüntetés, vagy akár a becstelenítő büntetések eltörlésével kivívták a kor külföldi jogászainak elismerését is, és hatást gyakoroltak későbbi hazai jogalkotásunkra is.

Máté Julesz
Research Fellow, Szeged

Advances in legislation relating to soil protection

I. Introductory comments

In this study, I intend to touch upon some new important points in the law relating to soil protection, taking Hungary, Germany, Salzburg, Switzerland, France, The Netherlands and Britain as examples. Comparison and analysis furnish sufficient tools with which to provide a comprehensive view and also to permit conclusions as to recent in this area. A conceptual comparison leads to juridico-linguistic results, whilst a juridico-theoretical analysis reveals the background legal streams directing current law policy as concerns this topic.

An early, sectoral kind of regulation is getting step by step replaced by an integrated system of rules relating to soil protection, as we shall see it in the following chapters. Soil protection is not a separate field within environmental and nature protection: it occupies a central place and is in connection with other areas, thus integrated into the whole legal system.

II. Analysis

1. In the recent past, the European Union has made great steps ahead in the area of environmental regulation.

From an environmentalist aspect, The Netherlands is an exemplary country for Hungary. I have already taken this country as an example in several other studies, considering its highly developed legal system within the reaches of the European Union. By the Netherlands, I, of course, do not understand the Flemish lands that today belong to Belgium, since, in political terms, it is an other state. So I shall touch upon the relating law of the states nowadays constituting the Dutch state of Holland (such as Drente, Overijssel or Gelderland etc.).

The most important Dutch legislative product is *Wet Milieubeheer*, a framework act on environmental administrative law, in which the details are expressed in the form of acts of rule of, covering the basic notions and regulations relating to the transportation of contaminated soil, can be found in *Wet Milieubeheer*. The lands (Zeeland, Flevoland, etc.) are legally entitled to

form their own regulations governing the organization of the transportation of contaminated soil within the federative regulation. The storing of contaminated soil is one of the tasks of the provinces (*provincie*) and of the municipalities (*gemeente*). *Wet Milieubeheer* stipulates that permission is to be requested before storing activities may be started. It is the duty of the owner to prove that soil in question is not expected to undergo further deterioration during the storing. When only a small quantity of contaminated soil is to be reused within the activities of a company, it is the municipality which decides as to granting or not of authorization.

Wet Bodembescherming is a framework law that covers soil revitalization, but also deals with uncontaminated soil, and the question of possible future soil pollution. In most cases, the *provincie* is competent, though in some instances, it is the local *gemeente*. *Wet Bodembescherming* lays down that, if polluted land was sold at the price of unpolluted land, then, with regard to the rules of unjust enrichment in the *Burgerlijk Wetboek* (the Civil Code of The Netherlands), the undue sum of money must be paid back to the purchaser. In France, soil used for industrial activities must be revitalized during or on completion of the polluting industrial activities, but at the latest when the land involved is sold, to eliminate the dangers or inconveniences specified under Section 1 of the Act of 19 July 1976.

In respect of the *Bouwstoffenbesluit*, i.e. the ordinance on building materials, and of the *Vrijstellingsregeling*, minor amounts of polluted soil can be recycled or reused after proper revitalization.

The ordinance of 8 December 1997 on waste disposal sites and on materials that cannot be deposited (*besluit*) is based on *Wet Milieubeheer*. It strictly forbids the depositing of highly polluted soil without a permit issued by the *Service Centrum Grond* (Central Soil Agency) declaring the possibility of revitalization. According to Section 30, Paragraph (3) of the Hungarian Code on Environmental Protection, the rules on the treatment (disposal and utilization) of wastes shall also be applied with regard to substances separated during various cleaning or demolition operations, polluted soil that has become waste and products that have been disassembled or are to be disassembled. In France, in respect of Section 7-2 of Act 92-646 of 13 July 1992 on the elimination of waste and on classified installations for environmental protection (*loi relative à l'élimination des déchets ainsi qu'aux installations classées pour la protection de l'environnement*), which modified Act 75-633 of 15 July 1975 on the elimination of waste and the regaining of materials (*loi relative à l'élimination des déchets et à la récupération des matériaux*) by virtue of

Dutch Parliament in 1987, a great number of new problems have arisen. Accordingly, *Beleidsvernieuwing Bodemsanering (BEVER)*, i.e. legislation on Land Renewal and Soil Revitalization, became necessary. The Commission of the European Union has developed a strategy of land protection, relating among others to land pollution, acidification and airborne pollution of the land. This is a currently highlighted issue of legislation in the European Union. Silting up, *compaction* and salination may all impair the quality of the soil, thereby causing huge harm. In the European Union, the accent is on point and diffuse soil pollution and on the soil revitalization programme of the European Environment Agency. In respect of Action 25 of the First Soil Action Plan for England (2004-2006), it is the duty of the Defra (the Department for the Environment, Food and Rural Affairs) and the Environment Agency to review and evaluate the impacts of contaminants mobilized and transported by floodwaters, in order to acquire a better understanding of the issue of diffuse pollution of soils from this source. According to Action 28 (*ibidem*), the impact on soil resources from diffuse sources is to be examined and, as a result, a new policy in this field is to be developed. According to Section 59 Paragraph, (1) of the Hungarian Act on Arable Land, soil must be protected by approved professional soil conservation and cultivation procedures, soil protection measures and facilities designed to prevent water and wind erosion that jeopardizes the quality of arable land, extreme water conditions, interventions, processes causing sodification, acidification and other physical, chemical and biological deterioration or contamination, and steps to keep the soil fertile. Paragraph (3) (*ibidem*) states that soil conservation is the direct responsibility of the land user.

In respect of Section 6 of the Swiss Federal Act on Soil Protection, *quiconque construit une installation ou exploite un sol doit, en tenant compte des caractéristiques physiques du sol et de son état d'humidité, choisir et utiliser des véhicules, des machines et des outils de manière à prévenir les compactations et les autres modifications de la structure des sols qui pourraient menacer la fertilité du sol à long terme*. Hence, the person making use of land must choose the machines, vehicles and tools so as to comply with the physical characteristics and humidity of the soil, in order to prevent *compaction* which would menace the long-term fertility of the soil. According to Action 22 of the First Soil Action Plan for England (2004-2006), Defra, the Environment Agency and partners will work together to bring about changes to the Waste Management Licensing Regulations in order to ensure that the application of licensed and exempt wastes does not impair the long-term functioning of the soil.

To return to the European Union's recent legislation, mention should be made of the European Parliament resolution on the Commission communication *Towards a Thematic Strategy for Soil Protection* (COM (2002) 179 – C5-0328/2002 – 2002/2172 (COS)). In this resolution, the European Parliament urges the Commission, in cooperation with the Member States and the competent regional authorities, to draw up by 2007 a scientific soil catalogue which should include the nature of the soil, its biography, health and vulnerability, degradation and erosion processes and contaminated areas etc. It calls on the Commission to establish (when the scientific soil catalogue has been drawn up) a link between soil protection and soil use; the creation of mechanisms for the constant surveillance of soil use; the drawing up of guidelines, addressed to the Member States and the competent regional authorities, for the prevention, monitoring and control of soil pollution; with regard to the SOVEUR report of 2000 by G.W. Van Lynden on soil degradation in Central and Eastern Europe (the assessment of the status of human-induced soil degradation) (FAO-ISRIC, Rome), the performance of an audit to provide a methodical assessment and mapping of European soil, taking into account the triplets of precaution, anticipation and prevention – all in the spirit of the FAO World Soil Charter; it proposes that European soils be zonified; the creation of a Europe-wide monitoring system; it considers it necessary that the issue of soil protection be better integrated into Community policy; the provision of free impartial data and advice to farmers, in both arable and pastoral systems; it calls on the European Commission to review existing legislation with a view to the improved integration of soil protection and, through supplementary proposals, to ensure that greater account is taken of soil protection in the Integrated Pollution Prevention and Control (IPPC) 1996/61/EEC Directive (enacted in Hungary by Governmental Decree 193/2001 and the Strategic Environmental Assessment Directive; it stresses the highly important role of agriculture in the revitalization of soil; it calls on the European Commission to provide an incentive, through the CAP (the Common Agricultural Policy of the European Union to subsidize agricultural production by more or less fixing prices) environmental flanking programmes, for practices geared towards soil conservation, and to promote, with suitable EAGGF support, the crops and uses which are most appropriate to the soil characteristics and the economic and social context; it stresses in this connection the role which legumes might play in preserving the vegetation cover and the wealth of fauna in certain regions, since the capacity of these crops to hold nitrogen makes it possible to

the European Union's directive making amendments to the EU Waste Framework Directive of 75/442, waste disposal sites may be established with the consent of the concerned land owner or at his or her request, and an impact study must be performed to consider the state of the surface and subsurface strata of the land. According to Section 6-1 of the same Act, *pour les installation dont l'exploitation pour une durée illimitée créerait des dangers ou inconvénients inacceptables, du fait d'une utilisation croissante du sol ou du sous-sol, l'autorisation doit fixer la durée maximale de l'exploitation ou de la phase d'exploitation concernée et, le cas échéant, le volume maximal de produits stockés ou extraits, ainsi que les conditions du réaménagement du site à l'issue de l'exploitation...* i.e. the exploitation especially of surface or subsurface strata of land that poses unacceptable risks of harm may be authorized only for a fixed period, and revitalization of the polluted site after the work has been completed is designated as compulsory.

According to the *Vrijstelling grondverzet*, small quantities polluted soil need not be destroyed, but can be mixed with clean soil and subsequently re-used.

In The Netherlands, the *Woningwet*, i.e. the Act on Dwelling-places, entered into force in 1901. Its latest, amended version is dated 1 January 2003. This act states that it is within the competency of the local municipality to permit the use of building materials if these are sufficiently free from contamination, and also to examine the level of pollution of the land on which the dwelling-place is to be built. Section 6 of the German *Bundes Bodenschutz Gesetz* stipulates that the Bundesregierung must organize the acceptance of the *Rechtsverordnung* (ordinance) by the Bundesrat from this aspect. In respect of Action 50 of the First Soil Action Plan for England (2004-2006), an improvement has to be attained in the monitoring of the use of soils in relation to building development, compliance with soil protection conditions for the granting of planning permission, and the reduction of off-site impacts. According to Section 10, Paragraph (2) of the Act on Soil Protection of Salzburg, *die Landesregierung kann unter Bedachtnahme auf die Ziele dieses Gesetzes und unter Berücksichtigung der Erkenntnisse der Wissenschaft und des Standes der Technik durch Verordnung nähere Vorschriften über die Verwendung bestimmter Materialien auf Böden erlassen*, i.e. BAT (the Best Available Technology or Techniques) is to be applied for materials introduced into soil. In connection with *Nahrungsmittelproduktion* (food production), sewage (*Klärschlamm*) must not be allowed to enter the soil. According to Section 13 of the same act, it is strictly forbidden to introduce household waste or sewage into the soil (*die Verwendung von Senkgrubeninhalten*

aus häuslichen Abwässern auf landwirtschaftlichen Böden ist verboten). Section 18 requires the creation of a *Materialregister* in order to record data relating to the introduction of materials into the soil. Information resulting from soil examinations is registered and available in the *Bodendatenbank* (i.e. the data bank relating to the soil) at the level of the Land of Salzburg (Austria). Section 19 (*ibidem*) demands that the Land government report on all available data concerning the soil to the Landtag every tenth year. As regards the entry of sewage into the soil, the Land government must report to the Commission of the European Union every third year. Sections 5 and 6 of the Swiss *Ordonnance sur l'assainissement des sites pollués* of 1998 relate to the establishment of a register (*cadastre des sites pollués*) of polluted sites, based on available information, maps and inventories. The competent authority must inform the possessor of a polluted site about what it intends to register, allowing the possessor of the contaminated land to supply explanations. The competent authority has the right to decide whether, with regard to possible harm or inconvenience, it is necessary or not to make an official investigation in order to determine the possible need for surveillance or revitalization.

Wet op de ruimtelijke ordening, i.e. the Dutch act on country planning dated 5 July 1962, predominantly puts forward rules concerning the reuse or recycling of the soil. It is obligatory to request permission before commencing any construction, which must be vetted from the aspects of country planning, development and resettlement.

The defence against erosion of the surface of the land in The Netherlands is regulated by *Ontgrondingwet* of 27 November 1965. According to Section 7 of the Swiss Federal Soil Protection Act, *quiconque manipule, excave ou décape un sol doit procéder de telle façon que le sol puisse être réutilisé en tant que tel. Si des matériaux terreux sont utilisés pour reconstituer un sol (p. ex. en vue de la remise en état ou du remodelage d'un terrain), ils doivent être mis en place de telle manière que a) la fertilité du sol en place et celle du sol reconstitué ne soient que provisoirement perturbées par des atteintes physiques, b) le sol en place ne subisse pas d'atteintes chimiques supplémentaires*. Thus, anyone who makes use of, excavates or takes away the surface of the soil is obliged to do so in such a manner that the soil in question may be reused as soil. If soil materials are used for soil revitalization, this must be implemented in the following way: a) the fertility of the local soil and that of the revitalized soil may suffer physical inconvenience merely transitionally, and b) the local soil must not be exposed to chemical harm in excess of the normal.

Since *Wet Bodembescherming* was passed by the

Large companies, such as the railways or the petrol station chains, reached agreement with the competent administrative organs to make the work on their part more flexible and feasible. Pollution generated after 1975 (the year of publication of the Waste Framework Directive in the European Economic Community) is resolved on the *PPP* (Polluter Pays Principle). The *Bedrijvenregeling*, which entered into force in 2002, stipulates that it is the duty of the company involved to cover all the costs of revitalization. The *provincies* Gelderland, Friesland and Zuiden-Holland (South-Holland) created their own funds to subsidize the revitalization in these regions. Only about one-quarter of all the expenses of land revitalization is covered by the state; the remainder is provided by the economic market.

As concerns administrative contracts, i.e. the agreements between very large firms and the public administration, Section 23 of the Swiss *Ordonnance sur l'assainissement des sites pollués* (Ordinance on the Revitalization of Polluted Areas) of 24 August 1998 prescribes close cooperational links between the competent authorities and the concerned natural persons or representatives of legal entities to achieve a better implementation of this ordinance. Section 1, Paragraph (1) prescribes that *la présente ordonnance vise à garantir que les sites pollués seront assainis s'ils causent des atteintes nuisibles ou incommodantes à l'environnement, ou s'il existe un danger concret que de telles atteintes apparaissent*, i.e. the polluted areas will be revitalized if they cause harm to the environment, or if there is a concrete risk of such harm.

The potential impacts of the active ingredients of veterinary products and their metabolites on soil biodiversity must be understood by the veterinary medicine industry, as stipulated by Action 29 in the First Soil Action Plan for England (2004-2006).

2. In Hungary, Sections 14-17 of the Code on Environmental Protection (Land Conservation) cover the surface and subsurface strata of the land, the soil, the rock formations and minerals, and the natural and transitional forms and processes thereof. Land conservation includes conservation of the productivity, structure, water and air balance, and biota of the soil. The only activities that may be pursued on or beneath the land surface, and the only materials that may be deposited there, are those that do not pollute or damage the quantity, quality and processes of the land and the environmental components. Prior to and in the course of the implementation of projects (such as construction and mining), the topsoil shall be adequately removed for use as agricultural soil. The user of an area shall provide for the scheduled revitalization or development of the area or for the conditions for restoration of the area once the

activities involving the utilization of the land have been completed, and even while the environment is being utilized if so stipulated by legal regulation or official decision.

Section 37 of Act LV on Arable Land stipulates that the elements of the landscape determining its morphological and local climatic character, and in particular its topographical features and characteristic surface formations, natural waters, reeds and aquatic habitats (lakes, watercourses, dry streambeds and springs), the natural vegetation of areas unsuitable for agricultural production, and the aspects of the local landscape of importance for cultural or historical purposes (tumuli, earth fortresses, archaeological sites, ruins, etc.), shall be preserved in the course of the utilization of arable land, the preparation and implementation of melioration plans, and the pursuance of any other activities. Section 38, Paragraph (2) calls for users to provide regular care for the vegetation of land which is not classified as arable land, if this does not prevent or restrict the use of such land for other purposes (i.e. *secondary utilization*).

According to Section 39, Paragraph (1), upon the termination of non-agricultural utilization, users shall restore the condition of the land so as to make it suitable for agricultural production or for forestation and provide for its utilization (i.e. *reutilization*). Users shall notify the land title office concerning the termination of non-agricultural utilization. Plans for the work to be performed prior to the reutilization shall be attached with the notification (*ibidem*, Paragraph (2)). For alteration of the cultivation profile of any arable land that is under protection as a nature preservation area, the permission of the nature preservation authority shall be obtained and attached to the notification submitted to the land title office concerning alteration of the cultivation profile (*ibidem*, Section 42, Paragraph (1)).

Schädliche Bodenveränderungen ... sind Beeinträchtigungen der Bodenfunktionen, die geeignet sind, Gefahren, erhebliche Nachteile oder erhebliche Belästigungen für den einzelnen oder die Allgemeinheit herbeizuführen (Bundes Bodenschutz Gesetz, Section 2, Paragraph (3)). Section 4 of the Act on Soil Protection of Salzburg lays down that *jedermann ist verpflichtet, Bodenbelastungen auf das unvermeidbare Maß zu beschränken*, i.e. all activities that damage the soil must be reduced to a minimal level. *Bei Baumaßnahmen ist sparsamer und schonender Umgang mit dem Boden an den Tag zu legen*: in the course of construction work, the soil is to be saved.

Vineyards, orchards, areas equipped for irrigation, melioration areas and arable land of better than average quality may be used for the purpose of development projects confined to a particular area only in exceptionally justified cases. Only areas

use less fertilizer; and it calls on the European Commission to draw up guidelines for the restoration of contaminated soil in urban and fringe areas.

In Switzerland, Section 3 of the *Ordonnance sur les atteintes portées aux sols* (Ordinance on Soil Protection) of 1 July 1998 of the *Conseil fédéral suisse* (Federal Council of Switzerland) lays down that *l'Office fédéral de l'environnement, des forêts et du paysage* (OFEPP) *gere en collaboration avec l'Office fédéral de l'agriculture* (OFAG) *un réseau national de référence pour l'observation des atteintes portées aux sols* (NABO). *L'OFEPP informe les cantons et publie les résultats*, i.e. the Federal Environmental, Forest and Land Agency (OFEPP), in cooperation with the Federal Agency of Agriculture (OFAG), will direct a national network for the observation of soil protection (NABO). The OFEPP conveys information to the cantons and publishes the results.

As regards free access to information relating to soil protection, the possibilities include Stakeholders Information and Consultation meetings, i.e. *ad hoc* meetings organized when required, where representatives from states and organizations participate together with individuals, and the Soil CIRCA Library and Discussion Forum, i.e. an electronic tool accessible to all Internet users, containing all background documents on soil strategy and also detailed information for meetings, groups and events; the Discussion Forum allows the exchange of information within a large soil interest conglomerate, an Advisory Forum and a total of six Working Groups, each with a specific role and mandate; members of those groups are representatives from Member States of the European Union, Candidate Countries, EU Institutions and a broad range of European-wide stakeholder organizations, together with a Commission Interservice Working Group, a working group of European Commission officials representing the different EU policies of relevance to soil strategy; these units co-operate closely on the integration of soil protection into EU policies.

The soil is the interface between the hydrosphere and the atmosphere and the organisms inhabiting them; it regulates natural material and energy cycles and is extremely sensitive to the effects of climate change, human and historical activities, with the result that its structure and characteristics are the products of an age-old process, making it a non-renewable resource. According to Actions 31 and 32 of the First Soil Action Plan for England (2004-2006), new tools are to be developed to manage the risks to soils from climate change. *Gesetz zum Schutz vor schädlichen Bodenveränderungen und zur Sanierung von Altlasten*, i.e. the German Act on Soil Protection of 17 March 1998 (recently modified by Section 3 of the Act of 9

December 2004), expresses a similar definition in its Section 2, Paragraph (2): *der Boden erfüllt 1. natürliche Funktionen als a) Lebensgrundlage und Lebensraum für Menschen, Tiere, Pflanzen und Bodenorganismen, b) Bestandteil des Naturhaushalts, insbesondere mit seinem Wasser- und Nährstoffkreisläufen, c) Abbau-, Ausgleichs- und Aufbaumedium für stoffliche Einwirkungen auf Grund und der Filter-, Puffer- und Stoffumwandlungseigenschaften, insbesondere auch zum Schutz des Grundwassers, 2. Funktionen als Archiv der Natur- und Kulturgeschichte sowie 3. Nutzungsfunktionen als a) Rohstofflagerstätte, b) Fläche für Siedlung und Erholung, c) Standort für die land- und forstwirtschaftliche Nutzung, d) Standort für sonstige wirtschaftliche und öffentliche Nutzungen, Verkehr, Ver- und Entsorgung*, which relate to 1. the natural functions of the soil, as a) a living area for people, animals, plants and bioorganisms, b) a part of nature, mainly as concerns its water content and food production, and c) filtration and buffer functions, 2. an archive of culture and nature history, and 3. agriculture and forestry aspects, with uses for economic purposes and transportation. According to the *Bodenschutzgesetz* of 4 July 2001 of the Austrian Land of Salzburg soil protection also serves the production of sufficient healthy food (*...für die Produktion ausreichender und gesunder Nahrungsmittel...*). The First Soil Action Plan for England (2004-2006) stipulates that the soil comprises an essential component of our biodiversity and supports and/or influences all of our ecosystems.

The Dutch Act on Soil Revitalization of 1983 provided the basis for the elimination of *prelegislation soil pollution* (i.e. pollution of the land dating from before the coming into force of the relative act of rule) by the establishment of waste disposal mechanisms. All within 10 years. However, an abundance of problems arose during the implementation, requiring a much larger budget than anticipated. The sites of many early factories, previously thought to not to pose any problem, turned out to be polluted. With regard to the vast scale of the problem, a governmental working group, *Beleidsvernieuwing Bodemsanering* (Land Renewal Land Revitalization) was set up, data were collected and with financial contributions from firms involved, relatively rapid economic and pragmatic results followed. First, assessment of the number and surface area of the sites to be revitalized was planned.

In The Netherlands, within the framework of the 4th national environmental programme (*milieu-beleidsplan*), all areas to be revitalized were to be taken into a special register by 2005 at the latest. *Prelegislation pollution* had to be registered from 2004, and all such pollution is scheduled to be eliminated by 2023. Pollution generated after 1987 is to be eliminated immediately.

enverdichtungen, insbesondere durch Berücksichtigung der Bodenart, Bodenfeuchtigkeit und des von den zur landwirtschaftlichen Bodennutzung eingesetzten Geräten verursachten Bodendrucks, so weit wie möglich vermieden werden (to avoid compaction of the soil, mainly by respecting the characteristic features of the soil, the water content of the soil and the pressure exerted by agricultural machines on the soil); *Bodenabträge, insbesondere durch Wasser oder Wind* (to inhibit the ablation of the soil, mainly by washing away or by wind erosion); *die naturbetonten Strukturelemente der Feldflur, insbesondere Hecken, Feldgehölze, Feldraine und Ackerterrassen, die zum Schutz des Bodens notwendig sind, erhalten werden* (the elements of nature, such as fences, trees, boundaries and land terraces, necessary to protect the soil, are to be preserved); *die biologische Aktivität des Bodens durch entsprechende Fruchtfolgegestaltung erhalten oder gefördert wird* (the biological activity of the soil is to be preserved by means of appropriate fruit plantations); *der standort-typische Humusgehalt des Bodens erhalten wird* (the humus content of the soil corresponding to the site must also be preserved).

Section 6, Paragraph (1) of the Act on Soil Protection of Salzburg prescribes that *die Eigentümer oder Nutzungsberechtigten landwirtschaftlicher Böden haben die Bodenfruchtbarkeit und die Leistungsfähigkeit der Böden als natürliche Ressource durch standortgerechte Bewirtschaftungsmaßnahmen nach den Regeln der guten fachlichen Praxis nachhaltig zu sichern*, i.e. the owner or the legal possessor of agricultural lands must preserve its fertility and productivity in respect of relative local regulations and according to *good professional practice*. In Austria, the competence of legislation is shared between the federal state and the *Lands*. The protection of forest soil (*Waldboden*), for instance, may be regulated only by the federal state, whilst other soil-meliorating acts of rule come under the authority of the *Land*. Section 7, Paragraph (2) of the same act continues: *als geeignete bodenverbessernde Maßnahmen können insbesondere angeordnet werden* (good soil melioration measures are): a) *Verbote oder Beschränkungen von bestimmten Arten der Bodennutzung oder der Anwendung von bestimmten Stoffen* (the forbidding or restriction of certain forms of land use, or certain materials); b) *Maßnahmen zur Wiederherstellung der Bodenfunktionen, insbesondere eine Rekultivierung* (measures to revitalize the functions of the land, especially recultivation); c) *wenn die Beseitigung der Bodenbelastung nicht möglich oder wirtschaftlich unzumutbar ist, neben den Verboten und Beschränkungen die zur Überwachung und Sicherung erforderlichen Maßnahmen* (when harmful use of the soil cannot be avoided or its avoidance would be economically unprofitable, measures of surveillance

and security must be taken besides the forbidding and restricting dispositions); etc.

4. Sections 8-11 of the Swiss Federal Act on Soil Protection stipulate that, at a cantonal level, extra measures of restriction may be taken when people, the flora or the fauna are exposed to extra danger unforeseen by this act. In France, the town mayor is authorized to issue legislation (through the *administrateur public*, i.e. the town clerk), according to his administrative competence, in order to restrict or to forbid any substance that could cause harm to health, to the soil, etc. Depending on the period of the year, the type of agricultural activities and the quality of the soil, with the aim of protecting the water resources, fertilization of the soil is regulated by the *Reglement Sanitaire Départemental*, i.e. the County Health Ordinance. It is the task of the local mayor to enact these regulations in the form of *arrêtés municipaux*. The protection of local plants from insects and parasites, and the protection of fish, are regulated by the French *Code Rural*. Section 9 of the Swiss *Ordonnance sur les sites pollués* demands surveillance of a polluted site with regard to the preservation of water below the surface of the soil (*la protection des eaux souterraines*). Section 10 (*ibidem*) declares the necessity to protect water on the surface of polluted soil (*la protection des eaux de surface*). Section 11 (*ibidem*) stipulates that people must be protected against airborne pollution (*protection contre la pollution atmosphérique*). According to Section 12 (*ibidem*), regulations concerning protection of the soil, humans, animals and plants on polluted sites are to be found in Sections 34-35 of the Act on Environmental Protection (*Loi sur la Protection de l'Environnement* of Switzerland). In Section 16 (*ibidem*), the aim of revitalization is specified as the elimination of substances dangerous to the environment (*décontamination*); the prevention of the spreading of dangerous materials over a larger surface (*confinement*); and restriction of the use of contaminated soil (according to Section 34, Paragraph 2 of the Environmental Code). Section 20 (*ibidem*) details the measures of investigation, surveillance and revitalization are to be taken by the possessor of the polluted site (*détenteur du site pollué*). Section 17 lays down that a preliminary project of revitalization is to be set up. Section 11-2 of the French Act on Waste Elimination of 1992 states that *les travaux de recherches de formations ou de cavités géologiques susceptibles d'être utilisées pour le stockage souterrain de déchets ultimes ne peuvent être entrepris que a) soit par le propriétaire du sol avec son consentement, après déclaration au préfet, b) soit, à défaut de ce consentement, par autorisation conjointe des ministres chargés des mines et de l'environnement, après que le propriétaire a été invité à présenter ses observations, dans les conditions fixées par décret en Conseil d'État*, i.e.

unsuitable for agricultural purposes or those of poor quality shall be used for use as waste disposal sites, in due observation of the environmental protection requirements (Hungarian Act on Arable Land, Section 44, Paragraph (2)).

The objective of soil conservation is to preserve the fertility and quality of arable land, and to prevent its physical, chemical or biological deterioration. Conservation of the soil is the *joint responsibility* of the state and the land user, and of the investor and operator (*ibidem*, Section 58).

As concerns *the liability of the state*, an appropriate surveying, monitoring, control and information service, and also a national soil conservation strategy are to be created by the state. One of the tasks of the state is the propagation of environmentally-friendly technology and procedures (see *ibidem*, Section 60). On the other hand, *land users* must abide strictly by the requirements to be found in constitutional acts, such as Act LIII of 1995 on Environmental Protection, Act LIII of 1996 on Nature Protection, Act LV of 1994 on Arable Land, Act XXVIII of 1998 on Animal Protection, Act XCI of 1995 on Animal Hygiene, etc. (Hungarian Act on Arable Land, Section 61).

Jeder, der auf den Boden einwirkt, hat sich so zu verhalten, daß schädliche Bodenveränderungen nicht hervorgerufen werden. Der Grundstückseigentümer und der Inhaber der tatsächlichen Gewalt über ein Grundstück sind verpflichtet, Maßnahmen zur Abwehr der von ihrem Grundstück drohenden schädlichen Bodenveränderungen zu ergreifen (German Bundes Bodenschutz Gesetz, Section 4, Paragraphs (1)-(2)), i.e. land users are obliged to observe the regulations governing land protection, and the owner or the user of land must prevent any land pollution originating from their own land. Der Verursacher einer schädlichen Bodenveränderung oder Altlast sowie dessen Gesamtrechtsnachfolger, der Grundstückseigentümer und der Inhaber der tatsächlichen Gewalt über ein Grundstück sind verpflichtet, den Boden und Altlasten sowie durch schädliche Bodenveränderungen oder Altlasten verursachte Verunreinigungen von Gewässern so zu sanieren, daß dauerhaft keine Gefahren, erheblichen Nachteile oder erheblichen Belästigungen für den einzelnen oder die Allgemeinheit entstehen (ibidem, Paragraph (3)), i.e. those who cause harm to or pollution of the soil, their successors in right, the owner of the land and the user of the land must answer for the revitalization of damaged land, so that no other long-term damage occurs. Der frühere Eigentümer eines Grundstücks ist zur Sanierung verpflichtet, wenn er sein Eigentum nach dem 1. März 1999 übertragen hat und die schädliche Bodenveränderung oder Altlast hierbei kannte oder kennen mußte. Dies gilt für denjenigen nicht, der beim Erwerb des Grundstücks darauf vertraut hat, daß schädliche Bodenveränderungen oder Altlasten

nicht vorhanden sind, und sein Vertrauen unter Berücksichtigung der Umstände des Einzelfalles schutzwürdig ist (ibidem, Paragraph (6)), i.e. the former land owner is obliged to revitalize the polluted land if he or she sold the concerned land after 1 March 1999 and was aware of the soil being polluted. This is not so if the former owner sold the polluted land truly believing that the land had not been polluted.

In Hungary, regulations are to be found in Section 62 of the Act on Arable Land that are quite close to those in (e.g. Section 7) Act XXXI of 1879 on Forest Protection (to a certain extent, a literal copy of the Austrian Act on Forest Protection of 1852) and in (e.g. Section 5 and in the Comment No. 1 of the Minister of Agriculture) Act IV of 1935 on Forest and Nature Protection: a soil-friendly plantation is obligatory for the purpose of preventing soil erosion, so that the plants growing in the soil are presumed to conform to the characteristic features of the soil, and to inhibit the airborne erosion of, for example, sandy land.

In order to prevent contamination, land users shall refrain from using any foreign materials which are likely to damage the soil in the course of cultivation (Section 66, Paragraph (1) of the Act on Arable Land, Hungary).

3. *Vorsorgepflicht* (the duty of taking care) is explained by Section 7 of the German *Bundes Bodenschutz Gesetz*: *Der Grundstückseigentümer, der Inhaber der tatsächlichen Gewalt über ein Grundstück und derjenige, der Verrichtungen auf einem Grundstück durchführt oder durchführen läßt, die zu Veränderungen der Bodenbeschaffenheit führen können, sind verpflichtet, Vorsorge gegen das Entstehen schädlicher Bodenveränderungen zu treffen, die durch ihre Nutzung auf dem Grundstück oder in dessen Einwirkungsbereich hervorgerufen werden können. Vorsorgemaßnahmen sind geboten, wenn wegen der räumlichen, langfristigen oder komplexen Auswirkungen einer Nutzung auf die Bodenfunktionen die Besorgnis einer schädlichen Bodenveränderung besteht*, i.e. the owner of the land or the user of the land is obliged to respect the requirements for soil protection; to prevent damage to the soil; and, in the event of wide-ranging, long-lasting or complex use of the land functions, to take the measures necessary to prevent harmful alterations in the soil.

Section 17, Paragraph (1) of the same act states that *bei der landwirtschaftlichen Bodennutzung wird die Vorsorgepflicht nach § 7 durch die gute fachliche Praxis erfüllt*, i.e. in the event of agricultural land use, the *Vorsorgepflicht* must be expressed according to the criteria of good professional practice: *standortangepaßt* (respecting the local characteristic features); *daß die Bodenstruktur erhalten oder verbessert wird* (so that the structure of the soil remains as good as before utilization or becomes even better than it was); *Bod-*

use planning, construction and mineral extraction, to agriculture, forestry and the conservation of nature, the landscape and the cultural heritage. The Plan builds on the earlier Draft Soil Strategy for England and sets out the actions which Defra and its partners are committed to take to promote the protection of soil functions. Defra plans to work with stakeholders to develop a programme of education and awareness of soil issues among the general public, those working with the soil and professionals who guide, advise or instruct soil managers. They tend to implement the CAP cross-compliance conditions in such a way as to enhance the management of soil in the farming industry. Defra intends to build on the output of its Learning Skills and Knowledge review and the Whole Farm Appraisals to develop a strategy for providing farmers and other land managers with practical information and advice, facilitating the integration of good soil management into overall farm planning. It is foreseen that Defra will work with stakeholders to identify those indicators which should be incorporated into a national soil monitoring project, in order to develop a scheme which meets both national and European requirements. Cooperation is planned with other government departments and agencies, as well as with the National Soil Resources Institute at Cranfield University (as co-owners of key data sets) and other soil data users, with a view to providing a better access to information on soils.

The British journal *Nature* is preparing and will publish in 2006 a report on the role of soil management and protection within statutory nature conservation sites. In 2006, a Second Action Plan is projected to be drawn up in England.

Estimates suggest that 18% of the organic carbon present in arable topsoils in 1980 had been lost by 1995. Researchers have estimated that the total long- and short-term costs of erosion in the United Kingdom amount to between 23 million pounds and 50 million pounds *per annum*. 80% of the land in the United Kingdom (and hence a broadly corresponding percentage of its soil) is managed primarily for biomass production by farmers and foresters. Economic pressure and rewards for farmers over the past few decades have not encouraged the management of soils so as to preserve their long-term sustainability or optimize their role in maintaining clean air and water.

An example may be given to illustrate how specialist advice may be provided to aid farmers maintain soil quality. SMI Ltd. (Soil Management Initiative), an independent organization in Britain, gave advice to a lettuce-grower whose land had experienced severe erosion, including the development

of a deep gully. His subsequent field operations were impacted by the presence of the gully, and sediment and water routinely ran onto an adjacent road. The grower's approach to the problem was to remove the soil from the road, store it until after the harvest, and then return it to the field. His normal cultivation practice was to power-harrow and drill the sandy seed bed, which had resulted in a soil with a granular structure and little stability. SMI visited the grower and ascertained that drainage water from a compacted playing field adjacent to the site was flowing onto the field. The SMI advisor suggested that the erosion problem could be resolved by the installation of an intercepting drainage system; leaving the field uncultivated until the lettuce-seed was drilled; using a cover crop in winter; chopping and incorporating straw in order to improve the soil structure; and changing to a cultivator drill.

III. Conclusions

Soil protection, as a basic element of the law relating to environmental and nature protection, constitutes an important factor in current European Union. Recent developments in legislation in various European countries are presented as example that may serve as the basis of comparison. The issues touched upon above convey a positive image of real advances in this field.

The comparisons made reveal a number of common features of the legislative policies throughout Europe, these being enacted in a concerted manner in both theory and practice. The main aim appears to be the preservation of nature in order to maintain a properly functioning economic market, backed by the necessary environmental policy by virtue of sustainable development. The sustainable management of soils is a central pillar in sustainable development. *Far from being a burden, sustainable development is an exceptional opportunity – economically, to build markets and create jobs, socially, to bring people in from the margins, and politically, to reduce tensions over resources that could lead to violence and to give every man and woman a voice, and a choice, in deciding their own future*, announced Kofi Annan, UN Secretary General, at the Johannesburg Conference (Rio + 10) in 2002.

Bibliography

1. <http://www.wetten.nl>
2. <http://www.planetecologie.org>
3. <http://www.defra.gov.uk/environment/land/soil/pdf/soilactionplan.pdf>

the search for an area appropriate to the purposes of waste disposal below the surface of the land must be undertaken a) either by the owner himself of the land in question or with his or her consent, b) or, in the lack of such consent, with the authorization of the minister responsible for environmental protection and the minister who answers for the mines; naturally, the owner of the land is also to be invited to make personal observations, according to the decree by the French Administrative Supreme Court. The inhabitants of the neighbourhood of the area, the electors (*les élus* in the French electoral political voting system) and any non-profit organizations involved (*associations concernées*) are also allowed to put forward their observations, so that all act in concert.

According to Section 7-5 of the French Act on Waste Elimination of 1992, *des servitudes peuvent être instituées sur des terrains pollués par l'exploitation d'une installation ainsi que sur les sites de stockage de déchets. Ces servitudes peuvent, en outre, comporter la limitation ou l'interdiction des modifications de l'état du sol ou du sous-sol et permettre la mise en œuvre des prescriptions relatives à la surveillance du site*, i.e. the limitation or forbidding of modification of the state of the surface and subsurface strata of the land, and surveillance of the polluted site alike, may be stipulated.

On 3 April 1996, the French minister responsible for environmental protection addressed an order to the county prefect police (*préfet*) to draw up a study within 3-5 years on soil exposed to pollution. Depending on the degree of risk, there are sites which necessitate investigation in depth and hierarchization of the interventions; sites which must be kept under surveillance and where measures of urbanization are to be taken; and sites where special work does not need to be done. With a budget ensured by Act of 2 February 1995, under the administrative direction of ADEME, the French state assumes responsibility for the revitalization of sites if the owner happens to be insolvent (*sites orphelins*). Taxes on special industrial waste (*déchets industriels spéciaux*), on urban waste discharged without preliminary treatment (*déchets ménagers mis en décharge sans traitement*) and on stocking firms (*entreprises de stockage*) are also devoted to the restoration of polluted sites. The Water Agency and tax payers likewise contribute to the costs. A committee has recently been set up to tackle the costs of cleaning polluted sites, called *sites orphelins* (orphan sites). Throughout France, approximately 300 000 sites are presumed to be polluted, and the *Direction de la Prévention des Pollutions et des Risques* (Pollution and Risk Prevention Agency) estimates that around one-third of these sites are seriously contaminated, which poses a great problem. The pollution is predominantly due to hydrocarbons.

The reason for this is that decontamination is mostly implemented within the framework of the petrol and mining industry, and the techniques applied are not really adequate to eliminate all the chlorine-containing components and polycyclic aromatic hydrocarbons. Research in the field of mineral pollutions remains to be developed. An understanding of the trapping of metals by the soil implies a knowledge of the chemistry of the substances to be found among the mineral and/or liquid and organic phases. Effective enforcement of recent changes to the regulations on permissible concentrations of metals in animal feeds is prescribed by Action 23 of the First Soil Action Plan for England. Action 24 (*ibidem*) requires testing of whether the controls on the use of metal-containing veterinary medicines are appropriate to balance environmental and livestock interests.

Biological techniques (relating to bacteria, fungi and enzymes); the extraction of pollutants; stabilization: mixing of the soil with clay and lime in the event of pollution by heavy metals; hydropneumatic drainage through the injection of oxygen into the soil and activation of the organic pollutants with tensio-actives; the rehabilitation of subsurface water containing volatile organic components and the injection of compressed air into the aquatic stratum, forcing the polluted water up into a well, where the liquid phase is separated from the gaseous phase rich in COV; *in situ* inactivation of the waste by the injection of a binding agent; confinement: retention of the polluted soil and water in order to impede the migration of the pollution, and encapsulation of the polluted soil; treatment outside the site: excavation of the polluted soil in order to treat it before reuse. Briefly, these are recurrent, worldwide procedures in soil protection.

According to UPDS (an association of 30 companies dealing with the depollution of the soil), the depollution market in France is currently stagnating at much below the level of the corresponding German market. This market is a technically complex one, bound by regulations concerning obligations to effect depollution. Considerable sums of money are involved. The elevated costs of soil depollution induce companies to freeze their polluted lands, rather than to clean them in order to sell them.

5. In 2001, the British Government published a Draft Soil Strategy for England as a consultation document in 2001, and received over 100 responses. *The extent diversity and quality of the soil* are the main factors guiding English soil policy.

The First Soil Action Plan for England (2004-2006) is aimed at policy-makers, leaders of the industry and other influential personalities across the wide spectrum of activities that impinge on soil: from land

behavioralizmus ennek a felfogásnak a továbbfejlesztett változata, képviselői a poszt-behavioristák. Kezdetei 1944-ig, P. Lazarsfeldnek abban az évben megjelent tudományos írásáig nyúlnak vissza, amely az első, az (elnök)választást a választói magatartásokon keresztül megközelítő munka volt. A behavioristák annak a szemléletváltásnak a képviselői, amikor az eredeti helyett már a körültekintőbb inger – organizmus – válasz sémát alkalmazzák a kutatók,⁵ azaz figyelembe veszik, hogy az egyéni tapasztalatok, érzelmek, motivációk (szubjektív tudat) is befolyásolják az inger érzékelését és értelmezését, így a választ is, tehát figyelembe veszik a politológiai értelemben vett *politikai kultúrát*. Az alcímbe szereplő két irányzatnak a fentiek szerinti megkülönböztetése a precíz politológia-történeti megoldás, de ezt a politikatudományi irodalomban nem alkalmazzák következetesen. Általánosságban inkább csak a behaviorizmus kifejezés használatos minden olyan esetben, amikor a politikai elemzések, és kutatások középpontjába a politikai magatartások tanulmányozása kerül.⁶ A politika világa ezen aspektusának a feltárása igen szerteágazó területeket ölel fel. Ilyenek a politikai részvétel és a demokráciaértelmezések összefüggéseinek az elméleti kérdései, a politikusoknak (és a szavazóknak) a pszichológiai módszerű, személyiségfüggő tipizálásai, a választói magatartást befolyásoló motívumoknak közgazdaságtani, szociológiai és pszichológiai természetű vizsgálatai, de ide sorolhatjuk a politikai részvétel hagyományos és nem hagyományos intézményeinek és formáinak, illetve ezek részvételi szintje tendenciáinak az elemzését is, stb.... Fenti tárgyköröket jelen keretek között csak hiányosan és vázlatosan van mód érinteni. Elmondható mindazonáltal, hogy a politikai magatartáskutatás a politikatudománynak a második világháborútól kezdve igen elterjedt, és napjainkig megújuló és növekvő intenzitással űzött olyan ágazata, amely a gyakorlati politikai élettel talán a leginkább „testközeli” kapcsolatot mutatja.

2. A politikai magatartás, mint részvétel, elméleti aspektusból

Ha a politikai magatartást elsődlegesen manifeszt tevékenységként, cselekvésként (vagy nem cselekvésként) értelmezzük, akkor politikai részvételről beszélhetünk. A részvétel lényege szerint *közreműködés a közpolitikai célok megfogalmazásában, azok megismertetésében, elfogadtatásában és végrehajtásában*.⁷ A résztvevő egyaránt lehet a cselekvő állampolgár, mint választópolgár, esetleg pártaktivista, vagy a politikai elit tagja, mint közvélemény formáló (zsurnaliszta, politológus, politikai szakértő), hivatásos politikus, kormánytag, kormánypárti vagy ellenzéki parlamenti képviselő, pártalkalmazott és pártvezető.

Ha mindebből most csupán a választási részvételre összpontosítunk, megállapíthatjuk, hogy a politikaelmélet más kategóriáihoz (hatalom, legitimitás, érdek stb.) hasonlóan e tárgyban is szemléleti sokféleség tapasztalható. Lássunk példákat ennek alátámasztására.

a) A *strukturalista – funkcionalista elmélet* megközelítésében (pl. T. Parsons, G. Almond, S. Verba) a politikai részvétel *lehetőség* az állampolgárok és érdekcsoportjaik számára a politikai rendszer működtetésére. Szavazataikért cserébe a politikai rendszer kielégíti a szükségleteiket. Azaz a részvétel természete alapvetően *instrumentális*, a résztvevők érdekeinek az érvényesítése a célja, valamint *technikai jellegű*. Amennyiben ugyanis jogszabályi előírások kötelező részvételi minimumot határoznak meg, annak teljesülnie kell, a meghatározott mértéknek az elérése a *politikai rendszer működése szempontjából elengedhetetlen*. Az almondi politikaelmélet ismert állítása szerint a részvétel mértéke függ attól, hogy az állampolgárok hogyan vélekednek a saját politikai kompetenciájukról (*milyen a politikai kultúrájuk*). Ugyanakkor, bár Almondéknál a résztvevő típusú politikai kultúra-változat eszményített, de praktikusán a jól működő politikai demokráciákban a civic culture-t, azaz a(z) (állam)polgári kultúrát, mint a résztvevői, alattvalói és parokiális típusok sajátos összetételű keverékét konstatálják. A részvétel mértékét tehát összességében érték-neutrálisan kezelik a demokrácia minősége és a demokratikus politikai rendszer stabilitása szempontjából. Ehhez a felfogáshoz áll közel az a közgazdasági természetű iniciatíva is, miszerint a részvétel mértékét (és ott a döntés tartalmát, azt, hogy kire szavazunk) döntően az határozza meg, hogy attól (és megszavazottunktól) *milyen hasznot lehet remélni, vagy az esetleg milyen hátrányokkal (költséggel) fenyeget* (A. Downs).⁸

b) A *pluralista politikaelmélet* képviselői (pl. A. F. Benthley, D. Truman) kiindulási pontja, hogy a választópolgárok érdekcsoportjaikon keresztül érdemi befolyással bírnak a politikai döntésekre. Így a politikai részvételnek ők is rendszerfenntartó jelentőséget tulajdonítanak, ám a fentiekhez képest másfajta aspektusból. Számukra ugyanis a *részvétel mértékének* a politikai demokrácia minősége, legitimitása erőssége szempontjából *önértéke van*. Ennek az irányzatnak a hívei a magas részvételi arányok szükségességét, annak előnyeit „fejlődési”, vagy nevelési, „felvilágosító” típusú érveléssel támasztják alá, a részvételben a polgárok morális, társadalmi és politikai tudatosságát látják megnyilvánulni, és általa ezeket vélik előmozdítani. Ezért a nagyarányú részvételt szorgalmazzák, illetve a részvételi arányokból a demokratikus politikai rendszer minősége (stabilitása, legitimitásfoka) vonatkozásában messzemenő követ-

Varga Tamás
tudományos munkatárs

Politikai magatartás és részvétel

I. A politikai magatartás a politikai rendszerben, fogalma, felosztásai

1. A politikai magatartás helye a politikai rendszerben

A politikai magatartás – hasonlóan a politikai kultúrához – *a politikai rendszernek önálló szerkezeti eleme, ún. nem intézményes típusú összetevője*.¹ Praktikusan a politikai magatartásokban realizálódik a politikai rendszer valamennyi, intézményes (állami – és társadalmi – politikai szervezetek, írott normák) és nem intézményes (politikai kultúra, politikai eszmék, ideológiák) alkotórésze,² ám teoretikusan az elemzés és a tanulmányozás céljaira a politikai magatartás mégis jól elkülöníthető és elkülönítendő. A politikai magatartásnak a politikai kultúrához különösen szoros a kapcsolódása, leegyszerűsített (hét-köznapi) megközelítésben a politikai kultúrát nemritkán politikai magatartási módként értelmezik.³ Azonban egy attitűd több gyakorlati állásfoglalást, azaz viselkedésmódot is eredményezhet, és egy aktuális viselkedés többféle attitűdből is eredhet (nem szólva most a politikai magatartásnak egyes, a politikai kultúrától teljesen független vonatkozásairól, mint például egy amúgy „résztvevői” típusú politikai kultúrával rendelkező egyénnek vis maior miatti távolmaradása a szavazási aktustól), a politikai magatartás ezért megítélésem szerint teljes joggal különböztethető meg önálló rendszerelemként. Másrészt a politikai szervezetek működése is politikai magatartásokon keresztül realizálódik, de a politikai magatartások csak részben kötődnek szervezetekhez. A politikai folyamatban a nem szervezeti jellegű, kiváltképp tömeges részvételű politikai cselekvéseknek a jelentősége adott esetben különösen nagy lehet. Célszerű ezért a politikai magatartásnak a politikai rendszerben nemcsak szerkezeti, hanem *funkcionális különállásáról* is beszélni.

2. A politikai magatartás fogalma, felosztásai

Definíciószerűen *politikai magatartás alatt az emberek véleményében (verbálisan, szavakban) és gyakorlati tevékenységében (manifeszt cselekvés, tettek, vagy nem cse-*

lekvés) kifejeződő viszonyát értjük a politikai rendszer más elemeihez.

A politikai magatartásokat többféle szempont szerint csoportosíthatjuk. A *kifejeződés megvalósulási formája* lehet szóbeli, történhet írásban és a legkülönbébb konkrét cselekvési módok szerint. A politikai magatartás kutatói számára fontos csoportosítási szempont, hogy az adott politikai megnyilvánulási forma *szervezethez* kötődik-e, vagy sem, *intézmények, formalizált eljárások* keretei között történik-e vagy sem, *legális-e* vagy nem. Fontos a *magatartás motívuma* szerinti felosztás is. Eszerint megkülönböztethetők *ösztönös és tudatos* politikai magatartások. *Ösztönösnek* tekinthető az a megnyilvánulás, ami pillanatnyi benyomásokon, érzelmeken, indulatokon alapul. Jellemzően eseti, rendszerint nem intézményes keretek közötti. Konkrét jelentkezésében és következményeiben nehezen kiszámítható, a politikai folyamat tervezésébe potenciálisan bealkulálható ugyan, de számos bizonytalansági tényező forrása, a politikai rendszerre, a politikai folyamatra *instabilizáló hatása* van. Az ilyen természetű politikai magatartások, megnyilvánulások a politikai rendszerek legitimitási problémáit is kifejezhetik, mi több, delegitim politikai rendszerek esetében ezek eskalációja a rendszerek bukásához vezethet. A *tudatos* politikai magatartás akaratlagosan formált, érték- vagy érdekracionalitáson nyugszik. Viszonylag rögzült, tartós, rendszerint intézményes keretek közötti. A politikai folyamatban jól tervezhető, eredményeiben és hatásaiban eléggé kiszámítható, a politikai rendszer működésére általában *stabilizáló* módon hat.

II. A politikai magatartás a politikatudományban

1. A behaviorista és behavioralista politikatudomány

Ezek a kifejezések az angol behaviour (jelentése: magatartás, viselkedés) szóból származnak. A két szóváltozat közül a *behaviorizmus* a XX. század első évtizedeiben keletkezett, nagyjából A. F. Benthley-től eredeztethető amerikai politikatudományi irányzat⁴ elnevezése (maga a kifejezés eredetileg a pszichológia történetéből ismeretes, voltaképpen a lélektannak, mint új, sikeres tudománynak a politikatudományi alkalmazásáról van szó). Lényege, hogy a behaviorista politikatudomány a politikai szféra működését az inger – válasz (politikai „behátás”, például politikai döntés, mint „inger” és az általa kiváltott manifeszt cselekvés, mint „válasz”) séma mechanizmusain keresztül közelíti meg és értelmezi. A

zási hely), illetve többé, vagy kevésbé objektívnek tekinthető (vallási hovatartozás, nemzetiség, szociális helyzet, iskolai végzettség, lakóhely). Szintén strukturális jellegű, azonban az előzőektől eltérően már *szubjektív*, illetve jórészt szubjektívnek tekinthető részvételt befolyásoló tényező az egyén valamely *politikai párttal (politikussal) való azonosulásának a mértéke* (tartós, szilárd politikai irányzathoz, oldalhoz kötődés és pártválasztás). A legerőteljesebben részvételre ösztönző szubjektív motívum a választópolgár számára valószínűleg a politikához való szervezeti kötődés, a *politikai párttagság* vállalása lehet. A politikai magatartás (részvételi) aktivitási szintjeit nagyjából az alábbi evolúciós sorral lehet meghatározni:

- alkalmi részvétel a választásokon;
- rendszeres részvétel a választásokon (de „vándorszavazás”);
- tudatos, tartós és szilárd pártválasztás (ez a „ha esik, ha fúj” esete);
- párttagság vállalása (passzív formában);
- aktív párttagság;
- hivatásos politikus.

c) *Politikai tiltakozások*. Ehelyütt látszik célszerűnek röviden kitérni a politikai részvétel azon formáira, amelyek nagyjából *nem támogató jellegűek* (mint mondjuk a különböző választási aktusok), hanem *ellenkezőleg, a politikai protestálás megnyilvánulásai*. A részvétel szociológiai, és személyes érintettségben rejlő motívuma *ekkor különösen erős* a tiltakozó egyén(ek) szempontjából. Normálisan működő politikai demokráciákban ezek a módok jöhetnek megszokottak (és alkalmazottak is), de egyes változataik a politikai folyamatban mégis inkább szélsőséges, extrém megoldásnak számítanak. Alkalmazásuk gyakoriságát, illetve társadalmi elfogadottságuk mértékét a *részvételi demokrácia-típus* hívei kifejezetten demokrácia minőségi mutatóknak tekintik. Legitimitás-mércének a politikai demokráciákban mindazonáltal kiváltképpen a *polgári engedetlenséghez* való viszony számít – a *jogi demokrácia-típust magukénak* vallók felfogása szerint is. A demokratikus jelzőre igényt tartó államhatalom számára ennek tolerálása valóban nélkülözhetetlen. A polgári engedetlenség olyan *törvényellenes és hatóságilag sem engedélyezett cselekedet, amely erőszakmentes és lelkiismereti okokból fakadó, eredményességét* (és persze a hatóságok tolerancia-hajlandóságát) erősen befolyásolja a *tömegessége és nyilvánosságának a volumene*. Tegyük hozzá, hogy egy ilyen akció hitelességét (és „műfaji” hovatartozását) a politikai élet tényezőitől (pártoktól, politikusoktól) való függetlensége adja meg.

A magyarországi kutatás a 90-es évek Magyarországon az alábbi politikai tiltakozási formákat határozta meg (a felsorolás egyúttal az elfogadottság sorrendjét is jelenti):

- népszavazási aláírásgyűjtés;
- tiltakozó petíciók aláírása;
- általános sztrájk;
- utcai tüntetés;
- tiltakozás nemzetközi szervezetek épületei előtt;
- a kormány beperlése;
- röpcédulák terjesztése;
- a törvény be nem tartása;
- a forgalom elzárása;
- gyárfoglalás.¹³

2. A politikai részvétel személyiségjegyekben rejlő okai, motívumai

Az amerikai politikatudománynak főleg a L. W. Milbrath nevével fémjelzett chicagói politikai pszichológiai irányzata helyezett (Európából nézve túlságosan is nagy) hangsúlyt az alcímbe nevezett témakörre és tulajdonított megkülönböztetett jelentőséget a személyiségjegyeknek a választópolgár politikai részvétele szempontjából.¹⁴ A téma exponálására használatos iskolapéldájuk a következő: János és Péter teljesen azonos strukturális sajátosságokkal rendelkező állampolgárok. Ennek ellenére Jánosnak erős a részvételi hajlandósága (ő a politikailag aktív „gladiátor” típusa), ezzel szemben Péter távol marad, sőt menekül a politikától (politikailag passzív), még a választásokon sem vesz részt.¹⁵ Ennek vajon mi lehet az oka? Nos, ezt a dilemmát látják feloldhatónak a pszichológia segítségével, a személyiségjegyek különbözőségére hivatkozva. A politikai részvételt befolyásoló, lelki sajátosságokban rejlő legfontosabb okok valószínűleg a következők.

- A *személyiség extrovertált, vagy introvertált alkat* – a részvétel korrelációja a kifelé fordulóval pozitív.
- A *személyiség ereje* (önbizalom, kompetenciaérzés, saját erőbe vetett hit) – pozitív korreláció.
- A *kognitív kíváncsiság hajlamának ereje* (általában a világ intellektuális szemléletére való törekvés) – pozitív korreláció.
- A *személyes elkötelezettség mértéke* (cselekvésre késztettség, különböző élethelyzetekben) – pozitív korreláció.
- A *sikerélmény motívumának az ereje* (sikerorientáltság) – általában pozitív korreláció, de néha negatív is lehet, például, ha nincs „biztos befutó”.
- *Belső lelki feszültség és hajlam az agresszivitásra* – kis mértéke esetében pozitív, nagy mértéke esetében negatív a korreláció.
- *Anómia* (elszigeteltség, társadalmi beilleszkedési zavar, státusz-inkonzisztencia, azaz állás, foglalkozás meg nem felelés, a társadalmi státusszal való elégedetlenség) – meglepte a részvétellel negatív korrelációban van.¹⁶

keztetéseket vonnak le. Követők az ún. *részvételi (és szubsztantív) demokrácia-típust* eszményítik.

c) A *közvetlen demokrácia* hívei (pl. J. J. Rousseau, majd később C. Pateman, B. Barber) szintén a tömeges, nagymértékű politikai részvétel elvét vallják, aminek együtt kell járnia a közvetlen állampolgári politikai döntéshozatallal. Érvelésükben részben *kommunitarista jelleg* érvényesül, azaz a közjóhoz való *közvetlen közösségi hozzájárulás* fontosságát tételezik. Másrészt a nagy kiterjedésű modern államokban a lényeges politikai döntések helyi szintekre való telepítésének a tézisét, illetve a folyamatos népszavazásos hatalomgyakorlásnak (döntéshozatalnak) – ilyen értelemben a *politika „társadalmiasításának”* – az igényét fogalmazzák meg.

d) A *konfliktusos elmélet* képviselői (pl. R. Dahrendorf, H. D. Lasswell, J. Schumpeter, F. A. Hayek) úgy vélik, hogy a politikai demokráciákban a formális jogegyenlőségen nyugvó politikai részvétellel a választópolgároknak a hatalom befolyásolására csupán formális lehetősége áll fenn. A demokrácia minősége szempontjából nem a részvétel mennyiségi vonatkozásait kell hangsúlyozni, hanem a *részvételi igények és lehetőségek összhangjának* a szükségességét. A mértéket nem szabad fetisizálni, esetenként pontosan az alacsony arányok mutathatják azt, hogy a dolgok rendben zajlanak, az emberek elégedettek. A cél ezért csupán az „*éppen még megfelelő*” szavazatmennyiség elérése lehet. Schumpeterék szerint⁹ – mint tudjuk, ők az ún. *jogi (és procedurális) demokrácia-típust* vallják a magukénak – a modern demokráciákban a polgárok a tényleges döntések meghozatalát választott *felelős* kormánypolitikusoknak adják át (kormányt hoznak létre), akiknek a tevékenységét választott (közvetett) politikai képviselő *ellenőrzi*. Az állampolgári politikai részvételre ezért csak alkalmi jelleggel és a választásokra korlátozódnak van szükség.¹⁰

III. A politikai részvételt befolyásoló tényezők

1. A politikai részvétel egyéni, strukturális jellegű meghatározói

a) *Demográfiai és szociológiai tényezők.* Az, hogy a politikai magatartás, ezen belül szűkebben a választási részvétel a választópolgárok különféle demográfiai és szociológiai paramétereivel korrelációban van, a szavazói magatartást kutató tudományágnak, a *psephológiának* elég markáns állítása (a psephos az ókori athéniai „szavazókövecse”, amiről például Arisztotelész is megemlékezik a Szolón által bevezet-

tett esküdtbírók említése kapcsán). Miről is van szó? Arról, hogy az egyes személyek részvételi hajlandósága összefüggésben áll a választópolgár egyéni és társadalmi adottságaival, a választás részvételi eredménye kisebb-nagyobb mértékben függ ezekről az „*adatokról*”. Lássuk (a teljesség és fontossági sorrend igénye nélkül) a leggyakrabban számításba vett és vehető tényezőket:

- nem, életkor, iskolai végzettség, lakóhely;
- családi, baráti, munkahelyi környezet;
- vallási, nemzeti, etnikai és faji hovatartozás;
- a tulajdonlásban, a társadalmi munkamegosztásban és a munkaszervezetben elfoglalt hely (szociális/ anyagi helyzet és társadalmi presztízs).¹¹

E korrelációk létezése eléggé kézenfekvő, nemigen szorul alapos igazolásra. A rendszerváltozástól folytatott magyarországi választási magatartás kutatások jól ismert megállapítása, hogy nálunk a *tipikus résztvevő a középkorú, budapesti, egyetemet végzett férfi*,¹² a tipikus távolmaradó meg ennek az ellenkezője. A szociális helyzet, valamint a társadalmi presztízs (a tényleges, vagy annak szubjektív megítélése) és a részvételi arányok közötti talán még szignifikánsabb összefüggés is empirikusan igazolható (lásd az egyes magyarországi régiók, például a nyugati – keleti országreszek választási részvételi adatai közötti eltéréseket, vagy akár azonos településen belül is, az „elit”, illetve slum(nyomornegyed)-szerű településrészekben levő szavazóköri részvételi adatai közötti óriási különbségeket). A társadalmi mikrokörnyezet egyénre ható ereje és az egyén részvételét befolyásoló motívuma is tagadhatatlan (mondjuk egy markáns családtag azonosulásra, vagy éppen szembeszegülésre készítő „*mintája*”). Egyes választási alkalmakkor (különösen, ha a szavazás témájából adódik a különleges érintettség, például egy abortusz engedélyezése tárgyában megtartott népszavazás esetében a vallásosak/ nem vallásosak számára) a vallási, nemzeti, etnikai vagy faji hovatartozás is döntő részvételi motívummá válhat. Helyi választások esetében jellegzetesen többnyire inkább a mikro-, országosak esetében viszont a makro-szociológiai jellegű tényezők a meghatározóbbak. Általában az is elmondható, hogy adott részvételi aktus során *bármelyik tényező*, a választópolgár bármilyen irányú érintettsége *döntő fontosságuvá válhat* és válik is, de hogy ez történetesen melyik lesz (több is lehet egyszerre, természetesen), az már inkább az *egyént érő külső ráhatásoknak, a politikai elit által történő „megszólitásoknak”* a következménye.

b) *Szubjektív strukturális tényezők.* A fenti demográfiai – szociológiai, strukturális jellegű motívum-együttes az egyén szempontjából teljes mértékben *objektív* (nem, életkor, szülői háttér, száрма-

lagok) adatai az európai gyakorlatnak megfelelő képet mutatják:

- országgyűlési választások első fordulói (1990; 1994; 1998; 2002): 65,20%;
- önkormányzati választások (1990-ben első forduló; 1994; 1998; 2002): 45,10%;
- népszavazások (1989; 1990; 1997; 2003; 2004): 40,87%;
- EU parlamenti választás (2004): 38,50%.

d) *Aktuálpolitikai tényezők, a politikai elit szándékai és teljesítménye.* Adott esetben meghatározó szemponttá válhat a választási részvétel vonatkozásában a tét nagysága, *pro forma* értelemben véve. Ha nagyon éles a verseny és kiegyensúlyozottak a politikai erőviszonyok, mindig nagyobb a tét. Ilyenkor különösen intenzív a kampány, így erőteljesebben mobilizált a választópolgár is (lásd a 2002. évi magyarországi országgyűlési választás relatíve magas részvételi eredményét – második forduló: 73,5%). *Előre lefutott kimenetelűnek tartott esetekben* fordított a helyzet. Különösen, ha a politikai elit öncélúan, sok hibával tarkított és alacsony intenzitású kampányt folytat (lásd a 2003. évi hazai Európai Unió csatlakozási népszavazás nemzetközi összehasonlításban lehangolóan alacsony részvételi eredményét – 45,6%, amivel ebben a műfajban az európai integráció egész történetét tekintve (!) sikerült negatív Európa-rekordot felállítanunk).²⁴ Szintén részvételt csökkentő hatása lehet annak, ha egyébiránt *fontos kérdéseket rosszul (és – általában szándékosan – alkalmatlan időpontban) tesznek fel*, ráadásul, ha a politikai elit oldalai ilyen esetben *szűken önértékűen (és durván) konfrontálódnak és/vagy nem mozgósítanak* (lásd a kettős állampolgárság és a privatizáció kérdésében Magyarországon megtartott népszavazás körülményeit és alacsony részvételi eredményét – 37,4%). Az eddigi abszolút hazai negatív részvételi rekordot hozó (13,9%), a közársasági elnök megválasztásának módjáról szóló, 1990 nyarán (július 29-én!) megtartott népszavazást is voltaképpen a politikai tényezők zömének ellenérdekeltsége fullasztotta közönybe.²⁵

(Megjegyzendő még, hogy a magyarországi választási szisztéma alacsony részvételnél a kis pártok számára relatíve kedvezőbb – mint az SZDSZ és az MDF számára a 2004. évi európai parlamenti választásokon –, illetve magas részvételkor kedvezőtlenebb – például a MIÉP számára a 2002. évi országgyűlési választások alkalmával – eredményeket hozt!)

Zárjuk témánkat e legutóbbi szempontsor politikai gyorsmérlegével: *egy választás részvételi eredményét a politikai elitek kampánytevékenységének intenzitása és minősége pro és kontra egyaránt nagymértékben befolyásolni képes, és megfordítva, a politikai elitrészeknek a politikai hasznok maximalizálására irányuló céljai a választási részvételek növelése, de csökkentése árán is biztosíthatók.*

Jegyzetek

¹ A politikai kultúra és a politikai magatartás összefüggéséről lásd bővebben Varga Tamás: A politikai kultúra elméleti kérdései a magyar politikatudományban. In: Ezredvégi értelmezések. Első kötet (szerk. Simon János) Villányi úti könyvek 23. Budapest 2001. 177–179. o.

² Vö. Kulcsár Kálmán: Politikai és jogszociológia, Kossuth Kiadó, Budapest 1987. 263. o.

³ A politikai kultúra ún. antropológiai-szociológiai, politológiai és zszurnalisztikai értelmezési módjairól lásd részletesebben Varga Tamás: A politikai rendszer szoftvere, a politikai kultúra. In: Közjogi intézmények a XXI. században. Jogfilozófiai és politikatudományi szekció, (szerk. Andrassy György és Visegrády Antal). PTE ÁJK, Pécs 2004. 259–263. o.

⁴ Vö. Paczolay Péter-Szabó Máté: A politikatudomány kialakulása, Korona Kiadó, Budapest 1996

⁵ Vö. Fisichella, Domenico: A politikatudomány alapvonalai, Osiris Kiadó, Budapest 2004. 72–73. o.

⁶ Paczolay Péter-Szabó Máté: A politikaelmélet rövid története, Kossuth, Budapest 1984. c. munkájukban a behaviorizmust (behaviourizmust) az 1960-as évekig viszik, utána „poszt-behaviorista” korszakról beszélnek.

Újabb munkákban egy kötetben belül (!) találhatunk eltérő álláspontokat. Például: Ágh Attila „A politikatudomány főbb fejlődési irányai” című anyagrészeiben (In: Politika és politikatudomány, szerk. Gallai Sándor-Török Gábor, Aula Kiadó, Budapest 2003. 77. o.) behaviorista (behaviouralista) politikatudományi irányzatról beszél, az irányzat kezdetét a II. világháború időszakához és Lazarsfeld munkásságához (1944) köti. Ugyanitt Tóth Csaba-Török Gábor „Elméletek a politikatudományban” c. fejezetükben (i. m. 50–52. o.) a behaviouralizmus indulását „a második világháború előtti időszakra” teszik.

⁷ Bogdanor, Vernon (szerk.): Politikatudományi enciklopédia. Osiris Kiadó, Budapest 2001. 535. o.

⁸ Carmines, Edward G.–Huckfeldt, Robert: Politikai viselkedés: áttekintés. In: A politikatudomány új kézikönyve (szerk. Goodin, Robert E.–Klingemann, Hans-Dieter) Osiris Kiadó, Budapest 2003. 227–228. o.

⁹ Rejai, Musztafa: Demokrácia. Jelenkori elméletek. In: Politológiai Szöveggyűjtemény (szerk. Kovács László Imre) JATEPress, Szeged 1995. 80. o.

¹⁰ Az előző bekezdéseket vö. Held, David: Models of Democracy, Cambridge: Polity Press, 1991. 8. fejezet. In: Politológiai Szöveggyűjtemény, (szerk. Kovács László Imre) JATEPress, Szeged 1995. 87–94. o.

¹¹ Vö. Kulcsár Kálmán: i. m. 264. o.

¹² Simon János: A „nem-szavazók” választása. In: Magyarország politikai évkönyve 1991, (szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László), Ökonómia Alapítvány – Ecomix RT, Budapest 1991. 121. o.

¹³ Szirony Zsolt-Tóth Antal: A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei. In: Magyarország politikai évkönyve 1998 (szerk. Kurtán Sándor-Sándor Péter-Vass László), Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest 1998. 754. o.

¹⁴ Milbrath, L. W.: Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics? Chicago 1965.

¹⁵ Lányi Gusztáv: Politikai pszichológia c. tanulmányában (In: A politikatudomány arcai, szerk. A. Gergely András, Bayer József, Kulcsár Kálmán, Akadémiai Kiadó, Budapest 1999. 557–599. o.) szakszerű különbséget tesz „a pszichológia nélküli politikai „lélekbúvárkodás” és a modern politikai pszichológia között, amelyet sokoldalúan mutat be. Az előbbi műfajhoz sorolja Lengyel László szellemes politikai jellemrajzait: Antall József „oroszlán”, Für Lajos „medve bityó”, Lezsák Sándor „hiúz és vakond”, Csurka István „terembura”, Orbán Viktor „tigris”, Kis János „odúlakó”, Göncz Árpád „nagyapó”, Horn Gyula „róka”. In: Lengyel László: Ma-

3. A politikai részvétel egyéni kívülálló tényezői

a) *A nemzeti politikai kultúrában domináns demokrácia-felfogás.* A politikai részvételt befolyásoló, egyéni kívülálló tényezők köréből említsük elsőként azt a szempontot, hogy *történelmileg* az adott ország (tér-ség) politikai kultúrájában *melyik demokrácia-felfogás* eresztett mélyebb gyökeret. Az Egyesült Államokban a *procedurális* változat a domináns, ahol a választási részvétel célja az elnök felhatalmazása, emiatt az amerikai választópolgár kevésbé vár a részvételtől közvetlen egzisztenciális hasznokat.¹⁷ A kontinentális Európában a helyzet fordított. Elterjedtebb lévén a *szubsztantív demokrácia-felfogás*, a közvetlen egzisztenciális haszon elvárása sokkal nagyobb. Legáltalánosabban ebben keresendő a két térség adatai közötti jelentős eltérés oka.¹⁸ Ismeretes, hogy az Egyesült Államokban az elnökválasztásokon (a második világháború utáni időszakban) a részvételi eredmények *átlag*a a választásra jogosult korú lakosságon belül 50-55% közötti. Ezzel az eredménnyel, az Egyesült Államok jóval alulmúlja a tradicionális európai politikai demokráciák (az utóbbi másfél évtizedben egyébként általában lefelé tendáló, de országonként és egy országon belül is alkalmanként igen hektikus) 75-80% közötti átlagát. A rendszerváltozás utáni posztkommunista országokban – így Magyarországon is – különösen erős a tartalmi-típusú demokrácia-értelmezés. Térségünk, azon belül országunk részvételi (relatív) gyengeségeinek alapvetően ez,¹⁹ illetve a mindenkor hatalommal szembeni (azaz a rendszerváltozás utáni időszakban is megnyilvánuló, a mai magyar civic culture-t is jellemző) nagyfokú kiszolgáltatottság-érzés a forrása.²⁰

b) *Jogi szabályozás és választási rendszer.* A politikai demokráciákban *rendszerint önkéntes a választásokon való részvétel*, de kivételt is találunk, például Görögországot, ahol a meg nem jelenőket jelentős pénzszegekkel sújthatják. A *kötelezővé tétel* célja a magasabb részvételi arány biztosítása (és ezzel nagyobb politikai stabilitás elérése) volt. Vitatott ugyanakkor, hogy ez a jogintézmény milyen mértékben képes ezt a célját elérni, egyáltalán, mennyire demokratikus, mint eszköz. (Bár történetesen Görögországban talán inkább teljesítette a várakozásokat, mint nem. A két legutóbbi parlamenti választáson 2000-ben 75%, 2004-ben 76,5%-os részvételi eredmények születtek, a két legutóbbi európai parlamenti választáson 1999-ben 95%, 2004-ben 62,8% volt az eredmény. Különösen ez utóbbiak számítanak relatíve és abszolút mértékben is magasaknak. Másrészt a 90-es évek elejétől kezdve a görög politikai élet és kormányzati rendszer viszonylag stabilnak mondható, ugyanakkor Görögország a korábbi Európai Unió – tizen-

ötök – legkevésbé sikeres tagjának számít.)

A jogi szabályozás önkéntes/kötelező aspektusának egy másik területe lehet a *választópolgárok választói névjegyzékbe történő felvételének a módja*. Európában általános megoldás a hatósági (állami) regisztráció. Ott azonban, ahol *önkéntes regisztráció* történik, mint az Egyesült Államokban, az egyébiránt választásra jogosult lakosság körében (emiatt is) relatíve alacsonyak a részvételi százalékok. A *választások* itteni, Európához képest nagyobb *gyakorisága* (ez egyébként az európai „kakuktktojás” Svájcra is igaz) úgyszintén a magasabb részvételi arány ellen hat,²¹ amint a technikai lebonyolítás azon jogszabályi sajátossága is, hogy a választások napja Európában általában *munkaszüneti nap*, az Egyesült Államokban viszont soha.²²

Abban a kérdésben, hogy a választási rendszerek többségelvű, vagy arányos (esetleg kombinált) módszerei a kedvezőbbek-e a magasabb részvétel számára, oly vegyes a kép, hogy ennek eldöntésére ehelyütt nemigen vállalkozhatunk. (Kommentár nélkül azért mégis lássunk néhány jellegzetes példát. A két – e pillanatig – legutolsó parlamenti választás részvételi adatai a többségi elvű Nagy-Britanniában 2001-ben 59,4%, 2005-ben 61,3%, az arányos szisztémájú Svájcban, 1999-ben 41,1%, 2003-ban 42,0%, de Hollandiában 2002-ben 72,2%, és 2003-ban 79,9%, vagy Luxemburgban 1999-ben 86,5%, 2005-ben 91,7%-os eredmények születtek. Tegyük hozzá, hogy Luxemburgban az országos, helyi és európai parlamenti választásokat *egyszerre, egy időpontban* tartják, ami rávilágíthat egy további, a részvételi arányokat befolyásoló jogi-intézményi természetű szempontra).²³

c) *A kormányzati rendszer, a területi politikai szerveződés és közigazgatási rendszer hatalmi súlyozottsága.* A részvételi arányt jelentősen befolyásolja, hogy az adott politikai rendszerben *melyik hatalmi tényezőnek, illetve döntéshozatali-igazgatási szintnek* van a legnagyobb alkotmányos hatalmi-politikai súlya, illetve melyik mennyire fontos a választópolgárok politikai értékrendjében. Nevezetesen a nagy kiterjedésű észak-amerikai prezidenciális kormányzati rendszerű szövetségi államban az állampolgár a helyi ügyekben tradicionálisan lényegesen nagyobb aktivitást mutat, mint szövetségi szinten. Ezzel szemben az európai parlamentáris kormányzatú államokban a részvételi mértékek sorrendje a nemzeti parlamenti (a fél-elnöki kormányzati rendszerű Franciaországban az államfői, ezt követően a nemzetgyűlési) választásokkal kezdődik, utánuk következnek a helyi önkormányzati (a föderatív államokban előbb a tartományi, majd a helyi önkormányzati) választások, végül a legalacsonyabbak az európai parlamenti választások részvételei. Nem szorul talán különösebb indoklásra, hogy ennek is döntően történelmi eredetű okai vannak. Magyarországon a sorrend (*át-*

gyar alakok. 2000 és Pénzügykutató, Budapest 1994. (Lányi Gusztáv i. m. 575–576. o.)

¹⁶ Vö. Wiatr, Jerzy J.: A politikai viszonyok szociológiája, Kossuth, 1980. 277–278. o.

¹⁷ Vö. Ranney, Austin: Politics in the United States (In: Comparative Politics Today. General editors: Almond, Gabriel A. – Powell, G. Bringham. Harper Collins Publishers, New York 1992.) 570 p.

¹⁸ Fontos további szempont a részvételek közötti különbségre az európai és az USA-beli politikai pártok természetében – tágabban értelmezve az európai (pártközpontú) és az USA-beli lobbyista-típusú érdekartikulációs (politikai) folyamat jellegében – keresendő. Vö. Janda, Kenneth–Berry, Jeffrey M.–Goldman, Jerry: Az amerikai demokrácia, Osiris Kiadó, Budapest 1996. 185–186. o.

¹⁹ Vö. Körösenyi András: A magyar politikai rendszer, Osiris Kiadó, Budapest 1998. 31. o.

²⁰ Vö. Simon János: Politikai kultúra Magyarországon a „melankolikus forradalom” alatt és után (1989–1992). In: Törésvonalak és értékválasztások (szerk.: Balogh István). MTA

Politikai Tudományok Intézete, Budapest 1994. 184. o.

²¹ Ranney, Austin i.m. 575. p.

²² Janda, Kenneth–Berry, Jeffrey M.–Goldman, Jerry i. m. 185. o.

²³ A nem magyar részvételi adatok forrása: Wolfram Nordsieck, Germany 1997–2006. (<http://www.parties-and-elections.de>)

²⁴ Kritikusan elemzi Arató Krisztina: EU – népszavazás Magyarországon c. tanulmányában. In: Magyarország Politikai Évkönyve 2004 (szerk. Sándor Péter, Vas László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes), Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest 2004

²⁵ A magyar választási részvételi adatok forrása: <http://www.valasztas.hu> (az Országos Választási Iroda honlapja).

FORUM

Miljeno Brekalo

professor of law

Nada Petricevic

dipl. iur.

Josip Juraj Strossmayer University, Osijek

The Legal Character of Transformation and Privatization of Social Ownership in the Republic of Croatia

Abstract: Due to the new economy policy based on the market economy the social ownership has been unfit and there has been need to transform it into the individually conceptualized right of ownership. The article deals with the process of transformation and privatization.

Key words: ownership, social ownership, transformation & privatization.

1. Introduction

In the ex-socialist countries there was a type of socialist ownership that represented the type of collective ownership. This type of ownership was established for the first time, understandably, in the USSR, which was present in all the ex-socialist countries. However, both the former SFRY and their republics and autonomous provinces developed a different form of socialist ownership that represented a constitutional category during their existence and was defined as «social ownership».

2. Social Ownership

«The social ownership is a socialist social-economic relation. The means of production and other means of work, as well as mineral and other natural resources belong to each member of the society and to all together at the same time, but not to anyone in totality and not to anyone exclusively.» (Horvat, 1972)

During the existence of the SFRY the law theoreticians

who were in the function of creating the official politics, interpreted the social ownership as the form of ownership the titular of which was the society, e.g. the social community. The means of production belonged to all the members of the society altogether and not to anyone individually.

According to this interpretation, the means of production belonged to the society in the totality and not to any special social (legal) subject. Namely, it was stated then that means of production served exclusively to the social labour in order to satisfy personal and common needs and interests of working people and to develop material basis of socialist society and socialist self-management relations.

3. Transformation & Privatization

Consequently, the social ownership was the basic institution of socio-economic order in the former SFRY that was ideologically strongly “coloured”.

The ideological coloration of the social ownership can be best seen in the following statement of the then political structures and apologetic law theoreticians of: “the social ownership cancels the alienation of the working class from the means of productions and other working conditions as a source of human exploitation”. The then political and law theoreticians claimed that this aspect of collective ownership excluded the possibility of private and state ownership of means of production, thus the possibility of worker’s exploitation by an individual or the state was excluded. Due to this interpretation, the thing that was omitted was any legal argumentation representing the individual concept of ownership where the titular was known.

In the Republic of Croatia the terms of “transformation” and “privatization” of social ownership are very often used as synonyms, e.g. there is no difference between the terms mentioned. The notional difference is of great importance so that one could understand the transformation of the former constitutional institute of social ownership that was ideologically strongly “colored” in the former Socialist Republic of Croatia, e.g. in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia.

The transformation is a process of transforming the social ownership into public (state) ownership, where the state becomes the owner of all owners’ rights. The privatization presents the transfer of owner’s rights of the state, e.g. the public sector to the private owners with the corresponding owner’s rights.

Due to the ideological construction of the term

or into company with limited liability; the employed in the legal subjects that work with means socially owned, that are not to be transformed, according to this law; the employed in the legal subjects owned by the state; the employed by the bodies of the state administration, under the same conditions as the company employees; the persons who do not have the discount right and who buy the whole company or its ideal part; the investors whose investments have been turned into shares or into a part in the company or they invest into the company; the Republic Pension and Disability Fund of Croatian Workers; the Republic Pension and Disability Fund of Croatian Farmers, the Croatian Fund for Development, the former owners to whom the Croatian Fund for Development transfers the shares or the part as reimbursement in the corresponding value of what had been taken away from them after the 15th May 1945.

According to the provisions of the Law of privatization in the Republic of Croatia, the privatization has been defined as a segment of the total economy and development strategy and policy and their main goals are as follows: faster economy growth in the conditions of market economy; maintaining the productive employment and creating of new employment positions; technological modernization of Croatian economy; implementation of the new highly effective management know-how; inclusion of the Croatian economy into the development trends of European and world economy and at the international market of capital; stimulation of the Croatian entrepreneurship growth; stimulation of the entrepreneurs of Croatian immigration to support Croatian economy growth; reducing of the obligation of the Republic of Croatia towards the companies (cutting subventions) and lowering the public debt. However, in addition to the strategic goals of privatization, defined by the law, the main motive is to accumulate of capital revenue in the structure of the state budget. Since the independence of the Republic of Croatia this capital revenue has been in the function of covering the public expenditure, e.g. the essential needs of Croatian society. In the sense of the Law of privatization, the privatization could have been carried out by selling company shares, parts of the company ownership, objects, rights and transfer without payment of shares and parts to individuals and legal persons.

4. Conclusion

The privatization of the former social ownership in the Republic of Croatia has not had the economic

and financial effects in a certain number of cases. The main reason for this can be found in certain illegal aspects during the process of privatization and these are: the abuse of manager's lawns; the lowering of the appraisal of a company's property; giving guarantee deposits of a bank as an instrument of insurance when realizing the lawns of domestic and foreign companies; bogus capital investment; transforming of bogus credit into ownership and there are two models of this transformation: the first one presents taking over of the company, the so called blowing up of the prices of the equipment delivered and the repro-material and the second one presents the transformation of the bogus credit into ownership based on the illegal revalorization of the lawn paid off; buying the company by its own financial means, by the so called money laundry through the off-shore companies abroad.

References

- Horvat, V.: *Društveno vlasništvo i minuli rad*, Ekonomski institut Zagreb, Zagreb 1972
- the Bill of amendment to the Law of transformation of social firms (N.N. no. 16/1993)
- the Bill of change and amendment to the Law of transformation of social firms (N.N., no. 45/1992)
- the Bill of the disposal of shares and portions acquired by the Croatian Privatisation Fund based on the Law of transformation of social firms (N.N. no. 94/1995)
- the first step was done in the Constitution of the Republic of Croatia (NN, no. 56/1990., 135/1997., 8/1998., 113/2000., 41/2001., & 55/2001)
- the Law of Agency SRC for restructure and development (N.N. no. 18/1990)
- the Law of amendment to the Law of transformation of social firms (N.N. no. 94/1993)
- the Law of amendments to the Law of transformation of social firms (N.N. no. 9/1995)
- the Law of change and amendment to the Law of transformation of social firms (N.N., no 73/1992)
- the Law of changes and amendments to the Law of Agency of RC for restructure and development (N.N. no. 19/1991), the Law of changes and amendments to the Law of Croatian fund for development (N.N. no. 87/1996)
- the Law of changes and amendments to the Law of Croatian fund for development (N.N. no. 84/1992)
- the Law of changes and amendments to the Law of fund of RC (N.N. no. 42/1990)
- the Law of changes and amendments to the Law of transformation of social firms (N.N. no. 2/1994)
- the Law of Croatian Development Fund (N.N. no. 84/1992)
- the Law of Croatian fund for privatisation (N.N. no. 84/1992)
- the Law of fund of SRC for development (N.N. no. 18/1990)
- The Law of privatisation (N.N. no. 21/1996.)
- the Law of privatisation of investment fund (N.N. no. 109/1997)
- the Law of prohibiting the transfer of the disposal and usage right over certain real estate in the social ownership to some other users, e.g. into the ownership of a person or a legal subject (N.N., no. 53/1990, 25/1993, 70/1993)

“social ownership”, the process of transformation and privatization in the Republic of Croatia has been more complex in comparison to other socialist countries.

As mentioned above, the social ownership was not defined as legal but as socio-economic relation, where there was no titular. During its existence it had shown many failures that had formed major obstacles to the social development and the entrepreneurship in particular.

Due to the new economy policy based on the market economy the social ownership has been unfit and there has been need to transform it into the individually conceptualized right of ownership. The first step was done in the Constitution of the Republic of Croatia that does not know the social ownership, providing the right of ownership and defining the Republic of Croatia as a social state.

The 48th article 48, paragraph 1 of the Constitution of the RH states: “The right of ownership is provided.” This constitutional prescription means going back to the sources of the civil constitutionality and it abolishes all the previous limitations to the right of ownership in the Socialist Republic of Croatia. It has stipulated passing of the adequate legislation that has enabled the transformation of the social ownership into, according to their nature, new forms of ownership relations and that has been achieved by transforming the then socially owned subjects into legal subjects who can be the carrier of the right of ownership.

Regulating the transformation of the former subjects of the social ownership, the provisions of some laws have explicitly defined that the social objects which these subjects had the right to manage and use, are to become the ownership of a certain legal subject, mostly the state ownership. This transformation of the former legal subjects of social ownership into the legal subjects that can carry the right of ownership has been carried out in two phases. In the first phase, the transformation of the social ownership into the

state or the private ownership; in the second phase, the privatization of the state ownership formed in the process of transformation, respecting the idea of the private ownership that is to become the dominant form of ownership in the Republic of Croatia.

Normatively regulating the transformation of the former subjects of the social ownership into the legal subjects, the numerous laws have explicitly defined that the objects in the social ownership, which these subjects had the right to manage and use, are to become objects in someone’s ownership (mostly in the ownership of the Republic of Croatia. Namely, the specific subjective rights that existed during the legal institute of social ownership as the rights of the subjects in the social ownership (the right of management, usage and disposal over social objects, the right of usage of not fully built real estate in the social ownership) have been transformed into the right of ownership.

The first step at defining the legal and institutional frames to the model of transformation of social ownership and its privatization in the Republic of Croatia was made by passing the Law of transformation of social firms in 1991. The basic decisions of this law, that had some changes done the 31st April 1991, marked the real start of the transformation and the privatization.

The Law of transformation of social firms has regulated the transformation of the firm with the social capital into the firm that is owned by a certain owner. The transformation completed, the firm could become either a joint-stock company or a company with limited liability that has a totally known owner. The transformation of ownership enables the ownership of the company to the following: the employed and earlier employed in the company or in the composite form of associating or organizing with main discount of 20% for each year of employment and they have the priority right at buying shares of the company being transformed either into joint-stock company

AD-HOC

Dávid Lilla
joghallgató

„Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára”*

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának büntügyi tárgyakat oktató három tanszéke (a Büntetőjogi Tanszék, a Büntető Eljárásjogi és Kriminálisztikai Tanszék, valamint a Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék) a Kar néhai nagytekintélyű büntetőjogász professzora, Losonczy István tanszékvezető egyetemi tanár halálának 25. évfordulóján 37 tanulmányt tartalmazó jubileumi kötetet tisztelt.

Az igen népes szerzői gárda – köztük négy német professzor: Hans-Jörg Albrecht, Günter Heine, Bernd Hecker és Harro Otto – tanulmányát tartalmazó kötetet a volt tanítványnak és munkatársnak, Erdősy Emilnek, a Pécsi Tudományegyetem örökös professzorának laudációja nyitja. Losonczy Istvánnak tanítványai, pályatársai és mások állítanak nagyságához méltó emléket színvonalas munkájukkal. Örömmel tarthatjuk kezünkben e kötetet, hiszen van, akire negyed évszázad távlatából büszkén emlékezhetünk, és vannak, akik méltóak arra, hogy emlékezzenek, e tanulmányok szerzői, akik tovább éltetik a múlt értékeit.

1. Prof. Dr. Hans-Jörg Albrecht: *Umweltschutz durch Recht – Das Spannungsfeld strafrechtlicher und verwaltungsrechtlicher Instrumente*. A freiburgi Max-Planck Intézet vezetőjének tanulmánya a környezetvédelemben a büntetőjogi és a közigazgatási jogi eszközök között megjelenő feszültségeket elemzi. Szerző bemutatja, hogy milyen politikai relációk hatására jelent meg a jogban a környezetvédelmi gondolat, s kitér több a téma szempontjából releváns nemzetközi jogi dokumentum elemzésére is (pl. 1993/28 ECOSOC határozat). Albrecht professzor a német környezeti büntetőjogot vizsgálva több, általános érvényű, a környezeti büntetőjogi szabályozás során figyelembe veendő megállapítást tesz pl. a környezet büntetőjogi védelmének effektívebbé tételére.

le veszélyeztetési törvényi tényállások megalkotásával, a környezeti büntetőjog közigazgatás-függőség okozta ellentmondások feloldása stb.

A környezeti bűncselekmények látenciája a büntetőjog implementáció zavarait támasztja alá. A legtöbb környezeti bűntény áldozat nélküli deliktum vagy olyan deliktumok, melyek nem vonnak individuális áldozatot maguk után, s éppen ez indokolhatja egy specializált környezeti rendőrség felállítását. A kriminológiai kutatások azt mutatják, hogy fontos lenne a közigazgatási tisztviselők feljelentési készségét fokozni.

2. Prof. Dr. Bernd Hecker: *Die Europäisierung des deutschen Umweltstrafrechts*. Az európai harmonizáció folyamatának következményeként említi a szerző a német környezetvédelmi büntetőjog alakulását. A német Büntető Törvénykönyv külön fejezetében 1980-ban került sor környezetvédelemre vonatkozó büntetőjogi szabályok kodifikálására, majd 1994-ben bővítették, módosították ezeket a rendelkezéseket. Napjainkban pedig az európai harmonizáció hozhat újabb változásokat.

A giesseni egyetem jogi fakultásának professzora szerint számos regionális és globális környezeti probléma (pl. erdőpusztulás, üvegházhatás, ózonlyuk) hatására a legtöbb ország belátta, hogy a környezet védelmére a magán- és a közigazgatási jog eszközein kívül a büntetőjogot is be kell vetni, a globális nehézségek pedig a hatékony fellépés érdekében megkövetelik a nemzeti előírások harmonizációját. A tanulmány ismerteti a német Büntető Törvénykönyv (Strafgesetzbuch) vonatkozó rendelkezéseit, kitér a környezet büntetőjogi védelmének jelenlegi európai szintű szabályozására, majd vázolja a jövőbeli európai környezetvédelmi büntetőjog lehetséges körvonalait.

3. Prof. Dr. Günter Heine-Christoph Ringelmann: *Towards an European Environmental Criminal Law – Problems and recommendations*. A svájci szerzőpáros, Günter Heine professzor és munkatársa Christoph Ringelmann elsőként különböző európai környezetvédelmi jogszabályokat vizsgál angol nyelvű tanulmányában, majd rátérve e terület büntetőjogi vetületére, megállapítja, hogy a legnagyobb különbség e téren a nemzeti rendelkezések között az Európai Unióban észlelhető.

Miután négyes csoportfelosztásban szól a különböző környezetkárosító cselekményekről – amely a kiszabandó büntetések jellegét is meghatározza –, felhívja a figyelmünket arra, hogy az egyes tagállamokban a büntetőjog rendkívül eltérő szerepet játszik a környezetvédelemben. A tanulmány célja egy-egy európai környezetvédelmi büntetőjog alapjainak megeremtése a szubszidiaritás és az arányosság elvének korlátozó hatása ellenére. Különösen a nagy vál-

*Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 138. (Szerk. Gál István László-Köhalmi László) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2005. 364 o.

dasági rendszer előrelátható büntetőjogi védelmére. 17 év távlatából Erdősy professzor most azt vizsgálja, hogy akkori kriminálpolitikai prognózisai mennyiben érvényesülnek a hatályos büntetőjogi szabályozásban.

Az 1987-ben meghirdetett gazdasági reformok elemzésével indul a tanulmány, a fejlődés áttekinthető okfolyamatának állomásait vezérfonalként alapul véve, az egyes gazdasági mozzanatokot egyenként is elemezve. Így mutatja be a változások sorát, mely a központi irányítás, a monopóliumok csökkenésével kezdődik, majd ennek hatására kiszélesedik a gazdasági verseny, mely gazdasági felélénkülést és a hitel szerepének növekedését idézi elő. Mindezek eredményeként fokozódik a belföldi piac jelentősége és szélesednek a nemzetközi piaci kapcsolatok, végeredmény pedig a népgazdaság megszilárdulása lehet.

Ezt követően szerző arra kereste a választ, hogy a felvázolt folyamat sikerének biztosítására alkalmassak-e az erre hivatott büntető rendelkezések. Eszerint külön vizsgálja a gazdaságirányítás, a gazdasági verseny, a hitelezés és a pénzforgalom biztonsága, valamint a pénzügyi viszonyok büntetőjogi védelmét, majd a jelenből visszatekintve múltbeli javaslataira megállapítja, hogy azok többé-kevésbé valóra váltak a hatályos szabályozásban.

9. Dr. Ernszt Ildikó: *The Vision of Global Peace and Security in the Reform of the United Nations*. Szerző a nemzetközi jogász szemével tekint a terrorizmus, a nemzetközi szervezett bűnözés és a tömegpusztító fegyverek jelenségére a világszervezet megújításának folyamatára utalva. Az ENSZ-ben már több évtizede napirenden van önmaga megreformálása. Ennek a folyamatnak kiemelkedően fontos állomása volt az elmúlt két év, ami a döcögő reform procedúrának új lendületet adott. A cikkben alapvetően két dokumentum elemzését olvashatjuk: a magas rangú szakértőkből álló bizottság jelentését, valamint az ez alapján elkészített főtitkári jelentést. Kiindulási pontként olyan új jelenségekről olvashatunk, melyek a nemzetközi béke és biztonság hagyományos kereteit kitágították, azok újragondolására késztetnek. Ezt követően az egyes területekhez kapcsolódó reformjavaslatok elemzése követi egymást. Végül megállapítja szerző: addig semmiféle előrelépés nem várható, amíg az egyes államok politikai stratégiája nem változik, amíg nem képesek kompromisszumra, a saját önző érdekeikhez mindenáron való ragaszkodásról történő lemondásra.

10. Dr. Fenyvesi Csaba: *Der Weg bis zum akademischen Grad*. Az új tudományos minősítési rendszer – mely felváltotta a korábbi kandidátusi rendszert – középpontjában a doktori (PhD) fokozat áll. Ez a változás a PhD fokozatokra pályázók helyzeté-

re egyrészt kedvezően, másrészt hátrányosan hat. Egyszerűbbé teszi a folyamatot, hogy a doktorjelöltek az általuk választott téma elfogadtatását ezentúl nem egyetemük falain kívül kell keresniük, valamint az is, hogy munkájuk elbírálásában őket személyesen ismerők is részt vesznek. Nehézségeket okozhat viszont, hogy a PhD fokozat megszerzését nem előzi meg az úgynevezett „kisdoktori-munka” benyújtása, ami korábban alkalmat adott a tudományos felkészültség és a kapcsolatok kifejlődésére. Szerző bemutatja a megfelelő téma kiválasztásának nehézségeit, fontosságát, az ezen alapuló kutatómunkát és eredményei feldolgozását, valamint az ezt követő feladatokat, követelményeket kihívásait.

11. Dr. Fürcht Pál Zsolt: *A felróhatóság kérdése az „Áfacsalás” és a társasági adóra elkövetett adócsalás halmazatában*. A Legfelsőbb Bíróság 2/2002. büntető jogegységi határozatában felvetett kérdéshez, a vámorgazdaság melletti adócsalás büntetőjogi felelősségéhez hasonlítva tárgyalja szerző az Áfa-csalás és a társasági adóra elkövetett adócsalás halmazatát, hiszen mindkettőnél alapvető probléma az önfeljelentés, illetve annak hiánya, elmaradásának megítélése.

A tanulmány foglalkozik azzal, hogy az Áfa-val kapcsolatban elkövetett adócsalás, illetve csalás terhelje miként tud eleget tenni a társasági adó bevallási és befizetési kötelezettségének anélkül, hogy az Áfa-val kapcsolatban elkövetett bűncselekményét a hatóság előtt szükségszerűen feltárná. Két jogesettel illusztrálja a felmerülő problémákat, majd megállapítja, hogy a két kérdéses bűncselekmény logikailag három különböző módon kapcsolódhat egymáshoz: anyagi vagy alaki halmazatban állhatnak, esetleg a társasági adóra elkövetett adócsalás büntetlen utócslekménye lehet az Áfa körében elkövetett bűncselekménynek. Viszonyuk pontos meghatározásához minden esetben igazságügyi könyvszakértő közreműködése lenne szükséges, aki megállapítaná, hogy a társasági adóbevallás a korábbi Áfa-csalást szükségszerűen feltárta volna, vagy sem.

12. Dr. Gál István László: *The Techniques of Money Laundering*. Gál István László „A pénzmosás technikái” címmel írt angol nyelvű tanulmányában a pénzmosást olyan, legális gazdasági műveletek leplezése alatt folytatott illegális gazdasági tranzakciók összességéként definiálja, amely arra irányul, hogy a bűncselekménnyel szerzett vagyon eredete igazolhatóvá váljék, megszabadulva annak felismerhetően jogellenes mivoltától. A pénzmosás emellett napjainkra az egyik legjövödelmezőbb és legnagyobb szabású üzletté vált a világon. Az IMF szerint ennek a bűncselekménynek a volumene a Föld összes országára egyesített GDP-jének 2-5%-át teszi ki. Ha valakinek nagy összegű, bűncselekményből származó vagyoni javak vannak a birtokában, akkor szüksége le-

lalatok határokön átnyúló működése teszi indokoltá a hatékony és egységes nemzetközi szabályozást.

4. *Prof. Em. Dr. Dr. h.c. Harro Otto: Unternehmensstrafe als interkulturelles Problem.* A német büntetőjog máig nem ismeri el a vállalatok és vállalatcsoportok (jogi személyek) büntethetőségét. A jogi személyek szerveiken keresztül válnak cselekvőképesé, ezért ök maguk nem büntethetők. A kormányzat 2002-ben határozottan elutasította az önálló büntetőjogi felelősségről szóló elképzeléseket, ennek okait, hatásait elemzi Harro Otto professzor.

Az angolszász jogkörben hagyománya van a felelősség ilyen formája elismerésének, ez a felfogás pedig egész Európában elterjedt. Szerző felsorolja azokat az országokat – köztük hazánkat is – ahol törvényt alkottak e kérdérről. A tanulmány foglalkozik a természetes személyek jogellenes, vétkes magatartása (cselekvés vagy mulasztás) jogi személyeknek való beszámításával. Összeveti a német és az angolszász felfogás szerint a felelősség beszámítását.

5. *Dr. Ádám Antal: Az alkotmányi tilalmakról.* A kor-szak két meghatározó és összefüggő jellemzőjére: a jogi alapértékek szaporodására, valamint a jogrend-szer alaptörvényi meghatározottságára, az alkotmányosodás jelenségére rávilágítva indul a tanulmány. Az Alkotmányban foglalt tilalmak más értékek szolgálata és védelme révén válnak maguk is jelentős értéké.

A magyar Alkotmányban jelenleg szereplő fontos tilalmak felsorakoztatása után szerző megfogalmazza ajánlásait Alkotmányba iktatandó további tilalmakra, amelyek meghatározásához az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának, a Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányának, valamint az Európai Unió Alkotmányának egyes rendelkezéseit nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Biztosítani kellene az Alkotmányban azt, hogy rendelkezései nem értelmezhetők akként, hogy feljogosítanak az általa, vagy a kötelező nemzetközi okmányokban meghatározott alapjogok megsemmisítésére, megsértésére, kijátszására.

Hiányzó elemként említi szerző a „ne bis in idem” tilalmát a rendkívüli jogorvoslatok szigorú feltételeire való utalással, javasolja az őrizetbe vétel és az előzetes letartóztatás bírói döntés előtti maximális időtartamának Alkotmányi meghatározását. Ádám professzor szerint alkotmányba illene a halálbüntetésnek, a jogszabályok visszaható hatályának, valamint a hatáskör elvonásának tilalma is. Ezen kívül tartalmaznia kellene az alaptörvénynek a cenzúra, a rabszolgaság, a kényszerszolgaságban tartás, a munkára kényszerítés, emberi lénnel és emberi testrész-szel való kereskedés, a gyermekek munkára kényszerítése és a diszkrimináció kibővített tilalmát is.

6. *Dr. Bányai Dávid: Áttekintés az adócsalás és csa-*

lás elhatárolásának kérdéseiben. A cikk írója egy jelenleg sok vitára okot adó kérdés elemeinek vizsgálatával foglalkozik. Írásában számba veszi a gyakorlati élet képviselőinek álláspontjait. Részletesen foglalkozik Krémer László és Mészár Róza pénzügyi jogi álláspontjával, mely alapján elmondhatjuk, hogy adócsalást csak speciális alany (adóalany) követhet el, és csak az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény 14.§ (1) bekezdésében meghatározott adókötelezettség tekintetében. Ha az elkövető nem adóalany, vagy nem az említett adókötelezettség tekintetében téveszti meg a hatóságot, akkor minden esetben csalást kell megállapítani.

Ezzel az állásponttal ütközteti Jávorszki Tamás és Fürcht Pál Zsolt véleményét. A szerzők azt az álláspontot képviselik, hogy ha a vállalkozás gazdasági tevékenységet folytat, és fiktív számlák felhasználásával az adófizetési kötelezettségeit csökkentik, a helyes minősítés mindig adócsalás lesz. Mert nem a visszaigénylés teszi csalássá a tevékenységet, hanem az, hogy nem folytat adóköteles tevékenységet, ezért a társaság nem adóalany. Zárásként szerző leírja, hogy a kérdés egységes és megnyugtató eldöntéséhez elengedhetetlenül fontos lenne régóta várt jogegységi határozat. Amíg ez nem születik meg, minden bizonnyal az eltérések a joggyakorlatban fennmaradnak.

7. *Dr. Bory Noémi: A vádemelés elhalasztásának időszerről kérdései.* A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvénynek (Be.) köszönhetően a vádemelés elhalasztásának intézménye két új esetkörrel bővült, ezek a tartás elmulasztásához és a kábítószerrel való visszaéléshez kapcsolódnak. Ez utóbbival foglalkozik a tanulmány.

Az elterelés intézménye 1993-ban került bevezetésre hazánkban, megteremtve annak lehetőségét, hogy a kábítószer-fogyasztók bizonyos feltételek esetén mentesülhessenek a büntetőjogi felelősség alól. E feltételek változásait, a változások indokait és folyamatát ismerteti a dolgozat, valamint a vádemelés elhalasztásának alkalmazása során felmerülő elméleti és gyakorlati problémákat. A jogi szabályozás elemzését követően azonban szerző azt is hangsúlyozza, hogy még a nemzetközi egyezményekhez és az uniós elvárásokhoz idomuló jogintézmények is csak megfelelő kezelési, megelőzési, ártalomcsökkentő politikával, oktató jellegű figyelemfelhívással együtt képesek hatékonyan működni.

8. *Dr. Erdősy Emil: A hatályos büntető jogszabályok kialakulásának gazdaságpolitikai és kriminálpolitikai előzményei.* Szerző az Igazságügyi Minisztérium felkérésére 1988-ban „A gazdasági bűncselekmények felülvizsgálatának elméleti megalapozása” címen tanulmányt készített, melyben a gazdasági kibontakozás gazdaságpolitikáját elemezte, és ennek alapján kriminálpolitikái javaslatokat tett a megújuló gaz-

tencia. Az áldozat szégyelli, ami vele történt, eltitkolja, és inkább tűri a további erőszakot. A tanulmány foglalkozik a távoltartás intézményéről szóló törvényjavaslattal, annak jelentőségével, majd a büntető és a büntetőeljárás törvény módosításának lehetőségeivel és szükségével is.

18. Dr. Kiss Szabolcs: *Az óvadék jogintézményének szabályozása a Német Szövetségi Köztársaságban*. Az óvadék a német büntetőeljárás jogban olyan vagyoni értékkel bíró szolgáltatás, mely az ezt lehetővé tevő számára az eljárás jogerős befejezéséig lehetővé teszi, hogy a letartóztatást elkerülje. Szerző a német büntetőeljárás törvény alapján először a letartóztatás feltételeit ismerteti, majd rátér az óvadék szabályozásának egyes kérdéseire. Az óvadéknak/kauciónak/biztosítéknak – a törvény e fogalmakat szinonimaként használja – négy típusa a következő: készpénz, értékpapír, zálogosítás, valamint megfelelő személy által nyújtott kezesség. A bíróság a felsoroltak bármelyikét – ezek kombinációját is – választhatja az eljárás biztosítására, mindezekre azonban csak akkor kerülhet sor, ha a letartóztatást szökés veszélye miatt rendelte el. Az óvadék alkalmazása leggyakrabban konkrét pénzösszeg megállapítása útján valósul meg.

19. Dr. Korinek László: *Az antiterrorista harc eszközei, különös tekintettel a büntetőjogra*. Már a terrorizmus fogalmának összetett jellege előre vetíti, hogy az ellean vívott harc eszközeit megfontoltan kell megválogatni. A cél: megfelelő, érvényes és megbízható stratégia kialakítása, melynek elemeit Korinek professzor tíz pontba foglalva tárgyalja. Hangsúlyozza az államok nehézségeit, hiszen e harc során számos kényes helyzetben kell az egyensúlyt fenntartaniuk. Ehhez kapcsolódóan szól az „államok csapdájáról”, a „jogi és társadalmi csapdahelyzetről”, a túlreagálás veszélyéről, a költséghatékonyságról, valamint a demokrácia alapvető értékei védelmének szükségességéről.

A büntetőjog ebben a küzdelemben mint általános eszköz jelen formájában háttérbe szorul: „megvédhet egyeseket a terrorizmus támadásaitól, erkölcsi elégtételt nyújthat a közönségnek, kifejezheti a civilizált társadalmaknak a jóról és a rosszról alkotott felfogását, de nem alkalmas a társadalmi igazságtalanságok megszüntetésére, a gazdasági fejlődés elmentmondásainak felszámolására.” A terrorizmus legveszélyesebb formái ellen is csak a nemzetközi büntetőjog intézményei érhetnek el komolyabb eredményt. Ezért a terrorizmust kutató kriminológiának a jövőben is elsődlegesen azt kell elősegítenie, hogy a büntetőjog hatékony eszközként szolgálja a terror leküzdését, a törvényesség és a humánus elveinek feladása nélkül.

20. Dr. Kóhalmi László: *Das reformierte ungarisches*

Umweltstrafrecht. Szerző tanulmányában a Büntető Törvénykönyv módosításáról szóló 2005. évi XCI. törvénnyel megreformált magyar környezeti büntetőjog változásait veszi górcső alá. A Btk. környezeti büntetőjogi tényállásainak – környezetkárosítás, természetkárosítás, környezetre veszélyes hulladék jogellenes elhelyezése – megváltoztatását mind jogalkalmazási problémák (látencia, végrehajtási deficit stb.), mind nemzetközi jogi kötelezettségek indokolták. A hazai tételes jogi szabályozás megalkotásánál zsinórmértékül szolgált a 2003/80 IB kerethatározat (amit sajnálatosan időközben az Európai Bíróság hatályon kívül helyezett). A magyar környezeti büntetőjog novuma, hogy a környezetkárosítás (Btk. 280.§) elkövetése esetén, amennyiben a tettes az elsőfokú ítélet meghozataláig restituuálja a környezet eredeti állapotát, ez vele szemben büntethetőséget megszüntető ok, illetve a büntetés korlátlan enyhítését lehetővé tevő eset. A rendelkezés indoka világos: nyilvánvalóan nagyobb társadalmi érdek fűződik a lehetséges reparációhoz, mint a bűncselekmény megállapításához és a szankció alkalmazásához.

A jogalkotó újítása az is, hogy a Btk. oly sok kritikát kapott 281/A. §-át a korábbi „környezetre veszélyes hulladék jogellenes elhelyezése” megjelölésről „a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése” elnevezésre változtatta.

21. Dr. Kulcsár Gabriella: *Gewaltdarstellungen in den Medien und ihre Wirkungen auf die Aggressionsbereitschaft*. A tanulmány rövid áttekintést ad a médiában megjelenő erőszak-ábrázolásának az agresszióra gyakorolt hatásairól és az ezzel kapcsolatos kutatási eredményekről. Az erőszak és a média fogalmának definiálása után feltárja azokat a hajtóerőket, amelyek az embereket arra motiválják, hogy végignézzenek erőszakot tartalmazó műsorokat. Helyesen mutat rá arra, hogy e motiváló tényezők nélkül a tanulmány alapkérdése fel sem merülne problémaként. Ezután következik a cikk legfontosabb része, a médiaerőszak lehetséges hatásmechanizmusainak és következményeinek feltárása. Szerző a témával kapcsolatos szerteágazó és sokszor ellentmondásos szakirodalmat logikusan rendszerezi, illetve saját meglátásaival előremutatón egészíti ki. Zárásul a médiaerőszak negatív hatásai csökkentésének lehetőségeiről, illetve azok nehézségeiről szól.

22. Dr. Makai Lajos: *A bírói engedélyhez kötött titkos információgyűjtés és a bírói engedélyhez kötött titkos adatszerzés az új büntetőeljárás törvény tükrében*. A titkos információgyűjtés és titkos adatszerzés jogi keretének megteremtésekor a jogalkotó figyelembe vette az Alkotmánybíróság határozataiban megfogalmazott célhoz kötöttség elvét. A Be. megkülönbözteti a formális büntetőeljárás kívüli adatszerzési tevékenységet (titkos információgyűjtés)

het pénzmosásra, mégpedig azért, hogy ezekkel a javakkal az alapbűncselekmény lelepleződésének a veszélye nélkül rendelkezessen. Szerző néhány közgazdasági alapösszefüggés felvázolása után egy híján húsz olyan pénzmosási technikát mutat be, amelyet már alkalmaztak, illetve ma is alkalmaznak a bűnelkövetők a piszkos pénzek legalizálására.

13. Dr. Goricsán Tamás Károly: *Néhány gondolat a büntetőeljárás fonákságairól a nyomozások során.* A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) néhány jogalkalmazási és jogértelmezési problémájára kívánja felhívni a figyelmet e tanulmány, lehetséges alternatívát is kínálva a zökkenőmentesebb alkalmazás érdekében.

Elsőként a bűncselekmény egyszerű gyanújának fennállása esetén kötelező nyomozás elrendeléséről, valamint a nyomozó hatóságok és az ügyészség ezzel kapcsolatos eltérő álláspontjáról esik szó, mely ellentét feloldására javasolja a szerző a „rég. Be.”, az 1973. évi I. törvény 126. §-ában szabályozott „feljelentés kiegészítése” jogintézmény visszaállítását. Ezt követően a terhelt fogvatartása esetén kötelező védelem, majd a közjegyzői vagy ügyvédi irodákban tartott iratok lefoglalása szabályozásának eltérő értelmezéséről esik szó. Azt, aki ellen – ismeretlen helyen tartózkodó terhelttel szemben folytatott nyomozás során – elfogatóparancsot bocsátottak ki, megtalálása esetén őrizetbe kell venni. E kogens szabály hátrányainak felvázolása után a rendelkezés diszpozitivitást lehetővé tevő módosítását javasolja szerző. A nyomozás teljesítése idejének meghatározása során a Be. kettős fogalomhasználatából eredő nehézségek kiküszöbölése végett a „nyomozás elvégzése” kifejezés egységes használatát tartja indokoltnak. Végül a 15/1994. (VII.14.) BM-rendelet és a Be. tartás elmulasztása esetére szóló illetékességi szabályainak összehangolását szorgalmazza.

14. Dr. Hautzinger Zoltán–Dr. Herke Csongor: *Die Behörden im ungarischen Strafverfahren.* A büntetőeljárás alanyai: a hatóságok és a résztvevők, az eljárásban érdekelték. Az eljáró hatóságok: a nyomozóhatóság, ügyészség és a bíróság. A nyomozóhatóságok feladata a tényállás olyan mértékben való felderítése, hogy a vádló dönthessen arról, vádat emel-e. A Be. csak az általános nyomozóhatóságokat nevezi meg, az ügyészséget és a rendőrséget, míg a tanulmány hatáskörük szerint is csoportosítja őket. Az ügyész a vádemelés feltételeinek megállapítása végett nyomozást végeztet vagy nyomoz, gyakorolja a nyomozás törvényessége feletti felügyeletet, majd vádat emel, és képviseli a vádat. Az igazságszolgáltatás, a személyi szabadságot korlátozó, elvonó kényszerintézkedésekről való döntés a bíróság feladata. Büntetőjogi felelősség kérdésében csak törvényes, független bíróság dönthet. Szerzők bemutat-

ják e hatóságok szervezeti felépítését, a rájuk vonatkozó hatásköri, illetékességi szabályokat.

15. Dr. Hegyaljai Máttyás: *Bűnüldöző szervek a nemzetközi együttműködésben.* Az autor szerint századunkban már nem az a kérdés, hogy az egyes bűnüldöző szervek számára szükséges-e a nemzetközi kapcsolattartás, hanem az, hogy ennek milyen formában és terjedelemben kell megnyilvánulnia.

Egy rendelet és két törvény rendelkezéseinek elemzésén alapul e publikáció. Ezek: a 4/2002. (I. 30.) BM-PM együttes rendelet a Nemzetközi Bűnügyi Együttműködési Központ jogállásáról, részletes feladat- és hatásköréről, valamint a magyar bűnüldöző hatóságok és az Európai Rendőrségi Hivatal közötti nemzetközi együttműködésről; az Európai Unió bűnüldözési információs rendszere és a Nemzetközi Bűnügyi Rendőrség Szervezete keretében megvalósuló együttműködésről szóló 1999. évi LIV. törvény, illetve a 2002. évi LIV. törvény a bűnüldöző szervek nemzetközi együttműködéséről. E három jogforrás rendelkezéseinek összevetése során felmerülő két elmentmondásra – a központi vagy a helyi kapcsolattartás dilemmájára, és a bűnüldöző szerv fogalmának eltérő értelmezésére – hívja fel figyelmünket a szerző.

16. Józsa Zsuzsanna: *Ifjúsági szubkultúrák.* A szubkultúrák társadalmi alrendszerek, melyek funkcionális és strukturális sajátosságai (viselkedési minták, magatartásformák, érték- és normarendszerek) kialakítása által tagjaikat elkülönítik a társadalom más részeitől. Az ifjúsági szubkultúrák elméleteit, történetét színes példákkal tarkítva mutatja be a szerző, külön kiemelve a média és a zene szerepét e téren. A magyarországi szubkultúrákat kialakulásuk sorrendjében („galeri”, beatnemzedék, csövesek, punkok, skinheadek, underground) külön is vizsgálja. Végül a szubkultúrába való bekerülés lehetséges okait („szociális vákuum”, „fojtogató kontroll”, kirekesztődés, kivonulás, individualizáció, „valahová tartozás”) és az abból való kisegítés eszközeit nevezi meg.

17. Dr. Kemény Gábor: *Über das wirksamen Auftreten gegen Gewalt innerhalb der Familie – de lege ferenda.* A családon belüli erőszakkal szembeni hatékony fellépés lehetőségeit vizsgálja a szerző dolgozatában. A büntető anyagi és eljárási kódexünknek a tárgykörre vonatkozó rendelkezései, valamint a 13/2003. ORFK utasítás alapján családon belüli erőszakról a közös háztartásban élők között az utasításban megnevezett bűncselekmények és szabálysértések (pl.: emberölés, emberrablás, nemi erőszak, testi sértés, becsületsértés) megvalósulása esetén beszélhetünk. E sajnálatos esetek specialitása abban rejlik, hogy az elkövető az áldozat hozzátartozója, éppen az, akitől segítségnyújtás, védelmezés lenne elvárható, így a köztük lévő kapcsolat miatt magas a lá-

a bűncselekmény elkövetése és előkészítése elkülönül, valamint az, hogy a felderítés magas szakértelmet követel (az érintettek gyakran észre sem veszik, hogy bűncselekmény áldozatává váltak). Az elkövetés két általános célja a profitszerzés – a hagyományos bűnözésnél sokkal nagyobb anyagi kárt okozhatnak e bűncselekmények – és a titkos (személyes, banki stb.) adatokhoz való hozzáférés. Ez a bűnözési forma a hagyományos értékeken felül a számítástechnika által megteremtett újakat is veszélyezteti. Eredményes küzdelem e területen sem vívható hagyományos büntetőjogi eszközökkel.

28. *Pinczésné Kiss Klára: A dolgozói önértékelés szerepe a rendőri tevékenység minőségének javításában.* 2002 elején indult el a magyar rendőrségen a minőségfejlesztési program, amit szerző olyan segédeszközként nevez meg, melynek eredményességéhez a személyes elkötelezettség, a vezetői példamutatás, a közösség ereje és az együttműködési készség elengedhetetlen. A minőségfejlesztés előfeltétele a komplex és hiteles helyzetelemzés. Ilyen helyzet-elemzés történetét ismerteti a tanulmány, amelyre Nógrád megyében került sor gondosan meg-szerkesztett kérdőívek használatával. A felmérés célja az volt, hogy kiderüljön, hogyan vélekednek a dolgozók a vezetésről, a munkatársakkal való együttműködés fokáról, a munkamódszerekről és a munka mennyiségéről. Szerző részletesen ismerteti a kérdőíven szereplő kérdéscsoportokat, majd – ábrák segítségével is bemutatva – értékeli a vizsgálat eredményeit, tanulságait és a jövőbeli feladatokat.

29. *Dr. Stauber Péter: A nemzetközi büntetőbíráskodás története az ICTY és az ICTR létrejöttéig.* Az 1815. évi bécsi kongresszustól kezdődően mutatja be a tanulmány az előzményeket, a legfontosabb évszámoknál, eseményeknél tovább időzve.

Az I. majd a II. világháború során elkövetett bűnök mennyisége és minősége teremtett egységes politikai akaratot az igazságtétel vonatkozásában. 1945. VIII. 8-án a nagyhatalmak aláírták Az Európai Tengely háborús bűnöseinek megbüntetéséről szóló megállapodást (Londoni Charta), majd felállították a Nemzetközi Katonai Törvényszéket. Szerző szól a nürnbergi és a tokiói perekéről, a velük szemben megfogalmazott kritikai megállapításokról.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által kidolgozott hét „nürnbergi elv” a kezdeti lendületes szándék eredménye, a fejlődés azonban a hidegháború eseményei miatt megtorpant, és csak az 1980-as évek végén indult újra. 1998-ban pedig aláírásra került a Nemzetközi Büntetőbíróságot (ICC) létrehozó Római Statútum.

30. *Dr. Szilovics Csaba: Die rechtliche Regelung des Steuerbetrugs und der Steuerplanung.* Az adójogi normák rendszere állandóan változó terület. E változás-

ban a kormányzati politika alakulása nagy szerepet játszik. Az adófizetés elkerülésének legális és illegális módja gyakran összekeveredik a polgárok gondolkodásában. Ezeknek a magatartásoknak egymástól jól elkülöníthető meghatározása az elmélet számára sem könnyű feladat, de a gyakorlatban is nehézséget okoz a különböző formák elkülönítése. Nehéz helyzetet teremthet az is, hogy a nemzeti szabályozás és a nemzetközi szerződések nincsenek összhangban. A nemzeti rendelkezések vagy általános, vagy speciális adójogi normákat foglalnak magukba, így a bírói mérlegelésen van a hangsúly a francia és az angol jogalkalmazás terén, míg a német bírák speciális szabályokkal dolgoznak. A nemzeti adójogi rendszerek dogmatikai, terminológiai különbségeit, az adófizetés elől való kitérés legális és illegális felosztását ismerteti a szerző, külföldi professzorok véleményét és elméleteit bemutatva.

31. *Dr. Than Alexandra: Warum der Hausarrest so selten in Ungarn ist?* Szerző arra próbál választ keresni, hogy mivel magyarázható a házi őrizet ritka alkalmazása a magyar büntető eljárásjogban. Megdöbbenően alacsony számot mutatnak a statisztikák, hiszen 2005 első három negyedévében mindössze 26 esetben alkalmaztak a honi bíróságok házi őrizetet és ezekből is 23-at a fővárosban. E kényszerintézkedések tartama többnyire 31 és 180 közötti intervallumot ölel fel, s 365 nap feletti alkalmazásra nem is került sor. A házi őrizet ritka elrendelésének oka lehet az is, hogy Magyarországon jelenleg nem áll rendelkezésre megfelelő számú és színvonalú technikai apparátus. Szerző reményét fejezi ki, hogy e speciális kényszerintézkedés nem a gazdagok privilégiumává válik.

32. *Dr. Tóth Mihály: Tézis-vázlatok Losonczy István munkásságából.* Az Emlékkönyvben Losonczy István gazdag életművéről, a pályatárs Erdősy Emil bevezetőjén kívül tanszékvezető-utódjának, Tóth Mihály professzor tanulmányában is olvashatunk. Elsőként szerző annak a több évszázados hagyománynak a követéséről szól, mely a jogbölcsélet és a büntetőjog párhuzamos művelésében nyilvánult meg. Tóth Mihály professzor szerint Losonczy István életében e két terület mindvégig szoros kapcsolatban állt egymással. Cáfolja, hogy a jubiláns Professzor figyelme csak a II. világháború után fordult volna a büntetőjog felé. Arra a kérdésre, hogy a jogfilozófiai látásmód nem helyezte-e túlságosan elméleti magasságokba azokat a büntetőjogi kategóriákat, amelyeket a mindennapos gyakorlati felhasználás igényei hoztak létre, a nemleges választ Losonczy István saját szavaival adja meg: „a valóság az alapja az elméletnek, nem pedig megfordítva, s ezért hibás az elmélet, amelyet a valóság, a tapasztalat nem igazol”. Tóth Mihály harmadik meg-

a büntetőeljárás keretében végzett adatszerzési tevékenységtől (titkos adatszerzés), részletes rendelkezést azonban csak ez utóbbira tartalmaz. Szerző a titkos információgyűjtést a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény szabályainak elemzésén keresztül ismerteti, majd foglalkozik az alkalmazás során felmerült, a törvény által nem szabályozott kérdésekkel, és a gyakorlat által ezekre adott válaszokkal.

A Be. titkos adatszerzésre vonatkozó szabályai meghatározzák az alkalmazás lehetséges célját, módját, az engedély iránti indítvány és a döntés eljárási, tartalmi feltételeit, valamint a végrehajtás módját és az eredmény büntetőeljárásban való felhasználását. A tanulmány zárógondolata a célhoz kötöttség, mint alkotmányossági követelmény és a bűnüldözés eredményessége, mint fontos társadalmi igény összeütöközését emeli ki, ami általában valamelyikük sérelmét eredményezi, ezért felhívja a figyelmet a szabályozás korrekciójának igényére.

23. Dr. Mészáros Bence: *The Hungarian regulation on controlled deliveries*. A tanulmány a nemzetközi bűnözés eszközei, tárgyai (pl. kábítószer, fegyver) útjának nyomon követéséről, és a teljesebb felderítés érdekében alkalmazott késleltetett leleplezésről szól, amely eredményesen csak nemzetközi összefogás keretében valósítható meg. Ilyen együttműködés a gyakorlatban az 1970-es évek óta létezik, de jogi alapját a Maastrichti Szerződés teremtette meg. E tevékenység lényege a releváns áruforgalom rendőrség általi titkos megfigyelése, majd az összegyűjtött információ más ország hatóságainak való továbbítása. Szerző felhívja a figyelmet a magyar szabályozás európai mintáktól való eltérésére, amely abban nyilvánul meg, hogy a rendőrségi törvény Magyarország területén kizárja a nemzetközi együttműködést azokban az ügyekben, amikor valaki olyan tárgyat birtokol, amivel önmagában nem valósít meg bűncselekményt, ugyanakkor az a tárgy tárgyi bizonyítéka egy más által elkövetett bűncselekménynek.

24. Dr. Mészár Róza: *Az üzletszerűség megítélése a bírói gyakorlatban*. A Btk. értelmező rendelkezése (137.§ 9. pont) szűkszavúan határozza meg az üzletszerű elkövetés fogalmát. Az ebből fakadó értelmezési nehézségekhez nyújt segítséget e tanulmány, mely az üzletszerűség feltételeit három oldalról világítja meg. Egyrészt a tárgyi feltétel megléte az, hogy az elkövető terhére megállapított bűncselekmények ugyanolyanok, vagy hasonlóak legyenek, nem okoz gondot. Az ítélezési gyakorlat egységesnek mondható e téren. Másrészt alanyi oldalon feltétel a rendszeres haszon-szerzésre törekvés, amelynek megítélése nehéz feladat. Ehhez csak a Legfelsőbb Bíróság egyik törvényességi határozata és annak indoklása nyújthat segítséget. Harmadrészt kérdés, hogy a jogellenes haszon elérése feltétele-e az üzletszerűség megállapítá-

sának. Erre a gyakorlat nemleges választ ad. Az ítélezési gyakorlat vizsgálata után a szerző megállapítja, hogy a tárgyi oldal és a haszon, mint feltétel értékelése terén a joggyakorlat összhangban áll a jogalkotó szándékával, az alanyi oldal megítélésében viszont változásra lenne szükség, amire két megoldást tart elképzelhetőnek.

25. Dr. Molnár Csaba: *A vagyoni jellegű kényszerintézkedések hazai szabályozásának alakulása, a megváltozott gazdasági és bűnügyi helyzetnek való megfelelés (A vagyonszűkítés bevezetésének lehetősége)*. A rendszerváltástól napjainkig a felderített bűncselekmények éves száma kb. ötszörösére, míg a vagyoni és gazdasági bűncselekményekkel okozott kár értéke közel tízszeresére nőtt, amelynek tükrében egyértelmű, hogy a büntető anyagi és eljárásjogi szabályok változásának követnie kell a megváltozott bűnügyi helyzetet, az újabb és újabb elkövetési magatartásokat. Az anyagi jog szabályai gyorsan alakulnak a kor igényeinek megfelelően, az eljárásjogi szabályok azonban több mint tízéves késéssel módosultak átfogóan. A vagyoni jellegű kényszerintézkedések pedig nem illeszkednek tökéletesen a megváltozott gazdasági, társadalmi környezetbe, nem szolgálják hatékonyan a kármegtérülést, amely az intézkedések valódi célja lenne. A tanulmány az eljárásjogi szabályok jelentősebb változásainak bemutatásával igyekszik képet adni a vagyonszűkítés jelenlegi állapotáról, egyes EU tagállamok hasonló jogszabályainak bemutatásával tájékoztat arról, hogy milyen lehet a követendő gyakorlat hazánkban.

26. Dr. Molnár Miklós: *Néhány gondolat a csődbüntett jelenlegi gyakorlatáról*. A csődbüntett háttérjogszabályainak változásával és a joggyakorlatban felmerült újabb esetek által teremtett jogértelmezési problémákkal foglalkozik a dolgozat. Az adminisztratív csődbüntett Btk. és csődtörvény szerinti szabályainak elemzésével párhuzamosan számos jogesetet mutat be, majd ezek alapján megállapítja, hogy a bíróságok gyakorlata e téren az egyes tényállási elemek megítélésében rendkívül eltérő. Az ügyek többségében tárgyalás mellőzésével, iratok alapján dönt a bíróság, többnyire pénzbüntetés kiszabásával (melyek 40-50 E Ft összegűek). Intézkedés ritkán, megrovás vagy próbára bocsátás formájában fordul elő ezeknél az ügyeknél. Személyi szabadságot korlátozó vagy elvonó kényszerintézkedést csődbüntett elkövetése esetén nem alkalmaznak.

27. Dr. Nagy Zoltán András: *Computer crime – traditional and new values*. A számítástechnika fejlődésével párhuzamosan az 1970-es évektől az USA-ban, az 1980-as évektől Nyugat-Európában, a '90-es évektől pedig Közép-Kelet-Európában indult meg a számítógépes bűnözés. Legfontosabb jellemzője a magas látencia. Ennek oka, hogy

tetreméltó tanárt.

33. Dr. Tremmel Flórián: *A jogellenes bizonyítékok néhány kérdése*. Szerző a jogállamiság adott országban való kiteljesedésének fokmérőjét látja a törvény szerint kizárt bizonyítékok intézményében. A Be. 78.§ (4) bekezdése generálklauzulaként határozza meg a kizárt bizonyítékokat, ám ez a megfogalmazás számos nehezen megválaszolható kérdést vet fel. Ebből adódóan és az alkalmazott kifejezések miatt is szerencsésebbnek, hatékonyabbnak tartja Tremmel professzor a speciálklauzulákat. Öröndetes fejleményként jegyzi meg, hogy a legújabb kodifikáció megkésztette számukat. További előrelépést jelentene, ha a jogellenes bizonyíték elfogadásának, felhasználásának esete bekerülne a nevesített rendkívüli perorvoslati okok közé. A bizonyítékok jogellenességének fokozatait és ezek különböző következményeit (az igénybe vehető eszközökkel) elemzi a tanulmányt. A fő kérdés, hogy kogens vagy diszpozitív jelleggel szükséges-e kizárni a bizonyítékot. Erre a különböző országok gyakorlata eltérő választ ad. Fontos nyomon követni a jogellenes bizonyíték folyamánként beszerzett bizonyíték útját is, amit a szakirodalom „továbbhatásként” tart számon.

34. Dr. Varga Csaba: *Teória s gyakorlatiasság a jogban: A jogtechnika varázsszerepe*. A jogtechnika mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás teljes folyamatát átfogja. Ha létezik valami, ami jog, és valami, ami jogpolitika, akkor e kettő között szolgál hídként a jogtechnika. „Egyfelől a jogtechnika – önmagában – teljesen mindenható eszköz, amit bárki bármire bármilyen irányban felhasználhat, mégis – és másfelől – kizárólag adott jogi kultúrában tudjuk csak működtetni”. Rendkívül összetett, egymásba fonódó elméletekkel tarkított e tanulmány, amely a jogtechnika lényegének, elemeinek megvilágítása során a jog, a nyelv, a jogi kultúra, jogdogmatika, jogváltozás valamint a bírói szerep jelentőségét hangsúlyozza, részletesen feltárva e kérdések és a jogtechnika összefüggéseit. Varga Csaba professzor Lukács György, Alexander Peczenik, Szabó Imre, Kulcsár Kálmán, Jean Dabin, René Dekkers, Ronald Dworkin és Hans Kelsen téziseinek elemzésével és számos gyakorlati példával teszi sokoldalúvá, színessé munkáját és viszi tovább azt a szellemi örökséget, amit egykori mesterétől tanulhatott.

35. Dr. Visegrády Antal: *„Jogbölcsélet és jogösszehasonlítás” kapcsolata egy jogkör tükrében*. A jogirodalom egyik érdekes dilemmája a skandináv jogok elhelyezése a jogrendszerek térképén. A jogtudósok négy eltérő választ adnak e kérdésre: egyes szerzők az angolszász, mások a kontinentális blokkhoz sorolják őket (ez tekinthető uralkodó álláspontnak), vannak, akik a kettő közötti „közbenső helyre” tennék őket, míg a negyedik elképzelés szerint az

északi jogrendszerek egy harmadik rendszert képeznek. A kontinentális jogcsalád és a common law jellegzetes elemei kétségtelenül egyedülállóan fonódnak össze e jogkörben. Visegrády professzor Finnország, Dánia, Norvégia, Svédország és Izland történetének felvázolásával elének tárja az északi jogrendszerek közötti szoros kölcsönhatást, kötődésük alapjait, valamint e sajátos jogkör kialakulásának legfontosabb állomásait. A skandináv jogok nem a kontinentális jogrendszertől elszigetelten alakultak ki, alapjuknak a germán jog tekinthető. Sajátosságuk a „belső” jogharmonizáció, amelynek végső célja az egységes skandináv polgári törvénykönyv megalkotása. A jogász hivatás összetett funkciója, a „törvényhozási anyag” különös szerepe és a figyelemre méltó kisebbségi jogi megoldások mind e jogkör egyedi jellegét támasztják alá.

36. Dr. Vókó György: *A büntetések végrehajtásának átadása-átvétele Európában*. A nemzetközi bűnügyi együttműködés minden esetben kompromisszumot feltételez, egyrészt a nemzeti büntető, anyagi, eljárási és végrehajtási jogi szabályokat, másrészt a nemzetközi bűnüldözés sikeressége érdekében az államok közötti hatékony együttműködést tekintve. A büntetés végrehajtásának átadása során az erre vonatkozó joghatóság átengedéséről van szó, amelyre egyre több bilaterális, regionális és multilaterális egyezmény tartalmaz rendelkezést. A büntetés végrehajtása külföldi elítélten a nyelvi és szociális korlátok miatt nem teszi lehetővé a reszocializációt. Ezért az említett egyezmények a külföldi büntetés-végrehajtás – többek között nyelvi akadályok, családtagokkal való kapcsolattartás hiánya miatt előálló – negatív következményeinek kiküszöbölésére törekсенek, a büntetési célok könnyebb elérése, pozitív nevelő hatás érvényesülése érdekében. Vókó György professzor bemutatja a büntetés-végrehajtás átadását szabályozó egyezményeket, elemelve az általuk teremtett lehetőségeket és hiányosságokat.

37. Dr. Wirth Károly: *A pártfogó felügyelői szolgálat tevékenysége, időszzerű kérdései*. A bűnmegelőzés és a büntetések végrehajtása során felmerülő problémákra az alternatív szankciók alkalmazási körének bővülése és a „kettős nyomtávú büntetőpolitika” (a bűncselekmény súlyához igazított szankcionálás) bevezetése megoldást teremthet. Hazánkban e „kettős nyomtávú büntetőpolitika” egyik legfontosabb elemeként került kialakításra a megújított pártfogó felügyelői rendszer. 2003 július 1-jén alakult meg az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői Szolgálat Országos Hivatala. A pártfogó felügyelet a büntetőeljárás megindulásától, az alternatív szankciók végrehajtásán át a büntetés-végrehajtási intézetből szabadultak utógondozásáig tartó folyamat. Célja a társadalommal összeütközésbe került

állapítása a Professor gondolatmenetében rejlő értékekre, logikájára, alaposágára, érvelési technikájára hívja fel a figyelmet. A negyedik pontban munkásságának maradandó voltát igazolja, példaként említve a Professor egyes tanulmányait, gondolatait, így különösen a mulasztás okozatosságával vagy a jogi személy büntethetőségével kapcsolatosakat. Zárógondolatként a „tudós ember” emberi értékeit említi, a nagyszerű pedagógust, a kedves, szere-

személy reintegrálása, az újabb bűnelkövetésének megelőzése. A pártfogók tevékenységét, munkájuk lehetséges eredményeit, fontosságát részletesen ismerteti szerző.

Az Emlékkönyv a tanulmányok után Losonczy István tudományos munkáinak bibliográfiáját, valamint a „Studia Iuridica...” c., 1958-ban indult kari kiadványsorozat korábbi számainak jegyzékét tar-

tások kimenetele – mint a példa is kiválóan mutatja – még abban az esetben is kétséges és eshetőleges, ha a kormányzó erők kétharmados parlamenti többséggel irányítják az országot.

3. Egri Gábor és Pinczésné Kiss Klára által jegyzett a *„Társadalmi jelenségek és folyamatok mérhetősége a rendőrségi munka minőségének fejlesztése szemszögéből”* című tanulmánynak komoly szociológiai, pontosabban kriminológiai karaktere van, mint ahogy erre már címéből is következtethetünk. A szerzőpáros témáját egy alapprobléma adja: hogyan lehet mérni a mérhetetlent, jelen esetben a rendőrségi munka minőségét. Természetesen – mint ahogy erre a szerzők is utalnak – a helyes mérési módszer kiválasztása korántsem öncélú vagy akadémikus törekvés. A cél az, hogy a rendőrség tevékenysége hatékonyabb, eredményesebb legyen, illetve a polgárok is elégedettebbek legyenek munkájával.

A tanulmányban kitérnek a kutatók a méréselmélet alapjaira, részletezik az egyes igazságügyi szervezetek által mért jelenségeket, az ezekből a mérésekből származó statisztikákat, külön is megemlítik, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a kriminológiai jelenségek vizsgálatát különösen megnehezítik (pl. látencia). Behatóan foglalkoznak a kriminológiai jelenségek egyik módszerével, a kérdőíves felméréssel (a dolgozat melléklete komplex kérdőív-mintát is tartalmaz). A szerzők feltárják a mintavételezés, az értékelés és az ábrázolás különféle technikáit is. A munka önálló részében foglalkoznak a rendőrségi mérésekkel. Ez a rész tartalmaz egy rövid külföldi kitekintést, holland és német példákkal. Külön érdekesége a dolgozatnak, hogy folyamatosan „jelzi” az olvasó felé, ha az elmélet, illetve a külföldi technikák a magyar gyakorlatba is bekerültek már (ilyenre szerencsére akad példa).

Zárásként katalógusszerűen megtalálhatóak a rendőrségi minőségfejlesztésben eddig bekövetkezett hazai sikerek. A szerzők kutatásai feltehetőleg még nem zárultak le, hiszen több olyan irányvonalat is felvetnek (pl. a látencia terén), amelyek további vizsgálódások szükségességét is felvetik.

4. Fábián Adrián *„A hatékony közigazgatás – a New Public Management és a magyar reformfolyamatok”* című írása – teljesen véletlenszerűen – témájában rokon az előzőekben ismertetett dolgozattal: a hatékonyság kérdése, elérése a közigazgatásban. Szerző igyekszik azonban nagyobb témakört átfogni az eredményesség aspektusából: a hatékonyság kérdésének történeti előzményeit, az egyik manapság elterjedt módszertant (New Public Management), a hatékonyság állapotát a mai magyar közigazgatásban és azt, hogy van-e összhang, esetleg átfedés a nemzetközi tendenciák és a magyar folyamatok között.

A európai uniós kitekintést követően a me-

nedzsmentelmélettel, annak kialakulásával, egyes célkitűzéseivel, irányzataival és eredményeivel foglalkozik. Megpróbálja megadni magának a hatékonyságnak is – a korántsem vitathatatlan – definícióját.

A továbbiakban a New Public Management-et (továbbiakban: NPM) vizsgálja szerző, leírja ennek a hatékonyságközpontú közigazgatás-szervezési irányzatnak a fogalmát, alkalmazásának feltételeit és kiindulópontjait. Önálló fejezetben tárgyalja a NPM célkitűzéseit és eszközeit, módszereit, utóbbiak között olyanokat is (pl. privatizáció), amelyek gyakran megfogalmazódnak hazánkban, de olyanokat is, amelyek a magyar közigazgatás rendszerében – egyelőre – ismeretlenek (pl. piaci verseny modellezése a közigazgatásban).

Tárgyalja a továbbiakban a magyar közigazgatás szinte minden olyan területét, amelyek kapcsán a hatékonyság, illetőleg a gazdaságosság szempontjai egyáltalán szóba jöhetnek: az államháztartás rendszerét, az önkormányzati igazgatást, a személyzeti politikát és a jogalkotást. Igyekszik a jelenlegi állapotok mellett a kitörési, fejlesztési lehetőségeket is vázolni. Megemlíti azokat a jogintézményeket is, amelyek jogpolitikai célja kifejezetten a hatékonyság elérése bizonyos területeken. Ilyenek a közbeszerzés és a koncesszió. A dolgozat zárásaként a magyar reformelképzeléseket mutatja be (feladattervek, kormányprogram, koncepciók), különös tekintettel arra, hogyan illeszkednek bele a hazai folyamatok a nemzetközi fejlesztések rendszerébe.

5. Jóri András *„Az új adatvédelmi törvény elé”* című írásában „a hatályos adatvédelmi törvény, a 2001. évi tervezet, az EU irányelv és egy tagállam törvényének elemzésével a „hatályos törvénnyel kapcsolatos egyes jogalkalmazási problémákra, illetve egyes új, az európai adatvédelmi jogban megjelent intézményekre” kívánta a jogalkotó figyelmét felhívni.

A dolgozat első részében három olyan területre hívja fel a figyelmet, amelyek tekintetében az adatvédelem kérdése – a felmerülő üzleti érdekek miatt – különösen problémás. Ezek a területek a direktmarketing, a hitelreferencia-szolgáltatás és a követeléskezelő üzletág. Az említett szférákban relativizálódott az adatvédelem, így kiemelkedően fontos a jogi szabályozás frissítése. Részletesen foglalkozik szerző a hatályos magyar adatvédelmi törvény főbb rendelkezéseivel (személyes adat, adatkezelés, adatkezelő, adatfeldolgozó, adatfeldolgozás, hozzájárulás, az adatkezelés feltételei), melyeket a vonatkozó EU irányelv és a brit adatvédelmi törvény szempontjából is értékel. Utóbbi miatt a dolgozat egyfajta jog-összehasonlítás is.

Szerző számos kritikai észrevételt is megfogalmaz, ezek egy része a hatályos törvényhez kapcsolódik, míg másik része a tervezett módosításhoz.

Fábián Adrián
egyetemi tanársegéd

PhD Tanulmányok 1.

Bevezető

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara (PTE ÁJK) Doktori Tanácsa már korábban megfogalmazta azt a törekvését, hogy maga is mindent elkövet annak érdekében, hogy a fiatal kutatók, a doktoranduszok minél több publikációs lehetőséghez jussanak. Ennek a szándéknak a nyomán, a PTE ÁJK fennállásának 80. évi jubileumi ünnepségére jelenhetett meg a PhD Tanulmányok sorozat első kötete¹ 2004 végén. Azóta egyébként megjelentek már a sorozat további kötetei is, a PhD tanulmányok ötödik kötete pedig 2006-ban lát napvilágot.

Az első tanulmánykötet megjelenését pályázati kiírás előzte meg. „A kiírás nyomán számos, elméleti igényességgel megírt pályamű érkezett, amelyek méltónak bizonyultak arra, hogy a bennük megfogalmazott gondolatok szélesebb körben is ismertekké váljanak. A most kiadásra kerülő tanulmánykötet ezeket az írásokat teszi közzé, s egyben jelzi, hogy a Kar szellemi potenciáljában markánsan megjelentek a fiatal kutatók jelent értékelő, jövőt formáló gondolatai is” – írja a Beköszöntőben dr. Kiss László professor, a Doktori Tanács elnöke.

A kötetben tíz írás kapott helyet, felölelve – némi túlzással – szinte valamennyi jogág aktuális kérdéseit. Ehelyütt arra teszek kísérletet, hogy bemutassam e fiatal szerzők munkáit, a bennük rejlő tudományos igényű gondolatokat, tapasztalatokat.

1. *Csapó Zsuzsanna: „Gyermekek a háborúban – nemzetközi jogi összefüggések”* c. írása talán a XXI. század egyik legborzalmasabb jelenségének jogi aspektusait vizsgálja, milyen nemzetközi jogi vonatkozásai vannak annak, ha gyermekek fognak fegyvert. Szerző felvezetőjében tényekkel, adatokkal támasztja alá, hogy a világ minden táján, több millió gyermeket érintenek a mai is zajló fegyveres konfliktusok. Átalakult a fegyveres konfliktusok jellege is száz év alatt: manapság már az áldozatok 90%-a civil, közülük jelentős számú gyermek.

A nemzetközi jog eleinte nem sokat „törődött” a gyermekekkel, a humanitárius nemzetközi jog csak közvetve érintette a gyermekek jogait, idővel azonban a jogokat keletkeztette kifejezetten gyermekekre is. Szerző teljes körűen sorba veszi a nemzetközi

humanitárius és emberi jogi rezsimeket, nemzetközi egyezményeket, az ENSZ keretében született nemzetközi forrásokat, különös tekintettel a gyermekekre vonatkozó rendelkezésekre. Ugyancsak vizsgálat tárgyává teszi azokat a nemzetközi szervezeteket (ENSZ különböző szervezeti, Nemzetközi Vöröskereszt), amelyek felléphetnek a nemzetközi előírások érvényesülése, a „háború gyermek áldozatai védelme érdekében”, külön megemlítve a magyar vonatkozásokat.

A témához kapcsolódó nemzetközi joganyag ismeretése több mint kimerítő: a fentiekén túl szerepelnek a dolgozatban az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozatai, regionális egyezmények, valamint az Európai Unió és tagállamai előírásainak ismertetése. A tanulmányban szereplő adatok, tények szinte sokkolják az olvasót (pl. a világ mintegy 40 országában 300 ezer gyermek vesz részt fegyveres harcban jelenleg is), a szerző meggyőzi az olvasót, hogy olyan élő problémáról van szó, amely még Európában, sőt bizonyos értelemben annak nyugati felében sem ismeretlen. *Csapó Zsuzsanna* színvonalas és érdekesítő munkát jelentetett meg a kötetben, amely nem csak a „szakmabeliek”, hanem a laikusok számára is érdekes lehet.

2. *„A magyar igazságszolgáltatás szervezeti reformja”* címet viseli *Deák Péter* írása, melynek kimondott célja „a magyar igazságszolgáltatási szervezet legújabb kori fejlődésének bemutatása”. Szerző az ítéletábrák, az Országos Igazságszolgáltatási Tanács felállításával foglalkozik, illetve a büntető-eljárás jog szabályainak változására helyezi a hangsúlyt. Részletesen számba veszi azokat a körülményeket (mindenekelőtt az ügyforgalom növekedését), amelyek elvezettek a magyar igazságszolgáltatás reformjához, kellő mélységgel feltárva azokat a szakmai és politikai vitákat, amelyek végigkísérték az igazságszolgáltatás szervezetének átalakulását.

Részletesen bemutatásra kerülnek azok az érvek és ellenérvek, mind szakmai, mind kormánypárti, mind ellenzéki oldalról, amelyek kihatással voltak vagy lehettek a reform irányára. A tanulmányban terjedelmes az ítéletábrák felállításáig elvezető folyamat egyes lépcsőfokainak a bemutatása (1996-tól egészen 2002-ig), a szerző sorrendben tárgyalja az igazságszolgáltatási szervezeti törvényeket, végül a parlamenti döntéshozatal eredményét, utalva a reform néhány kézzelfogható következményére. A mű értékét növeli, következtetéseit alátámasztja szemléltető ábrák sokasága.

Deák Péter dolgozata sok tanulságot hordoz magában, ezek közül legalább egyet minden, nem csak adott jogággal foglalkozó olvasó levonhat: milyen nehézkes, olykor körülményes Magyarországon átfogó változtatásokat keresztülvinni. Az igazságszolgáltatási reformhoz hasonló horderejű szervezeti átalakí-

ig. A továbbiakban sorra veszi a büntetőeljárás (nyomozás) megindításának pozitív feltételeit: a gyanút, az alapos gyanút, a gyanú irányait, a bűncselekmény elkövetésére irányuló gyanút, az elkövető kilétére irányuló gyanút, valamint az ártatlanság vélelmét. Nem elégszik meg pusztán a vonatkozó joganyag (a Be.) rendelkezéseinek a bemutatásával, hanem az egyes jogintézmények kapcsán utal a szakirodalmi álláspontokra, és a saját véleményére is kitér.

A harmadik rész a nyomozás megindítását közvetlenül megelőző eljárási cselekményekkel („puhátolás”), a nyomozás megindításával, a halaszthatatlan nyomozási cselekményekkel, illetve az egyszerű gyanú kérdésével foglalkozik. Szerző részletesen tárgyalja a fenti jogintézmények alkalmazása kapcsán felmerülő elméleti és gyakorlati problémákat egyaránt. A saját maga által feltett kérdésekre igyekszik korrekt válaszokkal szolgálni, melyek tükrözik személyes meggyőződését, illetve a jogalkalmazás számára is megfogalmaz hasznosítható ajánlásokat.

A feltett kérdések egyébként nem feltétlenül kötődnek szorosan a vonatkozó joganyaghoz, de annál inkább kötődnek magához a büntetőeljárás megindításához. Ilyen például – csúnya magyarsággal – a hitelt érdemlőség mint tulajdonság a feljelentés kapcsán. Ebben a kérdésben a szerző ugyancsak a szakirodalomban fellelhető álláspont bemutatása után foglal állást. A tanulmány – mint ahogy az látható – lényegében a gyanú fogalma köré épül. Bizonyítékok hosszú sorának felvonultatása után arra a következtetésre jut írója, hogy szükséges a törvény módosítása a megalapozott gyanú kapcsán, ugyanis súlyos törvénysértésekhez vezethet a jelenlegi szabályozása.

9. Ismerve Tilk Péter eddigi írói tevékenységét, talán nem túlzás azt állítani, hogy ő a magyar Alkotmánybíróság tevékenységét a legszélesebb körben vizsgálja. E széles látókör egyik újabb bizonyítéka „Az egyenlőséghez való jog és a diszkrimináció megjelenése a Magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában” című munkája. A pályamű megírását több tényező is indokolta: a napjainkban is előforduló visszasságok mellett egy új jogszabály, az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről szóló 2003. évi CXXV. törvény hatályba lépése.

A dolgozat első részében szerző az egyenlőséghez való jog elméleti problematikáját tárgyalja, számba veszi az egyenlőséghez való jog egyes fogalmi megközelítéseit, megállapítja, hogy „napjainkban az egyenlőség a demokrácia alapkövetelményének minősíthető”. Ugyanebben a részben értelmezi az egyenlőség fogalmát a jogállami demokráciában. Számos értelmezési lehetőség felvonultatása után arra a következtetésre jut, hogy a „demokratikus állam legfontosabb feladata az egyenlőség megteremtése”.

A tanulmány „B)” része „Az egyenlőséghez való alapvető jog a magyar alkotmányban és jogrendszerben” címet kapta. Ebben a részben foglalkozik a diszkrimináció tilalmára vonatkozó jogi szabályozás egyes szintjeivel (különösen az alkotmánnyal). Az alkotmány valamennyi vonatkozó szabályát vizsgálja, és nem csak a 70/A. §-t, amely a hátrányos megkülönböztetés „általános” tilalmát tartalmazza. Emellett ugyanis az alkotmány számos olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek szintén az egyenlőség követelményére vonatkoznak (pl. egyenlő munkáért egyenlő bért).

A munka kimerítően ismerteti a témához kapcsolódó nemzetközi egyezményeket, amelyek a hatályos magyar jog részét képezik. Ezek áttekintése nem csak a teljesség igénye miatt szükséges, hanem azért is, mert ezek a szabályok beszámítási pontként jelennek meg az Alkotmánybíróság gyakorlatában. A következőkben a diszkriminációtilalom fogalmi elemeiről és értelmezési lehetőségeiről olvashatunk – az Alkotmánybíróság gyakorlata tükrében. Ezen belül is a jogegyenlőség fogalmáról, a diszkrimináció típusairól, a megkülönböztetés tilalma alapjául szolgáló releváns szempontokról (pl. önkényesség), és azokról a területekről, amelyekben a diszkrimináció tilalma érvényesülhet.

A szerző nem csak a hatályos jogot elemzi az Alkotmánybíróság gyakorlatában, hanem értelmezi az alkotmánybírósági gyakorlat egyes nehezebben megragadható „produktumait” is, ebbe a körbe tartozik az „azonos körbe tartozás” fogalma. Végezetül két témát tárgyal részleteiben: a pozitív diszkrimináció fogalmát, alkalmazásának korlátait, példák illusztrálva, illetve a diszkrimináció tilalmának az alkotmányban szereplő – fent említett – „különös részét”.

10. Veress Emőd a magyar és a román közjog egyes ágazatainak összehasonlítása terén több munkával is büszkélkedhet, „A kormányzat ellenőrzése és a kormányzati hatalom korlátozása Magyarországon és Romániában” című írása a „kormányzat ellenőrzésének és korlátozásának néhány fontos elemét” tekinti át. A bevezető után vizsgálja az állam szerkezeti, ideológiai és funkcionális változásait. Ezek a változások ugyanis szinte szükségszerűvé teszik az ellenőrzés és a hatalomgyakorlás meglévő eszközeinek, céljainak az ártértékelését. Külön is kiemeli az alkotmánybíráskodás megjelenésének jelentőségét ebben a folyamatban.

A tulajdonképpeni jogösszehasonlítás első része a kormány és a parlament közötti bizalmi viszony egyes területeit tekinti át. Ebben a tág témakörben szerző megvizsgálja a kormányalakítási eljárást, a kormány struktúráját, az ellenzék szerepét a kormány és a kormányzat ellenőrzésében. Felhív-

Ilyen észrevételek például: a magyar adatvédelmi ombudsman szűk hatásköre (külföldi példák illusztrálják az esetleges továbbfejlesztés lehetséges irányait), a szankciórendszer hiányosságai (a jelenlegi büntetőjogi szankciót ki kellene egészíteni egy határosszárítási felelősséggel) stb. A tervezettel kapcsolatban is hangot ad az elégedetlenségének: fogalmi pontatlanságokat, félmegoldásokat, hiányosságokat. Mindemellett kitér az előrelépésekre is, és megállapítja, hogy összességében a vizsgált módosítások és az új jogintézmények alkalmasak lehetnek arra, hogy „az adatvédelmi jogot élő, általánosan követett joganyaggá változtassák”.

6. „Az ideális társasági szerződés” című tanulmány írója, Metzinger Péter arra tett kísérletet, hogy a társasági szerződés és a társasági jogviszonyokat megvizsgálja. Ehhez képest dolgozata is két részre oszlik: az első részben a társasági szerződés jogi természetét tárgyalja, míg a másodikban a társasági jogviszonyban bekövetkezett változásokat. A bevezetőben mindenekelőtt fogalmi, dogmatikai jellegű elhatárolásokat, definiálást hajt végre szerző (társaság, társasági jogviszony), és röviden feltárja a téma európai jogi aspektusait is. A már említett első rész tartalmazza a társasági szerződés mind hazai, mind néhány nyugat-európai tételes jogi meghatározását, valamint a rá vonatkozó jogelméleti kategóriákat. A tanulmány írója saját fogalmi megközelítésének is hangot ad, és azt különböző „bizonyítékokkal” igyekszik alátámasztani. A következőkben kiemeli a társasági szerződés, mint jogügylet – a jogirodalomban fellelhető – egyes ismertető jegyeit (többalanyúság, együttműködés, visszterhesség hiánya), majd egyenként vázolja saját nézeteit, melyek gyakran szembemennek az uralkodó véleménnyel. Természetesen a szerző a személyes álláspontját szemléletesen alátámasztja.

A dolgozat menete a társasági szerződés jogi analitikájával, a belső jogviszonyok beható vizsgálatával folytatódik. Szerző álláspontja szerint ugyanis „a társasági szerződés dogmatikai lényege azokban a jogviszonyokban ragadható meg, amelyek a szerződés alapján a jogalanyok között létrejönnek”.

Ellentétben az írás első részével, mely tulajdonképpen a társasági jog statikus oldalát taglalja, a második rész sokkal inkább a jogviszonyok dinamikájával foglalkozik: címe Alanyváltozás a társasági jogviszonyokban. Ebben a részben a következő témák kerülnek „terítékre”: új tag csatlakozása, tag távoztása, szétválás és a társaság megszűnése. Szerző itt sem elégszik meg a hatályos joganyag elemzésével, sőt ez nem is jellemző magára a dolgozatra sem, sokkal inkább az általános elméleti és gyakorlati problémák feltárása és azok esetleges megoldása. Végezetül a Konklúzióban összegzésre kerülnek a szerző fogal-

mi megközelítései, a dolgozat – egyébként remekül követhető – gondolatmenete és a téma vizsgálatának eredményei, valamint ez utóbbiak rövid indoklása.

7. Polyák Gábor: „Az európai médiapolitika és médiaszabályozás a digitális korban”. A tanulmány szintén interdiszciplináris bizonyos értelemben: a XXI. század elektronikus „állapotát”, a médiát igyekszik a rá vonatkozó joganyag tükrében vizsgálni, széles nemzetközi kitekintéssel. Szerző célja annak felderítése, hogy a digitális médiarendszernek mely elemei vonhatóak egyáltalán jogi szabályozás alá, illetve ennek a jogi szabályozásnak milyenek lehetnek a jövőbeli keretei.

A munka első részében az Európai Unió médiára vonatkozó irányelvének felülvizsgálja, kiemeli a felülvizsgálat okait (technikai és gazdasági fejlődés) és kitér a közösségi médiaszabályozás alapelveire. Sorra veszi a fent említett, „Televíziózás határok nélkül” irányelvben szabályozott főbb kérdéseket. Ezek pedig a jelentős társadalmi eseményekhez való hozzáférés joga, a kulturális sokszínűség megőrzése mellett az európai identitás kialakulásának elősegítése, a gyermekek és az emberi méltóság védelme, a helyreigazítási jog.

A második részben tárgyalja azt a kérdést, vajon a médiumok közül melyek azok, amelyek nem képezhetik jogi szabályozás tárgyát. Szerző több nyugat-európai médiatörvényből hoz fel példákat, részletesen elemzi az angol és – különösen – a német vonatkozó jogszabályokat. A dolgozat harmadik részében a média-felügyelettel foglalkozik. Elsősorban angol és uniós előírások szempontjából vizsgálja a média-felügyelet főbb feladatait és jellemzőit, a szolgáltatások engedélyezésének folyamatát, a média-felügyelet és a távközlési felügyelet közötti együttműködést és a nemzetközi kooperációt. Zárásként szintén nemzetközi példákat hoz fel a szerző a média-felügyelet külföldi szabályozására: Ausztriát és az Egyesült Királyságot. A tanulmány vitathatatlan aktualitásán túl az is feltétlen érdeme, hogy a jogi informatika e szegmensét érthető módon, világosan és logikusan tárja az olvasó felé.

8. Sléder Judit klasszikusabb téma felé nyúl, mint az előzőekben bemutatott stúdiumok többsége: „A büntetőeljárás megindításának egyes elméleti problémái” c. pályamunkája a büntetőeljárás megindításának pozitív feltételeit veszi górcső alá. Ennek a szakasznak a vizsgálatát azért tartja lényegesnek, mert „ez az alapja a gyors bírósági eljárás lefolytatásának”. Elsősorban a gyanú, az alapos gyanú, megalapozott gyanú fogalmakat elemzi, valamint az ún. halasztathatlan nyomozati cselekményeket.

Szerző a gyanú fogalmának rövid történeti áttekintésével indít, méghozzá a kapcsolódó joganyag bemutatásával, a XIX. század végétől egészen 1998-

ja a figyelmet a parlamenti ellenőrzés legismertebb eszközeinek, a beszámolók, kérdések, interpellációk és bizottságok alkalmazásának problematikus pontjaira. Természetesen mind Magyarország, mind Románia vonatkozásában. Szerepelnek még az összehasonlításban olyan intézmények is, mint a bizalmatlansági indítvány (ennek Romániában a jogalkotásban is lehet szerepe), a költségvetés mint ellenőrzési eszköz, a nemzeti kisebbségek parlamenti szerepe (más-más szempontból, de ez utóbbi kérdésnek különös jelentősége van Magyarországon és Romániában egyaránt).

Szerző külön részt szentel a kormány jogalkotásának parlamenti ellenőrzésére. Először is elhelyezi a kormány jogalkotási hatáskörét a törvényhozás szemszögéből, felsorolja a román és a magyar kormány által kibocsátható jogszabályokat (a román kormány esetében több forma is szóba jöhet, pl. az ún. sürgősségi kormányrendelet) és a rendeleti jogalkotás hatásvizsgálatát. Külön fejezetben értékeli a kétkamarás román törvényhozás második kamarájának, a Szenátusnak az ellenőrző szerepét, illetve szintén önálló fejezet szól az államfő hatalomkorlátozó jogköreiről. Zárásként röviden értekezik arról,

hogyan jelentkezik a hatalomgyakorlás korlátozása az Európai Unió szintjén, melyek azok az eszközök, amelyek ezen a szinten alkalmazhatóak.

Zárszó

Ebben a rövid recenzióban igyekeztem lényegre törően, de mégis szemléletesen bemutatni a pécsi doktoranduszoknak a „PhD Tanulmányok” c., 2004-ben indult kiadványsorozat 1. kötetében olvasható tudományos eredményeit. Biztos vagyok benne: az ismertetett írások bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a fiatal kutatók képesek igényesen vizsgálni tanulmányaik tárgyköreit és gondolataikat színvonalasan megfogalmazni. Remélem, hogy sokan veszik kézbe a PhD Tanulmányok első, vagy valamely későbbi kötetét és egyúttal meggyőződhetnek az írásművek körvonalazott értékeiről.

Jegyzet

¹ PhD Tanulmányok 1. (Szerk. Dr. Ádám Antal, Felelős kiadó: Dr. Kiss László) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája, Pécs 2004

Horváth Dóra

PhD-hallgató

„A fenntartható fejlődés és az emberi jogok”

(Beszámoló az Igazságügyi
Minisztérium által 2005. november
11-én rendezett konferenciáról)

„A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket”.

(„Közös Jövőnk” c. ENSZ jelentés¹)

A fenntarthatóság napjaink divatszava. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy nem csupán környezetvédelmi kérdésről van szó, miként azt sokan gondolják, hanem sokrétű társadalomszervezési, szociális és gazdasági összefüggések alkotják a fenntarthatóság fogalmát. A szociális és a környezeti problémák fontosságának felismerésével egyre inkább teret nyertek azok a nézetek, amelyek szerint az előbb említett szempontokat együttesen kell vizsgálni, mert a környezet és fejlesztés együttes megközelítése szükséges. A fenntartható fejlődés kifejezés a gazdasági növekedés olyan új korszakának lehetőségét vázolja fel, amely a természeti erőforrások megőrzése mellett a fenntartható fejlődés globális megvalósítására épít. A fejlődés alapvető célja tehát a szociális jólét, a méltányos életfeltételek lehetőségének biztosítása mindenki – a jelenlegi és a jövőbeli nemzedékek – számára, ami csak úgy lehetséges, ha közben fenntartható módon hasznosítjuk a természeti erőforrásokat, elkerüljük a káros hatásokat, s különösen a környezet állapotában bekövetkező visszafordíthatatlan változásokat.

Az Igazságügyi Minisztérium 2005. november 11-én, az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatalának aulájában „Fenntartható fejlődés és emberi jogok” címmel konferenciát rendezett a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében.

A programban öt előadás szerepelt. A konferencia meghívott előadói: dr. Petréttei József igazságügy-miniszter, dr. Ádám Antal professor emeritus, nyugalmazott alkotmánybíró (PTE Állam- és Jogtudományi Kar), dr. Kondorosi Ferenc közigazgatási államtitkár (Igazságügyi Minisztérium), dr. Bernek Ágnes főigazgató-helyettes (Harsányi János Főiskola) és dr. Bándi Gyula tanszékvezető egyetemi tanár, dékán

(PPKE Jog- és Államtudományi Kar). Az előadók harminc perces előadásokat tartottak, amelyek során a hallgatóság alkotmányjogi, emberi jogi, környezetvédelmi jogi és gazdasági oldalról ismerkedhetett meg a fenntartható fejlődés jelentéstartalmával.

Dr. Kisfaludy Zoltán üdvözlő szavai nyitották meg a konferenciát, amelynek célja az volt, hogy felhívja a figyelmet a fenntartható fejlődés aktualitására és arra, hogy a fenntarthatóság fogalma az emberi jogok rendszerében is megjelenik, kialakítva a fenntartható fejlődéshez való jog újszerű kategóriáját.

A konferencia bevezető előadását dr. Petréttei József tartotta, aki „Fenntartható jogállam” című előadásával a fenntarthatóság és a jogállamiság bonyolult összefüggésrendszerét ajánlotta a hallgatóság figyelmébe. Rövid történeti bevezető után az előadás rámutatott arra, hogy a fenntarthatóság és a jogállamiság – mint értéktényezők – szoros kapcsolatban állnak egymással, a jogállami berendezkedés alapvető feltétele a fenntarthatóságnak. Az előadás második részében a jogállam fogalma került meghatározásra, hangsúlyozva azt, hogy a jogállam fogalma nyitott, nem adható rá örök érvényű meghatározás, az a mindenkori demokratikus közhatalmi berendezkedés függvénye. Az előadó szerint a fenntartható jogállam kétféle módon értelmezhető: egyrészt úgy, hogy vizsgáljuk, melyek ma a jogállam elemei, és ezek hogyan érvényesülnek, másrészt, hogy milyen veszélyek fenyegetik a jogállamot, és mely eszközökkel lehet ezeket kivédeni.

Az előadás több olyan kérdésre is választ keresett, amelyekről a fenntarthatóság nagy mértékben függ: vajon napjainkban a jog mennyiben képes regulatív és konstitutív szerepének eleget tenni, a jog milyen funkciókat és milyen hatékonysággal tud ellátni a 21. században, milyen jogi eszközökkel lehet küzdeni napjaink veszélyei (terrorizmus, globalizáció, környezetkárosodás, járványok, katasztrófák) ellen.

Az előadás harmadik részében a túlburjánzó jogállam problematikájának és a jogbiztonság igényének megfogalmazására került sort. Konkrét teendők is elhangoztak, többek között a jogismeret, a jogérvényesítés, a végrehajtás és a jogi szabályozás minőségének fejlesztése, valamint a törvényességi felügyelet újraszabályozása. A teendők sürgetőek, ugyanis a modern jogállam megvalósulása nélkül a fenntartható fejlődés sem biztosítható maradéktalanul.

Dr. Ádám Antal „Biztonság, felelősség, kötelezettségek az alkotmányi értékek között” című előadásának bevezető gondolata az volt, hogy a második világháborút követő és jelenleg is folytatódó korszak egyik jellemzőjének tekintjük a nemzetközi, a szupranacionális és a nemzeti jogi alapszabályok által meghatározott jogi alapértékek szaporodását. A jogi alapértékek meghatározzák az egyéb jogi érté-

közkerölcs tiszteltetését, a közegészség védelmét, a közrend és a közbiztonság elősegítését, a természeti és a művi környezet oltalmazását, a katasztrófa-elhárításban való közreműködést, a baleset áldozatának segítségét, az igazságszolgáltatásban való közreműködést, valamint a szülők és gyermekek kölcsönös támogatását.

A korszerű államcéllok és feladatok, a kapcsolódó erkölcsiesedő jogi alapelvek alaptörvényi meghatározása, a humán biztonság jelentőségének, az alapjogok korszerűsítésének, a felelőségek és az alapkötelességek kiterjesztésének *alkotmányi* megfogalmazása szerencsésen illeszkedne a jogi alapértékek és azok körében az alkotmányi értékek gyarapodásának nemzetközi és szupranacionális fejlődési irányához, szilárdítaná a társadalmi toleranciát, szolidaritást és kohéziót, szolgálná az életminőség és azon belül az emberi minőség javítását, fokozná az alaptörvény meghatározó szerepét, növelné tekintélyét, mélyítené az alkotmányosság iránt a rendszerváltozás kezdetétől töretlenül érvényesülő bizalmat.

Dr. Kondorosi Ferenc „*Fenntartható fejlődés és a globalizáció új kihívásai*” címmel tartott előadását az a megállapítással indította, hogy napjainkban a gazdasági-társadalmi folyamatok nemzetköziesedése egyre nagyobb méreteket ölt. A fenntartható fejlődés fogalma a környezetvédelmi szempontok megjelenésével hozható összefüggésbe. Olyan fejlődést jelent, ami kielégíti a jelen szükségleteket anélkül, hogy az veszélyeztetné a jövő nemzedékének szükségletkielégítését. A fenntartható fejlődés három – szociális, gazdasági és környezeti – pilléren nyugszik, és mindhármát együttesen, kölcsönhatásaik figyelembevételével kell mérlegelni a különböző fejlesztési stratégiák, programok kidolgozása során, illetve a konkrét intézkedésekben, cselekvésekben. A fenntartható gazdasági fejlődés elképzelhetetlen a szociális jogok biztosítása nélkül, ugyanis azok egyik célja a globalizáció miatt kialakult egyenlőtlenségek mérséklése. A globalizáció a szociális jogok ellen hat azáltal, hogy a tőke érdekeinek elsőbbséget biztosító és szabadpiaci modellnek kedvez.

A mai viszonyok között elképzelhetetlen a szociális állam lebontása, mi több szociális téren megnövekedett állami szerepvállalásra van szükség a fenntartható fejlődés biztosításához. Az államközi kapcsolatok szorosabbá válásával a hagyományos szuverenitásfogalom átalakul, szaporodnak a nemzetközi szervezetek, az államok pedig egyre inkább lemondanak szuverenitásukról.

A 20. században megjelenő gazdasági globalizáció erőteljesen hatott az emberi jogokra. Az előadó azonban felhívta a figyelmet arra, hogy ez fordítva is igaz, azaz az emberi jogok is hatnak a globalizációra. A második világháború szörnyűségei után az embe-

ri jogok globális védelmének igénye fogalmazódott meg világszerte. Sőt, az emberi jogok úgynevezett harmadik generációja kifejezetten a globalizációra adott válaszként jelent meg. Ezeket a jogokat nevezi a jogirodalom szolidaritási jogoknak, amelyek közé sorolható például az egészséges környezethez és a fenntartható fejlődéshez való jog is.

Az emberi jogok egyetemessége két szinten értelmezhető: a normaalkotás és a normaérvényesülés szintjén. Utóbbi esetben azonban az egyetemesség kevésbé érvényesül. Az egyetemesedés mellett szót kell ejteni a fragmentálódásról is, amely a kulturális relativizmus miatt erőteljesen jelen van napjainkban. A kultúrák egymásra hatása mellett továbbra is érezhető a nyugati és keleti kultúrák emberi jogi felfogása közötti különbség. Míg az előbbi a hangsúlyt az individualizmusra helyezi, azaz a jogok előtérbe kerülnek a kötelezettségekkel szemben, addig az utóbbi a közösséggel szembeni kötelezettségeket erősíti. Mindezek mellett vannak kultúrától független alapértékek is, mint például az élethez, az emberi méltósághoz való jog, a biztonsághoz való jog vagy a testi épség védelme.

A gazdasági növekedés erősíti az emberi jogok védelmének igényét, ugyanis a szociális jogok alacsony szinten tartásának gazdasági növekedést eredményező hatása van. Az emberi jogok érvényesülése növeli a politikai stabilitást, ami viszont szintén gazdasági növekedéshez vezet. A globalizáció növeli az egyenlőtlenségeket, elmélyíti a vidék-főváros kontrasztját, erősíti a faji diszkriminációt, és sok más egyéb káros következmény okozója. Ennek ellenére nem szabad minden emberi jogi probléma gyökerét a globalizációban keresni.

Összefoglalásképpen az előadó a szociális intézkedések megerősítésére és a multinacionális cégek nemzetközi felelősségrevonására tett javaslatot. Hangsúlyozta, hogy a fentiekkel összefüggésben hozott döntéseknek vissza kell kerülniük az érintettekhez legközelebb eső szintre, tehát a szubszidiaritás követelménye elengedhetetlen a fenntartható fejlődés biztosításához.

Dr. Bernek Ágnes „*A globális világgazdaság társadalmi és politikai kérdőjelei*” címmel tartott előadásában a fenntartható fejlődés kérdéskörét közgazdasági szempontból vizsgálta. A bevezető részben néhány megdöbbentő statisztikai adat hangzott el, amelyek szerint a földkerekség három leggazdagabb emberének jövedelme meghaladja a világ negyvenhárom legszegényebb országának együttes GNP-jét, valamint a Föld népességének húsz százaléka adja a világ összjövedelmének közel nyolcvanhárom százalékát. Továbbá az is figyelemre méltó, hogy a Földön több mint egymilliárd ember él a létminimum alatt. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a világot nagy mértékű heterogenitás jellemzi, óriási gazdasági különbsé-

kek kereteit és főbb összetevőit is. A jogi alapértékek és a kereteik között létrejött egyéb jogi értékek pedig feltétel-alakító, befolyásoló, esetleg meghatározó szerepet gyakorolnak az egyéb (pl. tudományos, művészeti, gazdasági) értékek létrejöttére és érvényesülésére is. A jogi alapértékeknek *három rétegét* és azon belül számos csoportját ismerjük. A jogi alapértékek első rétegének összetevői között találunk több olyan, a tárgyi valóságban már a jogi szabályozás előtt, illetve attól függetlenül létező és az általános emberi megítélés szerint is szükséges, hasznos vagy előnyös külső értéket – pl. emberi élet, egészség, család, ifjúság, piacgazdaság, természeti és ember alkotta tárgyak, egyházak, jólét, biztonság –, amelyek a megfelelő fokozatú jogi szabályozás eredményeként nyerték el jogi alapértéki minőségüket. A jogi alapértékek sokszínű, nagy csoportját és egyben *második rétegét* alkotják a nemzetközi, a szupranacionális és a nemzeti jogi alapnormákban meghatározott célok, feladatok, alapelvek, alapkövetelmények, alapjogok, alapkötelességek, lényeges tilalmak és bizonyos minőségek, felelősségek stb. A jogi alapértékek *harmadik* terjedelmes rétegét maguk az előbbi két réteg értékeit meghatározó *jogi alapnormák* alkotják. A jogi alapnormákat és a rájuk épülő egyéb jogszabályokat minősítette Losonczy István az értékekről 1948-ban írt kiváló művében *jogi eszközértékeknek*.

A biztonság mindig is különlegesen fontos érték volt, azonban a megnövekedett veszélyforrások (pl. természeti és műszaki katasztrófák, fertőző betegségek, akcideneciák, szervezett bűnözés, prostitúció, korrupció, terrorcselekmények) miatt a biztonságot és a biztonsághoz való jogot jogi alapértékké kell minősíteni. A biztonságnak, illetve bizonyos elemeinek megfelelő tartalmú alkotmányi meghatározása azzal a következménnyel jár, hogy a biztonság *alkotmányi érték*ké válik, és így tartalmi befolyást gyakorol a biztonság fenntartását és védelmét szolgáló törvényi és rendeleti szabályozásra. A biztonság megfelelő tartalmú alkotmányi szabályozása azt is eredményezi, hogy mint alkotmányi érték alkotmánybírói védelemben részesül az alacsonyabb szintű jogi értékekkel és az értékeknek nem minősülő veszélyekkel szemben. Ha pedig kollízió következik be az alkotmányi értéknek tekintendő biztonság és más alkotmányi érték között, az Alkotmánybíróság döntheti el, hogy az adott versengésben a biztonság milyen jellegű, tartalmú és arányú védettségben részesül. Az előadó leszögezte, hogy a biztonság a veszélyek, fenyegetések és ártalmak hiányát, illetve az azokkal szembeni hatékony védettséget jelent. A biztonság ellentétpárja nem a bizonytalanság, hanem a biztonság hiánya lehet. A biztonság hierarchiai helye az értékek rangsorában nem állandó, hiszen az a mindenkori veszélyeztetettség függvénye. Lénye-

ges azonban, hogy az Európai Unió Alkotmánya a biztonsághoz való jogot jogi alapértéknek tekinti.

Az előadás második része a kötelességek és a felelősség fontosságára tért ki. A felelősség az emberiség eddigi és jelenlegi történelmének, valamint jövőjének egyik lényeges biztosítéka. Természetes ezért, hogy korszakunk törekvései, jelzett súlyos veszélyei közepette *az adaptáltan igénybe vehető felelősségi alakzatok kimunkálása, elismerése, alkalmazása és érvényesítése nélkülözhetetlen*. A *felelősség* alkotmányi érték-ké nyilvánítását és alkalmazását a célok elérésének, a feladatok elvégzésének, a jogok gyakorlásának és a kötelességek teljesítésének általános ösztönzőjeként és következményeként lehetne megfogalmazni. A felelősség rendeltetésében és tárgyai között meghatározó helyet foglal el az állami, a közösségi, valamint az egyéni célok és feladatok megvalósítása, a jogok gyakorlása és a kötelességek végrehajtása.

Az emberi életet, méltóságot, igazságosságot, jólétet szolgáló és védelmező *alapjogok* fejlesztésében, különösen a II. világháborút követően látványos és folytatásra érdemes eredmények születtek. Hoszszabb ideig nem nyertek azonban megfelelő arányú figyelmet a korszerű célok, feladatok, tilalmak, kötelességek, korlátok és felelősségek. Korszakunkban a fejlesztő és megvalósító erőfeszítések csak lényegesen újszerű követelmények tiszteletben tartásával folytathatók. Új paradigmaként áll ugyanis előttünk a határtalan fejlesztés, a minden áron győztes versengés mellőzése, a fenntartható fejlődés, a veszélymegelőzés és elhárítás, a szociális, az etnikai, a vallási és az egyéb feszültségek enyhítése, a társadalmi igazságosság, a tolerancia és a szolidaritás, a bona fides és az aequitas érvényesítése, a társadalmi, a gazdasági és a területi kohézió erősítése. Sokan felismerték és vallják – állapította meg az előadó –, hogy *a felelősségek és a kötelességek jelentősége, alakzatai és biztosítékai nemzetközi jogi, szupranacionális jogi és nemzeti jogi szinten, így tehát hazánkban is – az alapjogok további gazdagítása és gondos érvényesítése mellett – gyarapításra és körültekintő alkalmazásra szorulnak*.

A hatályos Alkotmány *alapkötelesség*nek nyilvánítja az Alkotmány és az alkotmányos jogszabályok követését, a közterhekhez hozzájárulást a jövedelmi és vagyoni viszonyokhoz igazodva, az általános és ingyenes tankötelezettséget, a honvédelmi kötelességet és a szülőknek, gondviselőknek azt a feladatát, hogy kiskorú gyermekeik taníttatásáról gondoskodjanak. E kötelességek megtartásán kívül indokolt lenne az Alkotmányban – esetenként utalva a *részletező törvényi szabályozás* feladatára – alapkötelességi rangra emelni mások alapjogainak tiszteletben tartását, a jogok rendeltetésszerű gyakorlását, a jogokkal való visszaélés tilalmának követését, a jóhiszeműség és a méltányosság érvényesítését, a

elemei és tendenciái: a rendkívül gyors technológiai fejlődés, a transznacionális vállalatok és az általuk szervezett termelés, valamint a pénz szerepének és fontosságának korábban nem tapasztalt felfutása. A világgazdasági globalizáció területi szerveződésének lényeges eleme, hogy a nemzetgazdasági szint feletti – nemzetközi integrációk – és különösen a nemzetgazdasági szint alatti térségi szintek – regionális és lokális gazdaság – szerepe egyre fontosabbá válik. Az előadó részletesen elemezte az amerikai piacgazdasági modellt, amelyet a fejlettség és a versenyképesség jellemez. Külön kiemelendő a versenyképes pénzpiac, a versengő magángazdaság, a minimális állami beavatkozás és a vezető érdekcsoportok politikai szerepe.

Az előadás kitért a transznacionális vállalatok világgazdasági jelentőségére, valamint felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az anyavállalatok és a leányvállalatok földrajzi megoszlása rendkívül egyenlőtlen. A nemzetközi üzletpolitika lokációs döntéseinek alapvető tényezője, hogy a transznacionális vállalatok anyavállalatainak közel nyolcvan százaléka a fejlett országokban, a külföldi leányvállalatoknak viszont majdnem kilencven százaléka az alacsony és a közepes jövedelmű államokban található. Egyértelmű választ adni arra a kérdésre igen nehéz, hogy a cégek milyen szempontok alapján döntenek tevékenységük külföldre történő kitelepítéséről, illetve arra, hogy valamelyik cég miért éppen az adott országban valósít meg befektetéseket, és ennek révén milyen jellegű előnyökre tesz szert. A leggyakoribb telepítő tényezők közé lehet sorolni az olcsó munkaerőt és a kedvező adójogi szabályokat. Napjainkban a nemzetgazdasági szuverenitás átértékelődik, a globális világpiac meghatározóvá válik, de ezzel párhuzamosan másik jelenség is megfigyelhető, nevezetesen a lokális társadalmi értékek megőrzésének igénye jelenik meg a globális értékrenddel szemben.

Dr. Bándi Gyula „Fenntartható fejlődés és a környezethez való jog” című előadásával zárta a konferenciát. Röviden ismertette a fenntartható fejlődés fogalmát, majd kiemelte, hogy a fenntartható fejlődés szabályai egyelőre még nem léteznek, de azok kialakítására és rögzítésére mihamarabb sort kell keríteni. A fenntarthatóság jogának sajátosságait ki kell munkálni, ennek az új jognak renszert kell alkotnia.

Bemutatta a környezetvédelem és a környezethez való jog helyét az emberi jogok nemzetközi rendszerében. A környezethez való jog már közel harminc éve szerepel a nemzetközi dokumentumokban, elsőként az ENSZ 1972. évi Stockholmi Környezetvédelmi Világértekezlete említette e jogot. Hangsúlyozta, hogy a környezetvédelem tekintetében nemzetközi méretű összefogásra van szükség. Röviden

ismertette az Európai Emberi Jogi Bíróság kapcsolódó esetjogát is. Az első jelentős döntés az 1994. évi López Ostra kontra Spanyolország ügyben született, amelyben a bíróság megállapította, hogy a környezeti ártalom alkalmas a magánélet, illetve a magánlakáshoz való jog megsértésére, így annak ellenére védelmet élvezhetnek a környezeti érdekek, hogy közvetlenül nem jelennek meg az emberi jogok palettáján. Az Emberi Jogi Bíróság előtt szereplő másik ügy néhány évvel később a Guerra és Társai kontra Olaszország eset volt, amelyben a bíróság megállapította a közigazgatási hatóság mulasztását, mivel nem tájékoztatta megfelelően a felpereseket a környéken lévő veszélyes ipari létesítményekről. Mindkét esetben kitér a hatóság, illetve az állam aktív kötelezettsége a környezetvédelmi szempontok érvényesítésében.

A környezethez való jog nemzetközi szintű elismerésének következő lépcsőfoka az 1998. évi Aarhusi Egyezmény volt, melynek jelentősége abban áll, hogy összekapcsolta egymással az emberi és a környezeti jogokat, valamint rögzítette, hogy a környezetvédelem kötelessége elsősorban a jövő generáció érdekeit védelmezi, így elsődleges a szerepe a fenntartható fejlődésben. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága is deklarálta 2005-ben, hogy az emberi jogok biztosítása hozzájárul a fenntartható fejlődéshez.

Az előadás következő része az Európai Unió és a környezethez való jog alcímet viselte, mely során ismertetésre kerültek a Római Szerződés és az Európai Unió Alkotmányának környezetvédelmet érintő rendelkezései. Ezek az alapidokumentumok elsődlegesen a környezeti politikáról rendelkeznek, és nem magáról a környezethez való jogról. Ez utóbbival az Európai Unió Bírósága esetjogán – a Leybucht, a Standley és Metson, valamint a Bolzano ügyeken – keresztül foglalkozott.

Az előadó zárásként a magyarországi helyzetet érintette, több alkotmánybírósági határozatot ismertetett. Kiemelte a 28/1994 (V.20.) AB határozat jelentőségét, amelyben az Alkotmánybíróság először értelmezte a környezethez való alkotmányos jogot. Rámutatott arra, hogy a környezethez való jog értelmezésekor kétféle álláspont ütközik. Az egyik a környezethez való alkotmányos jogot eljárási kérdésnek tekinti, oly módon, hogy a jog az állam szabályozási és védelmi felelősségét jelenti. A másik értelmezés a környezethez való jognak tartalmi értelmet ad, alanyi jogi minőséget feltételez.

A környezethez való jog megvalósítása nem jelentheti kizárólag az állami felelősség érvényesítését, hiszen minden jogalany számára hasonlóképpen kötelezettséget jelent. E jog gyakorlása vagy élvezete egyben a jogosultak kötelezettségét is jelenti. Az állampolgárok, illetve a jogalanyok általában ugyan-

gek mutatkoznak az egyes földrajzi térségek között.

A világ fokozódó globalizálódása azt is jelenti, hogy az önálló nemzetgazdaságok felől a hangsúly a globális világpiac meghatározó szerepe felé tolódik el. Elengedhetetlen annak vizsgálata, hogy milyen a fenntartható fejlődés és a globális versenyképesség fogalmainak egymáshoz való viszonya. Míg az előbbi hosszú távú célok megvalósítására törekszik, addig az utóbbi a rövid távú sikerességet helyezi előtérbe. Az előadó gondolatébresztő kérdések felvetésével igyekezett a két fogalom viszonyát a hallgatóságnak megvilágítani. Politika vagy gazdaság? Piacgazdaság vagy demokrácia? A fenti gondolatsort folytatva további két kérdés fogalmazódhatott meg a hallgatóságban. Vajon a közgazdaságtudomány törvényszerűségei érvényesek-e a társadalomra és a politikára? Vajon a globalizáció fogalomrendszere minden eddig átértékel-e?

Az előadás második részében a globális világ-gazdaság meghatározó folyamatai és térségi szintjei kerültek bemutatásra. Szemléletes ábra illusztrálta, hogy a legfontosabb térségi szint maga a globális gazdaság. Ezen a szinten szerveződnek és érvényesülnek a világgazdasági globalizáció legfontosabb

csak kötelesek mások jogait tiszteletben tartani, a környezetvédelmi elvárásokat teljesíteni. Mindehhez azonban ezeket a követelményeket meg kell határozni, ami szintén elvezet az állami aktivitás szükségességéhez. A környezetvédelem tekintetében garanciák kellene, vissza kell térni az etikai alapokhoz, és erősíteni kell a szolidaritást.

A résztvevők hasznos, gondolatébresztő konferenciának lehettek tanúi, amely széles körű ismereteket nyújtott az érdeklődők számára. A konferencia vitathatatlan érdemének tekinthető, hogy több tudományterület megközelítésében vizsgálta a fenntartható fejlődés kérdéskörét, így átfogó képet adott a témakörrel a hallgatóságnak. A konferencián elhangzott előadások az „Acta Humana Studiosorum” c. kiadványsorozatban jelennek meg.

Jegyzet

¹ Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága 1987

Horváth Dóra

PhD-hallgató

Európa-jogi jogesetmegoldó verseny Ljubljanában

Számos nemzetközi jogesetmegoldó versenyt rendeznek évente Európában és Európán kívül. Ezek célja, hogy a joghallgatók a gyakorlatban is próbára tegyék az egyetem falai között szerzett elméleti tudásukat, szóbeli képességeiket és nem utolsósorban szakmai nyelvtudásukat. A versenyek kiváló alkalmat teremtenek arra, hogy a hallgatók nemzetközi szinten megmérettessék magukat, valamint hasonló érdeklődésű külföldi joghallgatókkal találkozzanak.

Az 1988 óta hagyományosan minden évben megrendezésre kerülő Európa jogi jogesetmegoldó verseny (European Law Moot Court Competition) az egyik legprominensebb, számos európai jogi egyetem által elismert, nemzetközi szinten koordinált jogi versenynek számít Európában, amelyen az elmúlt közel húsz évben több ezer joghallgató vett részt.

A verseny kétnyelvű, a résztvevők a francia vagy az angol, esetleg mindkét nyelvet használhatják. A megmérettetés három fordulóból áll. Az első, írásbeli fordulóban a versenyzőknek fiktív jogesetet kell feldolgozniuk, oly módon, hogy egy alperesi és egy felperesi – egyenként 15 oldalas – keresetlevelet állítanak össze. Nem szigorú értelemben vett jogesetmegoldás tehát a feladat, hanem pro és kontra érvelések kidolgozásával kell a képzelt jogeset peres feleit képviselni. A legjobb beadványokat készítő csapatok juthatnak be a regionális szintű szóbeli fordulóba, ahol – változó helyszínenként – 12 csapatnak valódi tárgyalást szimuláló helyzetben kell meggyőzniük a bíróságot az írott anyagaikban állítottak megalapozottságáról. A regionális fordulóban első helyezést elért csapatok minden év márciusában, Luxemburgban az Európai Bíróság és az Elsőfokú Bíróság bírái előtt vetélkednek a végső győzelemért.

Korábban a verseny hazai változatára – amit hagyományosan minden évben a Miskolci Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara szervez – már többször nevezett be pécsi jogi kari hallgatókat. A

nemzetközi szervezésű Európa jogi jogesetmegoldó versenyen azonban először indult csapat Karunkról. Csapatunk négy főből állt: dr. Csöndes Mónikával (PhD hallgató), dr. Juhász Botonddal (PhD hallgató) és Kovács Gáborral (V. évfolyamos hallgató) együtt neveztem be 2005 októberében a versenyre.

A feladott jogeset idén egy nemi diszkriminációval kapcsolatos jogvita volt, amelynek megoldásakor az Európa jog mellett munkajogi ismereteinket is hasznosítanunk kellett, ugyanis az eset a foglalkoztatáson belüli diszkrimináció problémáját vetette fel.

Írásbeli beadványaink alapján továbbjutottunk a verseny második fordulójába, amit 2006. február 2-5. között rendeztek meg Ljubljanában, elkísért minket dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébet dékán asszony, felkészítő tanárunk dr. Maczonkai Mihály docens úr és Szabó Brigitta Karunk külügyi ügyintézője is. A ljubljana-i regionális döntő három fordulóból állt. Az első fordulóban minden csapatból egy-egy csapattag mint felperesi vagy mint alperesi képviselő jelent meg a bíróság előtt. A perbeszédnek előadására és a bírák kérdéseinek megválaszolására 15-15 perc állt rendelkezésünkre, majd a válasz és a viszontválasz után a Bizottság képviselőjeként szereplő versenyző kapott 10 percben lehetőséget arra, hogy a Bizottság érdekeit védelmezve értelmezze a jogvitát. A szóbeli tárgyalások két nagy tekintélyű bírói testület előtt zajlottak párhuzamosan. A bírák között gyakorló jogászok és elméleti szakemberek egyaránt voltak. Az elnöki tisztelet prof. dr. Marko Ilešić töltötte be, aki a valóságban is az Európai Bíróság bírójára. A legjobban szereplő négy csapat jutott be a regionális döntő második fordulójába, végül a közülük kikerülő legjobb kettő mérhette össze tudását a ljubljana-i egyetem dísztermében tartott döntőben. Végül a győztes, a horvát csapat lett, amelynek tagjai ezzel nem csak mindenkinek az elismerését vívták ki, hanem bejutottak a luxemburgi döntőbe is. A mi csapatunk a szóbeli forduló alapján a középmezőnyben végzett.

A pécsi Jogi Kar csapata nevében szeretnék még egyszer köszönetet mondani Maczonkai tanár úrnak és Szalayné dékán asszonynak a felkészüléshez nyújtott segítségükért és maximális támogatásukért, valamint Szabó Brigittának az utazás kiváló megszervezéséért.

Juhász Botond

PhD-hallgató

Hazai Jogtörténészek Találkozója IV.

(Csizmadia Andor tiszteletére
Pécs 2005. november 18–19.)

Immár negyedik alkalommal került megrendezésre 2005 novemberében a Hazai Jogtörténészek Találkozója Pécsen. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti Tanszékének szervezésében lezajlott konferencia résztvevői Csizmadia Andor (1910–1985) születésének 95., halálának 20. évfordulója alkalmából tisztelegtek a jogtörténész professzor emléke előtt előadásaikkal.

A találkozót dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébet, a PTE ÁJK dékánja, a konferencia védnöke köszöntöje nyitotta meg. Csizmadia Andor szakmai érdeklődése, tudományos munkássága túllépte a szűk értelemben vett jogtörténet határait. Ennek megfelelően a találkozón sem csupán jogtörténészek, hanem a jogtudomány különböző területeinek képviselői méltatták munkásságát.

Ádám Antal előadásában összegezte Csizmadia Andornak az egyházak és az állam viszonyára vonatkozó kutatási eredményeit, elemezte azt a közjogi viszonyrendszert, amelynek jellemzőit – Csizmadia professzor tudományos eredményei nyomán – napjainkban is körültekintően kell vizsgálnunk. Ezt Ruszoly József személyes hangvételű felszólalása követte, melyből a hallgatóság sok újat tudhatott meg nem csak Csizmadia Andorról, a tudósról, hanem a magánemberről is.

Csizmadia szakmai munkásságának szerteágazó voltát igazolja az a tárgykör is, amelyet Máthé Gábor, az ünnepelt magyar közigazgatás-történeti kutatásai maradandó értékeiként méltatta. Révész T. Mihály a szabadságjogokra vonatkozó megállapításait elevenítette fel, hangsúlyozva, hogy a sajtószabadság, és annak tudományos-történeti bemutatása nehezen választható el attól az időszaktól, melyben a munka megszületett. Rácz Lajos a professzor Erdély-lyel kapcsolatos munkásságát vázolja párhuzamot vont Bónis György és Csizmadia Andor pályájának erdélyi szakaszára épülő későbbi munkássága között.

A délelőtti előadások sorát Horváth Pál zárta, felidézve Csizmadia életpályájának főbb állomásait, s kiemelve, hogy Csizmadia „szellemének követői, ta-

nítványai ott vannak az ágazati jogtudományok szintén minden szegmensében, sőt azon kívül a történeti, gazdaság- és politikatörténeti, a kultúrhistoriai, sőt az újjáéledő egyházjogi, archontológiai, néprajzi és helytörténeti kutatások szférájában is”.

A Rectori Tanácssteremben tartott állófogadás után Mezey Barna beszédével folytatódott a konferencia, aki előadásában a professzor jogi felsőoktatással, és a magyar egyetemek történetével kapcsolatos munkásságát méltatta, nem mulasztva el néhány, Csizmadiával kapcsolatos személyes jellegű emléket is felidézni, különös tekintettel a Kovács Kálmán iskola és Csizmadia Andor tanítványainak kapcsolatrendszerére.

Stipta István Csizmadiáról, az önkormányzatok jogtörténetének kutatójáról emlékezett meg, utolsó felszólalóként Béli Gábor a professzor és a tradicionális magyar jogtörténet kapcsolatáról beszélt, a prédiális nemesi státusz Árpád-kori kialakulásával kapcsolatban Csizmadia ezirányú kutatási eredményeihez néhány kiegészítő megjegyzést fűzve.

A találkozó fő megállapításait Kajtár István zárszava foglalta össze, majd bemutatta a találkozó tiszteletére a Jogtörténeti Tanszék gondozásában megjelent „Jogtörténeti Tanulmányok” című sorozat nyolcadik, Csizmadia Andor emléke előtt tisztelgő kötetét.

A kötetben 6 egyetem 8 karának 11 tanszéke, 30 szerző képviselteti magát (a legújabb generációkból 6 fő, de megtisztelte a kötetet 8 professzor is). A tanulmányok a jogtörténet 11 ágát (alkotmányjog, magánjog, büntetőjog, perjog, munkajog, kereskedelmi jog, egyházjog, szociális jog, jogpolitika, tudománytörténet és szimbolika) fogják át, ezekből 15 foglalkozik a modern korral, 3 középkori, ismét 3 tanulmány újkori témát vizsgál, 9 pedig időben átfogó jellegű. Külön figyelemre méltó, hogy e kötet nyújtja Csizmadia Andor szakmai munkásságának eddigi legátfogóbb jegyzékét, vagyis az 1936–2003 között megjelent műveit megjelölő bibliográfiát. A Jogtörténeti Tanulmányok nyolcadik kötetének végén megtalálható a korábbi számok tartalma is.

Szalayné Sándor Erzsébet az előszóban tett megállapítása szerint „A VIII. kötet mintegy 30 tanulmányával ismét keresztmetszete a magyar jogtörténészek minden nemzedéke széles körű érdeklődésének, és tudományos tevékenységüket is reprezentálja. Tanulmányozása hasznos időtöltés minden érdeklődőnek, méltó Csizmadia Andor professzor szakmai hírnevéhez”.

ja. Nyomon követhetjük a büntetési nem történeti alakulását a „bírságtól a halálbüntetésig”.³ Egy 17. századi per részletezése kapcsán a kiszabott felmentő ítélet lehetősége mellett a házasságtörés egyéb következményeiről is tudomást szerezhethetünk.

Font Márta „Állam – államszervezés – kodifikáció, Megjegyzések a Kijevi Rusz első törvényeiről” alcímmel megjelent tanulmánya hasznos olvasmány, hisz olyan lényeges fogalmakat definiál, melyek ismerete elengedhetetlen a jogszabályok keletkezési körülményeinek feltáráshoz. A Kijevi Rusz, vagyis a keleti szlávok politikai szerveződésének vizsgálata azért kiemelkedő jelentőségű, mert kialakulásának folyamatán keresztül, lépésről-lépésre haladva jutunk el az államszervezés végpontjához, azaz a törvénykezéshez.

Füzér Katalin „Jogok a weimari köztársaságban: Német alkotmányjogászok vitái az alapjogokról, 1919-1932” c. munkájában a weimari alapjogelméletek tükrében a lehetséges jogelméleti megoldásokat taglalja. A szerző, e csaknem másfél évtized „szellemi pezsgését”⁴ a weimari alkotmány létrejöttének bemutatásával vázolja fel, amelyet a kor nagyjainak (Triepel, Thoma, Kaufmann) véleménykülönbsége folytán létrejött vita alapvetően meghatározott.

Herger Csabáné „Jogátvétel, vagy európai szellemű jogalkotás? Az 1894. évi XXXI. tc. megalkotása az európai jogfejlődés tükrében” c. írásában a Házassági jogi törvény előmunkálatait kutatja. E törvénycikk hatályosulása folytán vált kötelezővé a polgári házasságkötés, valamint az állami házassági bíráskodás lehetőségét is megteremtette. A tanulmány teljes képet ad a jogszabály keletkezéséről, valamint választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy az előkészítés során „jogátvétel, modellkövetés, európai szellemű vagy sajátosan magyar jogalkotás valósult-e meg”.⁵

Homoki-Nagy Mária értekezése „Az adás-vételi szerződés néhány sajátossága a 19. században” címmel a késő rendi magyar magánjogot vizsgálja. A korabeli szerződési jogot meghatározó Tripartitum rendelkezéseinek tükrében, illetőleg levéltári kutatások kapcsán fellelt hiteles szerződésminták alapján, bepillantást nyerhetünk a 19. századi jobbágyság mindennapjaiba. A tanulmány során bebizonyosodik az is, hogy a kodifikációt megelőző szokásjogi rendszer korántsem volt olyan fejletlen. Számos jogintézményt a rendi gyakorlat már jóval korábban kialakított, jogi megoldásként rendszeresen alkalmazott.

„Az emberi jogok sorsa Magyarországon a szovjet típusú szocializmus idején, különös tekintettel a gazdasági,

szociális és kulturális jogokra” c. mű a Magyar Alkotmány vonatkozó rendelkezéseit, azok történeti változását mutatja be. Horváth Attila által vázolt korszak emberi jogi kérdéseinek alapja a marxizmus-leninizmus koncepciója, pontosabban ennek hiánya. Megismerhetjük a magyar alkotmányozás alapjogi szempontú fejlődésének lépéseit, e jogok fokozatos kiterjesztésének folyamatát.

Az alkotmányozás kérdéskörével foglalkozik Kajtár István „Tradicionális jogi értékek – modern alkotmányos értékek” c. munkájában. A szerző a jogállamiság egyetemes értékeinek bemutatása során a meghatározó nemzetközi példákat veszi alapul. Így többek között az angol, amerikai, francia, német tradíciók kerülnek részletezésre, amely minták a „modern alkotmányos értékek”⁶ meghatározói.

Kelemen Miklós „Hivatali jelvények a Bizánci Birodalomban” c. értekezése a kor tisztviselői hierarchiáját mutatja be. A szerző által alkalmazott forrás a Notitia Dignitatum, azaz a Késő-római Birodalom hivatalnoklistája. A fennmaradt illusztrációk, ábrák teszik lehetővé a hivatali hierarchián belüli határvonalak pontos meghúzását. A kinevezési okmányok, jelvények, ruházat elemzése kapcsán válik egyértelművé, hogy az egyes tisztségeket betöltő személyek milyen mértékben részesedhettek az osztatlan császári hatalomból.

Az állampolgárság, mint jogintézmény fejlődési szakaszait elemzi Kistelegi Károly „Az állampolgárság fejlődésének három európai útja: a német, francia és a brit modell” c. tanulmányában. Kiindulópontként a szerző szükségesnek tartja definiálni a nemzet fogalmát, hisz a különböző korok által adott eltérő válaszok az állampolgárságra is jelentős befolyással bírtak. Megtudhatjuk továbbá, hogy a három bemutatott nemzet mely fő szabályozási módot alkalmazza az említett jogviszony kapcsán, a leszármazási-, vagy a területi elv-e a meghatározó.

Koncz Ibolya Katalin „A boszorkánykutatásban megjelenő 15-18. századi történeti érvelések” c. írásában arra keresi a választ, miként válhatott a boszorkányokkal kapcsolatos vizsgálódás önálló kutatási területté. A három évszázadot felölelő időszak elemzése a különböző tudományágak témához kapcsolódó meghatározásain, a boszorkánypereket feldolgozó írásokon alapul. Érdekes továbbá annak lehetősége, hogy a szerző jóvoltából nyomon követhetjük, milyen módon épül be egy új bűncselekmény az eltérő kultúrák jogrendszerébe.

Eljárásjogi kérdéseket vizsgál Korsós Delacasse Krisztina „Perbizomány – a perbeli képviselet egy típusa?” c. értekezésében. A képviselet fogalmának szűkítése során a jogosult cselekvési lehetőségeinek határait, e tradicionális jogintézmény értelmezési lehetőségeit ismerhetjük meg, valamint viszonyát egyéb jogi meg-

¹ Jogtörténeti tanulmányok VIII. (Szerk. Béli Gábor, Kajtár István, Szekeres Róbert) PTE ÁJK, Pécs 2005

Kovács Eszter
PhD-hallgató

A Jogtörténeti tanulmányok VIII. kötetéhez¹

A „Jogtörténeti tanulmányok” az egyik legjelentősebb publikációs lehetőség a joghistorikusok körében. A legelső kiadvány 1966-ban jelent meg. A következő mintegy négy évtized alatt még hat könyv látott napvilágot, 2005-ben pedig elkészült a VIII. kötet is. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Csizmadia Andor professzor tiszteletére adta ki a legutóbbi gyűjteményt, aki a Kar elismert oktatója, 1964-68 között pedig dékánja volt. E könyv mellett a 2005. november 18-19-én tartott pécsi konferencia is a professzornak állított emléket, mivel a Hazai Jogtörténészek Találkozója okot adó körülmény, elismert oktatónk születésének 95., halálának 20. évfordulója volt. Az előadássorozaton Csizmadia Andor rendkívül sokrétű és széleskörű munkásságának áttekintésére került sor, kiemelkedő jogtörténeti tevékenységének bemutatása mellett a közjog, egyházjog, szociális jog terén végzett kutatásait is méltatták a rendezvény előadói.

A kötetben publikált tanulmányok közül – szerkesztési rendben haladva – az első Antal Tamás írása „Szilágyi Dezső igazságügyi reformjairól (1890-1900)” címmel. A 19. sz. végén keresztül vitt olyan újításokról szerezhetünk tudomást, melyek a későbbi bírósági szervezet kialakulására is rendkívüli befolyással bírtak. Szilágyi Dezső (egyetemi tanár, liberális politikus, előbb a Deák- és a Szabadelvű Párt országgyűlési tisztviselője, majd minisztériumi tisztviselő) a korabeli igazságszolgáltatás modernizációját szolgáló intézkedéseket törvénycikkek sorának betérjesztésével és elfogadtatásával, programcsomagok összeállításával tette lehetővé. Antal Tamás által a reformer ítélőtáblák decentralizációjára, a konzuli bíráskodás megújítására, a különféle eljárási formák, bűnvádi perrendtartás átláthatóbbá tételére irányuló törekvéseit ismerhetjük meg.

Balogh Elemér „Az 1830. évi büntetőtörvény-tervezet eljárási részéhez írt törvényhatósági reflexiók” c. tanulmánya a nagy jelentőségű, de sajnálatos módon országgyűlési tárgyalásra nem került javaslatra adott, főként vármegyei észrevételeket foglalja. A tervezet leglényegesebb pontja az a tény, mely szerint „honi jogunkban először találkozunk azzal a megoldással, hogy a jogalkotó a büntetendő magatartásokat két kategóriába sorolta: büntettek (delictum/crimen) és kihágásokra (delictum politicum)... az

addig szokásosnak tekinthető kettes osztat (alaki jog-anyagi jog) helyett hármas (alaki jog-anyagi jog-kihágások) osztatú lett”.² A javaslatokat érintő reflexiók révén kerülhetett sor egy-egy törvénytervezet ténylegesen országos megvitatására, így a szerző törekvése a zalai, győri, csongrádi, bihari visszajelzések elemzésével felhívni a figyelmet ezek fontosságára.

Balogh Judit által publikált harmadik tanulmány „A jogrendszerek konzerválása vagy új válaszok új helyzetekre? – A XIX. század végi magánjogi kodifikációs törekvések céljairól” címmel, olyan alapproblémával indul, amely ma is élénken foglalkoztatja a törvényhozás, a kodifikációs tevékenység résztvevőit. Szladits Károly kódex-definíciójából kiindulva a szerző arra keresi a választ, miként viszonyul egymáshoz a kódex, mint testet öltött törvénykezés és a jogpolitika. A 16. századtól induló történeti áttekintés során olyan jelentős magánjogi kodifikációs úttörőkkel találkozhatunk, mint Teleszky, Grosschmid Béni, Szászy-Schwarz Gusztáv, képet kapva ezáltal a magyar magánjog egységesítéséről, illetőleg a törvénykönyv kidolgozására ható nemzetközi tendenciákról.

„A börtönügyi modernizáció országos programja a Pesti Hírlap első évfolyamában (1841)” c. publikáció a büntetés-végrehajtás talán azóta is változatlanul fennálló problematikáját vázolja. A szerző, Bató Szilvia kutatásának középpontjában a Kossuth Lajos által szerkesztett hírlapban rendszeresen megjelenő börtönügyi rovat áll, amely rendre hangsúlyozta a szabadságvesztés büntetés foganatosításának reformját. A korabeli folyóiratban szereplő írások, cikkek a börtönkörülmények átalakítását, javítását a büntetés-végrehajtás kodifikációján keresztül tartották elképzelhetőnek, így a szerző jóvoltából áttekinthetjük, miként válhat egy hírlapban megjelenő javaslat az adott jogterület egységesítésének kiinduló pontjává.

I. Károly 1320 táján kiadott dekrétumát elemzi Béli Gábor „A megye hatóságának és tisztjeinek működése a XIV. század első felében az Ars Notaria formulái alapján” c. tanulmányában. A 14. század jeles gyűjteménye a királyi kúria, a szentszékek, a megyék és a városok formuláit fűzte egybe. Az említett dekrétum az Ars Notaria olyan lényeges eleme, mely a büntetések végrehajtásának, behajtásának rendjét szabályozta, a foganatosításban résztvevő személyek feladatait konkrét parancsokban, utalásokban tartalmazta. E rendelkezések hiteles fordítása mellett egyéb korhű feljegyzéseken át körvonalazódik a magyar középkor büntetés-végrehajtási joga.

A házasságtörés (adulterium) büntetőjogi megközelítését ismerhetjük meg Bódiné Belíznai Kinga „A házasságtörés megítélése a magyar jogban 1894-ig” c. írásából. A szerző a fogalom különböző kultúrákban betöltött szerepének tisztázása után a magyar törvénykönyvek vonatkozó rendelkezéseit vizsgál-

konkuráltak a kor egyéb végrehajtási modelljeivel.

Nagy Janka Teodóra Csizmadia Andor professzor szociálpolitikai munkásságát mutatja be „*Csizmadia Andor, a szociálpolitikus*” c. írásában. A Pécsi Tudományegyetem jogtörténeti tanszékének vezetése mellett Csizmadia Andor a jog egyéb területeit is széles körben kutatta, így nagy számmal születtek – többek között – közigazgatási, valamint szociálpolitikai tanulmányai is. A professzor teljes pályaképét kaphatjuk a jogi doktorátus megszerzésétől, a két világháborút átívelő korszak jellemzésén át, a szocializmus aktuális problémáira született megoldások taglalásáig.

Nagyné Szegvári Katalin „*Munkajogi szabályozás és a Legfelső Bíróság joggyakorlata Amerikában*” c. tanulmányában a 19. század gazdasági recessziójából következő munkajogi visszasságokat vizsgálja. A kor fő problémájaként megjelölt gyermekmunka és a gyermekek védelmét célzó intézkedések ellentételezése után a munka jogi szabályozásával foglalkozó irányzatokat kísérhetjük figyelemmel. Figyelemre méltó a Legfelső Bíróság joggyakorlatának ismertetése konkrét jogesetek segítségével.

A hitbizomány jogintézményét ismerhetjük meg Peres Zsuzsanna „*A magyarországi hitbizományok 16. századi gyökerei*” c. értekezéséből. Az öröklés rendjét szabályozó jogi megoldás gyakorlati alkalmazását követhetjük nyomon a Thurzó család 16-17. századi végrendelezéseiből. A hitbizomány eredetének tisztázása azért is jelentős, mert a későbbi joggyakorlatban nagy szerepet kapott a vagyon ily módon történő egyben tartása.

Petrasovszky Anna „*Büntetőjogi alapelvek Szibenliszt Mihály Institutiones iuris naturalis című művében*” c. tanulmányában a reformkori jogelveket nagyban befolyásoló, kétkötetes gyűjteményt elemzi. Szibenliszt alkotása a természetjog tanait foglalja össze, mely büntetőjogi megközelítésben már a mai jogrendszer elmaradhatatlan jogelveit is tartalmazta. Az értekezés lényegében a 19. század tételes büntetőjogának jellemzését adja.

Újabb jeles életpálya kerül bemutatásra Pókecz Kovács Attila „*Bozóky Géza, a pécsi kereskedelmi jog első egyetemi tanára (1875–1960)*” c. publikációjában. A Pécsi Jogtudományi Kar első kereskedelmi jogászprofesszorának életrajzi adatain túl, kiemelkedő tudományos munkásságát is megismerhetjük. Olyan meghatározó tanulmányokról, tankönyvekről, összegzésekről szerezhetünk tudomást, melyek a jelenkor jogalkalmazói számára is eligazítást nyújthatnak egy-egy felmerülő probléma kapcsán.

P. Szabó Béla „*A szepesi jog forrásai*” c. művében a „szepesi szászok városi közösségeinek” jogát, pontosabban annak gyökereit kutatja. A kor eredeti kéziratának elemzése folytán körvonalazódnak az egyes törvényi rendelkezések. A városjogok ily módon

történő bemutatása e jogtörténeti monográfia hasznos mellékletét alkotja.

Az elmúlás, a halottnak járó végtisztesség megadása Rácz Lajos „*A temetkezéssel kapcsolatos kultuszok és jogszokások*” c. írásának témája. A halál témakörén belül szerző a távolban elhunytak sorsával is foglalkozik. A részben néphiedelmeken, babonákon alapuló jogszokások bemutatása mellett különféle temetkezési rítusokat is megismerhetünk, valamint meg tudhatjuk milyen változások álltak be a távolban elhunytak hazaszállításában évezredekkel később.

Ruszoly József „*Cenzus és társadalom: A qualificatio kérdése 1848. évi népképviselési törvényeink vitáiban*” c. monográfiája az aktív és a passzív választójog feltételeit vizsgálja. Az 1848. évi törvényjavaslatok egyik lényeges eleme a népképviselés intézményének bevezetése volt. A tanulmány e törekvés előzményeit, továbbélését taglalja. A konkrét jogszabályi rendelkezések felvonultatásán túl a népképviselés ellenzőinek, híveinek nézeteiről is tudomást szerezhetünk.

A következő – Szabó István által publikált – tanulmány „*Az 1921. évi trónfosztás közjogi jellegzetességei*” címmel, a magyar történelem meghatározó eseményét jellemzi. A Habsburg-Lotharingiai Ház uralmának megszűnését eredményező kaotikus politikai helyzet vázolása révén a Pragmatica Sanctio előírásait ismerhetjük meg, majd a trón betöltésével kapcsolatos joghézagot rendező „trónfosztó törvény” szabályozását.

A „*Pillanatképek Csizmadia Andor életéből (1910–1985)*” c. publikáció tanulmányozása során Szekeres Róbert jóvoltából, újabb életrajzi adatokkal bővül ismeretünk. A professzor életpályájában meghatározó helyet betöltő időszakok részletezése kapcsán az adott korszak tudományos munkáiról, előadásairól, tankönyveiről szerezhetünk tudomást.

Az állampolgársági jogviszonyt elemzi Varga Norbert „*Az állampolgárság megszerzése a magyar és az amerikai alkotmányjogban a 19. században*” c. írásában. A fogalom fejlődési stádiumainak meghatározása egyúttal a magyar és az amerikai példa párhuzamba állítását is jelenti. A két állam jelenlegi rendelkezéseiről kaphatunk képet a jogviszony keletkezését szabályozó normák ismertetése folytán.

Az utolsó tanulmány Völgyesi Levente „*A diakónusi rend egyházi alkotmánytörténetének vázlata*” c. műve. Az intézmény bemutatására okot adó körülmény a szerzőt idézve, hogy az „utóbbi pár évtizedben ismételten lehetőség nyílt az állandó diakonátus helyreállítására”.⁷ Értékes információkat szerezhetünk a rendet alkotó nem lelkész, majd a követelmények változása után a papi hivatást választó személyek feladatairól.

Csizmadia Andor 1936–2003 között megjelent

oldásokhoz.

Mázi András „Az erkölcstelen ügyletek és a magyar magánjog kodifikációs kísérletei” c. munkájában a szerződési szabadság alapelvét állítja szembe annak egyik fő korlátjával, a jó erkölcsbe ütközés tilalmával. Az erkölcstelen ügyletek különféle csoportosítása után magát a fogalmat tisztázhatjuk a polgári törvénykönyv tervezeteiben szereplő javaslatok ismertetésével. Az 1848-tól kezdődő áttekintés során az említett ügyletek koronként eltérő jogi megítélésére is részletezésre kerül, mely áttekintés a Ptk. hatályos szabályainak összegzésével zárul.

Mezey Barna „Az osztrák fenyítőházak a 17-18. században (A fenyítőházak kora Ausztriában)” c. publikációjában a német eredetű fenyítőházi intézményrendszert vázolja. E büntetés-végrehajtási módozat gyökereit feltárva fokozatosan jutunk el az intézmény funkciójának történeti módosulásához. Megtudhatjuk továbbá, hogy milyen okból alapították e sajátosan német területekhez kötődő intézeteket, illetőleg miként

munkáinak jegyzékét *Kajtár István*né rendszerezte. A szakmai bibliográfia 56 csoportban tartalmazza a professzor publikációinak adatait. A gyűjteményt az eddigi kiadványok tartalmi sokszínűségét bizonyítva, az előző hét tanulmánykötet tartalomjegyzéke zárja.

A Jogtörténeti tanulmányok VIII. kötetének ismertetéséből kitűnik, hogy a műben szereplő mintegy harminc tanulmány a joghistória legkülönbözőbb területeit kutatja. A gyűjtemény összeállítása során nem kisebb kihívásnak kellett megfelelni, mint a korábbi hét kötet által támasztott követelményeknek. A kiadvány követi a korábbi kötetek színvonalát, mivel nemcsak a jogászképzés számára szolgál hasznos ismeretekkel, hanem szakmai igényessége folytán méltó Csizmadia Andor professzor életművéhez.

Jegyzetek

² Jogtörténeti tanulmányok VIII. Pécs 2005. 29. p

³ i.m. 110. p.

rópának a balkán nacionalizmussal. *Ferenc Ferdinánd* megölése ennek a nacionalizmusnak a kereteibe illett, ezért semmilyen anarchista jellege nem volt. A szerb nacionalisták azért tartották kiszemelt áldozatukat *Ferenc József*nél is veszélyesebbnek számukra, mert össze akarta békíteni az osztrákokat és a szlávokat, ami a szerb nacionalizmusra mért volna csapást. A szerző a legújabb történeti kutatásokra hivatkozva aláhúzza: a merénylet évének június 28-a és július 28-a közötti időszakában „óvatossággal és jóindulattal” meg lehetett volna előzni a későbbi eseményeket, erre azonban sem a pacifista mozgalmak, sem a szocialista pártok nemigen törekedtek. Az a nézet sem állja meg a helyét, amely szerint az osztrák-magyar hadak veresége ezek többnemzetiségű összetételére vezethető vissza: az orosz fronton egész egyszerűen számbeli kisebbségük okozta a nehézségeket.

Az európai etnikumok közötti ellenségeskedések az USA-ban is félelmet keltettek az ott élő etnikumok miatt, ezért – többek között – több nagybanknak megtiltották, hogy pénzzel támogassák az európai harcoló feleket, amelyek közül néhányan azt képzeltek, „civilizáltak harcolnak a barbárok” ellen – ahol a „barbárok” a németek voltak. Az USA-ban viszont azt tartották, Európában az autokrácia és a demokrácia harcol egymás ellen, a vallásos vonal képviselői a háborúban az isteni beavatkozást látták: ide tartozott az 1909-ben trónra került *V. Mohamed* is, aki felszólította a muzulmánokat, harcoljanak Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország ellen. A háborúban elesettek emléke pedig újabb gyűlölethullámokat kavart. *Lepre* megint a legújabb kori történeti kutatásokat idézi, amelyek szerzői arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy „az I. világháború a legújabb kori történelem legnagyobb tévedése volt”. Az első világméretű konfliktust követő, fentebb említett gyűlölethullám igazolására ellenséget kellett keresni – és ezt az ellenséget a németekben találták meg, bár 1921-ben és 1922-ben a törökök és a görögök is roppant kegyetlenül bántak egymással a közöttük kitört konfliktusban. Az I. világháború egyetlen biztos eredménye 1918 után Európa világelsőbbségének elvesztése és az USA világhatalmának kiterjedése lett mind gazdasági, mind politikai téren, és ez a világhatalom 2000-ig tartott!... Európa pedig két új „Caesar”, *Hitler* és *Mussolini* liberális és felvilágosult Európát helyettesítő politikájának célpontjává vált, míg Oroszországban a bolsevikok a felvilágosult eszmék jakobinus típusú terjesztését és a valóságba történő átültetését határozták el

a politika és a fegyverek segítségével, mivel a gazdasági alapok nem voltak meg hozzá.

2. „Az orosz forradalom: a Nyugat letűnése” a címe a könyv egyik fejezetének, ami arra utal, hogy az orosz bolsevik forradalom „katasztrofális” hatással volt a nyugat-keleti kapcsolatokra, hiszen a kommunizmus Keleten született, a gazdaságilag fejlett Nyugat periferiáján úgy, hogy a cári rendszer, amely már a polgárság szemében is diszkreditálódott, nem is próbált meg különösebben védekezni ellene. *Lenin* elméletével szemben pedig az orosz forradalmat nem a nép robbantotta ki, hanem az I. világháború. A Francia Forradalom Terrorjának *Lenin* általi alkalmazását pedig a Marx-megfogalmazta „szabadság uralma”-elmélet magyarázta, annak ellenére, hogy Oroszország még ugyancsak messze volt az akkori kapitalista gazdasági fejlődéstől, viszont fölcserélték az orosz civilizációt az „abszolút internacionalizmussal.” A nacionalizmus – a *Wilson* amerikai elnök által az I. világháborúban való USA-részvétel egyik céljaként kitűzött demokrácia helyett – Európát árasztotta el, legalábbis a győztes hatalmakat, közöttük elsősorban Franciaországot, míg a németekre a megaláztatás várt. A Weimari Köztársaság sem oldotta föl ezt a németellenes hangulatot, hiszen benne a káosz uralkodott el, ami a győztes hatalmak, azokon belül megint csak a franciák által előidézett gazdasági nehézségek következménye volt, e nehézségek között is a „hiperinfláció” hatása volt a legsúlyosabb, míg általános helyzetét illetően az irányvesztés. Bonyolította a németországi helyzetet a Ruhr-vidék 1923. évi francia-belga megszállása. *Trockij* forradalmat akart kirobbantani Németországban, kezdeményezése azonban csődöt mondott, ami viszont a *Sztálin* által hirdetett elmélet – „a szocializmus felépítése egyetlen országban” – győzelmét jelentette. Olaszországban viszont végbement egy tragikusan jelentős változás: 1921-ben *Mussolini* megalapította a Fasiszta Pártot, ami azért történhetett meg éppen ebben az országban, mert itt volt az európai liberalizmus a leggyengébb, s a népet előtte itt vonták be legkevésbé a politikai életbe. Itália gyöngesége az Észak-Dél egyenlőtlen fejlődésében is megnyilvánult, ami megengedi, hogy két különböző olasz civilizációról beszélhessünk. Az olasz fasizmus létrejötte azután példaként szolgált más európai autortárius rendszerek számára is, de csak a politika terén, ugyanis nem volt olyan erős, hogy a gyakorlatban is segíteni tudta volna más európai országokban való elterjedését.

A világ gazdasága, amely az USA gazdaságát követte, éveken át tartó lendületes fejlődés után 1929-ben alapjaiban rendült meg. A gazdasági krízist társadalmi feszültségek követték, és „még forradalmi kimenete is lehetett volna, ha valaki meg akarta vol-

* Aurelio Lepre: Guerra e pace nel XX secolo. Dai conflitti tra Stati allo scontro di civiltà. Il Mulino, Bologna 2005. 537 p.

Kun Tibor
egyetemi adjunktus

„Aurelio Lepre: Háború és béke a XX. században. Az államok közötti konfliktusoktól a civilizációk ütközéséig”*

1. Aurelio Lepre olasz történészprofesszor kiindulópontja az Amerikai Egyesült Államok (továbbiakban USA) gyorsan, de ellentmondóan fejlődő történelme, amely országnak fiatal demokráciája a XIX. és a XX. században a bevándorlók felvetette problémákkal küszködött, s ennek a problémának megoldására gyakran hozott (sőt, tudjuk, hoz ma is) restriktív intézkedéseket. Az ifjú demokrácia mellett az itt gyorsan fejlődő, de ugyancsak fiatal kapitalizmus eredményeit villantja fel Henry Ford, az autógyáros és az egyre jobb életkörülmények közé kerülő „középosztály”, az erős szakszervezeti és nőmozgalmak példáján keresztül. Ez a demokrácia nem volt mentes a rasszizmustól. Külön viták tárgyát képezte a katonai erők létrehozása. Az USA eleinte nem akart katonai létesítményeket, képzési intézményeket és önálló haderőt létrehozni, félve az európai hasonló intézmények által kitermelt „katonai arisztokrácia” USA-beli megjelenésétől. Teljesen különbözött az európai és az amerikai haza-fogalom: az előbbi az *ancien régime*-en, az utóbbi a XIX. századi hódításokon alapult. Különbőség volt a két földrajzi egység tömegtársadalmi között is, amennyiben az USA-ban az a gazdasági fejlődés eredményeképpen jött létre, Európában ellenőrzött módon, ami a tömegekben félelmet támasztott az öt megteremtő állam iránt. Az európai arisztokráciák is óriási mértékben különböztek az USA-beli ipari kultúra társadalmától, hiszen nem kapcsolódtak közvetlenül a termeléshez. Nem sikerült Anglia és az USA fúziója sem annak ellenére, hogy mindkettő angolszász kultúra volt, viszont az angol társadalom kevésbé dinamikus volt, mint az USA-é. A legnagyobb különbségnek azonban az látszott, hogy a XX. század első tizenöt esztendejében Európa saját magát tekintette a Nyugat képviselőjének, és ebből kiindulva alakította kapcsolatait is a világ többi részével; különösen észrevehető volt ez az akkori három legnagyobb gyarmattartó hatalom – Franciaország, Nagy-Britannia és Németország – esetében. Ilyen irányú nézeteik a technika és a tudomány hadi célokra történő felhasználásában

is kifejezésre jutottak, bár a XX. században kirobant háborúk borzalmaival a szerző a „múlt ezredéves örökségé”-nek tekinti csakúgy, mint a szintén ennek a századnak másik jellemzőjét, a gyűlöletet, aminek „biológiai okokat” tulajdonít, vagy a genocídiumot (népirtást), ami a vallással átitatott emberiség történelmében is már előfordult. Egy esetleg Európában kitörő háborúnak a gondolata is félelmet váltott ki földrészünkön, nem úgy a más kontinenseken európaiak által idegen népek ellen vívott pl. gyarmatosító háborúk, mint amilyenek Afrikában és Ázsiában zajlottak, és amelyeket az európai politikát irányító hatalmak civilizátori szerepkörbe helyeztek.

Más volt a helyzet az arab világban a XX. század elején, ahol a *Fiatal törökök* nevű mozgalom a nacionalizmust és a demokráciát iktatta programjába, egyébként pedig minden, európai eredetű politikai koncepciót az iszlám és a Korán felfogásai és állásfoglalásai hatottak át és szűrték meg. „Félgyarmati” állapotokat hoztak létre az európaiak Kínában, ahol a nacionalizmus és a demokrácia *Szun Jat-cen* tevékenysége révén eresztett gyökeret. Kínától egyébként mind az USA-ban, mind Európában féltek, az amerikaiak egyenesen a „XX. század legnagyobb aktív hatalmának” is tartották. A tudományos-technikai fejlődés alapján megalkotott fegyverekkel vívott első „kegyetlen modern háború” az orosz-japán háború volt, amelyben a halál mint iparág jelent meg. Japánban a XIX. század második felében megszületett modern állam egyesítette az addig külön élő közösségeket, amely folyamat alapeleme és eredménye a „gyár-közösség” volt, ami mint olyan megakadályozta az „osztályöntudat” kialakulását.

1905-ben az orosz forradalmárok elérkezettnek látták az időt az orosz-japán háború befejezése után forradalom kirobantására, amely forradalom azután rányomja bélyegét az egész XX. század történelmére, többek között az orosz munkások által létrehozott új kormányzati forma, a *szovjetek* megalakításával, melynek alapvető célja a burzsoá társadalom megdöntése volt. Ezalatt az USA-ban az 1906-ban Nobel-békedíjat kapott *Theodore Roosevelt* elnök új kapcsolatok kiépítésére törekedett a tőkések, az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók között, mialatt az 1905. évi orosz forradalommal egy évben amerikai csapatokat küldött Santo Domingoba, 1906-ban Kubába: az USA geopolitikai érdekei így kívánták... De háborúra készült Európa is, elsősorban Németország és Franciaország; ez már a modern imperializmus volt, amelyben militarizmus, nacionalizmus és expanzionizmus alkottak veszélyes egyveleget, a két itt említett országon kívül Nagy-Britannia is magáévá téve ez utóbbi politikai törekvést (ti. az expanzionizmust), valamint szembe kellett néznie Németország akaratával is, mint ahogy egész Eu-

zott. Két másik szervezet a világ gazdasági problémáinak rendezésére alakult Bretton Woodsban: a *Világbank* és a *Nemzetközi Valutaalap*. Valójában mindkettő az USA gazdaságának és a dollárnak vezető szerepét volt hivatott megvalósítani. Az USA más úton is meg kívánta erősíteni befolyását és hatalmát a háború sújtotta, elszegényedett Európában. Erre szolgált a *Marshall-terv*, ami kitűnő eszköznek bizonyult kontinensünk „amerikanizálására” nemcsak a gazdasági segítség, de az *amerikai filmek* révén is, hiszen ezek hirdették európai nézőik számára az amerikai életforma előnyeit. A Marshall-terv nyújtotta segítséget a SZU és a csatlósaiá váló országok nem fogadták el, és nem csak politikai megfontolások miatt, de azért is, mert a SZU vezetése bízott saját ipari erejének önálló fejlődésében, ahogyan az 1929 és 1939 között történt. Egyet azonban nem vettek figyelembe az új, szocialista országok: a Marshall-terv Nyugat-Európában egységes, összefüggő piacot teremtett, amivel viszont ők még nem rendelkeztek. Ehelyett a SZU-ban és a szovjet táborhoz tartozó többi, szocializmust építő országban beindultak a koncepciók perек, amelyek mégoly szigorú ítéletekkel zártak is, a Nyugatban nem váltottak ki olyan heves elutasítást, mint az ugyanezekben az években az USA-ban *McCarthy* szenátor által indított, főleg entellektüeleket sújtó perek. Igaz, ezek közül „csak” a *Rosenberg házaspár* zárult halálos ítélettel, de még ez is elég volt ahhoz, hogy a háború utáni egyik legnagyobb méretű, világszintű tiltakozást váltsa ki, Amerika-ellenes érzelmeket tápláljon, illetve segítse a szovjet kommunista propaganda elterjedését, és Sztálint a legszélesebb körökben megjelenő internacionalizmus szimbólumaként tárja a világ elé.

5. Az arabok lakta területeken a Nyugat civilizációs céljai egyenlőek voltak a nyugatosítási törekvésekkel, amelyek ellen az iszlám világ próbált védekezni. A II. világháború után Egyiptomban és Szíriában kibontakozott, illetve Algériában még a két világháború között megszületett az *arab nacionalizmus*. Ez utóbbi ország és a benne zajló események talán ismertebbek voltak, hiszen Algéria Franciaországhoz tartozott politikai és adminisztrációs szempontból, viszont gyakorlatilag Franciaország gyarmatának lehetett tekinteni, amit az 1954-ben kirobbant algériai szabadságharc és annak kimenete igazolni látszott, 1962-ben ugyanis visszanyerte függetlenségét minden, bizonyos francia vezetők (köztük *Pierre Mendès-France* és *François Mitterrand*) által is hangoztatott állítás és erőfeszítés ellenére. Algéria függetlenné válása a dekolonizáció egyik helyszíne volt, 1960-ban függetlenné vált az afrikai gyarmatosított országok döntő többsége, hogy új utakon induljon saját történelme felé. Az afrikai államok vezetői a legkönnyebb útnak a nacionalizmust tartot-

ták, ami – nehezen elképzelhető, mégis így volt – az USA-ban született meg és onnan terjedt át Afrikába. Sajnos, a társadalmi – politikai fejlődést akadályozta a szükséges technikai és tudományos alapok hiánya, amit nem pótoltak az ideológiai elképzelések. A *négritude* a volt francia nyelvű gyarmatokon, illetve – ez is hihetetlennek, sőt illogikusnak hangozhat, de ez is így történt – Párizsban a későbbi szenegáli politikus-államférfi-költő-filozófus, *Léopold Sédar Senghor* és az 1946-ban francia tengerentúli megyévé vált ugyancsak volt francia gyarmaton, Martinique szigetén született leendő politikus-költő-író, *Aimé Césaire* agyából pattant ki, ugyanis az 1930-as években mindketten Párizsban tanultak és ismerkedtek meg. Az általuk megfogalmazott *négritude* a néger-ek lelkivilágára helyezte a hangsúlyt, abból próbálták a volt gyarmatosítottak jövőjüket levezetni – ez azonban „romboló hatást” eredményezett, bár igaz, „Senghorral a költészet került hatalomra”, és ez Césaire-re is érvényes, bár róla ezt a szerző nem mondja ki. Ugyanakkor az afrikai származású entellektüelek politikusokká válása „szükségyszerű” volt, hiszen hazájukban nem létezett közigazgatási és gazdasági ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkező vezetőképes osztály vagy réteg. A dekolonizáció és Európa II. világháború általi meggyöngyölése oda vezetett, hogy egyrészt Európa kettészakadt (ti. kommunista és liberális – demokratikus világra), másrészt a liberális – demokratikus Nyugat-Európa többé nem volt képes addigi vezető hatalmi szerepét betölteni a világban, s meg kellett elégednie a kommunizmus terjeszkedését megakadályozó „előőr”-szereppel. A kommunizmustól való félelem Nyugat-Európában a nacionalizmusok újjáéledését eredményezte, míg az USA szintén e félelme miatt, Nyugat-Európa védelmére sietett, de most már nem csak gazdasági, de katonai vonalon is. Pedig a két kontinens által diktált és elfogadott életmód igen különbözött egymástól. Európában az ún. *welfare state*, azaz az állam által többé-kevésbé biztosított jólét és társadalmi biztonság volt a jellemző, míg az USA-ra az *american way of life*, azaz az amerikai életforma, aminek keretében az egyén inkább magára volt (van!) hagyatva, saját jólétét és társadalmi biztonságát önmagának kell megszereznie.

6. Az 1960-as évek második fele nagyon mozgalmas volt a nyugati világban. A Vietnam ellen viselt amerikai háború, amely maguknak az amerikaiaknak a pszichéjét is erősen megviselte, Vietnamban pedig emberileg és gazdaságilag is tönkretette, hiába került ki belőle győztesen, a fogyasztói társadalom visszaságai tiltakozó megmozdulásokhoz vezettek mind az USA-ban, mind Nyugat-Európában, méghozzá elsősorban a diákság körében, ezért is beszélünk ma az 1968. évi diáklázadásokról, amelyek az USA-ból in-

na szervezni és irányítani a kapitalista társadalom elleni elégedetlenséget.” A helyzetet Franklin Delano Roosevelt amerikai elnök ismert *New Deal*-je mentette meg, amely próbálta orvosolni a munkanélküliséget, közmunkákat szervezett, valamint szigorította a tőzsde és a bankok tevékenységét, és egyfajta társadalombiztosítást hozott létre. A válság legtragikusabb formája Európában is a munkanélküliség volt, és itt is az államnak kellett beavatkoznia a gazdasági és társadalmi folyamatokba. A fasiszta rendszer által foganatosított intézkedések azonban magát a kapitalizmust nem fenyegették, mint ahogy a liberális – demokratikus országokban a parlamenti rendszer sem omlott össze, ezért nem jöhetett létre pl. Franciaországban és Nagy-Britanniában diktatúra vagy egyéb autoritárius berendezkedés. Németországban azonban feltámadtak az európai múlt mítoszai, hogy létrehozzák a nemzeti szocializmust, amelynek elméleti alapja Hitler *Mein Kampf*-ja lett. Szerzője szerint a zsidó pénzügyi körök és a francia nacionalizmus jelentették Németország számára a legnagyobb veszélyt, míg maga Franciaország – szerinte – az egész fehér rassz számára nagy kockázatot rejtett, mivel „hadseregébe fogadta a színesbőrűeket.” De mindezek az ideológiák nem találtak volna termőtalajra az 1929. évi gazdasági válság, azon belül elsősorban a munkanélküliség nélkül. Szinte hihetetlen, de igaz: mindössze hat esztendő kellett ahhoz, hogy a német nép nagy többsége fől sorakozzon a Harmadik Birodalom mögé! A nemzeti-szocialista Németország fellendülő ipara mindenekelőtt a német hadiipart szolgálta, a Hitler által társadalomból nemzeti közösséggé alakított Weimari Köztársaság pedig határai minden irányba történő kiterjesztését tűzte ki célul.

Ezalatt a Szovjetunióban (továbbiakban SZU) Sztálin az ország elmaradottságának felszámolására képtelen arisztokrácia és burzsoázia felszámolását igyekezett véghez vinni. A gazdaságban előnyt élvezett a nehézipar, azon belül a termelőeszközök gyártása, míg a fogyasztást visszaszorították. A Nyugatot sújtó gazdasági és társadalmi válság idején ez a politika győzött, hiszen ahogyan fejlődött a szovjet ipar, úgy nőtt a munkahelyek száma, nem volt gazdasági depresszió, nem voltak társadalmi megmozdulások – igaz, mindez hatalmas áldozatokat követelt a szovjet emberektől, munkásoktól és parasztoktól egyaránt. Az akkori idősebb nemzedék a kommunizmusban az Antikrisztus eljövételét látta, annyira éltek még az ősi hiedelmek a nép soraiban. A bolsevikok „új ember” megalkotásán is dolgoztak, aki a sztahanovizmus teóriájában és gyakorlatában öltött volna testet, maga Sztálin pedig mint mítosz, a koncepciós perek ellenére semmit sem veszített erejéből, népszerűségéből. A szerző akár humorosnak is tekinthető megjegyzése a pereket kiagyáló

Sztálinról: „Magát Marxot is képes lett volna elítélni, ha az föltámadt volna”. És újból a Francia Forradalom Terrorja bukkan föl Sztálinnal kapcsolatban is, összehasonlítva Robespierre-rel és a jakobinus diktatúrával, és ezt a terrort az új világ létrehozásának ürügyén gyakorolták a Sztálin-vezette bolsevikok.

3. A II. világháború a hadviselő felek szerint csakúgy, mint az első, a civilizáció és a barbarizmus között zajlott, természetesen a küzdő felek mindegyike számára a másik volt a barbár és saját maga a civilizált. A Hitler-kreálta nacionál-szocialista mozgalom, bármennyire visszataszítónak tűnik is, Európa talaján, európai eszmékből, szorosabb értelemben a „nemzet romantikus ideáljából” nőtt ki, jellemzői a komunitárius érzelmek túlfűtöttsége, a modern technikának a nemzetközösség számára szükséges felhasználása voltak. A háború kitörése alapvetően történelmi szükségszerűség volt, ugyanis lehetetlen volt összebékíteni a diktatúrát a demokráciával, a fasiszmust az antifasiszmussal, a civilizációt a barbarizmussal. Elindítása Németországból történt, később csatlakozott hozzá Mussolini Olaszországa és Japán. Mindazonáltal fontos megjegyezni: a hitleri kihívásokra adott válaszok sohasem múlták felül ezeknek a kihívásoknak az erejét. Hitler területszerzési törekvései abból az elgondolásból indultak ki, hogy a német nyelvűek lakta területek határait az I. világháború utáni békeszerződések mesterségesen jelölték ki, és azok visszacsatolásával „a népek önrendelkezési jogát” valósítja meg. A két nagyhatalom – az USA és a SZU – pedig azért lépett be a háborúba, mert közvetlenül veszélyeztetve érezték hazájukat. Igaz, a SZU először azért tartotta távol magát a hadba lépéstől, mert azt hitte, ez a háború majd meggyöngíti az egész kapitalista rendszert annak demokratikus és fasiszta formájában egyaránt.

Szólunk már a technika óriási méretű alkalmazásáról ebben a háborúban. E témát más szemszögből is megközelíti a szerző, mégpedig a tudósokéból, pontosan az atombomba kifejlesztésével és alkalmazásával kapcsolatban: a „tudomány felelősségéről” beszél, amit a tudósok vetettek fel, mert tudták, soha ilyen veszélyt fegyver még nem hordozott, mivel az atombomba ellen egész egyszerűen nem lehet védekezni. De más felelősség is napirendre került a háború után, nevezetesen a nürnbergi perek során, amelyekben egy „egész rendszer, annak vezető csoportja, és egyes ülésein egy egész nép és kultúrája” kerültek a vádlottak padjára.

4. A II. világháború is létrehozott egy nemzetközi szervezetet: az *Egyesült Nemzetek Szervezetét*; amelynek célja – és lehetősége – az volt, hogy a világ nagy problémáit enyhítse, a kisebbeket a diplomácia segítségével megoldja. Sajnos, szerepe és színtere később különféle propagandacélok terjesztésére szorítko-

kat a „történelmi Rossz” a kapitalizmus, a kommunizmus eljövetele pedig a „jövő alfája”, a „történelem kezdete”. Azt már nem is lehet tudni, a fent említett időszakban az emberiség hányszor állt az önmegsemmisítés szélén, vagy legalábbis az őskorba visszatérés lépcsőjén! De melyek is voltak ezek a katasztrófahelyzetek? Íme néhány közülük.

1958: a Kínai Népköztársaság két szigetet megszállással fenyegetett, az USA erre Kínát fenyegette meg kínai nagyvárosok elleni nukleáris fegyverek bevetésével.

1960: a SZU-ban lelöttek egy U2-es amerikai kémrepülőgépet, a pilótát elfogták, és ő a szovjet hatóságok előtt bevallotta, az amerikaiak kémfeladatokkal bízták meg a szovjet légtérben.

1961: Berlin. A SZU évek óta egyre nagyobb nyomást gyakorolt a városra, majd Hruscsov parancsára a szovjet haderők ellenőrzés alá vonták az NDK Nyugat-Berlinbe vezető útjait.

1962: az USA-ba menekült kubaiak vissza akarták hódítani Kubát Fidel *Castro*tól.

Leghosszabban és legrészletesebben az 1962 szeptember-októberi, ún. kubai rakétaválságról olvashatunk. Ez az eseménysor az „egész XX. század legdrámaibb hónapjai voltak”, ugyanis felmerült egy korlátozott nukleáris beavatkozás lehetősége is. A fentiekén kívül – most nevezzük őket a két *atomhatalomnak!* – az USA és a SZU esetleges háborús helyzeteket dolgozott ki, amelyekben nukleáris fegyverek bevetése is szerepelt!...

9. Utolsó, de a fentiekénél nem kevésbé fontos és izgalmas téma: hogyan, milyen megközelítésben szerepel *Magyarország* Aurelio Lepre könyvében? Nos, először az I. világháborút követő kommunista hatalomátvételtől találunk rövid áttekintést. Kun Béla neve tűnik fel, aki tervbe vette a földek államosítását, szakított a szocialistákkal, de terveit nem tudta megvalósítani, mert nem volt elégséges katonai ereje ahhoz, hogy a hadsereggel szembeszálljon, 1919 áprilisában pedig már *Horthy* Miklós ellenforradalma külföldi – cseh és román – csapatok segítségével megdöntötte Kun Béla hatalmát. Ezután nagy ugrás előre az időben: a II. világháború után a SZU alapvető célja hatókörének kiszélesítése és megszilárdítása volt – ebbe természetesen hazánk is beletartozott. 1945-ben győzött a Kiszgazdapárt. A szovjet mintára indított koncepciós perek „első illusztris áldozata” a magyar *Rajk* László volt, az ő egyik „inkvizítora” az akkori belügyminiszter *Kádár* János volt, akit azután szintén elítéltek. Az 1956. évi eseményeket *Rákosi* Nagy Imre általi lecserélése előzte meg, *Rákosi* azonban visszakерült a hatalomba, majd az oroszok váltották le és helyébe *Gerő* Ernőt tették. Az amerikaiak ezekben az időkben nagyon óvatos politikát folytattak, ami elsődlegesen propagandatevé-

kenységben merült ki, ezért nem igaz, hogy az 1956. évi forradalom a CIA közreműködésével tört ki, hanem belülről indult el. Ami a végső szovjet katonai beavatkozást illeti, abban a szovjet vezetők között sem volt egyetértés. Hruscsov először nem kívánt beavatkozni, később azonban a keményvonalasok mellé állt. *Kádár* János Moszkvában először szintén a katonai erők bevetése ellen lépett fel és Nagy Imrét támogatta, később azonban ő is megváltoztatta álláspontját, és az oroszok is mellé álltak. A szerző végső elemzése: a magyar forradalom szocialista forradalomnak indult, demokratikus fordulatot akart, valójában azonban nem voltak meg az ehhez szükséges alapok, „mivel a politikai és a gazdasági célok nem estek egybe, és objektíve nehéz lett volna azokat összebékíteni. De nem szabad alábecsülni azoknak a nacionalista és katolikus erőknek a kapacitását sem, amelyek a rendszeren nyílt réseket akartak tágítani.” Mindenesetre az 1956. évi represszió után *Kádár* enyhített a szorításon, és igyekezett „minimális jólétet” biztosítani (‘gulyásszocializmus’). Felbukkan még *Nyers* Rezső neve is: ő a Gorbacsovval történt találkozáján a szocialista tulajdonviszonyok revidálását ajánlotta. A magyar kormány ezek után úgy döntött, hogy „hatékonyabban használja fel a rendelkezésre álló tőkét.” Magyarországon a „kapitalizmus és a demokrácia visszaállítása békésen zajlott le, és ezt a szovjet vezetők tudomásul vették.”

10. Igényes, nagy tudást és történelmi rálátást tükröző könyvből ismerhetjük meg a XX. századot és a XXI. század elejét. Vitázni persze lehetne a szerző bizonyos megállapításaival, de tény: igyekezett mindvégig szenvedély- és indulatmentesen, ítélete szerint tárgyilagosan közelíteni az általa tárgyalt témákhoz. Nem gyakoriak manapság az olyan szerzők, akik a történelmet nemcsak a történelmi eseményeken keresztül tárgyalják, hanem a különböző, XX. századi és XX. század előtti kultúra eredményeivel összefüggésben is vizsgálják. Így találkozhatunk pl. *Jorge Amado*, *Henri Barbusse*, *Ludwig von Beethoven*, *Henri Bergson*, *Arthur Conan Doyle*, *René Descartes*, *Albert Camus*, *Szergej Mihajlovics*, *Hans Fallada*, *Johann Wolfgang Goethe*, *Franz Kafka*, *Herbert Marcuse*, *Bartolomé de Las Casas*, *Upton Sinclair*, *Gregory Peck*, *Jacques Prévert* stb... nevével, műveikkel vagy egyéb irányú tevékenységük vázolásával. Ezért is nem csak történészeknek ajánlhatjuk ezt a könyvet, hanem mindazoknak az olvasóknak, akiket a XX. század minél több szemszögéből érdekel, és az itt olvasottakat névmutató és bőséges bibliográfiai anyag segítségével is ki szeretnék egészíteni...

dultak ki és terjedtek át Nyugat-Európába azzal a különbséggel, hogy az Egyesült Államokban nem vettek forradalmi fordulatot, Nyugat-Európában, azon belül is kivételes hevesseggel Franciaországban, Párizsban igen. Itt a helyzet *De Gaulle*-t arra az állásfoglalásra készítette, hogy ha azok az állam biztonságát fenyegetik, akár lövetni is fog a tömegre. Erre szerencsére nem került sor, mert a francia köztársasági elnököt (mármint jelen esetben *De Gaulle*-t) támogatók végül összefogtak és hatalmas tüntetésen, majd a választásokon a jobboldal mellett tették le voksukat. Azonban alig csendesedtek el ezek a politikai tartalmú és irányultságú mozgalmak, az 1970-es évek Nyugaton a gazdaság újabb válságát hozták az olajár-robbanás hatására, míg a Keleten a szocialista gazdaság tovább fejlődött, bár az itteni lakosság élet-színvonala még ekkor sem érte el a nyugati emberkéét. Ugyanakkor az utolsó nyugat-európai diktatúrák kimúltak, így Spanyolországban *Franco* tábornok halálával, Portugáliában az önmagát túlélte fasiszmus felszámolásával, illetve Dél-Európában Görögországban a jobboldali tábornokok eltűnésével.

Ha kicsit visszamegyünk a történelemben, azt láthatjuk, az egyesített Európa létrehozására irányuló törekvések az 1950-es években kezdtek konkrét formát ölteni, az 1980-as években ez a folyamat felgyorsult, hogy 1992-ben a *Maastrichti Szerződés* aláírásával, majd pedig 2004-ben újabb országok belépésével létrejöhessen az *Európai Unió*. Az idáig vezető út nem volt – és ma sem – mentes az ellentmondásoktól és ellentétektől, hiszen az egyes országok eltérő gazdasági fejlettséggel léptek be a szervezetbe, és nagy viták zajlottak akörül is, keresztény vagy felvilágosult eszmékre épüljön az új Európa. Az afrikaiak dekolonizáció utáni útkeresése sem volt zökkenőmentes. Az ún. „afrikai szocializmus” útvesztőbe torkolt, a sztálini marxizmus-leninizmus úgyszintén, a négritude-öt a tudományos szocializmussal próbálták helyettesíteni, Dél-Afrikában az apartheid a rasszizmus legszélsőségebb formáit vette fel, az iszlám Maghreb továbbra is erősen ragaszkodott hagyományaihoz, vallásához, ez mindennemű modernizációt lehetetlenné tett csakúgy, mint Afganisztánban, ahová a SZU a hadserege segítségével próbálta saját ideológiáját és az abból táplálkozó moderniséget exportálni – szintén sikertelenül.

7. A világpolitikában a XX. század utolsó két évtizedében változást a két szuperhatalom vezetőjének – *Reagan* és *Gorbacsov* – találkozási hoztak. A szerző szerint azonban téves az az elképzelés, amely sze-

rint a szovjet külpolitikát *Reagan* csillagháborús tervei változtatták meg, éppen ellenkezőleg, ez csak felbőszítette a szovjet katonai vezetést. Az igazság az, hogy a SZU gazdasága nem volt képes tovább állni a versenyt az USA gazdaságával, és a többi szocialista ország gazdasága sem tudta már támogatni a SZU csökkenő teljesítményű gazdaságát. De volt más is: *Gorbacsov* meg akarta őrizni a SZU egységét, a különböző etnikumok egybetartozását; ez az, amit *Jelcin* már nem akart, ő az „orosz civilizációt” kívánta átmenteni. A kommunizmus belső szétesését megelőző hidegháború pedig az egyetlen olyan háború volt, amely az atomenergia hadi célokra történő alkalmazása lehetőségének felfedezése után megelőzte a nyílt konfliktust a két nagyhatalom között. A XX. század végén – XXI. század elején az emberiség visszatért az I. világháborút megelőző időszakhoz, amikor még szintén nem léteztek sorompók a szabadkereskedelem előtt.

8. S mi van ma? Globalizáció, ún. „pax americana”; ez utóbbi állítólag már a II. világháború után elterjedt vélemény volt; Kínának mint az USA egyetlen XXI. századi lehetséges vetélytársának fejlődése; Európában a „multikulturalizmus”, melynek néhány képviselője lehetségesnek tartja, hogy az általa vezetett közösségek a demokráciával szembehelyezkedő pozíciókat vegyenek fel, ami viszont gyakran túlzásba és rossz irányba vitt, szintén antidemokratikus preventív intézkedéseket vált(ott) ki. S a szerző intése: „Az etnikai feszültségek, a nacionalizmusok, a vallások közötti konfliktusok az a humusz, amelyből a legsúlyosabb nemzetközi, újabb katasztrofális fantazmákat idéző válságok nőhetnek ki.”

Ismertetésünkben kimaradt több olyan fejezet, téma, amelyek sok helyet igényeltek volna még, vagy mert távoli vidékek speciális problémáit tárgyalják, vagy mert közeli területek – nevezetesen Európa – történelmi eseményeit idézik fel vagy éppenséggel mert az átlagos műveltséggel rendelkezők, főleg a szakemberek, már megfelelő ismeretekkel rendelkeznek az érintett és kihagyott témákról. Mindazonáltal utoljára hagyunk két témát, mert mindenki számára érdekesnek tartjuk őket.

Az egyik téma, amellyel könyvében a szerző részletesen foglalkozik, a XX. század második felének *katasztrofahelyzetei*, amelyeket a „történelmi Jó és Rossz” idéztek elő, és amelyek csaknem atomháborúhoz vezettek. A Nyugat szerint ez a „történelmi Jó” természetesen a demokrácia, a „történelmi Rossz” pedig a kommunizmus. A másik oldalról nézve a dolgo-

ban szereplő egyes személyek jogállását, feladatait, ezáltal az olvasó átláthatja az ügyészség, a nyomozó hatóságok, a terhelt, a védő és a sértett eljárásbeli pozícióját is.

A pécsi tankönyv tekintélyes terjedelemben szól a bizonyítás menetéről, a bizonyítási rendszerekről, bizonyítékok fajtáiról, ezzel is mutatva a bizonyítékok kiemelt helyét a bűnügyekben. Felhívom az olvasó figyelmét a bizonyítás legkényesebb területeivel foglalkozó, kissé kriminalisztikai hangvételű XV. fejezetre,¹⁴ mely laikusok számára is igen olvasható. Ez a rész három kisebb alfejezetre bontva tárgyalja a közvetett bizonyítás bonyolultságát (rendkívül érdekes és szemléletes példák segítségével érthetjük meg a közvetett bizonyítékok közötti összefüggéseket¹⁵), a jogellenes bizonyítékok alapkérdéseit, valamint a „titkos” bizonyítékok főbb problémáit (a párhuzamos művek egyike sem tér ki erre a témára, a pécsi tankönyvnek ez az alfejezete tehát tudományos novumnak számít!).

A könyv külön fejezetekben tárgyalja a külön eljárásokat és különleges eljárásokat (csakúgy, mint a Be.), így nem csak a büntetőeljárás alapvető szabályait, vonulatait ismerheti meg az olvasó, hanem tájékoztatást kap az azoktól eltérő, gyakran kényes kérdéseket érintő eljárásokról is, amelyek estében csak a speciális szabályozást követően alkalmazhatóak a Be. általános rendelkezései. A tankönyvnek nem célja ezek minden részletre kiterjedő taglalása, a Be.-nél azonban mindenképp tágabb felvilágosítást ad róluk, hiszen bemutatja ezek kialakulását, egymáshoz való viszonyát, jogpolitikai indokait is.

Tartalmi pozitívumként említem még a legtöbb jogintézmény esetében megtalálható utalást az elődjogintézményre, illetve a történeti fejlődésre, amelyet helyenként a tankönyv apró-betűs részei tartalmaznak (a szerkesztő ezzel utal a fontossági sorrendre – tehát, hogy a vizsgán nem elsősorban a történeti kérdések kerülnek előtérbe –, és egyúttal segít az adott jogintézmény megértésében).

Az olvasó, és különösen a joghallgató szempontjából kedvező formai tulajdonsága a tankönyvnek a fejezetek jól átlátható tagolása, tördelése, és a kisebb részeknek címeiket következetesen részletező tartalma (aminek hiánya gyakori hibaként fordul elő a tankönyvekben). Apró hiányosság a kissé „kényelmes” tanuló szempontjából talán csak az, hogy az egyes alcímeken belüli fontos „kulcsszavak” kiemelése elmaradt, ami még inkább megkönnyíthetné azok memorizálását.¹⁶ Ennek ellenére a tankönyvön látszik

az, hogy olyan szaktekintély keze alól került ki, aki évtizedes oktatói múlttal¹⁷ és rengeteg tapasztalattal rendelkezik.

3. Elismeréssel kell szólnom a fejezetek után található részletes irodalomjegyzékekről, amelyek rögzítik a hivatkozott művek bibliográfiai adatait, legyenek azok hazaiak vagy külföldiek.¹⁸ Nagy segítséget nyújt az érdeklődőnek az oldalszámok pontos feltüntetése is. Emellett a tankönyvben kiemelten található a gyakran hivatkozott művek és jogforrások rövidítéseit, megelőzve azt, hogy az olvasó belevesszen az amúgy sem kis terjedelmű bibliográfia útvesztőjébe. Végül, de nem utolsósorban megemlíteném az alapos név- és tárgymutatót, amelyből az a bizonyos „kényelmes” joghallgató is ki tudja szemezgetni a hiányolt „kulcsszavakat”.

4. A könyvet nem csupán a joghallgatóknak (habár fő rendeltetése a tanítás) és jogi végzettséggel rendelkezőknek ajánlom, hanem mindazok számára is, akik csak az érdeklődés szintjén szeretnének megismerkedni a hazai büntetőeljárás lényeges szabályaival (sőt, külföldi modellektől való fontosabb eltéréseivel). Ennek indoka elsősorban az, hogy a szerzők számos szemléltető táblázattal,¹⁹ iratmintával,²⁰ humoros hasonlaltal és izgalmas, „életszagú” jogesettel²¹ tették érdekessé az egyébként igencsak „száraz” című könyvet.

Jegyzetek

¹ Tremmel Flórián a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi karának habilitált professzora, a Büntető Eljárásjogi Tanszék vezetője, a magyar büntetőeljárás elismert szakértője, valamint a Közép-Európai Bűnügyi Együttműködés egyik alapítója. Fontos művei a teljesség igénye nélkül: Igazságügyi Retorika, A magánvád, továbbá a Magyar Büntetőeljárás, amely az általam tárgyalt tankönyv közvetlen előzményét képezi.

² Fenyvesi Csaba ügyvéd, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának docense, Dr.univ.ec. és PhD tudományos fokozatokkal rendelkezik. Többek között ő a szerzője A védőügyvéd, a Rendőrség és Marketing, és a hallgatók által igen kedvelt, A jog humora című műveknek. Tremmel Flóriánnal való közös munkájuk eredményeként született a Kriminalisztikai Tankönyv és Atlasz (a tárgyalt tankönyvben említésre kerül a büntető eljárásjog más bűnügyi tudományokkal való szoros kapcsolata, és a szerkesztő javasolja a Kriminalisztikai Tankönyv és Atlasz forgatását, annál is inkább, mivel az Új magyar büntetőeljárás gyakran hivatkozik erre a könyvre).

³ Herke Csongor szintén a PTE ÁJK Büntető Eljárásjogi Tanszékének PhD fokozatú docense. Oktatói munkája mellett ügyvédi tevékenységet is folytat. Átfogó eljárási témákról írt (így tankönyv született A letartóztatás címmel, és többek között a fiatalkorúak elleni különjárással is foglalkozott). Joghallgatóknak és szakvizsgára készülőknek nagy segítséget nyújthat a kifejezetten ebből a célból íródott Büntető eljárásjog című, összefoglaló jellegű tankönyve.

⁴ Tremmel Flórián: Magyar Büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2001

⁵ Magyar büntetőeljárás: „Előszó helyett” – 22. o.

⁶ Fenyvesi Csaba készítette a tankönyv X., XIX. és XX. fejezetét, Herke Csongor pedig a XVII. fejezet 1. és 5. pontját, továbbá a XXIX. és a XXX. fejezetet.

* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2004. 687 o.

Rónaszéki Andrea
PhD-hallgató

„Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás”*

Olyan egyetemi tankönyvet szeretnék ismertetni, amely terjedelme, részletessége és igényes kidolgozása folytán kiemelkedő helyet foglal el a büntető eljárásjog terén. A pécsi tananyag szerkesztője és egyben legnagyobb részének szerzője Tremmel Flórián professor,¹ társszerzői pedig Fenyvesi Csaba² és Herke Csongor³ docensek. A tankönyv magas színvonalára utal az a tény, hogy Magyarországon egyedülálló módon, csak a PTE Büntető Eljárásjogi Tanszéke büszkélkedhet egyszerre három ilyen magas fokozatú oktatóval, az egy professor – két docens „triumvirátussal”.

1. Az „Új magyar büntetőeljárás” című könyv természetesen a büntető eljárásjog tárgykörével foglalkozik. Alapját a büntetőeljárásról szóló, többszörösen módosított 1998. évi XIX. törvény képezi (továbbiakban Be.). A tankönyv közvetlen előzménye Tremmel Flórián Magyar büntetőeljárás című munkája.⁴ Ez a könyv még az 1973. évi I. törvényre (vagyis a régi Be.-re) épült, az új Be.-nek csak főbb jellemzőit, új jogintézményeit mutatta be.

Az 1998. évi Be. hatálybalépése 2003. július 1-ig váratott magára, ekkor azonban szükségszerűen sor került az addig „átmenetinek” titulált⁵ Magyar büntetőeljárás megújítására. 2004-ben jelent meg tehát az Új magyar büntetőeljárás. Elődjéhez képest csak keveset változott: a felépítés, a tartalom nagyrészt változatlan (természetesen az új Be.-beli változásokkal és néhány novummal kiegészülve), a két szerzőtárs közreműködésével pedig még precízebb kidolgozást kapott néhány fejezet.⁶

A párhuzamos munkák között kiemelkedő helyet foglal el a Király Tibor akadémikus által írt, „Büntetőeljárás jog” című tankönyv⁷ (az Új magyar büntetőeljárás egyébként többhelyütt tartalmaz is utalást erre vonatkozóan) amely kizárólag az új, 1998-as Be. rendelkezéseire épül. A pécsi joghallgatók ebben az időben még Tremmel professor Magyar büntetőeljárásából készültek a vizsgákra, azonban az új Be. hatályba lépésével a pécsi tanszék sem késlekedett az új tankönyv megírásával. A témában született írásokkal szemben nagy előnye a pécsi tankönyvnek, hogy nem tárgyalja felesleges részletességgel a büntető eljárásjog történetét, ezzel is következetesen igazodva a vizsgakövetelményekhez.

A témában íródott, és jelenleg használatos munkák közül még megemlíthető a Tóth Mihály által szerkesztett „Büntető eljárásjog” című tankönyv,⁸ továbbá a Cséka Ervin szerkesztésében napvilágot látott, kétkötetes szegedi egyetemi jegyzet, „A büntető eljárásjog vázlata” címmel.⁹

Annak ellenére, hogy valamennyi itt felsorolt írás színvonalas munka (habár utóbbi kettő inkább valóban jegyzet-, és nem tankönyvjellegű), volt pécsi joghallgatóként úgy gondolom, hogy az Új magyar büntetőeljárás könnyebben átlátható és átfogóbb, mint vetélytársai. Nagy előnye velük szemben, hogy mivel nagyrészt egy személy (Tremmel professor) írása a tankönyv, mindvégig változatlan stílus és szemlélet jellemzi – az olvasónak nem kell szembesülnie a sokszerzős művek azon hátrányos tulajdonságával, hogy fejezetenként „hozzászoktassa magát” a különböző szerzők változatos fogalmazásmódjához. Másik kiemelkedő tulajdonsága az Új magyar büntetőeljárásnak, hogy az érdekes, nagyobb figyelmet igénylő részeket a szokásostól eltérő részletességgel tárgyalja,¹⁰ és eddig egyik mű által sem tartalmazott újdonságokkal is foglalkozik.

2. Az Új magyar büntetőeljárás tehát teljes egészében a Be. szerkezetét követi. A szerkesztő megfogalmazása szerint a könyv két részre osztható: az általános, statikus részre, amely a büntetőeljárás egésze alatt alkalmazandó általános szabályokat foglalja össze, továbbá a különös részre, amely a büntetőeljárás egyes szakaszaira bontja a csak ezekhez kapcsolódó speciális szabályokat.

Mielőtt azonban az olvasó elmélyülne a hatályos joganyag elemzésében, a bevezető fejezetekben széles körű felvilágosítást kap a büntetőeljárás fogalmáról, jelentőségéről, felépítéséről, funkcióiról, továbbá a jogtudomány által elért eredményekről, főbb kodifikációs hullámokról. A pécsi tankönyv rendkívül fontos része a büntetőeljárás alapelveket részletesen tárgyaló és csoportosító két fejezet,¹¹ hiszen ezeket az elveket szem előtt tartva válik könnyebbé bizonyos jogintézmények létének, a sok „miértnek és hogyannak” a megértése. Az alapelvek (habár valóban, mint ahogy a szerzők említik is, sem negatív, sem pozitív normativitással nem rendelkeznek¹²) vezérfonalul szolgálhatnak a jogintézmény-komplexum teljesebb átlátásában.

Mindezek után következik tulajdonképpen a tananyag érdemi része, amelynek felépítése a hatályos magyar Be. szerkezetét követi, ezzel is segítve az olvasót a törvény szövegében való eligazodásban, a jogszabály megértésében. Azt is kiemelném, hogy a tankönyvben, habár a Be.-re épül, a legtöbb jogintézménnyel kapcsolatban megtalálhatóak a Be. kiegészítő jogforrásaira¹³ utaló hivatkozások. A szerzők különálló fejezetekben részletezik az eljárás-

⁷ Király Tibor: Büntetőeljárás jog. Osiris Kiadó, Budapest 2000

⁸ Tóth Mihály: Büntető Eljárásjog. HVG-Orac, 2003

⁹ Cséka Ervin–Vida Mihály: A büntető eljárási jog vázlat I. Szeged 1995., továbbá Cséka Ervin–Hegedűs István–Hofszang József–Maráz Vilmosné–Vida Mihály: A büntető eljárási jog vázlat II. Szeged 1996

¹⁰ Pl. a bizonyítás kérdéskörét

¹¹ IV fejezet: A büntetőeljárás alapelvei és V. fejezet: Az egyes alapelvek

¹² 67–68. o.

¹³ Ezeket egyébként külön pontban is tárgyalja a tankönyv (II. fejezet, 2.2.: A büntető eljárásjog kiegészítő forrásai)

¹⁴ XV. fejezet: A közvetett bizonyítékok és a jogellenes bizonyítékok sajátos problémái

¹⁵ Közvetett bizonyítékok soros vagy párhuzamos kapcsolata

¹⁶ Habár Tremmel professzor úr mindig is hangozatta, hogy a hallgató feladata a lényeg kiemelése.

¹⁷ A professzor úr 1964-ben kezdte meg Pécsen oktatni munkáját, mint tanársegéd. 1991-től vezeti a Büntető El-

járásjogi Tanszéket. 1992-től a PTE ÁJK Doktori Iskolájának programvezetője, 1995-től pedig ő irányítja a Rendőrtiszti Főiskolát végzettségű levelező tagozatát. Tízénél is több külföldi tanulmányutat tudhat maga mögött.

¹⁸ Ebből is látható, hogy a tankönyv bizonyos jogintézmények esetében utal a külföldi (francia, német, olasz, osztrák, angolszász...) megoldásokra is, ezáltal teljesebb képet adva róluk.

¹⁹ Pl. táblázat a büntetőeljárás menetéről, a bíróság lehetséges összetételeiről, az eljáró bíróság kijelöléséről, a magánvád és pótmagánvád köréről, egyes bizonyítékokról, eljárási szankciókról, perbeszédekről, „panoráma” táblázat az ügydöntő határozatokról, súlyosítási tilalomról, stb...

²⁰ Pl. határozatminta az előzetes letartóztatás és a házkutatás elrendeléséről, vádiratminta, ítéletminta

²¹ Csak egy a sok közül a Dunántúli Naplóban közölt ítélet rész a „rejtett bűnösség vélelmével” kapcsolatban:

„A vádlott semmiképpen sem követhette el a bűncselekményt, mivel akkor nem tartózkodott a városban, de ha ott lett volna, akkor feltétlenül elköveti.” – 80. o.

A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke

I. évfolyam 1. szám

Studium

Lábady Tamás: Az eszmei kártérítés antikja

Colloquium

Fabó Tibor: A jótállás

Bodnár Imre: A visszaesés szabályozása a hatályos magyar büntetőjogban

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei I.

Antiquarium

Válságban van-e a parlamentarizmus?

Iurisprudentia

Bércesi Zoltán: „Erkölcsváltás” a polgári jogban

Vadál Ildikó: A döntéshozatal szabályozásának lehetőségei...

Corpus iuris

Prospectus

Vadál Ildikó: Európába megy-e a megye?

Ad hoc

Várad Gábor: A jóhiszemű szerzés minősítéséről

I. évfolyam 2. szám

Studium

Ádám Antal: Az alapjogok jellegéről és védelméről

Kajtár István: Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas

Colloquium

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei II.

Bércesi Zoltán-Várad Gábor: A tulajdonszerzés dinamikája

Antiquarium

Koncz János: Önkormányzat és közigazgatás

Jurisprudentia

Szécsényi László: Gyógyszertárosokra vonatkozó reklámtilalom és az EK Szerződés 30. cikke

Corpus Iuris

Prospectus

Kajtár István: Útikalauz az Osztrák Császárság kormányzat-történetéhez

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Nyelvében él a nemzet

II. évfolyam 1. szám

Studium

Nochta Tibor: Biztosítási jogunkról – fogyasztóvédelmi összefüggésekben

Colloquium

Petrétei József: Az önkormányzatok fogalmáról, jellegéről és alkotmányi szabályozásáról

Nochta Tibor: A lízingszerződés

Jurisprudentia

Szécsényi László: A cégnévben szereplő kültag felelősségéhez

Corpus Iuris

Prospectus

Kajtár István: Arcképek Közép-Európa jogászrendjének történetéből

Rózsás Eszter: Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat

Ad hoc

Szilovics Csaba: Néhány gondolat az 1990. évi XCIII. illeték-törvényt módosító T/237. sz. törvényjavaslatához

Fenyvesi Csaba: Curriculum vitae

III. évfolyam 1–2. szám

Studium

Ádám Antal: A közjog fejlődésének postmodern vonásairól

Kengyel Miklós: Illúzió és valóság

Colloquium

Béli Gábor: Érdemek és adományok

Bércesi Zoltán: A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben

Szécsényi László: A váltójog történetének vázlata

Antiquarium

Szászy-Schwarz Gusztáv: Parerga

Corpus Iuris

Prospectus

Király Mária: A szász tükör és a mai jog

Chronowski Nóra: „Az Alkotmánybíróság a jogállam szolgáltatásban”

Forum

Szilovics Csaba: Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága

Walter Tibor: „Egyedi érvényű kormányzati rendelet” avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje

IV. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: Értékrendezés az ezredfordulón

Kajtár István: „C.S.S. Alabama” (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez)

Colloquium

Bércesi Zoltán: A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magán-jogi Törvényjavaslattól napjainkig

Herke Csongor: A fiatalok elleni büntetőeljárás

Jurisprudentia

Bércesi Zoltán: Graffiti a Berlini Falon

Corpus Iuris

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: „Small countries have to be smarter” avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?

Petrétei József: Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvű képzése a trieri egyetemen

Király Eszter M.: A katedrán

Boleratzky Lóránd: In memoriam dr. Arató István

Ádámné Babics Anna: Az Európai Unió Dokumentációs Központja a Nemzetközi Jogi Tanszéken

IV. évfolyam 2. szám

Studium

Szilovics Csaba: Az erkölcs szerepe a jogkövetésben...

Szécsényi László: Az értékpapír elmélete

Colloquium

Nagy Zoltán: A bankkártyával összefüggő visszaélések

Herke Csongor: A tárgyalásmellőzéses eljárás

Jurisprudentia

Balogh Ágnes: Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez

Corpus Iuris

Historia

Kajtár István: Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához

Király Eszter: Autonómia és vallásszabadság az erdélyi századok történetében

Universitas

Pókecz Kovács Attila: A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok

Forum

Bércesi Zoltán: Quo vadis szerzői jog?

Prospectus

Kajtár István: 1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében

Kupa László: Szilágyi Dezső

V. évfolyam 1. szám*Studium***Kajtár István:** Ikonográfia – ikonológia**Balogh Ágnes:** A német büntetőjogi reform aktuális kérdései*Colloquium***Herke Csongor:** A katonai büntetőeljárás**Komanovics Adrienne:** Az emberi jogok európai védelmi mechanizmusának reformja**Bércesi Zoltán:** A magyar reklámjog rendszere*Jurisprudentia***Bankó Zoltán:** Az „üzemi igazságszolgáltatás” elmélete és gyakorlata**Szécsényi László:** A Német Labdarúgó Szövetség (DFB) európai kupamérkőzésekre vonatkozó hasznosítási jogai*Historia***Király Eszter:** Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében**Nagy Zoltán:** 120 éves a Csemegi-kódex*Prospectus***Nochta Tibor:** Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része című tankönyvéről**Szlovák Tibor:** Tudósportré és korlenyomat a XIX. sz. második felének politikai hullámverései tükrében*Curriculum***Kupa László:** Somló Bódog**VI. évfolyam 1–2. szám***Studium***Andrássy György:** Nyelvek az ezredfordulón. Fennmarad-e a világ nyelvi sokfélesége és miként hat erre a jog?**Ádám Antal:** Az állami egyházjogról**Béli Gábor:** Árpád-kori törvényeink**Bruhács János:** A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény**Visegrádi Antal:** Politikai és jogi kultúrák az Európai Unióban*Colloquium***Balogh Zsolt György:** Jogügyletek a hálózaton: az elektronikus kereskedelem**Bene Beáta:** A joghatósági megállapodások a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján**Gál Gyula:** Flachbarth Ernő, a tudós és professzor**Herke Csongor:** A bíróság elé állítás**Kőhalmi László:** Leánykereskedelem**Nagy Éva:** Az orvos magánjogi felelősségének kialakulása**Pecze Dóra:** A távollevők között kötött szerződések kérdéséhez**Szilovics Csaba:** A liberalizáció lépései a devizabelföldi természetes személyek devizabirtoklása terén*Forum***Kajtár István:** A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története**Kengyel Miklós:** Jogászképzés a rendszerváltás után*Ad hoc***Kamarás Éva Kornélia:** A korrupcióról. Egy konferencia margójára**VII. évfolyam 1. szám***Studium***Ádám Antal:** A világvallások hasonló és eltérő elemeiről**Berke Gyula:** A munkajogi jogutódlás**Jürgen Harbich:** Religionsunterricht in öffentlichen Schulen Deutschlands**Herger Csabáné:** A tradíció és a modernizálás dilemmája Anglia vallási viszonyaiban**Illéssy István:** Az Alkotmánybíróság működésének kezdeti problémái**Kecskés László:** A jogalkotásért és a jogharmonizációért való

állami kárfelelősség összekapcsolása

Heinrich Scholler: Der Status der Kirchen als öffentlich-rechtliche Körperschaft in der Bundesrepublik**Tóth Mihály:** Gondolatok az eutanáziáról – avagy egy büntetőjogász kritikus pillantása a „kegyes halál” árca mögé**Vókó György:** A büntetés-végrehajtás időszerű kérdései*Colloquium***Chronowski Nóra–Petrétei József:** Az Európai Unió alkotmánytervezete**Fenyvesi Csaba–Koltai Katalin:** Védői iratmegtekintés (ügymegismerés) a nyomozás során**Kajtár István:** Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei**Komanovics Adrienne:** Számháború Nizzában, avagy az Európai Unió jövője*Forum***Király Lilla:** A jogállamiság rögzös útjai**Rózsás Eszter:** Jogászképzés az Egyesült Államokban*Ad hoc***Chronowski Nóra:** A „Tudományos Dialóg” jogtörténeti külsőszámról**Cseresnyés Ferenc:** „Kovács Péter: A schengeni kérdés”**Drinóczi Tímea:** „Tízéves az Alkotmánybíróság”**Kamarás Éva Kornélia:** „Az egyházak és az állam viszonya”**VII. évfolyam 2. szám***Studium***Bessenyő András:** A jogügyletek érvényessége és hatályossága**Bércesi Zoltán:** Az ügyész szerepe a környezetvédelemben**Gál Gyula:** A világűrjog néhány alapkérdése az ezredfordulón**Kajtár István:** Községi önkormányzat és modernizáció a 19. századi Közép- és Kelet-Európában**Kertész Imre:** Miért túlszűfoltak a börtönök?**Meleg Csilla:** Társadalmi változások és jogászai gondolkodásmód*Colloquium***Ádám Antal:** Molnár Kálmán**Benedek Ferenc:** Óriás Nándor**Blutman László:** A bírósági határozatok közzététele és az Alkotmány**Chronowski Nóra:** Az alkotmánybíráskodás**Drinóczi Tímea:** A jogi segítségnyújtással kapcsolatos problémák és a kezdeti megoldási lehetőségek az Európai Unióban**Fenyvesi Csaba:** A védelem ügymegismerési korlátozása**Bognerné Karátson Eszter:** A nemzeti környezetpolitika és a szabad kereskedelem konfliktusa a WTO keretében**Veress Emőd:** A román Alkotmánybíróság szervezete és hatásköre*Forum***Sárvári Katinka:** Kábítószer a büntetés-végrehajtásban*Ad hoc***Ádámné Babics Anna:** A Grazi Egyetem Jogi Karának Európai Dokumentációs Központjáról**Peres Zsuzsanna:** Ismertető „A magyar államiság első ezer éve” című konferenciakötetről**Szekeres Róbert:** Fejezetek a pécsi tudományos diákkélet évtizedeiből**VIII. évfolyam 1. szám***Studium***Ádám Antal:** Az alkotmányi értékek fejlődési irányairól**Drinóczi Tímea–Petrétei József:** A gyülekezési jog a Magyar Köztársaságban**Erdő Péter:** A katolikus egyház jogrendje. A kánonjog helye és sajátossága a jog világában

Földvári József: Gondolatok az újszülött megölésének büntetéről

Kiss György: Az egyenlőségi jogok érvényesülése a munkajogban

Komanovics Adrienne: Az Európai Alkotmány felé vezető úton

Lábady Tamás: A deliktualis felelősség változásáról és ennek a polgári jogi kodifikációra gyakorolt hatásáról

Pókecz Kovács Attila: A locatio conductio operis eredete

Varga Csaba: Kodifikáció az ezredfordulón

Colloquium

Békés Imre: Földvári József köszöntése

Tóth Mihály: Pillanatképek a pécsi Büntetőjogi Tanszék múltjából

Fenyvesi Csaba: A védő a különleges eljárásokban

Herke Csongor-Tremmel Flórián: A Rendőrtisztai Főiskolát végzettek levelező képzéséről

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróság szervezete és eljárása az új ügyrend szabályainak tükrében

Forum

Csapó Zsuzsanna: Delicta iuris gentium, a természetes személyek nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelőssége és a felelősségre vonás folyamata

Ad hoc

Emlékbeszédek Lajos Iván jogász-mártír mellszobrának leleplezése alkalmából (**Tigyi József-Ormos Mária-Ádám Antal**)

Hegedűs Krisztina Lídia: „Összehasonlító jogi kultúrák”

VIII. évfolyam 2. szám

Studium

Barcsi Tamás: Az erény mint alapvető etikai fogalom elméleti és gyakorlati vonatkozásairól

Xavier Boissy: A törvények alkotmányellenességének vizsgálata Franciaországban: az elutasításától az elfogadásig

Chronowski Nóra: A szabadsághoz és a személyi biztonság-hoz való alapvető jog

Hubay Gábor: A biztosításközvetítés „árnyoldalai”, avagy a jutalék visszakövetelésének jogalapja

Kajtár István: Architektúra a jogi kultúrtörténetben

Kiss László: A névjog mint alkotmányos alapjog

Korinek László: A kriminológia fogalma, feladata, helye a társadalomban és a bűnügyi tudományokban

Nemessányi Zoltán: Ingyenes bizomány?

Peres Zsuzsanna: Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII–XIX. századi Magyarországon

Polyák Gábor: Közérdek és kiegyensúlyozottság a média-szabályozásban

Szilovics Csaba: Marketing beáramlása a magyar közpénzügyi rendszerbe

Visegrády Antal: Újabb ecsetvonások a posztmodern jogból-cselelti irányzatok tablójához

Colloquium

Chronowski Nóra-Petrétei József: Előkészületben az Európai Unióhoz való csatlakozással összefüggő alkotmány-módosítás

Ivancsics Imre: Néhány gondolat a megyei közgyűlés tagjainak választásáról

Jakab András: A norma szerkezete

Hugh Spall: A Comparison of the Rules Governing Contactual Liability under U.S. and Hungarian Law when a Person without Authority Agrees on behalf of a Privately Owned Business Firm to a Contract with Another Privately Owned Business Firm

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei

Varga Csaba: Losonczy István, a filozófus jogtudós

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a kriminalisztika oktatásáról

Ivancsics Imre: Nyolc éve kezdődött az Államigazgatási Főiskolát végzett Diplomások Levelező Tagozatos Jogászképzése

Takács Tamara: Jogászképzés a 21. század Európájában

IX. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: Kérdések és válaszok a filozófiában

Balogh Ágnes: A HIV-vírussal való fertőzés és az AIDS jogi vonatkozásai

Bércesi Ferenc: A kistérség mint a regionalizáció alapegysége

Cserne Péter: Az univerzalizmus partikularitása: Losonczy István. A mulasztási bűncselekményekről

Drinóczi Tímea-Petrétei József: Az egyesülési jog alkotmány-jogi megközelítése

Gál Gyula: A fejedelem légijoga

Kiss György: A munkajog jogforrási rendszere és az alap-jogok I.

Mázi András: Ingatlanok kétszeri eladásának büntetőjogi értékelése a polgári korszakban

Pálné Kovács Ilona: Mérlegen a magyar közigazgatás – regionális politikai dimenziók

Tilk Péter: Alkotmányjogi kérdések az ítéletláblakkal összefüggésben

Colloquium

Fenyvesi Csaba: A védői jogállás sajátosságai a katonák elleni büntetőeljárásban

Maros Kitti: A jogi gondolkodás Japánban

Sárvári Katinka: A kábítószer-fogyasztás büntetendőségéről az Európai Unió tagállamainak szabályozásában

Szilovics Csaba: Új hangsúlyok az adóigazgatás munkájában

Forum

Éva Kamarás: Families based on homosexual partnerships and a different approach to the same-sex marriage debate

Herbert Küpper: A magyar önkormányzatok német szemmel

Mészár Róza: A bünszövetség, a bünszervezet, valamint a csoportos elkövetés értékelése és a bírói gyakorlat

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei II.

Zeller Judit: A alkotmányi alapértékekről egy konferencia kapcsán

Ad hoc

Kajtár Edit: A munkához való alapjog és a munkajog kölcsönhatásai

Kóhalmi László: Tudományos emlékülés Losonczy István professzor tiszteletére

Nagy Zoltán: Fenyvesi Csaba: A védőügyvéd

Pókecz Kovács Attila: Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján

IX. évfolyam 2. szám

Studium

Chronowski Nóra-Petrétei József: Észrevételek az „új” jogalkotási törvény koncepciójához

Fábián Adrián: A német általános közigazgatási eljárás alapjai

Gilbert Gornig: Ruf nach einer europäischen Verfassung

Gyulavári Tamás: Az Európai Unió szociális joga: érdekek keresztüztüében

Kiss György: A munkajog jogforrási rendszere és az alap-jogok II.

Petrik Ferenc: Melyiket válasszuk? (A közigazgatási bíráskodás modelljei)

Schanda Balázs: Állami egyházjog a kibővülő Európai Uni-

óban

Somlyódy Péter Edit: Paradigmaváltás az önkormányzatok közötti együttműködésben. – Város vagy régió?

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróságra vonatkozó új szabályozási elképzelésekről

Colloquium

Barcsi Tamás: Erkölcsi döntés és életvédelem. Gondolatok az abortuszkérdés etikai szempontú elemzéséhez

Csizmadia Tamás–Visegrádi Antal: Az Y-séma a skandináv jogi gondolkodásban

Vértesi László: Az ügyvédek hivatástörténetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig

Walter Tibor: A területi államigazgatási szervek koordinációja és ellenőrzése

Andrija Zdravcević–Danijela Rupić: Nasciturus im Römischen Recht

Forum

Fenyvesi Csaba: Szemelvények a jog humorából I. (egyetemi–tárgyalótermi)

Komanovics Adrienne: Equal treatment of men and women in the armed forces

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei III.

Ad hoc

Döme Attila: A joggyakorlat aktuális jogelméleti kérdései (Gondolatok Visegrádi Antal: „Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat” című könyve alapján)

Hegedűs Krisztina Lídia: Jogi kultúra és jogelmélet

Komanovics Adrienne: Emlékkönyv Flachbart Ernő tiszteletére

Peres Zsuzsanna–Mázi András: Jogtörténeti tanulmányok VII. Tilk Péter: „Zarándokutak. Vallástudományi töprengések a harmadik évezred küszöbén”

X. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: A közjogi szerződésekről

Bédi Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetéről

Benke József: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban

Jakab András: A közigazgatás helye a magyar államszervezetben

Szalayné Sándor Erzsébet: A jogorvoslat duális rendszere az Európai Unióban

Tilk Péter: A hivatalos iratok kézbesítésének néhány alkotmányossági problémája

Veress Emőd: Az alkotmánymódosítás céljai és eredményei Romániában

Andrija Zdravcević–Danijela Rupčić: Nasciturus im Römischen Recht

Colloquium

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a büntetőeljárás új alapelveiről és mellékszereplőiről

Julesz Máté: A reconsideration of civil environmental liability and insurance

Kajtár Edit: An Effective Model: Mediation Training in the U.S.

Kákai László: Pártok és civil szervezetek szabályozási kérdései a helyi önkormányzatokban

Kecskés László–Soós Tamás: Az európai sportjog néhány problémájáról

Nagy Éva: A magánjogi irányelvek átültetése és a kodifikáció Ausztriában

Sléder Judit: A sértett jogállása a nyomozásban

Forum

Filó Erika: „30 éves” a jogi továbbképzés Pécsen

Romulus Gidro–Veronica Reboreanu: Legal Clinical Education – A Practical Teaching Method for Students in Law

Peter Gilles: A polgári eljárásjog oktatása a 21. század elején

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei IV.

Somfai Balázs: A beteg gyermek jogai

Ad hoc

Kajtár István: Az osztrák kormányzat válságos időkben

Peres Zsuzsanna: Néhány szóban az államalapítás milleniumi tanulmánykötetéről

Than Alexandra Katalin: Vargha László professzorra emlékezünk

Zelnik Istvánné: Dr. Szűcs Stefánia (1915. október 23.–2003. október 25.)

X. évfolyam 2. szám

Studium

Bankó Zoltán: A távmunka a Munka Törvénykönyve speciális szabályainak rendszerében

Csapó Zsuzsanna: Európa biztonságpolitikai architektúrája

Drinóczi Tímea: Az országgyűlési képviselő joga a tájékoztatáshoz

Gál Gyula: Állami világűrjogok

Horváth Csaba: A civil társadalom és a demokrácia

Kecskés András: A kárfelelősség antik gyökereiről

Kengyel Péter: Az Európai Unió kisebbségpolitikája

Kovácsy Zsombor: A dereguláció lehetőségei a magyar jogban

Nochta Tibor: A magánjog kereskedelmi jogias szemléletéért

Petrétei József: Jogösszehasonlítás és összehasonlító alkotmányjog

Heinrich Scholler: Der gleiche Zugang zu den Gerichten

Vókó György: Nemzetközi büntető igazságszolgáltatás körében

Colloquium

Kun Tibor: Betekintés a francia nyelvű afrikai mozi jelenébe

Nagy Éva: Kölcsönszerződésből fogyasztói hitel

Rózsás Eszter: A gyermekvédelem rendszere

Forum

István Horváth: Light and Shadow

Monori Gábor: Konferencia az Európai Községek versenyjogáról

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei V.

Ad hoc

Illéssy István: Giovanni Sartori: Összehasonlító alkotmány-mérnökség.

A kormányzati rendszerek struktúrái, ösztönzői, teljesítményei

Tilk Péter: Samu Mihály: Általános jogpolitika. A jog depolitizálása

XI. évfolyam 1. szám

Studium

Arany Tóth Mariann–Bankó Zoltán–Dux László–Kun Attila–Rúzs Molnár Krisztina: Munkajogi kodifikációs megoldások Közép-kelet Európában

Ádám Antal: A biztonság az értékek között

Bogusław Banaszak: Der Sturz des Eisernen Vorhangs und die Verfassungsentwicklung in Mitteleuropa – Beispiel Polens

Bruhács János: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények

József Bulcsú Fenyvesi: Application of International Law as Applicable Law under the First Sentence of Art 42(1) of the ICSID Convention

Hajas Barnabás: A jelölő szervezetek esélyegyenlőségéről a 2004. évi EP választási kampányban

Herger Csabáné: Tradíció vagy modernizálás? Az 1894-95. évi egyházügyi törvények, különös tekintettel a polgári házasságról szóló törvényre

Jakab András: Ki a jó jogász? Avagy tényleg jó bíró volt Magnaud?

Máté Julesz: Un égard particulier au droit privé de l'environnement

ronnement (quelques remarques d'importance juridique soulevées par l'urgence de l'harmonisation communautaire européenne)

Jusztinger János: A vételár a római jogban: „emptonis substantia constitit ex pretio”

Adrienne Komanovics: Democracy, legitimacy and freedom of information in the European Union

Szabó Gábor: Az új világrend és az emberi jogok

Colloquium

Balog Ádám–Gelányi Anikó: Ingatlanpiacok adózása Magyarországon és Romániában

Birkás Antal: A kálvinista dogmafelfogás és az alkotmányeszmé

Armin Stolz: Die Verwaltungsorganisation in Österreich und Ungarn im Vergleich

Zsigmond Anna: Két márki: A. Custine és A. Tocqueville. „Az orosz bárka” és Amerika Európából

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei VI.

Tóth Mihály: A tett-központú büntetőjogtól a sértett-központú büntetőjogig (Ferencz Zoltán emlékére)

Ad hoc

Hahn Melinda: Boguslaw Banaszak professzor honoris causa doktorrá avatása a PTE Állam- és Jogtudományi Karán

Hahn Melinda–Kocsis Miklós: Az európai uniós tagság alkotmányjogi következményei (Nemzetközi alkotmányjogi konferencia Pécsen)

Zeller Judit: A 75 éves Ádám Antal köszöntése

XI. évfolyam 2. szám

Studium

Ádám Antal: Az ősi vallásokról

Hans-Jörg Albrecht: Der Wandel im Konzept der Sicherheit und seine Folgen für die europäische Innen- und Rechtspolitik

Ambrusné Kéri Katalin: A nők jogai a középkori iszlámban

Andrássy György: A kultúra és az Európai Unió

Drinóczi Tímea: A gazdasági alapjogok elmélete Olaszor-

szágban

Hautzinger Zoltán: A magyar katonai büntetőeljárás hatálya

Horváth István: Az elvárások és a realitás...

Jakab András: A jogrendszer horizontális tagozódása

Ferenc Kondorosi: Global Human Rights Profile at the threshold of the XXI. century

Harro Otto: Diskurs über Gerechtigkeit, Menschenwürde und Menschenrechte

Balázs Somfai: Equal Rights of the Sexes in Family Relations

Szabadalvi József: Egy „tisztultabb, szintetikus módszertani felfogás” – Irk Albert jogbölcseleti munkássága

Szilágyi András: Hatósági szerződések Magyarországon

Zsidai Ágnes: A jog genus proximuma (Horváth Barna processzuális jogelmélete)

Közlemény

Colloquium

Máté Julesz: Thoughts on the 2004/35/CE directive on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage

Neudörfler Éva: A jogválasztás intézménye a német jogban

Pánovics Attila: 25 éves az Európai Közösség madárvédelmi direktívája

Rózsás Eszter: A gyermeki jogok rendszere

Tóth Norbert: Az „északi paradigma” – az álandi területi autonómia

Forum

Csaba Szilovics: The role of handwriting and document expert in the point of view of the tax lawyer

Ad hoc

Ádám Antal: Észrevételek Jakab András „A jogrendszer horizontális tagozódása” c. tanulmányához

Dieszler László: In memoriam Péterfia Zoltán (1909-2005)

Kőhalmi László: PhD Tanulmányok 4. – Tanulmányok Finszter Géza 60. születésnapjára

Kun Tibor: Giuseppe Mantovani „Kultúrák háborúja?”

Nemessányi Zoltán: „Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe”

Than Alexandra: Tanulmányok a Belügyi Doktori Iskola hall-